

કવિ નર્મદાશંકરનું જીવન કાર્ય.

શુનંતરીરાની અપૂર્વ મેવા કરનાર, તેને અનેક સરકાર આપી અત્યારની સ્થિતિએ સાવનાર, આપણામાં રસગ્રતા હોવીપન કરી આપણાં હૃદય મંદિરમાં ગેમ, રોમ તથા અ-
દેશાભિમનની, અપૂર્વ રમણીયતાથી ભરપૂર એવી મનઓ સ્થાપનાર આ વ્યક્તિનું જીવન,
મમત્ર શુનંતરી મમાજને ધારણ છે એ અપટ્ટ કરવાને આ ટુંક લેખનો આશય છે.

આપણા લોકપ્રિય પ્રોફેસર ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ ગજનર એમ. એ. બી. એસ. સી.
એએએ એક પ્રસંગે મુરતમાં એક પ્રખ્યાત સ્થળે મળેલી જાહેર સભા સન્મુખ પુણે ખુદશી
રીને એમ કહ્યું હતું કે "જે ઉચ્ચ અભિધાયાઓ, મહત્કાર્થ કરવાની આકાંક્ષાઓ અને
અનેક વિધ્નો નડે તેાપણ ખંનથી આરંભેવું કાર્ય પૂર્ણ કરવાની ટેવ એ સધળું જે કાષ્ટક
અશે હાલ મ્હારામાં તમને જણાતું હશે તે કેલાસવાસી ડામી ગી નર્મદાશંકરના ઇંધો વાંચેથી
જ મ્હારામાં પ્રાપ્ત થયું છે એમ મ્હાડાં માનવું છે અને તે ધણે અશે ખરૂં હોવું જોઈએ
એમ મ્હાડાં માનવું છે." અને તે ધણે અશે ખરૂં હોવું જોઈએ એમ અમારું ધારણ છે.
કેમકે જે પુણે સારી રીતે મમજીને કવિના માત્ર 'નર્મદગવ' તથા 'નર્મકવિતા' એ બેજ
પુસ્તકો વાંચ્યા હશે તેનામાં પણ ઉચ્ચ અભિધાયાઓ જાગ્રત થઈ હશેજ. કવિને સ્વર્ગસ્થ
થયેને આજ લગભગ એકવીસી થવા આવી છે અને હવે આપણે જે કમ્પેની તેમણે કર્યા છે તે
સધળાની દિશત દરી શકાએ એવી સ્થિતિમાં છઈએ. આરણુ તે સદુ કાંઈને પ્રતીત થશેજ.
કે જે પ્રવૃત્તિઓ હાલ, વધતી ઓછી કંતેદમ્બદી સાથે, આપણા જનમંડળમાં દૃષ્ટિગોચર
થાય છે તે સધળી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે આ મહાન લેખકને આભારી છે ને છેજ. જૂની
કવિતા જે મુખ્યત્વે કરીને ભકિતના રંગથીજ રંગીત છે તેમાં એક નવીન રસ બેળી,
નવીન વિદ્યાના ફૂળરૂપ મળેલા અનેક સરકારોથી તેનું સંસ્કૃત કરી, તેનું સ્વરૂપ અર્વાચીન
વિતાના જેવું કરવામાં પ્રથમ પ્રયાસ કવિશ્રીનોજ હતો એમ આને સર્વે માન્ય થઈ રહ્યું
છે. સ્વાનુભવ રસિક અથવા તેા આત્મ લક્ષી કવિત્વ શુનંતર કવિઓમાં બહુધા દીકામાં
આવ્યું નથી. પણ તે નવીન રાંક્ષીને લોકપ્રિય કરી તેમાં રહેલું કવિતાનું ખડું સ્વરૂપ દ્રષ્ટાંતરે
શુનંતરી વાંચકમંદ આગળ સુકતાર કવિજ હતા. પદમાં આવેા સુગમુચ્ચ ફેરફાર કરનાર
ગદ્યમાં કાષ્ટપણ રીતે કાંઈના ગાંઠ્યા ગયા નથી. શુનંતરી ભાષાના ગદ્ય લેખકોમાં જે મુખ્ય
ત્રણ નજાઓ ગણાય છે તેમાં કવિ પ્રથમપદે વિરાજે છે. ત્યારે સાહિત્યના પ્રદેશમાં એ
કામના સર્વ સાક્ષરો કરતા એમણે આપણી મહત્તી વધારે સેવા કરી છે એમ કલા વિના
કેમ ચાહે ?

આજથી પચાસ વર્ષ ઉપર ત્યારે માનવ ધર્મસભા, બુદ્ધિવર્ધક અને પુદ્ધિપ્રકાશ ચોપા-
નાઆઓ નિકળ્યા હતાં ત્યારે બુદ્ધિને પ્રથમ ખાલવવાનું કાર્ય જે આપણા વડિલ વિદ્વાનો
પદ્ય ખેદા-હતા તેમાં જે માધનો તેઓ તરફથી મેળ્યા હતાં તેમાં એક એ હતું કે સાંસારિક
રહેણી કરણીમાં અમુક જાતના ફેરફારો કરવા કે જેથી પ્રજાની ઉન્નતિ જલદીથી અને સરજ
ગતે સાધી શકાય. આ પ્રવૃત્તિ માર્ગ તે સુધારાનો માર્ગ એ નામથી હાલ જાણખામ છે. તે
કાલે પણ તેને તેજ નામ આપવામાં આવ્યું હતું પણ પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ શું અને સુધારે
એટલે શું એ પ્રાપ્ત વિષે લોકોના મનમાં કાંઈ આજે આજેજ ખાલ હતો. આ પ્રવૃત્તિને

આગળ વધારનારાઓ તે સુધારકો. એ સુધારકમંડળમાં રા. સા. મહિપતરામ, કવીશ્વર દલપત રામ, મેહતાજી દુર્ગારામ, કરસનદાસ આદિ ઘણાક હતા. પણ તે બહુમાં પ્રથમપદે કહી ભાષણોદ્ધારો, લેખદારો તથા પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરી દષ્ટાંતદ્વારા આપણા જનમંડળમાં તે કાળના સુધારાનો ઉત્સાહ પ્રેરનાર કવિજ હતા. ગરવી ગુજરાતનું પ્રથમ યરોગાન એમણેજ ગાય હતું. સંકુચિત પણ અવરયનું એવું ગુર્જર દેશભાટેનું સ્વદેશાભિમાન જનૂત કરનાર પોતેજ હતા. વળી એકદર હિંદુ ઐક્ય કરવામાં પણ પોતાથી બનતું કરવા સુકયા નહતા. મેનાડના શૂરવીરો, નાનાસાહેબના જીવનના ઉપરનો અભિપ્રાય, વીર કવિના, સ્વદેશાભિમાનના પદો, શૂરવીરના લક્ષણો આદિ અનેક વસ્તુઓ હાથ ધરી મતપ્રાય જેવી આપણી પ્રજાને વિજ્ઞાનિક આચાર્યકાથી જગાડનાર આજ નરવીર હતા. મુંબાઈના સમુદ્રની પેરે ઉછળી મુંબઈની પ્રજાના મન ઉછળાવનાર જે નર્મદાસંકર નહીં તો બીજું કોણ ? ગુજરાત ! તેં જેટલો ઉપકાર કવિને હાથે સ્વીકાર્યો છે. તે જોતાં તું જે તેને માટે કરે તે તારે આપવા જોઈતા બદલાનો માન એક અશબ્દ જે એમજ માનવું પડશે.

આ તો આપણે એમનું પ્રત્યક્ષ કાર્ય જોયું હવે આ રિવાય એમણે પોતે જે અનેક મહાન પ્રયાસથી આજની પ્રજાને આપે માટે માર્ગ સરળ કરી આપ્યો તેનું અવલોકન કરીએ. સુધારાના ઉદ્ય કાળમાં કેટલાક સુધારકો ઉચ્છેદક તરીકે આગળ પડ્યા, કેટલાક રક્ષક ઉચ્છેદક જેવા આજે આપણને જણાય છે તે કેટલાક માન બદારનો ટોચ કરી મોટી કાંઈ અને મનમાં કાંઈ એમ અર્થશકિત અવસ્થામાં રહેલા જણાયા કવિએ સુધારાનું જે સ્વરૂપ આ લેખનું છે તેમાં દલ્લુસુધી પણ ફે ફાર થયા નથી પ્રાચીન રીત રિવાજોમાં જે સાઠ તે એ શક સંધરવું, જે નકાર તે ધીમે ધીમે પણ હિંમતથી ત્યજવું અને નવીન સુધારામાંથી જે બંધ એસતું મારૂં હોય તે સ્વીકારી જુના નવાના મિશ્રણથી એક નવીન પ્રકારનું જીવન ઉત્પન્ન કરવું કે જેથી દેશની આર્થિક, સામાજિક તથા ધાર્મિક સ્થિતિમાં યોગ્ય રીતે ફેરફાર થઈ આપણા સુખ યશની યાય, આપણે પ્રજા તરીકે દીપીએ, આપણે આપણા વિદ્વાન પૂર્વજોની સતતિ યવાને યોગ્ય છદ્ધો એમ સઘળા કોઈ ધારે આ જે અત્યુન્નમ ભાવના તે આપણી આગળ કવિએ ખડી કરી હતી માત્ર એ ભાવના પ્રદુષિત થાય એટલા માટે જે હિતાવશે માર્ગ એમણે સૂચિતો તેથીજ પાડના જીવન કાળમાં કરના મનની સ્થિતિ આ નવીન સુધારણા ઉપર જીવી રોય એમ આજે ભાએછે. પણ માત્ર સ્ટેજ હંડ સ્વભાવે, પૂર્વા પઃ સબધ ઉપર લક્ષ ગળી એમણે કન્વેલી ભાવના જે વિચાર્યો તે જણાઈ શકે મહર્ષિ નેનડરે જે માર્ગ આપણા માટે યોજાયો છે તેમાં એમણે દ્રશ્ય દેશારો કરી જાતાવેલા માર્ગમાં બ ફેર નથી માત્ર કવિ 'વા દોમ' ને ઉપદેશ કરતા અને મનડે *Lines of Least Resistance* નો યોગ આપના આજનું સ્થિતિ ઉપર અપ્રત્યક્ષ મન નતા એમ જણાશે કે સુધારાનું કાર્ય જે કરવામાં કરિએ આગળ પડેના ભાગ લીધો હતો તે ભાગી પડે એમ જે એમને અતીત કાળનો બંધ તે હા અમે બીન માપનાર છે પણ એજ લેખો અને એજ ભાવોથી દિલી સમસ્યા યનાની જે ગભ નિશાનીઓ આપણે હાવ પ્રત્યક્ષ નેધરોએ કરી તેનુંજ બાન આપે એમ કોણ નથી મંદ ?

અદ્ભુત પહેલવાન-મી. સંડો.

જર્મનીનો આ મહા બળવાન પહેલવાન હમણા (ડીસેમ્બર ૧૯૦૪)ના કલકત્તેથી મુંબઈમાં આવી પહોંચ્યો છે. આ પહેલવાનને નિહાળના, મુંબઈના હમણે પારગી હિંદુ અને યુરોપિયનો ઓરીઅંદરના મેચન ઉપર બેઠા માથા હતા લોકોની એટલી દડા જમી હતી કે તેમને ખમેડતા અંમલદારોને ઘણી સુરેથી પડી હતી આ બળવાન પોતાએ પાતાની અદ્ભુત શક્તિથી દુનિયાના તમામ લેનારાઓને અન્યમી પમાડી છે.

મી. સંડો એક પ્રસિદ્ધ પહેલવાન છે, તેનો જન્મ અને ૧૮૮૮ માં થયો હતો માધ્યારથ મા એ ધણો નિર્મળ હતો તેનું ગરીબ પણ દુર્મળ હતું કે - મમય પણ તેને પોતાના ગરિની દુર્બળતા જોઈ ખેદ થયો. અને કમરત કરાવતું શરૂ થયું એવાક વર્તના પરિશ્રમ પછી પોતાનું ગરિ બળવાન કરાવતી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થઈ અને હમણા તે તે એટલો બળવાન છે કે તેની મજામગી કોઈ કંઈ શક્તિ નથી તેના ગરિની મનાન તેની શક્તિની પહેલાઈ, અને તેના હાથના ગોટના (મમસ) જોવાથીજ આપણે કપાળ થાય કે તેનું વળન ત્રણ મણુ છે, ઉચાઈ પ રીટ ૧૦ ઇંચ ગરમનો રોપો ૧૮ ઇંચ અને શક્તિનો રોપો ૨૦ ઇંચ જે પોગાક સાદો પહેરે છે તેમજ હમેશ કરના કમરના ખેન કરતી અને તેના શરિની આકૃતિ કદક ઓરજ દેખાડતે તે જેવા તે સાધાન્ય જેનું નથી પણકઈ અજબ રાક્ષસી ગુણ પારણુ છે.

એનું બળ ખેદક જે તારના મેંડા મેંડા ગોટ પીડ અને શક્તિ માથે મધ્યની નળી પહેળી કરી અજમા તોડી નાખે છે એક એક હાથે એક ૧૨ મોડાને પોતાના માથા સુધી ઉંચો કરે છે એક મુખે માગી મેંડા કરે, પચરોના ચૂરચૂ કરી નાખે છે એના હાથના કપમાથે ૧ ગોટાઓ ઉપર પડત માનાથી પથરના કદક થઈ જાય કે ન ગીમ બાળીસ મણુની તાખડની સમો પીધર કપાડે છે એક મમો અમેરિકામાં એ બલાક મિત સાથે પણ રખત કૃતિ વડયા અને તમે વખત તેણે રિ તે પછી માથે નીચ વખત તો મિયાએ મિડ પોતેજ ની ગથો અને તેના રક્ષણ એક ખરા જોવો મની કેનો રહ્યો એ રખત કૃતિ ઉપર પડકારથી નન દનારાની પણ શક્તિ રહી નથી.

મી. સંડોએ લડનમાં મમનનો એ અખાદે મનાવો છે. ત્યાં માનુષોને કમન કરના દોષરે છે અને તેમનું શરિ ૫૫ પુણ વજન, મનોદર મનાવે પ્રતેમ વિવતી મમજી આપે છે અને શરિમાં બળ નમ વન તેના પ્રતોગો મનાવે છે. તમે એ વિવતના કૃતમે પાનુમનામાં છે અને તેના મનાવેના કૃતમે ન ' હિંદુસ્તાનમાં પણ પ્રખ્યાત છે.

એનું સંડોએ અંગેની પ્રવતને કદ કરી નાખી છે તેઓ જેવો કરે છે અને આગો ૧૫ આપે છે ને કરે છે કે કદક માણુએ કમન કરવી જોઈએ અને તે કરાથીજ નન અને મનની ખીનળી થાય કે ન્હાની ઉમગના ડોકગ્યા ૧૫ થી ૨૦ વગન સુધીના તે 'તોમે ધીમે' સરત કદે નો તેએ પચપાન જેવા અને પરતુ હિંદુસ્તાનમાં કદવીક ગાનઓ જેવી છે કે પોતાના ડોકગ્યાને માદ્યાવગ્યાથી પચ્છવી દે છે અને તેથી તેર એક કે પચ્છ વગમની વખત ડોકગ્યાના નગિતો આગે તુગી અથ ઈ, અપદ્ય રિપે વડન થવાથી, બળ આનવાનું મૂળ રથાનક નપ્ત થય છે અને તેથી જાનગ્યો ઉપરાત તેરથી નીશ વડે સુધીની.

નૂતન વર્ષારંભે આશિર્વાદ.

(લખનાર-રા. રા. હક્કર નારાયણદાસ વિસનજી ચતુર્ભુજ-મુંબઈ.)

નારાય-ચામર,

અનંત વિશ્વમાં અનંત સૌખ્ય સંપ આપજો;
અનંત ખંત ધારિ દુષ્ટ કષ્ટ સર્વ કાપજો;
સત્તુ નાશ થાય મિત્ર વૃદ્ધિ નિત્ય વ્યાપજો;
સાગિને અસલ ચિત્ત સલ ડાપ ડાપજો, ૧
સારદા વિલાસનો વિકાસ સર્વ સૃષ્ટિમાં;
કાવિદો જણાવ શ્રેષ્ઠ પૂરુષોની દૃષ્ટિમાં;
વૃદ્ધિ થાય વર્ષમાં ઇવંશ સ્ત્રેષ્ઠ વૃદ્ધિમાં;
ત્રેમ બાવના વધો સમૃદ્ધિ તેમ બૃષ્ટિમાં.

દિલજાનના દીદાર.

(લખનાર-રા. રા. હરિહર પુરૂષોત્તમ સેવક-મુંબઈ.)

દિલજાનના દીદારમાં દુનીઆજ હમારી,
કહોને દેખથી કાઢ ભલે ચાહે તો કટારી; ૧
કીતાબો લાખ જોધને લખાણો લાખ મુનશીનાં,
ન આબુ વાંચવામાં ને દીકુ મેં આંખથી મ્હારી. ૨
કંઈ લાખો કુબ્યાઆશક લીધીબસ મોજ ઉલટતી,
ન કુબ્યા મુખ તે જાણે કહો શું મોજ હમારી; ૩
કીધાં સારાં બદનનાં એક આપીને બીજું લીધું,
હૃદય ચીરી ભલે ને બેડી છે માથુક ત્યાં મ્હારી. ૪
મીઠી માથુકની કીકી રહું મ્હારું જીવન તેમાં,
નથી જીવ આ બદનમાં તો હણે છે મુખ શું ધારી; ૫
મીઠા અધરોજીનું હસવું હમારે સ્વર્ગ સા તેમાં;
મને જોવા જરી દે હાસ્ય તે પછી નાંખજે મારી. ૬
નથી આવું કંઈ પકવાન ખાશું દીલરખાની ગાળ,
મધુરાં મુખડાંની ગાળ તે સુખડીજ હમારી. ૭
મધુર જલ્લાહ નાં કર વાર જોવા દે મીઠું મુખડું,
કતલમાં એ હમારે એક તે આનંદની બારી. ૮
નહીં વાગે જલદ સમરોર આ પાપાણુ દીલડામાં,
કરીને વાર શું કરશે રક્ષા દીલરખા મ્હારી, ૯
ભલે જલ્લાહની સમરોર આપીને મને મુખે,
દીવાનાપર ખડા દીલદાર એ તુજ રીત નહીં સારી. ૧૦

સદ્બોધ.

(દ્વેષક શ્રીયુત ભટ્ટ પીતાંબર નૃસિંહ—માધવપુરનિવાસી)

લૈરની

- ન કીધો યત્ન ભવાન્ધિ તરવા,
કામિની કનક વિશે લપટાઈ લાગ્યો જગ વિચરવા. ન કીધો. ૧
- દિધો જન્મ તુને શીહરીયે આ દુસ્તર ભવ તરવા,
જૂંચો પાપી ભવમાં આવી પાપ પુજ આદરવા. ન કીધો. ૨
- ગાન તાન મસ્તાન બનીને લાગ્યો નિર્લય કરવા,
નાહક જીવ વદનથી બોલી સત્ય વસ્તુ પરહરવા. ન કીધો. ૩
- મ્હારું ત્હારું કરીને બેટો ધ્યાન પ્રજ્વળું ધરવા,
જન્મ ગુમાવ્યો નહીં કંઈ ફાળ્યો મિથ્યા વાદ ઉચરવા. ન કીધો. ૪
- ભિ સુત સુહૃત સહજ સહુ મુખનાં ફલ બેઠાં છેહરવા,
ક્ષણમાં તારો ત્યાગ કરી નહીં આવે કોઈ મરવા. ન કીધો. ૫
- સુખમાં ફેલેલ સપાટા મારે તુજ તન મન ધન હરવા,
વિપત્તિ પડે સહુ અજગાં થાયે તારી કુચલી કરવા. ન કીધો. ૬
- સ્વાગ્યની દુનીયામાં આવી સ્વાર્થી બન્યો તું બાઈ,
સદ્વિવેક સદ્વિદ્યા જીવ્યો માયામાં લલચાઈ. ન કીધો. ૭
- કામ કોઈ મદ મત્સર માંહી તું જીવ્યો લલચાઈ
ગ્વાનદનું તું રૂપ વિસારી બન્યો અધ જગમાં. ન કીધો. ૮
- બેલ રચ્યો આ જગમાં ખોટો સાચો કરી મનાવે,
ભવાન્ધિમાં રખાણી તુજને નાહક ત્હાડે કહાવે. ન કીધો. ૯
- જીવ વચન પોતે બોલે છે તુજને તેમ બોલાવે,
જીવે તેમ જીવડે તુજને સુગમ માર્ગ ન બતાવે. ન કીધો. ૧૦
- જીડી માયા જીડી કાળા સાચી માની ફસાવે,
જાયા સુત પરીવાર કલહમાં નાહક જન્મ ગુમાવે. ન કીધો. ૧૧
- જનની ઉદરે જન્મ ધરીને શું સૂઝત તે કીધું,
કુકુળ પોષણ કપટે કરીને હરીતું નામ ન લીધું. ન કીધો. ૧૨
- ધર્મ દેવ કલાહ તો તુજને લાગે મનમાં સારું,
નામ હરીતું લેતાં જીવે લાગે કંઈવું ખારું. ન કીધો. ૧૩
- બાળ કીસાર યુવાવસ્થામાં તેમજ વૃદ્ધવૃષ્ટિમાં,
સદાચરણ છોડી નિરા દીનનું પાપ કંઈ જગમાં. ન કીધો. ૧૪

હે મન દુષ્ટ અભાગી ચંચલ ચેત ચેત મનમાં,
લક્ષ ગોરાશી ગોની વિષે તું બ્રમણ કરે જમમાં. ન કીધો. ૧૫
મન મેલું લાપરથી સારું બગવતું રંદીને કરતો,
અડપ જુલમથી પરધન હરવા નહી મનમાં કંઈ કરતો. ન કીધો. ૧૬
ત્હારી કાયા બધાં સુધી સારી નિર્ભય ત્યાં લગી કરતાં,
પ્રભુ પીતાંબર ધારીતું તું ખ્યાન દીલેંથી વિસરમાં. ન કીધો. ૧૭

પદ્ય પ્રભાકર-નિર્વિધયી સુખ.

(લખનાર-શ્રીયુત માણેકલાલ છોટાલાલ દેસાઈ; મહુધાકર.)

શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

ના તે કેમ લઈ ચકાય મનવા, નિર્વિધયી સુખ રે,
સર્વાનિલ જગદિ માન્ય પછીં ક્યાં, કોને રહું દુઃખ રે,
ચૂકી રિચર સ્વચ્ચાન તું ભગી મરે, યાતાં બહિર્ગુણ રે,
જે આહી નિજ સ્થાનમાં સમી રહે, તો ના કરી સુખ રે
ના તે ગ્યાન વિશે જગદિ દુખને, ચિંતા કથી ભતની,
ના તેમા ભય શોક કે લલી બેઠી, આપાધિકા ભાતની;
ના તેમાં સુત દાર ભાર તન કે, જંગળના આતની,
રાગ દેપ ન ક્યેશ રેશ વળિે ભાં, પંચાત ના ન્યાતની.
સર્વોપાધિ રહિત નિલ વળિે તે, ભર્પૂર સુખે ભરું,
જે આનંદ કણે મમત્ર વિષયે, આખ્યાદિ છે ઉતર્પું,
જેનાથી પર કા નથી સુખ અને, સુખાવધિ જે હ્યું,
તે મર્યાદિગ્યાનમા વસિ સદા, સતે પ્રમાણુ ખર.
ખતે તે સુખ સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને, આ ક્યેશને કાપજે,
કાળી અન્ય અનેક પ્રાણી દુખને, સત્સુખને આપજે;
નિલાનિલ વિવેક રાજ કરીને, શું નિલ તે આપજે,
યાતાં ના વિધયી પ્રમાદિ મદ તુ, પર ચરુને આપજે
નિદ્રા દૃષ્ય તણી તણ લાજ હરિ, નિન્નત્રમાં ભગ તુ;
જનથી આ વિષયો અનિત્ય ત્વજે તેનો સદા રાગ તુ;
જોના રાગ છુટેજ મઘ કદિ આ, તો દેપ ને દાગતુ,
જેથી રાગ ધોમે ધોમે સમી જૈતાં, જુઝે જશે લાગતું.

ऐक्यमांज उदय अथवा आपणुं गयुं शेमां?

(રચનાર રાં. રા. કવિ ભગવાનલાલ કુંગરશી પાઠેક, ચોરવાડકર)

ઉધોર છંદ.

કહું છું, સંપમાં છે સ્વાદ, સંપ સદા કરે આપ્તાદ;
સંપ વિષે મુલક્ષ્મી વાસ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧

દુ.ખના મુળ છે કંકાસ, સંપ સદૈવ દેવી પ્રકાશ;
માનવ યર્ષ ચરે કાં પાસ ? મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૨

કોરવ પાંડવોનાં ફૂળ, ઉખડી ગયાં ઉડાં મુળ;
ધૂળ મળિયા સરવ અભિલાષ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૩

બોળો બીમ પૃથ્વીરાજ, તોડી સંપ કેરી પાજ;
ગૂમાળ્યો સમૂળ ગરાસ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૪

પૃથ્વીરાજ મ્હા બળવાન, ધોરીનાં ઉતાર્યાં માન;
ખોતાં સંપ દેશ વિનાય, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૫

ક્ષત્રિય તિલક રૂપ શલ્યગાર, હાંક્યો ધોરી સત્તરવાર;
તે કોરોથી પામ્યો નાશ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૬

જયચક્રે જમાવી જોર, નોડ્યો સંપ કેરો દોર;
છેવટ થ્યો યવનનો દાસ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૭

ગજુવોર ધીર ક્ષત્રીય રાજ, તપતા શૌર પરે શુભ તાજ;
ખપતા રંકે માહે ખાસ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૮

હિંદુ દેશ હિંદુ રાજ, સ્વર્ગ સમા દતા મુખ સાજ;
ત્યાં કાગા કુટે નિવાસ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૯

મુળમાં હતી ચારે જાન, સંપ જતાં ચણ બદુ નાન;
સ્વાર્થ ફરી વળ્યો ચોપામ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૦

નાળી એક હાથે ન્હોત, વીરની જે નુગતે સ્હોત;
તેમા કેમ ગોળે ત્રામ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૧

‘હોંચો પાંચ આંગળી માથ, લાગે દર્શનિક શુભ હાથ,
વરળ્યો થાય થાય કચાશ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૨

ધર કુટુંબ પડોશી સાથ, રે‘તું હળિ મળિ હિંસ રાત;
ખમળે ખોટ આવે ખાસ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૩

મ્હારો દેશ મ્હારો નાજ, માનવ જન સિરનો તાજ;
એ ઉમિ રૂંદે મુખ ગમ, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૪

અર્થિય મુખ સંપની સાથ, એ તો જાણીતી જગ વાન;
નહી મર નુદય અણ વિચાર, મુરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૫

ભારત વર્ષ કેરા વીર, અંતરમાં ધરીને ધીર ;
 સેવો સપ ફળશે આશ, મૂરખ કાં કરે કંકાસ ? ૧૬
 ખેત્યાં ગામ ધામ મરાસ, લીધી લપાટે લાલાસ ;
 મોળીં ફૂટી ઢળી મેં ઝાસ, મૂરખ કાં, કરે કંકાસ ? ૧૭
 ભાષે ભાવથી ભગવાન, સંપ સન્મે તણ તોફાન ;
 પામે પૂરેના ઉલ્લાસ, એ અંતર તણી છે આશ. ૧૮

મિત્રાળોક.

લખનાર-આર. એમ. સુકલ.

તમે ગુણી અને સત્વ ગુણી એવા બે ધર્મિણ મિત્રોના સંવાદ.
 વસંતતિલકાવૃત.

- નાં. ૧-રાગ રતી સુખ મદા મન મોજ માણે, મસ્તાન રોજ વસ્તા વિમુખા કૃપાણે,
 અર્થસ્થ છે રમણિ કામ રમાડવામાં, દબ્યો બધાં કુલુવને વધુસાડવામાં. ૧
- નાં. ૨-ના ! ના ! મુખા વચન એ અમટીત બોલે, ચાવાય ના તવ ચક્રી અધિપત્ય તોલે,
 લાડો લડાવણ ચક્રા ઉછરેલ એ છે, લતા તથાપિ બુઢના પળમાં હિલેછે. ૨
- નાં. ૧-મસ્તાન, ઉધ્ધત, મદાંધ મદે છકેલા, નીહાળતો ગુણિકના સદને ટકેલા,
 લાગે નહીં જરિફ તે “મિથપતિ” બોલે, લખ્દાય પંક મસમાં તથાસ તોલે. ૩
- નાં. ૨-હીરા તથા રતનને ધ્રુસકે ઉડાવે, સખી પ્રિતી દીન જોનો જરથી ધરાવે,
 લાવી દયા હર ચક્રી સધળે ફરેછે, લક્ષિમ પતી હરિતણું સ્મરણે સ્મરેછે. ૪
- નાં. ૧-સાથી સદા ધરવતા જરથી, ન રોકા; મસ્તાનનો ગજવતા હરનીશ કડા,
 લખ્દાયલા વિવચમાં તદ તૃપ્તિ સાટે, ‘ડામે કળો વિવચની’ નહીં મોક્ષ માટે. ૫
- નાં. ૨-પ્રલક્ષ દાન કરતાં જન માત્ર ચેખે, બૂ ફેર નેત્ર તવનાં અવગુંજ દેખે,
 લાવી જરા સરતમાં અધિપત્ય જોને, લખ્દાયલા વિવચમાં કહેછે તું કોને ? ૬
- નાં. ૧-ગોળે! સદાય ડરતો ડરતો રહેછે, રસ્તે જતા પણ અરો ભળતું કહેછે ;
 ધર્મિષ્ઠરાવ હમણું સધળે ફરેછે ? નહા પતી રૂપવતી સતિના કરેછે ? ૭
- નાં. ૨-શંકા સખા દુર કરી મન તૃપ્ત થાને, કળો નકામ ન વદી કરવાં કથાને,
 (પણ) રક્ષા બક્ષા સહ પર નૃપતિ કરેછે, દાખેજ હા ! જરૂર હા ! સહ ખૂશ રે’છે. ૮

(રાગનાં કેટલાંક દુષિત નૃત્યો સદન નહીં યવાથી તમે ગુણી મિત્રે પોતાના સત્વગુણી
 મિત્રો મેલાપ થતાં નિચે પ્રમાણે પ્રથમ શ્લોક કહ્યો જોનો જવાબ આપતાં
 આમસામી અને મિત્રોને આ શ્લોક સુધી ચપલા વાદવિવાદ)

સ્વાત્મભાવ પ્રતિપાદક વચનામૃત.

“ભારત જીવન” માટે—શ્રીકાશી નિવાસી બ્રહ્મર્ષિ મહારાજ શ્રી/પ્રભાકર વિ પ્રધાન યર્મા.

નારાયણ વૃત્ત.

અભિજ્ઞ બ્રહ્મમા કદાપિ ભિજતા નહિ ધરો,
સદા મુસગમા રહી, અનુપમર્થ આદરો;
દયા કરી દૌતાપરી પદાર્થ ને પ્રસારજો,
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૧
સમસ્ત ભૂત માત્રને પ્રભુ રૂપે પ્રમાણજો,
સ્વ આનનેથી એક બ્રહ્મગીનને વખાણજો,
ધૃતિ ક્ષમાદિ સદ્ગુણો સ્વ અન્તરે ઉતારજો,
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૨
નૃદેહ રત્ન પામીને સદૈવ સત્ય ભાખજો,
“અહ મમેતિ” વામીને નિરા ભિમાન રાખજો,
કુઠિલ કામ ક્રોધને સતોપથી સહારજો ૩
સમસ્ત ભોગ રોગ રૂપ જલ્પીને તમે તજો
વૈરાગ્ય રામ ને વરી શમાદિ સાધનો સજો
મુમુક્ષુતા ધરી ઉરે સ્વદીનતા રિદાગજો,
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૪
મુણી વેદાન્ત શાસ્ત્રને અવરૂપ સત્ય શોધજો,
ચરિત ચિત્ત જ્ઞાતિને યોગાગથી નિરોધજો,
સમાધિ સ્તેજ આધીને ઉપાગિ અન્ય દારજો,
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૫
શ્રુતિ સ્મૃતિની ઐક્યતા મુન્યાયથી નિદાણજો
હિનામ રૂપલાગી અગ્નિભાતિ પ્રિય ભાળજો,
અનેક વસ્તુ માઠી એમ બ્રહ્મ રૂપ ધારજો,
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૬
ગુણિ મનાને ગદૈવ શાન્તિ દેવી સ્થાપજો,
ઝગિતિ સસતિ નાંબધ જ્ઞાન ખડગે કાપજો,
ગરિટ સામવેદ ઉક્ત વાક્યને મહારજો,
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૭
કામક્રોધથી આરીઓ જવાનુ કર્યા મને થયો,
આદ્રસ્ય માત્ર વિશ્વોત્કર્ષ ક્યો પ્રભુ દરો,
મહર્ષિ શ્રી પ્રજાપતે મનુ તેને સ્વિકારજો
શુર મુખેથી સ્વાત્મ તત્ત્વ સર્વદા વિચારજો ૮

સ્વઘટપર ઘેરો ને અવિનાશીની ઓળખ.

(લેખક—જીનાગઢ નિવાસી ત્રિવેદી રમાશંકર વિ. પ્રાણશંકર-સુબંધ.)

હરિગીત.

તું જાગી જો હે જીવડા, આ જગત છે મીન જાળ શું,
મોહી ફસાએ મત્સ્ય જાળે, (તેમ) જગતમાં લુબ્ધાચ તું;
શત્રુ ખરા છ, શત્રુ લખ, ઘેરો સદા તુજ દેહને,
તે કામ કોપાદીક છે, જીતી પ્રથમ લે એહને.

૧

તે શત્રુ ઉપરથી સદા, મીઠા ગણે ખૂબ જાળ શું,
પણ ઉઘટે જામ છેતરી, ધા મારશે, કયાં જોડ તું ?
શત્રુ ધણા દેખાડશે, ખૂબ ખેલ તુજને અવનવા,
સુખ આપશે સંસારમાં, નહિ કામનાં સ્વર્ગે જવા.

૨

લપટાવશે લંપટ તને, લે લાજ લૂંટી લોભમાં,
પેલા અડાવે હાંસથી, ઉમે ધણી તે જાળમાં,
પડતો મહે પાપી તને, પગલાય પૂરે પ્રાણીઆ,
એવા ચરિત્રો આદરે, પદ મનુષ્યો તેં જાણીઆ.

મોહી ફસાવે મત્સ્ય જાળે, મૃત્યુ પામે આખરે,
એવી રીતિ આ જગતની, સૌ લોભમાં મોહી મરે;
જન્મી અદિ હે જીવડા, સૂકૃત્ય તેં શું આશ્યું ?

(કે) અતર મહી અવિનાશીની, સેવાતાણ સુખ ના શ્રણુ.

૪

જ્યારે જાતુની ઉદરે, વાસો વગ્યો તુ ત્યાં સુધી,
કદિ મુખથી ના મેલતો, મધુસૂદનાને મન ચક્રો,
ને હર ઘડી કરતો હરિને, આજીજ બહુ છુટવા,
છેડ્યો તહીં જુએ બધું, સૂકૃત્યથી હરિ બેટવા

૫

માટે ખરે મન મારીને, અવિનાશી ઉરમાં રાખજે,
મેંમે જીજ તેને સદા તુ, લક્ષિત રસ ખૂબ ચાખજે,
આકાર વિણ તે ધ્રુવ છે, નહિ હજત પદ તેના દિસે,
નિરખાય નહિ તે જ્ઞાનથી, તુજને કદિ આ જગ વિશે

૬

ખીતો રહે હે બધું તુ, ને ટેવ પાડે તે પડે,
સુખી થશે સંસારમાં, ને દુઃખ દારણ ના નડે,
માને વળી જો માહર, ઉપકાર મોટો હું ગણું,
સુખીજ તુંજમાં વાવીને, મધુરા ફળો હું તો લણું.

૭

જરાગ્રસ્ત 'પુરુષ'ને શિક્ષા.

(ચંદ્રનાર રા. રા. બાઈશંકર કુબેરજી સુકલ સીમલર-વેરાવલ.)

- ગાઝલ. લીધા તે જન્મમા લ્હાવો ત્રિયાના તે બન્યા ભાવો,
ગણાથો ગામનો રાણો હતો શોખી શુરો રાણો. ૧
- કમાણો દ્રવ્ય લાવ આખો વીંચી. તેં દાનથી આંખો,
દુગે દીગી ધણી ભામા ધણી તે ભોગવી રામા. ૨
- અરે તે દ્રવ્ય ઉડાડ્યુ યુણીકા ઘેર ગુમાવ્યુ,
પ્રભાતે ચાહ પીધા તેં ધણા મિત્રો મળી પ્રીતે. ૩
- સુખદ આરામ રેવાને ગયો ઉઘાન રેવાને,
ફર્યો તું શેર ને શહેરો લીધા પેટી તણા શેરો. ૪
- રમ્યો ફાંકિટ નિમિત્તે પીધા દુધા કરેલા તે,
શયન આગારમા સુતો કુસુમની વાસના લેતો. ૫
- પ્રિયાને સુખનો લેતો સુવાડી અકમા સુતો,
બધી રાત્રી રમ્યો રંગે મનોહારી પ્રિયા સંગે. ૬
- ધર્મો પોશાક તે સારા તંત્ર્યા માતા પિતા તારા,
અતિ ગર્વે વધો વેણુ સુખી હુથી વધુ કોણુ. ૭
- થયો સગીતનો ગોખી ગયો નાચાવયે ચોક્કી,
મુખેથી ધુન્નના ગોઠા ધણા કાઢ્યા બની મોટા. ૮
- થયો હા મન્ત દારમા પીધા પ્યાવા ઝંતુનોખા,
ગુમાની ગામ આ રીતે મણ્યું તે સુખ આ રીતે. ૯
- પડયો હેડો હવે બાઈ જરા આવી મળી ધાઈ,
દશા આ શી છે દુખદાઈ મળી તું ને જરા બાઈ. ૧૦
- વિલાસો પૂર્વના આજે રમ્યતિ માહે બહુ ગાળે,
જરાથી આ તનુ તારે થયું છે દુખડું કાળું. ૧૧
- ઉભુ અસ્થિ તણુ ખોખું થયું મોહુ અરે ખોખું,
નથી શક્તિ ઉભા ચાવા ધુન્ને છે રેહરે દાવા. ૧૨
- ગયો ક્યા તાહરો શોખ હવે ભોયે પડયો રોસ,
જરા છે સર્વથી જુરી જીવાનીની ખરી છૂરી. ૧૩
- જીવાનીમા બુદ્ધો બકિન ધણા લાવો લીધા ઝુકી,
પ્રભુનું નામ ધારી લે હજી નામો દરિના લે. ૧૪
- હવે નિરન્ત રાખીને બજી લેને પ્રભુ ત્રેગે,
જરાતું દુખ તો ગમે બજન બે નાચતું ચારો. ૧૫
- ધણા વર્તો મુખો લીધા જરા આવી હવે ખીધા,
બહુ દુખી થયો તું રે મન્યુ તુજ અગ તે બોને. ૧૬
- તણુ દે જીવન આસા મરી લે દુખની પીડા,
સુખી રહે તું ઉપાધિને પ્રભુમા નેદ ગાખી રે. ૧૭

શિવાજી અને અંગ્રેજ.

(લાખનાર-મી० અલ્હારખા ચાંદલાઈ ઉમતાવાલા-મુંબઈ)

સત્તરમી શતાબ્દિમાં ફ્રાંસર નામનો એક ડોક્ટર "ઈસ્ટઈન્ડીયા કંપની" નો સરજન હતો. ધણી મુદત સુધી તેણે ઇરાન અને હિંદુસ્થાનમાં પ્રવાસ કર્યો હતો; ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં તે આ દેશમાં પ્રવાસ કરતો આવ્યો હતો, તેણે પોતાની મુસાફરીનો સર્વ જ્ઞાંત પુસ્તકાકારમાં પ્રગટ કર્યો છે કે જે Fryer's Travel in India and Persia between 1672 & 1681 નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ પુસ્તક પ્રથમ ઇ. સ. ૧૬૮૮માં લંડનમાં પ્રગટ થયું છે, તેમાં ફ્રાંસરે આ દેશની સ્થિતિનો આબેહુલ ચિતાર આપેલો છે, તેમાં મરાઠાસિંહ-શરવીર શિવાજીનું જ્ઞાંત લખેલું છે, જે અંગ્રે આપવામાં આવે છે.

આ દેશમાં કૌઠી પહેલાં અંગ્રેજોએ સુરતમાં પોતાની કોઠી ઉધારી વેપારની શરૂઆત કરી, આ વખતે પરદેશ જવાને મુખ્ય બંદર સુરત ગણાતું હતું, અંગ્રેજો શિવાય ૩૨ પોર્ટુગીઝોની પણ કોઠીઓ સુરતમાં હતી; પોતા સાથે વેપાર કરતા વેપારી, દલાલ અને કોઠી ઉપર પ્રેસિડેન્ટની હુકમત હતી, તેજ મોટા અધિકારી ગણાતો હતો, સુરતની અપાર સમ્પત્તીના સમાચાર મરાઠાસિંહ શિવાજીને મળતાં તે લૂંટવાનો તેને લોભ થયો, વેપ બદલી આપ્યા સુરત શહેરમાં ચાર દિવસ ફરીને મુખ્ય મથકો જોઈ પોતાની ખાત્રી કરી લીધી. ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં ૪૦૦૦ સ્વારોનું લશ્કર લઈ તેણે સુરત ઉપર હલ્લો કર્યો, ૭ દિવસ સુધી તેણે સુરત શહેરને લૂંટ્યું. અંગ્રે ધણે ઠેકાણે આમ લગાડી તારાજ કરી દીધું!!

આ વખતે કંપની સરકારની કોઠીઓનો પ્રેસિડેન્ટ સર જોર્જ આકસનગર્જન નામે એક અંગ્રેજ હતો, તેણે પોતાના સિપાઈઓની મદદથી શિવાજીના હલ્લામાંથી પોતાની કોઠીઓનું રક્ષણ કર્યું હતું. સિપાઈઓએ પ્રાણના ભોગે આ યુદ્ધમાં પોતાનું વીરત્વ ખતાવી શિવાજી સાથે મુકાબલો કર્યો હતો, અને કોઠીઓ સ્વીસલામત રહી હતી, તે સાથે બીજા વેપારીઓની ફકતો જે કોઠી પાસે હતી તે પણ ખત્રી ગઈ હતી; પરંતુ અંગ્રેજોએ અત્યંત ખાર અને ખંતથી બનાવેલો બગીચો નાશ પામ્યો હતો, શિવાજીના લશ્કરે બગીચાનાં મનદર પુષ્પોનો જમ્મળથી નાશ કર્યો હતો!!

સુરત શહેરને લૂંટી તારાજ કરી અલગક ધન શિવાજી લઈ ગયો. એ સમાચાર દિલ્લી-પતી શહેરેશાહ ઔરંગઝેબને મળ્યા, અને લૂંટમાં શિવાજીના સાથે કંપની સરકારના સુરત ખાતેના પ્રેસિડેન્ટ સર જોર્જ બહાદુરીથી પોતાની માલમતા તથા કેટલાક વેપારીઓનું રક્ષણ કર્યું તે જ્ઞાંત સાંભળી ઔરંગઝેબ ધણેજ ખુશ થયો અને સર જોર્જને એક સર્ટિફિકેટ તથા ધનામ મોકલાવ્યાં; અને કંપની સરકારના માલ ઉપર સેંકડે અડી રૂપિયાની જકાત જાણી કરી દીધી; કંપની સરકારનાં ડાયરેક્ટરોને પણ આ ખબર સાંભળનાં ધણેજ આનંદ થયો અને સર જોર્જને એક મેડાલોન આપ્યો જે ઉપર લેટિન ભાષામાં નીચેના અક્ષરો કોતરેલા હતા—Non minor est virtus quam qucerere parta tueri.

અર્થાત—શરવીર તેજ છે કે જે પોતાના આગ્રિતાની રક્ષામાં કામ આવે, સર જોર્જે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો સુરત ખાતાનો પ્રેસિડેન્ટ નેરહા આજીવન થયો, તેના વખતમાં શિવાજીએ

સુરત શેઠેરને ખીજ વખત લૂંટી તારાજાકરી નાંખ્યું; આ વખતે પણ શિવાજી પુણ્ડળ ધન લઈ દક્ષિણમાં ગયો હતો, કંપની સરકારના પ્રેસિડેન્ટે તથા તેના લશ્કરે શિવાજી સામે સખ્ત મુકાબલો કર્યો હતો. આ રીતે શિવાજી અને અંગ્રેજો વચ્ચે પહેલી લડાઈ સુરતમાં થઈ.

ઈ. સ. ૧૬૬૧ માં પોર્ટુગીઝોના રાજની બહેન કોના ઇન્ફન્ટા ફેરરીનના લગ્ન ઇંગ્લાંડના રાજા ખીજ ચાર્લસ સાથે થયાં, ત્યારે મુંબઈ પોર્ટુગીઝોના સ્વાધીન હતું, તેમજ આ લગ્ન પ્રસંગે પહેરામણીમાં મુંબઈ અંગ્રેજોને આપ્યું; આ વખતે સુરત અંગ્રેજોનું મુખ્ય મથક હતું, તેથી મુંબઈ ખાતેની કોડીનો સર્વે કારભાર સુરતના પ્રેસિડેન્ટના સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યો હતો; આ વખતે મુંબઈ એક નાનો કસ્બો હતો, અને હવા પાણી પણ ધણીજ ભરાયેલું હતાં, કાકટર ક્રાયર કહે છે કે—પાંચસો માણસોમાં ભાગ્યેજ સો માણસો જીવતા હતાં. વળી કંપની સરકાર તરફથી મુંબઈમાં પણ એક પ્રેસિડેન્ટ હતો, તે કાઉન્સિલના કેહેવા મુજબ મારતો હતો.

સુરત લૂંટી શિવાજી દક્ષિણમાં ગયો ત્યાં તેના પિતા સાહેબનું મૃત્યુ થતાં તેણે સિંહાસન ઉપર બેસી રાજ ચલાવેલો નિશ્ચય કર્યો. ઈ. સ. ૧૬૬૪ માં કાકટર ક્રાયર આજ દેશમાં પ્રવાસ કરતો હતો, તેણે શિવાજી અને અંગ્રેજોના સંબંધમાં ઘણી બાબતો લખેલી છે, કે જે મરાઠા ઇતિહાસમાં નહીં હશે, તેથી તે અમે આપવી ચોખ્ખી ધારી છું.

દક્ષિણમાં મરાઠા સિંહ શિવાજીની આજી કુરતી બેઠા મુંબઈના પ્રેસિડેન્ટે વેપાર કરવાની ધારણાથી એક એકથી શિવાજી પાસે રોબરીમાં કિલ્લામાં મોકલાવ્યો, અંગ્રેજ એકથી મુંબઈથી રવાના થયો જે વખતે શિવાજી તીર્થયાત્રા કરવાને ગયો હતો, તેથી અંગ્રેજ એકથીને પુનઃરા સ્થાનમાં રોકાવું પ્રયત્ન, ત્યાં નારાયણ પંડિત નામના શિવાજીના એક પ્રધાન અધિકારી સાથે મુલાકાત કરી; નારાયણ પંડિતને તેણે ઘણી બાજી કરી કહ્યું કે—“દક્ષિણમાં વેપારની ખીલવણી માટે મહારાજ સાહેબથી આજ્ઞા આપો તો અને પક્ષને લાભ છે.” તે બેઠા પંડિતે જવાબ આપ્યો—આટલી હદમાં વેપારનું મુખ્ય મથક વિજયપુર છે અને કે વિજયપુરવાળાઓ સાથે આમારા રાજસાહેબને સખ્ત લડાઈઓ કરવી પડી છે, અને હવે યુદ્ધ કરનાં સામી પક્ષવાળા બાકી ગયેલા છે, તેથી તે લોકો મારા ધારવા મુજબ જે ત્રણ માંસમાં સંધી અવસ્થા કરશેજી આથી રસ્તો ખુલ્લો થઈ જશે, અને વેપારીઓના આવાગમનમાં કોઈ પ્રકારનો બાધ આવશે નહિ, મહારાજ સાહેબને યથાવિધી રીત્તનિલક ધર્યા ગયા તેથી એક રાત્રને જાગે તેથી રીતે તેઓ રાત્ર ચોરખાર ચલાવશે; પ્રજાનો કસ્યાણું પંચું તેઓ પુરતું ધ્યાન આપશે. અત્યાર સુધીમાં વિજયપુર અને દિલ્લી સાથે યુદ્ધ કરવામાં તેઓ શુભાચેક્ષા રહેવાથી આ તરફ પુરતું ધ્યાન આપી શક્યા નથી, પરંતુ હવે રાત્રગાદીર ખેડા પછી રૂયનનાં સુખે તરફ તેઓ ધ્યાન લગાડશે તેથી માની શકાય છે કે વેપારની વૃદ્ધિ કરવાને કૃપાવંત મહારાજ પાસેથી આજ્ઞા અપશે.”

અંગ્રેજ એકથીને ખાતરી થઈ કે નારાયણ પંડિત બહુજ કાબેલ માણસ છે, અને શિવાજીની દરબારમાં તેની પ્રતિષ્ઠા સ્તારી છે, તેથી જુદા પડતી વખતે તેણે નારાયણ પંડિતને એક હીરાની તીંટી બેટ આપી તથા પંડિતના પુત્રને એ માણક બેટ આપ્યાં.

તીર્થયાત્રા કરી શિવાજી પ્રતાપ ગદથી રાયરી આવ્યો, તેથી અંગ્રેજ એકથીએ પુનઃરાથી રાયરી જવાને પંડિતની સલાહ લીધી, અને તેના કહેવા મુજબ તે કિલ્લામાં પહોંચ્યો, ત્યારે દિવસપછી શિવાજી મહારાજે અંગ્રેજ એકથીની મુલાકાત લેવા જણાવ્યું; રાત્રનિલક અને વિવાદ આદિ કામોમાં તે શુભાચેક્ષા હોવાથી તેને દુરસદ મળતી નહોતી. તેણે અંગ્રેજ એકથીને દરબારમાં

આવવા આજ્ઞા કરી, તે મુજબ બીજા દિવસે દરબારમાં હાજર થયો, શિવાજી મહારાજને તથા તેમના પુત્ર શંભાજીને અંગ્રેજ એલચીએ કેટલીક ચીજો બેટ કરી, આથી શિવાજી ઘણુંજ ખુશી થયો અને બોલ્યો:-મારો રાજમાં અંગ્રેજોને નિર્ભયતાપૂર્વક વેપાર કરી શકશે કારણકે હવે સર્વ પ્રકારે શાંતિ પ્રસરેલી છે, લૂંટ, મારામારી અને લગાઇનો પ્રસંગ હવે રહ્યો નથી.

તે બેઠા અંગ્રેજ એલચી બહુજ નમ્રતાથી બોલ્યો:-એટલા માટેજ સુખાના પ્રેસિડેન્ટે મને આપ નામદારની હુકમમાં મોકલાવ્યો છે, તેમની ઇચ્છા છે કે અમે અંગ્રેજો ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં તથા ઇરાનમાં જે શરતોએ વેપાર કરીએ છીએ તેજ શરતોથી દક્ષિણમાં વેપાર કરવાની આપ શ્રીના તરફથી આજ્ઞા મળે એવી આજ્ઞા છે.

અંગ્રેજ એલચીની માંગણીનો સ્વીકાર કરી, શરતો ઉપર વિચાર કરવાનું કામ મોરો પાતળે સોંપ્યું; અને પોતે પુત્ર સહિત રાજ્ય-તિલકની સંધળી સામગ્રીઓ કરવાને રાજ્યમહેલમાં ગયો, અંગ્રેજ એલચી દરબારમાંથી પોતાના તંત્રીએ ગયો.

આ વખતે શિવાજીએ ૬૬૦૦૦ રૂપિયાનું તુલાદાન કર્યું તે તથા બીજું કેટલું ધન રાજ્ય તિલક થયા પછી શિવાજી મહારાજને ક્ષાણેને ક્ષણીયામાં વહેંચી દીધું.

વેપારની શરતોના સંબંધમાં નારાયણ પંડિત મારફતે અંગ્રેજ એલચીને ખમ્મર મળીક- એ શરતો વિના બધી શરતો શિવાજી મહારાજને કમુલ રાખી છે, અંગ્રેજોની ઈચ્છા હતી કે શિવાજીના રાજ્યમાં કંપની સરકારનો શિક્કો ચાલુ કરવો અને શિવાજીનો શિક્કો પોતાની હદમાં ચાલુ કરવો; આ શરત નામંજુર થઈ હતી, તે નામંજુર કરવાનું કારણ શિવાજી મહારાજને એવું જણાવ્યું હતું કે-“કંપની સરકારનો શિક્કો બીજા શિક્કાઓની બરાબરીએ કાષ્ટપણ હાની વિના પ્રજા ઉપયોગમાં આવશે ભારે તે ખુશીથી લાઇશું, શરત કરવાની કશી જરૂર નથી” બીજા નામંજુર થયેલ શરત એ હતી કે-“અંગ્રેજોના વહાણ અથવા તેમનો સરસામાન કેકણના કિનારાપર લૂટાય અથવા તેા તોફાનમાં કુળી જાય, તેવું ને તુક્યાન થાય તે શિવાજી મહારાજ પુરેપુરું ભરી આપવું.” એ શરતના સંબંધમાં શિવાજીએ કહેવરાવ્યું કે-“જો એ શરત પૂરી કરવામાં આવે તેા હસ અને જેને લેકે પશુ એવી શરત પૂરી કરવાનું ચાહશે, માટે આ એ શરતો વિના બીજા બધી શરતો હું કમુલ રાખીશું અને અંગ્રેજ સાથે મૈત્રી બાંધવાને બંધાઉં.”

શિવાજી મહારાજની આજ્ઞા મુજબ અંગ્રેજ એલચીએ સંધળું કમુલ કર્યું રાયરીમાં આવે તેને એક મહીનો થવા આપ્યો હતો, અને તે સુખ ઉપાડવાની તૈયારીમાં હતો. તેટલામાં નારાયણ પંડિતે તેને કહેવરાવ્યું-“આવતી કાલે ૭ વાગે શિવાજી મહારાજને રાજ્યતિલક થશે તેથી એ શુભ અવસરે તમેજ પશુ રાજદરબારમાં પધારજો, આવા શુભ અવસરે ખાલી હાથે આવવું કમિત નથી માટે મહારાજ સાહેબને બેટ કરવાને કેટલીક ઉત્તમ વસ્તુઓ લેતા આવજો” અંગ્રેજ એલચીએ આ આમનંજુને ઘણી ખુશીની સાથે વધાવી લીધું. અને બીજા દિવસે પ્રાતઃ કાલે પોતાના સાથીઓ સંવિત્ત અંગ્રેજ એલચી શિવાજી મહારાજની દરબારમાં ગયો; શિવાજી એક વિશાળ અને દેદિધમાન દરબારમાં સુવર્ણ અને રત્નજડીત સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયેલો હતો. તેના સરદારે અગ્રદ્ય વસ્ત્રોપધુથી સજ્જ થયેલાં સિંહાસનની બન્ને બાજુએ હમેલા હતા; શંભાજી, મોરો પેશ્વા અને નારાયણ પંડિત સિંહાસનની નીચે બેસા હતા, આકીના લોકો બહુજ નમ્રતાથી આ આનંદમાળમાં ભાગ લેવાને ઉભેલા હતા; અંગ્રેજ એલચીએ દુરથીજ મહારાજ શિવાજીને નમીને સલામ ભરી, તેજે બેટ કરેલી કીચાની વીંટી આ વખતે નારાયણ પંડિતે પોતાના હાથમાં લઈ શિવાજી મહારાજના સામે મુકી દીધી, શિવાજીએ તેની

તરફ દ્રષ્ટિ કરી, અને અંગ્રેજ એલચીને પોતાના સિદ્ધાસન પાસે બોલાવ્યો અને પહેરામણી આપી, મહારાજા શિવાજી મહારાજની દરબારનો કાકા ભોધ અંગ્રેજ એલચી આશ્રય પામ્યો, અને દરેક સ્થળ ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો, જે તખ્તપર મહારાજા શિવાજી મિરાજમાન થયેલા હતા તેની જમીણી બાજુ સુઝીની જે માછલીઓ લટકતી હતી અને ડાબી બાજુ એક લાવા ઉપર સુવર્ણનું તાજવું લટકાવેલું હતું, ગુલ મુદતે મહારાજા શિવાજી માનીએ પ્રેમ અને તેમના નામનો વિશ્વય કુંડ દક્ષિણમાં ફરકવા લાગ્યો.

રાજ્યગાદીએ પ્રેમ પત્રી એક સરપાન સુદરી સાથે પોતાના લગ્ન કર્યા, શિવાજી મહારાજની આ ચોથી રાણી હતી.

કેટલોક વખત ગયા પત્રી રાતનામાં ઉપર હસ્તાક્ષર કરાવી અંગ્રેજ મુખર્જી આવ્યો, ત્યારથી અંગ્રેજો અને શિવાજી મહારાજા માથે મિત્રતા બંધાઈ.

૪ સ ૧૬૭૭માં શિવાજી મહારાજે કર્ણાટક ઉપર ચડાઈ કરી, તે વખતે અંગ્રેજોએ મદ્રાસમાં પોતાની સત્તા ફેલાવેલી હતી, મદ્રાસમાં આ વખતે સ્ટેનરમ માસ્ટર્સ નામનો એક અંગ્રેજ ગવર્નર હતો, શિવાજી મહારાજની ચડાઈના સબધમાં તે પોતાની મુસાફરીના એક એક પુસ્તકમાં લખે છે કે—

(મદ્રાસ તા. ૧૪ મીએ ૪ સ ૧૬૭૭)

“આજે શિવાજી મહારાજનો પત્ર આવ્યો, એક ખાઠાણુ તે લઈ આવ્યો હતો, તેના

‘સાથે જે મનુષ્યો હતા, આ પત્રમાં શિવાજીએ કેટલીક દલા મગાવી છે, અંગ્રેજોએ

‘દવાઓ તથા કંટાની-ફળ, પત્રના જવાબ સાથે મોકલાવ્યા, પત્ર લાવનાર ખાદ્યશુદ્ધે

“કપડા તથા સુખડ આપી હતી, શિવાજીએ દવાઓની કિંમત આપવાને જણાવ્યું હતું

“પરંતુ શિવાજી જેવા એક વીર મોઢા અને બહાદુર રાજપતિ પાસેથી એવી સાધાણુ

“ચીજોની કિંમત લેવી ઉચિત નથી, તેમની મિત્રતા બાપવાથી કપની સરખારને ધોળા

નાલ થયો અને બિવિધમાં અલસ લાભ થાય એમ છે.”

આ વખતે શિવાજી મહારાજને નંગાણામાં મોકલાવેલ વસ્તુઓની કિંમત આશરે નસે રૂપીઆની દસે બહાદુર શિવાજીથી બાબો દેશ થરથરતો હતો, તેમાં મદ્રાસ નરક મરના અંગ્રેજોને તેની બીજી ધખી હતી કે—“શિવાજી ક્ય અને અંગ્રેજ જમીનદારો ઉપર ચડાઈ કરી તેને છીજ બીજ કરવા છુટે છે!” પરંતુ બ્યારે તેઓને ખબર પડીકે શિવાજી તે મીસરના નામ માથે ખૂનખૂં લાડ કરી પોતાને દેશ આવતો થયો છે ત્યારે તેમના મા અલસ ખુશારી પથઈ હતી તેમના જીરમાં નવો જીવ આવ્યો હતો.



સ્વચ્છ અને સસ્તું લુકઝેન્ઝેર્નીંગ!

ત્યારો, છબીઓ, દેખાવો તથા કોઈપણ ચિત્ર ઉપરથી પુસ્તકોમાં છાપવાટમાટે સ્વચ્છ લુક કટ બનાવવા હોય તો નીચલે સગ્નામે પત્રવ્યવહાર કરવાથી કૌશલ્યત બાવે કરી આપવામાં આવશે.

માણેકલાલ કે. ભટ્ટ. એન્ડેવર.

કે. ભાટવાડા-ઉમરકે [એડ.]

બાપુ ભગેન્દ્રનાથ ધોસની યુક્તિ.

હિંદવાસીઓને ઉદ્દ્યોગ હુજરની ચકતી કેળવણી મળે તેને વાસ્તે ઉપલા નામાંકિત ગ્રન્થે બંગાળામાં એક યુક્તિ સોધી કાઢી છે અને તેના તરફ તે તરફની પ્રજાની પસંદગી ઉતરતી નથી છે. બંગાલીઓ આ યુક્તિ જાહેર કરવા હિંદુસ્તાનના મુખ્ય મુખ્ય શાખામાં અને શહેરોમાં બધા મીડિંગ ભરી આપણે આપશે. અને તેથી પ્રજાની લાગણી એ બાબતને વિષે જગૃત કરશે. કેટલાક જાહેર પેપરોમાં એ બાબતનાં લખાણો આવવા માંડ્યાં છે એ યુક્તિ કેવા પ્રકારની છે તેની નેમ શું છે ? દેશમાંથી રકમ એકઠી કરી હુજર ઉદ્યોગની ઉંચી કેળવણી સાથે વિદ્યાર્થીઓને યુરોપ અમેરીકા જેવા દેશોમાં કેળવણી લેવા મોકલવા. જે આ સંસ્થાના વર્ગભૂમિદાર થશે તે નાનામાં નાની ચાર આના જેટલી રકમ દર વર્ષે ભરી શકશે. અને તેમાંથી રૂ ૧૨૫૦૦૦ દર વર્ષે ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે. કલકત્તાના આલબર્ટ હૉલમાં એક વગવાલી સભા આજ કાર્યને માટે મળી હતી. જેના અધ્યક્ષ નેમસે મેકીકન મેકેન્ઝીની કુંખનીવાળા મી. ડી. એમ. હેમીલ્ટન હતા કે જેણે ખેતીવાડીની બેંક સ્થાપવા રૂ ૨૦૦૦૦ ની રકમ આપવાની માંગણી કરી છે. આ ઉદ્યોગ હુજરની ચકતી કેળવણીની યુક્તિમાં પણ તેમણે રૂ ૫૦૦ ની રકમ ભરી પોતાનું ઉદ્ધારદોષ બતાવ્યું છે. પોતાના બાપણમાં અધ્યક્ષે જણાવ્યું જે પ્રાથમિક પગલાં ધીમેધીમે ભરવાં. જે આ એસોસીએશન પાસે એટલું નાણું ભેગુ થાય કે યુરોપ તથા અમેરીકા પયાસ વિદ્યાર્થીઓ મોકલી શકાય તો પણ શરૂઆત તરીકે ફક્ત વિદ્યાર્થીઓ મોકલવા કારણ કે અદ્યક્ષમાંથીજ એક એવો નીવડી આવે કે જેથી આ દેશને ધણો મોટો લાભ થાય. હિંદુસ્તાનને હવે તત્પરતા કરતાં પણ વધારે ઉંચા અને જુદા પ્રકારના જ્ઞાનની જરૂર છે. હિંદુસ્તાનને હવે શુદ્ધિવાળા અને ઉત્સાહી જીવાનીઆની ખાસ જરૂર છે તમારા દેશના જીવાનીઆમાં એ ગુણ છે તે કેપાડી આપવાના તેમને પ્રસંગે આપો. રૂ ૨૦ કે ૨૦૦ ના પત્રારથી કપીલનું પુછકુ ચલાવનારની જાગીમાં પછાં પેહેલાં તેમને વખોડી કહાડો નહીં. તેમને એમ શીખવો કે કારકુનના કામને બદલે તેમની કુદર્દે તેણેથી શુદ્ધિ તેમને પોતાને તથા તેમના દેશને ધણું મતોપ પમાડનારા પરીણામો બતાવશે તત્તવાર કરતા કલમ દાખ વખત મોટું કામ બજાવે છે પણ ધણું માણસોની બાબતમાં હજી બને કરતાં જમરું કામ બજાવે છે અને દેશમાં ખેતી એજ મુખ્ય ઉદ્યોગ છે. તે દેશમાં જે માણસ મુઢેલી કળા પ્રમાણે એ ધંધો શીખ્યા હશે તેની નસીબ દેવી વશ થશે. તે માણસનું ઉપયોગીપણું સાબીત થશે અને તે કલમના કરતા મોટું કામ બજાવી શકશે.

ફક્ત દાસમાં જગતની અવિરતીએ ચરેલા બપાનનો દાખલો લેશે તો માલમ પડશે કે એક સુગી ભગ વર્ષમાં પોતાના દેશના ફરજદારને સુધરેલા તથા હુજર ઉદ્યોગમાં આગળ વધેલા દેશમાં મોકલી પોતાના દેશની હુજર કારીગરીને ફેરવી નાંખી. દુનીયામાં એક આગેવાન પ્રજા તરીકે ગણાવવાની દદ ઉપર આવ્યું છે.

આ યુક્તિની નેમ એક સાગી છે ખરૂં દરવર્ષે રકમો ઉઘરાવવાની દડાકુટ સાથે તે ઉપરાધનારાઓના ઉપર રકમે ભરનારનો વિશ્વાસ બેગશે કે નહીં તે પ્રથમ પીચારવાનું છે. એવા નેનાઓની ખાસ ફરજ છે કે જે એ બંધારણ જેમ બને નેમ ચોખ્ખું બનાવવું પછી જેમ ખીલું કામોમાં ધોલાલો થઇ નથી, અને દીવસે દીવસ એવા કામો ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ બેગતો નથી. નેમ થવું જોઇએ નહીં. બાકી જે આ યુક્તિ એક અડધી સદી ચાલે તો આ દુનાઈ હિંદુસ્તાનનો જીવન મીકંદર થાય એમાં સંશય નથી.

હિંદુસ્તાનનો મહાન બળવો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા સુબંધ.)

સને ૧૮૫૬ના માર્ચ માસની ૬ થી તારીખે લોર્ડ ડેલહૌઝીની 'ઝગઝગતી' અને' યાદગાર રાજ્ય કારકીર્દીના અંત આવ્યો. જે દેશના લોકોના કલ્યાણ અર્થે પોતે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા હતા તે દેશનો કિનારો છોડતી વખતે તે મહાન અને વૃદ્ધ પ્રેકિનસત્રે આશા બાંધી હતી કે પોતાની જાહેર કારકીર્દીની સાથે એ દેશના મહોમાહેના કુસંપનો અંત આવ્યો છે. ઇંગ્લાંડ જતી વખતે તેના મનમાં એમ દૃઢપણે લાગ્યું હતું જે આ દેશની દૃષ્ટિ "મર્યાદા ઉપર હવે એકે કાળું વાદળું રહ્યું નથી. પણ તે જાણતો નહોતો કે જ્યાં સર્વત્ર શાંતિ ફેલાયલી ધારવામાં આવે છે ત્યાં તેના વીદાય થયા પછી એકજ 'વર્ષની મુદતમાં-ઇતિહાસમાં નોંધાયેલી ઘાતકી લડાઈઓના લોહીની નીકાના-મારામારી કાપાકાપીના-અને કરપીણ ખુનના બચકર અને ત્રાસદાયક દેખાવો લજ્જવાના છે. એમણીસમી સદીના વચલા ભાગમાં લોર્ડ કેનીંગની રાજ્ય કારકીર્દીની શરૂઆતમાં કદી નહીં થયેલું એવું મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલું બચકર તોફાન ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ફાટી નિકળ્યું. પૂર્વની ચિટીય રોહેનચાહતનો પાયો આવા જોરથી કદી ઝગમગ્યો નહોતો.

એક લાખ માણસોએ જગાવેલું તોફાન તથા ના ખુશ થયેલા દેશમાં તેને આવકાર મલવાનું કારણ કોઈ કોઈવાર લોર્ડ ડેલહૌઝીએ સંયુક્ત કરેલા મુલકો તેણે જપત કીધેલી જાગીરા અને ખીજા પાદાર્થિક તથા કેલવણીને લગતા તેણે કીધેલા સુધારાને આભારી છે એમ ગણવામાં આવે છે. અગર જોકે આ કારણોને ૧૮૫૭ના બળવા સાથે થોડો સંબંધ હશે પણ તેને વારતે ઐતિહાસીક મજબુત પૂરાવા મલવા નથી. ત્યારે કયું કારણ હશે? સરજોન લેરેન્સ જોકે આવી બાબતમાં કાંઈ સરસ આધાર આપવા લાયક ગણાય છે. તે ભાર મુકી જણાવે છે કે એ બળવાનું નજીકનું કારણ "કારદીગની બાબત" છે અને ખીજું નથી. "કારદીગની બાબત" એ શબ્દ ગણિત અર્થવાસે છે. જે તેનો અને અર્થ કરીએ તો તેમાં મૂર્ખ અને ગણિત બેદની બાબત સમજવાની છે. જે કારદીગને એનરીફ રાઇફલને સાફ લરકરી-આને પૂરા પાડવામાં આવ્યાં હતાં તેને ગાય નથા ફક્કરની ચરખી લગાડેલી છે એ ખરી વાતથી દિંદુ તેમજ મુસલમાનની એક સરખી લાગણી દુખવનારી બાબત થઈ પડી. જે રીપાઇઝ્મે ધાણી સખત લડાઈઓમાં રણસેવ ઉપર નીમકદલાવ અને બદાદુર ગણાના હતા તેઓ બંદી અને મર્મના ઝનુની હતા. તેઓ ગજબા લાગ્યા કે આ કારદીગને આપણને ખીસ્તિ મર્મમાં વટલાવવાનું પ્રથમ પગથિયું છે. અગર જોકે તે દાખલ કરનારની તો એવી કોઈ ધારણા હતી નહીં. ધાર્મિક લાગણી તથા જુસ્સો લરકરી ટુકડીઓમાં ફેલાયો અને ૧૮૫૭ના એપ્રિલ મારાથી માંડી ૧૮૫૮ ના જુન માસ સુધી જવાબદારી પદાઓમાંથી નીકળતા રસની રસની માફક મર્મ પ્રસરી ગયો. કલકત્તા, મીરટ, આગ્રા અને ખીજે રથજે મજબુત અને સંપૂર્ણ સત્તા અને મારવ દેખાવામાં આવ્યું હોત, દીલી અને લખનૌ વગેરે સદેશાઓનું સંપૂર્ણ સામન, દાખલ થયું હોત, એક પછી એક કમાન્ડર ઈન ચીફ અકાળ પ્રત્યુથી કસદ બનીમાંથી અદરથ

ચા, નહીં હોત તો-જય, નાશ અને લોહીની નીક જે પંદર માસ સુધી લાગલાગટ દેશમાં ઘર કરી રહ્યાં હતાં તે ચાત નેહી.

આ અસ્થીર રથીતિ માર્ગે માસમાં તો ચાલુ થઈ હતી અને દીલી તથા ગીરમાં દેખાવ થઈ આ કડવાસની સુરત પુટી હતી. બળવો ફેલાતો અટકાવવાને તરતજ પગલાં બર-વામાં આવ્યાં હતા. લશ્કરી, દુકડીઓને વીખેરી નાંખવામાં આવી. લશ્કરીઓનાં દથીઆર ખુચવી લેવામાં આવ્યાં. પણ તેથી અસર થઈ નથી. રથીતિ અટકાવ થઈ શકે નહીં તેવી થઈ. લડાઈના મુળ દેશમાં ઉઘ પ્રસરી ગયાં તેને મુળમાંથી ખેંચી કાઢવાને નીલ-હેવલેક કેમ્પબેલ કે આઉટરામ જેવા મહાન નરોની જરૂર પડી.

લડાઈની શરૂઆતમાં ત્રણ મુખ્ય બાબતો પર લક્ષ દોડાવવાનું હતું. દીલીનો કબજો મેળવવો. કાનપુર તથા લખનૌનો ઘેરો ઉઘાડવો. ખુનખાર લડાઈ અને બારે કતલ પછી ૧૮૫૭ના સપ્ટેમ્બર માસમાં મુગલ શહેરનાહની જુની રાજધાનીને ઘેરો ઘાલી તે લેવામાં આવી. જદ્દ રાજાને પકડવામાં આવ્યો. તેની તપાસ ચલાવવામાં આવી અને તેને જાણ કરી બરમા મોકલવામાં આવ્યો. અને રાજ્ય કુટુંબના શાહનશાહોને હોડસને ગોલીથી ઉઘાડ્યા.

કાનપુર અને તેની આસપાસના મુલકમાંથી બળવાખોરોને ડીસેબર માસમાં મુળથી કાઢવામાં આવ્યા પણ તેને માટે વેણ વળત લાંબા ઘેરાઓ ધાલવા પડ્યા અને લખનૌની રેસીડન્સીમાં, નીમકહલાલ લશ્કરનો છુટકારો કરતાં આશરે આઠ મહીના નીકલી ગયા.

લખનૌ આઉથ પ્રાંતનું મુખ્ય મેદોર છે. ત્યાંથી ઘણા માણસો બળવામાં જોડાયા હતા. અને તે બળવાખોરોનું મોટું મથક હતું. સર હેનરી લોરેન્સે રેસીડન્સીનાં બચાવ ખાતર પોતાથી બનતું કબુલ હતું અને ખોરાક વગેરે ખીજી મેદવોળી તજનીજ પોને જતેજ રાખી હતી. ફર્ગે, ગોલા કુટવાથી/કાગેલાં છરાના ઘાથી એ નર આ ભૂમીપરથી દૂર થાય છે. બ્રીગેડીઅર ઇંગ્લીસે તેની જગ્યા લીધી અને નહો ચલવી શકાય તેવી બહાદુરીથી જુલાઈથી સપ્ટેમ્બર સુધી રેસીડન્સીનો બચાવ કર્યો. ઘેરાવવા આદમીઓ મહાન સંકેટમાં આવી પડ્યાં હતાં જેમાં ૩૫૦ ધુરેપીયન તથા ૩૦૦ દેશીઓ હતા અને ઘેરાને લીધે તેમની સખ્યાને જે તુકશાન થતુ હતું તેથી તથા ધાકથી તેઓની નીમકહલાલી દોલવા લાગી હતી.

હેવલેકને ખબર પડી કે લાંબા વખત સુધી થોભી એસવામા સાર તથી તેથી તેમને બચાવવાને એકદમ હુકમો કરવાની જરૂર છે. ૨૫૦૦ માણસના લશ્કરે સહિત આઉટરામની સાથે કંઈ જુનિયન અટકાવ ખમી લખેનૌથી ચાર મંદિલ દૂર આવેલ આ રામબાગ કે જે અયોધ્યાના રાજાને મેહેલ હતો ત્યાં સુધી આગળ વધ્યો. આ જગ્યાએ એક લડાઈ થઈ ઘેરાનો અંત આવવાનો હતો. બળવાખોરોનો બધી બાબુઓથી પરાજય થયો અને પ્રસિધ્ધ મેદોર ઉપર ખુનખાર લડાઈ લડ્યા પછી ઘેરા ધાલવાનારોની વચમાં થઈ પોતાનો રસ્તો કરવામાં મહાન વીરો ફાવ્યા. રેસીડન્સી થોડે દૂર રહી, જ્યાં ઘેરાવવાં સી, પુરખો તથા હોકરાઓમાં અંતકરણો દર્પે અને આશાથી પ્રકુલિત બન્યાં. દરેક અડચણોને બાબુએ હામેલી તેઓને આવકારેવાને દરવાજા ખોલવામાં આવ્યા તે વખતે છૂટકો કરનારાઓની મેહેનતનો બદલો મળ્યો. પણ ઘેરાવવાંએને બહાર કાઢવા નેટલા તેઓ મજબુત નહોતા. તેઓના આવી પડેલાવાથી બચાવ ખાતર લગેલા થયો હતો પણ વધુ મદદ મળે નહીં ત્યાં સુધી આગળ વધવું સલામતી ભર્યું નહોતું. ખીજો અને વધુ જગ્યાએ ઘેરા ધાલવામાં આવ્યો અને સર ફ્રાન્સિસ કેમ્પબેલે કે જેણે દીલીની લડાઈમાં ઘણે-કે-કે બીજીની સરદારી કરી હતી તેણે ફેરવાક

હુમલાઓ તોપોના મારાઓ અને ધસારાઓ વગેરે કરીને રેસીડન્સી સાથે સંદેશા ચલાવવાનું સાધન ખોદ્યું. લખનૌ તુરત ખાલી કરવામાં આવ્યું અને ૧૮૫૮ ના માર્ચની એક્ટીસમી તારીખે છેવટે અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું. તેમણે અને હેવલોક પોતાની કીર્તિના ફળ ભોગવવા રહ્યા નહીં. હુલડખેરોનું જોર નરમ પડ્યું હતું. સર જુ રોએ નીમકહલાલ સીપાઈઓના લશ્કરની મદદથી બળવાની ચલુગારીઓ જીતી નાખી.

આ પ્રમાણે ૧૮૫૭-૧૮૫૮ ના પ્રખ્યાત બનાવોનો અંત આવ્યો. ન્યારે આપણે આ મહાન બનાવની માદા આવે છે ત્યારે આપણા દેશના ઇતિહાસમાં આ બપોર કૃત્યો, ખતમ થયેલી જીતીઓ, બચાવ વગરની જીતીઓ તથા બાન્કોની કતલ, લાખો માણસોના જીવનમાં પેદા થયેલી લાગણીઓના વીચાર મરતા રવાડા ઉભા થાય છે.

જનસમૂહના હૃદયમાં ૧૮૫૭ નો આ બનાવ હજી તાજે છે. જુરસાની લાગણી હજી મજબુતિ પકડે છે. પણ વખતના વેહેવા સાથે આ જમાનાની બામતો તણાતી જશે અને અમુક પક્ષની લડાઈતરીકે બળવાને લેખવામાં આવશે ત્યારે હવે પછીના મગજને કે જેના ઉપર એ બાબતની લેશમાત્ર પણ અસર રહેશે નહીં, તેનો પક્ષપાતી ન્યાય ઇતિહાસ આપશે અને તેની નોંધ પણ તેજ રાખશે.

એક વિચિત્ર કાગડો—મીનેટોસામાં એક સખસ પાસેએક કાગડો છે જેને તે ધણો ઉપયોગી અને ચલાક જણાવે છે. એ માણસના કુટુંબમાં એક કાગડાને બે વર્ષ પાંચાને થયા પછી તે ઘરમાં એક ધડીયાલ ઉપર એક કોયલના આકારના બનાવટી પક્ષિમાંથી કલાક વાગવાનો જે અવાજ કોયલના ટહુકા સરખો નીમ્યતો હતો તેની બરાબર નકલ કરતા તે શી ખ્યો થોડાક મહીના પછી તે ધડીયાલ તેની જગાએથી પડી ગયું અને તે ઉપરની બનાવટી કાયમ તથા તેમાંથી દર કનાક વાગવાને નીકલતા ટહુકાવાલું ચત્ર ભાગી ગયું. આ ધડીયાલને તેની અસલ જગાએ સુકવામાં આવતા તેમાંથી થતો અવાજ બધ પડેલો જોઈને તે કાગડો મોહોટા શ્વચ્ચાકમાં પડ્યો. તે કાગડાએ કેટલાક દિવસ સુધી તે ધડીયાલને નીહાસી નીહાસી તેના બારીક અભ્યાસ કર્યો. આખરે તેના મનમાં કંઈ નિશ્ચય થયો. હૈય તેમ દેખાડું એ દિવસે અમુક કલાક વાગવાને વખતે જે પ્રમાણે પેલી કોયલમાંથી કલાક વાગવાનો અવાજ નીકલતો હતો તે પ્રમાણે અવાજ થતો સાલતી આખું કુટુંબ ચોટી ઉઠ્યું અને પેના કાગડાએ બરાબર વખતસર પેલી કોયલનું કામ જાળવવું સર કર્યું. જોઈ સર્વેને ધણ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

માણસના શરીરના વજન ઉપર કર—સ્વીડનમાં એક સુધરેલી મ્યુનીસીપાલિટીએ તે શહેરના રહેનારા માણસનું અમુક વજન ઉપરાંત વજન ચાલ તો તેની પાસે તે પ્રમાણે કર લેવો એવું ઠરાવ્યું છે.

એક માણસના શરીરનું ચોખ વજન ૧૩૫ રતન ઠેરવ્યું છે. એથી વધારે વજનવાવાને નીચે પ્રમાણે કર આપવો પડે છે.

૨૦૦ રતન સુધીના વજનવાના માણસને આશરે ૧૨ શીલીંગ ૬ પેન્સ કર આપવો પડે છે. ૨૦૦ થી ઉપરના વજનવાનાને આશરે ૨૫ શીલીંગને અને ૨૭૦ રતનથી ઉપરના વજન વાલાને દરેક વધુ રતન દીઠ આશરે ૭ શીલીંગ ૬ પેન્સ કર આપવો પડે છે. આ સુધિતથી અનેક ફાયદા થાય છે. કારણકે આનસુ યદ આપને પડી રહી ચાલી વધારનારાઓને આ કરની બ્લીક-સી મેટેનત કરવાની ટેવ પડે છે. વી આ દેશની કેટલીક મ્યુનીસીપાલિટીને કરો વધારવાને રસ્તા નથી તેને આ રસ્તો પણ એક સુગમ યદ પડે એમ દેખાય છે.

જેઘુનિસા.

(લખનાર હરિહર પુરુષોત્તમ સેવક.)

જેઘુનિસાનો જન્મ હી. સ. ૧૦૪૮ ની તારીખ ૧૦ મી સવાલને દિવસે થયો હતો. તેણે પોતાની આખી જીંદગી કુમારી અવસ્થામાં જ ગાળી હતી. એ તેની કુવારી જીંદગીજ આજે તેને કલંકિત બનાવી રહી છે. તેની ખાનગી ચાલચલગત માટે આજે હિંદુ તથા મુસલમાન લેખકોમાં એક બારે ચર્ચાબુધ્ધ જામ્યું છે.

મુસલમાન લેખકો હિંદુ લખનારાઓને તેની ખરાબ ચાલચલગત ચિતરવા માટે દેવીલા, જુદા, ઐતિહાસિક સાંકેતનું ખન કરનારા વિગેરે કહી તેની લખેલી બીના જુદી જણાવે છે ત્યારે હિંદુઓ પણ તેઓને તેવાજ જવાબ આપી સ્થામા તેઓનેજ જુદા બનાવે છે. દુવે મદારે જે માર્ગ લેવાનો છે તે એજ છે કે ચાલો કોઈ મુસલમાન ઐતિહાસકાર અથવા નિપક્ષપાતી અંગ્રેજ ઐતિહાસકારના ઐતિહાસ ઉપરથીજ તેનાં [જેઘુનિમાનાં] ચરિત્રનો કેટલોક ભાગ લખવો.

બાદશાહ ઔરંગઝેબને સહુ મળી પાંચ પુત્ર તથા પાંચ કન્યાઓ હતી. તેમા જેઘુનિમા તે સર્વ કરતાં મોટી હતી. શાહનદી જેઘુનિમા દ્વારથી તથા અરબ્બી બાપા બહુજ સારી રીતે જાણતી હતી તથા બાબરી [Babari] નસ્તલીક [Nastalik] નરખ [Naskh] વિગેરે લેખન કળામાં પણ તે બહુ ચતુર હતી.

તેણે બહુજ ધનથી કુરાનનો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને તે ને વિષયમા એટલી તો દુશી-ચાર હતી કે ધર્મ વિષયમા કોઈ ગુહ વિષયમાં બ્યારે મતભેદ પડતો ત્યારે તેની મિમાંસા કરવાને દરવેશગણો તેની પામે આવના. ઔરંગઝેબ પણ દરશન દુરમદતો વખત તેની માથે કુરાન સાંભળવામાં તથા ધર્મનકંમા આજીતો. મુસલમાનોમાં એક મીવાજ છે કે જેને કુરાન કહાજે હોય તથા જે તેમાં એકજમ હુશિયાર હોય તેને 'હાફિઝ'ની પદવી મળે છે. તેમ જેઘુનિમાને પણ 'હાફિઝ'ની પદવી મળી હતી અને તે વખતે ઔરંગઝેબે તેને ૩૦૦૦૦ અગરાશી ઇનામમા આપી હતી.

વળી તેને સાહિત્યમાં પણ બહુ શોખ હતો તેણે પોતે પણ ઘણી કપીતાઓ બનાવી છે જે જેનાં આપણે એમ કહેતુંજ પડમે કે તે એક હુશિયાર લખનારી હતી આટલાણે તેની ને દાનગી દેવાઓ આપવી નકામી છે પણ તેમાની એક લાખનનો મુઝરાતી માર આપવો નકામો નહીં ગણાય. એક વખત ડેનુધથી કરીને મે મહારાં મનને પુછ્યું-હે મના તું કોને મહાય છે ? ત્યારે મને જવાબ આપ્યો 'હું આંખુને મહાકે છું' અને તેથી રડવા વાગતેજ તને પણ મહાકે છું.'

એ તો વાચકને પણ કણુક કરવું પડશે કે જે આ બે લાખનિમાં બાવાયે અભાવવામા આવ્યો છે. તે એક હુશિયાર કપીની બાળનામાં ગણવાને લાયક છે તથા તેનીજ સાથે તેમાં જે ભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે ને એક પૂર્ણ જાનીના મનના વિચારો બતાવનારો છે. કે જેનું માર્દ્ય જેણે મુક્તિ-ક્રમનાં પ્રમત્તો વાંચ્યાં હશે તેઓ તરન સમજી શકશે. તે લાખનોમાં અંતરનો આનંદ પણ છે. નિગા-યાના નિઃસાગપણ છે. તેમાં મુંઝવણ નહીં સમજી શકતોનથી પરતુ તે બેવાઈન ઉપરજ જાગૃતિ વિવેચના કરી વાચકને કંટાળો અપવા કરતાં હું એ વિષયને એટલેથીજ મક્કી દવે મદારે વિષય આગળ ચલા દીધ.

જેઘુનિસાની ઔરંગઝેબ ઉપર પૂર્ણ સંધા હતી. ઔરંગઝેબ તેની મવાદ લીના કોઈ પણ કામ કરતો નહીં. વળી તે જેઘુનિસા ઉપર બહુજ પ્રેમ ગુખતો તેણે તબ્સ ચાર વાખ રૂપિયાની ઉપજની

એક બાગીર જેમુનિમાને આપી હતી જેમુનિસાએ એક મોટું પુસ્તકલેખ [બનાવ્યું] સંપ્રદ કર્યું હતું. જૂદે જૂદે દેકાણેથી સારાં પુસ્તકો મેળવી માણસો પાસે તેની નકલ કરાવી લેતી. તેમાં કાશ્મીર તેના નિષિકાર્યનું પ્રધાન સ્થાન હતું. તેણી ત્યાં કામગીરી તૈયાર કરાવતી અને ત્યાં પુસ્તક રચના તથા અત્યુત્કૃષ્ટ ગ્રંથની નકલ કરવાને માટે એક કાર્યાલય પણ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. દેહલીના પ્રસિદ્ધ 'સુન્દર' અકિઉદ્દીને જેમુનિનકમિંગ નામનો પ્રસિદ્ધ પદ્મગ્રંથ લખવાને તેણે કાશ્મીર મોકલ્યો હતો 'સુન્દર' અકિઉદ્દીને ના અથ કર્તા ખારીખાન લખે છે કે તેણી વિદુષી હતી તેથી શિક્ષણનો વિસ્તાર કરવા હુમેયુનના નતપર ગયેલી તથા જે કાંઈ પણ સારી કવિતા કે ગ્રંથ બનાવી તેને બતાવતું તે તે તેનાં ગુણને આદર આપી તથા તેને ઇનામ આપી રાજ કરતી.

આલમગીર નામનો લેખક મહમ્મદ કામિજ લખે છે કે તે એક અદ્વિતીયા સુંદરી, અમા માન્યા સમિકા તથા અનિશય ચતુરા હતી. તેણી શરિર કંઈક લાંબુ હતું. તેનાં મર્વ ગંગા જેવાં બેઠાંએ તેનાં અને મોટું ગોળ હતું. તેની પ્રકૃતિ સાંન તથા મુગ્ધકારિણી હતી. ચક્રુધુમય કૃષ્ણનારકા-વિગિષ્ટ અને મોટાં તથા ચિકુરદામ ધનકૃષ્ણ વર્ણનાં હતાં. તે વખતના ફરેક ઐતિહાસકારોએ તેને મોદય અને કામચલાના આદર્શરૂપ તથા અનુપમ રૂપ લાવણ્યવતી કામિની લખી છે.

હવે આપણે તેના ચરિત્ર વિષયમાં ઉતરશું. એક મુસલમાન ઐતિહાસકાર લખે છે કે એક વખતે કુવ વધુનાં ટોળા માથે જેમુનિમા પોતાની ઉઘાન વાટિકા જેવા ગઇ હતી. તે વખતે હતું તે વાટિકા કામ આવતું હતું. ત્યારે હજી મહેલ તૈયાર થઇ રહ્યો નહોતો. અકિલખાં (જે દશ હજારી મનમદદાર તથા બાદશાહો માખન કર્તા હતા અને તેની માથેના જેમુનિસાના પ્રેમની વાનો બહુજ અભળાય છે) તેને ખબર પડી તેથી તે તે વાટી તરફ ગયો પણ કાંઈપણ તરે-દેવી સદમની માથે મેનાપ ન કરી શક્યાથી તેણે પોતાનો પહેગેશ બદલી નાખ્યો અને મજુર બની ગયો. અને માથા ઉપર એક ચુનાનું વાળજી લઈ ઉપર મીઠીને આવવા અગ્રે. ઉપર મીઠી કામ કરતો હતો તેનાથી ઘોરેકર છેડે બીજી સ્ત્રીઓની માથે બેસી જેમુનિમા ચોપટ રમતી હતી. અકિલખાં ઉપર ગયો પણ જેમુનિમા તો રમતમાં ચક્રુ હતી. તેણે કંઈ તે તરફ ધ્યાન નહોતું તેથી અકિલખાંએ એ મુક્તિ કરી તે મોટેથી બોલ્યો—“ મીઠી ચુને લ્યો.”

જેમુનિસા તેને ગુન વેગે જોઈ બહુજ રાજ થઇ. પણ બીજાથી તે વાનને છુપી રાખવા બોલી—૦, પાંચ બે, છક (આ આકાશમાં પાસે રમતાં રમનારાઓ જ્યારે ત્યારે બોલે છે પણ જેમુનિમાને બોલનાનો આવશ્ય એવો હતો કે અભિચારાં મંત્રો.

બીજે એ અનિદામકાર ગદે છે કે જેમુનિસાનો એક પ્રેમી સ્ત્રી વેગે તેને મળવા ગયો હતો અને ત્યાં પોતે પ્રા. ગુમાઓ હતો. જે વખતે પ્રેમી પ્રિયા સાથે આનાપ કરવા ગયો મહેલમાં દાખલ થયો તે વખતે ચહેનસાદ પોતે પણ મહેલમાં હતો ચહેનસાદે જૂદા જૂદા કાર્પો માથે છુપા લગુઓ ગમ્યા હતા, તેમાના એક ગુપ્તચરે આ વાનની ચહેનસાદને ખબર આપી બીજાગરેમ તગત કર્યો અને જેમુનિમાના મહેલમાં ગયો. પણ જેમુનિમાને પટેયોજી તે બાવનની ખબર પડતી તેણે પોતેના પ્રિયતમને સ્થાન કરવાના પાણી રાખવાના ડેકમાં મનાડી બેઠો હતો ચહેનસાદ ચાકબદીની ચાતુરી સમજી ગયો તેથી તેણે નોકરને નમ્ર કર્યો કે હું આજે રાત્રે ગરમ પાણીએ નાવનો છું, માટે પાણી સાથે આ રૂં તને (બદી) ઉપર ચડાવો. ચહેનસાદે દુઃખ નગન પગમાં આ બો અને હાથમાં પ્રેમિક યુક્ત જીવોજ બની મૂકો. ગુપ્ત ચરિત્રે આ બનાવ પેનની નગરે જોયો હતો એમ તે કહે છે.

શિવાજી શામાટે કેદી થયો. અને કેવી રીતે ન્હાસી જવા શક્તિવાન થયો. તે બાબતનું યથાર્થ વર્ણન સમ્રાટના અનુક્રમીત ઐતિહાસકારોએ છુપાવ્યા છતાં પણ નિરપેક્ષ ઐતિહાસિકોએ તેનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે. તેઓ લખે છે કે જેથુનિસાજ માત્ર શિવાજીને બંધીવાન કરવાનું કારણ હતી. અને તેની સહાયતાથીજ તે ઐરંગઝેબના કેદખાનામાંથી ન્હાસી જવા શક્તિવાન થયો હતો. એક ઐતિહાસિક લખે છે કે ઐરંગઝેબની કન્યાએ પંડા અંદરથી શિવાજીની ઉજ્જવલ ગારવણ કાંતિવિશિષ્ટ દેહ જોઈને તે તેના ઉપર મોહિત થઈ અને શહેનશાહને તેની સાથે પોતાનાં લાંબ કરી દેવા કહ્યું. પણ શહેનશાહે તેનો તિરસ્કાર કરી અવગણા ભાવે તેની વાત અગ્રાજી કરી અને આ કારણને લીધેજ શિવાજીને બદુજ નામતા માથે કેફ રાખ્યો હતો. અને આખરે શાહનશાહની મદદથીજ તે ન્હાસી જવાને શક્તિવાન થયો હતો.

ઐરંગઝેબ શિવાજીના પક્ષપાતની વાત સાંભળી બદુજ અજબ થયો પણ જ્યારે જનમુક્ત દ્વારા તેને સર્વ સહાયની ખબર પડી ત્યારે તેના કોષની પરિસ્થિતિ રહી નહી તેણે ચાર લાખ રૂપિયાની જાગીર અને બીજી પણ સર્વ વસ્તુ જપ્ત કરી શાહનશાહને અન્દીની જતાવી મસ્જીદ મદના કિલ્લામાં મોકલી દીધી મદિરે આલમગિરનો લેખક તેને કેદી ગણવતુ કારણ એનું જણાવે છે કે “જેથુનિસા યુવરાજ અકબર સાથે મળી ઐરંગઝેબ મામે પડ્ય ન પડતી હતી” પણ એ વાત સાચી નથી, આજ અપરાધથી રાજમહેલની બીજી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ ગુનેહગાર થઈ હતી, જેથુનિસાના અવરોધનું કારણ તો તમે ઉપર જણાવી ચલા છીએ તેજ ખત છે. કારણ કે શિવાજીનાં મરણ પછી તેને છોડી મુકવામાં આવી હતી.

હિંદુસ્તાનના દેવાલયો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા મુંબઈ)

(૫)

શિવજીના સ્વયંભુ વિગતી અહીં પૂજા થાય છે. જેની કાંબાઈ આકે રીટ ધારવામાં આ છે અને હાલ આકે ઈચ જેટલું બદાર દેખાય છે.

મરોજ ધણા કાઠ્યો આ લિગની પૂજા થાય છે. અને જળ, દુધ, તથા ભાગના પાણીય સ્નાન કરાવી તેના ઉપર સુગંધિત ચદન તથા પુષ્પો ધરાવી-આગે પોષાક પેટ્ટેરાવવામાં આવે છે. દરત ઉચ વર્ણના હિંદુઓને વિગતી પાસે જવા દેવામાં આવે છે. અને હવેની વર્ણન હિંદુઓ બદારના રંગમંડપમાંથી દરોન કરે છે.

આ દેવાલયની પાસે મિન્ડુ સરોવર છે. જેમાં સઘળા તીર્થોનાં જળના બિન્દુઓ આવે બજેડાં છે. એવી માનના ચાલે છે પાણી લીવા રંગનું છે પણ જો તેને બીલોર કાચના વાગે જુમાં ભરી એક સાંન જગ્યામાં ગખું રોય અને તેને હાલવાનો કંઈ પણ સમય નહીં છતાં તે પાણીમાં પોનાની મેલે દીલચાલ ચની દેખાય છે. આ ચમત્કારથી એ સંગેરગના જળનો મદિમા ધણે મરોરો છે. “૬૦ વર્ષ સુધી ગંગા સાગરમાં, ગંગોત્રીમાં અને પ્રયાગમાં જનાન કરવાથી જો ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફળ મિન્ડુ સરોવરમાં એવાર સ્નાન કરી શ્રીગુરોત્તરના ન્હોન કરવાથી મળે છે.” “એ જળ પીધાથી શિવજીની ગતિ પામે છે, અને તેના કમ્પુ મુવે આગળ જ્યાં સુધી તપે છે ત્યાં સુધી અવિચળ રહેશે.”

ગયાલ.

ગયા—એ પુરાતન ગેઢેર ગગાનદી ઉપર બાકીપુરથી રે વેને રુને પ૭ માહન દૂર પડ-
 નાની પાને આરેતુ છે પટના ગેઢેર એ પશુ ઘણુ જીતુ તથા ઇતિહાસમા જાણીતુ થયલ
 હ અને નીરમસમે ગુનરેના જીતમની વાન તો સર્વ ટાઇએ વાગી હશે તેથી ઐતિહાસિક
 જ્ઞાનન બાગુએ મુકી એમા જાણનાને નામ્ કહ્યું મ્હ જગાઓ છે તેનુ વાણુ આપુ છુ ! ને
 મારા નામ ધરલા નિપવથી દૂર જતે ટોડે એમ મો નાગતુ નથી મૂઠાતમા બાધને રગતી
 મટલીઃ જીતી હખી તો બતાવનારી જગાઓ પણ પાસે રેવાથી તેનો પાત્ર અત્ર સમાવેશ મ્હતો.

બૌદ્ધ ધર્મના ઇતિહાસ પ્રમાણે અગત રાત્રના પિતા શ્રેષ્ઠી કે બીજીસરે રાત્રી બધાવેયુ છે અને તેથી ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬૦ થી વધુ જુનુ નથી. નૈઋત્ય ખૂલુમા હાવના જમા નામા બધાવલા કિલ્લાની નીચાનીએ છે. જેની પત્થગ્ની દીવાલો હજી દીગમા આવે છે. તેમું ૬૦૦ વાર જગ્યા રોકેલી છે. રાજગૃહના પર્વતમાંની એક ટેકરીને મૈમર કહે છે. જેની આબુમા મૌધ ધર્મની પેરેલી સભા ઇ. સ. પૂર્વે ૫૪૩ મા સત્તાપની ગુફામા મળી હતી તે પ્રખ્યાત ગુફા છે રતગિરિ નામની ટેકરી જે કે પીપલની ગુફાને નામે જણાય છે. ત્યા મહાત્મા મુદ્ધ પોતાના ભોજન પડી બ્યાનુ માંડી ખેસતા હતા. મહાભારતમા નખાવલી ઇગિરની ટેકરીને આ મહત્તી આવે છે. એક નાનો વાંઝા ગુફા દરસ બધી કાંધેયો ગંગો પર્વતના શિખર ઉપગના એક નાના દેવાલય તરફ જાય છે. જેનો ઉપયોગ જૈન યોદ્ધા કરે છે, બીજી બે ટેમ્પલો ઉપર પણ જૈન કોટના મંદિરો છે. રક્ષાધુરજ એ પર્વતની હાગની પૂર્વ ખુલે આંધા છે જેના જેવા બીજે યુરજ સેહેરની ઉપના બાગમા છે એક યુરજ હજી મોઘુદ છે જ્યારે બીજાના પાયા દેખાય છે

ગયાળ.

ઈન્ડ ઇન્ડિયન રેલ્વેની પટના ગયા શાખાનું છેલું ઝેટાન ગયા કલકત્તાથી ૩૯૫ માઈલ અને બકીપરથી ૫૭ માઈલ દૂર છે. એ સેહેર બે ભાગમા વેટચાયલુ છે. જુના સેહેરમા બ્રાહ્મણ વર્ગના મકાનો આવેલાં છે, અને માડીબજારમા હુકાનો તથા એશીમીના મકાનો અને યુરોપીયન કોલોના મકાનો છે રસ્તાઓ પોહોળા છે.

એ જગ્યાની ઉપનિ આર એી કથા વાયુપુરાણમા છે કે એજ નામનો એક રાક્ષસ જેની દેહની ૫૬૭ માઈલની ઉચાઈ વર્ણવવામા આવી છે તે આ જગ્યાએ મખન તપ કરતો હતો. દેવતાઓને તેથી ભય કન્યન્ત થયો અને એને મખન મજા કરનાતુ કામ બ્રહ્માનું મોખુ. બ્રહ્માજીએ એની માથે દગો રમી તેને મુઠ જવાનું કહ્યું અને તેની શરીર ઉપર બારે નજનનો પથરો મુખ્યો જ્યારે તેમાથી છટવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે દેવતાઓએ ત્યા આની રક્તનાતું તથા જે લોહ ત્યા આવી નજા કર્યો તેમને પાપમાથી બચાવવાનું વચન આપ્યું ગયાળએ હાંડુઓનું જાંત્રાનું મહોદ્ધ ધામ છે એ અસખ મૌધ ધર્મનું ધામ હતું પણ પાછળથી મૌધ ધર્મને નજગો પાડી બ્રાહ્મણ લોકોએ પોતાની મતા ખેસાડી પોતાના પિતૃઓને જન્મ મરણના બધનમાથી છોડાની અર્થે પહોચાડવા સારૂ ગયાળ જઈ વાહ કરાની તથા પિંડાન પ્યાની દરેક હિંદુની દરજ છે. ત્યા ગયા પછી જે જે કૃત્યો કરવાના છે તે ગધામા ગોડ [પડા] નો સાગો તો હોયજ. ત્યા પીન્તાલીસ પત્રિત જગ્યાઓ છે. જે મધી જગ્યાએ ફગી રહેલા નેર દીનસ વાગે છે. દરેક જગ્યાએ કાંઈકે કાંઈ દેવની પાહુકા હોય છે

કાંચ નામની નદી ત્રણી પત્રિત ગણાય છે. જેના ઉપર જગ્યાઓને નક્ષત્ર. ઉતરવાના ઘાટો બાંધેલા છે. વિષ્ણુપાદની જગ્યાની બાંધણી મારી છે જેની વગાઈ ૮૨ કોટ છે અને તેના ઉપર ચક્ર આકારનું ૧૦૦ ફીટ ઉચું શીખર છે. આ જગ્યા ઇંદરની અહયાબાઈએ ત્રાનુ લાખ રપીઆ અરચી બધાવેલી છે.

બૌધ ગયા.

બૌધ ધર્મના સ્થાપન કરનાર મહાત્મા જાતક માથે આ જગ્યાનો ઘાટો સબધ હોવાથી ગયાળની ખપતી વિશેષ ખમરેલી છે. મહાત્મા જાતુમે ત્યાં શું કાંઈ છે તે હવે ખજી ચોખ

ગ્રંથી થયું આ દિવાકર મિત્ર રાત્ર્યશીના પતિનો ધર્મો મિત્ર હતો તેથી રાત્ર્યશી તેના આશ્ર-
મમાં બાદ યોગિનીની રીતે રહેવા લાગી.” હર્ષવર્ધન ગંગાનાર પોતાની સેનાને બંધ મલ્યો.
અર્ધિવા આઠ અધ્યાયમાં હર્ષ ચરિત સમાપ્ત થયું છે. યોગ્ય અરસામાં માલવરાજને શ્રી હર્ષ
માર્ષો. કાન્યકુબ્જમાં વર્ધન વંશની રાજધાની પ્રતિષ્ઠિત થઈ. તેની દરબારમાં કાશ્મીરનો મયૂર
બદ્ધ જેનાચાર્ય મનાતંગ સૂરી અને બાણ કવિઓ હતા- મયૂર ભદ્ર એ બાણનો સસરા હતો.
મયૂર ભદ્ર સૂર્ય શતક રચના કરીને દુરંત કોદના મેગથી છુટ્યો. જેનાચાર્ય મનાતંગસૂરીએ
બકનામર કેતોત્ર રચ્યું છે.

હર્ષવર્ધન પહેલાં દિંદુ હતો પછીથી તેણે ત્રિચક્રમિત્રના ઉપદેશથી બાદ ધર્મનો અં
ગીકાર કર્યો. એ વાસ્તે બાદ વિદ્વેષી બાણ ભટે તેનું છવન સમાપ્ત કરવાની કોશિસ કરી
નહોતી. શ્રી હર્ષના લખેલા રત્નાવલિ નાટિકામાં નર્મદની દરબારીની મુનિ ગાય છે અને તેના
નાગાનંદ નાટકમાં બાદની શુનિ કહેલી છે. એના ઉપરથી પણ તે પહેલાં દિંદુ હતો અને
પછીથી તે બાદ થયો. એમ સમજી શકાય છે.

કાલિનિર્ણય—વર્ધનવંશના મહારાજ હર્ષવર્ધન અથવા શ્રી હર્ષ ઈ. સ. ૬૦૬-૫૦ સુધી
કાન્યકુબ્જમાં રાજ મલાવ્યું હતું. ઇ. સ. ૫૨૬ થી ઇ. સ. ૬૪૫ સુધીમાં ગીનનો યાત્રી હુએન
સંગ દિંદુસ્થાનમાં બાદ ધર્મના તીર્થ કરવા આવ્યો હતો. તેણે શ્રી હર્ષ રાજની મુલાકાત
કરી હતી એવું પોતાના યાત્રાના વર્ણનમાં લખ્યું છે. એના ઉપરથી શ્રી હર્ષ ઇ. સ.ની સાતમી
સદીના પૂર્વાર્ધમાં હતો એ ઉચ્ચ જણાય છે. તેજ શ્રી હર્ષને પશ્ચિમના આયુષ્ય રાજાએ
તેના ઉપર છત્ર મેગરી હતી આ ઉપરથી આ એરોરેમાના શિક્ષા જેખમાંની પદ્ધતિમાં ઉદ્દેખ
કર્યો છે. આ શિક્ષા લેખ શકે ૫૫૩ એટલે ઇ. સ. ૬૩૮માં છે. એવું તેના લેખમાં
એક શ્લોકમાં છે.

શ્રી હર્ષનો ઉત્કર્ષ સાનમાં સતકના પૂર્વાર્ધમાં થયો હોય એવું જણાય છે.

અંત—રત્નાવલીની ટિકા અને નાગાનંદ નાટક.

કેટલાકો રત્નાવલી બાણની કરેલી માને છે અને કેટલાકો શ્રીહર્ષ ધાવકને બાણ આપીને
પોતાના નામથી પ્રચાર કરાવી એવું કહે છે પણ તે બેમાંથી કંઈપણ ખરું નથી.
બાણની રત્નાવલીમાં બાણજ નથી અને ધાવક કવિ તે વાગમાં ચલેજ નથી. બેશક એક
ધાવક કવિ સંસ્કૃત સાહિત્યના સ્તિવાસમાં લખે છે પણ તે બદ્ધ જુનો છે. કદાચ શ્રી હર્ષ
પ્રદ્ધ ધર્મ થવાને લીધે કેટલાકો તેનો દ્વેષ કરીને બાણને પેસા આપીને અથવા ધાવકને પેસા
આપીને શ્રી હર્ષ લખાવ્યું એવું લખે છે પણ તેનો કંઈ ખત્ર આધાર નથી. ઉત્કર્ષ મધુસૂદન
ભાવભેષિની નામની મયૂર શાતકની ટીકામાં લખ્યું છે કે બાણ ભટ્ટ જે હર્ષનો સભા પંડિત
હતો તે શ્રી હર્ષજ રત્નાવલીનો રચનારો છે. મયૂર શતકનો અંત સંવત ૧૭૧૧ અર્થાત્ ઇ. સ.
૧૮૫૪ લખેલો છે તેનાથી બસો વર્ષની પહેલાં રત્નાવલી શ્રી હર્ષની રચેલી છે. એવું મનાવું હતું.

બાવાસ રસાલાં વાર્તાઓ સરનામુ મોકલી મહત્ત બેટ તરીકે મંગાવી દેવો.

વેદ શાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી જામનગર—કાઠિયાવાડ

નીતિ બોધ વચનો.

(લખનાર-રા. રા. નિમ્મલાસમ ચંદ્રેશ્વર મહેતા વાંકાનેર (સુરત)

(આપના ગયા અંકને પાને ૨૦૦ થી ચાલુ.)

૮૦ પથ્ય નદી પાણનાગને ઝોપાધ શું કાપડો કન્નાર છે? કાંઈજ નદી

૮૧ નમોરો લેખકો અધીરીઓ અને કંબુમ ગાળને, કેમકે તેથી ઉઠાક અને

દાઃ થવું બધી જવાય છે

૮૨ જે નામ આજ કડી સમે ને કાન ઉપર ગાળતા નદી, કેમકે ધડી પાડી મ થવાર છે તેની ખબર નથી

૮૩ જે કામ પોતે કરી સમે નેમા બીજાને તરફ આપતા નદી

૮૪ પગવાટે મળવાની ઉમેદમાં વગર વિચાર પેમા ખર્ચના નદી

૮૫ જ.ર ચીનાની ચીજ અતી હોય તોપણ ખરીદ કરવી નદી

૮૬ સ્ત્રીના ૨૫ ઉપર શીશ થવું નદી. પણ તેના વાન નેવા

૮૭ ફાટેલા ખુગડાં અને ગરીબ માથાએ લાજવું નદી

૮૮ સુગ રસલાવના બળીલ માણસ પામે કાષ્ઠપણ માનણી મતા નદી

૮૯ લોભી માણસોને મન પેસો એક પરમેશ્વર છે

૯૦ જે વાન થઈ ગઈ તેનો મીઠ્યા ગોક કડવો નદી

૯૧ જે માણસના પેટમાં વાન છીપતી નથી તે નમી પગીનીને

૯૨ ગમેલી છદ્મી કરીથી આવનાર નથી

૯૩ જેવી મહેનત કરેશો તેવું ફળ ભોગવશો.

૯૪ "લીખનાં પડના ચાતુરી, મળી વાન દય અર્થ નામ નહન મનમગ

ગગન ચરન મુરકેલ"

૯૫ આકાશને વિશે નારાઓનું બુદ્ધિ અડ છે નારીન બુદ્ધિ પણ ને પુરોન બુદ્ધિ ચાલુ છે, તેમજ મર્વનું બુદ્ધિ વિદ્યા છે

૯૬ જે બળવાન અને ધાનકી છે, તેની આમળ પોતાના ખજાણાના ભંગેમા ઉપ-દ્યોયે રહેવું નદી. કેમકે અપરાધ ન છતાં તે બળાકાટે અપરાધ રાખે છે

૯૭ છુટાપણ હોય અને ગરીબી હોય ને મારી, પણ પગધીનપણ હોયને મોની પત્ની હોય તે સારી નદી જે પગધીન થયો હોય તેનું સુઠપણ મોટપણ મેઈ નેવાજ બીજા મોટા મોટા મદ્યુજો હોય તે નકામા કેમકે તેને ધણીના મ્લામા ગદી ગમે તેનું નીચું કામ કરવુંજ પડે

૯૮ કોઈને નમીયત પહોંચાડ્યા આઈ બીજાને રાણે જતા ધણે વિચાર કરવો એ નાજોરાયરની કબજામાં આવી પડ્યા એટલે પછી છુટકો થશે એવો ભરોસો રાખવો નદી.

૯૯ જેની સાથે આપણે ચાલે નહીં તેની સાથે નમીને રહેવું ત્યા ગર્વ કરવો તે મુર્ખપણું

૧૦ શ્રીમંતનું સમગળ અશ્વા તેની સંગત ગરીબને વિપતિમા નાખે છે શ્રીમંતની ગાડાસમાં હોઈએતો તે લડો અથવા એ લડો પછુ બેઠે તરફથી નાશ ગતી

અધ્યાત્મ વિચાર રત્ન સંગ્રહ.

(લખનાર—રા. રા. ધીરજલાલ નરસિંહમ વકીલ.)

[સામેણુ અંક ૬ પાને ૧૬૩મી આધુ]

૨૭ કોષો પાંચ છે. ૧ અન્નમય કોષ, ૨ પ્રાણમય કોષ, ૩ મનોમય કોષ.

૪ વિજ્ઞાનમયકોષ, ૫ આનન્દમય કોષ.

૨૮ કોષોમાં આત્મા વિદ્યમાનો છે. તે સંબંધી અભ્યાસ કરવાથી મુખ્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઈ, અધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઉપર ઉત્તમ પ્રતિભુ અન્વવાળું પડવાથી, અર્થ કર્તવ્ય કરવામાં મદદ મળે છે. કોષો પરમાત્મની અંદર મૂળ પાયો રચી, પ્રગટીકરણમાં મૂળ પડમાણુઓને બાંધે છે. પાંચ કોષોમાં જુદી જુદી અદ્ભુત શક્તિઓ છે. એકમાં રક્ષાપણુ શાસ્ત્ર સંબંધી આકર્ષણ પ્રત્યાકર્ષણ શક્તિ છે. ત્યારે બીજામાં ચિત્ત-અનુભૂત પ્રગ્નિ (સ્વાસ) છે ત્યારે ત્રીજામાં વાસના અને ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનની શક્તિ ખીલવવાની અદ્ભુત શક્તિ છે. ત્યારે ચોથામાં નિર્મલ વિચાર કરવાની, ઘટ્ટનિવેદનમાંથી મુક્તિ વિચારો વિશે વિવેચન કરવાની, તથા મન્યતાના પ્રદેશમાં ખેંચવાની શક્તિ છે ત્યારે પાંચમાંમાં અગ્નિવર્ણન જ્ઞાન કરવાની અને અન્યાનના અનુભવવાની મદદ શક્તિ છે.

૨૯ કોષો—અદ્ભુત શક્તિવંત છે. એના અદ્ભુત બળને મદદગાર કરવા તેના ઉપર સત્તા સ્થાપવી અવશ્યની છે. કોષોને જે અનુકૂળ કંઈ છે, દયા સત્તામા લે છે તેની આજ્ઞા કોષો પરોપર ઉપાડે છે. પણ કોષોના ઉપર અધિપત્ય મ્યાપવા નિયમીત અમની નહીં છે નિયમ વિના સુદૃઢમાં કંઈપણ થતું નથી કોષોની ક્રિયા શક્તિના બળને અનુવર્તિ તેના ઉપર અમલ જમાવવો. તેથી ધીમે ધીમે જ્યાં થાય છે અને આખરે પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩૦ અન્નમય કોષ—એમાં રક્ષાપણુ શાસ્ત્ર સંબંધી આકર્ષણ પ્રત્યાકર્ષણ શક્તિ છે એ કોષ બહારનો સંયોગ, અને અનુભવ એકઠો કરવાને ઉપયોગી છે અને વધારે એ ૮ શુદ્ધિ જે કામો માટે જરૂરી છે. તે કામોના મુળતરવોને [આત્મજ્ઞાનો] ઉત્પન્ન કરવા માટે એ કોષ ઉપર આસ આધાર છે. અન્નમય કોષને ઉન્નતિક્રમમાં મુકવાથી બધા કોષોને પુષ્ટી મળે છે. માને સ્પષ્ટ કરીએ તો કોષોને પ્રથમ બીન્દુઓ એ પુરા પાડે છે માટે પુરા પડતાં બીન્દુઓ થાને તરવો ઉચ્ચ નેપછે.

આહારના સંબંધમાં પ્રથમ વિચાર કરવા અધ્યાત્મ વિચારના લક્ષ આપવો આહાર સાત્વિક, અને સારો નેપછે અમાત્વિક યોગ્યથી અમાત્વિક બીન્દુઓ ક્યાને તરવો કોષોને મળવાથી મદદ હાનિ થાય છે “અન્ન તેવો એહકાર”, એ સાદી કહેવન પ્રમાણે અમાત્વિક આહારથી હાનિ થાય છે.

શરીરના તથા મનના ઉત્તમ પ્રકારના બળને, ઉત્તમ જ્ઞાનને, મુખ્ય પ્રેમને, હાવની પ્રેરણાને સીધાંને તથા અધ્યાત્મિક બળને વધારવાની જેની ક્ષમિજા મેળ તેને સાત્વિક આહારને સેવવો. સાત્વિક આહારના સેવનથી નિરંતરરુદ્ધર્તી, આરોગ્ય તથા આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે.

મારું આહારીઓને અધ્યાત્મમગ્ન પ્રાપ્ત કરવાને બદ્ધ પાણ્ય રહેતું પડે છે. એ અતિ અમાત્વિક યોગ્ય છે. તે કોષને જરૂર તથા અમાત્વિક તત્ત્વ પુર પાડે છે. તેથી સાત્વિક પ્રદેશમાં પ્રવેશ થવો કરીણ થાય છે.

તરણીએ ખોટા વર્ણનથી લોભાઈ માસ આદારથી દુર રહેવું.

અસાધ્યિક ખોટાઈથી મહા હાની-છે. અને સાત્ત્વિક આદારમાં પણ અધ્યાત્મ વિચાર-વાદીઓએ અધ્યક્ષઆદાર મેળવો અવરંધનો છે. અર્થે આદાર વ્રતિઓને વિશુદ્ધ કરે છે, અધિને સતેજ કરે છે, અન્યકરણને પ્રસન્ન રાખે છે. અને સ્મરણ શક્તિને બળવાન કરે છે.

પ્રત્યેક ધર્મમાં ઉપવાસ અને સાત્ત્વિક મુક્ત આદારનું મહત્ત્વ વર્ણવેલું છે. મીતાદારી રહેવાથી. અને પ્રસન્નતાપાતે. ઉપવાસ કરવાથી શરીર તથા મન નીરોગી, બળવાન તથા સ્ફૂર્તિ ધારી થાય છે. તે દીવ્યજ્ઞાન અનુભવવાને પાત્ર બને છે.

૬૧ પ્રાણમય કોષ-એમાં ચૈતન્યજનુ પ્રવૃત્તિ (જ્વાસ) છે. આ કોષ ક્રિયાને કોષ છે. એ જ્વાનનો કોષ નથી. આ કોષ ઉત્સાહથી સર્વ એકદુર કરે છે. અને જે જે અંદર પાત્ર છે, તેને સોંપે છે. આ કોષ કમીને માટે છે, વિચારને માટે નથી. એ કોષમાં સંખ્યન કરનારી શક્તિ છે તે જ્વાનતંતુના મધ્ય બિન્દુઓ ઉપર સીધી રીતે અમલ કરે છે. અને તે તંતુઓને પુરા પાડવાના બિન્દુઓ અન્નમય કોષ પુરા પાડે છે. અન્નમય કોષને પ્રાયમય કોષ પોતાના તાત્કાલિક રાખી તે ઉપર સત્તા ચલાવે છે. અને તેથી તે ગ્રુણ પર-બાહ્યોને સંયુક્ત કરે છે. કારણકે ઉપનિષદમાં કહેલું છે કે, 'જ્વાળી, દ્રષ્ટિ, અવળ, એ પ્રાણને આધાર છે. મતશય કે અવશ્ય એટલે જ્વાન, દ્રષ્ટિ એટલે અક્ષુ, મુગ્ધ એટલે નાક, સ્પર્શ એટલે ત્વચા એમ અર્થ-લેવાનો બંધી પરંતુ એ જે બહારની ઇન્દ્રિઓ છે તેને શક્તિ આપનારા જે તત્વો છે. તેના મધ્ય બિન્દુઓ જે પ્રાણ પછીના મનોમય કોષમાં રહેલા છે તેને પ્રાણમય કોષ અર્થાત્ બિન્દુઓ પુરા પાડે છે. મતશય કે પ્રાણમય કોષ એ સર્વ પરમાણુઓને આધારજનુ છે. એ પ્રાણના પાંચ વિભાગ પડેલા છે. અને તેમની દરેકની ક્રિયા જુદા જુદા પ્રકારની છે. તે પચિકરણ લેવાથી ખુશરો થયો. (અપૂર્ણ)

ઉપવાસ કરવાના અદ્યુત શુભોત્તર અનુભવ અને સંવત ૧૯૬૦ના આરંભ માસની નવરાત્રીમાં થયો. મારી ઇચ્છા કેટલાક કોષ અથવા, લાંબા અપવાસ કરવા ઉપર હતી. એટલામાં નવરાત્રીના દીવસે આગ્યા. કલાચારની રીતોએ નવરાત્રી કરવાનું મેં સ્વીકાર્યું. અને તે જ્વાનદાર કરવા નિશ્ચય કર્યો.

પ્રથમ દીવસે દાહ સાફ કરી નાખ્યો, અને રાત્રે ફક્ત કરીઆતુ નાંખી વિદ્યોજી. ખોટા ચમચા પાણી પીવું. પછીના દીવસોમાં રાત્રીએ બધે ચમચા ઉપર જઈ બેસી તે તરસ લાગતી તો થોડું જળ લેવામાં આવતું. દરરોજ ખાત-કાળમાં ઉઠતો, રોજન સંધ્યાદિ તથા યજ્ઞનમાં વખત જતા બચતો તેમાં જળ કરતો, તે ઉકે સાંજના પાંચ કલાકે આમનેથી ઉઠી થોડો પસાર કરી અર્ધા એક કલાક પછી ખાન કરતો, ખાન કરી સાંધા સંધ્યાદિ કમીથી પરવારી ખાન તથા જળ કરતો, અને રાત્રે નવ કલાકે ગાંધી જનો નિદ્રા સુખરૂપે આવતી હતી. રાત્રિઆત્મા એક બે દીવસ મુધી જરા બેઝેલી લાગી. પરંતુ જવમેળના ગયા તેમ શરીરમાં સ્ફૂર્તિ વધવા લાગી. અને આનંદ લાગતો ગયો.

સાતમે દીવસે અપૂર્વ આનંદ થયો. જે આનંદ આત્મ અનુભવ સિવાય દર્શાવતો મુકેલ છે.

આઠમે દીવસે સ્વદન્ને લોભ કર્યો. અને જળની દ્વારે આહુતી હોમી. અગ્નીપાર્વતે દીવસે મારે દસ માઈલ જવાનું હતું. ત્યાં થોડાકેપર બેસીને ગયો. આ બધો વખત મારે આગેના ટકવું હતું. અને નવાઈ એ સ્થાને બહાર ભાથામાં નાક પડી હતી. તેમાં મારા પાગ આગ્યા. અને જે દુર્વાસનાના વિગાનેને ન્યાય કરવા મેં ઘણી વખત મનન કર્યું હતું. તે આપોઆપ ખરી ગયા.

શ્રેષ્ઠ કન્યા—શશિપ્રભા.

અંગાસાના નવાજ મુરાજીકૌંદાલા જેવેળા ગાદીને અધિકારી થયો તે જેળા, તેણે વચ માત્ર વીસ વર્ષનું હતું. તેની પેટેસાની નવાજ અશ્વીનિધાન તેની માતાનો પિતા-દાદા-ધર્તો હતો. મુરાજીકૌંદાલાને તેના મદાએ અનિસવ વાડમાં કહેયો હતો. અને મોટા ચંદાવી અગાથો હતો! તેજ કારણને લીધે જેવા તે ગાદીપર બેઠો ને વખતે તેને દુરાચરણી, દુર્વ્યસની મિત્રો સાથે મિત્રતા થઈ. તેને પ્રનાયે ને અભિચારી નિકળ્યો. નેથી તેને હાથે અને તેના મિત્રોને હાથે નાના પ્રકારના ચોરનર અન્યાય થવા લાગ્યા. કૃત્તિન સ્ત્રીઓનાં પનિવૃત્ત્યને ભંગ થવાની કારણાત થઈ. નેથી સર્વ પ્રગત તેના કપર મુઝમે થા. અને અંગાળાનું ગામ જેવળ અધિક નગરી જેવું બની ગયું! મુરાજીકૌંદાલાએ ઉઘાટે છોડ પોતાના કટલાક કમરાઓની સ્ત્રી, પુત્ર-એને બળાકાકે પોતાના મેદેસમાં તેડાવી મંગાવી અને પોતાની દુર્વાસના પરિતુ ન કરવા લાગ્યા.

આ સમયે મુશિદાખાદમાં મોટા મોટા શ્રીમાન વ્યાપારીઓ વસના હતા. તેઓને જગત શોક કહેવામાં આવના હતા. સર્વ દેશોમાં તેઓની વ્યાપારી પેઢીઓ આશની હતી મોટા મોટા જમીનદારો અને અંગ્યાનિકા પાનુ નેમના રણી અન્યા હતા. એટલુંજ નહીં પણ ખુદ કિલ્લીના બાદશાહ પણ તેમના કાગે કલિમ માયના કન્યા આવવા લાગ્યા હતા. આવી સ્થિતિ સેવાથી રાજદરબારમાં તેમનું મોટું નન્માન થતું હતું અને માન પણ મળતું હતું.

મુરાજીકૌંદાલાના રાજ્ય અમલ વખતે મુશિદાખાદમાં માનવચર જામનો એક પ્રસિધ્ધ ધનવાન પ્રદસ્ય રહેતો હતો. તેને શશિપ્રભા નામની એક અત્યંત રૂપવતી, સુંદર કન્યા હતી. તેના જેવી રૂપસાવરણની કન્યા એક દગ્ગર સ્ત્રીઓમાંથી પણ મળવી કઠીન હતું! દુર્લભયોએ મુરાજીકૌંદાલાની દ્રષ્ટિ તે કન્યા ઉપર પડી. તે કન્યાના ઉપ માધુર્યે આદશાદને તદ્દન ગડિત બનાવી દીધા! પરંતુ માનવચર એ આખા કિંદુગ્ગાનમાં એવો પ્રસિધ્ધ, માન પામેલો, ધનવાન વ્યાપારી હતો કે મુરાજીકૌંદાલાથી. પ્રસિધ્ધ રીતે, તેની કન્યાનું હરણ થઈ શક્યું નહીં. આ કાંઈકમાં મોટા પાત્રો મોટા અનેવા મનુષ્યને હાથે કેવા કેવા નીચ કર્મો થાય છે તે કાઈ નહીં સંકલ્પ નથી. મુરાજીકૌંદાલા, શશિપ્રભાના કાંઈક દૈન માંડ એટલો અધિર બની ગયો હતો કે એક દિવસ તેણે સ્ત્રીના વસ્ત્રો પહેરી જે અંગે ને કન્યા રહેતી હતી તે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. સ્ત્રીના વસ્ત્ર ધારણ કરેલા સેવાથી તે જગાનખાનામાં પ્રવેશ કરવા છતાં કામગીરી અટકાવ્યો નહીં! પ્રથમ તે માત્ર તેના ચરદ સમાન મુખનું દર્શન કરવાની ઇચ્છા હશે પરંતુ ત્યાં તેના કામગીરી ઉપર અવરોધન કર્યું ત્યાં પોતે ક્યાં આવ્યો છે તેનો કિંમિત્ત પણ વિચાર કર્યા વિના ને મુદ્દરીને આગિગન કરવા દેડ્યો! આ બનાવ જોતાં શશિપ્રભા ભય પામી ગઈ અને નરનર દોડતી દોડતી પોતાના પતિ પામે જઈ આ ભયકર સમાચાર કહ્યા. આ આંબળનાંજ તેનો પતિ મુઝામાં લાલચોળ થયેલો મોટર વેપારી નવાબને પકડવા દોડ્યો. નવાજ ન્યામવા ગતો હતો પણ નગ્નજ તેણે પકડી પગ અને હાથવડે પુષ્કળ માર માર્યો! પુષ્કળ મેથીપાક જમાવ્યો! ઘણા કાલાવાલા કરવાથી તેને ઠોડવામાં આવ્યો. આ કયા વળુટ ચોરાનાજ જાણ્યામાં આવી હતી. પાંતુ મારે ખાવાથી, આશાસ્ત્રેમ થવાથી અને અપમાનિત થવાથી નવાબને ઘણો મુઝો આવ્યો. આટલું અપમાન પામ્યા છતાં શશિપ્રભાને પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય, તેના દુઃખમાંથી વેગળા થયો નહીં.

આ વાતને કેટલાક દિવસો નિકળી ગયા પછી એક દિવસે લાગ જોઈને તેને પ્રમિદ્ધપણે રત્નાની વચ્ચેમાં, શશિપ્રભાના પતિનું ખૂન નાનું તે નિર્દય નસા. પોતાના મનુષ્ય ખૂન કરીને શાત થયો નહીં પોતાના નોકરને આજ્ઞા કરી કે શશિપ્રભાના પતિનું માથું ધડથી છુદ્ડ કરી, એક ચાંદીના ચાળામાં મુકી તેના ઉપર નજીકની ખૂન કરના નોકરોએ નનાખની તે આજ્ઞાનો અમલ કર્યો. આ સમયે શશિપ્રભા જીવી નહીં પતિવ્રતા દિદુ ના લિખના અત કરણમાં કેટલું દુઃખ થયું હશે, તેની ચીંતિની તી યાદને તેનું વર્ણન કરતું અમમ્ય છે. જીતિ, ક્રોધ, દ્રોષ અને પતિ વિયોગ, આ મધમાં દુઃખાગ્નિથી તેનું અત ક્ષુભ નાજાટ બળવા લાગ્યું જ્યોતે તે જીવનીજ વિના વચ્ચે બેગી બળતી દોષ તેનું તેને બચાવું. પોતાના પતિનું માથું ધડથી વેગળ કરેલું નજીક જોઈ તે અભાગિનીના નરિમા ઉન્માદ વાય થયો. તેથી તેની સુદ્ધિ બચ્ત થઈ.

આના પ્રકારનો છાંત્રી, બલિચાર અને તરણ વધતો જુસન નવાન બગાળાની ગાદી ઉપર રમથ રહે એ ઘણું કઠીન હતું. પેર ના દુઃખવરણનું પરિણામ સુરાગઉદ્ઘાપાને તન્તર ભોગનું પડ્યું આવો અસહ્ય ત્રાસ અને જીવનને લીધે બગાળાના જમીનદાર લોકોએ અ જોનેની સ્થાપતાવડે મીરજીરને ગાદીએ બેસાડ્યો અને સુરાગઉદ્ઘાપાને ગાદી બ્રહ્મ બનાવ્યો. પ્લાસીના યુધ્ધમાં પરાજય પામેલો સુરાગઉદ્ઘાપા ન્હાનતો હતો ત્યાંથી મીરજીરના માણસોએ તેને પકડી લાવી બગાળના મધ્ય ભાગ અરિદાવાતમાં લાવી મિરજીરના પૂત મીનની આ નાથા મહમદખેન નામના મનુષ્યે તેનો-સુરાગઉદ્ઘાપાનો-શિવ-છે- કર્યો એટલુંજ નહીં પણ તેના સરિરના એક એક ડટકાને હાથોના પગ સાથે બાંધી એના મતાન અપગાંધી મનુષ્ય ૧૦ જુમિદાહ કરવા માટે તેને અમશાન જુમિમા લઈ ગયા.

- અને આમ માણસો પેડે બોલવા આવવા લાગી. તેની આવી વૃત્તિ, સ્થિતિ જોઈ બધાંને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને નેમને ઘણા આનંદ થયો. તોપણ તે પોતાની મેજે કાષ્ઠ બંધાવ કરતી હતી તે બોલી: મારે જે કાંઈ કરવું હતું તે પગમેથરેજ કર્યું. જે માટે તેમણે મારું કનૈયા કર્યું હતું, તે માટે તેમણે જે કરવું જોઈતું હતું તે હવે મારે કરવું જોઈએ." •

નખામ કરે છે એવી આત્મી મળનાં તરતજ તે ત્યાંથી નિકળી દિલ્લી જ્યાં નિકળી. આગળ મેહેરનિસા અને પાછળ શશિપ્રભા એમ બન્ને જણ માર્ગમાં ચાલે છે. મેહેરનિસાએ જાણી લીધું કે પોતાના પતિએ જેના પ્રાણ લીધા છે તે પૈકીમાંથીજ દાદા મ્હારા અને મ્હારી પત્નીનો પ્રાણ લેવા આવે છે, પરંતુ અહીંના શશિપ્રભાનો હેતુ બુદ્ધિગ્ર દત્તો. તે ખુલ્લું છે.

મનની કેળવણી.

લખનાર—સા. રા. દોલતરામ મનમુખરામ પંડ્યા મુંબઈ.

હાલમાં ત્યાં ત્યાં તુનની કેળવણીનો વિષય પ્રાધાન્યપદ બોગવતો જણાય છે. ત્યારે શું મનની કેળવણી નકામી છે ? અથવા શું મગજ કેળવી શકાય તેમ નથી ?

હાલમાં મનની કેળવણી (ખીલવણી) વાસ્તે લુજ વખતજ સાંભળીએછીએ. કોઈ પુછશે કે શાળાઓમાં, નિશાળોમાં કે કોલેજોમાં જે વિદ્યાના ષટો શીખવવામાં આવે છે તેજ મનની કેળવણી શું ન ગણી શકાય ? ઉપલી જગ્યાએ શીખી પાર ઉતરેલાઓની મગજ શક્તિ તમે તપાસો. તેમાં કેટલા મગજના પેહેલવાન બની બહાર પડે છે ? તેના ટકા કદાકો એટલે તમારી ખાતરી થશે કે એ શિક્ષણો મગજને મજબુત બનાવવાને તદ્દન નાશાયક છે કે નહીં ?

શરીરને કેળવી દરેક અવ્યયો મજબુત કરાયલાં બનાવવાને મુંબઈ શહેરના લોકોને મી. સેન્ડોએ પોતાની રીત સમજાવી છે તેવીરીતે ઘેર બેઠાં બેઠાં પણ પોતાના દરેક અવ્યયોને મજબુત કરવા ખીલ નવી નવી રીતો ઘણી નીકળતી જાય છે અને તે તરફ હાલ દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચાયલું છે. આનું પરિણામ કંઈ બોડું તો છે નહીં

પણ જેવીરીતે તનને કસવાને ધરગથાઉ ઉપાયો નીકળતા જાય છે તેવીરીતે મનને કસી ખીલવવાના ઉપાયો જેવા કે મગજની કેટલીક નબળાઈઓ દૂર કરે તેવા કેમ નીકળતા નથી ?

શું મગજ ખીલવી શકાય ? :—હા, મગજની મહત્ત્વ કરી સમાતી રાખવાની શક્તિમાં વધારો કરી શકાય તેમ છે અને તેને પણ ચોક્કસ કસરત આપવાની છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. મગજની કસરતનું પરિણામ શરીરની કસરતના પરિણામ માફક દેખાઈ આવશે નહીં એ ખુલ્લું છે.

એક માણસ પોતાની છાતી, લુજ, દડ વગેરે શરીરની કસરત કરી વધતા જોશે અને જેમ જેમ શરીરની કસરત વધે તેમ તેમાં વધારો થશે અને પોતાનીકોપેલી મહેનતનું ફળ એમ તેને લાગશે.

મનની કસરતથી થએલો વધારો એમ માપી શકાશે નહીં. અને તેથીજ કેટલાઓ એમ ધારે છે કે એ મન કસી શકાતું નથી.

એક માણસ પોતાના મિત્રોને વજન ઉંચકવાની ટેવ પાડી અતિરાખ ભારે વજન ઉંચકી આશ્ચર્ય પંખાડે છે, તેમ એક અડધો કલાક મગજને કસરત આપી ખીલવે તો પોતાના ધંધામાં કેવી ફરેહ મેળવી શકે ?

શું મગજને કસી કેળવવાની જરૂર છે ? —હા, આગળના વખત કરતાં માણસોની રમથું શક્તિ ઘટતી જાય છે આના ઘણા કારણો હશે અને તે સોધવાં જરૂરનાં છે.

એક વેમારીને પોતાની ઓશીસના કામ સારૂ નવો કલાક રાખવો હોય ત્યારે તેને પસંદ કરવાની મહેનત પોતેજ કરતો, તે ચાલીશ વીએના નામો એકી વખતે બોલી જઈ પેલી નોકરીના ઉપદવારોને પુછતો કે તમે એમાંના કેટલાં યાદ રાખ્યોં છે તે લખી દાવો, કેટલાક દરાની ઉપર બાથબેજ લખી શકતા અને સેકરે એકપણ વીશ નામ પૂરા યાદ રાખી

સકતો નહોતો, તે કહેતો જે મારે સારી વાદ્યસ્ત વાળા માણસોની જરૂર છે. હવે પેહેલાંના જેવી માણસની વાદ્યસ્ત શક્તિ સારી નથી.

સ્મર્યુ શક્તિ અને નેનોમીક્સ — થોડી ઘણી મેદેનન લીધાથી સ્મર્યુ શક્તિ વધારી શકાય. માણસો ભુલી જાય છે કારણ કે વાદ્ય રાખવાની તેઓ મેદેનત લેતા નથી મોમાથી એવો એકપણ નથી નીકળતો કે જે પોતાની મજજ શક્તિ બેવડી કરવાને મેદેનત લે.

નેનોમીક્સ સીન્ટમ નામની એક રીત મોધી કદામ્બ જે સ્ત્રીઓથી હજારો ઈનિ-
હાસીક સાથે યાદ રાખી સકવાની શક્તિના ખેલો કરી બતાવાય છે. શાળાની પંચિકા માટે તૈયાર થતા વિદ્યાર્થીઓને માટે આ ક્રીક પડે, પણ દરરોજના ધધા રોજગારની બાબતો સ્મર્યુમાં રાખવાને આ નેનોમીક્સ સીન્ટમ ઉપયોગી થઈ પડે નહીં. વધી નેનોમીક્સ એ કૃત્રિમ મદદ આપે છે અને તેથી મજજને ખબર મળતી નથી. એક માણસ એવા મજજનો પણ જોવામાં આવ્યો જે નમે સેકેડો ઓર્ગેનોનામો આગળ બોલી જાયો તે બધાં યાદ રાખી ઉલટાં સુલટાં ગણાવી જશે વળી તેમાંનું વીસમું નામ ક્યું તથા આગ્રો છવીસમું નામ ક્યું તે પણ કહી આપશે પરંતુ કવીનાની વીસ લીટીઓ અડધો કલાક અભ્યાસ કર્યા પછી પણ યાદ રાખી સકતો નથી.

સ્મર્યુશક્તિ કેમ વધારી શકાય છે :—સ્મર્યુ શક્તિ કેળવવાનો સૌથી સરસ રંગો ગદ્ય (પ્રોઝ પ્રોસે) યાદ રાખતાં શીખવવાથી મળે છે. બહુ અઘરું ન પડે એવા મગની પાંચ લીટી લઈ પ્રથમ શરૂઆત કરો અને દરરોજ લીટીઓ વધારતા જાઓ, પ્રથમજ એકદમ વધારે લીટીઓ લઈ યત્ન કરતા નહીં. તમારી સ્મર્યુ શક્તિનો વધારો થઈ તેમાં સમઠ કરવાની શક્તિ વધતી આવતી પડશે મી. જ્યોર્જ ઓગસ્ટ સલા નામનો માણસ એવા કેળવાયેલા મજજનો હતો કે દરરોજમાં અપાતાં વ્યાખ્યાન અથવા જાહેરમાં અપાતાં ભાષણો તે સાંભળતો, યેર જઈ જાય તેણે દુકાસરી નોંધ કેમ લીધી હોય તેમ તે આખું વ્યાખ્યાન અથવા ભાષણ મજજમાંથી કાઢી લખી શકતો આ રેવ એ નાનપણથી જ શીખ્યો હતો એના માનાપે જે વ્યાખ્યાન દેવળમાં એ નાનપણમાં આવળી ઘેર આવતો તેની દુક નોંધ કહી જવાની એને માથે સખત ફરજ નાખી હતી. આમની મબાના મલાસદે (મેમનર્મ ઓફ વધી હાલિક ઓફ કોમન્સ) સુનદા બોલીવાળામાના દરમાંથી નવ જણાઓ અગાઉથી પોતાને આપવાનું ભાષણ મોટે કરી જાય છે જે પ્રમાણે દેવળમાં એકદમ હિલા થઈ વ્યાખ્યાન આપનારાઓ પણ કરે છે, એક લખનાર જણાવે છે કે પાર્લામેન્ટના એક મલાસદે તેને જણાવ્યું હતું જે એક કલાક માથે એટલું મોટેથી બોલવાનું ભાષણ તૈયાર કરી તેને શીખી લેતા તેને અડી કલાક થતા હતા કે જેથી કંઈપણ આવડી ખાધા વગર તે ભાષણ બોલવાને શક્તિવાન થાય, હું પોતે એમ કહેતો હતો કે જન્મથી તો માત્ર વાદ્યસ્ત બહુ નમતી હતી હું પોતે હાલ જે પ્રમાણે કરવાને શક્તિવાન થયો છું તે પ્રમાણે ચવાને દરરોજ એક કલાક જ મદીના મુઠી મેં મહેનત કરી.

નાટકમાં રહેતા પુરોહિ અને સ્ત્રીઓ એનરીતે વાદ્યસ્ત રાખે છે. એક નાટકનો પંકાયો એલાડી કે જેને જુદા જુદા નાટકોમાં જુદો જુદો ભાગ લખવાનો છે તેને તેના બધા પાત્રો અને દરેકે તે કહે છે કે આગળ હું એક દીવસમા પદર લીટી પણ લાગ્યેજ મોટે કરી શકતો હતો.

વિર રાવ છત્રસાલ.

ભારત વર્ષના પ્રતિહાસમાં શુદીના રાવ છત્રસાલનું નામ અતિ પ્રસિદ્ધ યદ્યપિ છે. રાવ છત્રસાલ મોટા વિર પ્રાકૃતી પુરુષ હતા. કર્નલ ટોડે લખ્યું છે તેઓ બાવન મુદ્દામાં ઊપસ્થિત હતા. પ્રથમ દક્ષિણમાં જ તેમને પોતાની વિરતાનો પરિચય બતાવવાનો સમય મળ્યો હતો. શાહજાદા બાદશાહે તેને સેનાપતિના ઉચ્ચપદ ઉપર નિમી આરંભજેઘના આધિન દક્ષિણ. વિભાગ તરફ મોકલ્યો હતો. તે સમયે દક્ષિણમાં ઘણાં યુધ્ધો થતાં હતાં. ખાસ તથા યુદ્ધમાં અને વિશેષ કરીને દોષતાબાદ અને વિહરનગરનો અવરોધ કરવામાં છત્રસાલજીએ વિશેષ રણદક્ષતા બતાવી હતી. અને શેષ નગરોને પણ છત્રસાલજીએ પોતાના બાહુબળથી જીતા હતાં. શુભઅર્ગે જીતવામાં તેમણે પોતાની અસીમ વિરતા અને પ્રાકૃત બતાવી આપ્યું હતું. શુભઅર્ગનો કિલ્લો ઉપર ચડવાને નિસરણી મુકી પોતાના વીર દ્વારો સાથે પોતે પણ ઉપર ચડી ગયા અને પોતાના અમિત બળવિક્રમથી યુદ્ધ કરી અનુજોને ન્હસાડી ખાલી કરાવ્યું હતું. વલી ધામણીજ કિલ્લાપર લિખણ ચઢાઈ કરી તેને પણ જીતી લીધું અને ત્યારથીજ દક્ષિણની બધી લડાઈઓ બંધ થઈ ગઈ.

જે સમયે શાહજાદા બાદશાહ અસાધ્ય રોગ ગ્રસિત થયા અને જ્યારે પોતાના જીવનની કંઈ આશા ન રહી ત્યારે, બાદશાહે એક પત્ર લખી રાવ છત્રસાલજીને મુવરાજ દ્વારા શિકોહને હમ્દમાં સ્થાપતા કરવાની બલામણુ કરવા માટે બોલાવ્યો. બાદશાહનો પત્ર મલવાથી છત્રસાલજી દક્ષિણમાંથી પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરી ત્યારે આરંભજેઘ—કે જેને બાદશાહના મંદવાકના સમાચાર મળી મુક્યા હતા તેણે—પ્રજાને કહ્યું કે, આટલી બધી ઉતાવળ કરી શા માટે બાદશાહ પાસે જાઓ છો? થોડાકે દિવસ થોભી જાઓ, હું પણ બાદશાહ પાસે દિલી આવીશ. આપણે પણ સાથેજ જઈશું. સારું ઉત્તર દીધું: બાદશાહની આજ્ઞા પાલન કરવી એ મહારો ધર્મ છે, જુવો, આ બાદશાહનો પત્ર મળે ત્યાં જલદીથી બોલાવે છે.

આરંભજેઘ આ સાંભળી ઘણો કેપ્પે બરાવો અને રાવ છત્રસાલજીને થેરી લેવા માટે સેનાને આજ્ઞા આપી. રાવ છત્રસાલ આરંભજેઘની દૃષ્ટ પ્રકૃતિને જાણતા હતા તેથી પોતાના ધન, માલ અગાઉથીજ મોકલી મુક્યા હતા. આ સમયે પોતે તેમજ પોતાના અન્યદાસિય રાજાઓ, સામન્ટો અને સૈન્યને એકઠું કરી લડવા તૈયાર થયા. લડવા તૈયાર થયા પછી તેમને રોકવાનું કાષ્ઠથી સાદસ થયું નહીં. દક્ષિણમાંથી ચાલી, રાવ છત્રસાલજી થોડા સમયમાંજ નર્મદા નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યા. વર્ષાને લીધે નર્મદા નદી જળથી ભરપૂર હતી નર્મદા નદીને કિનારે આવેલી ભૂમિ ઉપર ઘણા સૌલંકી, સરદારો વસતા હતા. તેમની સ્થાપતાથી નદી પાર ચાલ્યા ગયા. અને પોતાની સેના સહિત પોતાની રાજધાની શુદીમાં આવી પહોંચ્યા. પોતાના રાજ્યમાં યથોચિત ભંડોળસ્ત કરી થોડા દિવસમાં દિલી જઈ પહોંચ્યા.

આ સમયે દિલીની રાજબાદી માર્ટ, વૃદ્ધ શાહજાદા બાદશાહના પુત્રોમાં યુદ્ધ થવાનું હતું. તેથી અન્ય દિહુરાજાઓની પેઠે વીર છત્રસાલજી પણ, બાદશાહના મુવરાજ દ્વારા શિકોહના પક્ષમાં રહી યુદ્ધ કરવા કલિબદ થયા.

આરંભજેઘ દક્ષિણમાંથી અને શુરાહ ગુજસતમાંથી આવી પોતપોતાની સેના સહિત

માળવામાં આવી પહોંચ્યા ઔરજંગમે પ્રપચ્ચ કરી, મુરાદને તખ્ત-ગાદી ઉપર બેસાડવાનો દાતાઓ આપેા હતો તેથી મુરાદ લશ્કર સહિત તેના પક્ષમાં ભરાયો, એ બન્નેની મહોદી સેના સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે, દારાશિકોહ પોતાના સ્થાયી રાજ્યોની સેના લઇને ધોલ પુર પાસે મુલોદાગાદમાં આવી પહોંચ્યા.

સમરક્ષેનમાં ન્યાર શાહનંદા દારાશિકોહ લડવાને તૈયાર થયો ત્યારે રાન છત્રસાલજી પોતાના સैन्य સહિત કેશરિયા વગ પહેરી દારા શિકોહની રક્ષા કરવા સેનાને અમ્ર ભાગે રહેના લાગ્યા પ્રાચિન નિયમાનુસાર દારા, બધી સેનાને અમ્રભાગે રહી વિશાળ હાથી ઉપર ચઢી, પોતાના પ્રચન્ડ પ્રતિદ્વિ આથે ધોર યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયો થોડા સમયમાં ધોરતર યુદ્ધ થવા લાગ્યું બન્ને પક્ષના રણુવાદ્ય, વીરપુરુષોના હૃદયને, લડના માટે, ઉત્તેજીત કરી ગયા હતા અમ્ર શસ્ત્રના ધડાકા, લવાનક અગાજે, કાયર પુરુષોને ઢમ્પાડી રલા હતા વિજલીના ચમખારા પેઠે તલવારો અને મેથ ગર્જના પેઠે બહુકોના અવાજે ચતા હતા એજ સમયે યુવરાજ દારાને હાથી ધાયલ યદ્ધ ન્હાઠો પરતુ દારા, તે હાથી ઉપરથી ફૂદી પડ્યો દારાને મરેલો જાણી તેની એક લાખ મેના પશુ ત્યારે તરફ ન્હાસી ગઇ પરતુ હાડરાવ છત્રસાલજી એક પગનું પશુ પાછળ હાંક્યા નહી અને પોતાના સામન્તોને ગભીર સ્વરે કહેવા લાગ્યા “વીર બહાદુરે ! આ સમયે જેઓ પીઠ બતાવસે તેઓ હાડાપૂલની ચીરખીર્તિને નષ્ટ કરી પોતાનું સર્ નાશ કરશે ! જૂવો ! કર્તવ્ય પાન કરવા માટે મે મ્હારા બન્ને પક્ષે રણક્ષેત્રમાં પ્રવતાથી મુક્યા છે જ્ય પ્રાપ્ત થવા પછી અથવા જીવન સમાપ્ત થવા પછી યુદ્ધમાંથી પાછા જઇશુ સેનાને એ પ્રમાણે ઉત્સાહિત કરી એક હાથીની પીઠ ઉપર ચઢી અનુસેના સાથે યુદ્ધ કરના લાગ્યા એજ સમયે એક ગોળો, તેમના હાથીની પીઠપર લાગ્યો જેથી હાથી આતૈનાદ કરી ચીસો પાડતો રણક્ષેત્રમાંથી નાગે તેને ન્હાસતો જોઇ છુદીરાવ, હાથીપરથી ફૂદી પડ્યા અને પોતાનો થોડો મગાવી પ્રચન્ડ સ્વરે બોલ્યા વીરો ! લને મ્હારો હાથી રણુમાં પીઠ બતાવી ગયો પશુ હુ તેમ કરીશ નહીં. જીવન છે ત્યા લગણુ લડીશ આ જીવનમાં એવુ કાયર પશુ થસે નહીં તેજ કણે થોડો આવી પહોંચ્યો રાન થોડા ઉપર ચઢી બેઠા અને પોતાના સैन्य, સામન્તોને લઇ વ્યૂહ રચના કરી ત્યાર પછી પોતાનો ભાલો શાહનંદા મુરાદ ઉપર ચલાવ્યો તેજ કણે બહુકની એક ગોળી તેના માથામાં વાગી જેથી તેઓ પૃથ્વીપર પડી ગયા નેત જોતામાં તેમનો કનિષ્ઠ પુત્ર ભરતસિદ્ધ પિતાના થોડા ઉપર આરદ થઇ સેનાગણને બમણો ઉત્સાહિત કરી યુધ્ધ કરવા લાગ્યો અને પોતાના સ્વામિ ધર્મેની પરાકાષ્ઠા પ્રદર્શિત કરી, પિતા સહિત સ્વર્ગલોકમાં અનુગમન કયું” એજ સમયે છત્રસાલજીના ભાઇ મોહોકમસિદ્ધજીએ પોતાના બે પુત્રો અને એક લાગિની ઉદયસિદ્ધજી સહિત બાદશાહના હિતાર્થે રણુસ્થાનમાં પ્રાણુ પતિ લાગ કર્યો

આ લીધણુ યુધ્ધમાં બાર હાડા ફૂલ બૂધણુ વીર થોર્ધાઓએ, અમ્હાન વદને પોતાના સ્વામિ ધર્મને પાલન કરવામાં જીવન શેપ કર્યું ! દોડસાહેબ લખે છે કે આવેા આત્મત્યા અને આવી પ્રભુ પરાયણતાનું દર્શન જગતમાં બીજે કંઇ રચયે જોયું નહીં ! એ દિવસે સ હાડા રાજપૂત બહાદુરોએ એકજ સ્થાનમાં લડતા લડતા પ્રાણુ ગુમાવ્યા પરતુ પોતાના માતાની, કુખને કલકિત કરવા, પ્રાણુ બચાવવા, મધજે પશુ પીઠ બતાવી નહીં એજ ખૂં વીરતાનું ઉદાહરણ છે

જ્વર વિષે કિંચિદ વિવેચન.

(લખનાર—શ્રીયુત વૈદ્ય પ્રેમજીભાઈ બાપુરભાઈ લાખાપુરવાલા.)

મુખ્યમાં ભુવેશ્વરપર આવેલી વૈદ્યસભામાં એક સમય “જ્વર” એ વિષયપર કેટલુંક વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં કેટલીક ન્યુનાધિકતા જણાઈ, તેનું મેં અત્રે મારી આપણુદ્ધિ અનુસાર વિવેચન કરેલું છે. વૈદ્યસભામાં જ્વરનું જે વિવેચન થયું હતું, તે કવચિત્ શાસ્ત્રાનુસાર અને બહુધા કલ્પનાભરિત હતું; અને તેમાં કેટલુંક તથ્ય પણ જણાતું હતું, પરંતુ તેમાં જે આર્થોદયકશાસ્ત્રને અપુરું જણાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, તે દોષની નિવૃત્તિમાટે પ્રસ્તુત લેખનો આરંભ છે.

વિષય વિના કારણ લાંબો થઈ જાય, તેથી પ્રથમ તેમના મત જણાવી પછી તેમનું ખંડન કરવું, એ નિયમનો અત્રે આદર કરવામાં આવ્યો નથી, પણ સ્વમતનોજ માત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. વિવાદમાં સાર નથી. સવાદ મુખ્ય છે. એટલે પ્રત્તાવ કરી આપણે હવે આપણા મુખ્ય વિષયપર આવીશું.

ધૃણીક વખત સતત વગેરે વિષય જ્વરો જ્યારે ઘટવા માટે છે, ત્યારે એકાંતરિઓ, બે આંતરિઓ અને ત્રણ આંતરિઓ ઇત્યાદિ તેનાં રૂપાંતર યમને તેઓ ટૂંકવા પામે છે તાત્પર્ય કે સતત, રોજીઓ, દિનિઓ, વૃત્તિઓ અને ચોથિઓ. વિગેરે વિષય જ્વરના બહુ પ્રકારો ગણાય છે, અને સાત દિવસે કે પદર દિવસે અથવા એ મુદ્દતની વચ્ચા કે તેની પછી જે જ્વર નિયમિતકાલેજ આવતા જણાય છે, તેા તેના સમાવેશ પણ વિષમજ્વરમા કરવા થી કોઈ બાંધા જેવું અને જણાતું નથી, કારણકે સમજાનુસાર તેઓની ચોગ્ય મિટિલ્લા પણ બહુધા એક સરખી વૃત્તિજ લાગુ પડતી જણાય છે. કદી આપણે થકા આપણીએ કે મુદ્દતે આવનારા વિષમજ્વરો ઝંઝુક વખતે ચડે છે, અમુક મુદ્દત સુધી રહીને ઉતરી જાય છે, અને વારંવાર તે પોતપોતાની પાળી પ્રમાણેજ બરાબર ચડી આવે છે તેનું કારણ શું હશે? આ સવાવના જવાબમા તેના યણાં કારણો કહી શકાય, અને તે અનુમાનવડે બુદ્ધિબળથી કહી શકાય, પણ પ્રત્યક્ષ રીતે જોવું કે દેખાડી દેવું કઠિન પડે છે, કારણકે જ્વરની ઉચ્ચતા જ્યારે જ્વર ઉતરે છે, ત્યારે ક્યાં ચાલી જાય છે, અથવા તે શરિરના ક્યા મર્મસ્થાન વિષે એકી થઈ છે, અને ફરી વખતસર તે ઉચ્ચતા આખે શરિરે ચડીને દેખાઈ જાય છે ત્યારે તે ક્યાંથી આવી પડે છે? એ નિર્ણય કરવો બહુધા અશક્યજ છે. પ્રથમ તો એ નિશ્ચય પણ આપણાથી વાસ્તવિક જાણી શકાતો નથી, તેા પછી અમુક સમય આવતો જ્વર બરાબર તે સમયેજ ફરી શા હેતુથી આવે છે? એ નિર્દાનમા લિન્ન મતો પડે તેમાં નવાઈ પણ શી? ધારે કે પાંચ દીધી સુધી ચડેલા જ્વરના ઉચ્ચપરમાણુઓ જ્યારે સર્વાંગવિષે પ્રસારેલા બોધ્યે છીએ, ત્યારે મનુષ્ય પડી રહે છે, બકે છે, અને જોનારને ચંતુનો મન પણ ઉપજાવે છે, પણ-સર્વાંગની તે ઉચ્ચતા ઉતરી જાય છે, અથવા કચી થાય છે, ત્યારે કોઈ એક મર્મસ્થાનમાં તે ગરમી રહેલી કહીએ તો તત્તજ્ઞ શંકા ચાય કે જ્યારે આખા શરીરમાં પ્રસારેલી ઉચ્ચતા દરદીમાં સહન થઈ શકની મહા મુશ્કેલ હોઈને ખાસ્તી બતાવે છે, ત્યારે અમુક જગાએ તે ઉચ્ચતા છુપીને જરાઈ રહેવા પામવી હોય તો ત્યાં ઉચ્ચતાના પરમાણુ-

ઓનો જથ્થો એકઠો મળે, શુ તે મર્મસ્થાન તોડી કાઢવાની નહીં, ખાખે કે ? અને એમ હોય તો એક રથને જમાવ થયેના જ્વર ઉપર અથવા અમુક મર્મસ્થાન ઉપર પછી હાથ પાડી રાખી શકવાની કામના પણ ટકી શકે કે ? અર્થાત્ તે વિચાર પણ અસંભવિત જણાય છે પરંતુ આપણે તો ઉતરી ગયેલા જ્વરકાલે દરદીનું સર્વ શરીર તથા તેના મધ્યના મર્મસ્થાનો સીતળ અને શાત બોધએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ બહુધા ચડેલા જ્વરકાલે બિછાને ધારતીમા તાખનાગ તે દરદીને આ કાલે તો આપણે દરવો દરવો બોધ જાણી શકીએ છીએ, તો હવે જ્વરની ઉચ્ચતા એટલી બધી કયાથી આવી પડે છે તે ફરી તે કયા જતી રહે છે, એ જ્યારે ખાત્રી પુ કે કદી શકાતુ નથી અર્થાત્ તે અચોક્કસ છે, ત્યારે અમુક મુદતે આવનારો જ્વર ફરી અમુક મુદતે જ ચડી આવે એવું કારણ શું ? એ સવાલનો જવાબ પણ માત્ર ધારવા પ્રમાણે અચોક્કસપણે બતાવે છે, તોપણ વિદ્વાનો તેનું નિદાન પોતપોતાની બુદ્ધિના વિકાસાનુસાર બતાવ્યા વિના રહેતા નથી હું કહ્યલ કર છું કે જ્વરના દોષો, ચક્રત, પ્લીહા, ફેફસા, મુત્રાશય, પક્વાશય, આમાશય અને રક્તાશયોદિ અવયવોમા સ્થાન કરી રહેતા હોય છે જેનું કારણ વાત, પિત્ત અને કફની ન્યુનાધિકતાઉપર આધાર રાખે છે જ્વર પીડિત દરદીઓને તેમના સર્વ અવયવોમા દોષ રહેલો હોતો નથી, પણ કોઈને એક અવયવમા તો કોઈને મેમા, અને કોઈને વધુ અવયવો વિષે જ્વરના હેતુરૂપ મય-દોષ-રહેલા હોય છે જ્વર જ્યારે ચડવાનો થાય છે, ત્યારે મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે લાથી (એટલે જ અવયવમા તે રહેતો હોય છે લાથી) છુટો પડીને કષ્ટ અસે પક્વાશય અને વિશેષ અરી આમાશયમાથી શરીરને પોપણ કરનારા રસનું શોષણ કરનારી નાડીઓદ્વારા શરીર ફેલાઈને જ્વરરૂપ ઉચ્ચતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જ્વરરોગ જેમ જેમ હલકા પડે છે તેમ તેમ તે જ્વર પાચ ડીઝી સુધી ચડતો હોતો તે હવે ચાર ત્રણ બે, અને એક એવી રીતે એકેક ડાઝી ઉતરતા ક્રમ પ્રમાણે ઉતરીને અથવા એ ક્રમવિના પણ તે ડીઝીઓની ગરમી ધરી જતી જણાવાની સાથે અમુક પાળીએ ચડનાનો કાલપણ તેના લખાતો જાય છે, એટલે અણુઉતારમાથી આતરિઓ તેમજ રોગઆમાથી બે આતરિઓ અને બે આતરિઆમાથી ત્રણ આતરિઓ એવી રીતે ઘણી વખત તે રૂપાંતર કરીને હોડે છે, અને ક્રમનુક્રમે કોઈને જ્વર વધાડે ત્યારે બંને લાખી પાળીએ આવનારો જ્વર એટલે કદી તે યોધિયોજ્વર હોય તોપણ તેમાથી ત્રણ આતરિયો, બે એકાતરિયો, એકાતરિયો અને સતત એમ ક્રમસર અથવા ક્રમવિના પણ વધીને વખતે અણુઉતાર જેવા જળવાન વેગવાળા જ્વરો મધ્ય જ્યા પામે છે તો હવે શારત્રોને વિષે છેક ચ્યાર દિવસે આવનાર જ્વરનો એ મ્હોટો ગળોછે, પણ સામાનિક, પાક્ષિ, કે માસિ એવા સાન દિવસ, પદર દિવસ, અને માસ દિવસના ગાળા રાખનાર જ્વરોના નામે જણાતા નથી, તો તેવી મુદતે આન જ્વરો આજ ત્રણ પેદા થયેલા છે, એમ માનીને આપણે આપણી શોધથી નવો પ્રકાર મેળવી લીધો છે, અને રચિયોના, ભાષિયા ત્રયોની ખાત્રી પકડી છે એવું મની બેસવાને કશું વજનદાર કારણ જણાતુ નથી, કારણકે ચોથિયા વગેરે જ્વરો જ્યારે હોડે છે, ત્યારે તેની એક મુદત બદલીને બીજી એટલે તેથી લાખી અમુક મુદત થતી સબંધે છે ચોથિયા વગેરે જ્વરો જ્યારે સપૂર્ણ રીતે જાગે છે, ત્યારે જ તે આવતા બંધ પડે છે, અને બંધ પડે ત્યારે જ તે ટળ્યા ગણાય છે, પણ મુદત લખાય તેથી જ્વર વાસ્તવિક મટ્યો ગણાય નહિ બે ઉપચારથી કે કુદરતી અથવા અદ્વારવિહારાદિની અનુકૂળતા મળેથી જ જો મર્મસ્થાનો પૂર્વે જમડેના હતા, તે હવે સુધરીને પોતાની યોગ્ય

સ્થિતિમાં આવવાથી શરીર તંદુરસ્ત થઈ જાય, અને તે મર્મસ્થાનોની યથાચોગ્ય શુદ્ધિ થઈ ગઈ હોય તો પછી જ આસે કે બાર મામે આવી જતા તાવોને જુદાજ ગણવા બેઠ્યો, અર્થાત્ તેના જ આસિક અને વાર્ષિક જેવાં નામ આપવા બ્યર્થ છે. વળી જે યદુત કે પ્તીહા વગેરે મર્મસ્થાનો વિષે કંઈ અંશે બ્યથા રહેલી હોવાથી જ્વર જે ઉપલા મારે ને તે જ મામે કે બાર મામે આવે તો પૂર્વે આવનારા જ્વર વિષમજ્વરના એક પ્રકરૂપ ગણી શકાય, ને તેના આવવાની મુદત પ્રમાણે તેને તેવું નામ આપવામાં કંઈ નિતિ નથી. પણ નવી શોધવડે ને જડી આવેલો એક જુદો જ્વર ન ગણાય તો કીક. દરેક જ્વરના ગુણ દોષો નિવૃત્ત થયા પછી તે જ્વર મટ્યો ગણાય છે, અને અંદર રહેલા મર્મસ્થાનોની શુદ્ધિને ખાખ્યાં હોય ને પછી માસોના માસો વીત્યા બાદ જ્વર આવે ને તે પ્રથમ પાંચ દાસે થઈ ગયલા જ્વરનો સંબંધી એટલે તેની મુદત અનુસાર જ આસિક કે બાર માસિક જેવા જુદા પ્રકારના જ્વરો ગણી કહાય અને તે માટે તે જુદા પ્રકારના જ્વરો થાય છે એમ સ્વીકારાય તો નિર્માલ્ય સમજાય છે.

(અધુરું.)

જ્ઞાનબોધક સભા-સંપત્તિ અગત્ય.

આપણા દેશમાં સંપત્તિ કેટલી અગત્ય છે તે ધીમે ધીમે જેમ મહોટા શહેરોમાં રહેનાર મહત્ત્વે અને વિદ્વાનો જાણે છે તેજ પ્રમાણે હવે ન્હાના ગામડાઓમાં રહેનાર મહત્ત્વેને પણ જણાવું જાય છે. એ જાણી આપણને સંતોષ થયા વિના રહેતો નથી. સંપ-અર્થ-એજ દેશને, શાંતિને અને સમાજને સુખી થવાનું મૂળ છે. સંપ એજ મનુષ્યોને આનંદ પામવાનું, ધન-પાન થવાનું, માન મેળવવાનું અને મહોટાં મહોટાં કાર્યો કરવાનું સાધન છે, દેશમાંથી અસાનતા દૂર કરી, વિદ્યાનો ફેલાવો કરવા, પડી બાગેલાં બુજારોને સતેજ કરી, અરીબ કારીગરોને ઉત્તેજન આપી, આપણા દેશના હુજરને જાહેરમાં લાવવા, ઉછરતાં બાળકોને સંગીન કેળવણી આપી તેમને અભિવ્યક્તિ રત્નો બનાવવા, ધનવાનોને પોતાના દેશની, શાંતિની અને સમાજની એવા બળવતાં શિખવવા, સમજાવવા અને પૈસા મેળવી પોતાનું કુટુંબનું પેટ ભરવા કરતાં પોતાના દેશના કુઝી લાઇઓનું કુઝી કાપવા જેવા મહત્ત્વરોપકારના કામમાં વાપરવાનું જ્ઞાન કમવવા તેમજ આપણા દેશની દિવસે-દિવસે પડતી હાલત યાચ છે. તેમાંથી નષ્ટીયાતા દેશીઓનું રક્ષણ કરવા માટે સંપત્તિ એટલી બધી જરૂર છે કે તે વિના કાઈ યર્થ શકશે નહીં. સંપત્તિ એ અગત્યતા જેમ જેમ વિશેષ સમજાતી જાય, જેમ જેમ સ્થળે સ્થળે સલાઓ, સમાજો, મીટીંગો ભરાતી કનય, ઉપદેશો, બ્યાખાનો-બ્યાણો-ચર્ચાં જાય અને સર્વ પ્રજાના હૃદયમાં પોતાનો ઉદય શી રીતે થાય ? પોતાની આર્થિક સ્થિતિ કેમ સારી થાય ? અને અભિવ્યક્તિ પ્રજા કેમ શુદ્ધિમાન થાય ! એ સઘળું જાણતાં શીખે અને તે પ્રમાણે વર્તતાં થાયે તો આપણા કુઝી સ્થિતિએ પહોંચેલા દેશ અને દેશીઓની ઉન્નતિ થવામાં વિઝંબ લાગે નહીં.

ભર્ય-હંતાના દોરા જેવાં એક ન્હાના ગામડાં “જ્ઞાનબોધક” નામની સભા ઉત્પન્ન થઈ

છે. અને તે માટેના મધ્યો દેવાય અમારી પામે આપ્યો છે. એ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે, યોડો પ્રયત્ન કરવાથી ધણા મનુષ્યોને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ સંપન્ન થું તે જાણી શકે છે? અને કેળવણી મનુષ્યો તેવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવા શક્તિવાન થાય છે. દોરાની મુજરાતી મુલના માસ્તર રા. રા. મદામુખરામ નૃદસિંહરામ તથા રા. રા. પટેલ બુખણદાસ ત્રીકમદાસના પ્રવાસથી એક “જ્ઞાનભોધક” સભા સ્થપાઈ અને કેટલાક ગ્રહણ્યો પણ તેમાં જોડાયા ત્યારબાદ ધીમે ધીમે બાપજી યવા લાગ્યાં. અને તેમ થતાં તે સભાએ હવે મળ્યુંત ૩૫૫ પકડ્યું છે. હવે તેમાં બાપજી, ઉપદેશ યવા ઉપરાંત વિદ્યાર્થીની ઉ-તેજન આપવાને જુદું ‘ખાતું’ ઉઘાડવામાં આવ્યું છે. અને તેમાંથી વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો, વસ્ત્રો વિગેરે પુરું પાડવામાં આવે છે. વળી એ સભાએ બીજા સાથે એક મહત્વનો પ્રશ્ન તો એ હાથ ધર્યો છે કે “ભગ્ય જીજ્ઞાની કેળવણી પછાત છે એનું કારણ શું? અને તેને સુધારવા શું કરવું?”

આ પ્રશ્ન એક બહુ ઉપયોગનો છે. હાલની કેળવણીમાં જે નવા નવા સુધારાઓ તથા બાળકોના મન ઉપર અભ્યાસ કરવાનો વિશેષ બોલો નાંખવામાં આવ્યો છે તેમજ સ્કુલબોર્ડ કમીટીના નવા નવા પ્રમુખો અને ચેરમેનો યવાથી જે નવા નવા ફેરફારો, સુધારાઓ કરવામાં આવે છે તે ખરેખર, મહેતાજીઓ તેમજ બાળકોને ત્રાસ રૂપ થઈ પડે છે. અમને આશા છે કે આ સભાના ઉત્પાદકો તથા સભાસદો, પોતાના પ્રેમને બહુ સારી રીતે ચર્ચશે. આ સભા ઉત્પન્ન થવા માટે તેના ઉત્પાદકો ઉપરાંત (પ્રમુખ) મી. જવેરભાઈ ધનંધર જીજ્ઞાસ, (ઉપ-પ્રમુખ) મી. રામદાસ દાજીભાઈ, (મેકેટરી) મી. બાપુભાઈ ધર્મદાસ, [મદદનીશ સેક્રેટરી] મી. કેમ્બરદાસ કાલીદાસ, (ટ્રેઝરર) મી. નાથાભાઈ મોરાર, (મદદનીશ ટ્રેઝરર) અવીચળભાઈ બાપુ-ભાઈ તથા પુસ્તકાલયના સેક્રેટરી મી. બુખણદાસ ત્રીકમદાસને મન-વશ આપવો ધટે છે. તેઓને અમારી ભલામણ છે કે સભાને જેમ અને તેમ મંજીન પાયાપર લાવી સ્વદેશ અને સ્વજાતીનું અભિમાન રાખી તેઓના કૃષ્ણાર્થે અને તેટલો શ્રમ કરવો અવસાન સમયે મનુષ્યની સાથે બીજી કંઈ પણ આવતું નથી. પરોપકારાર્થે કરેલા કૃત્યોનું મહાપુણ્ય અને પ્રભુ ભક્તિ એજ સાથે આવનાર છે.

જેપાનીઝો ઉપર લડાઈના કાયદાનો ભંગ કરવાનું તહોમત.

“ટાઈમ્સ” પત્ર જણાવે છે તે મુજબ રોઈટરના આગલાને પોર્ટ આર્થરમાં ધાપલ થએલાની માવજત કરનાર ખાતાના ઉપરી એ લાસોફ તરફથી એક પત્ર મળ્યો હતો. તે પત્રમાં તેણે જેપાનીઝો લડાઈના મેટલાક કાયદાઓનો ભંગ કરે છે, તેવું સુધરેલી પ્રગળા આગળ રજૂ કરવાનું જણાવ્યું છે.

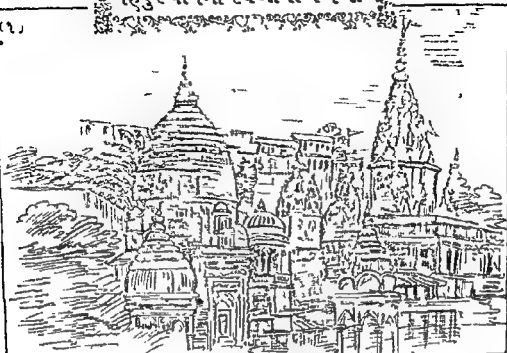
તેના કહેવા મુજબ જેપાનીઝોએ પોર્ટ આર્થરના બારાના હોસ્પિટાલ તરીકે વજરાતાં હાણી ઉપર પણ તોપનો મારો ચલાવ્યો હતો. આવો બનાવ ધણી વખત બને છે. પોર્ટ આર્થરની આસપાસ ઘેરો નાખવામાં આવ્યો; તે વખતે સરકારમાં પણ જેપાનીઝો પોર્ટ આર્થરના હોસ્પિટલવાલા સભાઓ ઉપરજ તોપનો મારો ચલાવતા હતા.

જેપાનીઝોએ આ ઉપરાંત પણ બીજા લડાઈના કાયદાઓનો ભંગ કર્યો છે. આ બધાનું દુ વર્ણન કરતો નથી, કારણ કે અને ખાવાનો પણ પુરતો વખત મળતો નથી.

હિંદુસ્થાનનાં દેવળોનાં ચિત્રો.

૧

(૧)



(૧) બનારસ અશ્રમ ઘાટ સતિઓના દેહેરા

(૨)

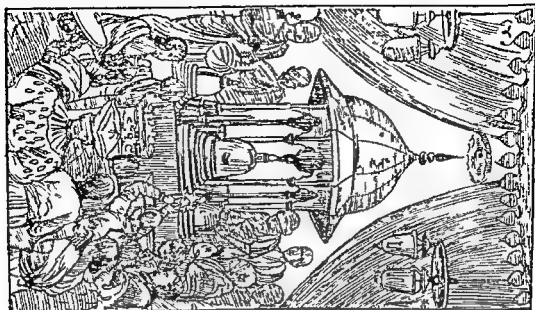


(૨) અમૃતસરનું ઓનાનું દેવાલય
પલ્લવ

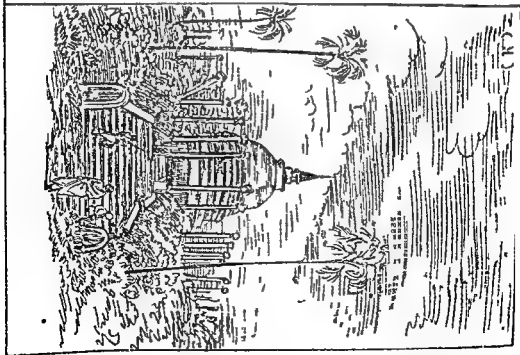
(૩)



(૩) પીઠ્ઠ (કોઈમબનુર પાસે)નું
ગોપુરા દેવાલય

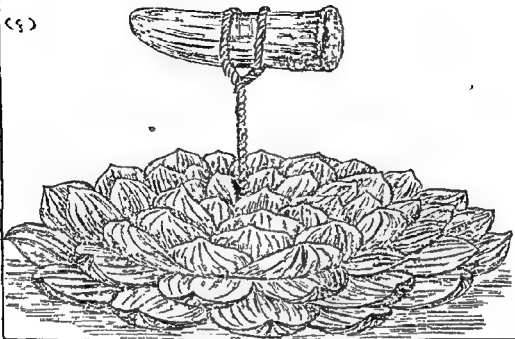


(૪) બીધના દાતની પૂજા - દેવાલયમાં



(૫) બીધનુ શુક્રામયા ડગાબા મંદિર - ગિલોન

(૬)



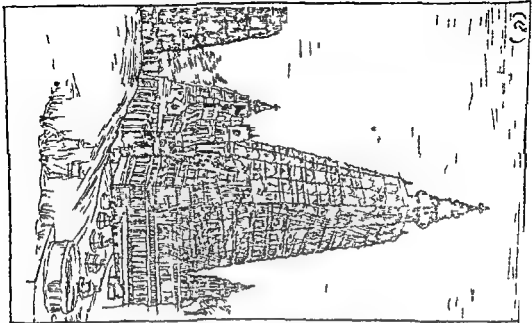
(૬) બીધના દાલનુ ચિત્ર



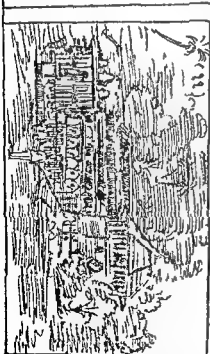
(૭) શીખચર ધર્મગ્રંથ વાચેહે



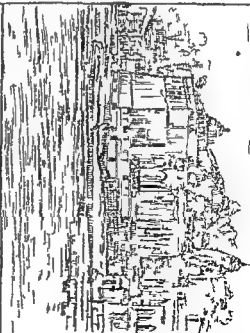
(૮) ગગોત્રિ દેવાલય - અરમઢુ



(୧୮) ବୁଦ୍ଧଗୟାକୁ ଡେଇଁ (ପରମା ଗୁମ୍ଫା)



(୧୯) ଶାଳ ଉପର ମନ୍ଦିର ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ (୧୦) ଶୁଭନାରାୟଣଙ୍କୁ ଦେଖାଇବା ନାଟ୍ୟ ନାଟ୍ୟ





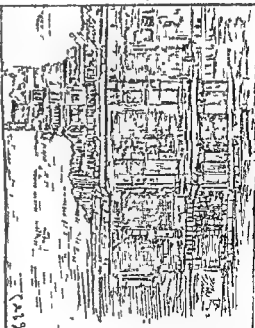
(૧૨)

(૧૨) ખટમંડુનું કાળીનું દેવાલય(નેપાલ)



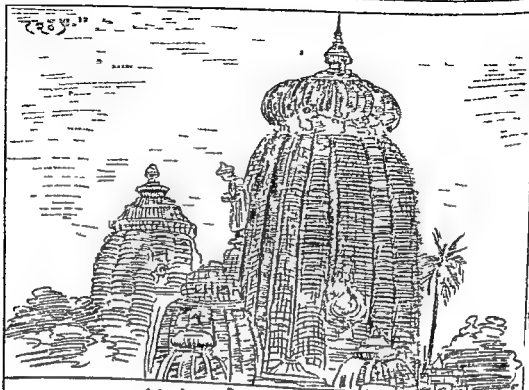
(૧૩)

(૧૩) બૌદ્ધની મિટાવશ મૂર્તિ
અવદશ

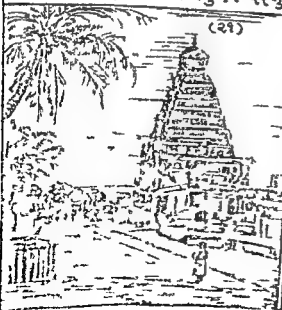


(૧૪)

(૧૪) મહુરાના તંવાવઘિર મુંદરેન્ધરનું
દેવાલય



(૨૦) ભુવનેશ્વરનું દેવળ (કટક પાસે.)



(૨૧) નાનભોરમાં ગીવનું દેવાલય



(૨૨) બેઝવાડા નદીમાંનું
કપાળ દેવાલય

મીરન ઇવન.

પાક ૩.

મુંબઈ હીરોગમ્બર-મનેવારી, ૧૯૦૪-૦૫.

અંક ૩-૪.

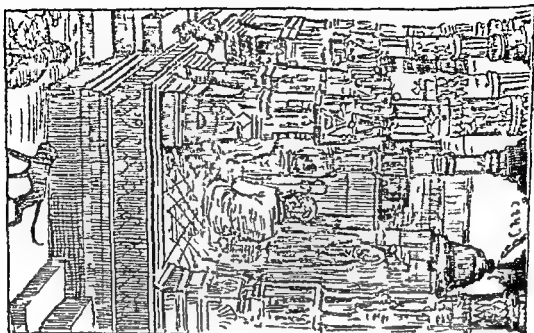
કૉંગ્રેસ એ શું?

"True" hope is swift, and flies with swanow's wings

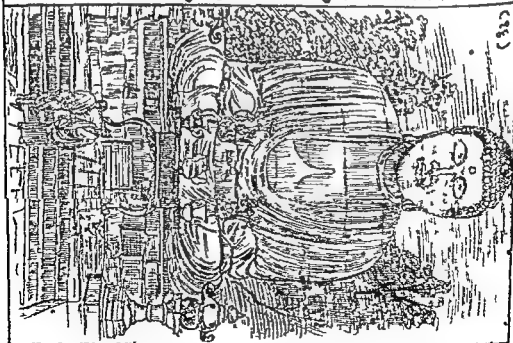
"Kings it makes poor, and meaner creatures kings."

“કૉંગ્રેસ” નું નામ સર્વ કોઈના બહુવામાં છે, પરંતુ એ શું વસ્તુ છે? એ શું કાર્ય કરે છે? એ કેવું કાર્ય કરે છે? એ ઘણા મનુષ્યોના બહુવામાં નથી. કેટલાક અંગ્રેજ ભાષા નહીં બોલતા હોવાથી કૉંગ્રેસનો અર્થ સમજી શકતા નથી, કેટલાક બહુવા છતાં પણ અભણતા યથા ગયા છે અને વળી તેઓ એવા ઉગારો કાઢે છે કે જેથી સાધારણ રીતે તેવાં મનુષ્યો ઉપર અભક્તિ થાય. વળી કેટલાક તો એવા પણ પ્રાણીઓ છે કે જેઓ કૉંગ્રેસનું નામ સાંભળતાં નાકનું ટીચકું ચઢાવી દે છે? તેવા આચર્યજનક પ્રાણીઓ કહે છે કે: એતો આજકાલ અંગ્રેજ બહોલાઓનું એક પ્રકારનું ધર્તિંગ છે! કામ. ધંધા વગરના પરવારતાઓ નકામા પૈસા ખગાડે છે! અંગ્રેજોનું નેઇને સભાઓ ભરે છે! નાહક મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરે છે! અને પોતાની હાંશિયારી બતાવવાનો ડાળ ઘાલે છે! આપણા દેશમાં વળી સભાઓ કયારે થતી હતી? વળી કેટલાક તો એવા પણ દેશદ્રોહીઓ પડ્યા છે કે “કૉંગ્રેસ”નું કર્તવ્ય સારીપેઠે બોલવા છતાં માત્ર રાજ્યભક્તિ બતાવવાને ખાતર તેની વિરુદ્ધ આચરણ કરી રહ્યા છે. પરંતુ ભાઈઓ! વિચાર તો કરો કે એ કૉંગ્રેસ શું છે? એમાં કેટલું સામર્થ્ય, કેટલી ઉપયોગ્યતા અને કેટલું મહાવ છે? જ્યાં સુધી એ સઘળું બહુવામાં, નેવામાં અને વચાર્થ અવલોકન કરવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધીજ કૉંગ્રેસનું ખરું રહસ્ય, ખરું મહા-મય, ખરી રાજ્યભક્તિ અને ખરી દેશભક્તિ જણાયો નહીં.

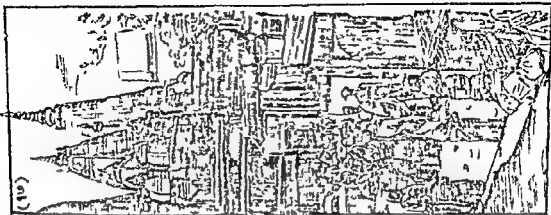
અધમજ આપણે વિદ્યાર્થીઓ કે આપણા દેશમાં ગામિન; ગર્વામિન કાળમાં આવી સભાઓ થતી હતી કે નહીં? કાચુ કે સભાઓ ભરી પોતપોતાના વિચારો દર્શાવવામાં, આપણે જ્યારથી બહિર્મૂખ થયા ત્યારથીજ આપણે દુઃખી થયા છીએ, આપણી એવી દુઃખી સ્થિતિ સુધારવાને માટેજ, આપણને કૉંગ્રેસરૂપે આપણાં દુઃખનો રોહન દાનિ, ન્યાયપુર: સર બ્રિટીશ ગવર્નમેન્ટને સંભળાવવાની ફરજ પડી છે. પ્રાચિન કાળમાં ઋષિઓ તિર્થ યાત્રાના સ્થાનમાં એકત્ર થઈ, પ્રબળ હિતને માટે નાના પ્રકારનાં કાર્ય કરતા હતા, અને ધર્મ ચંદાદિ બનાવતા હતા. તેથીજ પ્રબળ પણ સુખી રહેતી હતી. કૉંગ્રેસ અથવા જાતિય મહાપરિપક્વન છે, જે દેશ ભક્ત મહા પુરુષો પોતાના દેશીઓના સુખ સાધ-



(૧૫) બનારસ દુર્ગાનું અથવા વાદરાનું સોનેરી દેવાલય



(૧૬) બપાનીસોના બોલ્ધની મૂર્તિ - બ્રહ્મદેશ



નાથ, પ્રાણી, ધનની, માનની અને યશની દરકાર નહીં કરતા એજ ઉદા. ૫
લાગ્યા છે, હૃદયશાસ્ત્ર ભારતવાસીઓના હૃદય બેઠે બેઠેની છાતી ફાટી જાય
છે, ઉદયશીલ, બુદ્ધિમાન, ભારતવાસી યુવાનોને લક્ષ્યહીન, ઉદાસ, અને આજસુ
બેઠે, તેમને યથાર્થ રીતે જીવનકાર્ય માર્ગ બતાવવા જેઓ ચત્ન કરે છે, હુલિષ
શસ્ત્ર ભારત સત્તાનોને સુઝી અનાજને મારે તરફથી મરતા બેઠે, કુધા તૃપાની
દરકાર નહીં કરતા તેમને બચાવવાનો જેઓ ભગિરથ પ્રયાસ કરી રહ્યા છે જે સ્વદેશ
પ્રેમી, બુદ્ધિમાન મુશિક્ષિત પુરૂષો ભારતવાસીઓ પ્રત્યે રાજ્ય કર્મચારીઓના
અન્યાયી વર્તન રહ્યાંને રક્ષણ કરી ન્યાયી બ્રિટીશ ગવર્નમેન્ટ નમ્ર અભ્યર્થના,
પ્રાર્થના, કરી રહ્યા છે, અને જે સ્વજાતિ પ્રીય, રાજ્ય ભક્ત પુરૂષો રાજા પ્રજાના
હૃદયને રાજ્ય ભક્તિના મુદ્રક સૂત્રે માધી, ખરી રાજ્યભક્તિ જેમા નમાયલી કે
તેવા તત્તો ગોઠવે છે તે મહાપુરૂષો શુ ક્ષિતિ નથી? શુ આપણે તેવા
દેશ ભક્ત અને રાજ્ય ભક્ત પુરૂષોને ક્ષિતિ સન્માન આપવું યોગ્ય નથી?
તે મહા પુરૂષો જે રાજ્યે એકત્ર થઈ રાજા ન તના હિતનો વિચાર કરતા હોય તે
શુ તિથિ સ્થાન નથી? રાજા પ્રજાના હિતનો વિચાર એજ સ સારતુ રહસ્ય છે
તો પછી નિ સદેહ એવા સ્થાનને મહા તિથિ કહેવું બેઠયે, અને એવા વિચાર
કરનારા મહા પુરૂષોને મહાત્મા અથવા ક્ષિતિ કહેવા બેઠયે

કોંગ્રેસ ડિવા ભાતીય મહાપરિષદ વર્ષમા એક વખત હિંદુસ્તાનના, મુખ્ય,
મદ્રાસ, કલકત્તા, લાહોર અલાહાબાદ, જેવા એક એક મોટા શહેરમા ભાગ્યે ઇં
સં ૧૮૮૫ માં એ મહાપરિષદની સ્થાપના થઈ હતી, હમણાં એનો ત્રીશો
મેલાવડો મુખ્યમા થયો હતો તે મમયે હિંદુસ્તાનના સઘળા દેશોમાથી, શહેરના
મુખ્ય પુરૂષો Delegates ગયા હતા ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, દક્ષિણી, મદ્રાસી,
પંજાબી અને બંગાલી અદિ સર્વ ભાતના, સર્વ સમઘાયના મુખ્ય પુરૂષો માતૃ
ભૂમિની અને સ્વદેશીય બધુની પૂજા અર્થે ગયા હતા આ પરિષદ જે શહેરમા
એકત્ર થાય છે તે શહેરના બાલ, યુવા, અને વૃદ્ધ પુરૂષો, મનસા, વાચા અને
કર્મણથી સઘળા પ્રાણીઓના સ્વાગમનથી આનંદ પામી તેમનું સ્વાગત કરવામા
મર્યાદા રહે છે હવે વિચારવાનું છે કે આ ભાતીય મહાપરિષદનો ઉદ્દેશ્ય શુ છે?
એ ઉદ્દેશ્ય આવા પરિષદથી સુપ્રલ પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે નહીં? અને અઘરિ
પર્યંત શુ શુ કામ થયા છે આ વિષયો સમજવા માટે પ્રથમ તો ભારતવર્ષની
સામાજિક રાજ્ય નીતિના વિષયમા કંઈક જાણવું બેઠયે ભારત ગવર્નમેન્ટ સરાર
ગ્લડની પાર્લામેન્ટને આધિન છે પાર્લામેન્ટના મેમ્બરો ઇંગ્લેન્ડ નિવાસીઓમાથી
ચુટી કઢાડવામા આવે છે ત્યાના નિવાસીઓને હિંદુસ્તાન સબધી ઘણીજ
ઓછી માહિતી છે તેથી પાર્લામેન્ટ, ભારત રાજ્ય પ્રબંધ તરફ ઘણા ઓછા લક્ષ
આપે છે અને ભારત શાસન પ્રણાલી તરફ લક્ષ આપવાનો તેમને અવકાશ પણ

ઓછો છે. તોપણ રાજ્યકાર્ય નીતિ તરફ તેમણે અવશ્ય લક્ષ રાખવું જોઈએ. હુમણાં શાસન નીતિ પ્રવર્તન કરવાનો અને તે પ્રતિ પાલન કરવાનો માર્ગ બતાવવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર, ભારત સર્વિવ Secretary of state for India ના હાથમાં છે. અર્થાત્ તેમનીજ ઇચ્છાનુસાર હિંદુસ્તાનની સરકાર કામ કરે છે. ત્યારે પછી હિંદી સરકારનાં કોઈપણ કાર્યની અપીલ સ્ટેટ સેક્રેટરી પાસે લઈ જવું અને ન લઈ જવું સરખુંજ છે કારણ કે એતો તેમના પોતાનાજ કામની વિરુદ્ધ અપીલ લઈ જવા ખરાબર થાય છે. આવી દશામાં આપણા દેશની રાજ્ય કાર્ય પ્રણાલી સુધારવા માટે, ઇંગ્લંડ નિવાસી સર્વ પ્રજાની દ્રષ્ટિ ખેંચવી જોઈ શું અતિ અગત્યનું નથી? ઇંગ્લંડની પ્રજા હિંદુસ્તાનની પ્રજા તરફ કંઈ પણ લક્ષ નથી આપતી એ કહેવું યોગ્ય નથી. સાધારણ જાતિના હકને માટે પોતાના લોકોની નહીં વહેવાડવામાં કદી પાછું જીવે નહીં એવી પ્રજાનાં તેઓ સંતાન છે. ત્યાંની પ્રજાએ દાસત્વ પ્રથા વિરુદ્ધ પ્રયત્નજ પોતાનો હાથ ઉંચો કર્યો છે. તો પછી હિંદુસ્તાન તરફ તેમનું ધ્યાન કેમ નહીં ખેંચાય? તોપણ તેઓ પોતાનાજ કામમાં ખરાબર મગી રહ્યા છે. આપણા દેશની યથાસ્થિત સ્થિતિનું ભાન કરાવવા ત્યાં કોઈ નથી. ઇંગ્લંડની સર્વ સાધારણ પ્રજાને હિંદુસ્તાનની યથાર્થ સ્થિતિનું ભાન કરાવવું અને તેનો પ્રચાર કરવો એજ કાંગ્રેસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તેટલા માટે કાંગ્રેસ તરફથી, ઇંગ્લંડમાં એક કમીટી રહે છે. આપણા દેશના સુશિક્ષિત વિદ્વાનો, તે કમીટીથી કેટલા ફાયદા થયા છે અને ભવિષ્યમાં થશે તેનો સંપૂર્ણ વિચાર કરીનેજ કમીટીનો મોટો ખર્ચ કરે છે. ઇંગ્લંડમાંની એ કમીટીથી જે ફાયદા થયા છે અને આપણા દેશના જે મહાનુભાવ શાળી-એને તેનો અનુભવ થયો છે તથા આપણા દેશની હરિદ્રતા જેઓ જાણી શક્યા છે તેઓનેજ ખબર છે કે એ કેટલી બધી હિંમતનું કામ છે. આપણા દેશના વિદ્વાનો જાણી ગયા છે કે ઇંગ્લંડની પ્રજાનું ધ્યાન, આપણી નિર્બળ અને કંગાલ સ્થિતિ તરફ ખેંચવું મહા કઠીન છે. પરંતુ આપણા વિદ્વાન દેશભક્ત, રાજ્ય ભક્ત પુરોને સારીચેઠે ખબર છે કે એ મહા કઠીન કામ એજ કમીટી કરી શકશે. અંગ્રેસો કહે છે કે ગમે તેના અસાધ્ય કામ કરવાને માટે યત્ન કરવો જોઈએ જેથી તે સાધ્ય થાય છે. આ સૂત્રને લક્ષમાં રાખી આપણા દેશના આગેવાનો કાંગ્રેસદારા યત્ન કરી રહ્યા છે. ઇંગ્લંડ નિવાસી પ્રજાની ન્યાયપરતા તથા સુરક્ષા નીતિ ઉપર આપણા દેશના વિદ્વાનોનો અટલ વિશ્વાસ છે અને તેઓ સમજે છે કે જે દિવસે હિંદુસ્તાનની પ્રજાની સ્થિતિ તરફ ઇંગ્લંડની દ્રષ્ટિ પડશે તેજ દિવસથી આપણા ભાગ્યનો ભૂર્ય ઉદયાચલ ઉપર આવશે, અને તેજ દિવસથી હિંદુસ્તાનની અવસ્થા અવશ્ય સુધરી જશે.

ઇંગ્લંડની સર્વ સાધારણ પ્રજાને, હિંદુસ્તાનની યથાર્થ સ્થિતિ નિવેદન કરવી એ એક કાંગ્રેસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એ ઉદ્દેશમાં કયાં સુધી સુરક્ષતા મેળવી

તે વિચાર અન્ય સ્થળે થશે પરંતુ કોણ કહી શકે છે કે એ ઉદ્દેશથી આપણને કંઈપણ લાલ થયો નથી ?

કોંગ્રેસનો એક ખીજો ઉદ્દેશ પણ અતિવ મહત્વનો છે. તે એ છે કે હિંદુસ્તાનની ખૂનેદી વસ્તુઓનો પ્રચાર આ દેશમાં જ કરવો કે જેથી પ્રદેશના કારીગરો પ્રતિવર્ષે કરોડો રૂપિયાનાં પોટલાં બાધી સમુદ્રને પેલે પાર લઈ જઈ આ દેશના કારીગરોને રખડતા કરવાનો સમય આવે નહીં. કોણ જાણી શકતું નથી કે પ્રથમ આ દેશમાં જ સૌથી ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ બનતી હતી ? કોણ જાણી શકતું નથી કે તે દિવસે આપણા દેશના કારીગરો ધન ધાન્યથી સમૃદ્ધ હતા ? દેશમાં અને સુતરનાં વસ્ત્રો આ દેશમાંથી જ ઇંગ્લંડ જેવા વિદેશોવાળા ઘણા પ્રેમથી ખરીદી જતા હતા, હિંદુસ્તાન દેશની કારીગરી, એક સમયે, વિશ્વ વિખ્યાત હતી. અને હજી પણ આ દેશની કેટલીક કારીગરીઓ ભેધ પાશ્ચિમાત્ય દેશોવાળા ક્યાં ઇર્ષા નથી કરતા ? એ સઘળા સાથે એ પણ કોણ જાણતું નથી કે દિવસે દિવસે આપણા દેશની કારીગરી લોપ થતી જાય છે ? બજારોમાં શોધવા છતાં દેશી વસ્તુઓ મળવી કઠીન થઈ પડે છે ! વસ્ત્રો લઈને દિવાસળી પર્યટ, અને ખૂટથી લઈને માથું ઢાંકવાના આચ્છાદન પર્યંત સઘળું જ બીજા દેશોમાંથી આવે છે. સુસલમાની રાજ્યના પ્રારંભથી અને હિંદુ રાજ્યોના સત્યાનાશ થવા પછીથી હિંદુસ્તાન દેશ એક ખીના અનેક પતિ જેવો થઈ પડ્યો છે જે દેશની ઇચ્છામાં અવ્યુતે તેને હિંદુસ્તાનમાં આવી વાલિન્ય-વ્યાપારને બહાને તેને નિર્ણયવા માંડ્યો. પૃથ્વિચરના અનેક દેશો વ્યાપારીઓ વિધવિધ પ્રકારની વસ્તુઓ લાવી હિંદુસ્તાનની સુંદરતા-કારીગરી-ને છુટવા લાગ્યા ! અને તેમાં પણ પાછલા દોઢમે વર્ષથી વ્યાપાર છુટ Freedom of Trade જે પ્રકારે આ દેશના કારીગરોનો કચ્છકાણ કાઢી રહ્યો છે તથા એક પ્રચંડ સક્ષરરૂપે આ દેશનું જે રક્ત પાન કરી રહ્યો છે તે પણ કોનાથી અબરુદ્ધ છે ? દેશી કારીગરીનું સત્યાનાશ થઈ રહ્યું છે ! અને કારીગરો બિચારા પાંચ દશ રૂપરડીની નેકરી મેળવી જ્યાં ત્યાં શુલામગીરી કરી રહ્યા છે ! હમણા હમણાં તો તે શુલામગીરીના ભાવે પણ તેજ પર છે ! નોકરી કરવા છતાં પણ તેમના બાલબચ્ચાંનું રક્ષણ કરવાને તેઓ અસમર્થ થઈ પડ્યા છે. કુશળ કારીગરોને પણ અન્ન ધન વિના મરવું પડે છે ! આ શું ચોડા ખેદની વાર્તા છે ? આપણા દેશનું ધન પ્રદેશના કારીગરો, પ્રબળ વેગથી ધમડી જાય છે ! તે દેશોમાં આ દેશના કારીગરોના કોઈ ભાવ પણ પુછતું નથી. અરે ! જેઓ પોતાના દેશમાં શુલામગીરી કરવા આવના હિંદીઓને પણ ધક્કા લાત, મુછીઓ મારી હાડી કાઢે ! તો પછી જેથી વિશેષ બીજા શું દુઃખ ! જ્યાં ત્યાંથી હિંદીઓને હાડી કાઢવામાં આવે છે છતાં પણ અમારી હિંદી સગર એટલી મધી ઉદાર (!!!) છે કે પદ્દેશીઓને અહીં આવવા દઈ, તેમનું મન્માન કરી, કરોડો બલકે અબજો રૂપિયાનાં પોટલાં બાધી લઈ જવ દે છે !

આપણાં મહદ્ લાભનીજ વાત!! પરંતુ હવે એ ઉપરથી એક બીજી
 કરીએ કે ઇંગ્લંડની પ્રજા ઉપર આવેલ જીવન થતો હોય, ઇંગ્લંડની પ્રજા-
 ઇ સ્થળે અપમાન થતું હોયતો તે ત્યાંની પાર્લામેન્ટ કે પ્રજા સહન કરી
 ખરી કે? ઇંગ્લંડમાં બીજા દેશવાળા વ્યાપારીઓ આવી વ્યાપાર કરે અને
 દેશમાંથી ઇંગ્લંડવાળાઓને ધક્કા મારી કહાડી મુકે અથવા તો પોતાના હક્ક
 વિરુદ્ધ પાર્લામેન્ટનું વર્તે તો તેઓ કાંઈપણ ભેદ શકે ખરા કે? આનો ઉત્તર
 એજ આપવોપડશે કે એવા અન્યાય સ્થાને તેઓ જખરદસ્ત લડાઈ ચલાવી પોતાના
 હક્કનું રક્ષણ કરવા તૈયાર થઈ જાય. તેનાં અનેક ઉદાહરણોમાંથી એકજ ઉદાહરણ
 ભેઈશું કે ત્યાંની કોલસાની ખાણના મજૂરો અથવા માડાંવાળાઓ, અથવા હુલ્મો,
 ધોખી, અને અમારો પોતાના યત્નિચિત્ હક્ક ભંગ થતાં એકદમ હઠતાજ પાડી બેસે
 છે અને જ્યારે હક્ક મળે છે ત્યારેજ તેઓ કામ કરે છે. પરંતુ જે દેશની
 પ્રજાના પ્રતિનિધી બન્યા છે તે દેશની પ્રજાનેજ મુખ મળે છે. જે દેશની પ્રજાને
 કોઈ ધણી નથી તે દેશની પ્રજાજ હિંદુસ્તાનની પ્રજા પેઠે અંધકારના સમુદ્રમાં
 ગોધાં ખાય છે. હજી પણ સદ્ લાભની વાત છે કે આપણા દેશના વિદ્વાન અથ
 ગણ્યા આપણી આર્થિક સ્થિતિનું રક્ષણ કરવા કાંગ્રેસ જેવી મહાપરિષદમાં ભેડાઈ
 કાંગ્રેસની સાથે દેશી કારીગરોની બનાવેલી વસ્તુઓનું “ પ્રદર્શન ” ઉઘાડી
 સંરક્ષણ કરવા મથન કરી રહ્યા છે. પ્રદર્શનમાં માત્ર કારીગરીજ બતાવવામાં
 આવતી નથી પરંતુ સાથે ખેતીને લગતી વસ્તુઓ પણ બતાવવામાં આવે છે.
 આપણા દેશમાં ખેતીવાડીની પણ અતિશય દુર્દશા થઈ રહી છે। જે ખેતરમાં
 પ્રથમ જેટલું ઉત્પન્ન થતું હતું તેનો અર્ધો ભાગ પણ હમણાં ઉત્પન્ન થતું નથી
 જે કાંઈ અત્ત હમણાં ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રથમના જેટલું રસકંઠથી ભરેલું, બળ-
 વાન પણ ઉત્પન્ન થતું નથી. એથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે લોકો પેટ પુરતું
 અન્ન મેળવી શકતા નથી. અને મેળવે છે તો તેનાથી એવી શક્તિ નથી આવતી
 કે પોતાના શરિરને સતેજ રાખી શકે? ખેડુતો ઉપરાંત સમસ્ત પ્રજા પ્રતિદિન
 નિર્બળ થતી જાય છે. શરિર, નાના પ્રકારના રોગગ્રસ્ત થવા લાગ્યું. પ્લેગ,
 કોલેરા, મેલેરીયા, ઇન્ફ્લુએન્ઝા, ટાઈ ફાઈડ, ક્ષય આદિ વ્યાધિ ચારે તરફ
 ફેલાઈ ગયા છે। દેશમાં ત્રાસ વર્તાવી દીધો છે। ચારે તરફ હાહાકારમચી રહ્યો છે।
 પરંતુ રાજ્યશક્તિ, જે એવા ક્ષિપાયો કાચે લગાડે કે ખેતીમાં પ્રથમ કરતાં બમણું
 વેચાઈ ઉત્પાદન થાય અને તેનું પણ રસકંઠથી પુષ્ટ હોયતો તેથી રાજ પ્રજા-ઉભય-ને
 મિલેતો બધો લાભ થાય તે સહજ વિચારી શકાયો. અર્થાત્ મેહેસુલ બમણું આવે
 અને પ્રજા મુંખી થાય. પ્રદર્શનમાં દેશ વિદેશની જુદી જુદી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુઓ
 બતાવા ખેતીના ઉદ્યોગને લાભ થાય તેવા યત્ન કરે છે. જે ખેડુતો સાથે ઉત્પાદન
 મામ મેળવે છે તેમને ઇનામ પણ આપવામાં આવે છે. શું કાંગ્રેસનો આ ઉદ્દેશ

સર્વોત્કૃષ્ટ નથી? કાંઈપણ ના કહી શકશે નહીં. કાંગ્રેસનો જે બીજો ઉદ્દેશ છે તે એ દ્વારા પાર પાડવાનું “પ્રદર્શન” એ મુચ્છિત છે. અને તે ભવિષ્યમાં લાક્ષણિક છે. દેશી વસ્તુઓ જોવાથી એક સનય એવો પણ આવશે કે ભારત-વાસીઓ પરદેશી માલનો ત્યાગ કરશે. અને પરદેશની કારીગરીનો ધીમે ધીમે લોપ થશે એમાં કાંઈપણ સંદેહ નથી. કાંગ્રેસની પ્રતિ સ્પર્ધા રાખનાર દેશી ઓએ નેત્રમાં ચઢાવેલાં પટલ કહાડી નાખીને બેવું જોઈએ કે દેશી કારીગરી કેવી ઉત્તમ, કેવી મજબુત અને કેટલા શુદ્ધ બળનો વ્યય કરી બનાવી છે. જેમના હૃદયમાં સ્વદેશાભિમાનની લાગણી છે, જેઓ પાતાના દેશ પ્રત્યે પોતાનો ધર્મ બજાવવા તૈયાર છે તેઓના હૃદયમાં આ ધ્યન સહજે સ્થાન મેળવી શકશે.

અધિપતિની નોંધ.

સ્વદેશ અને સ્વતંત્રતા પ્રીય મુદ્દા ભર જાપાનીસોએ રશિયા જેવા બળવાન રાજ્ય ઉપર ત્રાટ મેળવી છે. અને જાનેસારીની પેટ્ટેરી તારીખના શુભ મુકદ્દમ પોર્ટ આર્થર બહર ઉપર પોતાનો કિલ્લો વાવટો ઉઠાવી દીધો છે. જ્ઞાનકાંડા જાપાને સંસારની સર્વ જાનિને બતાવી આપ્યું છે કે જેઓના હૃદયમાં એકબીના કિરણો ઝળકી રહ્યા છે. જેઓ પોતાના દેશને પરત્રતાની હુમરીમાં પડવા દેવા રાહ નથી. જેઓ માહોમહિના કપેસ નિર્મૂળ કરી સંપત્તી શત્રુઓ સ્થાને બેઠે છે તેઓનો અને વિનય થાય છે. રશિયા જેટલું દ્વંધ્યથી ભગ્નૂર છે તેમજુ ઇતિહાસ બળ પછુ ધરાવે છે જ્ઞાન-શિષ્યાની રાજ્ય નીતિ ત્યાં રહેવાથીઓને અસંતોષ આપે છે તેથી તેઓનો પતન થયો છે. જે દેશના રાજની નીતિ પ્રજાને અસંતોષ આપે તે દેશના રાજનો કદીપણ વિજય થયો નથી એ રશિયા જાપાનની મુદ્દનો ઉપસંહાર છે. ધન્ય છે જાપાન! ધન્ય છે જાપાનીઓ! એકબી બચિદારી છે. એકબીજા સર્વ મુખ છે.

લોર્ડ કર્ઝન બહાદુર ધણા ઉદાત્ત છે. તેઓ નવું મનમાન પણ મારી રીતે કરે છે. જાણના અમીરને, તેમજુ હિંદુસ્તાનમાં આવી ગારામ ગારા બતાવવા માટે આમ ત્રણ ક્યુ હતુ અમારે જોખ્ખા જવાબ આપ્યો કે મહારા હિંદુસ્તાનમાં આવવાથી કદાચ રશિયા પૂમલો કરે તો તમે શુ કરી શકો? તમે તો વેળા રહો અને મહારે રક્ષણ કરવુ મુસ્લેય યાદ પડે ઇસ્લામ હોયતો જ્ઞાત પુત્રને મોડવીસ. તેમજુ દમચા પોતાના સાહજનદા પ્રિયાયુગા-ખાનને મોખ્યારી આપ્યો. લોર્ડ કર્ઝને ઉત્તર ચિતે તેમને નજરસાચુ આપ્યું. નજરાજામુ, નંદર કીમતી તંત્રાર, કેટલાક જલુ મુખ અનંકાર તથા એક લાખ, એકવીસ હજાર રૂપિય રોકડ આપ્યા છે. એક લાખ રોકડ રૂપિયા સાહજનદાએ લાઇ એકવીસ હજાર રૂપિયા પોતાનો અમલદારોને પ્રિતિમ આપી દીધા! અલાર મુધી રોકડ રૂપિયા નમિસાચુ કરવાની રીતિ હિંદુ-ગ્રાંનમાં નહોતી. જોકે આપણા આવા દત્તા પત્રુ લેનાર મદલુ કરતા નેના મલુસમાં ગ્રામ અમેજ ઓરીસગ જાલ છે તેને રોકડ ગ્રામ આપવાની ઘંટ વાતજ થતી નથી. કુરો!

કમીશન સમયે બૂતપૂર્વ આખીર અળદુરંદે માનખાંએ ત્રીજા હજાર રૂપિયા રોકડ આપવા માંડ્યા પછી તે લીધા નહોં ! લોર્ડ કર્ઝન બહાદુરે એક નવી રીતિ ચલાવી ! શાહજાદાએ લોર્ડ કર્ઝનને જે કાંઈ ઉપહાર આપ્યું છે તે સમજું કાણુવમાંજ બનાવેલું આપ્યું છે ! પણ લોર્ડ કર્ઝન બહાદુરે તો ખ્દારો ખ્દાર દિદી ત્રીજેરીમાંથી સવા લાખ રૂપિયા કાઢી આપી ઉદારતા બતાવી છે ! આવી ઉદારતા અર્થાત્ પારકે પૈસે દિપમાલિકા કરવાને લોર્ડ કર્ઝન બહાદુર બહાર નહોં પડે તો ખીનું કાણુ કરી શકશે ! દિદી ત્રીજેરીનાં નાણાં કટાઈ જાય છે એટલે તેનો ખીજે ઉપયોગ પણ શું થાય ?

૨૦ મી કોંગ્રેસના પ્રમુખ સર હેનરી આસામના માથા કમીશનર સાહેબે, કલકત્તે જઈ લોર્ડ કર્ઝનનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા રાખી હતી ! પરંતુ તેમાં પણ પામ્યા નહીં. વાંધા માત્ર એ આવ્યો કે કોંગ્રેસમાં પસાર થયેલા ઠરાવો—Resolutions ની એક નકલ તેઓ સાથે લઈ ગયા અને તે લોર્ડ સાહેબને હાથોહાથ આપવા ઇચ્છા બતાવી ! લોર્ડ સાહેબ જાણે તે ઠરાવોમાં કાંઈક વિપત્તિના જંતુઓ હોય અને તેથી તેઓ ભડક્યા હોય તેમ હાથોહાથ લેવા ના પાડી ! તેઓ જાણતા હતા કે આ ઠરાવોમાં દિંદવાસીઓના હૃદયમાંથી નિકળેલા ઉદ્ગારોનું હતું. પરંતુ આગળ લોર્ડ કર્ઝન સાહેબે કોંગ્રેસના ઠરાવોહાથોહાથ લીધા હતા, તેમજ કલકત્તાની કોંગ્રેસ વખતે પ્રતિષ્ઠિત ડેક્લીમેટને ગવર્નમેન્ટ હોસમાં બોલાવી વિશેષ સ્વાગતા કરી હતા એ પણ તેઓ બૂલી ગયા ! એ થોડી ખેદની વાત નથી ! વાઈસરાય એજ ખરી રીતે હિંદુસ્તાનનો મળ છે પરંતુ રાજાજ ન્યારે પ્રજાની ફરીયાદ ન સાંભળે તો આપણે દિદીઓએ હવે ક્યાં ઈ આપણુ ફુઝ કહેણુ ! લોર્ડ સાહેબ, ન્હાની ન્હાની આકાંક્ષાઓ સાંભળી ન્યાય આપવાનું કહે છે કે ખરા પણ આપણી મોટી આકાંક્ષાઓ સાંભળતાંજ વેગળા ન્હાસે છે ! એ કપરથી શું અનુમાન કરવું ? સર હેનરી કોટનને માથા રાખ્યા માત્ર એક દિવસ આણું આપતાં તેઓ ભડક્યા નહોં એટલાજ હર્વની વાત છે !

કેટલાક ગોરા અમલદારો કેટલીક વખતે દેશી જોડાઓને એવી કરડી નજરથી જુવે છે કે જાણે દેશી વસ્તુઓની તેમને છંદગીમાં ઉપયોગજ નથી. અગ્રેજી છુટ પછી આમજાનાં બને છે અને દેશી છુટ પણ આમજાનાં બને કે તો પત્રી ક્યા કારણથી તેમને આટલી બધી ઇર્ષા ઉપજતી હતી તે સમજી શકવું નથી ! હમણાંજ ડીપરમેન્ટના એક પ્રતિષ્ઠિત મારવાડી અદ્વય વિલાયતી જોડા પહેરી ક્લેકટરી ઓફીસમાં ગયા ! પહેરેગીર જોડા ઉતારીને જવા કહ્યું. આથી તે અદ્વયને અપમાન લાગ્યું અને તરતજ તેમણે દેઝરી ઓફીસરને એક મીટ્રી લખી. તે પહેરેગીર મીલીટરી પોલીસ હેલ્પથી તેમણે મીલીટરી ઓફીસરને લખ્યું. તેમણે જવાબ આપ્યો કે ઘણા સમયથી એવોજ નિયમ આવે છે કે કોઈ કાજો આદમી, દેશી છુટ, છત્રી અને લાકડી લઈ ઓફીસમાં આવે નહોં. “ સીડીઝન ” કહે છે કે સરકારી દફતરમાં એવો કોઈ નિયમજ નથી. મીલીટરી ઓફીસરે પોતાના જવાબ સાથે લખ્યું છે કે : No native dresses to enter another's house without dropping his shoes I failed to see why Government offices and officials should be expected to disrespect ભાવાર્થ—ન્યારે કાંઈપણ દેશી છુટ ઉતાર્યા વિના ખીનના ધરમાં જઈ શકતો નથી ત્યારે સરકારી ઓફીસ અને ઓફીસરોનું અપમાન યામાટે કરવામાં આવે તે સમજવામાં આવતું નથી. કેટલાક અમલદારો આણું સાહસ કરે છે ત્યાર દવે તો તેઓ એમ પણ કહેશે કે દેશીઓએ હેટ અને કાટ, પાટલુન પહેર્યા સિવાય અને કિચન ધર્મ અદાજ

કરી ગાંધીન બળ્યા શિયાય પણ મગમરી જોશીમોમા આવતુ નહીં કાઠ્યુ એથી પણ તેમણે અપમાન થવા જોડુ જાહેર । ખજેખર । તેઓ દુરુર સાહેબોએ । મરછ મુજબ વતેના મુખત્યારછે । પરણ તેઓ જોડલી ધર્મ દેશી વસ્તુઓ ઉપર કરે છે નેનીજ દેશી જમીન અને પવન, પાણી અને અન ઉપર ધર્મ કરે તો તેમની નવી સ્થિતિ થાય વાર ? તે તેમનેજ ધન્સાધ કરવાનુ સોંપીરે છાવે ।

મુ બધમાં સસાર સુધારક મેન્દર-સ વખતે વડોદરા નરેશ નામદાર સયાજીરાવ ગાયકવાડે ભાવણ આવતા એમ પણ મ્હુ દુરુ ક જાતિય ભેદ અર્થાત્ Caste difference રાખવાથી દેશને તેમજ સસાર સમાજને ઘણી હાની પહોંચે છે મહારાજા શ્રી પોતે ધર્મના યાત્રા કરી આત્માથી ભક્ત્યાભક્ષ્યનો દેવ કદાચ નહીં ગણતા હોય પરણ ભક્ત્યાભક્ષ્યનો નિયમ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી જ દિદુઓની ઉચ્ચ નિય જાતિની ગણા છે । સાજ સુધી પ્રત્યેક ધર્મની મર્યાદા છે । દિદુસ્તાનમાંથી ભક્ત્યાભક્ષ્યનો ભેદ અથવા જાતિ ભેદ નિકળી ગયો કે પછી બધા દેક, બધા ચમાર અથવા બધાજ ધાત્રી, મોત્રી, તેની, છુટાર, મોનાર થઈ જવામા શુ બાકી રહેશે ? ઈ સ પૂર્વે ૫૦૦૦ વર્ષઉપર મનુમહારાજ જેવા તત્ત્વવેતા એએ વર્ણાશ્રમ બાધી આવ્યા છે તેજ દિદુઓના રીતિરીવાજોનુ ધારવ બતાવ છે । મહારાજા ધર્મનાડ જઈ વર્ણાશ્રમ તોડી નાખવાનુ જીખી આવ્યા પરણ એટલુ પણ કેમ નહીં શીખી આ ના કે ધર્મજોમા પણ જાતિય ભેદ છે જુરો । અન અને ડ્યુ તથા સગ અને હોંડે નેના એવા અને ભેદ તેમનામા છે । એમ મ્હુ બનાનેજ પકિત આવે છે । અન બીજાની સથે જમવામા અથવા હુકમ્યા આપમા લેનામા મ્હો માન અપમાન સમજે છે । છતા પણ મહારાજા ગાયકવાડ જેવા વિચારવત રાજા આવા ઉદ્દયા મટે એ કેટલુ શેચનીય છે । ભલે વડોદરાની અથવા તો ગાય નાકી પ્રજાને ભેળસેગ કરી ૦ પરણ બીજા બધાને વગની મીરવાની ધમ્મજા નિદા પાત્ર છે એમા નાઈ પણ શકા નથી ।

રશિયામા બળવો ! ૭ અમાચાર મ થા છે ત ઉપરથી જણાય છે કે રશિયામા બળવો ફાગી નિકળે છે રશિયાએ જાપાનના યુદ્ધમા પરાજિત મેળવના પડીત્યાની પ્રજા પોતાના હુક માટે અને ચત્રતત્તા મેળવના માટે એ દમ ઉત્કેશાધ ગણ છે । સુધરેના અને અભણતા બે પક્ષે હતા તે મધા એ ત થ ગયા છે । અને તેઓએ જે હાથમા આવ તેને કાપી નાખવા માંડ્યા છે । એ તરફ ગાંધીનુ હાર અને બીક તરફ બળવાખોરો । તેઓએ હાથમા આવતા બાળકોના પણ ખુન કર્યો । સ યીગસંમગમા અધિકાર જનાઈ મરો છે । અને તે બળવાખોરોથી મ્હી જાહેરે જાર તથા મેલનશાહવાનુ સતાધ ગયા છે । રાજ્યની પ્રજાના હુકો અને ચત્રતત્તા એમમ છીનવી નેનાનુ આ પરિણામ છે । અત્યાર સુધી તેઓ રશિયાના વિશાળ રક્ષરેનુ બળ જાણી લીતા હતા પ । જાપાન સામે હાર ખાઈ આરનાથી રશિયન મળ જાણી લીધુ । ત્યારે નેઓએ મળવો રી કનન ચનાવી છે । પ્રજાના હુકો જાપરદસ્તીથી લુગી ના અવેર મર્ચમા ચનાવચી આવુ બપર પરિણામ આવી ગયુ । પ્રજાને ગમ કે રાજ્ય વડે પ્રજા નથી । મરો રાજ્ય ને પ્રજા કે । તે ચાહે તોજ રાજ્યનુ રાજ્ય પેડે પૂજન કરે પણ તેમના મનની લાગણી દુખરચી નેઓ રાજ્યના પણ રાજ થઈ જાય છે । પ્રજાના હૃદયમા બાધતી અગ્નિ જે વેળા મહાર નિકળે કે ત એજ આવુ ભય ર પરિણામ આવે છે । જોઈશે કો નામદાર જાર હવ શુ કરે છે ?

ધર્માચાર્યોએ કહેલાં વાગ્યોને એવી ખુબીથી વિસ્તારીને લખ્યા છે કે વાચકને કાલે કાલે તેમાંથી શિખામણ મળી આવે છે આ પુસ્તક 'નીતિનું ખરેખર' દર્શક જ છે. દર્શકમાં જોનારથી એકજ વસ્તુ જણાય છે પરંતુ આ પુસ્તકરૂપ દર્શકમાંથી જોનારને હજારો ઉપયોગી વસ્તુઓ મળી આવે છે એમાં ધર્મ, ઉદ્યોગ, વિવેક, વિદ્યાભ્યાસ, રાજનીતિ, પતિ પત્નિના ધર્મ, છ દગી, સંજ્ઞાન લક્ષણ, પ્રત્યેક તથા ૨૧૯ અમૂલ્ય જવાબો [શિખામણો] અવસ્થા વાચના યોગ્ય છે ગુજરાતી ભાષામાં આવાં પુસ્તકોની ઘણી અછત છે અને ગુજરાતી પ્રજાએ તેને આશ્રય આપવાની પથ જરૂર છે કર્તાએ આવાજ પારમાર્થિક પ્રયાસો કરી, ગુજરાતી પ્રજા ઉપર ઉપકાર કરવાની તક જવા દેવી નહીં

૩ શ્રી બ્રહ્મર્ષિ વાણી—આ પુસ્તકમાં બ્રહ્મર્ષિ મહારાજે અધ્યાત્મિક જ્ઞાનના મુખ્ય મુદ્દાઓ આટે ગુજરાતી અને હિંદી ભાષામાં સંગ્રહિત કરી કવિતાઓ, પદ્યો, શ્લોકો રચ્યા છે શાસ્ત્ર, સ્મૃતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણાદિ ગ્રંથોના સિદ્ધાંતોને લઈ પદ્યો રચવામાં આવ્યા છે જે પ્રત્યેક જીવ પુરુષ વાચકને બોધદાયક છે તેમજ બંને વર્ગને સરવૈયાથી સમજાવે તેવા છે

૪. બ્રહ્મર્ષિ બાલાચંદ્ર બારાજ—આ ન્હાનકડું પુસ્તક પતિવ્રત ધર્મ શિખવાની પ્રજા રાખનાર સ્ત્રીઓને ઉપયોગી છે મુલ્ય માત્ર ૦.૨૦.

૫. કૌટુંબમાળા અને બોધવચન—આ ગ્રંથમાં આપણી ભાષાની કહેવતો, ગુણ દુષ્કર્મો અને રમુજ કિસ્સાઓનો એક મ્હોટો સંગ્રહ કરી અસરકારક ભાષામાં પ્રકટ થયે છે ન્હાની ન્હાની વાર્તાઓ અને હાસ્યજનક કુચકાઓ હોવા છતાં વાચનારને જ્ઞાન મળી શકે છે લગભગ ૨૫૦ પ્રખ્યાત દલદાર પુસ્તકોનું મુલ્ય પથુ વિશેષ નથી એથી આવૃત્તિ યકદ થયા પામી એજ તેની ઉપયોગતા બતાવી આપે છે

૬ પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ—રા રા ભાનુસુખરામ નિર્જીવરામ મહેતા રચિત આ પુસ્તકમાં ન્હાના મ્હોટા સર્વ પ્રાણીઓનું વર્ણન પ્રકટ થયું છે જુદા જુદા પ્રાણીઓના ચરિત્રની રચના, સ્વભાવ, તથા એક બીજાથી કેવી સમાનતા વિરુદ્ધતા ધરાવે છે તે તથા કરોડવાળા અને કરોડ વિનાની મૂળ જાતી ઉપરથી બીજી કેટલી જાતિના પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થઈ તથા પક્ષી અને પશુઓની દરેક જાતિનું વર્ગીકરણ બતાવ્યું છે આ પુસ્તક સાંચેનો નકશો, કેટલી જાતના પ્રાણીઓનું અસ્તિત્વ છે તે બતાવી આપે છે જાણના મહેતાજીઓ તથા વિદ્યાર્થીઓને ખાસ ઉપયોગી છે

૭. હિંદની હાલત—આ કવિતાના પુસ્તકમાં જુદા જુદા જાહેર અને કવિતાઓ લેખકે અસરકારક ભાષામાં ચિતરી છે હિંદની હાલત દિન પર દિન અધમ દશામાં આવતી જાય છે, તેનું કારણ દેશીઓમાં પરસ્પર વૈરભાવ, અને તેમની ઉદ્યોગ સંદિત સ્થિતિ એજ છે આવી અવધાનું વિશેષ જાન કરાવવા કુશળ લેખકો લેખકો અને કવિઓ કવિતાદ્વારા જેટલું વર્ણન કરે અને દેશીઓના હૃદયમાં છાપ પાડી એકમ કરતાં શિખવે તેટલું જોઈએ છે આ પુસ્તકમાં “કુ બ ભજન દાદાનો ટોરો” “વર્ગચાર્ય કરેલી હિંદને હાની” “મરજી પયારી પડેલા હિંદની હાલત” “હિંદ માટે રૂદન” ઇત્યાદિ કવિતાઓના ભાવાર્થ જણાવા જોવા છે પ્રત્યેક વસ્તુમાં

૮ ૪ બ્રહ્મર્ષિ મહારાજ શ્રી પ્રજાકર વિ પ્રધાન સમી ઠે કાર્તાન્તિક પુસ્તકાલય, વડગાદી, મુબમ. રા. ૧-૮-૦

૧ રા રા ગણેશજી નેશભાઈ લીખડી ૦-૧૨-૦.

૨. મેસર્સ એન. એમ. અને કુ મુબમ

૩ રા રા કૃપાચંદ્ર ઝીણાભાઈ પંડ્યા વૈલ મુલ્ય આઠ આના.

અને મુખ્ય સામાજિક, ધાર્મિક વિષયોમાં એક બીજાના વિચારો જુદાં હોય છે પરંતુ, રાજકીય વિષયમાં આપણા દેશીઓ એક બીજાથી ઘણે ભાગે મળતા હોય છે. કવિતાઓમાંના દોષોને નહીં જોતાં ભાવાર્થે મહત્ત્વ કરવો આવશ્યક છે.

૮. સોનેરી તક-આ ન્હાનકડું ચોપાનીયું “કોન્ગ્રેસ શું છે?” અને તેથી શા શા કાયદા થાય છે તે બતાવી આપે છે કોન્ગ્રેસ એ આપણા સમસ્ત દેશની, સમસ્ત શક્તિઓનું નિષ્પક્ષપાતપણે દિત જાળવનાર અને નિ સ્વાર્થપણે પ્રજા તરફથી લડત ચલાવનાર મંડળ છે. ૧૮૫૮ના દહેરામાં સ્વર્ગવાશી મહારાણી શ્રી વિક્ટોરીયાએ આપેલા અભયવચન પ્રમાણે પ્રજા તરફથી વ્યાજબી હક્કો માગવા માટે પ્રતિ વર્ષે આ દેશના જુદા જુદા શહેરોમાં આ મંડળનો મેળાવડો થઈ હજારો દેશીઓ એકત્ર થઈ પોતાના વિચારો બધાંવે છે તેમજ સુધરેલા રાજ્યની પ્રજા હોવા છતાં દિવસે દિવસે આપણી આર્થિક સ્થિતિ કેટલે દરજ્જે બગડતી જાય છે તેનો ચિંતાર વહેંચી બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ પાસે “કોન્ગ્રેસ” નામ માગે છે વિજેરે આ ચોપાનીયામાં પ્રકટ કર્યું છે.

માસિકપત્રો.

ચવચવ-રમુછ લેખ લખનાર જાણીતા મી. નગીનદાસ મંજરામ તરફથી પ્રકટ થતા આ માસિક પત્રમાં જુદા જુદા રમુછ અને ગાન સાથે ગમત આપે તેવા લેખો લખાય છે. એમાં ચાર પ્રકાર રાજ્યદારી, સામાજિક હાર્ષ અને ઉપદેશજનક ચિત્રો ઉપરાંત લેખો પ્રકટ થાય છે. ન્હાની વાર્તાઓ ઉપરાંત આજુ વાર્તા વાચવા જેવી છે. એકઝ કાગળ ઉપર છપાતા ૨૪ પ્રકરનું પાક્ષિક [પંખવાડિક] પત્રનું મુલ્ય રૂ ૨-૬-૦ પોષ્ટેજ સાથે

વૈદ્ય સર્વસ્વ-આયુર્વેદ મહા મહોપાધ્યાય માન્યર શ્રી ચક્રદાજી શાસ્ત્રીપદે તરફથી પ્રકટ થતું આ માસિક પ્રત્યેક જુનરાત્રી ભાષા જાળુનારને ઉપયોગી શ્રીમંતુ ચક્ર દાજી શાસ્ત્રીપદે આયુર્વેદનુસાર દેશી વનસ્પતિની આપધીઓ બનાવવામાં વિખ્યાતી પામેલા વૈદ્ય છે માસિકપત્રમાં “વાગ્બટ” અષ્ટાંગ હૃદયનું ભાષાતર પ્રત્યેક વૈદ્યને બહું ઉપયોગી છે. સર્વ સાધારણને ઉપયોગી થઈ પડે તેથી તેના “લેગથી બચવાના ઉપાય” આદિ લેખો પ્રકટ થાય છે, આપણા દેશની પ્રજાને વૈદ્યકનું જ્ઞાન મેળવવું ઘણું અગત્યનું છે. તેને અભાવેજ શાસ્ત્રિક અને માનસિક સ્થિતિ નિર્મળ થતી જોવામાં આવે છે એકઝ કાગળ ઉપર છપાતા ૩૫ પ્રકરના માસિકનું મુલ્ય માત્ર રૂ ૨-૦-૦ પોષ્ટેજ સહિત રાખવામાં આવ્યું છે

અલહિલાલ-મી. નીલામુદીન એ. કુરેશી અમદાવાદી તરફથી આ માસિકપત્ર મળ્યું છે એમાં મુસલમાનો અને ખ્રીસ્તી મેહોમેદન ધર્મ તત્વના જીજ્ઞાસુઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવા વિષયો, ઉપરાંત નીતિ અને વ્યવહારોપયોગી વાર્તા અને લેખો પ્રકટ થાય છે જુદા જુદા રસતા મહત્ત્વ કરી પરમાર્થને મેળવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રત્યેક જીજ્ઞાસુઓમાં હોય છે. અને તેથી જુદા જુદા ધર્મમાં જુદા જુદા માર્ગો બતાવ્યા છે તોપણ નીતિના સિદ્ધાંતો પ્રત્યેક જાતના શાસ્ત્રોમાં એક સરખા છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. દાર નહીં પીવો, અત કરજી સ્વચ્છ રાખવું, પાપ, વ્યભિચાર, ચોરી અનાય નહીં કરવો, દ્રોષ, કવેશ નહીં રાખવો એ સખળા શાસ્ત્રોમાં એક સરખી રીતે લખ્યું છે. અને તે આ માસિક ઉપરથી પણ જણાયા વિના

૮. સોનેરી તક રા. ગ. જન્મસકર વિશ્વનાથ ઉપાધ્યાય પદ્મદાનિવાસી ૦-૪-૦.

રહેતું નથી. અમારા મિત્રને અમારી લજ્જામણ છે કે દેવ રાખી બીજા ધર્મવળાઓ ઉપર છુદ્ધ ભાષામાં આલેખો નહીં કરવા અને કુળવા બેઠેલા ધર્મ, નીતિનાં સિદ્ધાંતો અસરકારક ભાષામાં પ્રકટ કરી પોતાની જાતે ઉપર ઉપકાર કરવો. આ માસિકનું મુદ્દ્ય પોષ્ટેજ સાથે રૂ ૧-૮-૦ છે.

કળા કુસુમ-અધુત પંડિત દયારામ રામદાસ સર્મા દેવરા તરફથી પ્રકટ થતા આ માસિક પત્રમાં “દેવરા ચંદિકા” જ્યોતિષનો ખાસ વિષય ઉપરાંત ચૌદ વિદ્યા, ચોસઠ કળા, મહા-રાષ્ટ્રિય વીરમાલોજી બોંસસે ઐતિહાસિક નવલકથા, આદિ લેખો તથા કવિતાઓ વાંચવા લાયક પ્રકટ થાય છે. કેમકે રૂ ૨૪ પ્રખરના આ માસિકનું મુદ્દ્ય રૂ ૧-૪-૦ પોષ્ટેજ સાથે છે.

કેલેન્ડર.

જ્ઞાનોદય પ્રેસ લક્ષ્મી-ગુજરાતમાં પ્રિન્ટિંગ કામ માટે પ્રસિદ્ધ થયેલા છપખાતાના મોટા માન્યર શેઠ છવ્વજીલાલ અમૃતલાલ મામલતદારના તરફથી બે સુશોભિત કેલેન્ડર-એક ભત્તિ ટગવાનું જુદા જુદા લાલ, લીલી અને બ્લેક સાદીથી સ્વચ્છતાથી છાપેલું, વચમાં બાર મહિનાની બાર કાપલીઓ સાથેનું, સુંદર બોર્ડરમાં તથા બીજા બાર મહિના તારીખ વાર જોવાનું રંગિન કેલેન્ડર બેટ મળ્યાં છે. આપણા દેશની પ્રિન્ટિંગ કળા ખીલવવાથી વિવાયતી કળાનું પ્રતિરૂપધર્મીપણું કરી શકે છે તે આ કેલેન્ડર ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આ કેલેન્ડર મુબઈનાં પ્રદર્શનમાં મુકામથી સારું સરટીરીકેટ મળવાની આશા છે.

મેસર્સ રામજી ભગવાન-મુબઈમાં ઝવેરાત અને સોના ચાંદીના ઉત્તમ કારીગીરીના દાગીના બનાવનાર તરીકે પંકામવા ઝવેરીઓ તરફથી એક સુંદર રંગિન શીટ કેલેન્ડર મળ્યું છે. આ કેલેન્ડર પશુ વિલાપતી કેલેન્ડરની ભરખામણી કરી શકે તેવું છે. એમાં બાર મહિનાની બાર કાપલીઓ વચમાં ચોંદવામાં આવી છે. મેસર્સ રામજી ભગવાન ઝવેરી બજારમાં એક પંકામણી પેટી છે.

મેસર્સ દોશતરામ એમ. પંડયા-જેઓ છાંદગી, આગ, અને ફરીયાના જોખમના વીમા પોતાના આઢકોને સમવજતા મરેલી રીતે ઉતારાવી આપે છે અને પ્રમાણિકપણે એજન્ટાનું કામ કરે છે તેઓ તરફથી મેસર્સ જાહર જુસબની કું તરફની બ્લોટીંગપેડ બેટ મળી છે. આ બ્લોટીંગપેડ પ્રત્યેક લખનારને બહુ ઉપયોગી છે.

ડાયરીઓ-મુબઈની મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું પની જુડસેલરો તરફથી ન્દાની મ્હોટી સાદગીની ત્રણ સુશોભિત ડાયરીઓ બેટ મળી છે. સ્વચ્છતા પૂર્વક છપાવણી અને સઘળા યુદ્ધ-રથોને ઉપયોગી યર્ધ પડે એવી આ ડાયરીઓની જુજ કોર્મત છે. આના, પાંચ આના અને ચાર આના રાખવામાં આવી છે.

બીજા કેટલાંક પુસ્તકો અને માસિકો મળ્યાં છે તેનો ઉપકાર સહિત સ્વિકાર કરવામાં આવે છે. અભિપ્રાય દેવે પછી.

અદલ ઈન્સાફ.

જેઠપુરના મહારાજ બખતસિંહજીની ન્યાય કરવાની કુનેહ સાંભળીને તેમની પરીક્ષા કરવાને જેઠપુરના મહારાજ સવાઈ જયસિંહજીએ જે દલકારા (ખતમીદાર)ને જેઠપુર મોકલ્યા. મહારાજ એ વખતે નાગોર શહેરમાં હતો. તે દલકારાઓ પણ લાં ગયા, અને સુખ-કાથી એક કંદોઈની દુકાન પાસે બેસી ગયા. જેમ જેમ તે કંદોઈ મીઠાઈ વેચતો ગયો તેમ તેમ તે પૈસા એક કાળખર તે દલકારાઓ લખતા ગયા. સાંજના કંદોઈએ તે પૈસા એક કાથળીમાં ભરી દીધા. ઘેર જતી વખતે પૈસા દલકારાઓએ કંદોઈને કહ્યું કે અમારી અનામત કાથળી આપો. કંદોઈએ કહ્યું કે તે મારી છે. બંનેનો ટૂંટો કેટવાલીમાં થઈ મહારાજ પાસે ગયો. મહારાજએ તે બંનેને પુછ્યું કે તમારી કેટલી અનામત કાથળીમાં છે. તેઓએ ખતા બુનું કે આટલા રૂપિયા, આટલી આટલી પાવલી, બેઆની અને આટલા પૈસા. કંદોઈ બરાબર કહી શક્યો નહીં. મહારાજને શક ગયો, તેપરથી કાથળી તોશાખાનામાં મુકાવી અને તેઓને બીજા દીવસે આવવા કહ્યું. મહારાજએ ગરમ પાણી કરાવીને તેમાં પૈસા નાંખ્યા. કંદોઈના હાથમાંથી તમામ પૈસા પસાર થએલા હોવાથી તેની ચીકણાસ (ધીની તરી પાણી ઉપર આવી બીજા દીવસે મહારાજએ કહ્યું કે એ કાથળી તો કદાઈની છે. સાચું કહો તમે કાથળી છો, નહીં તો સખ્ત સજા કરીશ. ફટકા મારનારાને બોલાવવાનો હુકમ કર્યો. તેઓએ મહારાજ નેસીંહજીનો પત્ર રજુ કર્યો તેમાં લખ્યું હતું કે એઓ મારા દલકારા છે. આપનો ઇન્સાફ બેસા મોકલ્યા છે. કંઈ કસુર પડે તો માફ કરશે. મહારાજએ તેઓનું સન્માન કરી સરખાર આપી વિદાય કર્યા.

દુધનું દુધ અને પાણીનું પાણી—એક વખત નાગોરના મેસરી મહાજનો અને દુધવાળા ધાંન્ડીઓની વચ્ચે એવી તકરાર પડી કે અમુક દુધમાં તેઓએ પાણી ભેળવ્યું છે. અંધો જેઠપુર મહારાજ સુધી પહોંચ્યો. મહારાજે જીવારના સરોચ મંગાવી તેને ઇલાવી દુધમાં નાંખ્યાં. ત્યાર બાદ કદાવી બીજા વાસણમાં નીચેની લીધાં. તો ફક્ત પાણી નિકળ્યું. એમ બેચાર વાર ક્રિયા કરી અને બંને અલગ અલગ તોલ્યાં તો લગભગ અરધું પાણી ભેળવ્યું માલમ પડ્યું. ધાંન્ડીઓને સજા કરી અને તે દીવસથી “દુધનું દુધ અને પાણીનું પાણી” એ કહેવત મશહુર થઈ.

એક સાંપાવત રોચ રજપુત આવજીની વીજપર બેસલમીરમાં પોતાને સાસરે જતો હતો. નાગોર શહેરની સરહદપર એક વાઘ પેઠો પડ્યો હતો. પેલો રજપુત વહેલો ઉડી જવા લાગ્યો તો ગામવાળાએ તેને રોક્યો, કે બાઈ વાઘનો ડર છે, માટે વહેલા મળસકામાં જવું નહીં. પેલો તો નીડરપણે ચાલ્યો ગયો. સવાર થતાં પેલો વાઘ એને મળ્યો અને રજપુત ઉપર તરાપ મારી, રજપુતે તલવાર કાઢી તેને મારી નાંખ્યો અને ચાલતો ચલ્યો. થોડાક સમય પછી તેજ રસ્તે એક સામાન્ય કોમનો પુરૂષ જતો હતો. વાઘને મરેલો જોઈ તેના કાન કાપી લીધા અને મહારાજ શ્રી વખતસિંહજી પાસે પોતાની બહાદુરી બતાવી. વાઘના કાન રજૂ કર્યા. મહારાજે તેને સાસ પગારે નોકર રાખ્યો. હવે પેલા રજપુતના સંભળવામાં આવ્યું કે નાગોર

પાસે એક વાધ મારવાના સંબંધમાં મહારાજાએ અમુક સૂચસને સારો પગાર કરી આપ્યો છે. તો પોતે ધાર્યું કે વાધ તો મેં માર્યો હતો. પોતે મહારાજા પાસે જઈ સર્વ સમાચાર કહ્યા. મહારાજાએ એ બાબતનો ન્યાય કરવાને અંવરના જાટો પાસે બને જણાવ્યોને મોકલી આપ્યા; અને પુછાવ્યું કે એ બેમાંથી વાધનો મારનાર કોણ છે તેનો ઇન્સાફ કરો. જાટોએ બંનેને જુદા જુદા ઘરમાં રાખ્યા. એક જાટે એકવાર ડોંગ બતાવી કહ્યું કે બાઈ મને હડકવું કુતરું છે અને મદીને, પંદર દીવસે ન્યારે હડકવું ઉઘરે છે ત્યારે હું મને તેને 'કરડી ખાઈ' છું. માટે હોંશીઆર રહેજો. એક દીવસ બનાવટી હડકવું કરી શીણ લાવી કરડવાં દોડ્યો. પેલો સામાન્ય માણસ તો તેને જોઈ નાડો; અને કોળના ઘરમાં બરાબ ગોઠા. ન્યારે પેલા રોડોડ પાસે ગયો ત્યારે તેને કહ્યું કે અહ્યા જવા દે નહીં તો બેહાલ કરીશ. ન્યારે ન માન્યું ત્યારે મળ્યામાંથી પકડી હેડો પાડી પલંગ સાથે પાધડીવડે બાંધી દીધો. જાટોએ મહારાજાને ફેસલો લખા મોકલ્યો કે રોડોડજ વાધનો મારનાર છે. તે ઉપરથી તેનો પગાર કરી પેલાને સજા કરી.

એક ફત્તી સુવાવડ કરવાને પોતાને પીચેર ગધ. એકજ રાત્રે તેને તથા તેની ભોળાઇ બંનેને પ્રસવ થયો. નણુંદને પુત્ર થયો અને ભોળાઇને પુત્રી યધ, પણ દાપણ એકજ હોવાથી લાલચને વશ યધ છોકરો અને છોકરી અદવબદલ કરી નાંખ્યાં. સુવાવડમાંથી જીડીને પેલી સ્ત્રીએ સાસરે જઈ પોતાના સ્વામીને કહી દીધું કે મને પુત્ર થયો હતો પણ તે બદલી લીધો છે, અને આ પુત્રી મારી ભાભીની છે. સાળા બંનેવીની વચ્ચે તકરાર પડી. આખર મહારાજા બખ્તાવરસીગજ પાસે ઇન્સાફ કરાવવા ગયા. તેઓએ બે બકરી, બે બેંસ, બે ગાય જે તુરતની વીધાર્યલી હોય તેવી મંગાવી તેમાં પણ એક એવી કે જેને પાડી અવતરી હોય તે એક બેંસ એવી કે જેને પાડો અવતરેલો હતો. તે મુજબ વાછરડો અને વાછરડીની મા બે ગાયો, તે મુજબ બકરી મંગાવી હતી. હવે બધાં જનવરતું દુધ કઢાવી અમુક માપ કરાવી તોલી જેમુ તો છએ જનવરોના સંબંધમાં બચીની ચાંના દૂધ કરતા બચાં (નર) ની માતું દુધ ભારી થયુ. તેજ મુજબ આ નણુંદ ભોળાઇ બંનેતું દુધ પણ તોલાવી જેમુ તો નણુંદનું દુધ ભારી થયુ. વેદક શાસ્ત્રાધારે નરને પોપણ વધારે નોંધએ છીએ તેથી હુદરને દુધ પણ તેવા પ્રકારનું ચુકવું છે. આખરે પુત્ર નણુંદને અને પુત્રી ભોળાઇને સોંપી અને દાપણને સજા કરી, વીદાય કર્યાં.

રાજપુતાનામાં કીંગનગરમાં એક શેઠ ધડપણમાં મુગરી ગયો, તેની સ્ત્રીએ સગાઓને બોલાવી કહ્યું કે મને બે મનીનાનાં દલાડ છે, કાલે જીડીને કોઇ કલંક નહીં લાવે માટે નમે તપાસ કરાવો. દાખરે તપાસ કરી એ વાત ખરી કહી. તેને પુત્ર પેદા થયો ત્યારે મરદમ રોકના કુરના સગા મહારાજા પાસે ફરીઆદ ગયા કે શેઠ છુદા દતા, અને આ પુત્ર તેનો નથી. મહારાજાએ ગામમાંથી તે છોકરાની જીમરનાજ ૧૫ ર૦ છોકરાઓને બોલાવી એક સ્થળપર બેસાડ્યા; અને એક હાથી છોડાવી દીધો. બધા છોકરાઓ નાસી ગયા પણ પેલો છુદાનો છોકરો તો છુટણુપર હાથ મુકીને બેસ્યો. મહારાજાની આત્રી યધ કે આ પુત્ર છુદાનોજ છે, અને તેથીજ છુટણુપર હાથ દઈ છુદાની પેડે ઠીક્યો હોવો જોઇએ.

દિલ્લીમાં અગ્રેજ રાજ્ય સર કતાંમાં જ એક આઠાણી જમનાજની નહેર બાપર

કપડાં ધોઈ નાહી નહીં હતી. એક મુસલમાન ને ઘણા વખતથી તેણીને સતાવતો હતો, તેણે કાળ જોઈ પાળપર પડેલી તેની ગાંસડીમાં રાધેલા માંચના ટુકડા અને રોટલીના કટકા બાંધી લીધા. બપોરે તે જવા લાગી ત્યારે ભરખખરમાં તેનો દાઢ પકડવા લાગ્યો. તે રત્ની ગભરાઈ અને બધે હોદા થઈ મર્યા. ઘુરતજ ત્યાંના કમીસનર સાહેબ પામે ગામલો ગયો. તે વખતે તેમની પામે કીશનમહના મદારાજ કલ્યાણસીંગ પછી બેઠો હતો, તેઓ દીલ્લીમાં સરકારમાં રહ્યા કરતા હતા. સાહેબે સાક્ષી પૂછ્યા તો તે મુસલમાને કહ્યું કે સાક્ષી તો કાંઈ નથી પણ અમે અને જણે નેહર ઉપર બોસ રોડી સાથે બેસીને ખાધી હતી; અને મેજસાજ વધુ હતું તે સ્વાદ નાણી એ ખાઠાણીએ પોતાની ગાંસડીમાં ઘેર લઈ જઈ સાંજના ખાવા માટે બાંધી લીધું હતું. એ વખતમાં તે બાલણીને ધણી પણ કચેરીમાં આવી પહોંચ્યો હતો. સાહેબે ગાંસડી ખોલાવી તો આખી કચેરીની વચમાં બધા તાબૂજ થઈ ગયાં. તેનો ધણી પણ બોલી ઉઠ્યો કે તું મારે કામની નહીં. સાહેબે કહ્યું કે તું સાચું કહે કે એ માસ કયાથી આવ્યું. નહીં તો સજા કરીશ. પણ બાલણી એકની બે થઈ નહીં. તે ારી ધણી રીતે ઉજાજ કરવા લાગી પણ સાહેબે માન્યું નહીં. અને મુસલમાનને સાચો માનવા લાગ્યા. કીશનમહના મદારાજે કહ્યું કે જે મને બોલવાની રજા આપે તો ઇન્સાફ થઈ જાય. સાહેબે કહ્યું બહુ સારું કરમાવો. મદારાજએ એક ડાકટરને બોલાવી તે બાલણી અને મુસલમાન બંનેને ઉલટીની દવા આપવાનું કહ્યું. પા કલાકમાં બંનેને ઉલટી થઈ. ડાકટરને હુકમ થતા તેણે તપાસી રીપોર્ટ કર્યો કે મુસલમાનની ઉલટીમાં બોસ રોડી છે, અને બાલણીની ઉલટીમાં એ વસ્તુનો પતો નથી; પણ દાલ અને ચોખા માત્ર છે. મદારાજની હોશીઆરી જોઈ મર્યા ખુશ થયા. અને મુસલમાનને સજા કરી તે બાલણીને આબડની સાથે તેના સ્નામીને મોપી. બાલણી પણ પસ્તાયો.

ડેપુટી કલેક્ટર પંડીત દેવીપ્રસાદજીની પાસે એક સ્ત્રીના બે હકદાર થઈને આવ્યા, કાંઈનો પણ સાક્ષી નહીં હતો. પંડીતજીએ ફરમાવ્યું કે એ સ્ત્રીએ પંદર પંદર દીવસે બંને હકદારના ઘરપર જઈને રહેવું. આ ઉપરથી એક હુકમ નારાજ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે બંને તે સ્ત્રી પેલાનેજ સોંપી દો પણ મારો પ્રાણ જાય તોપણ હું પંદર દીવસ તેની સાથે રહી શકું નહીં. બીજો હકદાર કમુલ થયો. આ ઉપરથી પેલા નારાજ થનાર શખ્સને તે સ્ત્રીનો ખરો ધણી જાણી તેને સુપરદ કરી.

જોધપુરની ફાજલારી કોર્ટમાં એક શખ્સનો ચોરીના ગુનાહ માટે મુકરદમો ચાલતો હતો. ચોર કમુલ કરતો નહીં હતો. પંડીત દીનાનાથજી મેજસ્ટ્રેટ તેને ધમકાવ્યો, પણ એકનો બે કયો નહીં; આખર પોતાના સીરસ્તેદારને ગુસ્સાનો આવેશ બતાવી ફકતરપર એવો હુકમ લખાવ્યો કે અમર આઠ દીવસમાં ચોરીનો ખાલ રજુ નહીં કરે તો નવમે દીવસે કતલ કરવો. સીરસ્તેદારે કલમ લખાવી કે ઘુરત ચેલો ચોર ગભરાયો અને કહ્યું કે હું જરા યાદ કરું છું એમ કહી તેણે ફરીયાદીનું રાજીનામું દાખલ કરાવ્યું.

અમેરીકાના ઇન્ડિઅનો અને હિંદુસ્થાનના આર્યો-પ્રાચીન સંબંધનો કંઈક ભાસ.

વધારે સુધરેલી પ્રજામાં પરાક્રમ તથા મહત્વના કાર્યો માટે જોવા સ્થળો ઉભા કરવામાં આવે છે તેના જોવા કોતરકામવાળા સ્થળો અમેરીકાના ઇન્ડિઅન લોક પણ ઉભા કરે છે. તેઓ આ સ્થળોને “ટાટમ” કરીને કહે છે. ટાટમનો અર્થ એક કુટુંબનું મિત્ત એવો થાય છે. ઇન્ડિઅન લોકોમાં અમુક એક કુટુંબની એકજ ટાટમ હોય છે. આને માટે તેઓ ધણ માન ધરાવે છે. તથા એમાંથી વેહેમના બરેલા કંઈ કંઈ રીવાજો ઉભા થયેલા છે આ થા રાજ્યોમાં વિચિત્ર ચીજો પર્વદ કરવામાં આવે છે કેટલાક પોતાના “ટાટમ” નીચાનીમાં કાગડાને પસદ કરે છે કેટલાક વણીઅર, વર, હરણુ લોકડા વગેરે પસદ કરે છે. આ ટાટમો એવી વિચિત્ર રીતે કોતરેલી હોય છે કે અમુક કુટુંબની આજ ટાટમ છે એમ શોધી કાઢવું વખતે મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

આ નીચાનીઓ તેઓના તણુઓ-હોડીઓ ધાબળીઓ અને કુટુંબની બીજી ધણીઅરી ચીજો ઉપર હોય છે.

ઉત્તર તરફના ઇન્ડિઅનોમાં જરા વધારે સુધરેલી રજા ઉપર આ ટાટમો કોતરવામાં આવે છે. પાચ શીટ લાંબા અને બે શીટ પહોળા તાબાના કટકા ઉપર કોતરવામાં આવે છે.

“ટાટમ” ને આ લોકો ધણી કીમતી ગણે છે અને તે છોકરાઓને વાગસામાજ ઉતરી આવેલી ચીજની ખાસક મને છે.

કવીનચાર્લોની ટાપુમાં એક જાતના લોખંડા મુખી પાસે ગ્રામાની ટાટમ છે તેની કીમત રૂ. ૪૫૦૦ થી રૂ. ૬૦૦૦ જેટલી ગણાવે છે આ વિચિત્ર રીવાજની અદર સાઈ નહસ્ય સમાયતુ છે એકજ લોહીના કુટુંબોમાં માહોમાહે લગ્ન હરવાના રીવાજને એ અટકાવે છે. ટાટમની એકજ જાતની નીચાનીમાં કુટુંબો માહોમાહે પરણી શકતા નથી જુદી જુદી ટાટમની નીચાનીવાળા કુટુંબો એક બીજાની સાથે પરણી શકે છે. તે એવી રીતે કે વરની નીચાનીની ટાટમવાળા કાગડાની નીચાનીવાળાની સાથે પરણી શકે પણ વરની નીચાનીવાળા મથે પરણી શકે નહીં. ને બ્લેનની નીચાનીવાળા લોકડા, વર, હરણ વગેરે પોતાનાથી જુદી નીચાનીવાળા સાથે પરણી શકે છે.

છોકરાઓ મની ટાટમ ઉપરથી ઝોળખાવ છે. આની દેડકાની ટાટમ હોય તો છોકરા મા હોડરીને દેડકાની ટાટમથી ઝોળખવામાં આવે છે વળી આ ટાટમથી બીજો કાપડો એ છે કે પોતાની ટાટમવાળા કુટુંબને કુબાજ, મંદવાડ તથા ધણેણ વખતે તે ટાટમવાળા બીજા કુટુંબો મદદ કરે છે.

પોતાની ટાટમની નીચાનીમાં પ્રાણીને પવિત્ર ગણી તેને કદી પોતે મારશે નહીં તેમ જો કાંઈ બીજો મખમ તેની નજા આગળ તે પ્રાણીને મારશે તો પોતાને તેથી મોડા અપમાન થયતુ તે સમજશે.

મુઘ દલવાને રીવાજ પણ વિચિત્ર છે.

(અધુર)

મનોહારિણી શય્યા.

(લખનાર રા. રા. નારાયણદાસ વસનજી ઠક્કુર અધિપતિ-મુસાફર.)

શિખરિણી.

મનોહારી શય્યા, પરમ સુખદા જૂમિ તનની,
 મુશોભે જી આહા! લલિત વનના દલ દવયી,
 નદીના પુલોની વિમલ વર ઇન્દુધુતિ સમી,
 નવી રેતીથી જે અતિ ચમકતી આ હન નિસી. ૧
 સશોભા વૃક્ષોની અતિ સંધન પકિત પ્રવરથી,
 લતા સારી સારી લપટતિ અનૂપા સ્વકરથી,
 સુરગી પુષ્પોની, સંધન વનમાળા ધરિ હરી,
 બરે છે મોહેથી, પથિક જનના તે મન હરી. ૨
 સુરીલી વીણાવત, સરસ સરિતા બાદન કરે,
 કવચિત્ત મીઠા મીઠા, મધુર ધ્વનિથી ગાયન કરે,
 સદ જો નાચે આ, ઝરિત ઝરણો વૃત્ત નવયા,
 નિરાળી શોભા હા! વિપિન-વરની કાંતુક મયા ૩
 કવચિત્ત ધારે ધીરે, વ્યજન કરતી મન્દ ગતિથી,
 તથા આવે દોડી, પવન મદમાતા મનયથી,
 કવચિત્ત ચિત્તા કર્પી, વિપુલ વિમના ચંદ્ર કિરણા,
 બતાવે તે શોભા, કમલ રતિ ન આવે સ્વમનમા. ૪
 મહા શોભાશાળી, નિપુણ વિમના ચંદ્ર કિરણા,
 પ્રવેશી કુલેમા, સતત સુખદા ખેલ કરતી,
 કદા મૈ જાતી તું, સંધન ધનના, હુમ્મ પગલે,
 વિયોગી શોભાના, હૃદય ઝટ તું તો પ્રહરતી. ૫
 કદા આવે નિદ્રા, વિમલ પરમાનંદ પદતી,
 સુગૌણી શય્યામા, અતિશય ભગી શાલ રસની,
 કદા નેત્રોને છે, અકિત કરતી પ્રાપ્તિ અખ્યા
 બતાવે આવે એ નર અધર લાલી અતિ બના ૬
 છગા કેવી પ્યારી, મૃદુતિ સુરતી ચંદ્ર સુખની,
 નવા નીના આજે, રમન ચામીના ગમનના,
 જરી બૂટા રૂપી, અકલ નલ તરા કૃતિ બની,
 મળામા જ્વલેગા અતિ લલિત માળા સુવનની ૭
 નહી શય્યા એની, કદિ મૃદુ ગહી તો બની ગકે
 બનાવી જે મૃદે, નિજ કૃતિ વિનાસે વિલસતી
 રહે ઘોડી વેળા, ગુફા સંધન સામગ્રીજ બધી
 રહેશે આ શય્યા, પરમ સુખમરી અવનિમા * ૮

* આ કવિતા “ સરસ્વતી ” નામક હિંદી માસિકના પુસ્તક ૫ માના ૮ મા અકમાં આમેલી “ શાન્તિમયા શય્યા ” નામક કવિતાનું ગુજર લખાતર છે.

શ્વસુર મંદિરે જતી નવોઢા.

(લખનાર રા. રા. ભાઈશંકર કુબેરજી સુકલ-વેરાવલ.)

વસન્ત તિલકા વૃત.

“આજે જશે શ્વસુર મંદિર બેન સાંગે,” એવી મળી ખબર જે સખિને બધી તે;
આવી કરે અધિક હર્ષ વધાર્ધ આપે, “આજે પતિ સુખનું દર્શન બાઈ! થાશે. ૧
“યુક્તિ કરી પરખને પતિ પ્રેમ ઉડે, ને આ વિશુદ્ધિ મુકને પતિ પારખે જો;”
એવું કહે સહુ સખિ પ્રિય સુંદરીને, સધ્યા સમે શ્વસુર મંદિર ચાલતી જે. ૨
આબૂપણો ચળકતાં મણિ દિવ્ય જાણે, વસ્ત્રો બધાં ફરકતાં - સમિરે સહર્ષે;
જાણે જતી નવલ યૌવનવાળી નારી, જાણે સરસ્વતિ યથા પરણેલી ખીજ, ૩
વાયુથી વસ્ત્ર ફરકે શુભ ચિન્હ થાયે, તેથી વધે મન ઉમંગ ધણે સતિને;
જે સર્વદા મન વિચાર કરે ઈ શુદ્ધ, જેણે પતિ સહ અચાગ ધર્યો ૭ પ્રેમ. ૪
આશાપ તો નથી થયો હજી નાથ સાથે, તેની સમક્ષ વહનું ક્યમ તે વિચારે;
કિન્તુ અધિરી બહુ તે થઈ સુખ આરો, જાણે તણાતી સુખદા સરિતા મહો તે ૫
પેમાં બધા વસન રેશમી ચક્રચક્રીત, સોનેરી કોર અગતી મહો મોતી દાર;
નાની કૃષ્ણાંગી યુવતિ પદ જોતી આલે, શર્માતિ વાગુ કરતી સખિ સાથ શોભે. ૬
સર્વે સખિ ભગિની માત્ર ગમાવવાની, ને સુંદરી શ્વસુર મંદિર માર્ગે ચાલી;
આનંદમાં મન ગુંથાયું વિશેષ માર્ગે, શું એકલી તહો જતી યદિ લોક પૃથે. ૭
“રસ્તો જશે ક્યમકરી ઝંટ આજ મારો,” થાયે અધિરી બહુ તે પ્રિય પ્રેમ જોવો,
ચિંતા ધરે સુખ મહો [જે] ફરવું ઝરવું, [તેમાં] અદશ્ય થાતી સુખ આવરણે પરવું. ૮
આનંદની સરિતમાં કુખતી જણાય, આનંદ ઉત્સવ કરી ફરો ચાલી જાય;
રસ્તે દોઢો દશદશ એક સુખે ડાશયો જે, તે દુઃખ નાંહી ગણતી સુખ માંહી હર્ષે. ૯
એ દાસ નિષ્ફળ થયો સ્મર આપ આબ્યો, જે છે અરિ યુવતિનો દુખદે ખીજોસો;
આટો નડે સ્તન પર પદ્મજી જેએ, અદશ્ય વાળ પકડી સામે ઉભો રે. ૧૦
“આ પંચ પુષ્પ શરદું હમણાં મુકું છું,” એવું કહી કહી ફરે “હમણાં મુકું છું,”
“આ એકનો સખળ છે વૃજ પ્રાણુ લેવા, માટે દીયો સુખદ દાન વિવાસ વ્હાણા. ૧૧
પહોંચી શ્વસુર મૃદ પાસ પગી નવોઢા, સંકોચી સાડી હરશે સુખમાં તણાતાં;
જાણે જતી સરિત સિંધુ સમીપ પ્રીતે, વિચ્છીન્ન ગાત્ર સુખથી સતપ્રા સ્વરૂપે. ૧૨
વારિધિને રતિ બનાવતી શુ સરિતા, પદાદિ સુંમન વધુવતી પ્રેમ નવા, ૧૩
આ સુંદરી પ્રથમથી સુ-મનેત્ર સુખારો, વારં વધાવતી ‘પતિ બહુ વાર પ્રેમે. ૧૪
પોખી લીના યુવતિને નિજ શ્વશુએ ત્યાં, સર્વે થયાં મુદ્ધિને ‘દેખી વધુ નવોદા,
જોવા ગળી યુવતિઓ વડુને સહર્ષે, ગજી જ્ઞાતાં સહુ કહે સુખ ભોગવોએ ૧૫
રાત્રી તળો સમય થાય નજીક જ્યારે, તૈયારી થાય સૂચનાલય પોચવાને;
શર્માતિ નતિ અવરોધશું છાની રીતે, દેખી પતિ પ્રથમ તો થઈ સ્તબ્ધ પોતે. ૧૫

* ૧૧-૧૫ થર દેસ વગાડતો (કામમાં દત ગણ્યો છે) સારા ઝમનમી.

દેખી પતિ રિયર ચાલ ધરી લાજ ઉભી, જાણે વિધિ કરી ગયો પ્રિય સગ આહો,
રોમાન્સ જાત્ર ત્યાં પતિ નિર્મતામા, જોત્યા વિના ઉભી ચઢા નવલી નવોદા. ૧૬
દેખી પ્રિયા, પતિ મનિષ સમિષ આવે, ને સુદરી ગિપ જરી ખસી જાય પ્રેમે,
“આવી છું” આહો મળના મુજ સામુપાસ, ને આમ કેમ દુખદો મુજને અધાગ. ૧૭
રાખદો સુણી ખુશી થયો પતિ પ્રેમ લાવી, બેટી પડ્યો સુતવુને શયને ધરાવી,

* * * * *

કેવિ રમી વિધ વિધે પ્રતિ ‘સાથ’ પ્રેમે, પ્રસ્વેદથી ચયું શાન્ત વધુ સરાગે,
રાત્રિ વિતાવી કરી વાતુ ‘રસે’ બરીને, પ્રાતઃ મમે ઉઠ્યુ ના મમતું જરીએ ૧૮
છે જેમના હૃદય એકે સ્વરૂપ બિન્ન, છે શુદ્ધ પ્રેમ જહો તે જીવ ધન્ય ધન્ય,
સસારમાં હૃદય પ્રેમ અબેદ જાગે, તો તેથી સર્વ હવડુ જીવ મોક્ષ માટે ૧૯

કામિની.

(લખનાર—રા રા રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર)

મનહર હૃદ.

કામિની કે સંગમે અગતી ખરાબી હોત,
પ્રયત્નની ખરાબી હોત પાગલ કે સગમે,
પિતાની ખરાબી હોત પૂત્ર યદી દુષ્ટ મિલે,
શૂરની ખરાબી હોત ક્રમર કે જગમે,
નારની ખરાબી હોત યુનીકા કી સગ બેઠે,
વ્યભિચારી કી અરાબી હોત એલી દગમે,
“રત્ન” કહે સુનો ધીર નીર નરનાર બલે,
હીરાની ખરાબી હોત હમેશ કું નંગમે.

વસત્તુ ઔર યીવન.

દોહરા.

ધન્ય બસત ખિલી રહી, નાચે રહે સમ મોર,
કેવલ ગાયન કર રહી, અધિક હવા દે સોર
ગુણે ‘પ્રકૃતિ’ હો ‘રહે’, કમળ દેખકે મર,
જહાં દેખો વહા ‘બદ’ રહે, માનુષ તન નર.
કયા મદ લટરિ પવનની, કયા ઉપેવનકા બાર,
સુમન સુધ તન બદનમે, સ્તુતિ આપ અપાર
ઉદધિકી. ગીલિયતા, બન દિખે લલચાય,
પાવે ધરે થકિ પલકમે, અતરમે કુચ જાય
બો બસત ખિલી રહી, ઉરકા હોવે નાચ,
એસા યીવન બેવ હે, કાલક નહિ બિશ્વાસ

શ્રિમ રત્ન કે સૂર્ય સે, સુમન ગયે સકાય,
 કાય ચક્રસે બામકા, પનટ ગઇ સમ કાય
 જેસા બન એસા હુવા, નહિ કો નર વ્હા જાય,
 પવન ભયા હૈ પારથી, કાયલ વ્હા નવ ગાય
 વૃક્ષ હતે સો મર ગયે, પક્ષીકા નહિ બાસ,
 ટાળ ચક્રકા કામસે, સમહી હો અયે નાસ
 જો જન બસ ત મમ હતે, વો બયે મર્ણાધીન,
 કો દુનિયા મે ના રહા, ઉસમે હુ ગમગીન.
 કેમે કેસે ચન ગયે, કાન મુખકે માલી,
 હે નર તુ બી જાયગા, કબી રહેગા નાહિ
 ક્યાથી ઉરકી સાહિબી, કયા થા દૌર દમામ,
 કેસા ઉસમ રૂપ યા, વો બી ગયા તમામ
 હા! યમરાજ દેખતે, શ્રોકા લેને કાજ,
 ઉસકો હસ્તે પ્રયક હે, ઉસમ દે સખ રાજ
 બાલ કાન દેખે નહિ, નહિ દેખે યૌવાન,
 વો સમુદ્ર લે જાત હે, રખતા નહિ પહિચાન
 યૌવનકો વિશ્વાસ કયા, કેમ નહિ સચચાત,
 માર દિનકી ચાદની, પૌછુ અધેરી ગન
 રામ ગયે રાવણ ગયે, ગયે ગયે સખ લોક,
 આશ રહી સસાર મે, વો તુમ જાનો ફોક
 “રત્ન” બમત જૂરી નખી જુકા યૌવન બાર,
 જુકા ધમ સસાર હે અચ્ચા દે કિતાર

• કેઈનો તિરસ્કાર ન કરવો. ૧

(લખનાર-કક્કર પ્રાગણ ડોસણ વારાહી)

મિત્રને પિ કારિ એક સમે નવડાને કલ્પ,
 નવડાની ઓથે મિત્ર બેઠું બળતાઈમા
 નવડાની કિંમત બનાવી ભાગ દસમાએ,
 વળી એવા બીજા રૂપે સોમી સરખાઈમાં.
 નવડાએ મમણ સવાહ કરી કને ધાખ્યું,
 કરી દશ ગણી પછી સોમણી સદાઈમાં
 દાખતો દેખીને માન મોટાએ હોગને દેવું,
 હોટાથી વધારો થાય મોટાની મોટાઈમાં

ક્રોધજાળ.

(જાનનાર જીનામદ નિવાસી ગાં ગાં વિવેદી રમાચકર પિ પ્રાણચકર-મુખર્ષ)

હાંમીત [ગઝલ.]

હા-ના " તણા વેરે કરી પકળી ધણી જન દેદમા,
 તે સ્નેહી રાજી હોદને, ધુગ પાવે નેદમા,
 હા-ના તણા વળી વેરથી, બહુ કોષ બ્યાપી શિવને
 ને શિરે હોદી પુતળું, પગી એ વો નિજ જીવને ૧
 તે સ્તામ કીધુ કોષથી વળી જઈ ત્યા નિજ પલિથી,
 એ કોષના આ વેશમા, કસપ વાધ્યો છે નકી
 સ્નેહીની સાથે વેર તે, હેતુ મરણે એર મુ,
 એવી રીતે તે વાધતો જન જાતમા નિહાળી ૨
 બીગાડી એ જન સ્વાર્થને, ઉપરાગથી રધતો જશે
 લલચાવી એ નિજ જાળમા જન કોષ એ સપડાવશે,
 કુસપના એ બીજને, ઉગશે ઉતાવળે
 તે શરમને મુના ગે, નિજ મોડ માહે તે પગે ૩
 પંતિ પલિને પીખાવશે, પીતુ પુનને વાધકમા,
 સબધી શુ નિસેપથી, ધુગ પડાવે લાકમા
 નાણા તણ નુશાન ને, હાની રાવે દર પગે,
 એ બનન પ્રગટે ઉરમા તે અત સધી તે બગે ૪
 વેરી તણાજ પ્રભાવથી, ભગવાનને જીવી જગો
 સસારના મુખ નજ માએ કોષમા ફૂલી જગો
 કોષે પ્રસારી જાળ એરી, ફાંસના કુમતારીને,
 એટી ચાતુરે દુરથી અજમા રહે. મજમારીને ૫
 આતમા રહ્યો અતરે મદી, જુદા જુદા જન દેદમા,
 ના અપ પણ તે એક છે, એ બીજના નેદમા,
 ધધર કહો ને તેમને તોપણ ખરે તે આનમે,
 તો કોષ આથી કરો તે મગતો લગ્યાવશે ૬
 (માટે) મમજ મના મન મારીને જોવિદના મુણ મોખળે
 મની થઈ મનને દલ, કોષે તમે ના રોકો,
 માણસરક એજ છે રરિ નામથી જન હારશે,
 કપટે મા આરી જગો તોપણ સદા ધિસ તાગને ૭

* ધીરજ સ્થાન મના દના તે વખતે મણપલિને ખર ઉપર મોખને અદ દાખલ ન.
 ૧ દા માટે એસા ના તેમા શિવજીએ આવી અદ જગની દડ લીધી એટલે એક કહે દા
 ૨ મીજને દર ના ધલ્લા પુરાબોક્ક દયા ૮

ભરવાડ કન્યા.

(લખનાર-શ. રા. કવિ જ્ઞાનકેર જયચંદ્ર આદિલ-મુંબઈ.)

વસંત તિલકા.

- સંધ્યા સમે શીતળ વાય સમીર સાવ;
ધૂળી ખેખેલી તવ જેમ કરે બચાવ,
આરે દિશે ચકરે ઝાળ તણું રચીને;
તે મધ્ય વાધ ભરવાડ વગી ધગીને. ૧.
- કે વાધનો ભંયં ધરી, લાભ આજ હુંતો;
સંધ્યા સમે ક્ષિતિજમાં સળગાવી સુતો,
અગ્નિ, અહા! નિકળતો મહીથી ધૂમાડો,
ઝા' પૂછી એમ દિસતી ભરવાડવાડો! ૨.
- જ્યાં એક એક સરખો પણ નોકવાળો;
ત્યાં લોક એક નંવ તોપણ કોક કાળો,
આનંદ ભેર લલકારી નિશા વિનાવે;
એવુંજ આ સમય સાંજ તણો ખતાવે ૩
- હેડી તણા સરવ લે કર મધ્ય જેડી;
કેડી વિષે સુધ જતા ગણી એજ મેડી,
રેડી છતાં ખીજ થકી વદતા ગધેડી,
ખેડી જમીનપર વાધ સ્વ જાય તેડી. ૪
- છંછેડી નામ દહ મામ ધરે પછેડી,
કાં એડીએ દબવી મ્હોં પુંછડી અંછેડી,
(કાં) જેડી મરી કદિ દિગે પર દુ.ખ ફેડી; ૫
(કાં) રેડી દિગે જળ, દિગે કદિ અંખ વેડી
- આળાં ચરાવી ચિત ચેર આળ,
ખાળા કરી કાં કરતી ઘું બાળ્યા ૬.
મારા કરે છે હવ માટે મારા,
ધારા ઝરે હૃદે તુજ પ્રેમ ધારા. ૭.
- દોહડો.
- આવી જાણવડ જાતમાં, મોતી નિષળ્યું એક;
પોતાના પાણી વિષે, હુબાડયો મુજ છેક. ૮.
દેખે મુઠ્ઠાને એહનો, સારો સારો દેહ;
મુજ મુઠ્ઠા વાસો ધોઈ, ઉરમાં નિ સદેહ. ૯.
એ નવ મદદ પણ તારમુજ, અણુણ કર્યો અણુકાર;
પરિણામે જેને થયો, મુજ તુજ એકાકાર. ૧૦.

અદ્વિતીય ईश्वर.

(લખનાર રા. રા. ઇન્દ્રારામ ભાઈચંદ વકીલ દીઓદર જીલ્લે પાલનપુર.)

ઉધાર વૃત્ત.

- ધૃતિ એક છે અનુકૂળ, સાચા સકળ એકજ મુળ,
દીસે દિવ્ય દેવળ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧
- જુગમાજીવજદપિજાણાય, તદપી તદ્દે વિધ વિધ યાય,
જુને જમણુમા સકુ ભેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૨
- બ્રહ્મા વિધણુ ચક્રે જૂપ, કમળા કાન્ત રામજ રૂપ,
પશુ જન દીનજ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૩
- નિરજણુ નિગમરી આપ, યાગે ત્રિવિધ તનના તાપ,
મુનિકા મુળ ભાજન ભેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૪
- રવિ શશિ ગગન કરતા વાસ, ઘટ ઘટ સજ્જમા પ્રકાશ,
જોતા જુમ્નિ કૃતિ છે એવ, મન વચ પ્રાયથી કર મેવ. ૫
- કચન કડા કંકણુ જોડ, વિધ વિધ ઘાટ ધડીયા કોડ,
સદ્ગુણ રામ ગણણુ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૬
- વર્ણાશ્રમ વધ્યા આવાર, રચિયા પુસ્તકો ધરિ પ્યાર,
તદપિ ત્રિમુખી તતખેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૭
- સેષો પુસ્તકો ધરિ પ્યાર, મરતા નન નવા વિચાર,
સધળે શોધી દેશ નિજ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૮
- વસુધા માલી વિચરો જ્ઞાન, એકજ અખિલ છે પિતુમાત,
સાનો મધ પાના એવ, મન વચ પ્રાયથી કર મેવ. ૯
- સધળા ધર્મગદિક સ્થૂળ નિશ્ચય એક એનુ મુળ,
મુકા મથન નિષ્ફળ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧૦
- દેવી દેવતા આધાર માનો, મુર્તિ નિ શ્રુતનાર,
એ છે અદ્વિતીય માલદેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧૧
- ધૃતર અતથ અશજ એક, ઘટ ધા વ્યાપિઓ જે છેક,
નિર્મળ નામની ધરિ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧૨
- જમથી જોગે જની જાત, લખા લાજસુ દિન રાત,
કાપો કર કુનતિ દેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧૩
- ધર્મે નો વિરો આ જદ, તત્વા વાદ નિર્મિત્રા કદ,
જગપતિ રાખ્યભજવા હેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧૪
- પ્રાણી માનનો છે તાત જલ સમજ જનની વાત,
ઇન્દ્રાણન ધરિ ઉરમેવ, મન વચ કાયથી કર મેવ. ૧૫

કનિષ્ઠ ઉદ્યોગ.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ તપડયા-મુંબઈ.)

નાના રોજગારો વિશે બોલતાં મી. બર્ડવુડ કહે છે કે-ધર્તીને વેપાર ને નવાં જોવી સ્થિતિએ પહેાંચે છે તે વિશે હું પ્રથમ બોલીશ. ધર્તીની મુખ્ય વાવણી પંજાબ, જોડીયા પ્રાંતો અને મધ્ય પ્રદેશોમાં છે અને એની ઉત્તરનો આધાર વર્ષાવૃત્ત ઉપર છે. હિંદુસ્થાનનો હિંમી જાતનો ઘટ્ટું પ્રેચાડનો જમરમાં તરત ખપી જાય છે. એ ઘટ્ટું સારા દળાષ છે અને ગયાં વર્ષના આંકડાએ જોતાં માલમ પડે છે કે હિંદુસ્થાનમાંથી વિલાયત ગયલા ઘર્તીનો જથ્થો કેનેડાના ઘર્તીના જથ્થા કરતાં વધારે હતો. ધર્તીના હિંદુસ્થાનના વ્યાપારે ઘણી મડતી પડતી જોઈ છે. પણ ને પ્રમાણે હાલ પેદારા થાય છે તે પ્રમાણે જોતાં કાંઈ અણધાર્યાં સંજોગો વચમાં ન આવેતો, કેનેડાના એ વ્યાપારનો જળરો હરીફ થઈ પડે. એ વ્યાપારમાં પૈસો રોકનારાનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે કે જે કંઈ ખામીઓ હજી હોય તે દુર કરવી.

યામગાના ઉદ્યોગમાં હિંદુસ્થાનમાં નાણું રોકવાનું ક્ષેત્ર છે. જો સંભાળ પૂર્વક ચલાવવામાં આવે તો એ ઉદ્યોગમાંથી મળતર માથ તેમ છે. અને તેનો ઘણો ક્ષનપુરનાં કારખાનાઓ આપે છે. સરકારનો એક હથુ વ્યાપાર થઈ જાય એવી ધારતી લાગે છે. કારણ કે સ્થાનિક કારખાનાવાળાઓ સરકારની હરીફાઈને લીધે પાછા પડતા જાય છે. પરંતુ અમેરીકામાં કોમ પ્રો-ટેક્ષ્ટી આમકુ કમાવવામાં આવે છે તેની નકલ હિંદુસ્થાનમાં થાય તો નાણું રોકેલું વ્યર્થ જાય તેમ નથી.

હિંદુસ્થાનના રેશમ વણનારાઓ પોતાના ધધામાં ઘણા આશ્ચર્ય છે. હાકુમીર જેવા મુલકમાં રેશમનમ હોડા ઉછેરી શકાય તેમ છે. જરૂર ફક્ત ઉત્સાહી અને હડાપણુ કરેલો કારખાર અને શેદીઆની છે.

કોલસાનો ઉદ્યોગ-મેડિ જ્યોર્જ હેમીલ્ટન કહે છે તેમ બીજા નંબરના ઉદ્યોગમાં એલી શકાય. હિંદુસ્થાનની કોલસાની ખાણોમાં અમે લાગેલા માણસોની સખ્યા સને ૧૯૦૧ માં ૧૦૦૦૦૦ ની હતી. કોલસાનો ઉદ્યોગ હિંદુસ્થાનમાં સાઠ વર્ષ થયાં જાય છે. તેમાં પ્રથમના ચાલીસ વર્ષમાં કંઈ ખર્ચેખરી ખીલવણી થઈ નથી. કલકત્તા અને આસપાસના મુલકોમાં મીલો તથા કારખાનાઓ ઉભાં થયાં થઈ એનો ખપ જલદીથી વધવા માંડ્યો. ખાણ ખાતાના ચીકેરેખેકરના રીપોર્ટમાંથી જણાય છે કે હિંદી કોલસાનો ખપ ચોખ્ખો વધી ગયો છે.

લોડું-મી. તાતા અને બીજાઓએ હિંદુસ્થાનનો લોહનો ઉદ્યોગ ખીલવવાને ને મોટા પ્રયત્નો કર્યા છે તેથી હાલમાં એ ધધાની વાત સારી રીતે ઉઘાડી પડી છે. હિંદુસ્થાન આખાનો વિચાર કરતાં જ્યાં ઉદ્યોગ ઘણો વધી શકે તેમ છે પણ જો કાંઈપણ ધધામાં વધુમાં વધુ ચાપણુ જોઈતી હોય તો તે લોખંડનો ઉદ્યોગ છે, કારણ કે મોટા જથ્થામાં ખનીજ પદાર્થ એકઠું કરી કામ ચાલુ રાખવાથી નફાની આશા રહે છે. લોખંડની કામી ધાતુ ૪૦ સં ૧૮૯૧ માં ૩૩૦૦૦ ટન કોલવામાં આવી હતી તેમાં હવે વધારો થઈ ૪૦ સં ૧૯૦૨ માં ૮૧૦૦૦ ટન જેટલી થઈ હતી.

ગેરડીની વાવણી આશરે ૩૦૦૦૦૦૦ એકર જેટલી જમીનપર થાય છે. ગોળા અને વગર ધોએલી ખાંડ તરીકે એનો વપરાશ ઘણો છે અને એને પરદેશી હરીફાઈની નડતર નથી.

નાણું રોકી એ ઉદ્યોગ ખીલવવાની જગ્યા છે.

હિંદુસ્થાનમાં તબાકુની ખેતીનો વિખાર એટલો મોટો છે કે એ ધંધામાં વધુ નાણું રોકવાનું મન થાયજ નહીં. હિંદુસ્થાનના તેલના ખીયાનો રોજગાર-ધણો મોટો છે. ઉત્તરના આંકડાઓ ધણા મોટા દેખાય છે અને ૧૧૦૦૦૦૦૦ પાઉન્ડ કરતાં વધુ કીંમતના માલની નીકાશ થયેલી જણાય છે.

કપાસીઆની નીકાશ સારી કીમતે થાય છે અને વગર સાફ થયેલાં કપાસીઆ પણ કંઈ કચરામાં ગણાતાં નથી.

હિંદુસ્થાનનો કાશીનો ઉદ્યોગ પડતો જાય છે. સસ્તો આઝીઝ તરફનો માલ બજારમાં પુષ્કળ આવે છે. બ્રિટીશ હકુમત નીચેના હિંદુસ્થાનના મુલકમાં આશરે ૧૩૩૦૦૦ એકર જમીન પર કાશી વણાય છે.

હિંદુસ્થાનના કેરોલીન તેલના કુવા અઘરેશમાં છે. અને કોલસાના રોજગારની માફક આ ઉદ્યોગમાં પણ હમણાંજ વધારો દાખલ થયો છે. હિંદુસ્થાનમાં કેરોલીન તેલનો અપ નીકળતા તેલના જથ્થા કરતાં ઘણો મોટો છે તેલના જથ્થાનું પ્રમાણ હજુપણ વધી શકે અને તેથી એ ઉદ્યોગની કીમત પણ વધી શકશે કારણ કે હજુ તો એ ઉદ્યોગ ઉછરતો છે. ખાસ જરૂર તેલની જાત મુધારવાની છે અને એમ માનવામાં આવે છે કે નીચેના પડમાંથી સારું તેલ નીકળશે.

હિંદુસ્થાનમાં કાગળ બનાવવાની ચાપુ શીસો નવ છે. જેમાંની એ તો ખાનગી માલીકીની છે. મુખ્ય ઇસ્લાકામાં એની પછવાડે પાંચ લાખ રૂપીઆ રોકવામાં આવ્યો છે.

હિંદુસ્થાનની સોનાની ખાણો જાણીતી છે. હિંદુસ્થાનની સોનાની ખાણોનું કામ હજુ નજીકનું છે. હજુપણ સોનું મલી આવે એવી જમીન છે. જે ઉદ્યોગ ખીલવવાની જરૂર છે.

સ્વેટના પથ્થર, સોનું, પેટ્રોલીઅમ તેલ, અને કોલસા એટલાંજ હિંદુસ્થાનના ખનીજ પદાર્થો છે એમ નથી; પણ માણેકની ખાણો, મેંગેનીઝ ધાતુની ખાણો, અખરખની ખાણો, કલકત્તાની ખાણો, અને બ્રહ્મદેશની લીલા પથ્થરની ખાણો ઘણી મૂલ્યે આવે છે. આમાં અખરખના અવિધ્ય તરફ નજર કરવાની ખાસ જરૂર છે. આ ખનીજ મધ્યે બંગાળામાંથી ઘણા વખતનો નીકળે છે અને તેની લાભ જાત, ઘણી વખણાય છે.

નહીં ખીલેલા અથવા સજ દેવાયેલા ઉદ્યોગો.

થાપણ રોકનારાઓનું ખ્યાન ખેતવાને કેટલાક નહીં ખીલેલા અથવા સજ દેવાયેલા ઉદ્યોગોનું વર્ણન જરૂરનું છે કારણ કે એ ઉદ્યોગો હિંદુસ્થાનની છુપી દોષત બહાર લાવી શકે!

હિંદુસ્થાનમાં અત્તર તથા સુગંધીનો ઉદ્યોગ ઘણા જુના વખતનો છે. પણ હિંદુસ્થાનના અત્તર બનાવનારાઓ પોતાના પશ્ચિમ દેશ ધંધાવાલાઓની બનાવટના જેવો માલ બનાવવામાં પાછળ પડ્યા છે. જે સુગંધી બનાવવાના નવા રસ્તાઓ દાખલ કરવામાં આવે તો હિંદુસ્થાન સુગંધીની બનાવટમાં સૌથી આગળ પડતું થાય. સુગંધીથી જુરેલા સેંકડો હોડવાઓ સુધરેલી દબથી બનાવનારાઓની રાહ જોઈ રહ્યા છે અને કોઈપણ ઉત્સાહી અને આગળ પડતી પેષારી પેદા દોરીઆ પેદા કરાશે આ ધંધો હાથ કરી શકશે.

હિંદુસ્થાનનો દરીયો ખાવા લાયક માછલીઓથી ભરપૂર છે અને બજારમાં માછલીઓ લાવી વેચાને થાપણ તથા એકત્ર બળતો જરૂર છે. અસલના વખતમાં, ઉંડા દરીયામાંની માછલી પકડવાનો ઉદ્યોગ પરી લાંબો હતો. પણ જે નદી-તપાસીકું તો તેનાં કારણે

શેષવાં જ્યાં પડે તેમ નથી. હિંદુસ્થાનના દરિયામાંની દોલત અખુટ છે.

સણ અને રૂઈ ઉપરાંત બીજી ઘણી જાતના રેસાવાદા ઝાડો હિંદુસ્થાનમાં થાય છે કે જેનો અસામાન્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો દેશના ઉદ્યોગની આબાદીનો પાર રહે નહીં.

નવા સાહસમાં ઝીંપલાવનારને શાક બાજુ અને રૂળ મેવો એ પણ ઉદ્યોગનું ક્ષેત્ર છે. રબરના ધંધામાં ઉગાડવાનું અને જનાવવાનું મોટું ક્ષેત્ર છે પણ તેને દુનીયાની બજારમાં ઘૂરત ખપે એવું જનાવવાને સુધરેલી રીતીની જરૂર છે. હિંદુસ્થાનના દેશીઓ જનાવટમાં બહુ ખેટકાર છે. કાચા પદાર્થોમાં ઘણો કચરો ભળવા દે છે અને તેથી તેમના ધંધાને ઘણું નુકસાન થાય છે.

Drugs-વસાણાના ધંધામાં અમેરીકા દુનિયાની બજારને પોતાનો માલ લેવા લલચાવે છે. તેથી હિંદુસ્થાનમાં થાપણુ રોકી વસાણાઓ જનાવનારને સારો ફાયદો થાય તેમ છે. દાખલા તરીકે આહેની ધુળ જેવી ભુકા બે (Caffeine) કાશીન જનાવવાનું શરૂ થાય તો નકામી જતી બચે. અમેરીકામાં દર વરસે આહેની ધુળની માંગણી વધતી જાય છે. અને તેથી ઉચ્ચાણવાલા મુશકે કે જ્યાં આહેના બગીચાઓ છે ત્યાં કવીનાષન અને કાશીન જનાવનાના કારખાના કાઢ્યાં હોય તો શું નફો નહીં કરી આપે? વળી હિંદુસ્થાનમાં કાચની જનાવટ જે કે એક વખત મુખ્ય ઉદ્યોગ ગણાતો હતો તેને ધ્યાન આપી સુધારવાની અને ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે.

દક્ષિણ હિંદુસ્થાનના પાણીમાં થતા Sea Weeds સી ઉવીડસ નામના ફરીઆષ્ટ હોડવાઓ દેશની દોલત વધારવાનું સાધન લાંબા વખતથી ચર્ચા પડ્યું છે. જતા પણ હિંદુસ્થાનમાં તેને વેપારી જરૂરીઆત લાગુ પાડવામાં આવતી નથી એ નવાઈ જેવું છે.

ખંભાતી પથરામાંથી જનતાં પ્યાલા રકાબીઓ વગેરે સઉએ જોયાં છે. જે કે કાચ જેવાં તારાં મંડળના લીટાઓવાળા પથરા તથા હાકીકના પથરાઓમાંથી બને છે.

સ્વામિ વિવેકાનંદ.

(“અક્ષવાહિનિ” ઉપરથી ભાષાન્તર કર્તા-શ. રા. હોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા.)

કુળ-સીમુલીઆનું દત્ત કુટુંબ કલકત્તામાં ઘણું જુનું છે. એક સમયે એ કુટુંબ ઘણું તવંગર ગણાતું હતું પરંતુ નસિમદેવીની કમ મેહેરબાનીથી ધીમે ધીમે સારી ગણાતી મધ્યમ સ્થિતિ ઉપર ઊતરી ગયું. સ્વામિના પિતાના પિતા જે જન્મુવરા પ્રભાણે સ્વામિને દેખાવમાં ઘણા મળતા આવતા હતા તેણે પોતાની પાછલી છંદગી દુનિયા છાગ કરી સન્ધ્યાસીપણામાં ગાળી હતી. સ્વામિના બાપનું નામ વિશ્વનાથ દત્ત હતું અને તે કલકત્તા હાઈ કોર્ટમાં એક સારા પ્રખ્યાત એટોર્ની-એટ-લો હતા. તેમની આવક મોટી હતી પરંતુ તેમનો સ્વભાવ ઘણો ઉદાર અને ઘન ધર્મ કરવાવાળો. હોવાથી એટલી મોટી આવક પણ તેમના અર્થ પૂર્તિ નહોતી અને તેમના સ્વર્ગગમન પછી બાપીકી મીલકત શિવાય પોતાની પુંજમાંથી તો ઘણું થોડું જ પોતાનાં છોકરાંએને વાસ્તે મુકી ગયા.

સ્વામિના માતૃ શ્રી જેઝી હાલ દગાત છે અને પોતાના બાળ છોકરાં, છોકરીઓ સાથે રહે છે તેઓ પણ એક વખાણવા લાયક ગુણવાન સ્ત્રી છે. મુખ્યત્વે કરીને તેમની યાદ શક્તિ એટલી તો સારી છે કે કેટલેક એક ગીત એકજ વખત તેમની પાસે ગાયું હોય તો તેનો

અમાન, તેના તે શબ્દો, વગેરે તેને લગતી બધી બાબત બરાબર યાદ રાખી શકે છે. સ્વામિનાથે દુનિઆ ત્યાગ કરવાનો ગુણ તેમના પિતાના પિતામાથી, તેમની સરકાર, પામેલી બુદ્ધિ તેમના પિતામાંથી અને તેમની મનજીત યાદ શક્તિ તેમના માતૃ શ્રીમાથી ઉતરી આવેલી હતી.

હાલના જમાનાના મહાન સન્યાસિની જન્મભૂમિનું જુનું મકાન કલકત્તાના પેટા ભાગ સીમુરીયા નામની જગ્યામા મોજુદ છે. પશ્ચિમ દેશના જડાનુવાદિઓના મગજમા વેદની શીતેસોરી (તત્ત્વચાન) દેખાવાનાર આજ મહાત્મા છે અને તેથી પશ્ચિમ દેશના વિચારોમા કેટલોક ફેરફાર કરી નાખ્યો છે.

જન્મ-લાખા વખત, સુધી એમની માતૃચીને પેટ પુત્રને જન્મ્યો નહોતો. તે કાશીની જાત્રા ગઈ અને વિશેષર શિવની ઘણા દીવસ સુધી પુજા કરી તેણીની દૃઢ ભક્તિથી શિવે સ્વ મામા તેણીને દર્શન આપ્યું અને કહ્યું જે હું જાતે તારે પેટે અવતાર લઈશ કાશીથી પાછા ફરીને હિંદુઓના ધર્મના રક્ષણ કરનાર પરાક્રમિ પુત્રને જન્મ આપ્યો. એમનો જન્મ બ્રહ્મ મુર્તિમા સૂર્યોદય પેહેલા છ મીનીટ આગમજ, ઈ સ ૧૮૬૨ ના 'જાન્યુઆરી' મહીનાની નવમી તારીખને સોમવારે થયો. એમના જન્મ સમયે ધનનો પૂર્વમા ઉદય થતો હતો, ચંદ્રમા કન્યારાશીમા હતો, શુક્ર બગીઆરમા સ્થાનમા હતો, અને ચંદ્ર દશમા સ્થાનમા હતો.

ખાધ્યાવસ્થા-શિશુ અવસ્થામા એમના રક્ત પ્રભુ વિશેષર ઉપરથી એમને વિશેષર નામથી બોલાવતા હતા. ન્યારે શાળામા દાખલ થયા ત્યારે એમનું નામ બદલી નરેન્દ્રનાથ નામ આપ્યું. શિશુવયમા પણ એમની યાદશક્તિ બહુ જમરી હતી. એમનો એક સંગો જે કે પોતે સંસ્કૃત વિધ્યાનો અભ્યાસિ હતા તે એમની સાથે એકજ આગમમા સુતો હતો, રાત્રે સુતા પેહેલાં એમને અમરકોશમાથી કેટલાક શ્લોકો દરરોજ બહાવતો હતો જે સ્વામિએ એવી અપળતાથી યાદ કીધા હતા કે પાંચ વર્ષની ઉંમરે આઠમા અમરકોશ સ્વામિની છન્દાએ થયો હતો. એટલી ઉમરથી એમને સાધુ મંગળ્ય તરફ પ્રિતિ થતી હતી અને કોઈ કોઈ વખત પોતાનું પેહેરેલું કપડું કાઢીને આપી દેતાં. એમની આટલી ઉંમરની બીજી અમરકોશ વાત એ છે કે બર નિંદ્રામા પડતા પહેલા તેમની પાપણુમાથી આસમાની રંગના તેજનું કીરણ એ છે કે બર નિંદ્રામા પડતા પહેલા તેમની પાપણુમાથી આસમાની રંગના તેજનું કીરણ નીકળી એકદં રૂઈ જે કીરણુમા વેહેઆઈ જઈ એમને વીગળા લેતું અને પછી ગાદી નિંદ્રા દેવીની બાથમા પે તે બીડાઈ જતા તે વખતની તેમની સમય સુચકતા અને બાહાદુરી નીચતા દાખલામાથી જણાઈ આવશે.

ન્યારે એઓ છ વર્ષના હતા અને અંગ્રેજી પ્રાઇમર ફક્ત વાંચી સમજતા હતા ત્યારે કલકત્તાથી બે માઇલ દૂર દુગલી નદીને સામે કાંઠે સીજપૂરની બોગનીચ [વનરખતિ વિધ્યાનો] ગાર્ડન જોવા જતી એ મડળી સાથે જવા નીકળ્યા એ મડળીને લા જવા સાર ધણે લાગે સુધી હોડીમા જવાનું હતું. ગાર્ડનથી પાછા ફરતા તે મડળીમાના એક જણને હિલગી રૂઈએને કનકતા પહેાવતાજ હોડીવાળાએ તકરાર લીધી કે હોડી સાફ કરી આપ્યા શીરાય કાઢ્યી હોડી બહાર ઉતારાશે નહીં. ન્યારે તેઓ આમ તકરાર કરતા હતા ત્યારે નરેન્દ્રનાથ તેમણી કીનારા ઉપર કુદી પડ્યા અને ઘણી નાની ઉમરે ટોવાથી હોડીવાલાએ તેને અટકાવવાની દરકાર કીધી નહીં. દોડતા દોડતા, ફાઈકવીડીયમમાથી બે ગોરા સૂપાઇઓને આવતા જવા અને સનામ કરી તેમની પામે ગયા અને બાગા તુલો અંગ્રેજી શબ્દો વાપરી તેમને સમજાડુ કે મારા કેટલાક વડીલોની સાથે જોડવાલુક ચનાવવામા આવે છે તે બધા સોલજેર, તેની

સાથે ગયા અને તકરારવાલી જગ્યાએ આવ્યા. સોલજરોને-જેકેનેજ હોડીવાલા સીધા યઈ ગયા અને આખી મંડલીને હોડીમાંથી ઉતરતાં કંઈ અડચણ કરી નહીં. આવી રીતે આપણા નાહના બાહોદુરે પોતાના વડીલ સાથીઓને જમલી હોડીવાલાઓ તરફથી ચનારા અપમાનમાંથી બચાવ્યા.

સ્કુલ અને કોલેજનો અભ્યાસ ક્રમ-નરેન્દ્રનાથ [સ્વામિને આ નામથી આપણે ઓળખીએ છીએ] ને શારિરિક કસરતની રમતોનો સારો શોખ હતો અને એમનો સ્વભાવ આનંદી અને ખુશનુમા હતો. તે પોતાના સાથીઓ સાથે સમાધિની રમત રમતા અને કેટલીક મીનીટ સુધી શ્વાસને ધોધી આંખ મીચીને બેસી રહેતા-“એ ઉપરથી પુરૂષના લક્ષણ પ્રાપ્ત્યમાંથી જણાતાં હતાં.” (The child is really the father of a man.) કલા સના પાઠો તરફ એ કંઈ ઝાઝું ધ્યાન આપતા નહોતા. પણ પોતાની જખરી યાદશક્તિની અદ્વધી વાર્ષિક પરિક્ષાના થોડા દિવસ અગાઉ અભ્યાસ કરવાથી પરિક્ષામાં પસાર થઈ જતા હતા. એમનું વલણ તત્ત્વજ્ઞાનની તકરારો તરફ વિશેષ હેતું અને જ્યારે આઠ વર્ષની ઉંમરના હતા ત્યારે તેમના એક સગા જેકે કાચેની પાશ્ચાત્ય શીલોસોરીની સીસ્ટમમાં હોશીઆર હતા તેઓએ મને સમજાવે તે જલદીથી અને સહેલાઈથી સમજી શકતા હતા. બાર વર્ષની ઉંમરે હરબર્ટ સ્પેન્સરના પ્રાથમિક તત્ત્વોનો એમણે અભ્યાસ કર્યો અને એ તત્ત્વજ્ઞાનની તેમના કેટલાક વિચારો ઉપર કટાક્ષથી કાગળ લખ્યો. હરબર્ટ સ્પેન્સર એમના પત્રથી ધણું ખુશ થયાં અને પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસમાં મગ્યા રહેવાને ઉત્તેજન આપનારો જવાબ વાળ્યો. મી. સ્પેન્સરનો પત્ર બેનુરમતમાં હજી સંગ્રહી રાખવામાં આવ્યો છે. એમનાશ રીરના મુંદરપણા સાથે એમનો કંઈ એવો તો મધુર હતો કે જે કોઈ એમને ગાતા સાંભળે તે કહી શકતા નહીં.

અઢાર વર્ષની ઉંમરે એમણે શ્રી. એ. ની પરિક્ષા પસાર કરી. એઓ કહેતા જે માઈ મગજ એકે દારી પોકેટ ભુકે જેવું છે. સ્વચ્છતાનો તો પોતે અવતાર હતા. જ્યારે કાંઈ નકાશ સફાઈની જાળમાં ઘેરાતા ત્યારે મનમાં ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતા હતા. એમના સોબતી-ઓ! એમને પોતાનો અચેસર ગણતા હતા. ધાર્મિક વિષયોપર વાદવિવાદ • ચલાવવાનું એમને ખૂબ ગમતું હતું. ઈશ્વરના ભુદા ભુદા આકાર ઉપરથી જેમ જેમ જીમર મંદોટી થતી ગઈ તેમ તેમ થકા ઉડતી ગઈ. બચપણમાં એઓ શમ અને શીવના જખરી પુજારી હતા. બહો સનાજવાળા જે પ્રમાણે પરમેશ્વરને માને છે તે સ્તો એમને ગમવા માંડ્યો અને આખરે પોતે પણ બહોસમાજમાં દાખલ થયા. પોતે સારી રીતે ગાતા હતા તેથી બહુ સમાજની પૂજન ગાવામાં મુખ્ય ભાગ જખવતા હતા. થોડા સમય પછી બહુસમાજના વિચારો પણ એમને રૂચ્યા નહિ. કારણકે મોક્ષની સ્તુતિથી એમને સંતોષ થતો નહોતો. એમને તો સાક્ષાત પરમેશ્વરના દર્શન કરવાની ઈચ્છા હતી. બહુસમાજના દરેક મેમ્બરને પોતે પુછતા કે તમે પરમેશ્વરને જોયો છે જેને જવાબ હમેશા નકારમાંજ મળતો હતો. આથી એમને અસંતોષ થયો અને તેઓના ખરાપણા માટે શકાશીળ થયા. જેને તેઓએ સાક્ષાત જોયો નથી અને જેને વિષે તેમણે કાંઈ કાંઈ જાણતો નથી તેની તેઓ ખરી રીતે ભણિત કેવી રીતે કરી શકે? આ વખતે એમનું મન બ્રમણમાં પડ્યું અને કોઈપણ બાબતપર ૬૮ વિશ્વાસ બેસતો નહીં. તેથી જ્યારે જ્યારે એમના સબધમાં કોઈપણ ધર્મનો માણસ આવતો ત્યારે ત્યારે તેની સાથે વાદવિવાદ કરવા મંડતા હતા.

ધાર્મિક વર્તન—પોતાની જીવનની આ તપકાએ પહોંચ્યા પછી તેમની મુલાકાત રામ-ચંદ્રદત્ત નામના પોતાના એક સગાની સાથે એકાએક થઈ; જેઓ કલકત્તાની મેડીકલ કોલેજમાં કેમીકલ એકઝામીનર હતા. એમની સાથે ધર્મ સંબંધી બાબતમાં કેટલીક તકરારો થઈ. મી. ૬૮ એમને સતોષ આપવાને અશક્ત હોવાથી, તેમણે એમને કલકત્તાથી ચાર માઈલ બિન્તરે દક્ષિણે નામના ગામમાં એક મહાત્મા રહેતા હતા તેમની પાસે જવા કહ્યું. તેજ સાંજે નરેન્દ્ર મી. ૬૮ દત્તની સાથે શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસની પાસે ગયા. તેને જોતાજ તે મહાત્મા ધણા ખુશ થયા અને જાણી લીધું કે આ ભવિષ્યમાં મહાન નર થનાર છે. તેમણે ફરીથી એક દીવસ એકલાંજ આવવાનું કહ્યું. જુવાન એન્ડ્યુએટ નરેન્દ્રે તે બાબતની હા કહી અને એક દીવસે તે મહાત્માએ તેમનામાં એવી દૈવશક્તિનો ગુરૂઉપદેશ આપ્યો કે જેણે પાછળથી આખી દુનિયાને છક કરી નાખી એજ દીવસથી તે મહાન પરમહંસના નરેન્દ્ર એક માનિતા શિષ્ય થયા, તેમની સંપૂર્ણ ચંકાઓનું નિરાકરણ થયું, અને પોતે એક રૂપાનર પામેલા પુરૂષ થયા.

માતાને પોતાના એકના એક બાળક ઉપર જે પુત્ર વાતસલતા હોય છે તેના કરતાં પણ નિશ્ચય પ્રેમથી શ્રીરામ કૃષ્ણ એમને ચાહતા હતા. પછીના છ વર્ષ પોતાના ગુરૂ સાથે ગાળવા એજ તેમની બરિષ્ઠની મહોટાઈનો પાયો નખાવ્યો ઈ. સ. ૧૮૮૫ ના પાછલા ભાગમાં શ્રીરામ કૃષ્ણ પરમહંસને જીવલેણ દરદ લાગુ પડ્યું જેણે એક વર્ષે ઈ. સ. ૧૮૮૬ના આગસ્ટ માસની ૧૬ મી તારીખે તેમના આંત્ર દાળતા શિષ્યોની વચમાંથી તેના પ્રાણ હરી લીધા આ મંદવાડના વખતમાં સ્વાર્થ રહિત ઇંકારઓ જેમાં નરેન્દ્રનાથ મુખ્ય હતા તેમણે પોતાના અભ્યાસની દરકાર નહીં રાખતા ગુરૂની આકરી કાપી. ગુરૂએ પોતાના મંદવાડના સમયમાં આ બધાઓને સંન્યાસની દીક્ષા આપી. તે મહાત્મા પોતાના વીસ શિષ્યો સુધી મોક્ષગતિ પામ્યા હતા. જેમાં નરેન્દ્રનાથ જેને આપણે સ્વામિ વિવેકાનંદ નામથી સારી પેઠેમ ઓળખીએ છીએ તે મુખ્ય હતા.

તે મહાત્મા પરમહંસના આ દુનિયામાંથી અંતર ધ્યાન પછી તે જુડી જેના સ્વામિ વિવેકાનંદ અગ્રણી ગણાયા છે તેમણે શ્રીરામ કૃષ્ણ મિસન સ્થાપ્યું. જેમણે પોતાના મહાન ગુરૂએ શીખવેલા સર્વ માર્ગો ઉપદેશ જો જમ કરવા માંડ્યો. આપણા સ્વામિએ આખા હિંદુસ્તાનનો પ્રવાસ કર્યો. દિમાલયમાં જઈ છ વર્ષ પર્વત રચા ભ્રમી બરેબર સાધુની સખત જીવન બધાં કઠોર વેદિને ગાળી, શરીરના બધા અવયવો તથા મનની માંગણીઓ બાંધી રાખી, આખરે પોતાના ગુરૂએ જે મહાનબોધ એમને આપ્યો હતો તેની સમ્માર્થ જમતને કાને લાવવા અને મનુષ્ય જનનું કરવાણું કરવાની ફરજ જાનવવા તેમને દિમાલયની ગુફા ગુફામાંથી બહાર આવવું પડ્યું. દિમાલયમાંથી નીકળી મેદાનમાં આવ્યા, દક્ષિણ તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું, રંગુનનામાં આવ્યા, ખેત્રીના ચળને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો, સાદી મુખર્ક મુખધથી પુણા, પુણાથી દેડાબાદ, દેડાબાદથી રેપકોમોરીન, રેપકોમોરીનથી પોંડીચેરી અને સાથી ઉવટે મદ્રાસ આવ્યા મદ્રાસના જુવાન નિશાળીઓ તથા કોલેજાએક વચવાળા કોલેરી-ઓની ધ્યાનમાં અ.મ્યુ જે હિંદુ ધર્મનો આવો જીવિત સો સંખવનાર દજી આપણે જોયા નથી. તેથી તેમણે સ્વામિને સીકાએ મોકલવા નિશ્ચય કર્યો, આખરે એમને જવા વગેરેના ખરચ આઈ ૪૩ એકડું દરવામાં આવ્યું જેમાં ખર્ચ કરતાં વિશેષ નાણું બંદીયા. આ સમયથી એમની બહેર કોરકોર્ડી શરૂ થાય છે અને તે ઘણું ટોણું બહેર થઈ ગયેલી હોવાથી અત્રે આપવાની નહીં.

વેપાર ધધાવાળાને આ કેટલું ઉપયોગી થઈ પડે છે તે હવે પછી જણાશે આ ટેલી-ગ્રાફીન યત્ર પણ આજના જમાનાની એક અન્યત્ર શોધ છે

વગર હાથે ચિતરેલાં ચિત્રો-માણસનું મન ચાહે તો ગમે તેવી મુશ્કેલી જતા પોતાનું ધ્વજીતુ પાર પાડી શકે છે આપણા દેશના સરકારી બિલ્ડરો જે આખે અંધ હોય, 'મોટેથી બોળ્યા કદગા હોય એકાદ અગ શક્તિહીન હોય કે દુરત તે બાહ્યાથી હરામનું ખાવા લોકોને બોળી રૂપ થવા તથા હિંદુસ્તાનની દારીદ્રતામાં વધારો કરવા બીજા માગી ખાવાનો ધધો આદર છે તેવા માણસોને નીચેનો દાખલો જણાવવા જવો છે

મી. અરુણ હીસ નામના સખસના જ્યારે તે આઠ વર્ષ ઉંમરનો નાદાન હતો ત્યારે અચાનક દામ નીચે આવી જવાથી બન્ને હાથે કપાઈ ગયા બન્ને હાથ વપાઈ ગયા છતાં પણ બે વર્ષ પછી એટલે જ્યારે દસ વર્ષનો થયો ત્યારે એની જિમરના બીજા છોકરોએની માફકજ લખના તથા ચિત્રો દોરતા શીખ્યો, તે લોકો કરતા એ જાણે દરજે યશ્યો એને ક્રીડેન્ડોઈંગને જોઈ પસંદગીનું સર્ટિફિકેટ મળ્યું. આજે ચીતારા તરીકેની તેની કાર્તિ જાણે દરજે પહેાંચી છે રાણીએ તેના સારા વોટરકનર ચિત્રો ખરીદ્યા છે અને કારીગરોની રાયવ સોમાઈની ધો રાયવ ઇન્સ્ટીટ્યુટ અને ડડની ગેરેરીમા નમુના તરીકે દેખાડવા એના ચિત્રો મુખવામાં આવ્યા છે મી. ગીસ પીછીઓ પોતાના મોઢામાં પકડે છે. અને પોતાની ગરદન તથા જડમાના સ્નાયુઓને એવી રીતે ટેવ પાડી દેખ્યા છે કે એક દીવસમાં છ સાત કલાક પોતાનું કામ કરે છે જતા તે થાકતો નથી

જાપાનની પામે આવેલા કારીઓનો ખરો રાજ રતા કોને જાણવો ? યોગેશ્વરિક જે કારીઓમાં રાજ તથા મજા બન્નેને પોતાની દરેલીમાં નચારી રહ્યો છે તે યોજ વરસ અગાઉ એક ઝાડુ કાઠનાર હતો તે આવી જોઈ પડવીએ થી રીતે ચડ્યો તે કાઠની જાણમાં આવ્યું નથી તેના પહેળા ખભા, તેના સખત ચહેરો અને તીક્ષ્ણ આંખો એ માણસના દુકમદાર અને બોબી સ્વભાવની સાક્ષી પુરે છે યોગેશ્વર પ્રધાનના જુલમથી આજુ કારીઆ ત્રાસે છે અને મજબુત પેટેશ વગર બહાર નીકળતો નથી. લશ્કરનું ઉપરીપણ એની પામે છે રાજનો ખખનો એની પામે છે અને રાજ તો એક બચુ પોતાની ઉછેરનાર આનાના તામામાં હોય તેમ એના તામામાં છે જાપાન ગેરીઆને પોતાને રક્ષણ નીચે લે નહી ત્યાં મુખી આ માણ ઝાડુ કાઠનાર કારીઆનો ખરેખરો રાજગ કાયમ રહેશે

M D P.

સ્વચ્છ અને સસ્તું વુડ એન્ડ્રોર્વીંગ ।

ચિત્રો છબીઓ, દેખાવો, તથા કોઈપણ ચિત્ર ઉપરથી પુસ્તકોમાં છાપવા માટે સ્વચ્છ વુડ કાઠ બનાવવા હેતુ તે નીચલે સરનામે યત્રવ્યવહાર કરવાથી ક્રીયાયત બાવે કરી આપવામાં આવશે

માણિકલાલ કે. ભટ્ટ, એન્ડ્રોર્વર.

૬. ભાટવાડા-ઉમરેઠ [ગેરા]



મનની કેળવણી.

(૨)

(લાખનાર શ. શ. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા-સુવંધ.)

મગજનું પાતળાપણું—મગજનો ખાસ અભ્યાસ કરનારાઓ જણાવે છે કે કેટલાક માણસો મગજના પાતળાપણાનો ભોગ ચક્ર પડેલા હોય છે. તેઓના મગજમાં એકી વખતે એટલી બધી વાતો આવે છે કે દરેક ચીજની ઝાંખી છાપ તેના પર બેસે છે. એવા માણસોને વાસ્તે જોન બ્રાહ્મ કહે છે કે “તેણે દરેક ચીજ જોઈ અને સાબળી, પછી બધી ચીજને એકી ગુંચવી નાખી, અને તેથી તેના ઉપર બરાસો રાખવો કંઠણુ થઈ પડ્યો. અને જે માણસે કંઈ જોયું અથવા સાબળ્યું નહોતું તેના કરતાં પણ આતો વધારે ખોટું રસ્તે દોરવી લઈ ગયો.” આ સ્થિતિ વધારે સાધારણ થતી જાય છે. ઘણા લોકોને દુનિયા ઉપર એવો કંટાળો આવી જાય છે કે પછી તેમને દરેક ચીજમાં જીજ્ઞાસુતા પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તેની ઝાંખી છાપજ તેના મગજ પર થાય છે.

વકીલો અને ખેરીસ્તરોના અનુભવથી જણાય છે કે મેથેમેટીકસ (ગણિત) આને સુધારવાને સારી કામ લાગે છે એક ઘણા ઉંચા દરજ્જાના ત્રણ જડજોએ કહ્યું છે જે તેઓની મોજમજાહના વિષયમાં તેઓએ મેથેમેટીકસનો અભ્યાસ રાખ્યો હતો મણીતથી ધ્યાન આપતા રીખ્યા છે જે તમારું મન બદલવા જશે તો તમારે ફરીથી શરૂઆત કરવી પડશે. અવલોકન કરવાની શક્તિ પણ ધણી વધારી શકાય છે. કેટલાક માણસો અવલોકન કરનાર સુકી જાય છે એ અજાયબ જેવું છે. આપણે જોઈશું જોઈ સમજી શકીએ છીએ તેનાથી આધુનિક પણ ઘણા સમજી શકતા નથી.

એક છુપી પાલીસનો રસ્તો.

વીરીક—નામનો એક મ્હોટો ફ્રેમ કીટકીય કહે છે કે જે જે માણસોને તે જોતો તેને ઝોળખી રાખવા અને તેની નોંધ મનમાં રાખવાનું શીખવાની અગત્યતા તેના ધધાને માટે કેટલી મ્હોટી છે. તેણે નિશ્ચય કીધો કે જે માણસો એકાએક રસ્તામાં મળે તેમાંથી ચાર પાંચ જણના મ્હોરા તથા આકૃતિનું બારીકબારીક અવલોકન કરી લેવું. પહેલાં તો એને જણાયું કે કેટલી બધી ચીજોનું અવલોકન કરવાનું તે સુકી ગયો હતો. તે લખે છે કે હું કેવો મુર્ખ છું કે જે માણસનું મે બારીક અવલોકન કીધું તે પોતાના માથાના વાલનો સેંચો ઝાંખી બાબુએ, જમણી બાબુએ કે વચમાં પાડે છે તે જોઈ વાદ રાખવાનું ચુક્યો. આખરે તેણે પાદાસ્ત શક્તિ અને અવલોકન શક્તિને એટલી અદ્યુત રીતે વધારી કે દરરોજ સો માણસનું વર્ણન એક ફોટોગ્રાફ પાડતો હોય તેમ ઝીણુમાં ઝીણુ બારીક સાથે આપી દેતો કેટલાક માણસોના મગજમાંથી કંઈ જતું નથી. કેટલાક બધરાઓ માણસો કરતાં આ બાબતમાં ચઢીઆતા હોય છે.

• એક અંગ્રેજ લશ્કરી અમલદાર વર્ષેક દીવગર જાપાનથી ઈઆઈ ગયો, તે લખે છે કે આમવામની ચીજોની નોંધ ત્વરાથી મગજમાં ઉતારી લેવામાં જાપાનીઓ એકા છે. એક રમતજ તે લોકોમાં એવી રૂબાય છે કે એક રેબલ ઉપર સંકેતો ચીજો ગમે તેમ ગુચ્છવાયથી સ્થિતિમાં નાખેલી હોય છે અને તે રેબલ ઉપર ફક્ત એકજ મીનીટ સુધી તે રમનારાની અંદાજોમાંના દરેકને જોવાનું હોય છે અને પછી તે ચીજોનું અને ત્યાં સુધી પરીપૂર્ણ લીસ્ટ

ખાણની વાત હા મેં પણ કંઈ તેવું વાંચ્યું 'ખરૂં' તે શું હતું પાર... ન્યારે પોતાનું મગન
અદરની, બાબત પેકડી લેવા તૈયાર રાખતો નથી અને હા "તેવું" કંઈજ "વાદ" રાખવા ની
મેહેનત લે છે ત્યારે એવું વાંચવાથી લાંબા શા હર્ષારો લોકો નવલકથાઓ વાંચે છે, અને
તેઓએ જે છેલ્લી મોપડી વાંચી હોય તેની વસ્તુ વીધે તમે તેને સવાલ કરશો તો સેહેજ
પણ કહી શકશો નહીં તેઓ લંઘનમાં વાંચે છે એ સજ્જ ખોટો નથી

આ તેવું ઘણી સાધારણ છે અને યશ્ના લોકોને અન્યથુતા પડી ગય છે
શ્રી બેડેસ્ટનની યુક્તિ આ તેવને મેટાડવાને હાથોગી છે "મોપડી અથવા પેપર બંધ"
કરી અને મનમાં પુછો કે આપણે કંઈ કંઈ બાબતો માદ રહી શકી છે તમને તુરતજ માલમે
પ્રકાર કે તમે ખરેખર વાસ્તુ કે અપનારે વાપરેલી સાહીની સુરંધ લીધી."

જવર વિષે કિચિદ વિવેચન.

(લાખનાર—શ્રીયુત વેદ પ્રેમજીભાઈ બપ્પરભાઈ લાખાપુરવાલા)

[૨]

આપણુ આર્ય વેદ વિષયનું નિદાન પ્રકરણ અગ્રેજ વેદક શાસ્ત્રો અને યુનાની વેદક
શાસ્ત્રોથી સરખાવીને તેઓમા રહેલા તાત્પર્યોને અનુભવથી અવલોકાખ એક માખાપના તથા
કોકરાઓની પેઠે પરસ્પરમા ઉપકાર કરનાર, અને મળતાપણુનો સમ્બંધ, ધરાવનાર અને
અસ્તુતાએ એકરૂપ બજવાનો આપણો જે ઉદ્દેશ છે તે સ્પતિપાત્ર છે. જેમ જગતમાં સર્વ
ધર્મો અધરના રચિત છે અને તેને વેદાતીઓ, જ્ઞાનીઓ કિંવા વિદ્વાનો એકજ દોરામા પરોવેલા
પ્રાણાના ધારાની પેઠે તેઓનું વારતાવિક સ્વરૂપ એકજ જુએછે તથા સર્વના શરીરોમા આત્મ
તત્વ એકજ જુએછે, તેમ મહાન વેદકજ્ઞાનીઓ પણ સર્વની કથનપ્રવૃત્તિ તોખી ગણીને
વસ્તુત અભેદતા ઓળખી લેવા બાદ કથન પ્રવૃત્તિવિષે મળતાપણુ બતાવીદેછે એ ખાસ
અનુભવી વિદ્વાનોના કાંત-ચાંતે હાજર છે

ટાઈક્રાઈડ શીવર અને ટાઈક્રસ શીવર આપણા માધવનિદાનુસાર જ્વરાતિસારે સાથે
નિકટનો સમ્બંધ ધરાવતા બજીયછે, અને જ્વરાતિસારની દવા તે જ્વરોને અનુકૂળ પડેછે,
એ વિષે મેં થોડો અનુભવ લીધેલોછે. નીચેનાિવા જ્વર છે તે આપણા આર્યવેદકવિષે કદ
જ્વરના લક્ષણોને ખુદ મળતો આવેછે કનકદ્યુનમાં પણ તેની જેવોજ બજીયછે, તેપણુ
તેના ચિહ્ન આળા તેઓ કરતા અતિ તિવ્ર હોયછે તે હાલ અતો દેખાવ આપતો નથી.
કેટલાક આ જ્વરને એપી પણ ગણે છે.

ટાઈક્રાઈડ અને ટાઈક્રસ યૌદ દહાડે અને એકવીસ દહાડે જાયછે એમ તેઓનો ખાસ
નિયમ છે એમ મારા અનુભવથી તો મેં 'જિયુ' ન્યા પ્રથમ તો આ તાવ યૌદ દિવસનો છે,
કે એકવીસ દિવસનો છે, એમ તેઓને ઓળખી રકવાનો તર્ક પણ અશક્ય ન્વે હોયછે.
કેટલાક વેલેલેઈ જ્વર યુક્ત અતિશય ઠાળા તાવોના તથા વિભાગ પણ પાડેછે, એટલે એક
એક મનાનો, બીજો જે સજાનો અને ત્રીજો તથા સજાનો સાત દિવસ રહીને મટે તેને એક
સજાનો, એમ બીજા જ્વરોને માટે પણ બજી લેવું મેં ઘણી વખત અન્ય ચંદોથી ને
મારા અનુભવથી એવું અનુમાન પણ કરેલું છે કે જ્વરાતિસાર જ્વરે ચિકિત્સા કરતા તાપક-

તોન ન જાય ત્યારે દરદીઓના ખેસીઓને કહેવાની જરૂર પડે છે કે આ જગત સાત દિવસે
જાય તેવો છે. દયા ચાલુ રાખવી એ જરૂર છે, કેમકે જગત કદી ન મરી શકતો હોય તોપણ
તે વધવા ન પામે; તેની સંભાળ અને યોગ્ય ઉપચાર તો સેવવાજ નોંધ્યો. ત્યારે સાત
દિવસે તે નથી જતો તો પછી યાદ દિવસના જગતનું અનુમાન કરાય છે. ત્યારે યાદ દિવસે
નથી જતો ત્યારે એકવીસ દિવસે તે જશે એમ આશા રખાય છે. વેદકવિદ્યા મોટા સમુદ્રરૂપ
હોવાથી તેમાં જંમે એવા જોડા જોતરી શોધે તોપણ તેની કાશીયા અપૂર્ણ રહે છે, કારણકે
કુદરતની કૃતિ અને બલવતી દોવાથી તેની આગળ કાષ્ટના અનુભવનું અભિમાન ટકી શકતું
નથી, છતાં શોધક વિદ્વાનોનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય તેવું પણ દીસતું નથી, કેમકે શોધક
અગ્રજે કેટલે દરજ્જે આજ કાળો છે તે આપણે સદજ જાણી શકીએ છીએ, માટે
જગતમાં આજસ કરતાં ઉદ્ધાગ વધારે જય મેળવી શકે એ દેખીતું જ છે.

કૃપાળુ અગ્રજ સરકાર સર્વ પ્રમાણે સંભાળ દૃષ્ટિ રાખી સર્વનું બચું છડે છે, એ
નોંધ અને આનંદ થવા જેવું છે, તો વેદકવિદ્યાની શોધ કરનાર વિદ્વાનોપર તે રાજ કેમ ન
થાય? થાયજ, વર્તમાન જમાનો શોધ કરવાને અનુકૂળ છે, માટે આપણે દેશી વેદવિદ્યાવાળા
અગ્રજનું અને અગ્રજવાળા આયુર્વેદનું તત્ત્વગ્રહણ કરીએ તો એમાં કંઈ ખોટું નથી,
કેમકે વેદવિદ્યા જાતે અપૂર્ણ છે એ વિશે આપણે પૂર્વે કહી ગયા છીએ, તો પોતાના પક્ષની
વિદ્યાનો અભિમાન કાઢીએ રાખવું બધું છે, તો આપણું સર્વ ડોક્ટરો, વૈદ્યો અને હકીમોને
હિત છે કે એક બીજાના અર્થો ખ્યાનપૂર્વક જોવા અને તેઓમાં રહેલા બારીક તાત્પર્યને
થઈને નોંધને પછી પોતાના મત સાથે સરખાવી એકતા કરવી, અને આપણે સર્વ સાથે
(તમે હલકા પ્રકારની વેદકવિદ્યાવાળા છો ને અમે ઉત્તમ પ્રકારની વિદ્યા સપાદન કરી છો
એવી ખંડન મંડુરૂપ બેદ બાંતિ ટાળીને) બેદ ધારણ કરીને પરસ્પરમાં સલાહ સંપન્ન
વર્તવું નોંધ્યો છીએ. અન્ય વૈદ્યો દ્વારાગ્રહ અને જ્યાં જો કાઢી રહેતાં હોય તો જો નહીં
લાગણી ધર્મ અને નીતિ વિરુદ્ધ હોઈને પરિણામે અનિષ્ટ જપ્તવે છે, માટે તેને ધિઃકારવી ધરે છે.

મેં જોયું છે કે એક દરદીને મોટા વિદ્વાન ડોક્ટરો કે વૈદ્યોથી સંતોષ મળ્યો નહોતો,
તેને એક લમતા જાંટ વેદની બનાવેલી માત્ર એક અરધીના માંધીના માંધીઆણાની વસ્ત્રથી
પૂર્તો સંતોષ મળ્યો હતો. એવા દાખલા ઘણી વખત બને પણ છે, તો હવે કહો એ વિશે
ગર્વ કેનો ચાહે એમ છે? આથી હું એમ કહેવા નથી માંગતો કે એક અલણ અને વગર
અનુભવી નીમ હકીમ કે જાંટ વૈદ્યોની દવા દરદીઓએ લેવી, પરંતુ મારો કહેવાનો હેતુ એજ
છે કે કુદરતની કૃતિ પાસે અગ્રજ આદિ વેદ વિદ્યાઓ પોતાની શક્તિ માટે છેક લાચારીજ
બતાવે છે, તો હવે આપણે સર્વ અગ્રજ ડોક્ટરો, આયુર્વેદો અને યુનાની હકીમો વગેરેએ
કેમ વર્તવું યોગ્ય ગણવું નોંધ્યો, કે જેથી માંદામાંહે વેર જરના મૂળ બળી જાય. એક
ઉદાહરણની વાત નોંધ્યો તો ખરી છે કે જેમ સદૃશ્ય લેન્ડ દત્તાત્રેય રૂપિએ કુમારિકા, બમરો
અને સૂર્યાદિ ચોવીશને ગુરુ ગણાવે છે, તેમ આપણે પણ પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન શોધક
વિદ્વાનોના વેદકવિદ્યાના સઘળા લેખોને જાણીને તેમાંથી ચુલ્કનું ગ્રહણ કરવું નોંધ્યો,
કે જેથી તેમાં રહેલી સત્યતાનું પોતાને યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે, અને આપણને તેમજ સર્વ
પ્રજાને વધુ લાભ મળે.

ધર્મ કથાનાં શાસ્ત્રોમાં તેનું ખુલાસાવાળું વિવેચન છે.

કવિ નર્મદાશંકરનું જીવન કાર્ય.

(૨)

હિંદવાસીઓનો એક સમગ્ર સમવાય થાય, આપણે જ્યાં એક પ્રજા યજ્ઞએ અને સ્વતંત્રતાના પરિણામ રૂપ અનેક તેજસ્વી મુખો અનુભવીએ એવી કરેલી દોસ કવિના પ્રથા લાંબા પછી બેને નહીં થાય તેને તે ક્યારે થશે એ અમે સમજી શકતા નથી, અર્થાત્ નૅશનલ કોંગ્રેસ જેવી જે સંસ્થા હાલ આવી લોક પ્રિય થઈ છે તે અને પ્રજા સમવાય થવાની શુભ નિશાની છે તે પણ કવિએ કદપનામાં પોતાને આટલું ઘડી કાઢી નોઈ હશે એનું અમારૂં માનવું થાયછે કેમકે જો એમ નહીં હોય તો

“સુભટ સહુ ઉત્સાહે ઉત્સાહે; શુભ સ્વતંત્રતાને
ગાને; સમરરંગ રંગવાનેજયે, સુભટ સહુ.”

* * * *

“ઝીઝો સહુ ઉર્મંગમાં સોહાય, ટળાને દાસ છુટાં રહેવાય,
પરો શુભ રસાળ વધતાં થાય; નર્મદા દેશ ધણો વખણાય.”

* * * *

“પડે પણ સ્વતંત્રાતું હીર; રાખજો વારસને કહે વીર.”

* * * *

આમાં અનેક દેશભક્તિથી પ્રેરાયલાં પરો કવિ શું કરવાને ગાય ? એટલુંજ નહીં પણ દ્વિભતથી દુઃખ સહન કરવામાં જે શુભ છે તેનું ચિત્ર શું કરવા આપે ? અરે ગ્રીસ અને રપાટાનાં વખાણ કરી આપણામાં સામાજિક વિચારો શું કરવાને જગાડવા પ્રયાસ આદરે ?

જો આજના સમયમાંજ આપણી હિંદી નૅશનલ કોંગ્રેસ અસ્તિત્વમાં આવી ત્યાર પછીના પાંચ સાત વર્ષોમાં પણ કવિની હયાતી હોત તો શુભશક્તિઓ છે તેના કરતાં રાજ્યકીય વિષયોમાં વધારે પ્રજા થયા હોત એ નિર્વિવાદ છે, કેમકે હકો માંગવાને માટેની નવી ઇચ્છા ક્યારની નર્મદાશંકરે શુભંર પ્રજામાં ઉત્પન્ન કરવા માંડી હતી.

મહિપતરામ ત્યારે ઇંગ્લાંડ જઈ આવ્યા ત્યારે યશ્વિજનો તરફથી જે કહ્યોનો વરસાદ એના ઉપર વરસાવવામાં આવ્યો હતો તેનો વિચાર કરતાં તે વખતમાં મુધારાના હિંમાયતીઓ વિરુદ્ધે જુદા વિચારના લોકો કેટલી રીતે કાળી શકતા તેના સ્ફેજ ખ્યાલ આવે છે. આવા પ્રતિરૂપકોને અનુકૂળ વખતમાં વિધવા વિવાહ કરીને કવિએ જે સાદસ ઘટપણું અને સદનશીલતા અપાતી છે તે દ્વિા સમજી માણસને મોહકાયક નથી ? અનેક કપટી વેશતાં પણ અનાથ અજાણી વ્હારે ચડી, મુસારો એટલે નહીં પણ મનનો છે એમ મિદ્ધ કરી આપનાર કવિ દત્તા. આ મદાન જીવન કાર્યમાં કર્તવ્ય ભુલિથી જે ઉત્સાહ પ્રેરાયો તેના પરિણામને લીધે કેટલીક જાતનું સાદસ કવિએ ઉનાવળાયદ, વ્હોરી લીધું અને ન્યાતથી બગીચાનું રહેવું પસંદ કર્યું. આવા મિશિત જગતપ્રયત્નમાં પણ જોનેજ પોતાનું Heroism જોયું ન હતું. ત્યારે માનસિક સ્થિતિનું પરિવર્તનથી કોઈક પ્રાણીના વિચાર તરફની એક કવિના મનને વીધે થઈ ત્યારે ખુલી રીતે પોતે તે જગતને કવી બનાવ્યું કે મદાર મનની સ્થિતિનું આ રૂપાંતર થયું છે. એમાં પણ અમને એક જાતનું ગારવજ દ્રષ્ટિ ગાયર થાય છે. જ્યારે આજે જે અનેક જુના

વિચારના પડોળો રથપાટા જાય છે તેનાં પ્રેરકનું માન પણ જતા જતા કવિને માટે છબરે નિર્માણ કાઢી હોય એવું કહેવાય છે. આથી જ કવિને માટે છબરે રચાયેલી જોનાર હોય તેને જ કેમકે કવિ શ્રી કાષ્ઠ પણ દિવસ 'આતિ'ની તરેણીમાં શુદ્ધિ પૂર્વક રહ્યા હોય એમ અને માનતા નથી એમણે બીજાનામાં ઉત્સાહ પ્રેરણા એ હેતુથી ઘણી વખતે એક પક્ષના વિચારો આગળ કહ્યા છે એ વાત ખરી પરંતુ એમનું જીવન એકદર રીતે પૂર્વાપર સંબંધ ઉપર લક્ષ રાખી આકલાનું જે અને તેમનાં કરતાં ડોકિયાપણું રહે જાણીતી વસ્તુ કે જે વિચારોના એમણે દિલ્લવાસીઓની સામાજિક ઉન્નતિ કરવા માટે યોગ્ય છે, ઉપર આપણે જાણવી ગયા છીએ તેનાં સાધવામાં એમનું જીવન જીવનમાં ચલુ છે એમની ખરે સસારની નિર્દોષતા જાણવાનો । કવિને જ વિચાર હોતો નેમણે સૌથીથી જાણ્યો, જાણ્યો વધારે સાસારિક વ્યવસ્થામાં, અંતમાં વિનિદ્ર રૂં કરવાનો ઉદ્દેશ હોયો નેમણે અને સુદેશ, સ્થિતિથી જાણવી યજ્ઞની, સેવાતેમ, મહામત્ર, બેકાંતે, સમજવવાનો આશય હોયો નેમણે

આવા મહાન પુરુષનું જીવન એની મેજેજ લોકના-સ્મરણમાં રહે એ સ્વાભાવિક છે પણ લોકો તે વિસરી ગયા નથી એમ થયેથી આપણી સુતિ પૂર્વજોએ કરેલા ઉપકાર માદ રાખતા શિખરે એમ અમારે માનવું છે માટે એમ માનીએ છીએ કે નેકે કવિનું સ્મરણ આપે આપજ રહેશે એ નિર્વિવાદ છે તથાપિ યુગરાતવાસીઓ એમણે કરેલા ઉપકાર બુદ્ધિ નથી એની સાબીતીમાં એઓએ કોઈક રીતે આપણને એમની અવસાન કાળ પછીજ તે થવું નેમણું હતું પણ આપણે કદાચ આજે સુધી એમની આંખો રહેણી કરણીને પાશ્વર્ય લોકોની રહેણી કરણી સાથે સરખાવીએ ત્યારે જ મનુષ્ય છે અને તેથી મોડું મોડું તેા એ ને કાષ્ઠ શુભ કાર્ય છે તે અમારે આદરણીય છે એમ એમ માનીએ છીએ

અને આટલું કહેવું અપ્રાસંગિક નહીં ગણાય કે, આજે થોડા મહિના થયા સુરતમાં એક યોજના કવિશ્રીના નામનું પુસ્તકનું કાર્ય માટે નિર્માણ થયું છે કાર્ય અનેક રીતે સુવ્ય ઠે, અને જો તરણ વડે તરફથી આ યોજના થઈ છે તેમની અત્યાશંકસુધીની ખતરી કાર્યો દક્ષતા તથા પ્રમાણિકતાનો વિચાર કરતા અમને એમ આજે છે કે જલ્દી થોડા સમયમાં એમણે આરંભેલું કાર્ય નિર્વિઘ્ન ત્યારે તરફથી, પાંદે પડવાના અનેક શુભ ચિન્હો વર્તમાન પત્રદાર અમારા વાચકોમાં આવી ગયા છે સામળ્યા પ્રિયોણે સુરત વડે દરેક, મુબંઈ તેથી અમદાવાદમાં સભ્ય, ગુલરેશીની કમીટી નિમ્નવામાં આવી છે અને તે કમીટી દ્વારા પુસ્તકની તૈયારી પૈસાની મદદ મેળવવા યત્ન જારી છે પુસ્તકોના સારો સંગ્રહ થવા માટે યોજના એમ અમને લાગે છે કેમકે જણી, વખતે પુસ્તકોની, પહેલ એ કાર્યના સુખમાં, સ્વીકાર્યની, અમારા વાચકોમાં આવી છે સામળ્યા પ્રિયોણે પૈસા, એકાદ થયેથી, સુરતની, સુબાઈ, જેકની સંપ્રદાયામાં કરવામાં આવે આશા છે કે એટલી રકમ એકી થશે કે જેના વ્યાજમાંથી પુસ્તકોની દેખરેખ, રૂપની, સંકાય, આ કાર્યને સહ મદદ કરશે એવી અમારી આતી, આતી, આતી

અને, આ સરથાળા યોજનાને વિનવી કે જેમણે જતા સુધી એક Standard યુગરાતી, પુસ્તકોના રચાવવા, તરફ દક્ષ રાખવી કે જેથી અમારા મહાન યુગશાસી નરે કરેલી, અનેક મેવાઓના કાષ્ઠ અરો જુદો, વળે છે એમ, થયેલ જામે સમજણ, કવિશ્રીના જીવનનું સમગ્ર રહસ્ય જે એકજ વાચકમાં ફરીએ, તે તે યુગરાતમાં ગાનદીપ પ્રગટવાનું હતું એમ સિદ્ધ થી સંકાય છબરે પાસે એવીજ, અર્થેના છેક આરંભેલા, પુસ્તકોના જેના અનેક, ગાનદીપ કવિ, જેવા નરવીરોના સ્મરણમાં આપણું દિલ્લ દેશમાં પ્રકટાવવામાં અને અને આપણે દિલ્લવાસીઓ અને, મથસ્વી સુખો બોગવીએ । તમારું ।

૯૦ સર્પની સાથે ખેલ, વણીક સાથે મીત્રાઈ, જેર આખી જોવાની રમત, અને પરસ્ત્રીનો સગ એટલાં વાનાં પોતાનું લણું છૂંદતો હોય તેણે તજવું.

૯૧ સ્ત્રી સાંભળ્યાથી કે દીઠાથી ચિત્ત દુરે છે. અને સ્પર્શથી ધન દુરે છે. નથા સંધો ગથી બળ દુરે છે. માટે સ્ત્રી સાક્ષાત રક્ષણી છે.

૯૨ એકતો સ્ત્રી ચરિત્ર, વ્યસનીની પ્રીતિ, જુગારીનું વચન, આરમાન માતું હેત, ગુણકાની લાજ, દુરમનની નમ્રતા, સ્ત્રીનું ક્ષદાપણ, કાગડાની પવિત્રાઈ, સર્પમાં અત્રત, રાગની મીત્રાઈ એટલાં સાચા ન હોય.

૯૩ જે કમ અક્ષણના માણસો અસક્ય કાર્ય કરવા પરિશ્રમ કરે છે. તેનો શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. અને લોકોમાં હાંસી થાય છે.

૯૪ પોતાથી કામ થઈ શકે એમ છતાં બીજો તે કરી આપે એવી ઇચ્છા રાખવી તે કેવળ મુખાઈ છે વળી સાચો ધણી આપણી જૂવ બતાવે, તે ધ્યાનમાં ન લેતાં તેની અવગણના કરવી એ માત્ર દુ ખી થવાનું જ લક્ષણ છે.

૯૫ “દગા કોમીકા સગા નહીં” માટે દગાને તજ દેવો જોઈએ સમજીનેનું ‘જુવણ’ છે કે દગાથી પૈસા પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર પણ કરવો નહીં. દરામ દાનતથી મેળવેલા પૈસા જતા રહે છે. એટલું જ નહીં પણ તેની સાથે ઇજત આપરને ખલલ પહોંચ્યાની માણસને શિક્ષા થાય છે.

૯૬ કોઈ બીજને તુચ્છ કે નકામી ગણવી નહીં. પ્રથમ જોવામાં નિરખોગી જેવી દેખાય તે પણ વખતપર કૂચકારક થઈ પડે છે. ને શોધનાં મળતી નથી. ઇચ્છાંકમાં એક માણસ ખાટલીઓનાં જુલ્ય ભોંય ઉપરથી લીધીને જોગ કરી વેચતો હતો. તે એમ કરતાં કરતાં મોટો પૈસાદાર થઈ પડ્યો હતો.

૯૭ રાજા અને અધીકારીઓને લાજમ છે કે અમલથી આંધળા નહીં બનતાં. પોતાનાં કૃત્રથી રૂપને નુકશાન નહીં થાય, એવી રીતે સદા વર્તવું. રૂપતવડે જ રાજા છે. મોર પીછાંચીજ રણીઆમણો દીસે છે. એ વાત ખસુસ લક્ષમાં રાખવી.

૯૮ પકો તપાસ કર્યા સીવાય કોઈ અગપચા માણસના ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી કોઈ વખતે ધણી મુશ્કેલીમાં આવી જવાય છે. જોકે આખર સત્ય જ તરે છે. “તો પણ મોનું લઈએ કશી અને માણસ જોઈએ વશી.”

આફત આવી પડે ત્યારે માલરા બની નહીં જતા સ્ત્રીજથી સુકિતસર છુટી જવું જોઈએ. સમયસુચકતા વાપરવાથી માણસ આપત્તિમાંથી બચી જાય છે.

૧૦૦ દેવની ગતી અકળ છે. લાભ પારીને કરેલા કામમાં અણધાર્યો અલાભ બની આવે છે. માણસના કરેલ વિચાર કોઈ કામ આવી શક્યા નથી. “આદર્ષો અધખીય રહે ને દરી કરે સો હોય” એ વાતમાં કોઈ સંશય નથી.

૧૦૧ કેદ-એ અમરણ સકિતનું સત્યાનાસ વાળે છે, શરીરને ક્ષીણ કરે છે. પ્રીતિને નિસ્તેજ કરે છે અને ન રૂઝાય એવા ધાથી અંત કરણ બેઠે છે, તે જીવતો જન્મ છે, ગળવાનો ચોર છે, કંગાલીઅનનો મિત્ર છે બાપડીનો બજારો છે, અને હાકરાંની દલગીરી છે. માટે દરી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો.

હિંદુસ્તાનના દેવાલયો.

(લખનાર, શ્રી, દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા-મુબઇ.)

{૬}

બનારસ-કાશીક્ષેત્ર.

હિંદુઓને કાશીક્ષેત્રે ઐસુ થી મોહોટા મોહોટું ધામ છે. એમ માનનામા આવેલેકે શિવજીના ત્રીશુળની અણીબિપર એ શહેર બાધવામા આવ્યું છે અસલ સંત્યુગના સમયમાં તો એ સ્થળ સુવર્ણનું હતું પરંતુ કલિયુગમા પેયર અને મગાડાનુ ચઢી ગયું છે ગંગા નદી મુબદી મુખ સુધી પરિત્રાગણ્ય છે પરંતુ કાશીક્ષેત્રની પાસે તો એમની પવિત્રતામાં ધણી વધારો થાય છે એ ક્ષેત્રનો એવો મહિમા છે કે કાંઈ પણ ધર્મનુ કામ લા કરવાથી નમણુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે) પરં કોશી કાશીક્ષેત્રની આસપાસ દસ માઇલની હદમા જેનુ મૃત્યુ થાય તે મિતે સ્વર્ગને પામે છે

ધમુનાહના સંગમ પછી એકસો વીસ માઇલ દૂર ગંગાજીના ઉત્તર કાનારા ઉપર કાશીક્ષેત્ર આવેલુ છે કલકત્તાથી રેલવેને માર્ગે ૪૬૭ માઇલ, મુબઇથી અબાહ્યાદને રસ્તે ૬૩૮ માઇલ અને મદ્રાસથી ૧૫૫૦ માઇલ દૂર છે

બનારસ શહેર ગંગાજીના ઉત્તર કાનારા ઉપર આસારે ચાર માઇલ સુધી લાખાયુ છે નદીની પટ એકપ્રતિઆશ માઇલ કરતાં સેહેન વધારે છે અને અર્ધ ચક્રાકાન્ત આકાશમા એક અખાત જેનુ બેની રહે છે નદીને કાનારા એકસો મુટ લાંબી ટેકરીપર બંદીરા, મસજીદો, મંદિરો અને જુદી જુદી અતના મકાનોની હાર લાગી રહી છે જે ટેકરીની જાણુમા નદીની સપાની સુધી પહોચતી પાકો પથ્થરના બાથેલા ઘાટોનજરે મહે છે

બનારસ અસલની વખતમા હિંદુઓનો વેદો તથા બીજા શાસ્ત્રો શીખનાનુ મુખ્યસ્થાન હતું અને હજુ પણ ટેલેકે આશ છે પરંતુ પશ્ચિમાલ સુધારા અને વિદ્યાના તેજમા હિંદુ ઓનો અસલની પધ્ધતી બુધ્ધતી નમદે જેને મોટેમોં પ્રીન્સેપ Mr (Prinsep) નીમે પ્રમાણે લખે છે

"The Schools and hallowed retirements of the Benares Pandits are sought after as the fountain heads of Brahminical learning, and are consequently filled with pupils, but from a prevailing idea that the receiving of remuneration would destroy the Merit of teaching the Vedas, the pandits in most cases accept nothing from their Scholars, trusting to donations and stipends from rajahs and men of rank. In the present day encouragement from such quarters is becoming more and more precarious, and Sanscrit learning is consequently on the decline, while the great success of the new colleges ... in which the study of European literature is united with that of India will tend further to eclipse the almanac of rigid Hindoosm."

બનારસના પંડિતોની શાળાઓ તથા પવિત્ર આશ્રમોને બ્રાહ્મણોની પવિત્ર વિદ્યાનું મુખ્ય સ્થાન ગણીને શિષ્યો શીખવા આવે છે. વિદ્યા શીખવવાને એક દાનરૂપ ગણી એ શિષ્યો પાસે શી લેવાથી વિદ્યાની પવિત્રતામાં ઘટાડો થાય છે એમ સમજી પંડિતો પોતાના શિષ્યો પાસેથી કાંઈ શી લેતા નથી અને પોતાના નિર્વાહનો આધાર રાજ્ય રજવાડા તથા બીજા શ્રી-મતોના આશરો ઉપર રાખે છે. દીવમે દીવમે એ બાળુએથી ઉત્તમન મલયું મુસ્કેલ થતું હોવાથી સંસ્કૃત ભાષાનું અસહની પદ્ધતિ ઉપરનું શિક્ષણ મોટું પડતું જાય છે. અને મુશ્કેલી-અન બાપા સાથે દિદુમ્તાનની જુની ભાષાઓનું શિક્ષણ દાખલ કરવાવાડી કેલેન્ડેની સ્થાપના ફોલ્કમંદ નીવડવાથી ફક્ત હિંદુ ધર્મના શિક્ષણવાડી આ શાળાઓ અધિકારમાં જતી જાય છે.

કેટલાક મેકા સુધી બનારસ બૌદ્ધ ધર્મનું મુખ્ય મથક હતું. તે વખતે વારણાની ઉત્તરે સરનાથની આસપાસ શેહેર વસેયું હતું. સરનાથ જે જગ્યા હાલના શેહેરથી સામાન્ય માઇલ દૂર છે. સક્યમુનિએ ઇ. સ. પૂર્વે ૫ મા વર્ષ ઉપર પોતાના પ્રાથમિક સિદ્ધાન્તોનો બૌદ્ધ આપવો આ જગ્યાએ શરૂ કર્યો એમ ધારવામાં આવે છે.

અહીં બૌદ્ધ ધર્મને લગતાં મકાનોનાં ખંડીઓર ધણાં છે. થોડા સમય પછી બ્રાહ્મણ લોકોની સત્તા વધવા માંડી. બૌદ્ધને વિષ્ણુના એક અવતાર તરીકે માનવામાં આવ્યા. થી શંકરાચાર્યે જેઓ ઇ. સ. ના આઠમાં નવમાં સદ્કામાં યજ્ઞ ગયા છે. તેમણે બૌદ્ધ ધર્મ તથા તેના સિદ્ધાન્તો સામે લડત ચલાવી કાશીમાં શીવની પૂજનું મહાત્મ્ય વધાર્યું. અને ઇ. સ. ના અગીઆરમાં બારમા સદ્કામાં બૌદ્ધ ધર્મનું નામ નિશાન પણ રહ્યું નહીં.

બનારસમાં નાહના મોહોટાં સંખ્યાબંધ દેવાલયો છે. જયપૂરના ગંગા માનસીંહિ એક લાખ દેવાલયો એકજ દીવસમાં કાશીમાં બધિવાનું નકી કર્યું. તે પ્રમાણે એવી યુક્તિ કરી એ નિશ્ચય અમલમાં મુકવામાં આવ્યો કે પથ્થરના મોહોટા કંકડાઓ ઉપર પણ મંદીરની નિશાનીઓ કેતરવામાં આવે તેને પણ દેવાલય ગણવું. અને દાસ પણ બનારસના ધણા બાગોમાં મોહોટા પથ્થરો ઉપર દેવાલયોની આવી નાની આકૃતિઓ કેતરેલી દીવામાં આવે છે.

પણ એ ઉપરાંત પથ્થર ચુન થી ચણેલાં બીજા અસંખ્યાત દેવાલયો કાશીજમાં છે. ઇ. સ. ૧૩૦૦માં મહમદ સુબતાન અલાજીદીને એક હજાર દેવાલયો બાંધ્યા હતાં એમ કહેવાય છે. પણ પાછાં એટલાં બધાં કે તેના કરતાં દોઢી સંખ્યાં વધી. આરંભરૂએ પાછાં દેવાલયો તોડ્યાં પરંતુ આ ત્રીજી વખત પણ પાછા દેવાલયો ચણ્યાં જેમાંના મુખ્યની સંખ્યા ૧૫૫૦ની થવા જાય છે અને નહાના દેવાલયોની સંખ્યાનું તો પુછવું જ નહીં.

અસંખ્યાત મોહોટાં દેવાલયો મુસલમાનોએ તોડી નાંખ્યા છે અને હાલના મંદીરો દક્ષિણ ના મુલકના મંદીરો જેવડા મોહોટા નથી તો પણ બનારસના મંદીરો ચુના અને પથ્થરથી મજબૂત બાંધેલાં છે અને કેટલાંકમાં તો કેતર કામની નકરીનો શણગાર સારો છે. દેવાલયો નદીના ઘાટ ઉપર તેમજ અદરના ભાગમાં છે અને કેટલેક ઠેકાણે તો મંદીરોનો જીમખો છે.

લોકો પોતાનો ઘણો વખત નદીને કીનારે ઘાટ બેસીને કાઢે છે. ઘાટ ઉપર સાધુ સંતો જેગી જતી ટાંગાબંધ પડેલા હોય છે. ચરીરે ભરમ લગાવી પોતપોતાની તપશ્રયોમાં મશગુલ હોય છે. બનારસમાં જમીન તથા પાણી બંને રત્નોથી જવાય છે. નદીમાં હોડીમાં બેસી શેહેરનો દેખાવ નીહાળનાં જે જુદા જુદા મકાનો મંદીરો તથા મસજીદો નજરે પડે છે તેથી આંખને આનંદ મળે છે. શેહેરના રસ્તા વાંકાપુકા અને મોટા લાગે સાંકડી ગલીઓ છે જેમાં પેડાવાળી ગોડી કે ભાર લાધેયું એકાદ પ્રાણી ભાગ્યેજ જમી સકે. મકાનો પથ્થરના બાંધેલા છે. કેટલાંક છ માળ સુધી ઊંચા હોય છે. (અધુર)

વીર મરાઠો કન્યા.

૧૩ મી શતાબ્દમાં દક્ષિણમાં દેવગીરિ અથવા દેવગઢમાં યાદવ રાજ્ય રાન્ય કરુતા હતા. રામરાજને એક પુત્રિ હતી. તે કન્યા માટે અનેક વાર શત્રુઓએ એકે યુદ્ધ કરી સંકટમાંથી રામરાજના પ્રાણ બચાવનાર સેનાપતિની કન્યા તેને ત્યાં જ રહેતી હતી. થોડા વર્ષ ઉપર વિરમતીનો પિતા, રામરાજ માટે રાત્ર સાથે લડતાં ધારા તિથે સ્થળે સ્વર્ગવાસી થયો. તેની પાછળ તેની પત્નિ સતિ યજ્ઞ. વિરમતી ક્રૂર એકલી કન્યાજ તેની પાછળ રહી હતી. રામદેવ રાજ્યએ તેને પોતાની જ પુત્રિ પ્રમાણે માની પોતાને ત્યાં લાવી જરૂરસત કરતો હતો. વિરમતી અને રામદેવ રાજની કન્યા ઝારી એ બન્ને એક બીજા ઉપર ઘણો પ્રેમ રાખતાં હતાં. રામદેવગવ પશુ તે બન્નેમાં કોઈ ભિન્ન ભાવ ન જણાતાં સમાન પ્રેમ રાખતો હતો. દરપાસદેવ નામના એક વીર પુરુષ સાથે ઝારીનો વિવાહ નિશ્ચય કરી સર્વ વિધી થઈ ગઈ હતી. વિરમતી માટે પશુ એવોજ કેહ થોડા વીર પુરુષ મેળવવાની તજવીજમાં હતો. પોતાના સેનાપતિના કુળને થોડા હોય તેવો કુલિન વર તે શોધતો હતો. તે સમયે મરાઠા મોઢેને મુમલમાનોની પેઠે પડદાનો રીવાજ નહોતો. પ્રાચિન કાળના ક્ષત્રિઓને, પોતાની પત્નિ, પુત્રિ અને કુળવધુઓને છુપાવી, સંતાડી રાખી સંભાળ કરવા એવા નામદં નહોતા તેઓ પોતાની કન્યાની ઇચ્છાનુરૂપ વર મેળવવા સ્વયંવર કરી શકતા હતા. રાજ કન્યા ઝારી અને દરપાસદેવ, એ બન્નેનો પ્રેમ બંધાયો હતો. કુળવધુને થોડા હોય તેવું તેવું બાપણ અતું હતું. તેજ પ્રમાણે સેનાપતિ કન્યા વિરમતીને પણ પોતાના હૃદય પાત સાથે વાતચિત કરવાને પ્રસન્ન મળતો હતો. ગમદેવરાવે કૃષ્ણરાવ નામના વીર પુરુષને વિરમતી સાથે લગ્ન કરવા નક્કી કર્યો હતો. તે વીર કૃષ્ણરાવ તેને પસંદ છે કે નહીં તે કામ રામદેવે પોતાની કન્યા ઝારીને સોંપ્યું હતું. કૃષ્ણરાવ અતિશય સુસ્વરૂપ, તરુણ અને વીર પુરુષને થોડા એવો ગુણવાન હતો. રામદેવરાય તેના અને વિરમતીનાં લગ્ન કરી આપે તો સારું એવો હૃદય મનમાં વિચારતા પૂર્વજ રામદેવગવના તે વિચાર જણાયાથી વિરમતીને કેટલો આનંદ થયો તે કેહેવું અશક્ય છે. કુળમાં અને ગુણમાં યુક્ત એવો કૃષ્ણરાવ પોતાનો પતિ છે, વિરમતીએ મનમાં એવોજ નિશ્ચય કર્યો. અને તેજ નિશ્ચય તેણે પોતાની મિત્રિણી ઝારી દ્વારા પોતાના ધર્મપિતાને જણાવ્યો. આ ખબર સાંભળી રાવે સત્વર લગ્ન કરવાને ફરાવ કર્યો.

૧૨૮૪ મધ્ય સમયમાં એક વિધિ આવી ઉપરિચિત થયું. ૧૨૮૪ની સાલમાં અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ દક્ષિણમાં સ્વારી કરી દેવગીરી કુળને લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને તે નિશ્ચય પ્રમાણે પ્રયત્ન સંપદલ લઈને દક્ષિણમાં આવી પહોંચ્યો. અલ્લાઉદ્દીન ખિલજી, રાજના શરિરમાં સારા નહારા હોવા બેઠાએ તેવા રણેણું મિત્રણ બનેણું એક પુતળું જ હતું. તે કવચિદ્ શત્રુ સાથે અતિશય નિર્દયપણે-દુષ્ટપણે-લડી તેવું નિર્દેશન કરતો અને કવચિદ્ અતિ મમતાથી વર્તતો હતો. પોતાના શત્રુએ સ્વધર્મ ત્યાગ કરી મુસલમાની ધર્મ સિંચકો તો તે તેને પ્રહુ સારું લાગતું. દક્ષિણમાં આઢ્યા પછી તેની મહત્વાકાંક્ષા તો એજ હતી કે દક્ષિણના મરેઠા રાજ્યએને મુસલમાન બનાવી દેવા! પણ બીજી તરફ મદુવંશીય રાજ્યએ સ્વધર્મને પ્રાણ કરતાં વિશેષ મ્હાતા હતા. સ્વધર્મ આગળ પ્રાણની અથવા તો બીજી કોઈ પણ વસ્તુની દરકાર કરતા નહોતા. અલ્લાઉદ્દીન આદિશાહ પોતાની ઉપર મદાદ લાવે છે એ જણી રામદેવરાવ અને તેના સેનાધિપતિ વિગેરે

જવાબ તો આપણો યત્ન સિદ્ધ થાય આપ મને ના કહેશો નહીં. જ્યારે આ કામ મેં માથે ઉપાડ્યું છે ત્યારે પછી જીવ જીવ તો લલે પણ હું તે છોડીશ નહીં !

રામરાજ્યએ તેની યુક્તિ અથવા નાદત બાબત વિચાર કરવા માડ્યો. કૃષ્ણરાવે કહ્યું. મહારાજ ! નકલી વેપ ધારણ કરી શત્રુઓના લશ્કરમાં પેશી બેઠ જાણી લેવો જોઈએ. પરંતુ રામરાજ્યએ ફેર સાદસ કરવા ના પાડી અને આવું માહસ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી એવું કહ્યું. પરંતુ કૃષ્ણરાવે પોતાનો આગ્રહ છોડ્યો નહીં. છેવટે ના છતાં રામરાજ્યએ તેને અનુમતી આપી.

આ વૃત્તાત સાંભળનાજ, પોતાના પતિના ધૈર્ય માટે આશ્ચર્ય થયું. અને બીજી રીતે ધણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. કારણ કે વેશ બદલીને શત્રુ લશ્કરમાં જવું અને શુભ બેઠ જાણી થઈ સહીસવામત પાછા આવવું એ કાંઈ ન્હાનુંસુંતું કામ નહોતું. હાથમાં માથું લઈને પ્રાણુતિક સકટમાં ઉડી પડ્યા જેવું માહસ હતું. પરિમતીએ તેને એકાતમાં મળી તેના મનોનિગ્રહને પગલુત કરવાનો યત્ન કર્યો. તેને ધણું સમજાવ્યો પણ તેણે છાતી ટેકીને એવો ઉત્તર આપ્યો કે જ્યારે આવું જગજ સાદસ નહીં કરીશ ત્યારે અમે વીર પુરુષ શાના ? અન્તે તે પતિ પ્રાણુ વિર મારાંજી કહ્યું કે પ્રાણુ ! આપ જ્યારે આવું સાદસ કરોજો ત્યારે મને પણ વેશ બદલાવોને આપની સાથે લ્યો ! હું પણ એક ખરેખરી વીર મરાઠણું કન્યા છું ! હજી સુધી આપણા લગ્ન થયા નથી તો પણ મહારા સિરછત્રે અને મ્હે આપને સ્વિકાર્યા છે તેથી આપ મહારા પાતિજ છો, અને આપના ઉપર જે સકટ આવે તે મને સકટ પડ્યા બરોબરજી છે.

તે વીર કન્યાનું આ બોલવું સાંભળી કૃષ્ણરાવ હસ્યો અને તેને બોલતા અટકાવી તેણે કહ્યું - બહાલી ! સ્ત્રીઓ કદાચ પુરુષનો વેશ ધારણ કરે તો પણ મકટ સમયે તેમના શરિરમાં ધૈર્યદિક ગુણ યોગ્ય રહે છે ! તું મહારી સાથે આવે તો મને સ્હાય કરવાને બદલે ઉલટું મહારે ત્હારે રક્ષણ કરવું પડે અને ત્હારીજ કાળજી રહે માટે તમારો વિચાર બંધજ રાખો. વિરમતી હવે કાંઈ બોલી શકી નહીં અને કૃષ્ણરાવનું બોલવું જાણે પોતે માન્ય કર્યું એવું જણાયું તો પણ કૃષ્ણરાવ ઉપર તેનો પ્રેમ હતો તેથી તેને પોતાના પ્રાણુપતિની ચિંતા થઈ તેણે તેના બે હાથ જાલી તેની મુખમુકારામું જોઈ કહ્યું નાથ ! મહારા દ્વંદ્વમાં આપની મૂર્તિ જગાઈ ગઈ છે મને મુકીને જશો નહીં શું સાધવી સ્ત્રીઓના પ્રેમ હજી ત્હમે જાણી શક્યા નથી ?

“હા, બહાલી ! ત્હમે મને અત્યંત વહાવા છો, પરંતુ શું કરું ? ત્હમારા ધર્મ પિતાનું કામ પાર પાડી વિજય મેળવવો તેમાજ રિત્વ છે.”

“નાથ ! મહારા જીવન ! પિતાજી ના કહે છે છતાં ત્હમે જીવાત સાદસ શા માટે હડાવો છો ?”

“પિતાજીના દ્વંદ્વમાં શું વિજયની લાલસા નથી ?”

“વિજયની લાલસા પાર પાડવાને બીજન પણા ગ્સ્તા ષણા.યોદ્ધાઓ છે ! તમારા બધાના સાધુમાં ધણું બળ છે તે રસ્તે લાલસા પાર પાડો.”

બહુ બળથી નડી દમરો યોદ્ધાઓની દાની કરવી, હજારો નિર્દોશોના પ્રાણુ શુભાવવા અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવવી તે કરતા કેષક બીજી યુક્તિથી તેનો મહાત્ થાયતો શું યોદ્ધા ?

“મહારા જીવન ધન ! મહારા નેત્ર રત્ન પ્રાણેશ ! વીરભૂમીના વીર પૂત્રો મરવાથી ક્યારે ડર્યાંછે ? પોતાની માતૃ ભૂમિની રક્ષા માટે લાખો દિડુઆએ પ્રાણુ શુભાવ્યાંછો દિદુના દતિદાસને વીરપુરમાં અને વીર સ્ત્રીઓના ચરિત્રો જૂવાં તે શું બતાવેછે ? શત્રુ રહામુ સર્વત્ર

જ્યોત્સે પ્રાણ સુમાવ્યાછે તેજો સ્વર્ગગામી થયાછે. નાથ! યુક્તિથી ફસાવવા જતાં આપણે ફસાઇ જઇએ તો આપણી કૈવી અવદરો? શત્રુને અંધારામાં રાખ્યા ચુપ્ત માર મારવો એવો બળહીણ પ્રપંચી પુરુષોનું કામ છે! હિંદુસ્તાનના રાજપૂતો અને ક્ષત્રિઓએ દુશ્મનોના રક્ષામાં લડી માતૃ ભૂમિની રક્ષા કરીછો ત્હમે વિચાર કરો કે જે જે સુસજ્જમાન બાદશાહોએ વીર આર્ય પૂરોતે દગો દઇને, અન્યાયરીતે અને શુષ્કપણે જીત્યા છે તેમની પાછળ કેવી નિંદા થઇ રહી છે? તેમને આ લોકમાં તો શુ પણ પરલોકમાં નહીં નિવાસી યધુ પડ્યું હશે. તેમને માટે ઇતિહાસમાં કેવા નિંદક લેખો થયા છે! ત્હમારી પણ તેરીજ નિંદા ચાલતો હું પણ નહીંમાં જાડોં માટે કૃપા કરી બાહુ બળથી લડો! અને વિજય મેળવો.

વિરમતીના આ સમ્પ્રદા સાંભળી કૃષ્ણરાયે કહ્યું: પ્રાણ વધવો! હજુ તું તો નાશન યુક્તિનો છે. શત્રુઓની નજાબત જાણી લેવી એટલા માટેજ હું જાઉં છું. તેમાં નાશક અટકાય કરો એ હીક નથી."

હવે વિરમતીનું કાંઈ આશ્ચું નહીં. તેણે તેનો નિશ્ચય જાણી લીધો. કૃષ્ણરાયે રાત્રિનો વેપ બદલ્યો અને "સકેત રાખ્દ" તથા "ઑસવેલ" બોલતો તથા ઓસખ આપતો આપતો પોતાના લશ્કર બહાર નિકળ્યો.

વિરમતી કૃષ્ણરાય ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખતી હતી. પોતે તેને કાંઈપણ મદદ ન કરે એ ચોખ્ખાં લાગ્યું નહીં. તેણે તરતજ પુરુષનો વેપ ધારણ કર્યો, અને "સકેત રાખ્દ" તથા "ઑસવેલ" બોલતી બોલતી તેની પાછળ પાછળ તે પણ ચાલી નીકળી. લશ્કરના પ્રત્યેક માણસે આ નવીન પુરુષો માટે વિચાર કરવા લાગ્યા પણ મકેત રાખ્દ અને ઑસવેલ બોલતી હતી તેમજ કૃષ્ણરાય આગળ ગયો હતો તેથી વિશેષ પુછ પરછ કરી નહીં? જે કોઇ પુછતુ તેને તે જવાબ દેતી કે કૃષ્ણરાયને મદદ કરવા માટે મ્હારાને મ્હને મોકલ્યોછે. તેથી હું જાઉં છું એટલું કહેતી તે આગળ ચાલી ગઇ.

આગળ કૃષ્ણરાય અને પાછળ વિરમતી એમ બન્ને સાલતાં હતાં. બન્નેની વચમાં થયું અંતર હતું. પોતાની પાછળ પોતાની બાવિ પત્નિ આવેછે તે કૃષ્ણરાયને સ્વપ્ને પણ જણાયું નહોતું. યજ્ઞ વિરમતીને પણ ખબર નહોતી કે કૃષ્ણરાય કેટલે વેગેજે!

સુમારે એક મ્હારે સાલતાં સાલતાં વિરમતીને એવો ભાસ થયો કે પોતાની આગળજ કોઇ માણે છે. એ કૃષ્ણરાયજ છે. હમણાંજ મ્હારે તેને ઓગળ આપવી નહીં એવું વિચારી તેણે પોતાના ઘોડાનો વેગ ધીમો પાડ્યો. એટલામાં આગળ સાલતાં કૃષ્ણરાયના સમ્પ્રદા સંભળાયા. તે બીજા કોઇ જોડે યાત કરવા લાગ્યો. તે સાંભળવા લાગી:—

"કાણ?"

"હું અલાહદીન બાદશાહનો મિત્ર?"

"તમારું નામ?"

"મ્હારું નામ કૃષ્ણરાય."

• "વાહ! કૃષ્ણરાય! શાગ્રમ! હું વિચારતો હતો કે તમે શરીરેતે આવી શકશો?"

"કેમ વાર? એક વખત પ્રતિજ્ઞા કરી પછી શું તે વ્યર્થ જાયછે? આજે કેટલીક યુક્તિ કરી આવ્યો છું. રામદેવરાયની આંખોમાં ઘૂંજ નાંખી આવ્યો છું! તે વિચારને એમજ ખબર છે કે હું શત્રુનો ચુપ્ત જોડ જાણી પાછો આવવા જાઉં છું. પરંતુ તેને ક્યાં ખબર છે કે હું ખાજો જઇ તેનીજ ગાદી ઉપર બેસી રાજ્ય કરીશ."

કૉંગ્રેસ એ શું ?

(૨)

કૉંગ્રેસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે ? તે કેટલી બધી દ્રઢ સંસ્થાલક્ષિત-પ્રજા-લક્ષિત-ખરેખરી રીતે ભેદનાં સંસ્થા લક્ષિત-બતાવી રહી છે ? તથા તેણે કાર કરેલા ઉદ્દેશનું પરિણામ કેટલું બધું મર્યોતકૃષ્ટ છે તે આપણે જોઈ શક્યા છીએ. આ ઉદ્દેશો પાર પાડવાને માટે કયાં માધનોની જરૂર છે તે જોઈએ. પહેલો ઉદ્દેશ પાર પાડવાને બીજો કોઈ ઉપાયજ નથી ! ઇંગ્લંડવાસી-સર્વ પ્રજાને હિંદુ-સ્તાનની સ્થિતિથી વાકેફ કરવા માટે કૉંગ્રેસ શિવાય બીજું માધનજ નથી આ દેશમાં કૉંગ્રેસને સહાનુભૂતિ આપનાર, જેટલા વધારે પુરુષો હશે તેટલોજ તેના કાર્યને વધારે પ્રભાવ, ઇંગ્લંડવાસીઓના હૃદયમાં અકિત કરી શકાયે. જેમ વધારે બાળકો ભેગાં મળી પોતાનું દુઃખ પોતાનાં માતા પિતાને બજાવે છે તેમ તેમ માતા પિતાના હૃદયમાં તેમના દુઃખની લાગણી ફેલાય છે અને ત્યારે પોતાનાં બાળકોને દુઃખથી મુક્ત કરવાને તેઓ યત્ન કરે છે. શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકોદ્વારા અન્યાય મળતો હોય તો વિદ્યાર્થીઓની પ્રજ્વળ છે કે પોતાનું દુઃખ પોતાના હેડ માસ્ટરને વિદિત કરવું. જ્યાં મુખી વિદ્યાર્થીઓનું યથાર્થ દુઃખ શું છે ? તેમને યથાર્થ રીતે શું આપવું જોઈએ ? માસ્ટરોએ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? અને પ્રત્યેકની પ્રજ્વળ શું છે ? તે જાણવામા ન આવે ત્યાં મુખી એક બીજામાં અમતોષની લાગણી રહે એ સંભવિત છે એજ લાગણી પરિણામે એક બીજાના શત્રુ બનાવી અતે સ્ફુલ્ભના સાગં કાર્યમા મોટું વિઘ્ન આવી પડે, પરસ્પર વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થાય, અને તેથી બન્ને વ્યકિતમાથી એકનો પણ ખારેલો ઉદ્દેશ પાર ન પડે ! વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શિક્ષકોનો અત્યાચાર હેડ માસ્ટરને નિવેદન કરે તે ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે વિદ્યાર્થીઓ શાળાનો યાગ કરી કિંવા શાળાનો પાયો ગડગડાવી નાંખવા ચ્હાય છે એ ઉપરથી તો એજ સારાંસ નીકળે છે અને વિદ્યાર્થીઓ એજ માગે છે કે શિક્ષકોને પોતાની યથાર્થ પ્રજ્વળ બજાવવા શીખેલા, વિદ્યાર્થીઓની શારિરિક અને માનસિક શક્તિને વધારે ઉત્તેજ કરી શકે એવા બનાવવાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પામેલા બનાવી પછીજ શાળામાં તેમને મોકલવાની માંગણી કરે છે. શિક્ષકો પોતાની પ્રજ્વળ બજાવતા શિખે અને વિદ્યાર્થીઓ સર્વ વાતે દૃઢ ગુપ્ત થાય તો તેમાં બન્ને વ્યકિતને કેટલો બધો ફાયદો થાય એ વિચારવાનું કામ આપણા વાચનારાઓનેજ સોંપીએ છીએ.

કૌંગ્રેસ પોતાના સંઘના ઉદ્દેશ હજી કેમ પાર પાડી શકી નહીં તે પ્રશ્ન થાયતો તેના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું યોગ્ય થઈ પડશે. “કે” હજી તેની સાથે પોતાના સંઘના ભારતવાશીઓની સ્થાનુભૂતિ નથી. જે દિવસે ભારતવર્ષની સર્વ-પ્રજા સમજશે કે એજ કૌંગ્રેસ અમારી હિતચિંતક છે, એજ કૌંગ્રેસ અમારી પોતાની છે, એજ કૌંગ્રેસ અમારા દેશના હિતચિંતકોની બનેલી છે, એજ મહા શક્તિ છે. એજ અમારું કલ્યાણ કરનાર છે. એ હિતચિંતકોજ પોતાના સ્વાર્થને વેગળા મૂકી, નિઃસ્વાર્થપણે અમારા સુખ માટે યત્ન કરે છે. એજ અમારા દુઃખનો કષ્ટણ્ઢનિ, અમારા રક્ષકો આગળ પ્રકાશ કરી તેને અટકાવવાનો યત્ન કરી રહ્યા છે, ત્યારેજ આપણે દુઃખથી વિમુક્ત થઈ શકીશું. જ્યારે પ્રત્યેક ભારતવાશીઓના હૃદયમાં એ શુદ્ધભાવ, પુણ્યભાવ ઉત્પન્ન થશે તે સમયે એ વ્યક્તિ, સ્થાનું એક પણ વ્યક્તિથી ઉભાં રહી શકશે નહીં. જે દિવસે આપણા દેશની પ્રજા, ઇંગ્લંડની પ્રજા પેઠે સંઘના હુકો મેળવશે તેજ દિવસે આપણા તરફ કોઈ પ્રતિકાર કરી શકશે નહીં. અને તેજ સમયથી આપણા પ્રતિ આપણા રક્ષકોએ બળવવી જોઈતી સાર્થક્યતાની સમાપ્તિ થઈ કહેવાશે. ત્યાં સુધી આપણું જે જે પ્રકારે રક્ષણ થવું જોઈયે, આપણને જે જે પ્રકારે સુખ થવું જોઈયે, તે સંઘનું અપૂર્ણ છે. એમ જે હમણાં કહેવાય છે તે કહેવામાં આવશે નહીં.

ભારતવાશીઓ ! કૌંગ્રેસના જે ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્દેશ તમે જાણી શક્યા છો. એ ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં તન, મન અને ધનથી સ્થાયતા કરવી એ પ્રત્યેકની પ્રજ્ઞ છે મનુષ્યનો જન્મ વારંવાર પ્રાપ્ત થતો નથી. એ જન્મ ધારણ કરી જેટલો પરમાર્થ, જેટલો પરોપકાર, જેટલું દાન, અને જેટલું પુણ્ય થાય તેટલું કરી લેવું એજ મહત્ત્વ છે. તેમ કરવાથીજ જન્મનું કર્તવ્ય થયું કહેવાશે. તેમ કરવાથીજ જગતમાં મહા પુરુષોની ગણનામાં આવી શકાશે. જીવો ! વિચારો ! મૃતક પામેલાં પશુ પક્ષીઓનાં હાડકાં, ચામડાં, ઉપયોગમાં આવી મોટાં મોટાં અસાધ્ય કામ કરે છે ! પરંતુ તમે તો જીવિત છો ! તમારી પાસે સંઘનું છે ! તમને જ્ઞાન લાન છે ! તમને સંઘનાં સાધનો આપીનેજ પરમાત્માએ જન્મ આપ્યો છે ! તમે તમારા દેશ ઉપર ઉપકાર નહીં કરો તો બીજો કોણ કરી શકશે ? તમારે કાંઈ રાજ્ય લેવાનું નથી, તમારે કાંઈ લડાઈમાં જવાનું નથી તમારે તો માત્ર તમારા સ્વદેશી લાઈઓના દુઃખનો દ્વનિ તમારા રક્ષક સમીપ ધરવાનો છે. તમાગ રક્ષક પ્રતિ તમારી યથાર્થ ફરજ બજાવવાની છે, કૌંગ્રેસ એજ તમારા દુઃખનો દ્વનિ તમારા રક્ષક સન્મુખ લઈ જવાનું મુખ્ય સાધન છે, તેને સહાય કરો, એજ મહા શક્તિથી તમારા ભવિષ્યની ઉન્નતિ થશે, એજ તમારા અર્ધની, વેદિકા છે, એજ તમારા પંડુલોના પગ છે, એજ તમારા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરવાનું સંપૂર્ણ સાધન છે, તમારું પોતાનું જ કર્તવ્ય છે એમ પણ સમજવાનું નથી. એ તમારું પોતાનું કર્તવ્ય છે એટલું જ નહીં પણ તમારી પ્રજ્ઞ છે કે તમારે તમારા નતિ ભાઈઓને

પણ એ કર્તવ્ય પાલન કરતાં શિખવવું જોઈએ. તમારીજ પ્રશ્ન છે કે કોંગ્રેસથી જે જે લાભ થયાં છે, માથ છે અને ભવિષ્યમાં થશે તે સઘળા તમારા જાતિ બાધ-એાને સમન્તવવા જોઈએ. આપણા દેશમાં ફેળવણી, પામેલા, ઘણા થોડા માણસો છે, ઘણા એવા પણ માણસો છે કે જેઓને પુરું વાંચતાં લખતાં આવડતું નથી. અને તેથી આ વિષય જેમ વિશેષ જાણવામાં આવે તેમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અને તેથીજ રાજા પ્રજાને લાભ છે.

આ રથને એક વિશેષ વિષયનો ઉત્કેષ કરવો અતિ અગત્યનું છે. કોંગ્રેસના આવા મહાન સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદ્દેશ છતાં, જેમાં રાજા પ્રજાની ખરી લક્ષિત સમાયલી છે તેવાં કાર્યો હાથ ધરેલાં હોવાં છતાં, કેટલાક અનુભવી એમ પણ કહે છે કે કોંગ્રેસ રાજ્યદ્રોહી છે. પરંતુ એ તદ્દન અસત્ય છે. કોંગ્રેસનું નામ હલકું પાડવાનું કાર્ય જે નાલાયક માણસો લઈ બેઠા છે તેઓજ ખરું જોતા બ્રિટીશ ગવર્નમેંટનો દ્રોહ કરનાર છે, એ વિચાર કરતાં પ્રત્યેક અતે જણાઈ આવશે. પ્રજાનાં દુઃખ માત્ર રાજાને કહેવાં અને તેને સુખી બનાવવાના માર્ગ લેનાર વ્યક્તિ રાજદ્રોહી કે પ્રજાને સુખી કરી, રાજા પ્રત્યે વિશેષ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરાવવો એ રાજ્ય-દ્રોહી ? પ્રજાના હૃદયમાં દુઃખનો અગ્નિ વિશેષને વિશેષ નહીં ભડકવા દેતાં તેને શાંત કરવાનો યત્ન કરવો એનું નામ રાજ્યદ્રોહ કે પ્રજાના હૃદયનો અગ્નિ મોટા ભડકા રૂપે ફેલાવી, આરે તરફ દાવાનજ ફેલાવવો એનું નામ રાજ્યદ્રોહ ? જેઓ કોંગ્રેસના વિરોધીઓ છે તેઓ હિંદી પ્રજાના દુઃખ વધેલાં જોવા ઇચ્છતા હોયતે તેમણે સારીપેઠે જાણવું જોઈએ દુઃખની જે વૃદ્ધિ એજ વિનાશનું કારણ છે. આરે તરફ દુઃખી થયેલી પ્રજાને આકંઠદાનિ વધી પડતાં આરે તરફ દાવાનજ સળગી ઉઠે એ પ્રત્યેક ઠાઠા પુરૂષો સમજી શકે છે. આ મધળી આજતનો નિષ્પક્ષપાતે વિચાર કરવાથી સહેલાઈથી સમજી શકાશે કે જેઓ કોંગ્રેસના વિરોધીઓ છે તેજ ખરા રાજ્ય દ્રોહી છે, પ્રજાનાં દુઃખો રાજાને નહીં જાણવા દેતાં તેમનો કલ્પાત દાનિ વધારવો એજ ખરા રાજ્યદ્રોહ છે. પરંતુ કોંગ્રેસ જેવું, હિંદુસ્તાનના મહાન વિદ્વાનોનું મંડળ-રત્ન મંડળ-રાજા પ્રજાના હિતકારક છે. એમાં કાંઈપણ સંશય નથી. અંગ્રેજ રાજ્યઅમલ નીચે વસ્તી હિંદી પ્રજા-મંજાંડની પ્રજા પેઠે દિનપ્રતિ દિન સુખ પામે અને બ્રિટિશ શેફેનશાહતનું ચિતળ છત્ર આપણા ઉપર હમેશાં અચળ રહે એજ આપણું જોવા ઇચ્છીએ છીએ. પ્રજાના હૃદયની શાંતતા એજ શેફેનશાહતનો પાયો દ્રઢ કરે છે. કોંગ્રેસ એજ હિંદી પ્રજાનું સુખ છે. એની સ્થાપના કરનાર કોણ છે? આપણા ભૂતપૂર્વ વાગ્દેવશય લોર્ડકર્ઝન અને મી૦ હુમે પરમાર્શ કર્યો છે. તેમણેજ કહ્યું છે કે હિંદુસ્તાનમાં પ્રતિવર્ષ કોંગ્રેસ એકઠી બળી તેમાં રાજનિતિ વિચારદ પુરૂષોએ એકત્ર થવું જોઈએ તોજ પરસ્પર ઐક્ય થશે, એક બીજાનાં સુખ દુઃખ જાણી શકાશે; અને બ્રિટિશ ગવર્નમેંટ તેમજ ઇંગ્લંડ

ચાત્રીઓથી, હિંદુસ્તાનની પ્રજાનું યથાર્થ દુઃખ બહી રહ્યો. આવા મહાપુરોના મનમાં જ્યારે ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે બીજે વર્ધી કાંગ્રેસ ભરવાનું શરૂ થયું છે. એ કાંગ્રેસના શુભ ઉદ્દેશો અંગ્રેજોના હૃદયમાં પણ રમી રહ્યા છે ત્યારે હિંદવાસીઓ તમારી કેટલી ફરજ છે, તે તમે સારી પેઠે સમજી રહ્યો.

When fiction rises pleasing to the eye,
Man will believe, because they love the lie,
But truth herself, if clouded with a frown,
Must have some solemn proof to pass her down.

અધ્યાત્મ વિચાર.

૧

મનુષ્યોને મોટા નોકોમાં નાખવાના ચક્રવર્તિપણમાં અભિપ્રાયમાં અભિપ્રેક્ષા પામેલા, આશાઓથી બાજીથી વીધી નાંખે એવાં, અને દુષ્કર્મોથી મોહામત હાથીઓવાળા દશ ઇન્દ્રિયોથી યત્નુઓ છે. તે જીતાવા બદ કંઈ છે. તે યત્નુઓ કૃત્ત્વ ધરને પ્રથમ પોતાના સ્વામી-આધારરૂપ-દેહનોજ નાથ કરે છે. એ નીચ કર્મોના ભંડારરૂપ યત્નુઓને વિવેક-જ્ઞાન-રૂપ જ્ઞાનથી પકડી લઈ તેનાં શાંતિ આદિરૂપ અંગો ઉપર તેઓ જ્ય મેળવતા નથી.

અર્થચક્ષુથી જોતાં આનંદ આપે એવા વિષયોમાં જે મનુષ્યો રમ્યા કરે છે તેઓ ઇન્દ્રિયો રૂપી યત્નના પામમાં બંધાઈ જાય છે. આ દેહરૂપી નગરમાં જ્ઞાનરૂપ ધનનો સંચય કરી રાખનાર મનુષ્યો કદી પણ પરનંત ધર્મ શકતો નથી. અને યત્નુઓથી કદી પણ પરાજય પામતો નથી.

જે મનુષ્યો પોતાના મનને આધીન રાખે છે તેઓ પોતાના શરીરરૂપ નશ્વરના જાત્રે ચાલ્યો હોય તેમ સુખી રહે છે. મનમાં નકારા વિચારો ઉત્પન્ન થતાંજ તેને રોકવા જોઈએ. નકારા વિચારનું ઉત્પન્ન થવું એજ પરિણામે હાનીકારક છે. કાંચકનાં બીજ વવાયાં હોય તોજ તેનાં વૃક્ષ થઈ, પાંદડાં, પુલ, ફળ થઈ સ્પર્શ કરનારને દુઃખ કરે છે. નકારા વિચારોનું પરિણામ પણ એવું છે. મન એજ બંધન, મોક્ષનું કારણ છે. નકારા વિચારો અને કર્મો બંધન કરાવે છે. સારા વિચારો મોક્ષ કરાવે છે. હે મનુષ્યો! હે બાંધુઓ! તમે બંધનમાં પૂડી નીબાવા મ્હાઓ છો કે મોક્ષ પામી સ્વર્ગનું સુખ મેળવવા મ્હાઓ છો?

મત્ત જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના મન જીતાવું નથી. તેથી નકારી વાસનાઓ, અજ્ઞાનરૂપ અધિકારમય હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે વધતાં વધતાં વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે. આટલું અજ્ઞાનરૂપી અધિકારને હાડી કાઢવા, સદૃશ રૂપ સર્વને શરણે જવું અને સદ્ગુણ મેળવવું તેમ ચવાથી હૃદયનો અધિકાર ધીમે ધીમે નાશ પામી કેવળ સદ્ગુણરૂપી અનંત જ્યોતિ પ્રગટ પામશે જેઓ સદૃશને શરણે નહીં જતાં, સદ્ગુણ નહીં મેળવતાં-અહંકાર કરી “પોતાનેજ જ્ઞાની” માની વિચારે છે તેઓ અધારા જંગલમાં ભટકતા પંથિની જેવે અચાત્યા કરે છે. એમાં સંશય નથી.

જ્ઞાની મનુષ્યોનું મન ઇન્દ્રિયારૂપ યત્નુઓને પરાજય કરવા માટે સેનાપતિનું કામ કરે છે, જ્ઞાનમય ચરેલા મનને રાજ રાખવાથી, સાગ વિચારો સ્ફુટાવવાથી તેનું પાલન કરવાથી, અને દેહ વિશ્વાસ ગમવાથી એજ મન સ્ત્રી, મિત્ર અને પિતાનું કામ છે. જેમ પિતૃભક્તિ કરી, નિત્ય

પિતાની સેવા બળવતાર પૂતને, મૃત્યુ સમયે પિતા જેમ અખૂટ ધન આપે છે તેમ સદ્-
ગ્માન પામેલું મન 'પણ' મનુષ્યને 'પરમ' જ્ઞાની બતાવી મુક્તિરૂપ પરમ સિદ્ધિ આપે છે. જેમ
બહુ સુલ્કવાન મણિ સુવર્ણમાં ગોહવાયાથી અત્યંત ગ્રાભે છે તેમ ઉત્તમ જ્ઞાન પામેલું મન
રૂપી મણિ-હિરો-જ્ઞાની મનુષ્યના હૃદયમાં ગોહવાયાથી અત્યંત શોભે છે. જેમ કાદવથી ખરડા-
યેલા હિરો તેજવીન ઘર્ષ નિરર્થક ઘર્ષ પડે છે અને શુદ્ધ જળથી ઘોર્ષ તેના પ્રકાશનો લાભ
લેવામાં આવે છે તેમ નકારી વાસનાઓથી ખરડાયેલું મન પણ ઉપયોગ વગરનું ઘર્ષ પડે છે.
માટે તેને જ્ઞાન રૂપ જળથી ઘોર્ષ આત્મદર્શનના ઉપયોગમાં લેવું.

જ્ઞાની મનુષ્ય રાજા જેટલો છે, જ્ઞાનવાન થયેલું મન તેના મંત્રિ જેટલો છે. એ મંત્રિ રાજાને
જોવી રહાયતા અને સલાહ આપે છે કે જે કામોથી, પુનઃ જન્મરૂપીટલો દષાધ જાય. પદ
શિખોલું' હજી હજીજી જાય, અને દરોહિયામાં રાજાનો જપજપકાર થાય છે. અર્થાત્ મનુષ્યને જ્ઞાન'દનો
અનુભવ થાય છે.

હે મનુષ્યો! આ સંસારમાં અનેક માયારૂપ સર્પિણીઓ છે. વેગરેથી જ્ઞેનારને અને
અનુભવ નહીં કરનારને તેનાં નેત્રો ચળકતાં મણિ જેવાં દેખાય છે. પરંતુ હૃદયમાં અજ્ઞાનનું
રાજ્ય હોવાથી જેઓ તે બહુ મૂઠ્ય મણિને લેવા જાય છે જેઓ તે સર્પિણીઓના રાજ્યમાં
પ્રવેશ કરે છે તેમને તેઓ વિધિરૂપ પ્રકારે ડંડા મારી બચકર સ્થિતિમાં લાવી મુકે છે. અર્થાત્
ત્યાંજ તેનું મૃત્યુ થાય છે. એ ડંડાનું જમારે લાન થાય છે ત્યારેજ મનુષ્યને જ્ઞાન થાય છે.
અને ત્યારેજ જાણે છે કે. આ વિપત્તિ રાજ્યમાં ન આવ્યા હોત તો સાઈ થાત. અરે રે!
તેનાથી વેગળા રહ્યા હોત તો સાઈ થાત હવે કાષ્ઠ બચાવો! એજ એજ પ્રમાણે ક્ષણિક
આનંદ આપનાર માયાની પ્રપંચ જાળમાં ફસાતાં મનુષ્યો અનેક પ્રકારે દુખી થાય છે. પરંતુ
જ્યારે તેઓને સદ્ગ્માન મળે છે ત્યારેજ મોહનિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ સુખી થાય છે.

મનને હમેશાં નકારા વિચાર કરવાના રહે જતા રાહનું જેમ આગેના અનુભવ વિનાનો
જુસાર, ધારેલે સ્થળે, ધારેલે સમયે જઈ શકતો નથી અને જંગલોનાં જંગલોમાં અટવાયા
કરે છે, વધાતાપ કરતો દુઃખ પામે છે તેજ પ્રમાણે અધ્યાત્મ જ્ઞાનના અનુભવ વિનાનો મનુષ્ય
સ્વર્ગનું સુખ મેળવતો નથી. તેમજ મુક્તિપદ મેળવતો નથી અને વારંવાર જન્મ, મરણ પામી
સંસારમાં ભટકવા કરે છે.

મનના વિકારોજ માયાના પાસમાં નાખે છે-બધાવે છે. એ “માયા શું કરશે?” એવો
વિચાર કરી રહેવા કરતાં જેમ જને તેમ તેનાથી વેગળા રહો. પરમજ્ઞાનનો સ્પર્શ કરો. જેમ
પરમમણિના સ્પર્શથી બોહનું સોનું બને છે તે પ્રમાણે પરમજ્ઞાનથી મન સુવર્ણરૂપ બની
જશે. પરમજ્ઞાનનો આશ્રય કરો. સત્યતત્વનો નિશ્ચય કરો અને ઇન્દ્રિયોરૂપ શત્રુઓને છતી
સંસારરૂપ મહાસાગરને તરી પાર જાઓ! તે પાર જનાથીજ તમને સર્વવન મળશે! શરિર
મિથ્યા છે, માયા મિથ્યા છે, સંસાર સર્જની સુખ દુઃખો પણ મિથ્યા છે. તેમાં દ્રઢ વાસના
નધોઈ જવાથીજ મહા અનર્થમાં પડવું પડે છે. પણ તેવી દ્રઢ વાસનામાં નહીં પડતાં ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિમાં રહેવું જેથી અવસાન સમયે શોક કરવો પડે નહીં. આ દેહ, આ ધન, સત્તા, આ
પુત્ર પરિવારિક, અને રાજ્ય એવું જે મિથ્યાભિમાન છે તેને તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી છોડી દેવું
તથા જે પદ ચૈતન્યેક રસ છે તેનો આશ્રય કરી આશક્તિથી રહિત થઈ, જમણ પહેરવું
ઓઠવું, વૈભવ ભોગવવો, ઇલાહિ વ્યવહાર કરવો આ મહાર, આ તહાર કરવાના લોભમાં પડી,
જીવન ધર્મ બળવવા મુકરો નહીં. લોભ એજ પાપનું મૂળ છે. અને મનાદિ ઇન્દ્રિયોને
જીતવાથીજ જ્ઞાનનો ક્ષય થાય છે.

સ્વદેશ પ્રેમી મહાત્મા જિવસેપ મેઝોની.

[પ્રથમ વર્ષના ૧૨માં અંકને પાને ૩૨૩થી સાંધવું.]

(૯)

પોતાનો દેશ અને પોતાની જાતિના કલ્યાણ માટે ઇટલીના મહાત્મા જિવસેપ મેઝોનીએ જે અપાર વીરતા બતાવી હતી અને અધઃપતન થયેલા ઇટલીના પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો તે સમયે તેમણે તદ્દન નિઃસ્વાર્થે લાવેલા રાખી અંત સુધી વર્તન કર્યું હતું. એ મહાત્મા વિચારતા હતા કે સ્વદેશને સુખી કરવા જીવન અને ધનનું બલિદાન આપવું એજ પોતાનું કર્તવ્ય છે, એ કર્તવ્ય નહીં કરવાથીજ મહાપાપ થાય છે. એ મહાત્માએ ઉભી કરેલી “યંગઇટાલી” નામની સભા એક વર્ષમાં તો સઘળે પ્રતિષ્ઠિત તથા પ્રસંસનીય ગણાવા લાગી અને એ સભાના સિદ્ધિતો સર્વ માનવા લાગ્યા. એ સભાના પારમાર્થિક ઉદ્દેશથી આસપાસની સાત રાજધાનીઓ ભયભીત થઈ હતી અને તેનો વિનાશ કરવાની હકિત શોધતી હતી. એકે “યંગઇટાલી” તથા તેના મૂંઝકે પોપકે ઘણી સાવધાનીથી કામકાજ કરતા હતા તેપણ તેના કામકાજનો પતો-રાખ્યપદ્ધતિકા-ઓરીને મળી ગયો. એ સભાના પત્રો તથા લેખો પકડી આપનારને મોટા મોટા ધનાઢી આપવાનું જાહેર કર્યું. અને એ સભાના લેખો જે કાંઈ ઇટલીમાં ફેલાવશે તેને પ્રાણદંડની આજ્ઞા થશે એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું. પેઝમાન્ટની રાજ્ય સ્વર્ણસ આલમન્ટે એવું વિચારવનું પત્ર કાઢ્યું હતું કે જેઓ એવા અપરાધીઓનો જે પતો નહીં આપે અથવા જાણવા છતાં જેઓ ગવર્નમેન્ટની રહામે નહીં લાવે તેમને હારે દંડ ઉપરાંત એ વર્ષના કારાગરની શિક્ષા થશે.

યુગ્મ ભેદ શોધી લાવનારાઓ માટે પારિતોષિક જાહેર કર્યાં. સાર્થક એ કે ગવર્નમેન્ટની તરફથી વૈરભાવ પ્રતિદીન વધતો ગયો. આ વૈરભાવનો વધારો એજ તે મુહૂર્ત મળે હતું. અર્થાત્ તેને લીધેજ મેઝોનીને જીવનપર્યંત લડવું પડ્યું. આવા આવા મહાન પ્રયત્નો કરવા છતાં ઇટલીની ગવર્નમેન્ટ થાકી ગઈ ત્યારે તેણે ફ્રાન્સની ગવર્નમેન્ટ પાસે મદાયના માગી અને તે ફ્રાન્સ ગવર્નમેન્ટે આપવાનું સ્વિકાર્યું. આગળ મેઝોની અને પાછળ પોલીસ એ પ્રમાણે ચાલ્યું. છતાં પણ મેઝોની પોલીસના સપાટામાં આવ્યો નહીં. એક દિવસ ન્યાં મેઝોની વાતોના રંગમાં હતા ન્યાં એસી તે મિત્રોને સ્વદેશાભિમાન શિખવતો હતો ત્યાં પોલીસ આવતી ચઢી પગે ધન્ય છે તહેના મિત્રોને। એક મિત્ર પોલીસ પાસે જઈ પોતાને મેઝોની જાણવી તેના તાબામાં ગયો અને ખરે મેઝોની ત્યાંથી નિકળી નહોતો ત્યાંથી મેઝોની સ્વિટ્ઝરલેન્ડ ગયો. અને ત્યાંના રાજાના ગરજે રહ્યો ઇટલીપર આક્રમણ કરવાને ત્યાંના રાજા પાસે સૈન્ય એકત્ર કરાવવા લાગ્યો. દુર્ભાગ્યવશ ત્યાંના સેનાપતિ જનરલ ગમરિનું ની વિશ્વાસઘાતકનાથી તે કાર્યમાં નિષ્ફળ ગયો અને ચાર્જને પણ તેમને મોટી દારી પહોંચાડી. મેઝોનીના ઘણા મદાયક મિત્રો કેદ પકડાયા હતા. પરંતુ તેના એક ખામ યુવાન મિત્રના કેદ પકડવાથી તે બહુ દુઃખી થયો. એ યુવાનને ભયંકર સાસન દંડની ધમ્મી આપવામાં આવી.

એ ઉપરાંત એક મદદની ૫૦ પણ બતાવ્યો. તે પત્રમાં એવી મતવજ હતી કે મેઝોનીએજ સઘળા પત્રો આપ્યો છે. એકે તે યુવાને એ બાબત સાચી મોની નહીં પણ મેઝોની બાબત નિરાશ થઈ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો એમ થવા છતાં મેઝોનીની ૬૮ સ્વદેશ પ્રેમ લાગણીમાં કાંઈ અંતર પડ્યો નહીં.

જમણા હાથ કંપોઈ જતાં ડાબો હાથ નિરાશ થાય એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ મેઝાનીના સંબંધમાં તેમ યશું નથી. તેણે પરમાર્થનો માર્ગ ત્યાગ્યો નહીં. તેણે મિત્રને જીવન પર્વત સ્મરણમાં રાખ્યો. અને મિત્ર જે જે શબ્દો કહ્યા હતા તે પણ બુલ્લેય નથી. પોતાના ઉદ્દેશ સાથે મિત્રનો ઉદ્દેશ મળતો નહોતો પોતે પોતાના કાર્યમાં વિશેષ ઉમંગથી લાગ લેતો આવ્યો. આગીઆર વર્ષ પછી તેણે એક વર્ષ પુસ્તક લખ્યું અને તેમાં એવું સર્વ મહા પુરુષોનાં જીવન ચરિત્ર લખ્યાં. આ સમયે મેઝાનીને સપ્તમા લોકો સમજાવવા લાગ્યા કે તેણે પકડેલો માર્ગ ત્યાગ કરવો. વળી તેના એ કાર્યથી લોકો તેને ઘોષિત્વેરવવા લાગ્યા, કારણ કે તે સમયે મેઝાનીના એક પછી એક મિત્રોને દરેકજ કેદ કરવામાં આવતા હતા. રિવલેશનેઝમાં પણ જુદું તોડાન જાયું. ત્યાંના રાગને, આસપાસના સમયો ભય ખતાવવા લાગ્યા. ખીજી તરફ સહાના મેમ્બરોની પાસે રૂપિયા ઘટવા માડ્યા અને અંતે જીવન નિર્વોહ માટે કાંઈ રહ્યું નહીં. વળી પરસ્પર વિરોધ લાવ ઉત્પન્ન થયો. સદ્ગુણોને ચારે દિશામાંથી નૈરાશ્ય જણાયું. એમ યવા છતાં પણ મેઝાની કિંચિત્ પણ ગભરાયો નહીં કિંવા પોતાના આરંભેલા કામનો ત્યાગ કર્યો નહીં. સરખાતમાં જેટલા ઉત્સાહથી તે કામ કરતો હતો તે કરતાં વિશેષ ઉત્સાહથી પોતાના કામમાં પ્રવૃત્ત થતો ગયો. સઘળી આપ-તિઓ, મેઝાનીને પોતાના કર્તવ્ય માર્ગમાંથી જરાપણ અડાવી શકી નહીં. તેની દુઃખી માતાનું દુઃખ પણ તેના ચિત્તને ચળાવમાન કરી શક્યું નહીં. ઉલટા તે એમ કહેવા લાગ્યો કે જે પુરુષોએ દેશોધારને માટે પ્રાણ સુધ્ધાં અર્પણ કરવાનું રિવકારું છે તેમણે કદીપણ નિરાશ થવું નહીં. સદન કરવું, સદન કરવાનો ઉપદેશ કરવો તથા સદન કરવા માટે સમસ્ત દલને અભ્યસ્ત કરવું એજ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય છે. *

નવાં કાર્યો.

મેઝાની સારીપેટ જાણી ગયો હતો કે પોતાના દેશવાસીઓની કાયરતાનું મુળ કારણ એ છે કે તેઓ એક પછી એક કામનો પ્રારંભ કરી તેને દૈનિક રાખી સમાપ્ત કરતા નથી. તથા પોતાનાં વાંચ અને કામને એક પછી એક સિદ્ધ કરી ખતાવતા નથી અને દાસત્વ સ્થિતિમાં પત્રદ્વારા સામાજિક શિક્ષાનો ઉપદેશ કરવો અસંભવ હોવાથી તેણે એવો વિચાર કર્યો કે એક સમુદાય એવાં મનુષ્યોનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ કે જેઓ અનેક અત્યાચારોને સહન કરી પોતાના માનસિક બાવોનો અપ્યાર કરવામાં પ્રવૃત્ત રહે, પોતાનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ થતાં કદીપણ નિરાશ ન થાય, નિષ્ફળતાને કેવળ સફળતાનો સ્તંભ જાણી, વિશેષ વિશેષ પ્રયત્ન કરતા રહે, અસહ્યારોની નિરુત્તી કરવા માટે સચલી રહે અને પ્રસન્નતા પુર્વક પોતાના ઉદ્દેશ માટે પ્રાણ અર્પણ કરવાનું સહેયું સમજે. આવા પ્રકારનાં મનુષ્યો મેળવવામાં તેને પોતાના મિત્રોની હલના પણ કાર્ષી કરી શકતી નહોતી. જો કે છટલીમાં જેટલાક સમયને માટે સર્વ કામગીરી બંધ થયાં હતાં, શિક્ષા પ્રચાર પણ બંધ હતો તેપણ મેઝાની હાથપર હાથ મુકી બેસી રહે એવો નહોતો. જેઓને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાંથી દેશનિકાલ કર્યો હતા તેવા મનુષ્યોને તેણે પોતાની તરફ ખેંચવાનો વૈભ આદર્યો. મેઝાનીએ મન, વચન અને કર્મથી એવોજ સંકેપ કર્યો હતો કે સમસ્ત યુરોપનાં મનુષ્યો એકત્ર થઈ જાય. અને કોઇપણ સળગ જાતિ, ખીજી કોઈ અબળ જાતિ ઉપર અધિકાર, ભોગવે નહીં. અર્થાત્ તેની નિર્મળતાનો લાભ લઇ જાય નહીં. પ્રત્યેક મનુષ્ય જાતિનો, જાતીય અધિકાર-સ્વતંત્રતાનું સંગ્રહણ કરવામાં આવે. કવમિદ્ કોઇ જાતિની સ્વતંત્રતામાં શંકા ઉત્પન્ન થાય તો અન્ય જાતિએ તેને તત્કાળ સ્કાંધતા કરવી. તેણે એવી સોસાયટી સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો કે જેમાં પ્રત્યેક જાતિના લોકો

સમિતીત્ યદ્ય શકે. અને જે એક સર્વ જાતીય સભા થઈ શકે. મેઝોનીએ એક સ્થાનપર એવું લખ્યું છે કે:-રિપબ્લીકન-એકતાથી જોતાં જણાય છે કે મનુષ્ય માત્ર ભાષ્યો છે. પરંપર એક બીજા ઉપર પ્રેમ હોવો જોઈએ. અને જે કારણથી પરસ્પર દ્વેષ, કલેશ દ્વેષાય તેવાં સઘર્ષોં કાર્યોને દુર કરવાં જોઈએ. તો અમે આ સિધ્ધાંતનાં પ્રથમોપક તથા સ્થાપક છીએ. પરંતુ પ્રથમ તો એ છે કે જે રાજ્ય પરંપરાગત્ આપ્યું આવે છે તે રાજ્યને ત્યાંના લોકો કેવી રીતે પરાજિત કરી શકશે? મનોકામના પૂર્ણ થવાને માટે એક સંમતિ અથવા અંકુશનાની આવશ્યકતા છે, અને જ્યાં સુધી સર્વ મનુષ્ય જાતિના લાલ હાનીની પ્રજ્ઞાથી એકત્ર ન થઈ ગય, ત્યાં સુધી તે જાતિમાં એકપક્ષ વા એક સમમતિ થવાનું અત્યંત કઠિન છે. જે એક પ્રમુખથી એક મનુષ્યને લાભ થતો હોય અને તેજ પ્રમુખથી બીજાને હાની થતી હોય તે હાનીકારક પ્રમુખને રોકવા અથવા તેનું સંશોધન કરવામાં પ્રયત્ન અવશ્ય કરવો જોઈએ. એક મનુષ્યને એક પ્રમુખ અનુકુળ હોય અને બીજો મનુષ્ય તેનાથી પ્રતિકુલ હોયતો તે પ્રમુખનું પરિણામ કદીપણ સારું આપવાનું નથી. એ ઉપરથી એટલું સિધ્ધ થાય છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય-જાતિએ પોતાની મનોકામના સિદ્ધાર્થે ઉદ્દેશ કરવો. આ મત્યાનુસાર ચાલ્યા વિના તેવાં મનુષ્યોનું કદીપણ ભલું થતું નથી. જે પ્રમાણે લીવર વિના બીજી વસ્તુથી ધરીયાળ ચાલતું નથી તે પ્રમાણે મનુષ્ય માનના લાભને માટે બીજા કોઈ માર્ગની જરૂર નથી. ઉદાહરણ તરીકે મનુષ્યસમાજને ધરીયાળ તથા જાતીયતાના વિચારને તેનું લીવર માનીએ. એટલું તો સિદ્ધ છે કે ધરીયાળમાં જ્યાં સુધી અર્થમાં યંત્રો યશસ્ક ન ગોઠવાયાં હોય તેમજ પ્રત્યેક યંત્રોને તેના કામ માટે જ્યાં સુધી સ્વનંત્રતા ન આપે ત્યાં સુધી તે કદીપણ બરાબર ચાલતા નથી. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય-સમાજ મંશોધકોને પણ ઉચિત્ છે કે પોતાની જનમુખીને સ્વતંત્ર કરવામાં ઉદ્યત્ત રહે. જેઓ સ્વતંત્ર અને સ્વાધિન છે, જેને પોતાના કામનો જવાબ બીજાને આપવાનો નથી તેજ જાતિમાં પરસ્પર મિત્રતા રહી શકે છે. સ્વાધિન અથવા પરાધીન જાતિઓમાં સંમતિ કિંવા મિત્રભાવ રહેવો એ એક વ્યર્થ ભ્રમ છે.

માહાત્મા મેઝોનને મનુષ્યનું વિશ્વાસ હતો કે યુરોપની સમસ્ત જાતિઓ સ્વતંત્ર થઈ મિત્રતા પૂર્વક એક બીજાને સ્થાપના કરશે અને સસારમાં સમ્યક્તા તથા શિક્ષા પ્રચાર કરશે અને તેથી એક મમય અવગ્રહ આવશે. એક જાતિની અખળનાથી બીજી જાતિ લાલ મેજનવાનો ઉદ્દેશ કદી પણ દરશીજ નહીં. પરંતુ સર્વના લાભ માટે સર્વની ઉત્થાન આવશ્યકિય જાણવામાં આવશેજ આ મતનો પ્રચાર કરવા મેઝોનીએ એક બીજી મોસાયટી સ્થાપી જેનું નામ તેણે "યંગ યુરોપ" રાખ્યું. આ મોસાયટીમાં અર્ધ જગ્યાના કદીઓ તથા દેશપાર દરેકા મનુષ્યે મંડુકત થયા હતા. આ મોસાયટીને સિદ્ધાંત ઉપર લખ્યો છે તેજ હતો, તે ગમે તેમ હો પણ બિચારા મેઝોનીને મુખ્ય ભોગવવાનું હતુંજ નહીં સમસ્ત યુરોપખંડની રાજધાનીઓ એકત્ર થઈ તેને પકડવા માટે ગ્વીજર્જનની ગ્લનમેંટર દામ ચલાવ્યો. પરંતુ કન્ટન ગ્રેડેરના લોકો તેના પક્ષમાં હતાં. તેથી મેઝોનીને દોષિત્ દેરવ્યા શિવાય ગવર્નમેંટ પકડી શકતી નહોતી. તેથી તેના ઉપર એવો દોષારોપ કર્યો કે મેઝોની ક્રાન્સ તથા ઇટલીના રાજ્યોને મારી નાંખનાના યત્નમાં છે. આ મિથ્યા દોષ ખગે કાવવાને ક્રાન્સ અને ઇટલીના રાજ્ય દ્વેષે એક ખોટી યુક્તિ પણ ગોઠવી. પરંતુ ઇટલીથી કાઢી મુકેલા માણસોએ તે શુભ દ્વેષને પકડી તેના શુભ પત્રો ટીનવી લીધાં અને ખોટા દોષનો ધડો ફેડી નાંખ્યો. તેપણ સ્વદ્ગર્જનની મુખ્ય રાજ્ય સભાએ, મેઝોનીને જીવન પર્વત દેશપાર કાઢી મુકવાની આજ્ઞા કરી.

વિચારવા યોગ્ય વિષયો.

(સપ્તમાર સ. રા. નારાયણદાસ વિચારણ ચતુર્થાદ્ય ઠક્કર.)

વસંત તિલકા.

હું કોણ છું ? કયમ વળી નર જન્મ આવ્યો ?
 કોણે વિચાર-ભર આ મનમાં પડાવ્યો ?
 માયા અને મન તથા અભિધા શરીર,
 આત્મા પદાર્થ સમળે કયમ ધર્મ-વીર ? ૧
 શે પાપ પુણ્ય ઝગડા ભવમાં છવાયા,
 માયા પ્રપંચ રચિને સહુને જમાવ્યા;
 આવ્યો મનુષ્ય કયમ કયાં વળી તે સિધારે ?
 એ પ્રશ્ન કેમ જ હજીવ નહિ વિચારે ? ૨
 નાના પ્રકાર જગમાં જન જન્મ પામે,
 પીતા તથા નિત થયા વિધિ પાધ જામે;
 તોયે સદૈવ મરતા સહુ જીવધારી,
 તો અદ્ય કાલિક યજ્ઞ કયમ સૃષ્ટિ સારી ? ૩
 શી વસ્તુ મૃત્યુ ? જન જે ભયથી બિચારા,
 માતા પ્રકમ્પ-પરિપૂર્ણ સભેદ તારા;
 શું વ્યાધ છે ? વિશિષ્ઠ વા અહિ એ વિધારી ?
 કિંવા વિશાલ તમ તોપ દદામધારી ? ૪
 પૃથ્વી, સમુદ્ર, સરિતા, નગ, નામ, સંહિ,
 માંડુક મૂલમય પારિદ-પારિ વૃષ્ટિ,
 એ સર્વ કોણ કરતું ? વળિ હેતુ શાથી ?
 વ્યાપાર ભાર જગમા બનિ સેતુ શાથી ? ૫
 વિસ્તીર્ણ વિશ્વ રચિ લાલ ન જે ઉદાવે,
 તેને સમર્થ ક્ષિણ શે ભવમા બનાવે ?
 જે હાનિ લાભ કંઈ એ નહિ હોત તો તો,
 શબ્દે અમલ્ય નિજ કાળ મનુષ્ય યેતે ? ૬
 કોઈ સદૈવ સુખયુક્ત કરે વિહાર,
 કોઈ અનેક વિધિ દુઃખ સહે અપાર;
 એ ભેદ-ભાવ સહુમાં અહિ વિદ્યમાન,
 શી બીજ-વસ્તુ સહુની જગમા પ્રધાન ? ૭
 તેજોનિધાન રવિ બિચ્ચ સુદીપ્તધારી,
 અલ્પદાકારક શયી નિશિ તાપહારી;
 જે ઐ પ્રકાશમય પિંડ નરે બનાવ્યા,
 કયારે અને કયમ કહો નજમધ્ય આવ્યા ? ૮

શે એકદંદેશે ૧૦૫ધાર બસ-ટફ ૮, થાય ?
 ને અન્ય દીર્ઘ દુઃખ સાગરમાં સંભાય;
 એ એલ કોણ ક્યમ કહેા જન ! એક તું તે,
 ને નિલ નિલ મુખમાં દુઃખ મેળ તું તે. ૯
 એ. છે મહત્વ-પરિપૂરિત પ્રશ્ન-સાર.
 તેનો કરે નર યદ નિયમે વિચાર;
 થાયે અવસ્થા જન ને જાને મહાન
 સમાન તેમ વગ યુદ્ધિ વિવેકમન. ૧૦

“જેનો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તેતો રમે”

(રચનાર રા. રા.કવિ ભગવાનલાલ ડુંગરશી પાઠક ચૌરવાડકર.)

હરિગીત,

સ્થાવર જંગમ જળયજ્ઞ કણેકણ, બરપૂરે ભાસી રહ્યા,
 તોપણ ન આવે નજી અજળ, અધારીમાંહે તું વહ્યા,
 જો જ્યોત પ્રકટે સાનની, શાય સકળ ઉરના શમે,
 જેતો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તે તો રમે. ૧
 જ્ય તપ તથા તિરય કરી, શનવર્ષ સૂધી આયડે,
 જપમાળ કરમાંહે મહે, ભવપાર તેથી ના જડે,
 હે છવ ! ભગણા વશ યજ્ઞ, બૂલમાં પડી તું કાં ભમે ?
 જેતો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તે તો રમે. ૨
 છે પિંડ ને ક્ષત્રાંડ એકજ, દૈતભાવ અભાવ છે,
 છે એક ક્ષત્રપ્રકાર, ઘટકટમાં વિવિધ પ્રભાવ છે,
 તું સકળમાં છે સકળ તુમાં, ખોટ ખાલી કાં ખમે ?
 જેતો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તે તો રમે. ૩
 પંચેદિનો નિશ્ચલ કરી, પરિપુ નીજ સ્વાધીન કરે,
 તામિર રમે, ઓંકારૂપ, અવિનાશીની ઓળખજડે,
 વૃટે મમત્વ મંદો તૂરત, વડિ વેદના વેગે વમે,
 જેતો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તે તો રમે. ૪
 પચતત્ત્વમાં નીજકર્મથી, પૂરાઈ નીજરૂપ વીસર્યો,
 કંઈ કોટી વર્ષ વિનિ ગયાં, પણ વીમર્યો તે વીસર્યો,
 કાવરૂપ રળો છવરૂપ બની, ભવ રૂપમાં ભૂયો ભમે !
 જેતો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તે તો રમે. ૫
 તે તુંજ છે - તે તુંજ છે તે, તુંજ જીજ્ઞે કા નડો,
 તે “તત્ત્વમસી” પદ વેદનુ ગણે છતાં વગે કહી,
 ભગવાન કંઠમણિ પડયો પાછળ ન દેખે દીલ દમે,
 જેતો કરે તું શોધ તારા, હૃદયમાં તે તો રમે. ૬

*આ કાવ્ય તે “સરસ્વતી” માસિકમાં આવેલા “વિચાર કરતે જોગ્ય વાજે” એ કવિ-
 તાનો ચુર્ચર અનુવાદ છે. (શિશુઆરી ૧૯૦૪ પુસ્તક ૫ મું અક ૨ જો પૃષ્ઠ ૪૬)

સરિત-વિહાર.

(૨૪નાર-૨૦. ચા. શુકલ સાધશંકર કુબેરજી મીઝવર વેશવળ :

ઉપજાતિ.

• જુદું વહે છે સરિતા સહીજ,
હરિર્મી આ લીંગી જતો અનીય,
ધર્મ હરે વ્યેમ વિવિધ રંગ;
મથા નવોદા કરતી સવનજ-૧

મધુષ જેના મુખ પોવણી શા,
ધડા ધરી આવતી નારીઓ ત્યાં,
તરંગીણીમાં રવી ખીમ્બ જોતી,
ધોમેથી વાતુ સખીથી કરતી-૨

“પ્રજે કરે નૃત્ય મધીર મત,
શુભેર્મીથી વારતી તે સરીત,
પરતુ વાસુ વ્યભીચારી થાતો,
સરીતને સત્વર ભેગી લેતો-૩

હિંચા દિંચા શું હિંચે તરંગ,
થયો હવે વાયુ-સરીત સંગ,
લછ શ્રુતા ધરતી પ્રમાદ,
મથા ધરે કમીની કમી સાથ-૪

બલે મથે વાસુ કરી કુચાળા,
ગણાવ તેની નહીં પ્રેમ કીડા,
કીલ જેરે કૂદતો મરત,
લહે ન મુર મુખ સંગુજ-૫

ની પ્રકાશ સધળે પ્રકાશ્યો,
સરીતના અગ વિષે પ્રવેશ્યો,
રવિ-રજે બાસતી તેજ મુર્તી,
રજેમથી જો જલ જાન થાતી-૬

સરીત ને સર્વ વિહાર જો આ,
અભેદ રૂપે દ્રવ્ય એક થાતા,

• ન ખીન્દુ એક રવિ તેજ હીન,
ખરે ખર પ્રેમ સ્વરૂપ ધન્ય-૭

॥૩૮॥

॥ કામ જાલ ॥

(લેખક—લુનાગઢ નિવાસી રા. રા. ત્રિવેદી રમાશંકર વિ. પ્રાણશંકર—મુ'બધ.)
હરિગીત.(ગઝલ.)

એકાંતમાં નર નારીને, પ્રકટે મદન ખુબ જોરથી,
છોડાવશે મર્યાદને, ભજકે ધણો તે શોરથી;
માટે ખરી માત્ર ગણી, એ મયણની એકાંતને,
જે જન્મ આપે જગતના, જન જનમાંય મદાધને. ૧
પ્રકટી મનુષ્યે ને વધી, કૃત્યો કનિષ્ઠક આદરે,
ને સખ્યતા સહારીને, કરશે કુટિલ તે આખરે,
ભુલાવશે તે ભોટને, ૨ ઝંપાવશે નિજ જાળમાં,
પ્રાસી વળી દુસલાવીને, બાળે જનોને જાળમાં. ૨
ઝંપાય કોઈ એ જાળમાં, છુટે નહિ મો એહનો,
દેહે અને દામે વળી યાએ, ધણો ખોલ તેહનો;
રોગો અતિયે ઉપજશે, ઉપયોગથી જન દેહમાં,
સ સારમાંથી તેહને, મારી પ્રજાને ચઢમાં ૩
એવી રીતે ભુમાં રહ્યા નિજ જાળ પૂરી પાથરી,
ખરચાવશે ખુબ અર્થને, ખરી એજ એની ખાત્રી,
ભગવાનને ભજવા તણ, તે જાન તુજ ભુલાવશે,
છોડા ખરે તે દેવને, જોકે અતિ લવચાવશે. ૪
માટે તજ તું તેહને, વસ રાખ તુંજ વિકારને,
પકડાય ના કદિ પ્રાણિયા, જાળે કદિ વિચારને,
મુખી ધયો નહિ ને યશે ના, આવીઓ જે જાળમાં,
છુટે ખરે મ્હે તેહનો, ઝંપાય જો એ જાળમાં. ૫
જો તું વળી 'ગિતાંસુ ને, કે ભોગવે નિજ કૃત્ય એ,
આપે પિડાએ તે યજી દ્રષ્ટાંત તે તો સત્ય છે;
તે ક્ષીણ દિસે માસના, ૥ પદરે તે આપથી,
જો કામ પ્રકટયો તે યજી, દુખ ભોગવે છે આપથી. ૬
ચતુ xયર તે તો દિસે, પદ ચતુ માંહે રોભનો.
જીતી સદા તું મેવજે, દુનિય ધગમુખ જોખનો.
(ત) તારે તને ભવ મિષ્ટથી, નિજ ભાગ જાણી ચેમર્ક.
ને મુદિત પામે માનવી, રીઝે કંદિ જો સેવથી-૭

૧ મયણ કામદેવ ૨ ભોટ-કામદેવની મનથી જે તદન અભગયો હોય તે. * ચિતારું-અંદર

x ચર મોરો.

મૈનાબાઈ પવારીબુ.

(લખનાર-સ્વર્ગવાસી રા. રા. નારાયણ હેમચંદ્ર.)

રાંચનારાઓ જે ધૈર્યશાળી સ્ત્રીનું જીવન ચરિત્ર આગળ આપવામાં આવે છે, તેને જન્મ વડોદરામાંના એક મોટા કુલીન કુટુંબમાં થયો હતો, તેણે પોતાના ધર્માદિ લોકાત્મર ગુણોથી ધારના પવાર કુટુંબને શોભાવું કહ્યું હતું. અથવા ધારના ગળ્યને હાથની સ્થિતિમાં સાવનારી કેવળ મૈનાબાઈ કારણ છે, એવું કહેવામાં હરકત નથી.

મૈનાબાઈ વડોદરાના ગોવિંદરાવ ગાયકવાડની ગહિનાબાઈ નામની સ્ત્રીની ભાણેજ અને ધારના આનંદરાવ પવારની સ્ત્રી હતી. આનંદરાવ પવાર ગોવિંદરાવ ગાયકવાડની ઠીકરીને દીકરો હતો. તે સત્તર વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી તે પોતાના મેસાળમાં એટલે વડોદરામાં રહેતો હતો. ત્યાર પછી તે ધારમાં પોતાના બાપની ગાદી મેળવવાને માટે ગયો હતો, ત્યાંના દિવાન રંગરાવ આવડીકર તેની વચમાં આવ્યો, તથાપિ આખરે રંગરાવને પોતાની હક ઊઠવી પડી. ધારની ગાદી આનંદરાવને મળી.

આનંદરાવ વડોદરામાંથી પાછો આવ્યા પછી ધારના રાજ્ય ઉપર મળે કુદવનો ફેરો આવ્યો હોયને એમ થયું. તે રાજ્યની આસપાસના ધણીક રાજ્યો ધણુ મત થયા હતા. તેમાં સિંધ્યા અને હોલકરે જેવી ધારનાગરીની ખરાબી કરી તેવી બીજા કોઈના હાથથી થઈ નહોતી. પોતાના રાજ્યનું સંરક્ષણ કરવા માટે ધણો શ્રમ કર્યા છતાં પોતાની મહેનતનો કંઈપણ બદલો નહિ મેળવતાં આનંદરાવ મરણ પામ્યો. આ બનાવ ૬૦ સં ૧૭૮૭ માં થયો. આનંદરાવ મરણ પામ્યો તે વેળાએ તેની સ્ત્રી મૈનાબાઈ ગર્ભવતી હતી, અને ગર્ભસ્થ વારસા શિવાય શાળયનું બીજું કોઈ વારસ નહોતું. તેથી રાજ્ય કારભારનો બોલો મૈનાબાઈને પોતાના માયા-પર ભેવાની દરજ પડી. તે વખતે મુસરીરાવ નામનો માણ પશ્ચવંતરાવ પવારનો દારી પુત્ર હતો. તેને આ વાત પચ્છે નહિ પડ્યાથી તે મૈનાબાઈને એક સરખો પાણીમાં જોવા લાગ્યો. તેણે પોતાનો એક સ્વતંત્ર પક્ષ ઉભો કરીને મૈનાબાઈના કારભારમાં અડચણો નાખ્યાની કાર-આત કરી. તેના પક્ષમાં કેટલાક વજનદાર લોકો મળીને, તેણે માહાત્મ્ય ધણું જ વધતું આપ્યું. તેની આરા વિના પાંદડું પણ હાથનું નહોતું. તે સ્વભાવનો ધણેજ ફર હતો. આવી રીતની પ્રતિકુલ અવસ્થા થવાથી મૈનાબાઈને પોતાના ગર્ભનું રક્ષણ કરવા માટે ધાર ઊડીને માંડળાના કિલામાં નાસીને જવું પડ્યું.

માંડળમાં ગયા પછી થોડા અરસામાં મૈનાબાઈ પ્રસવવતી થઈ. તેને પુત્ર રાંચની જોડ મળી. પછી શું થયું? તેના આનંદનો પારાવાર સાથો થયો, પોતાના રાજ્યમાં મુસરીરાવનું લક્ષ્ ઊડાવવાને તેની હિમ્મત ધણીજ વધી. તેમજ આ બનાવથી તેના પશના લોકોને પણ સાહે જોર આવ્યું. ધારનો ફિસ્લેદાર તે પહેલેથીજ તેની જોડે એક નિષ્ઠાથી ચાલતો આવ્યો હતો. આ વખતે મૈનાબાઈના પક્ષના લોકોની એવી કંઈ ચંચળતા થઈ કે, મુસરીરાવને પોતાનું રાજ્ય કાલમ રાખવા માટે કપટ ઔઞ કરવો પડ્યો. મૈનાબાઈ જાતે હિમ્મતવાન સ્ત્રી હતી ખરી; તથાપિ સ્ત્રી સ્વભાવ હોવાથી તે મુસરીરાવના ચક્રુર બોલથી બહીને ફસાઈગઈ. મુસરીરાવના અભય વચન ઉપરથી. તે પોતાના રામચંદ્રરાવ નામના સુકુમાર કુંવરને જોડે લઈને ધારમાં આવી. પરંતુ આ આવ્યા પછી મુસરીરાવે તેને કિલ્લામાં નહિ જવા, દેતાં નીચેના ગામમાં રહેવાની દરજ

પાડી. મૈનાબાઈને મુરારીરાવનું કપટ તે. વેળાએ જણાવ્યું. પરંતુ હવે તેનો ઉપયોગ શો? તે હવે તેના હાથથી છુટવાનો કંઈપણ ધવાજ કરે છે, તેટલામાં તેની આસપાસ પ્રતિ પક્ષીઓએ ઘેરા કર્યો. તે ફક્ત ઘેરાજ નહિ પણ તેના ધરને આગ - લગાડીને મૈનાબાઈ, તેનો પુત્ર અને કેટલાક અન્યાયીઓની સાથે બાળી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

પરંતુ મૈનાબાઈ આવા બનાવથી ડરીને હોંસ, છોડનારી સ્ત્રી નહોતી. પેલી બાળુએ ઘેરા નાખનારાઓએ ગડબડ મચાવી. મૈનાબાઈએ ધણીજ ચતુરાઈથી પોતાનો છોકરો એક કુલુખીની બાઈડી પાસે આપીને તેનો છોડરો પોતાની પાસે રાખ્યો, અને યુવરાજને ગુપચુપ કિલ્લામાં લઈને કિલ્લેદારના સ્વાધીન કરવાને તેને કહ્યું. તે કુલુખીની સ્ત્રીએ ધણી સાવચેતીથી રાતનો વખત સાધીને તે કામ હાર પાડ્યું. આ બખર મુરારીરાવને માલમ પડતાંજ તે ગુસ્સાથી લાલ પીળા થયો. અને હું આ બાબતનું બરાબર વેર લઉંશ, આવી રીતે મૈનાબાઈની ધમકી આપવા લાગ્યો. પોતાનો છોકરો સુરક્ષિત કિલ્લામાં પહોંચવાની મૈનાબાઈની ખાત્રી હોવાથી, તેણે મુરારીરાવની ધમકીની મુદ્દે પરવા કરી નહિ. તે તેને કહેવા લાગી, તું ગમે તે રીતે મારા ઉપર રાગ કાઢ, તેનાથી મને કુદ્દે નુકશાની નથી પવારની ગાદીનો માલેક, જે મારો પ્રિય પુત્ર છે, તે તારા કબજામાંથી બહાર ગયો એટલું ધણું છે." વાંચનાર, આ વખતે મૈનાબાઈએ પ્રકટ કરેલા ધૈર્યની અને સમય સુચકતાની જેટલી તારીફ કરીએ તેટલીજ ઓછી છે. મધ્ય હિંદુસ્તાનનો ઇન્દોસ લખનાર માલકમ લખે છે, ૪૦ સ. ૧૮૧૮ ના ડીસેમ્બર મહિનામાં હું ધારમા હતો, તે વેળાએ ખુદ મૈનાબાઈએ મારી પાસે આ બાબત ધણા આવિર્ભાવથી વર્ણન કર્યું હતું. તે સાંભળીને હું ધણીજ ખુશ થયો હતો. તે બોલી હતી કે, બાપુ રઘુનાથ વગેરે માણસો તમારી પાસેજ છે. તેને પુછો કે, જે ધરમાં હું હતી, તે ધરમાં આગ લગાડવાની તૈયારી થઈ હતી. તેણે મને શું કતું? તમે નાશી જાઓ, તેને માટે મને ધણી સમજૂતી, પરંતુ મેં કહ્યું કે નહિ નાસતા અહિંજ રહેવામાં મારી આબજ છે. હું મોટા કુલની સ્ત્રી છું. માગથી ભરતી જગાપર જઈને એસાવ એમ નથી. તેથી હું અહિંજ રહીશ. જે કદાચિત્ મારા શત્રુનો સિદ્ધ થઈને હું મરણ પામીશ. તો હું મારા સ્વર્ગવાસી શ્રીતારની જોડે સતી થવું જોઈતું હતું, તેજ પ્રમાણે સતી થઈ એવું સમજાશ." અસ્તુ.

મૈનાબાઈએ કિલ્લેદારને કહાવી મોકલ્યું હતું કે, મારું શું થશે તેની જંદાપણ શીકર નહિ કરતાં તમે આખર સુધી છોકરાનું રક્ષણ કરજો. મૈનાબાઈનો છોકરો એટલે ગાદીનો વારસ પોતાના હાથમાંથી ગયો, અને અહિંઆ તેની મા પણ ધમકીને ગણુકારતી નથી, એવું જોઈને મુરારીરાવે પોતાના પક્ષના બંદીની સાથે કિલ્લા ઉપર હલ્લો કરીને તે કબજે લેવાનો પ્રયત્ન ચલાવ્યો. પરંતુ તેનો તે પ્રયત્ન પણ પાડ પાડ્યો નહિ. મૈનાબાઈ આ વખતે પોતાનું અને પોતાના રાજ્યનું સરક્ષણ કરવાને માટે ઉપયોગ કરવામાં પાછી હડી નહિ. તેણે તે ખરાબ પ્રસંગ બંધી તે આસપાસના બધા રાજા લોકોની મદદ માંગી. ધારના રાજ્યની ખરાબી કરવામાં, સિંધ્યા પ્રમુખ હતો, નયાપિ ધારની ગાદીનો ખરો માલેકનો નાસ્ત નહિ થવા દેવામાં તેણે પણ વિનંતિ કરી હતી. તેમજ વડોદરાના રેસીડન્ટની મારફતે અંગ્રેજ સરકારને પણ અરજ કરી હતી, તમારે વચમાં પડીને રાજ્યનું રક્ષણ કરવું, પરંતુ આ વખતે આ દંડામાં મન નાખવાનો સિંધ્યા નયા અંગ્રેજને લાગ નહોતો. તેના ચિવાય તેની મસલતીનો એક પણ જુદોજ હતો. આખરે તેની વિનંતી કાને ધરીને તથા તેને કેવો પ્રસંગ છે તથા તે પ્રસંગમાં ધીરજ નહિ છોડતાં તે કેવો યત્ન કરે છે તે જોઈને, યુગ્મજાનના તેના સગાં વહાલાં તથા દુષ્ટ મિત્ર

અહીં સુધી વળ્યા કે તેની મદદને માટે, અખારામ ચીમણાજી નામના સરદારની જોડે કંઈક લશ્કર આપીને તેને ત્યાં રવાના કર્યો.

મૈનાબાઇની મદદને માટે વડોદરાથી લશ્કર આવેલું જોઈને મુસારીગવના હાથ પગ ગળી ગયા તથા તે ત્યાંથી નાઠો. મૈનાબાઇને મદદ કરવી, ધાર રાજ્યનું રક્ષણ કરવું તથા નાશ ન થવા દેવું એવો ગાયકવાડનો મુખ્ય હેતુ હતો. ખર્ચ તથાપિ અંદર ખાનેથી તેનો હેતુ એવો હતો કે, ધાર રાજ્યને પછીથી પોતાના વસીલાની નીચે રાખવું. શિવાયજીએ આ સલાહની યોજના કરી હતી, તેને આ એક આસગત નહાની; કલમ જણાઈ હતી. વડોદરાવાળાનો ઉપસો હેતુ જેવો એકજે તેવો સિંહ થયો નહિ. કારણ કે ધારનો કારભાર હાથમાં લીધા પછી સખારામ ચિમ-ણાજીએ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કંઈ રૂપિયા કાઢવા લાગ્યો. તે વહીવટ તપાસનો હતો તેટલામાં તે એકાએક મરણ પામ્યો, અને તેનું કામ તેના હાથ નીચેનો કાંઈ બાપુરુનાથ નામનો કામ-દાર જોવા લાગ્યો. બાપુ રઘુનાથને વડોદરા કારભારનો હેતુ ખૂણે કરના આવડ્યું નહિ. તથાપિ મૈનાબાઈ અને બાપુ રઘુનાથના હમેશાંના ઉદ્યોગથી ધાર રાજ્યનું સંરક્ષણ થઈને, તેણે પછી શાંતિ સોખ્યના દહાડા જોયા.

નાના પ્રકારના સંકટોની જોડે લટીને પોતાના રાજ્યનું સંરક્ષણ કરતી હતી. તેટલામાં મૈનાબાઈ ઉપર એક મોટા સંકટનો ડુંગર આવી પડ્યો. જે ગ્રિમ પુત્રને વિકટ પ્રસંગમાં સંરક્ષણ કરીને તેણે તેને ગાદીનો ઉપભોગ કરવા માટે બચાવ્યો હતો, તે તેનો પુત્ર નિર્ઘણ કાળે કે વખતે એથી લીધો તેને પુત્ર શેષકની યાતના ભોગવનામા લાગ્યું પડ્યું. વાંચનાર, આટલાં ભારે દુખનો જોળે માથે ઉપાડીને મૈનાબાઈએ. દુર દ્રષ્ટિ કરીને રાજ્ય સંકટ ખેંચવાને ના પાડ્યું નહિ તેણે આસપાસના રાજા રજવાડાઓની સંમતિથી તરતજ પોતાની બહેનના છોકરાને કાઢી લીધો, તથા તેનું પશુ સમચંદ્ર પવાર દ્વારા તેને તેને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. સમચંદ્ર પવાર ઉમરે મૈનાબાઈના છોકરા જેટલોજ હતો. આ ધૈર્યશાળી સ્ત્રી પછીથી યથાકાળ અત્યુવશ થઈને આ ભૂલોક છોડીને ચાલતી થઈ. તેનું મનોહર ચરિત્ર પારના પવાર રાજાઓને અભિમાન આપે એવું છે.



સ્વચ્છ અને સસ્તું વૃડએન્ડ્રેવીંગ !

ચિત્રો છબીઓ, દેખાવો, તથા કોઈપણ ચિત્ર ઉપરથી પુસ્તકોમાં છાપવા માટે સ્વચ્છ વૃડ કટ બનાવવા હોય તો નીચે સરનામું પત્રવ્યવહાર કરવાથી કીપાયત ભાવે કરી આપવામાં આવશે.

આણેકલાલ કે. લટ્ટ. એન્ડ્રેવર.

૬૦ ભાટવાડ-ઉમરેઠ [ખેડા]

કવિ સાતવાહન.

(લખનાર-સ્વર્ગવાસી રા. રા. નાંસાયણ હેમચંદ્ર)

(ધ. સ. ૮૦-૨૦૩ની લગભગ.)

પ્રતિધાન એટલે પેઠણમાં સાતવાહન નામનો એક વિદ્વાન રાજા ૪૦ સનની પહેલી સદીમાં હતો. તેના બાપનું નામ દીપકર્ણુ તથા તેની પ્રિય સ્ત્રીનું નામ મત્રયવતી હતું. તેનો અમલ આખા કુતલ દેશ પર ચાલેલો હતો. સાતકર્ણિ તેનું ઉપનામ હતું. તેના આશ્રયમાં બૃહત્કથા નામની પૈસાચી બાપામાં લખેલા ગ્રંથનો કર્તા ગુણાદય કાલાપ વ્યાકરણનો કર્તા, સર્વવર્મા ઇત્યાદિ વિદ્વાની હતા. એ સાતવાહને જુદા જુદા પ્રાચીન ગ્રંથકારોના ગ્રંથમાંથી ચુટેલી સાતસો આર્થો લખને તે એક જ કરીને તેનો એક ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે. તે ગ્રંથને તેણે ગાથાસમશતી નામ આપ્યું છે. આ બધી આર્થો પ્રાકૃત ભાષામાં છે. તે સંગ્રહ ગ્રંથમાં પોતે બનાવેલી કેટલીક આર્થો પણ નાંખી છે. ભૃગુહરિએ પણ સાતવાહનની પેઠે અનેક ગ્રંથકારોના ગ્રંથોમાંથી ચુંટી કાઢેલા પદો લખને ત્રણ ચતુર્થા બનાવ્યા છે, હાલ શાસ્ત્રિવાહન, સક્ષાવાન, શાલ, આ સાતવાહનના નામના પર્યાય છે વાત્સ્યાયન કૃત કામસૂત્રના બારમા અધ્યાયમાં કર્તૃર્થા કુતલ, સાતકર્ણિ; સાતવાહનો, મહાદેવી મત્રયવતી, જ્ઞાન, આ વાક્યમાં સાતવાહનનાં નામ આપ્યા છે. સાતવાહને કાલાપ વ્યાકરણ કર્તા સર્વવર્માને બરચ [ભૃગુકર્ણ] પ્રદેશનું સ્વામિત્વ આપ્યું. એણે કથા સરિત્સાગરના છૂટા તરંગમાં લખ્યું છે.

ગાથાસમશતીના સંગ્રહ કર્તા સાતવાહનની બાણુ તથા રાજશેખર કવિએ સ્તુતિ કરે છે તે બાણુકૃત હવે ચરિત્ર અને રાજશેખર ગ્રંથો જોવાથી મળે છે.

જૈન ઈરિ રાજશેખરના પ્રબંધ કોપ નામના પોતાના મનાગેલા ગ્રંથમાં સાતવાહનની સ્તુતિ પર પ્રાકૃત બે ગાથા લખ્યા છે.

શતાનંદના પુત્ર શ્રીમદ્ભિનંદ કવિએ પોતાના લખેલા રામચરિત્ર મહા કાવ્યમાંના ૩૨માં સર્ગમાં પોતાનો આશ્રયદાતા શીદાર વર્ષ તથા બીજા કવિઓનો આશ્રયદાતા કહ્યો છે. તેમાં શ્રીધાયિન કરિનો આશ્રયદાતા હાલ હજી સાતવાહન હતો એવું એક શ્લોકમાં જણાવ્યું છે.

તે ઉપરથી શ્રીધાયિન કવિના પોતાના આશ્રયદાતા સાતવાહનનું નામથી ગાથા સમશતી કરી દશે એવું કેટલાક અનુમાન કરે છે. આ ગાથા સમશતીમાં સર્વ જંગમની રેલમ છેલ છે જોવાઈનાચાર્યના આર્ય સમશતીમાં પણ તે રચની રેલછેલ કરી છે એકમાં બેઠ એટલેજ છે કે, પહેલી પ્રાકૃત ભાષામાં છે. તથા બીજી સન્દન ભાષામાં છે ગાથા સમશતી દીકા સદિત મુજબના તીક્ષ્ણતા કાવ્ય ગાળામાં પ્રકટ થય છે. તે ગાથાસમશતીની આખેરે સંગ્રહ કરતાં હાલ કવિનું નામ પણ આપ્યું છે.

ગાથાસમશતીમાંના ગાથા પંચવાચક મૂળ ગ્રંથ છે. તેમાં ઉપર જોવાય નામની દીકા સરજની કંઈક જાણ તથા કાવ્ય પ્રકાર, આ ગ્રંથમાં ઉગદરજીને માટે ઉતારેલા જોવામાં આવે છે. કાલાપ ૫૦ રાજતગિપ્તી તથા કથાસરિત્સાગર માટે અનંતગજ, કૈલસ, દર્શ દેવ ઇત્યાદિ કારમીરના રાજા જે સાતવાહનના કુળમાં થયા છે તેનું લખ્યું છે. તે સાતવાહનના કથાચિત્ર આ પેઠણનો ગજાજ દોનો જોવાયે એવું જણાય છે.

લોર્ડ ડેલહોસી-પંજાબ પતન.

(૧)

લોર્ડ ડેલહોસી, ભારતમાં આઠ વર્ષ રાજ્ય કરી-કહોડે બાદશાહી ભોગવી-સન. ૧૮૫૬માં ઇ. ૧૮૫૬ ગયો. આ સ્વદેશીયતામાં ભરતખંડની અવસ્થામાં ઘણા ફેરફાર થઈ ગયો. લોર્ડ વેલ્સલી સિવાય બીજા કોઈના રાજની સાસનમાં આવું બચકર તોફાન થયું નહોતું એક તરફ જેવી રીતે રહેને અને દેસાડોનો પ્રચાર થઈ બિન્ન બિન્ન પરદેશને પરપર એક કરી દેવામાં આવતા હતા તેવીજ રીતે બીજી તરફ, અપૂર્વ રાજનીતિથી ભારતવર્ષના સ્વતંત્ર રાજાઓને બ્રિટિશના પગ તળે નાખી દેવામાં આવતા હતા. લોર્ડ ડેલહોસીના સમયમાં પંજાબ અને અગ્રેધ્યા આદિના સ્વતંત્ર રાજાઓમાં બ્રિટિશ સિલ્હી જય પતાકા ઉડી રહી હતી. લોર્ડ સાહેબે "આ દેશમાં આવતાં જે રાજા મહારાજાઓને સ્વેચ્છા પૂર્વક વર્તતા દીકા હતા, તે રાજાઓને સ્વદેશ જતી વખતે પોતાના આધિન થયેલા જોઈ પ્રસન્ન થિતે સ્વદેશગમન કર્યું હતું."

પ્રમેલાવંના મેદાનમાં પ્રસિદ્ધ લડાઈ લોર્ડ હાર્ડિંગે શીખ લોકોને પરાજીત કર્યા. કમ્પનીના સેનાપતિની અસિમ આતુરીથી શિખોતું અભાગ્ય અને વિશ્વાસઘાતકનાથીજ તેમની હાર થઈ પરંતુ એટલાથીજ શીખ રાજાઓની સ્વતંત્રતા મળી નહી. હાર્ડિંગ સાહેબે, શીખ લોકોના મુખ્ય મુખ્ય પ્રતિષ્ઠિતા ગ્રંથસ્થાને સંધિચત્રમાં-મુલેહ કરવાના લેખમાં બાંધી લઈ, મહારાજા રણજીત સિંહના રાજ્યને સ્વતંત્ર રહેવા દીધું. તારીખ ૬ મી માર્ચને દિવસે શિયામીરના મેદાનમાં આ

પ્રમા સ્થાન પ્રજામાં સેનાવંના નામથી પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ તેનું અસલ નામ સૌરાહન છે. જે ન્હાનાં ન્હાનાં ગામમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આ બંને ગામોમાં સૌરાહન નામની જાતિ નિવાસ કરે છે તેથી સૌરાહન નામ પડ્યું છે. Cunningham's History of the Sikhs Second Edition. Page 324

* શીખ લોકોની પહેલી લડાઈને સમયે આવસા મેનાપતિ સગદર તેજસિંહ અને રાજા લાલસિંહે ઇલ પ્રખંડ કરી, અંગ્રેજોને મળી જઈ પક્ષત્ર કર્યું. ૧૭ જુલાઈ શીખ મેના ફિરોજપુરમાં પહેલી લારે લાલસિંહે લાંબા એન્જલ કેપ્ટન નિકલમનની માથે યુદ્ધિ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું અંગ્રેજોના જહેકાવવાથી અને લોભ બતાવવાથી તેઓ રાત્રી ગળ્ય થઈને ફિરોજપુરમાં લગાઈ કરતાં પહેલાંજ ન્હારી ગયા હતા. એ સમયે પોતાની પાસે ૨૫૦૦૦ સેના રહેવા છતાં સરદાર તેજસિંહે, કમ્પનીના દારિલા ચાકેલા વચ્ચે ઉપર આક્રમણ કર્યું નહીં. સંનિકાએ વારંવાર ઉત્તેજન આપવા છતાં, પણ તેઓ ફિરોજપુર ઉપર આક્રમણ કરવાથી ચુપ રહ્યા. આવા પ્રકારની વિશ્વાસઘાતકતાથી શીખ લોકોની હાર થઈ. "કલકત્તા રીવ્યુ" પત્રમાં કેપ્ટન કનીંગહામ કૃત શીખ પ્રતિદાસની સમાવેશના કરતી વખતે ૧૮૪૬ના ફેબ્રુઆરી માસમાં લાલસિંહે લોર્ડ હાર્ડિંગની પાસે મેલાવંમાં પોતાની બુદ્ધિચત્રતા વર્ણન લખી મોકલ્યું હતું (Vide Captain Cunningham's History of the sikhs P. 268-299 comp Macgregor's History of the sikhs. Vol. II P. 80-81 Culcutta Review for June 1849. P. 549-550 Edition. Arnold's Del-
housie's Administration of British India) Vol 1 P. 45.

સધિ યથ (Canningham's History of the Sikhs Appendix XXXIV P 428 433) એ નિયમાનુસાર સતલજ અને વ્યાસી બેઠીની વચ્ચે જલકુર દુઆબ, બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટને મળ્યો જે, ખલસા સેનાએ બ્રિટિશ (ગવર્નમેન્ટ) રાજ્ય વિરુદ્ધ માથું ઉઠાડ્યું હતું તે સોડો પામેથી હથિયાર છીનવી લીધા અને સેનાની સંખ્યા ઘટાડી ૨૦૦૦૦ પાયદલ અને ૧૨૦૦૦ ઘોડેશ્વારો રાખવામાં આવ્યા એ શિવાજ હોર્ડ હાર્ડિંગે દોઢ કરોડ રૂપિયા લડાઈના ખર્ચના વમુલ કર્યા હતા મહારાજા રણજીતસિંહ પોતાના રાજ્ય ભાષ્ટકારમાં બાર કરોડ રૂપિયા ફેંકી ગયા હતા પણ તેમના મંત્રિઓના પાપાચારથી સર્વ-અપચાઈ ઇત્તરાથી, તેમના મૃત્યુ પછી ફક્ત ૫૦ લાખ રૂપિયા રહ્યા હતા હોર્ડ હાર્ડિંગે તે ૫૦ લાખ રૂપિયા લઈ લેવા પછી બાકી રૂપિયા લેવા માટે કશ્મિર કબજે લેવા તૈયાર થયો રાજા રણજીતસિંહના પ્રીતિપાત્ર, જમ્મુના શાસન તો રાજા ગુનાબસિંહ આ સમયે લાહોરના દરવારમાં મંત્રિપદ ઉપર હતા તેમણે એક કરોડ સુવર્ણમુદ્રા આપી હોર્ડ હાર્ડિંગ પાસેથી કશ્મિર ખરીદી ક્ષીપ્રુ આ પ્રમાણે રાજા રણજીતસિંહના વિસ્તૃત રાજ્યને છેતન બેઠન થઈ જવાનો પ્રયત્ન થયો (Arnold's Administration of Delhousie Vol I P 17)

આ સધિને સમયે દિલ્હિપસિંહ સગિર વયના હતા પુખ્ત ઉંમરે આવવાને હજુ ૧૮નાક વયનો અતર હતો આવા દુ અને સમયે પંજાબમાં એક બીજા રણજીતસિંહની આવરૂપકતા હતી પરંતુ પંજાબમાં કોઈ બીજો તેવો યશ ની પુરૂષ નહોતો દિલ્હિપસિંહની માતા ગ્રીન્દનના હાથમાં રજ્યતો ભાર હતો

ભારતના કલિહ સોમ પીર લનનાઓની મોટ નથી મહાભારતના કર્તા વેદ વ્યાસથી નાં સ્થાન ઇતિહાસના કર્તા મૃત્યુ દાડ સાહેબ પર્વત સર્વે ઇતિહાસ લેખકોએ ભારતની તેજ ગિવની મહિનાઓના ગુણગાન મ્યા છે ભારતની રમણીઓ જે પ્રકારે તેજગિવની હતી તેજ પ્રકારે, અમયે અમયે રાજ્ય આશન ક્ષમના પ્રજા બતાવતી હતી, તેજ પ્રમાણે ગળા રણજીત સિંહની વીરપતિની ગ્રી લન પણ તેજગિવના અને સાશન ક્ષમતાને લીધે પંજાબના ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે રાણી ગ્રી લન અ ગળા દોના છતા પણ સનગાની પેઠે તેજગિવની હતી આત્મ સમયથી પરનગ રહેવા છતાં પણ ગળા સાસતમાં કૃષણ, હતી પરંતુ શામની વાત એ હતી કે એની તેજગિવની બહાર નારી પંજાબની રાણી હોના છતાં પણ રાજા ગુનાબસિંહ પછી એક અવિશ્વમ્બ અને અંગેશ પુરૂષ મંત્રિ પદે સ્થાઈ હતો

તે મંત્રિ પ્રાચીન કલિહ લ લગિહમાં મંત્રિત્વનો કેટલો અણુજ નહોતો દરબારમાં જેમ સંતો નિરાગમોજન થયો હતો તેજ પ્રમાણે પ્રમિશ્ન પણ તેનું આઈ માન નહોતું એકે તે એકાદ દનમાં વજ્રમાં ઉત્પન્ન થવાથી રાજપરિવર દ્વારા પાળવામાં આવતો હતો મરતુ તેનામાં રાજકીય નહોતો તેની સુરના ફક્ત શરિરની જ હતી દેહની સુફરની ચિતની દેદરના આશ્ર કરી રાતી નથી ગુણસન ક્ષમના મળ દેવર્માં મધુપાર્ષદ ફી લતે તે બહાર નિકળી રાજ્યના દિનનિ સધનમાં સમર્થ થઈ નહોતી પ્રાચીન મંત્રી સપ્રધાવતી રદાએજ તેમની રણનિપુણતા હતી તે મંત્રી લડાઈના મેદાનમાં મૈત્રિમો ઉપદેશ હં માફ આપનારા નહોતી તત્પર એ કે લ લગિહ ક્ષિપ્ર લેખની સમાજમાં મોટો અગત્ય પૂરો હતો તેનીજ વિશ્વાસઘાતકતાથી

રાજ્ય સંચાલનમાં સુવિચારણા રાખવાનું અધ્યપતન પ્રારંભ થયું. તેનીજ કુટશીટથી અતુલ ખર્ચદારી ખાલસા સેનાને, યોડી સેના પાસે પ્રચલિત થવું પડ્યું ! આવી રીતે ક્ષીણ બુદ્ધિ તથા તેજહીન પુરૂષને હાથે, શિખોની પહેલી લડાઈ પછી પંજાબ રાજ્યનો સારાનભાર સોંપવામાં આવ્યો. પરંતુ અંગ્રાનસૂચ્ય પુરૂષના હાથમાં પંજાબ ઘણા દિવસ, રહ્યું નહીં સધિ નિયમાનુસાર ગુલાબસિંહ કાશ્મીર દેશનું સાસન કરવા આવ્યો ગયો તે સમય, કાશ્મીરનો સાસનભાર શેખ હમામુદ્દીન નામના એક લલા મુસલમાનના હાથમાં હતો. લાલસિંહે હમામુદ્દીન સાથે મળીને 'બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ' વિરૂધ્ધ રાજ્ય ગુલાબસિંહને હાથપીરમાં સત્તાવ્યો. રેસીડેન્ટ હેનરી લોરેન્સ કોઈ કામ અધૂરું મુકતો નહોતો તે હમામુદ્દીનની અસમ્મતિ જોઈ રેસીડેન્ટ શિખ અને યોડી ક્ષિટિશ સેના લઈ કાશ્મીર પહોંચ્યો.* લાચાર હમામુદ્દીને અંગ્રેજ સેનાપતિનું પરાક્રમ જોઈ વશીકૃત થયો અને પોતાના પ્રાણ બચાવવા માટે, પ્રધાનમંત્રીએ ગુલાબસિંહ સાથે તોફાન કરવા માટે જો પત્ર મોકલ્યો હતો. તેને હેવી લોરેન્સ પાસે રજૂ કર્યો. મી લોરેન્સને લાલસિંહના આ પત્રનો ભાવ અસહ્ય થઈ પડ્યો. આ વિસ્વાસવાતકતોનો વિચાર કરવા માટે અંગ્રેજોને એક કમીશનર ની કસવામાં આવ્યું. કમીશનરના મુકાદાથી લાલસિંહને પેન્શન આપી આગામાં રહેવાની આજ્ઞા થઈ. તે ટીપુસુલ્તનના આગ્રા ગયો. હવે તેમને પંજાબ સાથે કાંઈ સબંધ રહ્યો નહીં. એજ વિસ્વાસવાતકતો અને દેવજાતિદોષિતાના વિષમમ ફળથી રાજ્યનું નિકંદન થયું. રાજ્ય લાલસિંહના અધ્યપતન થવા પછી રાજ્ય રક્ષા માટે બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ સાથે ફરી સધિ થઈ વાઈ રોયેન નામના સ્થાનમાં સન્ધિ થવાથી આ સન્ધિ "વાઈ રાવળ સન્ધિ" ને નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. સન્ધિના નિર્માણનુંસાર લાહોરમાં કેટલાક સુદક્ષ લોકોની એક સભા નિશ્ચય કરવામાં આવી, બ્રિટિશ રેસીડેન્ટ આ સભાના અધ્યક્ષ થયા દિવિપસિંહ ન્યાં સુધે યોગ્ય ઉચ્ચર પહેાગે નહીં અર્થાત ૧૮૫૪ની ૪થી સપ્ટેમ્બર સુધી આ પ્રતિનિધી સભાદ્વાર રાજ્યસામન આલનાની વ્યવસ્થા થઈ. સ. ન્યાં સુધી દિવિપસિંહ સગિર વયના, રક્ષા ત્યા સુધે અવિભાવક સ્વરૂપે પંજાબનો રાજ્યસાસનભાર બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે પોતાના માથા ઉપર લીધો. મહારાજ રજીતસિંહના પ્રાણુઓપાલિતે રાજ્યમાં કાંઈ અમગળ થાય નહીં એ વિચારથી લોર્ડ હાલોગે નવમાનનિયમો રચાયા જેકે હાલોગ સાહેબ બાવલસ્થાના સમર ક્ષેત્રમાં ઉતર્યા હતા અને આ પ્રથમ સુદમાંજ વિજયની પતાકા પણ ઉડાવી હતી. (અધૂર)

* Marshman's Abridement of the History of India P. 454 comp. Life of Sir Henry Lawrence Vol II P 73

x માર્શમેન સાહેબે ભારતવર્ષના ઇતિહાસના (Abridement of the History of India P. 454) માં લખ્યું છે કે આ કમીશન-પંચ-માં અંગ્રેજ કમીશનર, અને શિખ સરદાર અને ઉપસ્થિત હતા પરંતુ મેજર એડવર્ડ હરમન મેરિવેલે સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે કમીશનમાં માત્ર અંગ્રેજો જ હતા નીચે લખેલા ગ્રંથસ્થ. કમીશન માટે નહીં થયા હતા.

સભાપતિ, એકકારી સભ્ય - લોર્ડેન્ટ હેનરી લોરેન્સ, મેજર જનરલ સર જોન નિટરલ, જોન લોરેન્સ, લોર્ડેન્ટ કનૅંગહમ, Life of Sir Henry Lawrence, Vol II, Page 82, comp Edwardes's A year on the Punjab Frontier Vol I P. 10

s Cunningham's History of the shikhs Appendix XXXVII P. 43 442 comp Life of Sir Henry Lawrence Vol II P. 93

અમેરીકાના ઇન્ડિઅનો અને હિંદુસ્તાનના આર્યો-પ્રાચીન સંબંધનો
કંઈક ભાસ.

(૨)

જ્યારે કોઈ ઇન્ડિઅન મરણ પામવાની અણીપર હોય ત્યારે તેના શરીરને મુકવા સાર એક ચોખ્ખી પેટી જેમાં પીછા પાથરેલાં હોય છે તે તથા એક દેવદરના ઝાડની ઝાંખરી તે જગ્યાપર આલુવામાં આવે છે.

જેવો તે મરી જાય કે તરન (કાષ્ઠવાદ્ધો, ખરેખરા મરણની અગાઉ) એ માણસ તેને ઉપાડી બેવડવાડી પેલી પેટીમાં ઘાસે છે અને ઉપરથી ખીલા જડી દે છે. એ ઇડિઅન લોકો મુઝાંથી બહુ બંધી છે. અને તેઓની મરણ જેમ અને તેમ જલદી મુઝાં નજર આગળથી બસેડવાની હોય છે. કેટલીક જગ્યામાં આ મુઝાંની પેટીઓ એક ઝાડ સાથે મજબુત કરવામાં આવે છે. અને મરનારની ધબકી તથા ખીલો અંગી સામાન તે ઝાડની ઝાંખરીઓએ લટકાવવામાં આવે છે.

ખીજ રીત એ છે કે આ પેટીને ડાહ્યા પુટાઓ ઉપર એક તંજુ આપવા પરમાં મુકી તેની આસપાસ મરનારની અંજત ચીજો લટકાવવામાં આવે છે.

ગોરા લોકો અમેરીકામાં જીવે વસવા માંડ્યા પછી એ લોકોએ પોતાના પર સહુગારને સારે આવી લટકાવેલી ગીલો ચોરવા માંડી તેથી હવે મુઝાંની પેટીની આસપાસ ને ચીજો મુકવામાં આવે છે તે નદન નકામી કરીનેજ મુકવામાં આવે છે.

તખ્તાઓ આપનાઓ દો ને ચાદવાની, ફરનીચર નકામે જેવો કરીને મુકે છે. કોઈ મરી ગયલા માણસ વિષે વાત કરવી તેને અપશુકન ગણે છે અને જે તેને વિષે વાત કરવી હશે તે પેલો, ઝોલ્યો, વગેરે આડતરી રીતે બોલશે.

હિંદુસ્તાનના આર્ય લોકોમાં સામાન્યતઃ વગેરે એકજ મુઝાંથી ઉતરી આવેલાં કેડેબીઓને ઝોળખવાની સુધરેલી નીશાનીઓ છે. એકજ ગામમાં કયાં આપ લે થતી નથી-કાળાંતર, સ્થળાંતરને ક્ષીધે ઉપરના અમેરીકાના ઇન્ડિઅનોના “ટોટમ” અને હિંદુસ્તાનના આર્યોના ગામમાં ફરક પડ્યો પડ્યો છે પણ કંઈ મુળ બાબત એક હોયતો ભાસ થાય છે ખરો-કે અસલ એઓ એક હોવા જોઈએ. વધી અમુક પેઢેડી સુધી સ્નાનનો સંબંધ ત્યાં સુધી આવી રહેલો જોઈતો ઐક્યતામાં તો આપણે અમેરીકાના ઇન્ડિઅનો કરતાં, ઝોળા પડ્યા છીએ એ લોકો જંગલી, છતાં પોતાની ટોટમની નીશાનીવાદને સુખમરો, માંદગી તથા ધડપણમાં મદદ આપે છે તેમ આપણા હિંદુસ્તાનના આર્યોમાં જોવામાં આવતું નથી ફક્ત સાત કે દસ પેઢેડી સુધી સ્નાન વેહેવારમાંજ સંબંધ સમાઈ રહેલો છે.

જુના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં કોઈ રાજ કે સરદાર મરતો ત્યારે તેની સ્ત્રી સતી થતી તથા તેની અંગન ચીજોને તેની સાથે બાકવામાં આવતી, એવું જાણવામાં આવે છે. તેને મલતો રીવાજ પણ અમેરીકાના ઇન્ડિઅન લોકોમાં દેખાય છે. આ ઉપરથી એમ માનવાને કંઈક કારણ મળે છે કે હિંદુસ્તાનના આર્ય લોકો પૂર્વજો સાથે અમેરીકાના ઇન્ડિઅન લોકોના પૂર્વજોને સંબંધ હશે.

ત્રિલોચન મિશ્ર (મિયાં તાનસેન.)

“ ભારત જીવન ” માટે ખાસ લખનાર ડૉક્ટર નારાયણદાસ વસનજી ચતુર્ભુજ.

મિયાં તાનસેનના જીવનચરિત્રમાં લખવાથી પહેલાં તેની કિંચિત્ વ્યમિત્કાલખ્યા અવસ્થા છે; કારણ કે તેનું જીવનચરિત્ર કિંવદન્તી, દત્તકંથા, જનશ્રાવન અને ચાલતી ગાથાઓમાંથી એકઠું કરવામાં આવ્યું છે, અને જે અલૌકિક-અંશાનુષિક ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે. આજનો સમય એવી લોકોત્તર સમકારિક ઘટનાઓનો મનુષ્યો વિશ્વાસ કરે, તેવો નથી. અસ્તુ કાંઈ વિશ્વાસ કરો તો ન કરો-પણ આપણા “ અલૌકિક ” એ શબ્દનો અર્થ શો થાય છે, તેનું થોડુંક વિવેચન કરીશું. જે કાંઈ પણ મનુષ્યની સમિતી પર છે, તે અલૌકિક છે. અહીં “ શક્તિ ” એ શબ્દથી મનુષ્યની સાધારણ શક્તિનોજ અર્થ લેવાનો છે. અમુક અમુક મનુષ્યોમાં સ્વશેષ શક્તિ પણ હોય છે, એ સિધ્ધાન્ત સર્વમાન્ય છે. પરંતુ તેજ શક્તિ જે મરે સાધારણને માત્ર થયેલી ન હોય અને એક અમુક પુરુષમાં તેના વાંસ હોય, તો તેને “ અલૌકિક શક્તિ-માન ” પુમાન ” નામથી ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે કામતા અથવા શક્તિની લૌકિકતા કે અલૌકિકતા કાંઈ પણ નથી. જે વસ્તુને મનુષ્યો તત્કાલ સમજી શકે છે, તેને લૌકિક-સાધારણ કહે છે અને જે તેમના સમજવામાં નથી આવી શકતું તેને અલૌકિક કહેવાતું હોય છે. એવું નામ આપવામાં આવે છે. જે મનુષ્યોમાં પ્રાચીનકાળ અને વર્તમાનકાળની પરસ્પર પુલના કરવાની શક્તિ રહેલી છે, તેઓ સારી રીતે જાણે છે કે, અનેકાનેક દેવી શક્તિઓ હાલમાં લૌકિક શક્તિઓમાં વિખ્યાત થઈ ગઈ છે, અને પૂર્વે જે શક્તિઓ લૌકિક શક્તિઓના નામથી ઓળખાતી હતી, તેજ આપણી યુદ્ધિની અગમ્યવસ્તુથી દેવી શક્તિમાં ગણવા લાગી છે. આ શક્તિજ બધી કુબોધ છે અને કલસાધ્ય છે. આપણા શરીરના આત્મનરમાંજ જે જે શક્તિઓ સુસુપ્તવસ્થામાં વર્તમાન હોય છે, તે તે શક્તિઓના ઉદીપનદ્વારા અતંક અલોક સામાન્ય ઘટનાઓને સાધિત કરી શકાય છે. અહીં “ જે જે ” શબ્દોના પ્રયોગથી શક્તિના બદલવો સ્વીકાર નથી કરાયો, કિંતુ તેનાં કાર્યોના બદલવે સ્વીકારેલું છે. તાનસેનના મળધમાં વર્તમાન નિબંધમાં આપણે મુખ્યતઃ બે વિષયોની મીમાંસા કરવાની છે. અને તે બે વિષય આ છે:- હીપન રાગથી ગાયક (ગાનાર) નો દેહ તેજેમય થાય છે અથવા નહિ ? એ પ્રથમ; અને મહાદેવી રાગણીથી વર્ષા થઈ શકે છે કે નહિ ? એ દ્વિતીય પરંતુ એ બંને વિષયની મીમાંસામાં પૂર્ણ રીતે પ્રવેશ કરવો; એ આપણને અસાધ્ય છે. કારણ કે, આપણા યુગરાત દેશ-પાત્રિઓમાંથી કેટલાક મનુષ્યો-શ, પ, સ, આદિના ઉચ્ચારણનો ભેદ સમજવામાં પણ હજી અસમર્થ છે, તો વહન, સ્વપ્ન, ગન્ધાર, અધ્યમ, પંચમ, ધંવત અને નિપાદ આદિ સંસ્કૃત પદોના અર્થની સાધન પૂર્વક કાંઈ રાગ રાગણીમાં પ્રવૃત્ત થવું એ તો આપણને વિદ્યમ્બના માંજ ગણાય છે. પરંતુ એમાં તો કરોજ સંદેહ નથી કે, અત્યેક રાગણી શક્તિમાંય છે, ને પથારયાને અને પથાવિધિ તેનો આલાપ ન થયો હોય તો, તેની શક્તિનું ઉદીપન થઈ નથી શકતું. અને શક્તિનું ઉદીપન ન થવાથી શક્તિનાં કાર્યો પણ પ્રગટી નથી શકતાં. યોગી અને મઘિ જો તો યોગની સદાવસ્થાજ રાગ રાગણીઓનાં આલાપનો અભ્યાસ કરતા રહેતા હતા અને તેથી તેમની શક્તિનું પૂર્ણ ઉદીપન થઈ શકતું હતું. આજના સમયમાં ગાયન

માત્ર ત્રણ કન્યાઓનોજ ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે અને તેમનાં નામો યથાક્રમે સાહબદી. ખાનમ, મશકરનિસા, અને આરામખાનુ એ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે. એ ત્રણેમાંથી એક પણ પોતાનો આત્મા ત્રિલોચનમિશ્રને સમર્પિત કર્યો હોય, એમ જોવામાં નથી આવતું. પરંતુ જો કેાજી, ગોલી, ખવાંસ, બાંદી, લૌંડી અથવા હિન્દુ રજવાડાઓએ આપેલી દાસી અથવા “ડોલા”ના અર્ભમાંથી કોત્પન્ન થયેલી કોઈ કન્યા સંગે મિશ્રજીનો સંબંધ થયો હોય તો તે અસંભવિત નથી. કારણકે, એવી નામધારિણી તો આકબરની અસંખ્ય સંતતિ હતી. જે ત્રણ સાહબદીઓનાં નામો ઇતિહાસમાં જોવામાં આવે છે. તે કદાચિત્ બાદશાહની વારસવિક વિવાહિતા બનિતાઓ અથવા બેગમોથી પેદા થયેલી પુત્રીઓ હશે; કારણકે, દાસીના પુત્ર અથવા પુત્રી કે સન્તાનનાં નામોનો ઉલ્લેખ ઇતિહાસમાં કરવાનો નિયમ નથી. “ખાસ બેગમે” વિના ઉપર કહેલી બીજી સ્ત્રીઓના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલાં સન્તાનોનું મુસલમાન ઇતિહાસકારો વર્ણન કરે, એ સર્વથા અસંભવિત અને અશક્ય છે. તેથી આવા વિષયોમાં લેકોની દંત કથાઓપર જ વધારે આધાર રાખવો પડે છે. જૈદ અલ્લાયાર કે મુસલમાન શાસન વિખાટના પ્રતાપથી હિન્દુ-ઇતિહાસ તો હુપ્તપ્રાય થઈ ગયો છે. તેથી કાળને વશ થઈ આપણને કટલીક વાર મુસલમાની ઇતિહાસ અથવા જનપ્રવાદપરજ વિશ્વાસ રાખી બેસી રહેવું પડે છે. જીવન ચરિત્ર મેળવવામાં ધણીજ કઠિનતા આવી પડે છે અને જન્મ, વિવાહ, સન્તતિ, મૃત્યુ વગેરેનો ઉલ્લેખ કર્યો કે, કિરસો તમામ થઈ ગય છે. આપણે તાનસેનના વિષયમાં પણ એજ લખ્યું છે અને હવે તેના મૃત્યુ કથનથી વિષયની સપૂર્ણતા થઈ ગયાની છે એવું મૂળ કારણ એ છે કે, યૂરોપમાં જે સર્વ ઉપાદાનોથી જીવની સહલિત થાય છે, તે સર્વ હિપાદાનોને વર્તમાન કાળમાં આપણા દેશમાં એક પ્રકારે પૂર્ણ અભાવ છે. અને તેથી અમને પણ આ લેખ આજે જનશુનિપર આધાર રાખીને લખવાની ફરજ પડી છે. હવે તાનસેનના મૃત્યુની કથા જેમ સંભળવામાં આવી છે, તેમની તેમ અહીં આપવામાં આવી છે. પરંતુ એટલી સતોપની વાર્તા છે કે, તેમાં કાંઈક વરતુની પાશુગંધ અભાવ રહેલી છે. અને તે આ પ્રમાણે,-

પંજબમાં એક વૃદ્ધ બાલક સંગીત વિદ્યામાં ધણીજ પ્રવીણ હતો અને તેના પૈત્ર તથા પૈત્રી તેમની પાસેથી શિક્ષા પામીને સારા ગાયક અને ગાયિકા થયાં હતાં, વૃદ્ધ બાલકે પોતાનાં પૈત્રને સંગીતશાસ્ત્રની વિષયમાં પ્રતિભા સંપન્ન બાળીને અને તેનું સ્થાન કોઈ રાજદરબારમાં થાય તો વધારે સારું, એવો વિચાર કરીને તેને દિલીના શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં મોકલી દીધો. એ યુવક બાદશાહની રાજધાનીમાં આવીને “બાદશાહની દરબારમાં કેવી રીતે પહોંચ્યું.” તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એવો મનુષ્ય કોણ મળે કે બાદશાહની દરબારમાં તેનો પ્રવેશ કેસવી કે ? ચિન્તા અને વિચારના સમુદ્રમાં ગોથા ખાતી ખાતી અચાનક તેને તાનસેનનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને તેણેજ તે તાનસેનને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને તેને પોતાનો મનોબલ કહી સંભળાવ્યો. એ પંજબી યુવકની સંગિત વિદ્યામાં પરિપૂર્ણતા નિહાળીને તાનસેન જાત આશ્ચર્યચકિતજ નહિ, કિન્તુ તે રાષ્ટ્રે મૂર્ખો, બેવ અને દાહથી દગ્ધ પણ થઈ ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, “આવા એક સંગિતશાસ્ત્ર પારંગત યુવકના સંજ્ઞાભામાં ઉપરિચિત થવાથી મારી પ્રતિપત્તિ અથવા પ્રતિષ્ઠા ધરી જશે” અર્થાત્ તે યુવકને તાનસેને સંગીત વિદ્યામાં પોતાનો બંગોળદિશે ખડકે પોતાથી પણ વધારે પ્રવિણ બન્યો. તેથી સહાયતા કરવાનું તો દર રહ્યું, પણ તાનસેનમિયાં તો તેના પ્રાણ કેવી રીતે સેવયિ અને તેનું નિઃકંઠન કેમ નીકળી જાય, તેવા ઉપાય શોધવાના વિચારમાંજ પડી ગયો.

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ ચંડયા-મુંબઈ.)

(૭)

કાશીમાં દરેક ત્રીજોની દુકાનો છે અને ધર્મી રોજગાર સારો આવે છે. પીતંબ ઉપર ચીતર કામને માટે કાશી પ્રખ્યાત છે. કાશી વિશ્વનાથના મંદીરની આસપાસ સાંકડી ગલીઓમાં લોકો પીતંબની તથા બીજી ધાતુઓની નાની મોટી પુષ્કળ મુર્તિઓ બનાવે છે, સાલ, રેશમી કાપડ અને ભરતકામ પણ મળે છે.

બનારસમાં સૌથી જુનામાં જુની વસ્તુ ઘાટ લેરવ છે. એમ ધારવામાં આવે છે જે ૪૦ સ૦ પૂર્વે ત્રીજા સૈકા યૌધ ધર્મી રાજા અરોએ જે ઠેકાણે ઠેકાણે રથ'ભો ઉભા કરાવ્યા હતા તેમાંના એકાદ રથ બનો આ કહે છે.

૧ અશીઘાટ અથવા અશી સંગમઘાટ કાશીની નજીમાં પાંચ પવિત્ર સ્થળમાંની આ એક જગ્યા છે. અશી નદી અહીં ગંગાને મળે છે અગરજો સિયાળામાં તે તેમાં પાણી હોવા નથી. આ ઘાટના પગથીયાં કેટલીક ઠેકાણે બગીચાં છે. રામનગર, બનારસના રાજાના મહેલે જવાને આ ઘાટ પાસે પડે છે. તુલસીદાસજીનો ગા, જગન્નાથજીનું મંદીર તથા દુર્ગામાતાનું દેવાલય આ ઘાટની પાસે છે.

૨ લાલાભિશાર ઘાટ અથવા બહરાજ ઘાટ અહીં જેન લોકોના બે દેહેરાં નદીના કીનારા ઉપર છે.

૩ તુલસીઘાટ આ ઘાટની ઉત્તર બાજુએ બગીચા મકાનનો દગલો પડ્યો છે. કુશલજની જગ્યા અહીં જોવા લાયક છે.

૪ રાવસાહેબ ઘાટ અહિં આ જામની મોટી મુર્તિ છે.

૫ અકુર ઘાટ-અહીં કંઈ જોવા લાયક નથી.

૬ શિવાલા ઘાટ ધણો સુંદર છે અને અહીં લોકોની ગીરદી વિશેષ હોય છે. એના એક ભાગ ઉપર જોસાઈ લોકો પડ્યા રહે છે. અહીં કાવેલા છે. જેને ખાલી મહેલ અથવા દીલ્લી ના શાહજહાનું મકાન કહે છે. તે સરકારના તાબામાં છે.

૭ દંડીયાટ-આ ઘાટ ધણો મોટો છે. અને દંડી પંથના સાધુઓના ઉપયોગમાં આવે છે.

૮ હડુમાન ઘાટ આ ઘાટ મોટો છે અને ધણા લોકો આવે છે. ૯ રમશાન અથવા મશાણુ ઘાટ ન્યાં મુઠાં બાલવામાં આવે છે.

૧૦ અલીઘાટ બહુવા જોગ નથી.

૧૧ દેહારઘાટ બંગાલી તથા તૃલંગ દેશના લોકો આ ઘાટ ઉપર વિશેષ આવે છે. દેહારનાથના મંદીરનું શીખર આ ઘાટ ઉપરથી દેખાય છે. ઘાટ ઉતરતાં ગૌરી કુંડ નામનો કુવો છે. જેનાં પાણીમાં કેટલુંક રોગો સારા કરવાનો ગુણ છે એમ કહેવાય છે.

૧૨ ચરક અથવા શાકા ઘાટ અહીં જ્ઞાન સરોવર નામનું તલાવ છે જેના ઉપર સાં દેહેરાં છે તથા મોનેશ્વર મહાદેવનું મંદીર છે. આ ઘાટ ઉપર સાપની પૂજા થાય છે. એક રીપજાના ગાઝ મીચે મણા નાગોની મુર્તિઓ છે. અહીં પાસેજ કેવલ નામના મોહોલામાં દશ ગુજાલી દુર્ગાદેવીની મુર્તિ છે.

રાપા! સ્વામી! બહારમા તો તાનમેન તે પળખી યુવકનું ધણુંજ આર અને પ્રેમભાવ યુક્ત. માતૃધ્ય કરવા લાગ્યો અને યુવકને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે, “બાદશાહના દરબારમા હું આપનો પ્રવેશ અને પરિચય કરાવી આપીશ.” પંખળી યુવકે તેથી અંતુષ્ટ થઈને બોજન આપી કરવી પછી માર્ગના જમને દુર કરાવના જેવુંથી વામકુદી [શયન] કરી. જ્યારે તે ગભીર ધોર નિદ્રામા પડ્યો. ત્યારે પ્રસંગ જોઈને તાનમેને તેની ગમ્યા પાને જઈને પોતાની લીલું જારાવાળી, કટાચી તના શરીરના ટુકડેટુકડા કરી નાંખ્યા. તેને યજ્ઞદારમા પટોચાડી દીધો અને આગણામળ એક ખાડો ખોદીને તેની લાગને દાટી દીધી.

આપણે પ્રવચન જાણી આવ્યા ઊંઝે કે, એ યુવકની સહોદર ભગિની પણ હતી એ બાઈ બહેનનો પરસ્પર ધ્રોણજ મારો સ્નેહ હતો તેથી યુવક ઘેરથી ચાલી વેળાએ એથી પ્રતિજ્ઞા કરીને નીકળ્યો હતો, “જ્યાં મધી કાંઈ નિદ્રા નહિ આવે ત્યાં સુધી પ્રતિ સપાઈ નું એક પત્ર આપને મોકલતો રહીશ.” તે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે દિલ્હીમા પહોંચતાજ, તાનમેન માથે થએલા પરિચય અને પોતાના દુશળમમાચારને એ પત્ર તેણે ત્યાંથી રવાના કર્યું હતું. પરંતુ ત્યાર પછી બીજા અસાહમા નિયમિત પત્ર તેની બહેનને ન પહોંચ્યું. કારણ કે, બીજા અસાહમા થતા પહેલાં તો તેનો નિર્દોષ ભણુ, અર્થમાં મિથ્યાની ગયો હતો. જ્યારે ધણા દિવસ સુધી પોતાના પ્રિય મહેતો કાંઈ પણ કાગળ ન આવ્યો, ત્યારે તે પ્રેમપૂર્ણ ભગિનીના હૃદયમા ઝણીજ, ચિન્તા થવા લાગી તેણે વિચાર્યું કે, “તે બધું જીવતો અને સુખમા હોત તો પત્ર આવતું જાય.” તેની શંકા આવના પોતાના પિતા મહત્તી આજ્ઞા લઈને ભગિનીએ પણ દિલ્હી પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. અસાહમા દરબારમા સ્થિતિને પણ કારણ પ્રસંગે આવવાનો અધિકાર હતો. તેથી નિનાશને ને યુવની અનામા જઈ હાજર થઈ અને બાદશાહને પોતાના સહોદરના મમત્યાગ પૂછ્યા. બાદશાહ કે તેના ગંગાગીઓમાંથી તે યુવકવિષે મધ્યમે કાંઈ પૂછુ જાણતું નહોતું, તેથી તેમણે નો નકારમાજ જનામ આપ્યો. પંખળી બાહ્યચક્રના યુવતી, પરમસુંદરી અને નવસંનન સપત્ન હતી અને વર્ગી મયનકળામા પણ તેટલી જ પ્રવાણ હતી, તેથી સંજમાજ માદશાહની તેના પર મહેર નજર થઈ યુવતિએ, પોતાના દિલ્હી પટોચવા અને તાનમેનના વરમા ઉપર વિધેના રમાવારાગો પોતાના બાઈનો કાગળ માદશાહ આગળ રજૂ કર્યો, એ સમયે તનમેન દરબારમા હાજર નહોતો. અસાહમા હાજરે તાનમેને બોલાવી લીધું અને તેને તે પંખળી યુવતી અતિમ પત્ર દેખાડીને પૂછપરછ કરી. તાનમેને તેના જવાબમા જણાવ્યું કે, “પત્રમા બીજું બધું નથી. લખેલું છે, પણ તે પંખળી યુવક જમીને બહાર ગયા પછી પાછો માટે ત્યાં આવ્યોજ નથી અને તેથી હું વધારે કાંઈ પણ જણાવતો નથી.” પરંતુ યુવતિને આથી સતોષ થયો નહિ, તેનો વારંવાર એમજ કહેવલાગી કે, “મારો સહોદર સારો વૈયોગ અને જળાવત (કલામન) હતો, તેથી તાનમેને દેખેને લીધે તેને મારી નાખ્યો છે. એમા તિવમાન પણ સન્દેહ નથી.” એમ કહીને તેણે વળી પણ પ્રાર્થના કરી કે, “જો સાહસનમત મારાસાથે તાનમેનના ધરમુધી આવ, તો બધું યદગ્રા ઉઘડી જાય તેમ છે. તાનમેને ૮૩૨ પેતાના રતના કાંઈ પણ બાગમા નેનું શયન દેતું હશે મારી સંગીત શક્તિના પ્રજાવધી તે મન શરીર માગ મમજ આવી જીવુ ગહેશે.” અકસ્માત આશ્ચર્ય થઈને યુવતિ અને તાનમેન સહિત તાનમેના ધરમા આવી પહોંચ્યા. યુવતિને ગભીર આવાપથી આનંદો આરંભ થયો દતકથા એવી સંભળાય છે કે, તેના સંગીતના પ્રજાવધી તેના બધું સમાધી સ્થાન (કબર) શરીરને તેના સાત રૂડા ધરમાં

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા-મુંબઈ.)

(૭)

કાશીમાં દરેક ઓળેની દુકાનોએ અને ધંધા રોજગાર સારો ચાલે છે. ખીતલ ઉપર ચીતર કામને માટે કાશી પ્રખ્યાત છે. કાશી વિશ્વનાથના મંદીરની આસપાસ સાંકડી ગલીઓમાં લોકો ખીતલની તથા બીજી ધાતુઓની નાની મોટી પુષ્કળ મુર્તિઓ બનાવે છે. સાલ, રેશમી કાપડ અને બરતકામ પણ મળે છે.

બનારસમાં સૌથી જુનામાં જુની વસ્તુ લાટ લૈરવ છે. એમ ધારવામાં આવે છે જે ૪૦ સં પૂર્વે ત્રીજા સૈદ્ધ યૌધ ધર્મી રાજા અશોકે જે ઠેકાણે ઠેકાણે સ્થંભો ઉભા કરાવ્યા હતા તેમાંના એકાદ સ્થંભનો આ કડકો છે.

૧ અશીધાટ અથવા અશી સંગમધાટ કાશીની જાનામાં પાંચ પવિત્ર સ્થળમાંની આ એક જગ્યા છે. અશી નદી અહીં મંગાને મળે છે અગરજે સિયાળામાં તે તેમાં પાણી હોતું નથી. આ ધાટના પગથીઆ ફેટલીક ઠેકાણે ભંગિલાં છે. રામનગર, બનારસના રાજાના મેહેલે જવાને આ ધાટ પાસે પડે છે. તુલસીદાસજીનો મઠ, જગન્નાથજીનું મંદીર તથા દુર્ગામાતાનું દેવાલય આ ધાટની પાસે છે.

૨ લાલામિશર ધાટ અથવા બજરાજ ધાટ અહીં જૈન લોકોના જે દેહેરાનદીના કીનારા ઉપર છે.

૩ તુલસીધાટ આ ધાટની ઉત્તર બાજુએ ભાગેલા મકાનનો ઢગલો પડ્યો છે. કુદરતની જગ્યા અહીં જેવા લાયક છે.

૪ રાવસાહેબ ધાટ અહિં આ બીમની મોટી મુર્તિ છે.

૫ અકુર ધાટ-અહીં કંઈ જેવા લાયક નથી.

૬ શિવાલા ધાટ ધણો સુંદર છે અને અહીં લોકોની ગીરદી વિશેષ હોય છે. એના એક ભાગ ઉપર ગોસાઈ લોકો પડ્યા રહે છે. અહીં કોશ્લો છે. જેને ખાલી મેહેલ અથવા દીલ્લી ના શાહજહાન મકાન કહે છે. તે સરકારના તાબામાં છે.

૭ દંડીધાટ-આ ધાટ ધણો મોટો છે. અને દંડી પંથના સાધુઓના ઉપયોગમાં આવે છે.

૮ હુમાન ધાટ આ ધાટ મોટો છે અને ધણા લોકો આવે છે. ૯ સ્મરાન અથવા મસાણુ ધાટ ન્યાં મુઠાં બાલવામાં આવે છે.

૧૦ અલીધાટ જાણવા ભેગ નથી.

૧૧ ઠેઠરધાટ બંગાલી તથા તૈલંગ દેશના લોકો આ ધાટ ઉપર વિશેષ આવે છે. ઠેઠરનાથના મંદીરનું શીખર આ ધાટ ઉપરથી દેખાય છે. ધાટ ઉતરતાં ગૌરી કુંડ નામનો કુંડો છે. જેનાં પાણીમાં ફેટલુક રોગો સારા કરવાનો ગુણ છે એમ કહેવાય છે.

૧૨ મરક અથવા ચાકી ધાટ અહીં જાન સરોવર નામનું તલાવ છે જેના ઉપર સાંક દેહેરાં છે તથા માનેશ્વર મદાદેવનું મંદીર છે. આ ધાટ ઉપર સાપની પૂજા ચાલે છે. એક પીપળાના ઝાડ નીચે ધણા નાગોની આંતરો છે. અહીં પાસેજ કેવલ નામના મોહોલામાં દશ કુળનાલી દુર્ગાદેવીની મુર્તિ છે.

૧૩ છત્ર અથવા રાજ ઘાટ આ ઘાટ ઉપર રાજ અમૃતરાવનું બધાવેલું મુસાફરને મારેનું આશ્રમસ્થાન પ્રસિદ્ધ છે.

૧૪ સોમેશ્વર ઘાટ આ ઘાટનું એ નામ પામે આવેલા સોમ, ચંદ્રમાતા દેવાલય ઉપરથી પડ્યું છે. એમ માનવામાં આવે છે જે આ ઘાટ ઉપર બધા રોજો સારા થાય છે. પામે એક ગળીમાં એક દેવીનું મંદીર છે જે સુજી ગયલા હાથ પગો સારા કરે છે એમ કહેવાય છે.

૧૫ પાંડે ઘાટ શૈલી ઘાટથી પાંડે ઘાટ સુધી પાણી ધણું ખરાબ છે કારણ કે નદીના આ ભાગમાં રોહરની મોહોટી ગટનું મોહોટું છે.

૧૬ નંદ ઘાટ ૧૭ ચંદ્ર ઘાટ. ૧૮ બગાવી ટોલા ઘાટ. ૧૯ ગુરૂ મલ માટ.

૨૦ ચોમગી ઘાટ આ ઘાટ ધણો જુનો છે અહીં એક સાંકડી ગળીમાં ચોસખી માનાનું દેહેરું છે.

૨૧ રાણા ઘાટ ઉદેપુરના મહારાણાએ ઘાટ બધાવેલો છે અહીં હિંદુઓ ધણા આવતા નથી પણ એ ઘાટે મુસવમાન લોકો ધણા આવે છે.

૨૨ મુનશી ઘાટ બનારસમાં આ ઘાટ ધણો સુદર છે. નાગપુરના રાજાના દીવાન મુનશી શ્રીધરે એ બધાવેલો છે. અહીં કારને મથાવે એક સુદર મકાન ભેલા વાપક છે.

૨૩ અહલ્યાપાછનો ઘાટ. ૨૪ શીતલા ઘાટ અહીં શીતલા માતાની મુર્તિ છે ૨૫ દયા શ્રમે ઘાટ. બનારસની પાંચ પવિત્ર જગ્યામાંની આ એક છે ગૃહસ્થ વખતે અહીં ધણી જાઈ થાય છે. અહીં અહ્યાએ વગ અશ્વનો યજ્ઞ કરી પ્રયાગ જેટલી પવિત્ર આ જગ્યા કરી છે.

૨૬ માનમંદીર ઘાટ વેધશાળા અને અગત્ય કુંડ એ અને ભેલા લાયક છે.

૨૭ ભેરવઘાટ અહીં ભેરવનાથનું મંદીર છે ભેરવનાથ કાશીભેરવના કોટવાલ કહેવય છે અને કુનરા ઉપર ગંગા થઈ આમ તેમ ચોક્કી કરતા કરે છે મુર્તિની પાસે એક કુનરાની આકૃતિ છે પામે આવેલી દુકાનોમાં મીઠાઈવાળાઓ ખાડના કુનરા બનાવી વેચે છે જે ભેરવ નાથને ધનવત્રમાં આવે છે ભેરવનાથના હાથમાં પંથરનો મરોટો મોટો છે તે આશરે ચાર ફુટ લાંબો છે અને પાતળા છેડાપર કપાંતી ટોપી બેસાડેલી છે. ભેરવનાથના દેહેરાની પાસે ગોપાળજીનું મંદીર છે જેમાં શ્રી કૃષ્ણની બે સુવર્ણની મુર્તિઓ છે અગર ભે આ મંદીરમાં નકશી વગેરે નોનાનું કંઈ નથી પણ ગચ્છસ્ત્રીનાની અને દાગીન ઓતી કીમત ધણી મહોટી છે.

૨૮ મીંગાટ આ ઘાટ બનારસના નીજામ રસ્તમ અલીખાને બધાવેલો છે. એ હાલ બનારસના મહારાજાના તાબામાં છે આ ઘાટ ઉપરથી નેપાળીઓનું ખુનસુરત દેહેરું દેખાય છે હિંદુ દેહેરાના ઘાટને આ દેહેરાનો ઘાટ મળતો નથી.

૨૯ લલીતા ઘાટ ૩૦ નીપાવ ઘાટ

૩૧ જતમણ ઘાટ ત્રિવેશ્વરનું દેહેરું મીર ઘાટ અને જતમણ ઘાટની વચ્ચે આવેલું છે આ મંદિરને અગ્રેજીમાં ગોદાવળ ટેમ્પલ (એનેરી મંદીર) પણ કહે છે. શ્રીવિવેશ્વર બનારસના અધિષ્ઠાતા દેવ છે એમના ત્રિશુલની અળી ઉપર આશુ ગેહરું રહેલું છે. દેહેરું બહુ બલ્ય નથી ઉપર ધુમટ ત્રિખર વગેરે છે. ત્રાંચાન પતરા ઉપર સોનામાં વગળ લગાડી પરદરની દીવાલ ઉપર જડી લેવામાં આવ્યા છે. જેનો ખર્ચ રણજીતસીંહે આપ્યો હતો મંદીર મહેરની મહારાણી અહલ્યાપાછનું બધાવેલું છે. કપનો મીનાગે એકાવન ફૂટ જમ્યો છે. બહાર એક ચોના ઉપર ધણી મુર્તિઓ મુકી છે જે મહાદેવની કચેરી કહેવાય છે. હાલના દેહેરાની વચ્ચે ખુબમાં શ્રીવિવેશ્વરનું જુનું મંદિર હતું જેને ઔરંગઝેબે બાંની નાંખ્યું હતું.

કનકલતા.

(૧)

પ્રેમના અધિકારમાં જેટલાં મનુષ્યો ભટકે છે તેટલાં બીજા કોઈ અધિકારથી ભટકતાં નથી. પ્રેમના કોપથી આ સંસારમાં જેટલી આત્મહત્યા, જેટલાં ખુન થયાં છે તેટલાં બીજા કોઈના પ્રકોપથી થયાં નથી. પ્રેમના તુટવાથી જેટલાં હૃદયો તુટ્યાં છે તેટલાં બીજા કોઈથી તુટ્યાં નથી. પ્રેમના વિદોહથી જેટલાં મનુષ્યો શાન રાન્ય થયાં છે તેટલાં બીજા કોઈથી થયા નથી. પ્રેમના નાશથી જેટલાં ગ્રાણનાં ફાટે છે તેટલાં બીજા કોઈના નાશથી ફાટ્યાં નથી ! પ્રેમે જગત્માં બહુ ઉત્પાત કર્યો છે. એજ પ્રેમે સંસારમાં નિર્દોશ મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ ચાલના જેવાં ફાંત કરી કરી પાષાં છે, અને તેમાંથી અંખડ રક્ત ધારાઓ નીકળ્યાં કરે છે ! એ દરદની દવા જગત્ના કોઈ વૈદ્ય પાસે નથી. માત્ર તે એક પ્રેમી પાસે છે.

પ્રતિ દિવસ પૃથ્વીમાં જેટલાં ખુન થાય છે તેનું મુળકારણ શોધતાં પ્રેમજ નણ્યાય છે. ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોના હૃદયમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પ્રેમ રમી રહ્યો છે. તે કેટલાં દ્રશ્ય બતાવે છે ! અમારા વાંચકને આજે પ્રેમનું એક વિષમય દ્રશ્ય બતાવીશું, અને તેથી વાચક જેમ શકશે કે સંસારમાં પ્રેમનું કેટલું મહાત્મ્ય છે. પ્રેમી એ આત્મ વિસર્જનરૂપી વૃક્ષનું ફળ છે. વૃક્ષમાંથી ફળ થાય છે અને ફળમાંથી વૃક્ષ થાય છે. પ્રેમમાંથી આત્મ વિસર્જન થાય છે અને આત્મ વિસર્જનમાંથીજ પ્રેમ થાય છે !

સૂર્યપુરમાં માધવકિશોર એક મ્હોટો ધનવાન છે. તેના પિતા પણ શેહેરમાં મોટો ધનાઢ્ય અને માન આપણવાળો છે. તેને કનકલતા એકજ પુત્રી છે. એકજ છોકરાને લાડથી ઉછેરવાનો સઘળો રીવાજ છે. માધવકિશોરે અને તેની પત્નિએ કનકને ઘણા લાડથી ઉછેરી હતી. પુલની પેઠે છોકરીને હાથમાં ને હાથમા રાખતાં હતાં હમણાં કનકનું વય બાર વર્ષથી અધિક નથી, તેથી તેને બાલિકા કહેવામાં દરકત નથી તોપણ તેના શરિરમાં બ્યારથી ધીનનનો પ્રારંભ થયો છે સારથીજ તેના હૃદયમાં પ્રેમનો સંચાર થઈ ચુક્યો છે. તમે ઇચ્છા કરો અથવા ન કરો તોપણ યથા સમય હૃદયમાં પ્રેમ પ્રવેશ કરશેજ નિઃશ્યામાં એક ફુલ ખીલે છે, તેમાં સૌગંધ પ્રવેશ કરે છેજ. અને ત્યારે મધુલોહિય ભ્રમરે તેની આસપાસ યુગ્મરવ પણ કરે છેજ. હમણાં કનક પણ ખિલતા પુલની પેઠે વિકસે છે. તેનામાં સુંદરતા અને સૌગંધ બનેએ પ્રવેશ કર્યો છે. નિર્ગંધ કરવા છતાં પણ પુલ જેમ પુલે છે તેમ યાવન રાજ્યમાં પ્રેમી પોતાની મેળેજ અવેશ કરી વિકસે છે અને પ્રેમ મૃતિને વિકસાવે છે.

એક દિવસ કનક પોતાની માગીને લાં જમવા ગઇ હતી. જમવાને ધણાં સ્ત્રી પુરૂષો એકઠાં થયાં હતાં. આટલાં બધાં સ્ત્રી પુરૂષોમાંથી કનક ફક્ત એકજ મુલા પુરૂષ તરફ તાકીને ભેંતી હતી. તે પુરૂષની દ્રષ્ટિ આવતાં પોતાની નજર નીચી કરતી હતી. વળી પાછી તેના મ્હાસું ભેંતી હતી. તે પુરૂષનું નામ વસંતકુમારજી હતું. વસંતને ભેતાંજ કનક એવી મોહિત થઈ ગઇ હતી કે એક પણ પણ તેની મુખ મુદ્રા ભેષ્યા વિના તેનાં નેત્ર તૂટેત થતાં નહીં.

વસંત અને કનકની આર્થિક સ્થિતિમાં ફેર હતો. કનક કરતાં ઓછું ધન, ઓછી પ્રતિ-

ધઃ હતી. તે દરિયા પુત્ર છે. બીજાના આગ્રવથી વિદ્યા ભણે છે. તેની સાથે કનકનું લગ્ન થયું હતું અતિ અસંભવ છે. પરંતુ પ્રેમના રાજ્યમાં શું અસંભવ છે ! શું પ્રેમ કંઈ હિતાહિત વિચારીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું પ્રેમ કંઈ મન, માન જોઈ હૃદયમાં પ્રવેશ દે છે ? તેનું રાજ્ય સર્વન એક સરખું છે. તેના રાજ્યની દૃઢતા નથી.

કનકલતા માસીને લાંબી ઘેર આવી. પરંતુ તે અનેક પ્રયત્ન કરવા છતાં વસતની મૃતિ બૂલી શકી નહીં. દરિદ્રી વસતે તેના સરવ હૃદયમાં પર ક્યું હતું. તે વસતે કનકના હૃદયમાં પ્રેમક્રિત રૂપે પ્રવેશ કરી ગત દિવસ તેના હૃદયને કાતરી ખાવા માંડ્યું. પ્રેમ જેના હૃદયમાં સંચાર કરે છે તેને એકી વખતે સુખી કરે છે અને એકી વખતે જ દુઃખી કરે છે. જો મનુષ્યો પ્રેમને પહેલાંથી જ જીવેલું બાધિ સનજી લે તો તેને હૃદયમાં પ્રવેશ દેજ નહીં. અને સાવચેત રહે પણ તેમ થયું નથી પ્રેમનું પ્રથમ આચરણ તો એવું મધુર, એવું સુખી માલમ પડે છે કે બંને પ્રેમીઓ તે પ્રેમ પુષ્પને ઘણા યત્નથી હૃદય કુડમાં પોષે છે, પાળે છે, ઉછેરે છે અને તેની મિષ્ટ સૌગંધ લેના આશા રાખે છે. તેઓ પરિણામને જાણતાં નથી. શામાટે આટલો યત્ન કરી જાગે છે તે પણ બરાબર વિચારી શકતાં નથી કનકલતાને પણ એવું જ થયું. તે વિચારી નિર્જન સ્થાનમાં જોસીને મનમાં મનમાં વસંતની માંધુરી મૃતિની પુનઃ કરવા લાગી તે પુખ્તમાં જોડલું સુખ પ્રાપ્ત થયું, તેવું સુખ, તેવો આનંદ તે બાલિકાએ આ જીવનમાં કદી પણ મેળવ્યો નહોતો તેણે સ્વર્ગનું સુખ મેળવ્યું. પરંતુ હાલ ! જો તે જાણતી હોત કે આ આનંદથી, આ સુખથી, એક સમયે ભયંકર વિપાદ, ભયંકર દુઃખ ઉત્પન્ન થશે તો તે બાલિકા હોવા છતાં પણ સાવચેત થઈ જાત, અને પ્રેમ જેવા વિષ મિજાને હૃદયમાં સ્થાન આપત નહીં.

કનકે જો વખતે વસંતને જોયો હતો, અને વારંવાર તેની માંધુરી મુક્તિને જોયા કરતી હતી તેજ વખતે વસંતે પણ કનકને જોઈ હતી. તે પણ કનકની રતિ સમાન પ્રતિમાને જોઈ મોહ પામ્યો હતો પરંતુ તે જાણતો હતો કે ધનવાનની કન્યા દરિદ્રીને મળવી અસંભવ છે પ્રેમનો એવો પ્રભાવ છે કે બંનેના હૃદયમાં એકી વખતે જ તે ઉત્પન્ન થાય છે. વસંત દરિદ્રી હતો પણ તેની સુંદરતા, સરલતા, દરિદ્રી નહોતી. તે તો વધારે ધનવાન, વધારે કૌમર્ય હતી તે કનકની મોહિતી મૃતિને જોઈ હૃદયમાં જ ઉન્મત થઈ ગયો હતો. વસંતના પ્રસન્ન હૃદય ઉપર એકાએક વિપદ મેઘ જણાવા લાગ્યો. તે પ્રેમ વેગમાં યાન રહિત જણાવા લાગ્યો. અને પુનઃ એક વખત કનકના દર્શન કરવા બાકી થયો. તે લાંબી ઘેર પાછો ફર્યો નહીં તે ધીમે ધીમે કનકલતાના મેહલ તરફ ગયો. લાંબા યારે તરફની બારીઓમાં જોવા લાગ્યો પરંતુ કનક મળી નહીં. લાંબી મેહલ પાછળના બાગમાં આગ્યો. યારે તરફ કનકને શોધવા લાગ્યો. થોડો વેગે જઈ રતલિત થઈ ઉભો રહ્યો. વળી આગળ ચાલી જોવા લાગ્યો તેણે જોયું કે એક વૃક્ષનીચે, દુર્બલતા આસન ઉપર કનકલતા બેઠી છે. વસંત એકી જગ્યાએ તેને જોવા લાગ્યો કનકે વિચાર મુક્ત થતા હોયે જોયું તો તેના રક્તમાં તેનો હૃદય પ્રિય ઉપાસનિય દેવના વસ્ત્ર કુમાર ઉભો છે તેને જોતાં જ કનક પાપાણીની મૃતિ પેરે રતલિત થઈ ગઈ. પરંપર બંને એક દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યા. પરંતુ જબ્દ બોલવાનું કાંઈ સાદસ કરી શક્યું નહીં સુખકાળ થયો. અધારાનું રાજ્ય થયું પરંતુ કનક અને વસંતના હૃદયમાં વિશેષ અગત્યનું થયું તોપણ પોતપોતાને ઘેર આધ્યાત્મિક મર્મા. નેત્રથી અપરિમિત નહોતા, હૃદયથી અપરિમિત નહોતાં તોપણ

વાક્યથી અપરિચિત હોવાથી કાંઈ બોલી શક્યાં નહીં. નેત્રપલ્લવીથી પરસ્પરના હૃદયોમાં નિવાસ કર્યો.

(૨)

મધ્યાહનો સમય! સૂર્ય ભગવાન, માર્તંડ મધ્ય આકાશમાં સ્થિત થઈ ઉપ્સુતાનો વેગ વધારી રહ્યા છે. તાપને લીધે નિદ્રાદેવી પણ પોતાનું રાજ્ય ફેલાવી મનુષ્યોને શય્યામાં ટોળી પાડે છે, એજ સમયે કનકલતા ધીમે ધીમે બાગ તરફ જાય છે. વિચારોમાં ગોથા ખાતી કનકને ખબર નહોતી કે તે ક્યાં જાય છે. તેનું મન ત્યાં લઈ જાય છે ત્યાં ચાલી જાય છે. તેણે બાગમાં જઈ જોયું તો જણાયું કે તેના પ્રાણ પ્રિયતમ વસંત, પેલા વૃક્ષ તળે સુતો છે. ધીમે ધીમે તે તેની પાસે જઈ ઉભી. તેની માથું પૂંથું મુખમુદા અતિ પ્રેમથી જોવા લાગી. તેનાં પિંડાપલ્લમાં નેત્ર, વિસાળ કપાળ, સંપ્રુટ અદ્રશ રક્ત હોઠ, કળા કળા શુંછળા વળેલા વાળ, ધનુષ્યાકાર બકુટી, અને સ્વેતરશ્મિ સરિર કાંતિ જોઈ તેનું સ્વર કમ્પવા લાગ્યું. શરિરની સર્વ શક્તિ જાણે વસંતે હરી લીધી હોય તેમ તેમ તે અશક્ત થઈ ગઈ. તે નિશ્ચય દ્રષ્ટિથી વસંતને જોવા લાગી. તે જેમ જેમ તેને જુએ છે તેમ તેમ તેના ઉપર તેની ઇચ્છા વધતી જાય છે. કનકના હૃદયમાં પ્રેમ સાગર ઉછાળા મારી રહ્યા છે તેના કામળ કાળજીમાં પ્રેમ તરંગની છાંયો એક પછી એક વાગે છે. તે કામળાંગી એવા સપાટા સહન કરવા શું શક્તિવાન છે? તોપણ પ્રેમને માટે તેને કુખ સહન કરના વિના છુટકો નથી. જુવો! જુવો! તે ઉભી ઉભી કમ્પે છે! આમ તેમ હાલે છે! તેના છાતીના બાજુ ધડકે છે! તેના હોઠ ક્રક્રે છે! નેત્ર વારંવાર બંધ થઈ ઉઘડે છે! તેજ તેના હૃદયના ઉગળતા પ્રેમની સ્થિતિ કહી આપે છે.

હૃદયમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ એવી વ્યાકુલતા કેમ કરે છે તે કોઈપણ કવિ અથવા કોઈ વિદ્વાન લેખકો જાણી શક્યા નથી. પ્રેમનો એ એક અજળ ચમત્કાર છે. આપણે તો શું પણ કોઈપણ મનુષ્ય તે જાણી શકતું નથી. એ પ્રેમથી હૃદયમાં કેવી વ્યાકુલતા થાય છે તે પ્રેમીઓ પણ જાણ્યાં નથી, તેઓ અનુભવે છે કે પ્રેમથી હૃદયમાં મહાવ્યથા થાય છે. મહા ચમત્કાર થાય છે, મહા ઉથલ પાથલ થાય છે, પરંતુ શાથી થાય છે તે કોઈ કહી શકતું નથી.

ગમે તેમ હો, ધીમે ધીમે તે તેની પાસે એકી હજી તે તેના મુખ, રહાસ્ય જુવે છે. તેનું હૃદય નેરથી ધડકે છે. ધીમે ધીમે હવે તેણે લજ્જા લાગ કરી. તેણે વસંત કુમારના સ્વચ્છ કપાલ ઉપર, પછી તેના ગાલ ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને પછી તેના હાથમાં હાથ સુક્રો. વસંત એકદમ ચમકાને જાગ્યો. નેત્રો ઉઘાડી જોયું તો, જેણે તેના હૃદયમાં પ્રેમવજ્ર માર્યું હતું તેજ મોહિની ચિત્તિને જોઈ ચકિત થયો. તેણે પણ હવે લજ્જા ત્યાગી તેણે કહ્યું: મોહિની! મોહ લગાડનાર હૃદયને વિચારું કરવું એ શું પ્રેમીની ફરજ છે?

“વિચારું ચપલા હૃદયને સુખી દેવું એજ પ્રેમીની ફરજ છે તમારા દર્શન પામી કૃતાયં થઈ.”
કનકે જરાકે હસતાં ઉત્તર આપ્યો.

તે બેઠો થયો. તેણે કનકનો હાથ પોતાના હાથમાં દાખી વાતો કરવા લાગ્યાં. પ્રથમ દર્શન કરવામાં જેટલો પ્રેમ હતો તે હવે વાતચિત કરતાં બચણો વધ્યો, પ્રથમ કેવળ નેત્રો તૃપ્ત થતાં હતાં હવે વાતચિત કરતાં કાન પણ તૃપ્ત થયા પ્રથમ હૃદયમાં પ્રેમ હતો. હવે હોઠ ઉપ.

આવા આવા ત્રિમાસ કરતો સાધકાળ થતાં બનિયામાં આવી ચડ્યો. આખતેમ દરેક લાગ્યો. એટલામાં તેના કાને નુપુરની મધુર ધ્વની સંભળાય છે. ઝીણી ઝીણી ઝાંઝરનો મધુર અવાજ આવતો હોય તે દિશા તરફ જોવા લાગ્યો. પણ કોઈ જથ્થાનું નહીં. અંધારામાંથી એકાએક કોઈ બાલિકાને આવતી જોઈ. તે સ્હાસુ ગયો. ત્યાં તેણે પોતાની પ્રિયતમા કનક લતાનાં મુખચંદ્રનું દર્શન કર્યું. તે કનકના શરિરની શોભા સ્હાસું જોઈ રહ્યો. આંખમાં ઝીણું કાળું બાંદુ, શરિર જીપર અંતર, ફૂલેલ સદા પીળો રંગ, સોનેરી અને રેશમી ભુદાધી બરેલી, કીમતી ઝોદણી, ફેશનિબલ રેશમી ચોળી અને રેશમી ચણીયો, હાથની આંગળીએ મણીની મુદ્રિકા, ગળામાં હિરાનો ચમકતો બહુ મુલ્ય હાર, હાથમાં મોતીની જડેલી બંગડીઓ આ સઘણું તે ધડીવાર જોઈ રહ્યો. હમણાં તેની સુંદરતામાં પહેલાં કરતાં અનુપમ સુંદરતા અનુપમ શોભા જણાય છે. હમણાં તે પહેલાના જેવી કનક નથી તેવો કોઈ સ્વર્ગની અપ્સરા સમાન જણાય છે. તેના નેત્રમાં પહેલાં કરતાં દૃશ્ય ગણે પ્રેમ જણાય છે. તેના મુખ ઉપર પહેલાં કરતાં દૃશ્ય ગણી લાવણ્યતા જણાય છે. વસન્ત ઉન્મત્તની પેઠે એકદમ તેને પ્રગાઠ આલોગન દઈ, તેના નેત્ર, ગાલ ઉપર અનેક ચુંબનો દઈ હાથમાંના એક પડિકામાંથી કાંઈક સફેદ છુટી મ્હોડામાં નાંખી.

કનકે દિનતાથી પૂછ્યું. પ્રાણેશ! એ શું હતું? તમે એકલા જ પ્રાસન કરી તમ થશો? વસન્તે હસતાં કહ્યું: મધુરી! એ વિષ છે, શું તમારા વિયોગમાં હું ક્ષણ માત્ર પણ જીવન ધાગણ કરી ચઈ શકું? તેથીજ એ વિષ ખાધું છે. હવે તમે લગ્ન કરી સુખી થજો. ઇશ્વર તમારું બન્નેનું ચિરાયુ કરે. તમારું કલ્યાણ કરે.

કનકે તેના હાથમાંનું પડિકું છીનવી લીધું. વસન્તે પૂછ્યું: એને શું કરશો? વસન્ત પુછતો હતો એટલામાંજ કનકે પડિકામાં રહેલું શેષ વિષ મ્હોડામાં છુટી દીધું. તેણે જવાબ આપ્યો: આશો, આપણે બન્ને સાથેજ સ્વર્ગમાં ચાલીશું. તમે એકલા જીવને ત્યાં શું કરશ? તમને મ્હારા પિતા લટકવું પડત! એમ કહી વસન્તના હાથમાં હાથ ભેરવી બન્ને બગિચામાં ફરતાં પ્રેમવાર્તા કરવા લાગ્યાં.

x

x

x

x

પેલા મેહેલ આગળ જન આવી ગઈ છે લગ્નની તૈયારી ચઈ ચઈ છે. ચાર તરફ બારે મામધુમ ચઈ ગઈ છે. શાસ્ત્રીએ કહ્યું: કન્યા પધગયો, કન્યા પધગયો, અર્થે ધડીનો સમય છે.

કન્યાના માતા પિતા કન્યાને શોધવા લાગ્યા. મોટી મંદાશો લઈ આખા મેહેલના ઓરડાઓ જોઈ વધ્યાં. ક્યાંય પણ કનકનો પતો નથી. કનક ક્યાં ગઈ તે વિચારમાં બધાં પડ્યાં. કનકના પિતા વિગેરે બનિયામાં ગયા. ત્યાં પેલાજ કાળ વૃક્ષ નીચે કનક કોઈ અપરિચિત યુવાનના ગળામાં હાથ નાંખી સુતી છે. યુવાનના હાથ કનકના ગળામાં પડ્યા છે. તે યુવક કોણ છે તે તેઓ ઝાળખતા નથી. હાથ વડે જોતાં જણાયું કે જેમાંથી એકના શરિરમાં પણ પ્રાણ નથી, લગ્નના આનંદમાં વિષ્ણુ થયું. વરરાજા અને તેના જાતલાણા દિલથીર થતા પાછા ગયા. લગ્નની સામગ્રી શોકમાં ઉપયોગ આવી! સર્વ કહેતા લાગ્યાં:

સ્વર્ગીય પ્રેમનો એવોજ મહીમા છે. !

ડાહ્યાવાઈ રાંમચંદ્ર મ્હેતા.

મરિન છ વળ.

પુસ્તક ૩.

મુંબઈ માર્ચ ૧૯૦૫.

અંક ૬.

લૅર્ડ કર્ઝનની સરકારના ઉત્તર!!

Gushed with honourable scars,
Low in Glory's lap they lie,
Though they fall, they fall, like stars,
Streaming splendour through the sky.

હિંદુસ્તાનના રાજ્યાસન ઉપર પિરાણ, હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધીનું રાજ્ય કરનાર લૅર્ડ કર્ઝનની કારકીર્દી માટે આ દેશની પ્રજાએ, નહીં રાજેદી આશા, પ્રકાશમાં આવી ચુકી છે! હિંદુસ્તાનની હાકમીબેર આવતાં પહેલાં ઇંગ્લેન્ડમાં અપાયલા ખાણ ઉપર, એ નામદાર. જે ઉચ્ચ આશાનાં ફિગ્યુર અજકાબ્યાં હતાં તે સવળા એક પછી એક આખા પડી ગયાં છે! આ દેશની લગભગ હાથમાં લીધા પછી કહે કે પછી આ દેશને કિનારે પણ મુક્યા પછી ઍન્ગ્લોઇન્ડિયનોદ્વારા એમના મસ્તિકમાં ગોઠવાયલું યન્ત્ર એકાએક એવું ફેરવાઈ ગયું છે કે તેમની રાજ્ય પદ્ધતિ માટે મમસ્ત હિંદુસ્તાન દેશ 'ચારે તરફથી ખળલળી ઉઠ્યો છે! એમાં કામપણ ન હેલુ નથી! આ દેશની માત્વિક પ્રકૃતિની પ્રજા, આ દેશની પ્રજાના દુખ અને આ દેશની પ્રજાને ભેદતા રાજ્યદારી-વ્યાજબી હુકો કે જેને લીધેજ આ દેશની નિર્માત્ર-કગલ-થયલી પ્રજાની ઉન્નતિ થઈ શકે એમ છે એ મધ્યુંં યથાવિધ તપાસવાની તેમની ફરજ હતી. તેમાંથી પ્રજાનું અંતઃકરણ ભેદ કાઢવું અને તેમને-હિંદીઓને-મંતોષ આપવો એ પાપ તેમની પ્રજા હતી. પાછલા વેસરૌયોએ થલાવે ॥ ગભ્ય પદ્ધતિ, તેથી થયલી પ્રજાના હૃદયમાં નિરાશા, હમણા પ્રજામાં આલી રહેની અશાંતિ, એ અશાંતિને માટે અમુલ્ય ઔષધ શું? આ વિગેરે અતિ અગત્યના પ્રશ્નોનો વિચાર, નિરાકરણ અને ઔષધ આપવાની પ્રજા પણ એ નામદારશ્રીનીજ હતી! પરંતુ જેમ જેમ મમય જતો ગયો તેમ તેમ મમસ્ત હિંદીવાનોની ખાતરી થતી ગઈ છે કે એ નામદારશ્રીના સાસનકાળમાં અને એમની સાસનપદ્ધતિમાં હિંદુસ્તાનની પ્રજાના અંતઃકરણમાં જે પ્રકારનો અસંતોષ ફેલાયો છે તે અસંતોષ-વ્યાધિનું ઔષધ એમના હાથમાં ઢોવા છતાં તેઓ આપ્યો નહીં. અને તેમ નહીં થવાથી પ્રતિદીન હિંદુસ્તાનની પ્રજાના અંતઃકરણમાં ખળતો ઉદ્ગમ્મિ વિશેષરૂપે સતેજ થતો રહેશે.

તારીખ ૧૦મી માર્ચને દિવસે કલકત્તામાં ભરાયેલી વ્યવસ્થાપક સભામાં આન. ગી. ગોખલેએ હોર્ડ કર્ઝનની સરકારને એક પ્રશ્ન કર્યો હતો કે. ૧૮૯૨થી ૧૯૦૨ સુધીનાં બાર વર્ષમાં વર્ષે ૫૦૦૦ અને એથી અધિક પગારના જેટલા ઓધ્યા છે તેમજ તે ઓધ્યાઓ ઉપર જે જે કર્મચારીઓ કામ કરે છે તે મર્ઝનાનું એક લીસ્ટ આપવું પરંતુ આશ્ચર્ય અને અફસોસની વાત છે કે તે નામદારે તેવું લીસ્ટ આપ્યું નથી. આ સ્થળે વિશેષ આશ્ચર્ય એજ થાય છે કે જે હોર્ડ કર્ઝન-આપણને બાળક જેવા સ્વરૂપ બુદ્ધિ બળી પડાવવાને કહો કે સમજાવવાને પચોતેર રૂપિયાથી ઉપરના પગારવાળા નોકરોનું લીસ્ટ અને તે પણ ગયાં આલીસ વર્ષ સુધીનું-તયાર કરાવવામાં પરિશ્રમ નહીં સમજતાં હાજર થઈ હતા તેજ બડા હાટ સાહેબને બારે પગારના થોડા કર્મચારીઓનું લીસ્ટ બતાવતાં પરિશ્રમ જણાવે! આ ઉપરથી “સત્ય” ની નૈઝાને વળગી રહેનાર, સમાધિનિષ્ટ અને સર્વ તત્વવેત્તા હોર્ડ કર્ઝનના અંતઃકરણમાં કેવી ઇદ્રિબળ રમી રહી છે, વાંચકો સારીપેકે તેની તુલના કરી શકશે! જોકે વાંચકો તો તેની તુલના બરોબર કયાં શિવાય રહેશે નહીં, એમાં ચીન, મેષ નથી તોપણ અમારે આ સ્થળે એટલું કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી કે ૫૦૦૦ રૂપિયા પગાર મેળવનારના લીસ્ટમાં યુરોપિયન અને યુરોપીયનોનાંજ નામ આપણે જોઈ શકતા. હિંદુઓનાં નામ તો રકયાં ખડકાં એકાદ બે નજરે આવત! આપું નૈરાશ્વર્યક લીસ્ટ મી ગોખલોના હાથમાં જાય તો હોર્ડ કર્ઝનના સત્યનો ઘડો પુટી જાય! એમાં પણ કાંઈ શક નથી. અને તેથીજ કદાચ તે લીસ્ટ તયાર કરાવવાનો પરિશ્રમ તે નામદારે લીધો ન હોય તો તેમાં કાંઈપણ આશ્ચર્યજનક નથી.

વાઈસરોયની અને ગવર્નરની ધારાસભાઓમાંથી, દેશી સભાસદોને પોતાના પ્રત્નોના આવા નૈરાશ્વર્યક ઉત્તરો મળવાનું કાંઈ આ પહેલુંજ કાર્ય નથી! એવા સેકડો પ્રત્નો થયા, સેકડો નૈરાશ્વર્યક ઉત્તરો અપાયા, સેકડો વખતે દેશી સભાસદો દિલગીર થયા! પરંતુ તેમનું બળ કેટલું? તેમનું બળ એજ કે અંતઃકરણમાં સમજીને સુખ મેસી રહેવું! લૅન્ડરેવેન્સ બીલ વખતે મુંબઈની ધારાસભામાંથી જે દેશી સભાસદો નીરાશ થયા હતા અને અંતે તેમને કોશીલ-માંથી પોતાની પુરશીઓ છોડી ચાલી જવાનો સમય આવ્યો હતો અને તે વખતે હોર્ડ સેન્ટહર્સ્ટની મરકારે તેમની લેશ પણ પરવા નહોતી કરી એ એવુંજ બતાવી આપે છે કે ગવર્નમેન્ટ પોતાની ઇચ્છાનુસાર ક્યાંકાંકો બાંધે અને તેમાં સભાસદોએ ચેં ચેં પેં પેં કરવું નહીં! એવાં એવાં નેમણે તેટલાં ઉદાહરણો મળી શકે એમ છે અને તેથી આ વખતે પણ આશ્ચર્ય થવાનું પ્રયોજન નથી! કારણકે હોર્ડ કર્ઝન જેવી રીતે કુટિલ રાજનીતિજ છે તેવીજ રીતે દમ્બિલ આત્માભિમાની પણ છે, ગયે વર્સે તેમણે જે લીસ્ટ બહાર પાડ્યું હતું તેમાંથી પણ વર્તમાન રત્નોએ ઢોપ દર્શાવ્યા હતા. તે લીસ્ટમાં પણ તાણકાના લક્ષરો

આપ્રીસરે અને બીજા કેટલાક વિભાગના કર્મચારીઓનું લીસ્ટ આપ્યું નહોતું. લૉર્ડ કર્ઝન એ અપમાન સહન કરે તેવા નથી ! તેમણે પોતાના આશ્ચર્યમય સત્યને આધારે જોઇયે તેવા જવાબો તયારજ રાખ્યા હતા. મી. ગાયલેએ માગેલું લીસ્ટ આપ્યું હોત તો તેમાંથી બુલે શેષી કહાડી બીજા વખતની ધાગસલામા કંઇક નવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાત જોજ બહીકથી તેમણે માગેલું લીસ્ટ આપ્યું નહીં એમ સર્વત્ર અનુમાન થાય છે નહીં તો પંચોતેર રૂપિયા મેળવનાર નોકરોનું આલીસ વર્ષનું લીસ્ટ તયાર કરાવ્યું તેને ૫૦૦૦થી ઉપરના પગાર મેળવનાર, મોડા અધિકારીઓનું, ૧૨ વર્ષનું લીસ્ટ તયાર કરાવવામા પરિશ્રમ કદીપણ જણાત નહીં હા, તેમાંથી એટલુજ જણાઇ આવત કે એવા મોડા પગાર મેળવનાર યુરોપિયનો વધારે છે અને લૉર્ડ કર્ઝન મસુદના પ્રીણ જેવા જે “સત્ય” ને મજબુત આધારરૂપ પકડી રહ્યા છે તે કદાચ પ્રકાશમા આવી જાત !

૧૮૯૨મા ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટમા જે હિસાબ બતાવવામા આવ્યો હતો તે ઉપરથી જણાય છે કે જે અંગ્રેજ અમલદારો વાર્ષિક દોઢ લાખ અને તેથી વિશેષ પગાર મેળવે છે તેમને માટે ભારત ગવર્નમેન્ટના ખજાનામાંથી વાર્ષિક ૨૧ કરોડ રૂપિયા વ્યય થાય છે આગળીના વેદા ઉપર ગણાય તેટલા ગોરા અંગ્રેજોને માટે ગવર્નમેન્ટ ૨૧ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ કરી નાખે છે પરંતુ એટલા હિંદુ, મુસલમાન કર્મચારીઓ માટે ફક્ત ૫ કરોડ ૨૫ લાખથી વિશેષ ખર્ચ કરતી નથી !

આ તો બાર વર્ષ ઉપરની વાત થઇ, હવે તે પછીનો હિસાબ જોઇયે તે પછીના બાર વર્ષમા સરકારને આવક અને ખર્ચ બંને વધ્યા છે બાર વર્ષ પહેલા સરકારના ખજાનામા સાડીચોપન કરોડ રૂપિયા આવક હતી, આજકાલ ૭૧ કરોડની આવક થઇ છે આવક પ્રમાણે ખર્ચ પણ વધ્યો છે સાસનચંદ્રના વિસ્તાર સાથેજ અમારે, ગૌરામ પ્રભુઓના પ્રતિપાલન માટે પહેલાના કરતા હમણા અધિક રૂપિયા આપવા પડે છે, લૉર્ડ કર્ઝને ગયે વર્ષ વિષમ અકબલ ફેલાવવાનો ચત્ત કર્યો હતો તેમણે બતાવ્યું હતું કે પહેલા ૧૨તા હમણા બીચ અધિકાર ઉપર ગૌરાગો કરતા દેશીઓને વધારે નિમવામા આવે છે પરંતુ વર્ત માનપત્રોએ તેમની તે ઇન્કલબનો પરદો લેખીનીરૂપી ણાણોની સત્વ તોડી નાખ્યો હતો અને તેમણે બતાવી આપ્યું હતું કે નમદાર કર્ઝન સાહેબની સરકાર ગિચા સમાત્મક જાળ ચુથી રહી છે ! લૉર્ડ કર્ઝનની સરકારે પાછલા ૪૦ વર્ષોનું એક લીસ્ટ તયાર કરાવી તેમાંથી એવું જાતવવાનો ચત્ત કર્યો હોત કે અનુપાતને લીધે જે પહેલા કરતા હમણા યુરોપિયન અને યુરેશિયનોના પગાર આદિમા ખર્ચ એટલે થાય છે તો તેમા વિશેષ કહેવા જેવું રહેત નહીં પરંતુ તે નાંમદારે સીધો માર્ગ નહીં શંકણ કરતા આઠો માર્ગ ગ્રહણ કરી

આજકાને સમજાવવા જેવો ખેલ રચ્યો ! પરંતુ તે ખેલનું રહસ્ય ઉઘાડું પડી ગયું. એમ થવાનું મુખ્ય કારણ હિંદુસ્તાનમાં આવતા આપણું રાજ્ય વહિવટથી સમસ્ત પ્રજાની રાજ્યદારી ભગૃતી સતેજ થઈ છે તેજ છે. હિંદુસ્તાનની સરકારને વહિવટ, આ દેશની પ્રજાના કોઈપણ પ્રકારના લાભ સાચવવાની કાળજીવાળો નથી, આ દેશની પ્રજાની આર્થિક સ્થિતિ મુદારવાના આશયવાળો નથી અને આ દેશની પ્રજાને ઇર્ષા જેવી ઉચ્ચ સ્થિતિએ મુકવા જેવી ઇચ્છા વાળો નથી. એ સઘળું આ દેશની હીંદી પ્રજા વણા વર્ગો મયાં ભેદ રહી છે. અને મુંગે મોઢે સહન કરે છે. પરંતુ તે જીપરથી ગવર્નમેન્ટે એમ તો પારવું નજ ભેદએ કે એ દેશની પ્રજાને અધમ સ્થિતિમાં પડી રહેવા દેવાથી તેમના અંત કરણની લાગણીઓ અધમ થઈ જશે. પ્રકૃતિનો નિયમ એવો છે કે મનુષ્ય જે દશા ભોગવે છે તે તે પોતાના અંતઃકરણમાં સારી પેઠે ભણે છે, જેને ક્રુધા લાગે છે તે તેના ભણવામાં તો આવેછે કે ક્રુધા લાગી છે, વળી તેને શાંત કરવાને અલ્પ મેળવવાનું પણ તેજ મનુષ્ય ભણે છે પરંતુ ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવાનો સમય અને સાધન એ બંનેની ભેગવાઈ થતાં તે મળીજ નાંચે ! પરમાત્માએ ઉત્પન્ન કરેલી પ્રત્યેક જાતિની, થઈ પડેલી પ્રત્યેક દશા માટે તે સર્વ શક્તિમાનને જ ચિંતા છે. પ્રત્યેક વસ્તુને ઉચ્ચ નીચ દશામાં તેજ લાવી મુકે છે. એકને બિંદુક બનાવી, બીજાને રાજા પણ તેજ બનાવે છે. અરણ્યમાં ઉડતી ધુળને બદલે ત્યાં જળના પ્રવાહ પણ તેજ વેહેવરાવે છે, નિર્મળ, કેમળ જળના વેહેતા મોટા ધોધને સ્થળે કંઠણ પરમાણુઓના પર્વતો પણ તેજ બનાવે છે. એક પ્રજાને બીજા પ્રજાના પગતળે કચડાવી અપાર દુઃખ પણ તેજ આપે છે તેમાં કચડાવાની શક્તિ આપી, દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ પણ તેજ આપે છે તેજ પ્રમાણે મદમાં છાકી ગયેલી અને અહંકારવગ થઈ, કચડાતી, દુઃખીની દયા નહીં ભણનાર સખળ વ્યક્તિને, નિર્બળ વ્યક્તિના અશ્વશસ્ત્રોથી વિધાવી નાંખનાર પણ એજ મહાન ન્યાયશીલ પરમાત્મા છે તેજ બધું કરે છે, જગત જેવા વિશાળ યંત્રની મુખ્ય લગામ તેના હાથમાં છે, તેજ નિર્બળને એક સમયે બળ આપી ચક્રવાત બનાવે છે, બળવાનને નિર્બળ બનાવી તેનો મદ ઉતારે છે નિર્બળના અંતઃકરણમાં બળવાન કિરણોનો પ્રકાશ પાડી અધિકારમાં ભટકતાનો તેજ છુટકો કરે છે. અને ત્યારેજ મદમાં છાકી ગયેલા મનુષ્યોના નેત્રોઉપર પડેલી અધારી દુર થાય છે. ઉઘાડરણ તરીકે ભપાન અને રશિયાને ભુવો ! જ્ઞાનકડા ભપાને બગિચા, ધનિષ્ઠ રશિયાનો કેવો પરાજય કર્યો છે ? પ્રત્યેક વ્યક્તિના અંતઃકરણમાં ઈશ્વરે સઘળાં તત્ત્વો ભરીને જ પૃથ્વીતલ ઉપર મોકલ્યા છે. દંદ મુદ્દ કરનાર એ વ્યક્તિમાં એક સમય એક હારે છે, બીજે સમય બીજે હારે છે એ જેમ સમયનું પારવર્તન છે. તેજ પ્રમાણે નજ પ્રજાનાં પરિવર્તનો છે. જે સુરપચાંડની પ્રજા

જંગલી હતી તેજ સુધરેલી થઈ છે, જે હિંદુસ્તાનની પ્રભ સુધરેલી હતી તે-
પુરપને મન-જંગલી થઈ છે! પરંતુ તેથી પ્રત્યેકના અંતઃકરણની શક્તિ હીણ
હીણ થઈ છે એમ બહુવાનું નથી. તે શક્તિનું અસ્તિત્વ તો જેવું ને તેવું છેજ.
સમયના પરિવર્તન સાથે સ્થિતિઓનું પરિવર્તન થશે. એમ વેદાંતવાદીઓનું કહેવું
અસત્ય થશે નહીં. હાર્ડ કર્ઝન અને હિંદુસ્તાનની ગવર્નમેંટે હિંદુઓનાં વેદાંત
તત્ત્વોને જોવાં જોઈયે. તેજ તેઓ પોતાની કુટિલનીતિ ત્યાગ કરી વાસ્તવિક
સત્ય શું છે તે તેને સમજાશે, હિંદીવાનોના અંતઃકરણમાં સત્ય શું છે તે જણાશે.
અને ત્યારેજ તેમને પોતાની મિથ્યા અતુરાઈનું જ્ઞાન થશે. ત્યારેજ તેમના અંત-
કરણમાં ભરાયેલાં મમત્વનો અંધકાર દુર થશે. અને ત્યારેજ તેમને હિંદીવાનોની
દ્રઢ રાજ્યશક્તિ સમજાઈ; તે સ્વાત્વિક પ્રકૃતિની પ્રભાઉપર વાસ્તવ સત્યતા
પૂર્વક રાજ્ય કરી તેમની ઉન્નતિ કરવાના માર્ગ સુઝમે. હિંદીવાનોના અંતઃકરણના
ભાવ અભ્યાસ વિના ખીણ પ્રભાઓને નહીં સમજાય તેવા છે. તેથીજ ક્ષણે ક્ષણે
અમલદારોને રાજ્યદ્રોહનાં ખોટાં સ્વપ્ના આવે છે પરંતુ સત્ય રીતે હિંદી પ્રજાને
ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટનુંજ રાજ્ય અમર જોઈયે છે, પરંતુ હમણાંની અતુરાઈવાળી
આપ ખુદ રાજ્યનીતી જોઈતી નથી. હિંદીપ્રજાને તો પોતાની આર્થિક ઉન્નતિની
અગત્ય છે. અને તે માત્ર મળવાથી ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટે સર્વસ્વ આપ્યું એમ તે
સમજશે.

અધિપતિની નોંધ.

વીસમી માર્ચને દિવસે કાયદા કાઉન્સિલની બેઠકમાં હાર્ડ ઓફ બોક્સના બિલ ઉપર ધૂલિ
વાદ ચાલ્યા પછી તે પાસ થયું છે. આ બિલ કાયદા-નો ઉદ્દેશ એ છે કે કલકાતા, મહોટા
મહોટા અમીર, ઉમરાવો, રાજા, રજવાડાઓ, મિર્ઝે ધનવાનોની રોટોની સુવ્યવસ્થા કરવી. જે
રોટોનો વારસ અચાનક મુખે કિવા ઉઘાડિ હોય, અથવા જે રોટો ઉપર કરજ થઈ ગયું હોય
અથવા જેમને પોતાની રોટોનો વહિવટ ચલાવતા આવડતુ નહીં હોય તેમના ઉપર પરીપકાર
કરી સંકાર માળાપ સુવ્યવસ્થા કરશે. અને બધા સુધી તે રોટોનો માલિક વ્યવસ્થા
કરવા ગોચ થશે નહીં ત્યાં સુધી બધું એક બોક્સિસર આદેશ વ્યવસ્થા થઈ, સરકારના તાબામાં
ગહેશે! અર્થાત્ રોટવાડાનો દર કાયમ રહેશે અને વ્યવસ્થા સરકાર કરશે! જોકે ઉદ્દેશ
અતિ મૃત્યુ છે. પરંતુ ૧૮૯૦ ની દેખી ગાંઠઅન્સ એન્ડ બોર્ડ એક્ટસુ તેમજ ૧૮૮૧નો ૩૫,
૩૫, ૩૬, ૩૭નો એક્ટ પાંચે ચમકેલા હોવા છતાં આ નવા એક્ટની સુ જરૂર હતી તે સમજ
સકાતુ નથી! આ નવા એક્ટથી એક્ટસુ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે રોટવાડાને બિચારાઓને
મહોટા ખર્ચે વેંદેલા પડશે! વધી જેઓથી પોતાના રોટની વ્યવસ્થા બરોબર થતી નથી તેવી
રોટો એક જખત સરકારની વ્યવસ્થામાં ગયા પછી તેને અથવા તેના વંશજોને પુનઃ વેચાતી
[દવા એમને એમ પણ મળશે નહીં! રોટની વ્યવસ્થા કરતા આવડશે તેજ મળશે! રોટવાડા

મનવાનો! હવે તમે મોજશોખમાં કિંવા નાચ રંગમાં કિંવા આડેબલે રસ્તે પૈસા ઉઘાડવો!
પછી તમારી વાત છે! તમારી તેમજ તમારાં બાલ બચ્ચાંની શીકર સરકાર
માખાપને થવા લાગી છે! તમને સીધા દોર કરવા માટેજ એ કાયદો પસાર થયો છે! ! !

પોલિસ કમિશનનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો છે! કોણ જાણે કેવા મુદ્દતમાં કમિશન એ
કે રિપોર્ટને મહિનાના મહિના વધી ગયા! પેપરોવાલા દાયકા પગ પગડવા મંડી ગયા! હવે
રિપોર્ટ બહાર પડ્યો! રિપોર્ટ ને કાંઈ કહે છે તેમાંથી સરકારે તત્ત્વ કાઢી લઈ ડરાવ જાહેર
કર્યો છે કે: કમિશનની બચાવણી પ્રમાણે આંતરિક નિમણૂક, તેમના પગાર, સંબંધી
કમિશન ને લગામણો કરી છે તેને અમલમાં મુકવા સરકારને વિચાર છે. કોન્ટ્રેબંડો,
મખંડ-પેકેટરો, ઇન્ડુસ્ટ્રીયલ પગાર વધારી તેમને પ્રમોશન આપવાનો સ્પષ્ટ નિયમ કર્યો છે.
આગી, સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ, ડિપુટી સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ, અને ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ, એમની
નિમણૂકો માટેની પરિણામ ઈન્કોમ્સ લેવાઈ, ઉમેશ્વારો તેમજ ધરી, આ જગ્યાઓના પગાર
વિશેષ વધાર્યો છે! આસીસ્ટન્ટ અને ડિપુટી સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટની જગ્યાઓ દેશીઓને આપવામાં
આવશે એવું આશાસન અપાયું છે! હાલમાં પોલીસોના પગારો વધારવામાં આવ્યા છે!
વિગેરે બાબતો માટે એક કાયદો સત્તર ધરી કાદવામાં આવનાર છે. જે જે સુધારાઓ કર-
વાના છે તે પૈમાંની તમને લીધી ધીમે ધીમે અમલમાં આવશે. અને ૫૦ લાખ રૂપિયા
ગ્રાન્ટ આપવાનું નક્કી થયું છે! હવિયારખંધ પોલિસની સુધારણુ માટે વિશેષ લક્ષ આપવામાં
આવશે જેથી લડાઈ ટાંટાથી નિર્ધારિત રહેવાય! પોલિસખાતામાં હવેદને, પગાર કેટલો રાખવો
તે પશુ નવી કરવામાં આવશે!

મગદારની આ મહત્તી વ્યવસ્થા માટેની કાગળ રહી છે અને તે વ્યવસ્થા કરવી ફીક
છે પરંતુ જે કારણને લીધે પોલિસ કમિશન એસાડયું તથા જે કારણો માટે આટલો મોટો
ખર્ચ વેઠ્યો તે કારણો આ વ્યવસ્થાથી દૂર થશે તેમ નથી! ગુન્દાઓની તપાસ કરવામાં
પોલિસો મારફતે લોકોમાં જખરો ત્રાસ પડે છે, પોલિસખાતાના ન્હાના મોટા ધણા નોકરો
બાકુષા અગિયારુ હોય છે તેમજ તેમનું વર્તન બેપરવાઈદુ ટોચ છે, તેથીજ લોકોને મિત્રાશ-
ઓને ત્રાસ પડે છે, એ કારણો માટે પોલિસખાતામાં સિબેલા માણસોનીજ ખાસ નેમણૂક
કર્વી અને પોલિસ ખાતાને સુધારવું એ બાબતો મગદાર કેમ બુધી જાય છે? વધી એ કાર-
ણોની ખાત્રિ થવાથીજ કમિશન નિમ્નું હતું. અને ને કિય રિપોર્ટ થયા પછી ડગલ બહાર
પડ્યો! જે મુખ્ય કારણો છે તેને માટે સરકાર કહે છે કે ગુન્દા ન ચાલે તેની વ્યવસ્થા
કરવા, ગુન્દાની તપાસ કરી રિપોર્ટ કરવા, અને અપરાધી ઉપર દેશ ચલાવવા આવત કમિશને
જે સુચના કરી છે તે માટે કાયદામાં ધણો સુધારો કરવામાં આવશે! અને તે માટે જુદો
દંડ પ્રસ્તુત થશે! ફાજદારી ન્યાયમાં સુધારણા માટે કમિશને જે લગામણો કરી છે તે
સરકારે કહ્યું છે કે પોલિસખાતામાં નોકરોના સદસ્ય ઉપર એ સુધારણાનું અવલંબન નથી
પણ લોકોનું જિહાલ, તેમની નિમત્તા, ગુન્દેગાર પકડી આપવાના કામમાં પો. ઓ. ને મદદ
કરવાની વૃત્તિ, પરસ્પરમાં ટંકા ઝીમાઈની શાંતિ વિગેરે બાબતો ઉપર તે અવલંબન રહે છે!
સંગતનું આ કહેવું ભૂલ જરેવું છે! ત્યારે લોકોમાં એટલું શિશુલુ હોય ભારે ટટો શીસાદ
કે ગુન્દા ચાલે ક્યાંથી! અને પછી પોલિસખાતાને રાખવાની પણ જરૂર શું છે? ફાજદારી

આપવદિતિ જે હમણાં ત્રાસદાયક કહેવાતી થઈ પડી છે તેનું મુખ્ય કારણ પોલિસખાતામાં થયેલાં અશિક્ષિત અને અર્થે શિક્ષિત માણસોના સંખ્યામાં આવે છે તેજ છે ! પોલિસોને શિક્ષણ આપવાને માટે સરકાર સેંટ્રલ સ્કૂલ કાઢનાર છે, પરંતુ તેમાં તો પોલિસખાતાના ઉપયોગનું “ટ્રેડલ ટ્રેપ” તુલ્ય કામ શિખવશે ! તેથી કાંઈ પ્રગતિ દરદર દિટવાનું નથી મુશિક્ષિત માણસો પોલિસખાતામાં નહીં નિમવામાં આવે ત્યાં મુખી એ ખાતાની મુદારણા થનાર નથી.

ચર્ચિશોના સ્ટેશન ઉપર ગઈ તા. ૨૫ મી માર્ચ એક દિગ્ગીરી બરેલો બનાવ બનવાથી કેટલાક મહત્ત્વ પેસેન્જરોનાં મન ધણા ખાટાં થયાં છે ! ઉતાડ્યોને લીધેજ રેલ્વે ટ્રેનો છે ! અને ઉતાડ્યોની દરેક સમગ્ર સાયવવાનેજ રેલ્વે ખાતાના ઉપરી અમલદારો ધણી કાળજી રાખે છે ! વળી રેલ્વેના ન્હાના મોટા અમલદારો, નોકરોને પણ પેસેન્જરોની સગવડ સાયવવાને સુચનાઓ આપવામાં આવે છે. ત્યારે રેલ્વે સ્ટેશનો ઉપર ફૂટ વેચનાર “સ્ટોલ મેનો” પેસેન્જરો સાથે એવી હલકી વર્તણૂક ચલાવે છે કે જાણે તેમને કોઈ પૂછનારજ નથી ! વળી ગમે તેવા શૂદ્ધરથો સાથે ગમે તેમ બોલવું, ગમે તેમ અપમાન કરવું અને તોળા શમ્પો વાપરવા તેઓ જાણે તેમને રેલ્વે કંપનીના ઉપરી અમલદારોએ રજીસ્ટર્ડ કરી આપ્યું હોય તેમ જણાય છે ! ગઈ તા. ૨૫ મી માર્ચે રાતના સાડા આઠ વાગે એક સદ્ શૂદ્ધરથ ચર્ચિશો સ્ટેશનના ડાઉન પ્લાટફોર્મ ઉપર બેઠા હતા તે વખતે ત્યાંનો સ્ટેવ મેન ફૂટ વેચવા આવ્યો. તેણે તે શૂદ્ધરથ આગળ કેટલાંક અંજારો ધરી બેઠા આગળી કરી ! તે મહત્ત્વે બે ત્રણ વખત ના કહ્યું પરંતુ તે હડીયો ઊઠાડે ત્યાંથી ખમ્પો નહીં અને ઉપરો હલકી બાપમાં તે શૂદ્ધરથની મસ્કરી કરવા લાગ્યો ! એમ થવાથી તેની આસપાસ બેઠેલા ચાર પાંચ મહત્ત્વેએ તેને ચાંચ્યા જવા કહ્યું ત્યારે ઉલટો તે મહત્ત્વેએજ હાથ બીડાવવા લાગ્યો ! એટલામાજ ટ્રેન આવી પહોંચી ! રેલ્વે કંપની અને તેના ઓફીસરો પેસેન્જરોસાથે જેટલી નમ્રતાથી વર્તે છે તેટલી નમ્રતા જો આવા ઉર્જાળા સ્વભાવના ફૂટ વેચનારાઓમા હોય તો પેસેન્જરોને કેટલી સંતોષ મળે ! અમને આશા છે કે ચર્ચિશોના સ્ટેશન માસ્તર કિંવા રેલ્વે કંપનીના મોટા અમલદારો આ બાબત ધ્યાનમા લઈ, એવા નાદાન મેવો વેચનારાઓને સક્ત નશીવત કરશે ! અને બીજા સ્ટેશનો ઉપરના વેચનારાઓને પણ સક્ત બલામણુ કરશે જેથી નિર્દોષ પેસેન્જરોને થતો અન્યાય અટકે !

વડોદરામાં પ્રાસદ્ થતા વર્તમાનપત્રો ઉપર પાછી નવી ધાડ આવે એમ સંભળાય છે ! વડોદરામાં ગાયકવાડી રાજ્ય છે અને તેને લીધે લાના અમલદારોને ગાયકવાડી (I) ની અસર થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી ! એવી અસરને પરિણામે તેમની ઓફીસોમા અને ન્યાયમા પણ ગાયકવાડી થાય એ પણ વારસામાં ચાલતુંજ આવેલું છે ! આ “ગાયકવાડી”ની સુસ્તી ઉડાવવા ત્યાંના પેપરો કેટલાક અમલદારનાં ન્યાયનાં અવલોકન કરી તેમાં છુપાઈ રહેલી ગાયકવાડી હુકામો પાઠે છે ! તેજ કારણથી ત્યાંના અમલદારો નવો “પ્રેસ એક્ટ” કરવાની ચિંતાના સાગરમાં કુબળી મારી રહ્યા છે ! ગાયકવાડ સરકારના રાજ્યમાં એક “પ્રેસ એક્ટ” હયાત છે છતાં તેની બીજી સૌમ્ય કેમ ઉભી કરવામા આવે છે તે સમજાતું નથી ! જે કાયદો હાલ છે તે અંગ્રેજી રાજ્ય કરતાં પણ ઘણો સક્ત છે, અથવા કહીએ કે મોગલાઈ રાજ્યના જેવો છે તો અતિશયોક્તિ નથી ! તેમ છતાં પેપરવાળના હાથ, પગ અને મોઢું બાંધી દેવાની કમ્પ્લાઈ બીજો કાયદો કરવાની જરૂર પડતી હોય તો તેના કરતાં જે જે અમલદારોમાં “ગાયકવાડી”

ભરાયલી હોય તેનેજ તેઓ પોતે કાઢી નાંખે તો રાજ અને પ્રજાને કેટલો અઘો ફાયદો થાય ? ફાયદો તેમ પણ નહીં કરવાની ઇચ્છા હોય, કારણકે જેમણે દિવસથીજેના રારિરોનાં અભરાક્ષસ ભરાયો હોય છે તે સહેલાઈથી નિકળી શકતો નથી તેમ હોય તો જે જે અમલદારોનાં ગેરવર્તનમાટે વર્તમાનપત્રો ખોટી દીકા કરતાં હોય તેમને ન્યાયમંદિરમાં લઈ જઈ સત્યાસન્યનો નિર્ણય કરવો એજ સુગમ માર્ગ છે । પરંતુ ન્યાય મંદિરે જવાથી જો તેવા અમલદારોનું જોપાતું નિકળવાનો સંભવ હોય તો ગિઆરા પેપરોવાળાના હાથ, પગ બાંધી છુપો માર મારવો એ જીનન ગદન્યમા કૃતધનનો દોષ બહારી એવા જેવું છે !

જાપાનનો રણુરંગ.

(રચનાર કવિ સ. રા. ભગવાનલાલ ડુંગરથી પાઠક ચોરવાડકર મું. મુંબઈ.)

લાવણી.

અનૂગિન અણુગળ મહાબળી રથને, દતે તરણાં ચવરાચ્યાં;
જગત વિજય કીધો જાપાને, જસનાં ચણીત ગવરાચ્યાં,
સકલ મદિમા મદિમા વાપ્યો, ચતુ ચાનાથી ઉચરે, ૧
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે.
ચાર કંગેડે આઠ કરોડને, ઝડપી ઝંખરાણા કીધા;
મ્હા બળીયાના બળ ઉતાર્યા, દીગુએ ઠેભે દીધા;
દિવત દુનિયાને દરનાચ્યું, પ્રેમ સાર્ય સરિના ઉમરે,
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે ૨
નદિ ગણતીમા નાગે દેરો, ઠેઠ ઠપાટ ઠેઠી દીધી,
ઝપાટી કીધી ઝડપ ધરીને, દુનિયા ગણ ચિતમા ચોકી,
તનમન ધનબળ સકળ મેળવ્યું, દિમ્મતના દહિયાર વડે,
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે ૩
મીન ઝપાટ છુત્યું નથી જેની, ચમચમાટ ચિતમા મારે,
ધગધમાટથી ધરા ધુનપી, નહિ બુલાએ કો કાળે,
અન્ય રાજ્યના ધમડ ઉતાર્યા, ડરકણ મધક ફદય કરે,
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે ૪
નોગી નામ કયું ઇતિહાસે, નોગીને નેગી કીવા,
અચળ સુદઢ ગઢ રથ તણા, જોતા જોતામા હાથ વીધા,
હાથ કપા જે દિમ્મતવી તે, સાત જનમ તક નહિ વીસરે,
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે ૫
જખખર જોવઝો જાપાની આ, અઝોવ બળ યાથી આપ્યું ?
જોવા જેવું જગમઢ કીધું, ઝવેર છે ન્હોતું જાણ્યું ?
રગડ રણુમા રાખી દીવા, વીરજનનીના વીર ઉદરે,
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે. ૬
સખળ સપમા પ્રેમસાર્ય જ્યા સમળ દિમ્મતની સાચ ચડે,
બાળ ધુના વૃદ્ધ તે યજના, લમણે કર દધને કેમ રડે ?
આતળ નિતળ અવળા ચર્ધ જાએ, સ્વર્ગ રસાતળમા ઈતરે,
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે ૭
દિમ્મતગા હરિ સાચ ડુલે છે, દિણ દિમ્મતથી દર ખસે,
દિમ્મતની આણુમેલી કિમ્મત, સિદ્ધિ સકળ નવનિધિ વસે,
દિમ્મત દિણ જણ તે તરીને, ભગવાન આઠાંબે જણ ત્રગડે
દિમ્મત હોય હૈયામાં તો નર, પ્હાડ તણ પાણીજ કરે ૮

ઉત્તરાનું સ્વપ્ન.

(સ્વનાર-લાઈસાંકર કુબેરજી શુકલ ત્રીજાલગ-વેરાવળ.)

ગિખરણી

સખી ૧લી-સુખે જાયા મુતી, સખિરિ 'વળી શો શોર' કરતી,
તજી ગોપી જ્યારે નવઅવ થયો ગોગ દુ ખધી
'અરે રાધા પ્રેમી પતિ સુખ તને પ્રાપ્ત કરશે,
હવે શું થા શાન્ત ખનર કંઠ લે આ જનુનીને

૧

સખી ૨જી-તજી પ્યારે રાજે, પરણી નવ આંધી પતિ થઈ,
વિયોગી આ બાળા, પતિ તણું કરે દર્શન નહી,
દોઢો શુ સ્વપ્નામા, પતિ અતિ રતિ રાસ રમતો,
નહી તેથી થાઈ, રદન કરતી ત્રાસ પીડનો.

૨

સખી ૩જી-રવે છે શું આણું? નવ પતિતણો સગ મણુ એ,
ન પામે સભોગ કુસમ-તરે આ યો મખી કને;
શશી પાસે જેમ કુદીવ શહ શહુ કનડતો,
તદા છે આ દૂખી રમેરે બહુ રડાવે પળવતો.

૩

સખી ૪થી-વિયોગી ના યોગી શુભ્ય શુભ્ય સખી શું લવીરકી,
'રણુએ આ આશ્વે નગ-તનય શુ-'' એમ વદતી;

મને બાસે જુદુ અચીત અવળું કાંઈ બનશે,
જુવે છે સ્વપ્ન આ ઝટઝટ જગાડો જનુનીને

૪

સખી ૫મી-પ્રભાતે હુ સાથે, ઉભી હતી સખી હર્ષ તણમાં,
વહીતી તે વારે "જવ પીડન થાયે શરીરમા,"
રખે તે બાધીથી રદન થતું હોયે દુખ થતાં,
જગાડો માતાને ઝટપટ કરો આપણ કડાં.

૫

સખી ૭મી-હવે માર માનો અનુભવ લીધો છે અધીક મેં,
રડે જે સ્વપ્નામા સુખ અધિક પામે દીવસ તે;
સખી બીજો કાલે પ્રિય પતિ તણો સંગ કરશે,
સુખી થાશે પોતે વિરહતણી બાધી મગી જશે.

૬

ગીતિ

માતા—કોવાહલ આ શો છે ? રદન કરે છે શુ ઉત્તર આજે,
હુ ઝટ જાગી ઉઠી કેમ વિચારો અરે જગાડોને.

૭

ઉત્તર—(સ્વપ્નામા બેબાનથી)

શાર્દૂલવિક્રીડીત.

બીજો કયા પતિ આમ છેક વનમા મુકી મને એકવી,
વીની આ મુગદી અતિ વયવલે બોલો ન રો' બંધીકથી.

લાસે રૂપ બચાનક શ્રુપતિ । આ શા કાળ લાગી જશેા
 માથેઅમીતશ્ચીરીયા સળગતી હા । નાથાં એ શું કહેા. ૮
 મેં દીકા નહીં આપને પરણતાં કેવા હતા પ્રેમમાં,
 આજે દંપતી આપણે મળી ગયાં જવા ન દેકે હવા;
 હાં હાં કેમ વિરૂપ વસ્ત્ર ધરીને વાળો પડાવ્યા બધા,
 બેસા આમ મદીપ ઉપર તમે શું આમ જોગી થયા. ૯
 જ્યારે પાંડવ સાથે આપ વીચમાં પાછી ગરી માહરે,
 તે દીધી રહી લાલસા નીરખવા આજે મળ્યા હો અહો;
 હું આપું તમ સાથે આજ વનમાં મુકામને ના અહીં,
 જાણુ છો શ્રુવતી તણો ધરમ સો તો કેમ ધારો નહીં. ૧૦
 આ તો રે નથી સ્વપ્નશું ત્રિપતિ વાણી વદોન્હાલથી,
 નિશ્ચે આપણું દર્શન કરી કરી હું જાન બૂલી ગઈ;
 ક્યાં ઉભી મુજ પાસે કોણ વદતાં ને રાજના સાંભળુ,
 મુગા કેમ વહા જવા મન કરે છેડે તમારો શુભ. ૧૧
 હા ! હા ! હા ! રડતી રહું ક્યમ દહેજાની ન સખો મને,
 આવુ નિર્દેશ રૂપ કેમ ધરીને આન્યા અહીં આ સમે.

મન્દાકાન્તા.

૨ ! ૨ ! નાથ ! વચન વદતાં શું જરા પાપ લાગે.
 મહીં રૂપે અડગ વીલસો શું મને સત્ય લાગે. ૧૨
 હા ! હા ! માણ ! બહાર નીકળી વ્હોટ આ ફરબજે,
 જ્યાં જાએ ત્યાં વળગી રહીને તેમને સુખ દેજે;
 મેં તો દીકું નથી નથી જરા સુખ સસાર કેરે,
 તેણું પાપ તમ શીર તમે જાણીને બ્હોરી લીધું. ૧૩

ઉપજાતી.

માતા-- પ્રતિ ! થયું શું ઉઠે ઉઠે બાપુ,
 રો શું ગાંડી વદ શું હું આપુ.
 અરે નથી સાંભળતી શું કેમ ?
 બ્યથા તને શી વદ બેન બેન. ૧૪

ઉત્તરા--(પાતાની ધુનમાં)

માલિની.

અધધધ દુઃખ આવા કેમ હુથી ખમાય,
 પકડી પકડી જાયે આપને કોણુ હાય.
 માતા-- નથી નથી સુખીતી શું માહરે વેણુ શું તો,
 નિરખું નિરખ સામુ મુખ દોડાણુ છું જો. ૧૫

ઉત્તરા--(અત્રત થઈને)

ગીતિ.

અરે અહીં કોણુ ઉભુ માતા આન્યા તમે અહીં કેમ,
 શું મેં દીકું આજે જમાવ રોક્યો અહીં તમે કેમ. ૧૬

પસંતતિલકા.

- માતા—સ્વપ્નુ વશ્યું ઊર વિને નિવ । ખોડું માન,
મિથ્યા ધર્મુ કુખ અરે બુલી કેમ માન,
આબ્યા નથી અહીં અરે તુજ પ્રાણનાથ,
શુ શું વદે રડી રડી થઈ ઘેલી આજ. ૧૭
- ‘ ઉત્તરા—ઘેલી નથી મુઠ નથી નથી જુક કે’તી,
મેં તો દોડા મુજ પતિ અહીં આ ઉમીતી,
મેં આપને નન દીધા તજ સર્વ ‘લજ્જા,
કેવી અહીં વળગી છું મુજ પ્રાણ પ્યાગ. ૧૮
- માતા—રે પુત્રી તું મમજીને મનથી વિચાર,
શ્યા તજ નથી ઉઠી ક્યમ બેઠી પાર;
સ્વપ્નુ થયું નહી તને મનથી નિવાર,
રે ઉઠ તુ શયથી પડી છે સવાર ૧૯
- સ્વપ્ના તણી ક્ષીય વાત ન સાચી માન,
એ તો બધા મન તણા જમના વિચાર;
આજે સહ સખી મળી બહુ ગીત ગાળે,
આનન્દ થાય તુજને સહુ તેમ રે’ને ૨૦

પાપી પેટ.

(લખનાર—કચ્છર પ્રાગજી ડોશજી વારાહી.)

વેપારી બનીને તોલ ભોવમાં પ્રપચ કરે,
સોની બની સેના સંગ ત્રાણ ગાળિ ધડયુ છે,
હોરાધી ભોજાની ટાળી બેળવું ભવિષ્ય ભાખી,
કમાવાને નાણું ગાન તાને નિત ચડયુ છે
બેગી બની જટા ધારી છટાધી મતાને બેડું,
નારી બની નાયું, બચું, સંતાડું બેજડયુ છે.
દોડ દેશાવર, મોર, છટ્ટું, ઝુંડું, લાલિ ખુચું,
શું કરે શ્રી હરિ પાણિ પેટ વાશે પડયુ છે.

વૈરાગિ થયો પણ મન તો માયામાં.

સાધુ બની વેસ સારો સાધુ તણા સાવ ધર્મો
સાધુતા જણાય છે કે ખજતા આ ખિલિ છે
કામનીને તજ તોય કામની લાવચ કરે
નામની મોટાઈ માટે મતિ આ રેસીલિ છે.
સંસાર તજ્યો તથાપિ સ્વાગ્ય સરવ સાધે
સંસારીના યત્નથી ક્યાં એની મતિ દીલિ છે
માયા તજવાને રામ બેજવા વૈરાગિ થયો
માયા મેળવવા માટે તોય મતિ લીલિ છે.

કુતુબ-મિનાર.

(લખનાર મી. અલારખા ચાંદલાઈ ઉમતાવાલા.)

પ્રાચીન હિંદુસ્તાનના પાંચતખત દિલ્હીની અપૂર્વ શૈલ્યા અને જાણવા લાયક જગ્યાઓ વાંચકો સનમુખ અવાર નવાર આ “ભારત છવન”માં આપવામાં આવી છે. આને એ સહેરના પ્રખ્યાત “કુતુબ મિનાર”નું થોડુંક રસીકું વર્ણન અને આપતું હયિત ધારું છે.

આ મિનારાના સંબંધમાં જે જે વિદ્વાનોએ લખેલું છે તે આપીશું.

(૧) સર સૈયદ અહમદખાંએ “આસારસના દીદ” નામનું એક પુસ્તક લખેલું છે, તેમાં તેમણે દિલ્હીની પ્રાચીન ઇમારતો અને ત્યાંના પ્રાચીન શીલા લેખોનું વર્ણન કરેલું છે, સૈયદ સાહેબનો મત ■ કે કુતુબ મિનાર હિંદુઓનો હતો.

(૨) એ વિષયમાં એશિયાટિક સોસાયટીના “જનરલ”માં કેટલાએક વિદ્વાનોએ લેખ લખેલા છે, પરંતુ પુરા તત્વના સંબંધમાં જોરનલ કનિંગહામની સંમતિ મળ્યાભાગે પરી મનાય છે.

(૩) તેમણે “આરફિઓ લાઇકલ રિપોર્ટસ”ના પહેલા ભાગમાં કુતુબમિનાર સાથે હિંદુઓનો કશો પણ સંબંધ નહોતો પરંતુ તે ઇમારત મુસલમાનોની બનાવી છે.

(૪) તે શિવાજી એકર્વડ ટાન્સ સાહેબે પોતાની “પદ્માન હિંદુજી આફ દિલ્હી” નામના પુસ્તકમાં જનરલ કનિંગહામના મતને પુષ્ટી આપેલી છે. ટાન્સ સાહેબ બ મળ્યા, લંડન અને પૅરિસની એશિયાટિક સોસાયટીના એક સલાસદ હતા. તેમણે પ્રાચીન બનાવોના સેંકડો નિબંધો આ સોસાયટીના “જનરલ”માં પ્રગટ કરેલા છે, તેમજ એજ વિષય હુપર પુસ્તકો પણ રચેલાં છે, દિલ્હીના પદ્મણ બાદશાહોના સંબંધમાં તેમણે જે પુસ્તક લખેલું છે તે ઐતિહાસિક તત્વોથી ભરપૂર છે, ટાન્સ સાહેબ જેવા વિદ્વાનની વિદ્વતા અદ્ભુત હતી, તેમણે કુતુબમિનારના સંબંધ લખેલ વર્ણન અને આપવામાં આવે છે.

દિલ્હીના છેલ્લા રજપૂત રાજા પૃથ્વીરાજ ચંદ્રવાણનો પરાલવ કરનાર અને તે સાથેજ હિંદુ-સામ્રાજ્યનું હમેશાના લીધે નાશ કરનાર મુહમ્મદીન મહમદ બિન સામના નામથી વાંચકો અવશ્ય પરિચીત હશે. તે થોર દેશથી અને આવ્યો હતો, તેથીજ તે આ દેશમાં મહમદ થોરીના નામે વધુ પ્રખ્યાત થયો, કુતુબમિનારના નીચેના ખંડમાં લખ્યા લેખ છે તેમાં એક લેખમાં મહમદ થોરીનું નામ છે તે નીચે મુજબ—

“અસ્સુલ્તાનુમ્મુ અબ્દુજમ, શહેનશાહુલ આબજમ,”

“માલિકે રકાબુલ ઉમમ, શાલાયે મતકુલ અરબ વ અબજમ,”

“મુલ્કાનુસસલાતીન ફિલ આલમ, ગયા સુદ ફુનિયા વ દીન,”

“xxxઅબુલમુજ્જૈર મુહમ્મદ બિન સયમ કરીમ”

“અમીરુલમોમીનીન મુહમ્મદ અલ્લાહ મુહમ્મદ.”

આ લેખમાં જે જગોપર-ચોકડીનાં ચિન્હ મુકેલા છે. તે કેટલીક પંક્તીઓ જે મહમદ થોરીના વખાણમાં— અપૂર્વ-વિશેષણો વાલી હતી તે છોડી દીધી છે; જેમ આ લેખમાં છે કે— “આપ આ વખતે સુલ્તાનોના સુલ્તાન છે, આપ દીન અને દુલયાના દિપક છે, આપ અરબ અને અજમના માલિક છે” એજ પ્રકારની એમાં તારીફ કરેલી છે, આ લેખમાં મહમદની તારીફ સિવાય એટલું પણ નથી જણાવ્યું કે આ મિનારો કેવી રીતે અને કોણે બાંધ્યો.

કુતુબ મિનારની પામેજ કુતુબુદ્દીનની જે મસજદ છે તેના પૂર્વ દરવાગના નીચે જે લેખ છે તે નીચે મુજબ:—

“ઇં દિસાર ગ શતેહ કદં વ ઇં મસજદ ભમં રા”

“મિસાખત બ તારીખ શી શરૂર સન સખઆ વ સમાનીન”

“વ ખમ સમાયત અમીર અસદેદ્દસાહાર અજલ કબીર”

“કુતુબુદ્દાલા વ દીન અમીરલ ઉમરા અજકે સુન્તાની.”

“આ જુલા ઇન્સારહ વ મિસ્ન વ હફત આલતે જુતખાના”

“કે દર દર જુતખાના હો બાર હમર બાર હમર દિલેવાઝ”

“કદ શુભ જુદ દરી મસજદ બકાર બત્તા શુદા અસ્ત.”

મોદાયે અજ વ જલ બરો બંદા રહમત કુનાદ હરકે બરનીયતે ખાની ખંર”

“હોઆ.ચે ઇમાન મોયદ.”

ભાવાર્થ—દીન અને દોહનના કેન્દ્ર, અમીરોના અમીર સુન્તાન યૈજક એણે હીન્દી સન ૫૮૭ (ઈ. સ. ૧૧૯૧)માં આ કિલ્લાનો વિજય કરી આ જામે મસજદ બનાવી. આ મસજદની હમારતમાં ૨૭ મંદિર તોડી તેની તમામ ચીજો ઉપયોગમાં લીધી; આ મંદિરોમાં દરેક મંદિર નીસ વીસ લાખ દિલ્લાલ (એક પ્રકારનો શિક્કો) ખર્ચ થયું હતું, જેણે આ કામની શરૂઆત કરી—તેને જે આશીર્વાદ દેશે તેવું ઇશ્વર કસ્યાણુ કરશે.

મહમદ ગોરીએ પૃથ્વીરાજથી હાર ખાધી હતી, પરંતુ ભયારે તેણે પૃથ્વીરાજ ઉપર વિજય મેળવ્યો અને દિલ્હીનું સિંહાસન છીનાવી લીધું ત્યારે તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; આ વિજયની એકાદશી દાખલ “કુતુબ મિનાર બંધાવ્યો. દિલ્લ કબજે કરી મહમદ ગોરી સરદેશ ગયો અને અહીંયાં કુતુબુદ્દીનને ગવર્નર બનાવી સોંપતો ગયો, કુતુબુદ્દીનને પોતાના માલિકના વિજયની માદગીરીમાં બનાવી તેવું નામ, કેટલીક જગોપર, તેની પ્રથમ પૂણી ઉપાધિયે સાથે તે પર ખોદાવ્યાં. કુતુબમિનાર કુતુબુદ્દીને બંધાવ્યો તેથી તે મહમદના નામે પ્રસિદ્ધ ન થતાં કુતુબુદ્દીનના નામે જગમહેર થયો. ઇ. સ. ૧૮૬૨-૬૩ના “આરકિયોના ટ્રાજકલ રિપોર્ટ”માં જનરલ હનિંગહામ એ સિધ્ધાંતથી લખે છે કે:—“આ મિનાર મુસલમાનોની રવત્ર ઇમારત છે, પૃથ્વીરાજ અથવા જીમ કેમની પણ ઇમારત તોડીને આ ઇમારત બનાવેલી નથી,” આ મિનારા અને તેની પાસેની કુતુબની મસજદ— બંને એકજ અમરે હીન્દી સને ૫૮૭ (ઈ. સન ૧૧૯૧)ની લગભગમાં બનાવેલી છે, એજ વખતે દિલ્હી મુસલમાનોના હાથ થઈ !! યદિ કોઇ પ્રાચીન ઇમારતને તોડીને આ મિનાર બનાવેલો હોત તો તે ઉપર કુતુબની મસજદની માફકજ વખાણના અતિસચોક્ત ભરેલા લેખો કેતરેલા હોત, ઉપર જે ૨૭ મંદિરો તોડાવી તેનાથી મસજદ બંધાવ્યાની વાત લખાઈ અને આવા વિજય તત્કાલ તેવું નામ વરીક પણ ન હોય એજ આશ્ચર્ય !! હિંદુઓના પ્રાચીન સ્થાનો તોડાવી તે ઉપર મુસલમાનો બાદશાહો ઇમારતો બંધાવતા હતા તે ઉપર પણ પ્રાચીન સ્થાનોના વર્ણનોનો લેખ પણ ડોનરાવતા હતા તેવું ઉપરના મંદિરોના સંબંધમાં કશું નથી. એ વાતનું પ્રમાણ કુતુબની મસજદ શિવાય “અદી દિવસની જુપડી”ના નામે પ્રસિધ્ધી પામેલી અજમેરની મસજદ છે, રાષ્ટ્રીય મ્નાતઓ અને પ્રાચીન મંદિરોના નિશાન પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, આ મસજદ પણ

મુઈન્જુદીન મુહમદ ખીન સામના સામન કાળમાંજ બનેલી છે, તે ઉપર જે લેખ છે તે ફર્નલ 'લીઝ' એણે પ્રકાશિત કર્યો છે, તેમાં ચોખ્ખું લખેલું છે કે-મદિરાને તોડાવી નાખી આ મસજદ બનાવી છે, "તાબુલમ આસિર" નામના ઇતિહાસમાં પણ એ વાત મ્પટ લખેલી છે, અને કોઈ પ્રાચીન ઇમારત તોડાવી આ મિનારો બંધાવેલો હોત તો એ વાતનો ઉલ્લેખ અવશ્ય એ ઉપર કેનરેલ હોત, તેના લેખ જેમાં મહમદ ખીન સામનુ નામ છે તે સાક્ષી આપે છે આ તેનો વિજય સ્તંભ છે, તેના નામથી કુતુબુદીને બંધાવ્યો, કુતુબ મિનારના નીચેના ખંડમાં એક લેખ હતો જે તદન 'ધસાઈ' ગયો છે, પરંતુ "કુતુબુદીન અમરેદસાલા"નું નામ હજુ સુધી વાંચી શકાય છે, તે ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે "મહમદ ગોરીના વિજય સ્તંભનરીકે કુતુબમિનાર સિપેદસાલા" કુતુબુદીને બંધાવ્યો."

દિરોઝશાહના સમયમાં કુતુબમિનાર ઉપર વિજળી પડી હતી તેથી તેના એ ખંડ જુદું થઈ ગયા હતા, એ બંને ખંડો દિરોઝશાહે હીઝરી સને ૭૭૦ અર્થાત મિનાર બનાવ્યા પછી ૧૮૩ વરસ પછી નવેમ્બર બંધાવ્યા હતા. તેનો લેખ નીચે મુજબ કોતરેલો છે —

"હરી મનારદ સન સખઈ" વ સખ આમાયા બ આફત"

"બઈ ખલેસ રાહ ચાહા બુદ, બતૌરીક રખ્યાની બર"

"કરીદા ઇનાયત સુબાની શીરોઝ સુતાની ઇ મુકામ"

"રા બયહતિયાત તમામ ઇમારત કઈ ખાલિક બે ચુ "

"ઇ મુકામ રા અજ બમીયઆફત મસયુન દારાદ"

આવાર્થ—હીઝરી સને ૭૭૦માં આ મિનાર ઉપર વિજળી પડી, દિરોઝશાહે તેની મરામત કરાવી. ઇબર આ સ્થાનને આફતોથી બચાવે

દિરોઝશાહે પોતાનું જીવન યત્નિ પોતાનેજ હાથે લખેલું છે, જે "ફત હાતે દિરોઝશાહી" ના નામે પ્રસિદ્ધ છે, સગ એસ હમિયટે પોતાના "હિસ્ટોરિયન્સ" [Historians] નામના પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં તેનો પૂરો અનુવાદ આપેલ છે આ આત્મચરિત્રમાં દિરોઝશાહે એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે —

"વ મનારદ સુતાન મુઈન્જુદીન સામ રા કે અજ"

"હાઈમ બઈ ઉશાફ બુદ બેહતર અજ આ કિ બુદ અજ"

"મગનિશાય ફદીમી બલ-હત" મગમત કઈ શુદ"

અર્થાત—મુઈન્જુદીન સામનો જે મિનાર વિજળી પડવાથી કુટી ગયો હતો તે પહેલેથી પણ વધારે જુઓ બનાવરાવ્યો

કુતુબ-મિનાર બંધાવ્યા પછી દોહસો-બસો વરસમાં થયેલો દિરોઝશાહ એ ઇમારત મહમદ ખીન સામ (મહમદગોરી) ની બતાવે છે, યદિ જો પૃથ્વીરાજે તે પોતાની પુત્રીના યસુના દર્શન મરે બંધાવેલો હોત તો દિરોઝશાહ પોતાના આત્મ-ચરિત્રમાં મહમદ ગોરીનું

નામ શું કરાવતે આપત કે

ઉપરની બીનાથી સિદ્ધ થાય છે કે-દિલી (દિલ્લી) વિજય કરવાની એકાદમી દાખલ મહમદ ગોરીના નામથી કુતુબ-મિનાર કુતુબુદીન એબકે બંધાવ્યો જે પ્રાચીન સમયની યાદ આપતો દિલીમાં હજુ પૈયુ છે!!!

કવિ માધ.

(લખનાર-સ્વર્ગવાસી રા. રા. નારાયણ હેમચંદ્ર)

વૃત્તવ્યા કવિ ગુજરાતનો રહેનાર હતો એવું બલ્લાળકૃત ભોજ પ્રબંધ તથા મેરાતુંગા ચાંચકૃત પ્રબંધ ચિંતામણિ, આ બે ગ્રંથમાં વર્ણન છે, તે તેજ પ્રદેશમાં રહેતો હતો એવી ભોજવાચકા પણ છે. ગુજરાતમાં શ્રી માલનગર ઉદ્દે બીનમાલ નગરમાં તે રહેતો હતો જોને પોતાનો સિદ્ધાંત શકે ૫૫૦માં પૂરું કર્યો. તે પ્રસિદ્ધ જ્યોતિષી જ્ઞાનગુપ્ત પણ એ બીનમાલ શહેરમાં રહેતો એ શહેરનું જુનું નામ બિરલમાલ અથવા બીલમાલ હતું આ કવિનો દાદો સુપ્રભદેવ તથા બાપ દત્તક હતો. એવું માધકૃત સ્વદેશ વર્ણન ઉપરથી જણાય છે.

ગ્રંથ-આ કવિએ શિશુપાલ વધ આ નામનું એક મહા કાવ્ય કરેલું પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં વીસ સર્ગ હોઇને ૧૬૮૪ પદો છે. માધ કવિએ રચેલા બીજા ગ્રંથો આજમુધી મળ્યા નથી પરંતુ સુલાપિતાવલીમાં ત્રણ શ્લોકોમાંથી પહેલાં બે વલ્લભદેવે પોતે એકઠા કરેલા માધના નામથી ઉતારી લીધા છે. તથા ત્રીજો શ્લોકેન્દ્ર કવિએ પોતાના ઐશ્વિલ ગ્રંથમાં માધ કવિના નામથી ઉતારી લીધા છે એ ત્રણ શ્લોકો શિશુપાલ વધ કાવ્યમાં નથી. તેના ઉપરથી એ કાવ્ય શિવાય બીજાને એકાદો ગ્રંથ કવિએ રચેલો હોવો જોઇએ. ત્રણ શ્લોકોમાંના પહેલો મનુહરિએ ધણા કવિઓના ગ્રંથોમાંથી સારા સારા પદો લઇને તથા તેમાં પોતાના બનાવેલા પદો નાંખીને પોતાના ત્રણ શતકો તૈયાર કર્યાંથી તેના શતકમાંના શ્લોકો બીજા કવિના ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે તો આશ્ચર્ય થવાનું કારણ નથી. એટલું જ નહિ પણ પ્રસંગવસાત્ મનુહરિના પદો થયેલા પંડિતોએ હાલના ગ્રંથોમાંના શ્લોકો પણ તેના શતકમાં ઘૂસાડ્યા હશે.

કાળિજીવન-કવિસનના નવમા સૈકાનાં ઉત્તરાર્ધમાં કાશ્મીર દેશમાં આનંદવર્ધનાચાર્ય નામનો એક વિદ્વાન હતો. તેણે પોતાના જ્યન્માલોકનામના ગ્રંથના બીજા ઉદ્દેશ્યમાં પણ કેટલોક પ્રુકાસો કર્યો છે.

શિશુપાલવધ કાવ્યના અનુક્રમે ત્રીજા તથા પાંચમાં સર્ગમાં શ્લોક ઉપરથી નવમાં સૈકાના ઉત્તરાર્ધની પહેલાં માધ કવિ હોય એવું મિદ્ધ થાય છે. શિશુપાલવધના બીજા સર્ગમાં એક પદ છે.

એક પદના પહેલાં ચરણમાં પંડિત જ્ઞાદિત્ય તથા વામને પાણિનીના સૂત્ર ઉપર કરેલી જ્ઞાતિ નામના પુસ્તક ઉપર જિનેન્દ્રશુદ્ધિપાદ્યાર્ય કહેલા બ્યાસ નામની ટીકાનો ઉલ્લેખ માધ કવિએ કર્યો છે. તેના ઉપરથી જ્ઞાદિત્ય તથા વામન અને તેની જ્ઞાતિઉપર બ્યાસ ટીકા કરનાર જિનેન્દ્રશુદ્ધિપાદ્યાર્યની પછવાડે માધ કવિ થયો છે એવું જણાય છે. વામન

કાશ્મીરના ગજ જ્યાપીડનો મંત્રી હતો જ્યાપીડ ઇ. સ. ૭૭૬-૮૧૩ સુધી ગાદી ઉપર હતો. તેના ઉપરથી માધ કવિ ઇ. સ.ની નવમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં હતો એવું સિદ્ધ થાય છે.

શિશુપાલવધ કાવ્યના દરેક સર્ગની આખરના શ્લોકમાં કયાંયપણ શ્રી આ ઉપપદ નાખવાનો કવિએ કરીને સંકેત તે કાવ્યને 'ચંદ' (એટલે શ્રી છે) બિદ્ધ જેનું એવું કાવ્ય) એવું કહ્યું છે રત્નાકર કવિએ પોતાના દ્વિવિજય કાવ્યને રત્નાંક નામ આપીને દરેક સર્ગના અંતમાંના શ્લોકમાં "શત" શબ્દ નાખ્યો છે. નયચંદ્રમુરિ કવિએ હમીર કાવ્ય નામનું એક કાવ્ય કહ્યું છે તેના પ્રત્યેક સર્ગની આખેરીના પદમાં "વીર" શબ્દ ધાલીને તેને "વીરાંક" એવું વિશેષણ આપ્યું છે. 'ચંદ' 'રત્નાંક' તથા 'વીરાંક' એ વિશેષણની અન્યર્થકતા આ ત્રણ કવિએ કેવી કરી છે તે શિશુપાલવધ સર્ગ ૧૮માંથી તથા દર વિજય સર્ગ ૮માંથી જણાશે ૧૧૦ વધુ પ્રુકાસા માટે શ્રી હમીરોપગીર તથા હમીરકાવ્ય સર્ગ ૧૩મે જોવો.

લોર્ડ ડેલહેસી-પંજાબ પતન.

(૨)

તો પણ તેમણે એમ મદન રાજ્ય મેળવવાછતા, પુનઃસ્થ સ્વરૂપ મદલ કર્યું નહીં ઉઠતા તેને સુધરવા તૈયાર થયો મદન દાર્મિક આદેશ લિખ લોકોની અગત્ય ગતિ આરી પેટે જાણતા હતા પંજાબુ ગત્ય જે પ્રાપ્ત રાજનિતિ પુ ના હાથમા નહીં સોપામા આવે તો તેનું પરિણામ માત્ર આપરો એવું તે જાણતો હતો તેથીજ પ્રધાન મંત્રીના બદલામા આ અમથે સર હેનરી લૉરેન્સને પંજાબનો મતો દર્શાવિષાતા બનાવવામા આવ્યા "

લોર્ડ હાર્ડિંગે કાંઈ અગોચ્ર પાત્રના હાથમા આ બાગ સોંપ્યો નહોતો યુદ્ધમા વીર અને રાજનીતિમા દક્ષ એ બન્ને ગુણ સર હેનરી લૉરેન્સમા અપૂર્ણ હતા જે વિરતા મેપોનિયન મોનાપાર્ટની આશ્રયદાતા થઇ, આ સમજ જગતને વિચારિત તથા અપભિત મ્યુ હવે તે સર્વ સહારિણી વીગતા તો મર હેનરીમા નહેતી છતાં તેની નેજસ્તિના પણ અમાધારણુ હતી લડાઈના મેદાનમા થયું જે પ્રકારે તેને કાળ મૃતિ જોઇ બીટા હતા તેજ પ્રકારે તેનામા બાનસ્વભાવ કોમનતા અને મદુતા જોઇ પ્રસન્ન થના હતા મર હેનરીમા કોમળતા અને તેજસ્વિતા એ બન્ને ગુણ હતા એ બન્ને એની પ્રકૃતિના બૃષણ હતા

૧૮૪૭મા પંજાબનો સામન દડ-રાજ્યમાગભાર-આરા એક મુત્તે પ્રકૃત અને કાર્યે કુશળ મનુષ્યના હાથમા સંમર્પિત થયો અજ સામાન્ય હવે સર હેનરીએ પોતાને પંજાબનો ઉત્તરલતા જાણી આ મર્થો બાર મદલ મ્યા બના માસન મળમા કમલ પુન પંજાબની ઉન્નતી થવા લાગી રજીસ્ટરસિદ્ધનુ નામ આ પ્રમણે સુખશાંતિમા સન ૧૮૪૭ના વસત અમથ મુર્ધી રજી જે ખાલસા મેમ પ્રમત મદન પંજાબ તથા તેની આસપાસના દેશોમા અગ્નિ નાળા લ માની રજી હતી તે ર મેના દને સ નિ પ્રાગમા આમજ વધવા લાગી રસીકન્ટ સાહેમે નિરાપન્કારા જાહેર મ્યુ કે ખાલમાની લગભગ ઘણી રોના શાન્તિભાનથી ફરિ કાર્યમા નરત થઇ જે એ અમથે ક્ષિદિશ ગર્નમેટો માટે અગ્રાની હતા તેજ આજે સરલતાથી કૃતિકાર બની રહ્યા છે જેકે રેસીકન્ટે આનુ પ્રસિદ્ધ કર્યું છતાં પણ તેએ પંજાબની ઉન્નતિ તથા અર્થ શાંતિ આપનાની અપ્તા ના લાગ્યા

મદારાણી જિ દન પ્રસિદ્ધ વિગમના હતી તેનું રાજ્ય બીજાના હાથમા જવું રજી સાત સમુ, તેર નાંઓને પાર રહેનાર ગતિ તેના રાજ્યમા આવીને મનમાનવી રીતે સાસન કરવા લાગ્યા તે તે વીર રાણીથી સદન થયું નહીં તેણે જાણી લીધું કે ક્ષિદિશ સિદ્ધ, પંજાબને જે દા ટથી લુચે છે તે ઉપરથી તો જણાય છે કે તે તેના પેંગમા બરોબર આરુ જોએ ક્ષિદિશ ગર્નમેટ તેના ક્રિષ પૂનને પુતળા માફક નચાવવામા પણ કાઠ બાકી રાખ્યું નથી વિદેશી જાગરોતી આ અસ્પષ્ટા આ અનધિમર ક્રિયતા તે તેજસ્વિની નિરાગતાના

* A speech delivered at the farewell banquet to the Marquis of Tweeddale at Madras (Arnold's Administration of Delhousie Vol I P 78 Note 1)

હૃદયમાં ચળની પેઠે ખુચ્ચા લાગી જિન્દગી ધીર મારણા રહી ચકી નહો તે અગ્રેજોને
 પાપાત્મા કહીને ધણા કરવા લાગી મમિનીનુ કોમળ હૃદય અપમાનના વિપત્તિ મગુ થઈ ઉઠતુ
 રેસિડન્ટ સાહેબ આ વિરાગનાના તેજને રાખ્યા તથાચર યથા જે અગ્નિ ઘરની
 નસે નસમાં પ્રવેશ કરી સળગી મળગીને બડકો યદ હૃદયને બાળી રહી દોષ તે અગ્નિ
 એક બે જળ મિન્દુથી શી રીને ચાલ થાય ? રાણીને આત્મીય લેકાથી વેગળી કરી એ
 નિર્જન સ્થાનમાં કેવું કુચી રેસીડન્ટને એ ઉત્તમ ઉપાર જાણ્યો વિન વિચારે માથેના
 આધાર વગર, માત્ર સંદેહના આધારથી રાણી જિન્દગીને નિર્વાસનનો વ્યવસ્થામાં આગે
 તેમનો ભાઈ આ દડામાં લઈને રાજ્ય તુલનમાં ઉપાસ્યન થયો મહાભી જિન્દગી સુખચાપ
 તે દડામાં સ્વિકાર કરી તેના વિરુદ્ધમાં એ અમર પશુ છો નહો વીર નયા, તેજસ્વિની
 બાળા, અટન બાવથી વૈય ચિત્ત ચર્ચકારાગારમાં ગઈ રોષપુર નામના ગામમાં તેને રહેવા
 માટે જીવન તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું ૧૦મી આગષ્ટે રાણી જિન્દગી રાજ્યના મિત્રોની સાંઝમાંથી
 નિર્મળી તે મુદ્દેસ્થાનમાં મારાદ્ધ થઈ જોડે વિધાતાએ તેને રાજ્યસાદમાં નિવાસ કરવતુ
 નિર્માણ કર્યું હતુ, તેને કોમળ સ્વભાવની મનારી હતી તથાપિ તેનો અભ્યતર સ્વભાવ
 કોમળ નહો હતો જિન્દગી લાવણ્યમયો લવના હોવા છતાં પણ અટનનાનુ ધામ હતી તે
 અનળા હૃદયની અધિકારિણી દોવા છતાં પણ ધીરતાનુ અવનમન થયું હતુ તે સુદર
 કાન્તિમય દોવા છતાં પણ ભીમ યુજાન્વિત, દ્યાર્ઠ અને વીરનળા હતી જે વિમરે જિન્દગીની
 હૃદયમયીને સિધ્ધિ કરી રાખી હતી તે વિકારે તેને ધર્મતાથી સ્ખલિત થવા દીધી નહો હૃદય
 મયીને તોડી નાખી ધર્મની સીમાથી બહાર જવા દીધી નહો પ્રકૃત વીર પુરુષ અથવા વીર
 નારીની પેરે જિન્દગી પોતાના અટન સ્વભાવથી પોતાની બવિધ્ય દગ્ગા વિચારવા લાગી રિદેશી
 મનુષ્યો તેનુ ચરિત્ર મને તેટલુ નિમ્ન કેમ મમજતા નથી / વિશ્વા વિચકારાના નેરમાં તેનુ
 ચરિત્ર ચિત્ર મને તેટલુ કાનિમામય કેમ ન જાણાય ? મિન્દુ જિન્દગી એવી અટનના અન
 સ્થિર હૃદયના નારીસમાજમાં કહીપણુ અભિધ્ય થયે નહિ એમાં મહાપણુ સંદેહ નહિ
 પ્રગટા અને વીરત્વ એજ નારી રત્નમાં સ્થપાન થયું

સુક્ષ્મ વિચારથી તો જણાય છે કે દોષને પ્રમાણિત કરીને દંડ દેવો જોઈએ. એજ જગતની રીતિ છે. પરંતુ દેનરી લોરેન્સે, સબ્બદેશ નિવાળી હોવા છતાં પણ આવી સબ્બ રીતિ બતાવી હતી !

મદારાણી જિન્દના કારાગાર દંડની સાથે સાથેજ પંજાબનો ગડબડાધ્યાય સમાપ્ત થતો જણાયો. આ પ્રમાણે વિનઃ દરકતે ગરદકાલનું આવાગમન યયું અને તેની હિતિશ્રી પણ થઈ. રૂપરિવર્તનની સાથેજ સાસન સભાના અમનાયકનું પણ પરિવર્તન યયું. દેનરી લોરેન્સ, ધણા દિવસ સુધી પ્રિયમ પ્રધાન દેશમાં નિવાસ કરીને ધણા અસ્વસ્થ થઈ ગયા હતા. તેઓ અવાસ્થ્ય લાલ કરવાને માટે શિખલા ગયા. સ્થાન પરિવર્તનથી શરિરની અસ્વસ્થતા તો કાંઈક એછી થઈ પરંતુ ડાકટરોએ તેમને આ દેશ ત્યાગ કરવાનો આજ્ઞા કર્યો. દેનરી લોરેન્સ પણ ઈલડ જવા તયાર થયો. આ સમયે લોર્ડ હાર્ડિંગે, ભારત સાસનનો આર્ચ લોર્ડ ડેલહૌસીને આપીને, ઈંગ્લંડ યાત્રાની તયારી કરી. દેનરી લોરેન્સે પણ પંજાબનો સાસનભાર ભારતીય વ્યવસ્થાપક સભાના એક સબ્બ તથા સિવિલ કમિયારી સર ફ્રેડરીકને સોંપી, હાર્ડિંગની સાથેજ ઈલડનો માર્ગ લીધો. એટલે ભારત સામ્રાજ્ય, લોર્ડ હાર્ડિંગને બદલે લોર્ડ ડેલહૌસીના અને પંજાબનો સાસનભાર દેનરી લોરેન્સને બદલે સર ફ્રેડરીકના હાથમાં આવ્યું.

સુખ્ય નાયકોના પરિવર્તનથી દેશમાં કેટલપણ પ્રકારની ગરબડ જણાઈ નહીં. નિશ્ચિતપણે નવું વર્ષ આવી પહોંચ્યું.

મુલતાન.

પંજાબમાં કોઈ સ્થળે કાંઈ પણ તેજાન ન થવા છતાં બાજે સ્થળે એક ભયંકર બનાવ બન્યો. બ્યારે મદારાણી રણજીતસિંહે મુલતાન જીત લઈને પોતાનું આધિપત્ય જમાવ્યું હતું તેજ સમયથી એક એક દિવાન લાહોર દરબારને આધિન રહીને મુલતાનનું શાસનકાર્ય કરતા હતા સને ૧૮૪૪માં સાવનમલ નામના એક ખુની દ્વારા મુલતાનના શાસન કર્તાને વધ થયો તેના પૂત મુલરાજને, તેના પિતાને વધ થવા પછી દિવાન બનાવ્યો. લાહોર દરબારે તત્કાલ કે મુલતાનના ખજાનામાં પુરુષો કલ્પ છે તેથી નજરાણા તરીકે ત્રીસ લાખ રૂપિયા માગ્યા જોન લોરેન્સ (લોર્ડ લોરેન્સ પછી) ના મત પ્રમાણે પડિત જ્યાસપ્રસાદ અને લાંના મત્રિ ૨૦૫ હિરાસિંહ જીવતા રહ્યા હોવાતો આટલા રૂપિયા અવસ્ય મળી જત પણ તેઓનું ખેત્ય ચવાથી લાહોર દરબારની ધનજાનુસાર કામ સિદ્ધ થઈ શક્યું નહીં ! *

મીયા મોરના તહનામાં પછી-સિખ રાજ્યમાં શાંતિસ્થાપીત થવા પછી-લાહોર દરબારના મત્રિ રાજા લાલસિંહે જો રૂપિયા વસુલ કરવાને મુલતાનમાં સેના મોકલી. ઝગનામનાસ્થાનમાં મુલરાજની સેનાએ આ સેનાને હરાવી નાખી. આ સમયે લાહોરના રેસિડન્ટ તરીકે એક પત્ર નિમ્ન્યું. અને ધણા દિવસ સુધી ગરબડ થવા પછી બન્ને તરફથી એવું નિશ્ચય કરવામાં આવ્યું કે મુલરાજ ઝગ વિભાગને છોડી દે તથા નજરાણું અને પહેલાના બાકી વીસ લાખ રૂપિયા લાહોર દરબારને આપે. જોના શિખાય તેને કર પણ આપવો પડશે. મુલરાજે સમયનો વિચાર કરી

આ મિમાંસા બાબત વાંધો ઉઠાવેલો નહીં. પરંતુ રેસિડન્ટ આગળ સતોપૂર્વક કૃતરાતા પ્રકાશ કરી.*

આ બનાવ પછી મુલરાજે એક વર્ષ શાંત લાવે અતિત કર્યું આ શાન્તિ બાવ જોતાં માલમ પડતું હતું તે મુલતાન અને લાહોરનો વિવાદ બંધ થઈ ગયો. હવે બચિષ્યમા તે અગ્નિમાંથી લડકો ઉઠવાનું અનુમાન થતું નહોતું. પરંતુ મુલરાજ જે સંતોષભાવ બતાવી રહ્યો હતો તે સ્થાયી રહ્યો નહીં ! થોડા સમય પછી લાહોર દરબારની મિમાંસા તેને નિતાંત મર્ષપ્રકક થઈ પડી. એ પિત્રથી છૂટવા માટે તેમણે કામકાજ છોડવાની તૈયારી કરી

નવેમ્બર મહિનામાં મુલરાજને ખબર મળી કે સર હેનરી લૉરેન્સ પંજાબથી જલદી વેગળા થશે, આ સમાચાર સાંભળી મુલરાજે તેમની સાથે મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી. લાહોરમાં આવ્યો પરંતુ થોડા સમયે પહેંચી રાકાયું નહીં. તેથી તેમને મળાયું નહીં. તેથી નવા રૈસિડન્ટ જૉન લૉરેન્સને મળી પોતાનું કાર્ય ત્યાં કરવાની ઇચ્છા પ્રકાશ કરી. જૉન લૉરેન્સે આ ઇચ્છાનેજ લાગી દેવાની સલાહ આપી, થોડા દિવસ પછી મુલરાજે તેમને પુનઃ મળીને પોતાનું રાજનામું આપ્યું. આ કાર્ય ત્યાં કરવાનાં બે કારણો જણાવવામાં આવ્યાં હતાં. એક તો નવા કરને બદોબસ્ત, તેમના રાજસ્વમાં આધાત પહેંચાડતો હતો. બીજું લાહોર દરબારમાં અપિલ થવાની રીતિ હોવાથી તેઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક રાજ્ય શાસન કરી શકતા નહોતા * તે ગમે તેમ હો, મુલરાજે વિરકત થઈને નિયમાનુસાર રાજનામું લખી લાહોર દરબારમાં મોકલી દીધું. દરબારે તે સિદ્ધારી લીધું. અને સરદારખાં નામના એક મનુષ્યને ત પદ ઉપર નીમી મુલતાન મોકલી દીધો. સરદારખાને રાજ્ય આશરને માટે વાન્સ આગળ નામનો એક સિવિલ કમિશનરી તથા મુંબઈ સેનાનાં એક્ટેન્ટ એન્ડ સન સાહેબ પાંચસો સેનાની સાથે મુલતાન ગયા

આ દસ વાઢની સાથે સરદારખાંને આવતા જોઈ મુલરાજે કાંઈ પણ વિરકતપણું બતાવ્યું નહીં. પણ ઉત્કૃષ્ટ ધીર બાવથી તેને સાથે લઈ કિલામાં આવ્યાં. ત્યાં આવી થયા વિધિ નવા દિવાન સરદારખાંને કિલ્લો સોંપી દીધો. ત્યાર પછી જ્યારે * સરદારખાં પોતાના સાથીઓનેડે બહારથી પાછા આવતા હતા તે સમયે, હઝીલા, બ્રિટીશ કમિશનરી સાપાતિકરૂપ આવી ચડ્યા. મુલરાજે આ આક્રમણનું નિવારણ કર્યું નહીં. પણ થોડાપર સ્વાર થઈ પોતાના ઘર તરફ જ્હારી ગયો. આ તરફ સરદારખા પાતાના સાથના ધીવન બ્રિટીશ કમિશનરીઓને બમ પોતાના મકાનમાં પહેંચી ગયા.

અધિકૃત.

* સર જૉનના લખેલા "સિપાઈ યુદ્ધ" ના છાંતદાસમાં જુદીજ વિશ્લેષણતાની ખાત લખી છે. સાહેબ લખે છે કે. મુલરાજના વિરુદ્ધ એના આચારથી તે બચ્ચિત થયો અને સને ૧૮૪૬ ના સિપાઈમાં લાહોર જઈ દરબારને નજરણાની રૂપિયા આપી તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી. Kay's Sepoy War Vol. I P. 18-19.

■ Grounds of the Courts' Judgment in convictions Diwan Moolraj of murder. Edwards, Punjab Frontier Vol. II P 39-40

• Evidence of John Lawrence Moolraj's trial, Edwards's Punjab Frontier Vol II P. 42-47.

કલિયુગમાં સતિ !

તાત વૈદિક ધર્મ । ત્હારી શ્રેષ્ઠતાને ધન્ય છે, પરંપરા લોકોએ તથા ત્હારાજ કુલકલંક પૂત્રોએ ત્હને બહી જવાને મથાસકિત ઉદ્યોગ કર્યો, પરંતુ ઇ.સ. ૧૨૫૬ની પ્રાપ્તિ કરાવવાની ત્હારી પ્રતિજ્ઞા છે તે કોઈ સદસા ટળી શકે નહીં. જે દમ્પતિ ત્હારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી સદાચરણથી વર્તે છે, તેમને આલોકમાં સુખ અને શાંતિ મળી અને પરમેશ્વરના પરમપદની પ્રાપ્તિ મળવા સાથે અકલ્પાન્ત ફાળ મળે છે. સ્ત્રીઓને પતિ શીવાય બીજા કોઈ દેવતા ઇશ્વર નથી.

**પતિ: સામાચ્છંદોદિ મન્તવ્ય: સતતં સ્ત્રિયા
દ્વલોકે મુક્ત સ ચૈ વૈકુંઠાણ્ડયાત્ ॥**

સ્ત્રી, સર્વદા પોતાના પતિનેજ કલ્યાણકારી, દેવતા માને તો તે આલોકમાં સુખ ભોગથી મરણ પછી અતન્તર સ્વર્ગ લોક પામે છે. આ શાસ્ત્રના ઉપદેશાનુસાર, જે સ્ત્રીઓ વર્તે છે, તેઓજ, પાપ ભારથી તાપિત થયેલી બ્રમ્હિ ઉપર સર્વ સુખ મેળવી જીવન ધારણ કરી રહી છે, અને પૂર્વ પૂન્યના પ્રભાવે જેનાં ઘરમાં એવી સતિ સ્ત્રીઓ છે તે પુરુષોને પણ ધન્ય છે । સનાતન વૈદિક ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાપૂર્વક વિશ્વાસ રાખી, પ્રેમભાવથી વર્તે છે તે સ્ત્રી પુરુષોને જેવું સંસાર સુખ મળે છે તેવું ધર્મનાયક સુધારાની પરિપાટીઓથી મળી શકતું નથી. જેઓનાં લગ્ન, સનાતન વૈદિક ધર્મ અનુસાર થયા હોય છે અને જેમને આધ્યાત્મિકતાથી ધર્માનુકૂલ સદાચારનું શિક્ષણ મળે છે. તેજ સ્ત્રી પુરુષોમાં સત્ય દમ્પતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. જે સ્ત્રીનો, પતિના સરણોમાં અનન્ય પ્રેમ હોય છે તેજ દૈવ શક્તિ મેળવી, સકળ સંસારને ચક્રિત કરી નાખે છે. માઓપદેશાનુસાર કર્મ કરનાર સ્ત્રીઓને, પૂર્વ જન્મ કર્મોનાંસાર પતિ ધ્યેય મળે છે તેઓને પણ આ જગત તુલ્ય જલ્પાય છે. એટલુંજ નહીં પણ આ જગત શરિરનો ઉપભોક્તા આત્મા (જે પતિ) તેજ બ્યારે ન હોય ત્યારે ઉપભોગમાં નહીં આવનાર શરિરને પણ બુદ્ધિમાં રહેવા દે, માત્ર બુદ્ધિમાં ઉપર ભાર વધારવા જેવું સમજે છે. આવી સમજથી, આ લોકની પેટા પદલોકમાં પણ પતિ સેવાનુ અર્પણ સુખ ભોગવવા માટે આજ સુધી કેટલીક સ્ત્રીઓએ પોતાના કામળ શરિરને અગ્નિમાં ભસ્મ કર્યું છે, અને તેમની પતિ ભક્તિની શ્રદ્ધા અથવા તો સનાતન ધર્મના શિક્ષણનું સ્વસ્થ અથવા તો હિંદુનારીઓની નિમ સહન શક્તિ બતાવી આપે છે ।

અગ્રેજ શાસ્ત્રના પ્રારંભ સમય સુધી, સતી થવાનો માર્ગ બેધકક ઉધાડો હતો. પરંતુ આપણી અગ્રેજ સરકારને ધર્મ, વૈદિક ધર્મથી તદ્દન જુદો હોવાથી સ્ત્રીઓને, પતિના શરિર સાથે પોતાનું શરિર પણ બાળીને ભસ્મ કરવું એ એક પ્રકારની આત્મહત્યા છે એવું સમજાવવાનું સતી થવા સળ્ભવી કઠોર દડ આપવા કાયદો કર્યો. અને તેને ઘણાં વર્ષો વીતી ગયા, છે. જે કે એક રીતે તો સરકારે પ્રજા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. જાણે દેશી સતીઓની પરિક્ષા કરવામાટે ઇશ્વરેજ, ગર્ભને દેને હાથે આ કાયદો ઘડાવેલો હોય એમ જણાય છે. કારણકે આજ

***સનાતન ધર્મ-પત્તોક્ત-મુરારાવદ-માધમાસુ-૧૯૬૨.**

કાલ ધર્મને બદલેને ધણો ઢોંગ વધી ગયો છે, તેથી એ કાયદાથી, કોઈ સ્ત્રી ઢોંગ કરીને અથવા તો બીજા કોઈ એવાં જોડાં કારણથી, પતિ સાથે બળી ભરમ થતી સાચી સતી સ્ત્રીઓના જૂતને કલંકિત નહીં કરી શકે, પરંતુ જે સાચી સતી પોતાના પાતિવ્રત્યરૂપી તેજોગ્નિથી, પોતાના પાતિવ્રત્ય ધર્મનું ગૌરવ બતાવવાને સમર્થ થશે તેમની તો નિષ્પક્ષપાત ગવર્નમેંટે પણ પ્રસંસા કશીજ પડશે.—કારણકે જે પરમેશ્વરના અમૂલ્ય, નિઝર કાયદા-શાસ્ત્ર-તેને માને છે, જે કાયદા, આ લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણકારક છે, જેને માનવાથી જીવન કર્તવ્ય થયેલું મનાય છે તેને કર્તવ્યથી વિમુખ રાખે એવા બનાવટ કાયદા માનવાની શું અગત્ય છે? તેમાં પણ હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્રો એવાં છે કે જેમાંથી દિવ્ય જ્ઞાન અને દિવ્ય ઉપદેશ મળે છે તો પછી બાહ્ય જ્ઞાન અને બાહ્ય ઉપદેશ આપનાર કાયદામાંથી મેળવનાર કેટલું મહત્ત્વ કરી શકે તે પણ વિચારવાનું છે.

હિંદુઓનો, પતિ પતિન પ્રેમ, પશુ પક્ષીઓની પેઠે માત્ર ઇન્દ્રિયોની શાન્તિને માટે નથી પરંતુ પરસ્પરના સુખનું જ્ઞાન, ભાન, યથા પછી જે સ્ત્રી, નિષ્કપટ પ્રેમથી પતિપર ભક્તિ રાખે છે, તે સર્વે પ્રકારે પતિની અનુગામી થાય છે. કાયદા પ્રમાણે જે સ્ત્રીઓને, પતિના અત્યુ પક્ષાત્ સતી થવાનો સમય નથી મળ્યો, એવી ઘણી પ્રેમીકાઓએ અન્ય પ્રકારે પણ પોતાના શરીરને ત્યાગ કર્યાના સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા છે. અને પ્રતિ વર્ષ એક બે જૂતતો તો જાણવામાં આવે છે જ. ગયા અકટોબર માસની ૮મી તારીખે વિહાર પ્રાન્તના ખેડ ગામમાં કોઈ ચતુર્દ્ધેશ નામના મનુષ્યની સ્ત્રી, ધણા પુરોની સમક્ષ સતી થઈ ગઈ, તેના સમાચાર જાણ્યાપછી પોલીસે પોતાની તપાસ ચલાવી અને સતીને રહાય થનારાઓ ઉપર કાયદા પ્રમાણે મુકદ્દમા ચલાવ્યો. અને મેજસ્ટ્રેટે તે સતીના પુત્ર તથા બીજાં કેટલાંક મનુષ્યોને એ અપરાધ માટે દંડ પણ કપો હતો.

આ વાતને ધ્યાન દિવસ યથા નહોતા એટલામાં એક બીજીમતી થવાના સમાચાર મળ્યા છે. સારન જિલ્લાના ઉપડા ગામમાં શિવાનન્દ નામના મનુષ્યનો પુત્ર ધ્યેય અસ્ત થયો. તેની સ્ત્રીએ પોતાના પતિના બચવાની આશા નહીં હોવાથી સતી થવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાના પતિને વિનય પૂરેક કહ્યું કે મહારા અલકારો આપને હાથેજ વેચી દાન કરી દો. પતિએ તેને સમજાવીને કહ્યું, કે મહારા અત્યુ પછી આ અલકારો ત્હારા ઉપયોગમાં આવશે. સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો: “આપ મહારા જીવનાધાર છે, આપના વિના મહાર જીવન ભારૂંપ છે, હું આપની સાથેજ સતી થઈશ.” થોડા સમયમાજ તેના પતિનું અત્યુ થયું. સ્ત્રીએ પણ પતિની સાથે સતિ થવાની તૈયારી કરી. ગામવાળાઓએ તેમજ સર્ગા સંબંધીઓએ તેને ઘણું સમજાવ્યું પણ તે સ્ત્રીએ પોતાનો નિશ્ચય છોડ્યો નહીં. એક સાધુએ તેને ઘણું સમજાવ્યું, અને તેને સતી નહીં થવા માટે ધણો યત્ન કર્યો. છેવટે તે સાધુએ તેને કહ્યું કે—“જે તું મારી ધૂણીમાં દાથ ધાલી અંગારા ઉચકે તો હું જાણું કે તું સાચી સતી છે. એ સામળનાં તરતજ તે સ્ત્રીએ પેલા સાધુની ધૂણીમાંથી સળગતા અંગારા દાથમાં લીધા. આ જ્વેષ્ઠ સપ્તમાં ચકિત્ થયાં. તેમ છતાં પણ તેને સતી થના રોકવા શક્યા. તે સ્ત્રીએ કોઈનું કાંઈ પણ માન્યું નહીં. અન્તે પતિના મૃતક શરિરને ખોવામાં લઈ ચિતામાં ભરમ થતાં થતાં આશિર્વાદ આપનાં બોલી: આ ગામમાં ધ્યેય થશે નહીં. આ સતીના સબંધમાં સરકાર શું વિચાર કરે છે તે જોવાનું છે.

ત્રિલોચન મિશ્ર (મિયાં તાનસેન.)

“ભારત જીવન” માટે ખાસ લખનાર ઠક્કર નાગયજ્ઞદાસ વસનંત ચતુર્લુચી.

(૨)

કનરના મખમાથી ચૈતેદેવાસિદ્ધ અગ્નિ કંકાવ યુવનિ મગ્ન આવીને ઉપસ્થિત થયાં । અકનરના મનમા કાંઈપણ શક ન રહી અને તે સારી રીતે જાણી ગયો કે, એ નિર્દોષની હાલ કરનારો તાનસેનજી છે । બાદશાહે કાપ કરીને તાનસેનનું ધણુંજ અપમાન કર્યું અને જોઈએ તેવી નિર્લેસતા પણ કરી તેમજ તે વિચાર કરતાં યુવતીની વિવિધ પ્રકારે માતવના કરીને વિનાશ કરી ।

યુવતિએ આવીને બનેલી સર્વ બીના મદાદોકથી પોતાના જદ પિતામહને કહી સભળાવી પોતાના પોતના ધધનું યથોચિત રૂળ આપનાના હેતુથી તે વૃધ્ધે દિલ્હીની યાત્રા કરી, અને ત્યાં પહોંચ્યા પછી કાંઈ સભાસદની સદાયતાથી તે સદના દરબારમા દાખલ થયો । વૃધ્ધે બાદશાહને વિનંતિ કરી કે, “આપે દિપક રાગનું પશુ કેષ્ઠ ગાયન સામન્યુ છે કે નહિ, તે નહીં નથી જાણ્યો, પરંતુ એ દીપક રાગ સાધેલો છે. એ રાગમા પણ આપને એક એ બીજો સંભળાવું. એજ મારા મનની અભિલાષા છે. ! બાદશાહે તે વિનંતિ માન્ય કરી અને વૃધ્ધે ગાનના આશ્વાસ કર્યો । સંગીતનો પ્રારંભ કરવા પહેલાજ તે વૃધ્ધના કંઠેવાથી સભાગૃહમા બધા દીપકો યુગાવી તાખવામા આવ્યા હતા જદને એક નારિકા સિદ્ધ હતી તેથી ગાતા ગાતા નાવિકાની સહાયતાથી સમાના દીપક આદિ અકસ્માત જળી ઉઠવા । એથી પ્રસન્ન થઈને બાદશાહ અને બધા દરબારીઓ તે વૃદ્ધની એકે અચાને તારીફ કરવા લાગ્યા આવ તાનસેનજી નમસ્તી સંકર્યો કે એ વૃધ્ધે દીપક નહિ પણ કદાનહો ગાયો હતો તેથી તાનસેને બાદશાહને કહ્યું કે, “આ ગાયન કાનડામા ગયાલું છે. દીપક રાગમા નહિ વૃધ્ધે પણ એ વાતને કહ્યું કરી ત્યારે અકબરશાહે હુકમ કર્યો કે, “મિયા તાનસેન ! આપના ગાયનથી કેઈ દિવસે પણ દીપક પ્રગ્લિત થતા એ નથી જોવા તેથી ને આપે દીપક રાગ સાધ્યા હોય, તો દીપકરાગનું એક ગાયન આજે તાનસદિત આલાપો !” બાદશાહનો હુકમ તોડાય તો નહિજ છતાં પણ તાનસેને પહેલા તો એ પ્રસન્ન અને દાણી દેવાની એટલું કરી, પરંતુ બ્યારે કાંઈપણ ન આવ્યું ત્યારે તેણે બાદશાહને નિરૂપાણે પ્રાર્થના કરી કે, “હું જો કે દીપક રાગ ગાઈ શકું છું. પણ તેથી મારા પ્રાણનો અન્ત થઈ જશે, એ ગીતની ગદિતથી મારા શરીરમા જે તેજની ઉત્પત્તિ થયે, તેથી મારું ચરણ યદ જરો. બ્યારે હું યસુનાના જળમા પ્રવેશીને દીપકને આલાપ કરતો હતો, ત્યારે પાણી પણ ગરમ થઈ જવું હતું માટે હુજી સહાયત મહેરબાની કરીને સમય આપે, તો હું અવાધૈરથી મારી પુત્રીને બોલાવી લઉં તે મહારાગનો આલાપ કરજી અને હું દીપક રાગનો આલાપ કરીશ એથી મારા પ્રાણ સરક્ષણની સલાવના છે । તાનસેનના આવા અનુનય અને વિનય છતાં પણ બાદશાહે કાંઈપણ માન્યુ નહિ તેથી દારીને અંતે તાનસેને દીપક રાગનો પ્રારંભ કર્યો

દીપક રાગના પ્રારંભિત થતાજ સમસ્ત સભાજનો ગાનથી મુગ્ધ બની ગયા બાદશાહ વારંવાર વાહવાહના પોકાર કરીને તાનસેનના ઉત્સાહને વધારવાનો પ્રયત્ન કરે જતે હતો સમસ્તજનો એકાગ્ર નિષ્ઠાથી ગાનના શ્રવણમા લીન બની ગયા, દીપકના તેજથી તાન

સેનના શરીરમાંનો પ્રાણવાયુ ધીણુ થતા લાગ્યો અને અન્તે તેમાંજ તેનો પ્રાણાન્ત થઇ ગયો. તે મરણુ પામ્યો ! પરંતુ બાદશાહ એ જાણી ન શક્યો કે તાનસેન મરી ગયો છે. અત્યાનંદ ગીત બંધ થતાં બાદશાહ તાનસેનપ્રતિ કેપ દેખાડવા લાગ્યો. પરંતુ શીઘ્રજ બ્રમ મરી ગયો અને તાનસેનના તાનની સંપૂર્ણતાનું તેને લાન થયું ! તે વેળાએ તે પંખળી વૃદ્ધ ગદૈયાનો શોધ કરવામાં આવ્યો, પરંતુ તેનો કાંઈ પણ પતો લાગ્યો નહિં.

પિતાના મરણુ સમાચાર સાંભળનાંજ તાનસેનની પુત્રી તત્કાલ દિલ્લીમાં આવી પહોંચી અને તેણે મદદાર રાગનો આલાપ કર્યો. એના વિશે એવી આખ્યાયિકા છે કે, તેથી એક સપ્તાહપર્યંત દિલ્લીમાં જલદૃષ્ટિ ચાલુ રહી હતી. રાજમાર્ગે, સાધારણ માર્ગે અને ગલીઓ વગેરે જલપુર્ણ બની ગયાં હતાં પરંતુ તાનસેનના ગએલા પ્રાણ પાછા ન આવ્યા ! અતિ તાનસેનના શબને મવાસિયરમાં લઈ જઈને બ્રહ્મદાદ આપવામાં આવ્યો અને તેની કબર આજસુધી ત્યાં કાયમ અને પ્રસિધ્ધ છે. વર્ષોવર્ષે ત્યાં મોટા મેજા ભગાય છે અને દેશી પ્રદર્શિત કરે છે. તેઓ પ્રસાદી તરીકે કબરની માટી પણ ખાય છે. જવયાઓનો એવો દ્રઢ વિશ્વાસ છે કે, તાનસેનની સાથેજ દીપકરાગનો પણ લોપ થઇ ગયો છે. મિયાં તાનસેનનાં રચેલાં ગાયનોમાં આર્યત્વ હિન્દુપણાની પુર્ણ પ્રતિમા આપણા જોવામાં આવે છે અને સાધારણ જન સમાજ પણ તેથી જાણીતો છે. મારે હવે વધારે ન લખાવતા આ નિબંધની અહીંજ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

મથુરાપુરીનો રંગીલો રાણો—

આ નવલ કથામાં જીઓને એકાંત વિહાર કરવાથી કેવાં ઘોર દુઃખ ભોગવવાં પડે છે મદમાં ડૂબી ગયેલા રાજાઓ પ્રજાને કેવું દુઃખ આપે છે તથા રાજાઓ પણ પરજીના મોહમાં અંધ બની અતિ કેવી રીતીને પામે છે, સલ પ્રેમમાં પડી કેવા સુખી થાય છે. પુત્રોને શુભાવવા હતાં માતાપિતા કેવું દુઃખ સહન કરે છે, અતિ તેવા મદમસ્ત રાજાનો નાશ થઇ પ્રજા કેવી રીતે સુખી થાય છે વિગેરે દર્શાવ્યું છે કડબા, શ્રુમાર, જ્ઞાન અને ભક્તિ રસવાદિત નવલ કથા ૩. ૧



હરસનો અકસીર મલમ—લોહીથી હઝતા અથવા શુદ્ધમાં રહી હમેશાં પિડાકરતા ગમે તેટલા વર્ષના જુના હરસ માટે આ મલમ ખાસ બહુ અસર કરે છે. શીશીનો ડૉ. ૧-૦-૦ પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

મળવાનું કેકાલુ-વૈદ્ય હીરાલાલ છોટાલાલ/૦ 'ભારત છવન' પ્રેસ. મુખ્ય.

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા મુંબઈ.)

(૮)

જેમાંની કેટલી મુર્તિઓ આસપાસ ભીંતમાં બેસાડેલી છે. બૂના મંદીરનો પશ્ચિમ ભાગ હજી દેખાય છે. જેની પૂર્વ બાજુએ ત્યાં બાધેલી મસજિદ છે. આખો દીવસ જનાણાઓ વગેરે દેહેરામાં પૂજાની સામગ્રી લઈને આવે છે. આ મંદીરની પાસે "તાનવાપી" છે "Tani of Katarwadge". એમ કહેવાય છે કે મદાદેવજી એ કુવામાં રહે છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે શ્રી વિશ્વેશ્વરના જુના દહેરાનો નાશ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પૂજારીઓએ અસહ્ય લીંગને આ કુવામાં પધરાવી દીધું. આ કુવાની આસપાસ દોલતરાવ સીધીઆની વીધવા રાણીએ સને ૧૮૨૮ માં ચાલીસ ચાંભાણું બેઠકખાનું કરાવ્યું છે. કુવાને ઉપરથી થોડો ભાગ ખુલ્લો રાખી બધે કરી લેવામાં આવ્યો છે. જેમાં ધૂલ ચોખા વગેરે મહાદેવજીને ધરાવવાની ચીજો નાંખવામાં આવે છે.

શ્રી વિશ્વનાથના મંદીર બહાર શનિશ્વરનું દેહરું છે. ત્યાંથી થોડે ચાલ્યા એટલે બાજીરાવ પેશ્વાએ ૬૦ સં ૧૭૨૦ માં બધાવેલું અન્નપૂર્ણાનું દેહરું છે. એ મંદીરમાં સૂર્યનારાયણનું, ગણપતિનું, ગીરીશંકરનું અને હનુમાનજીનું એવા ચાર દેહરાં છે. આ મંદીરની પાસે સાક્ષી વિનાયકનું મંદીર છે. પંચકોશીપૂરી કરી જનાણાએ અહીં આવી ભયો કરાવેા જોષએ શનિશ્વરના દેહરાની દક્ષિણમાં શુક્રેશ્વરનું દેહરું છે. વિશ્વેશ્વરના મંદીરમાં એક નદીની ભવ્ય મુર્તિ નેપાલના રાજાએ પધરાવેલી છે. જેની હયાઈ સાત શીટ છે.

૩૨ કપાસ્થપાટ. ૩૩ મણિ કલ્પિકા ઘાટ-બનારસની પાંચ પવિત્ર જગ્યામાંની એક જગ્યા છે. બધા ધારોમાં પવિત્ર છે. એને મુક્તાશેત્ર પણ કહે છે પગથી ચરવા પછી મણિકલ્પિકાનો કુંડ છે. અને કુંડને પગથી વચે તારકેશ્વરનું દેહરું છે આ દેહરાંથી નીચલા ભાગમાં હિંદુ-ઓના મુઠાં બાલવામાં આવે છે. આ કુંડ ૩૫ ચોરસ ફુટ લાંબો પહોળો છે. અને અંદર પત્થરના પગથીઆ પાણી સુધી બાધેલા છે બીજપત્ર, ધૂલ, દુધ, ચંદન નૈવેદ્ય વગેરે અંદર નાંખે છે. આ ઘાટ ઉપર સિદ્ધ વિનાયકનું દેહરું છે.

૩૪ સીધીઆનો ઘાટ. ૩૫ બીમઘાટ ૩૬ ગણેશઘાટ. ૩૭ ભોંસલા ઘાટ. ૩૮ રામઘાટ. ૩૯ પંચગંગા ઘાટ. હેલા પગથીઆ આમલ ગંગા નદી સાથે સરસ્વતી તથા બીજી ત્રણ નદી-ઓનો સંગમ થાય છે. ઘાટની ઉપરના ભાગમાં બે મીનારાવાલી ચીર-અન્નેબની મસજિદ છે.

૪૦ દુર્ગા અથવા કાળીઘાટ-અહીં દારકાનાથનું મંદીર છે.

૪૧ બી-દુ માધવઘાટ. અહીં બી-દુ માધવનું મંદીર છે. ૪૨ જાઘાટ. ગાયત્રી પત્થરની મુર્તિ.

૪૩ ત્રીલોચન ઘાટ અથવા પીપળ તીર્થ. અહીં ગંગાજીમાં સ્નાન કરી જનાણાઓ પંચ ગંગામાં સ્નાન કરવા જાય છે. ૪૪ તેલીઆ ઘાટ. ૪૫ ચેત્રઘાટ. ૪૬ પ્રદેહાદ ઘાટ. ૪૭ રાજઘાટ. ગંગાજીને સરજીના સંગમ આગળે હોય જગ્યા છે જે આસપાસના મેદાન કરતાં પંચાસ શીટ ઉંચી છે. જેણે ૧૮૫૭ના બલવામાં સારો બચાવ આપ્યો હતો. સારથી તે રાજ ઘાટના કિલા તરીકે ગણાય છે.

આમાં મુખ્ય ઘાટ પાંચ છે. મંદીરસંગમ, દેવાધાર, મણીકણિકા પંચ ગંગા ઘાટ. વારણસિંગમ.

મુખ્ય પરિત્ર કુડે, તુષા કુવાઓ-ગાનકુપ, અમૃતકુડ, નાગકુપ, મણીકણિકા પીઠાચ-ઓશન અગસ્ત્ય કુડ.

દુર્ગદિવીનું મંદીર મરાઠા રાણી ભવાનીનું બંધાવેલું છે. પત્થરની બાંધણી છે. અંદર નકથી કામ સારું છે, ત્યાં જનવરોનું બહીષ્ણન આપવામાં આવે છે. ત્યાં આગળ વાદરો, ધણા દોવાથી યુરોપીઓએ એને મંકોટરખલ. Monkey Temple નામ આપેલું છે.

શ્રી પશુપતિ ક્ષેત્ર.

નેપાલનું રાજ્ય હિંદુસ્થાનની ઉત્તરે દિશાવધની તમેટીમાં આવેલું છે. એની રાજધાનીનું શહેર ખટમંડુ છે. નાગાજ્યનું પહાડની તમેટીની ખીણમાં વસેલું છે. વસ્તી આંસરે ૫૦૦૦૦ માણસની છે. અંધારણ નામના ખીરીશ સરકારના ડીસ્ટ્રિક્ટથી ત્યાં જવાનો રસ્તો બાણુમાધવ લામિ છે. સેગોલી રોશનથી બીમ્ફેડી સુધી ગાડાંએ જઈ શકે છે. ત્યાંથી પંચીસ મંદિર પોહીએ તથા ટટુથી વહેવાર આવે છે. આ પહાડી મુલકમાં કુદરતની રચના ધણી સારી દીકામાં આવે છે. દિશાવધના દુનીયામાં સર્વથી ઉચ્ચ શીખરો આ મુલકમાં આવેલાં છે. વસ્તી તાનાર તથા ચાઈનીસને મળતા લોકોની છે. જોએની રીનભાત; ધર્મ કે ચેહેરા હિંદુસ્થાનના વતનીને મક્કતા આવતા નથી. યુરખા લોકો ત્યાં રાજકીય પ્રજા ગણાય છે. ખટમંડુમાં એક સાકડાનું મોહોડું દેવલ છે જે ઈ. સ. ૧૫૬૬માં રાજા લક્ષ્મણસીંહમહે બંધાવેલું છે. તેમાં શિવની મૂર્તિ છે.

મહેન્દ્રનાથનું દેવલ છે. મહેન્દ્રનાથ નેપાલના અધિષ્ઠાતા ગણાય છે. જેની કુપાથી એ મુલકમાં દુર્ભિક્ષ પડતો અટક્યો હતો. યાત્રાળું પહાડની શોભા જોતો જોતો ખીણ તરફ ઉતરતાં ખટમંડુ શહેરની વાડીએ મેહેલો વગેરે જુરે છે. પશુપતિનાથના મંદીરના સુવર્ણકલશ દેખાવવા માટે છે. પર્વત ઊતરી આઠ માધવ સપાટ જમીન ઉપર આત્મા પછી ખટમંડુ શહેરમાં પહોંચાય છે. શ્રી પશુપતિનાથનું મંદિર શહેરથી એક માધવ દૂર છે. મંદીરની પાસે યાત્રાળુએને માટે સારી ધર્મશાળા છે. વાંગમણિ નામની પવિત્ર નદી મંદીરની બાણુમાંથી વહે છે જેના ઉપર ઉત્તમ ઘાટ બાંધેલા છે. આ પારથી પેલેપાર જવાને પૂલ બાંધેલો છે. મંદીર સંગેમરમરના પત્થરનું બાંધેલું હોય ઉપર સેનાનાં પત્રા તથા શીખરખર સેનાના કલશ છે. મંદીરની અંદર પીતલનાં પત્રા જડેલાં છે. દેવાલયની પાસેના નદીના કાંઠેને આર્ય ઘાટ કહે છે. મંદીરને ચારે બાણુ દરવાજા છે. મંદીરની અંદર રક્ષાક પુષ્કળ લટકેલેલી છે. દક્ષિણ તરફને દરવાજો પેહા પછી પેહેલાં મહાદેવજીનાં દર્શન થાય છે. પછી પ્રદક્ષિણ લેતાં પશ્ચિમ દરવાજેથી બહાર નીકળવું પડે છે. શ્રી પશુપતિસંકેરનું બાણુ અડી હાથ ઉચું છે અને તેને ચાર બાણુએ ચાર મુખ છે. ઉપરની બાણુએ ચત્ર લખેલી છે. ન્યા પુનની સામગ્રી ચડે છે. અહીં પુનરી દક્ષિણી બાણુ છે. પુન કરવામાં હક વશપરપરોતો નથી પણ કાંચી અથવા ખીન ચોગ્ગ સ્થળેથી દક્ષિણી બાણુએને ગોલાથી તેની નીમણુંક તેમાંની સરકાર કરે છે. નેપાલમાં દક્ષિણી જન્મેથી બાણુએને પૂણું એ જન્મેથી નીમણુંક તેમાંની એવી આદિ યુરશકરાચાર્યની આજ્ઞા હતી સુધી આવે છે. મુખ્ય પુનરીને રાવળ કહે છે. અને તેના હાથ નીચે ત્રણ પુનરી હોય છે. આ બંધાને નેપાલની

સરકાર તરફથી પગાર મળે છે એ ઉપરાંત પુજારી સામગ્રી તેવાર કરનાર, સાફ સ્વચ્છ રાખનારે પહેરા બરનાર વગેરેના ખર્ચ નેપાલથી સરકાર આપે છે. શ્રી પશુપતિનાથને પુજારી શીનાથ ખીમને અડકવા દેતા નથી. જ્યારે માટા ઉપર સ્નાન કરી દર્શન કરવા આવનાર પુજારી પામે એકાદશ રૂપિયા અભિષેક કરાવે છે. પછી મહાદેવની ચઢનની આરાધના દક્ષિણ દરવાજા પાસે એક તાબાના પત્રાએ મટેલી રીલા છે તે ઉપર માત્રાણ લોટે છે જેથી પૂર્ણ મુક્તિ મળી શકે. ચાપાશી લીંગના દેરામાંથી છવ છુટે છે એવું મહાત્મ્ય ચાલે છે. આ રીવા આગળજ પથ્થરના રથજા દાટેલા છે. નવા શ્રીશંકરાચાર્ય બૈધભતનો પરાજય કર્યો એમ કહેવાય છે. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા એટલે રૂદ્રમુર્તિ થી ભરવાનાથનું મંદીર છે. તેના દર્શન કરી પશ્ચિમ બાજુના દરવાજા પર આવીએ એટલે ત્યાં શ્રી શંકરના વાહન નંદીની મહોદી મુર્તિ સુવર્ણ પત્રાએ મટેલી છે. જેની સ્થાપના પ્રસિદ્ધ પુરુષ જગન્નાથદુરના પુત્રે કરેલી છે. ઉત્તરને દરવાજા ત્રિશુલ છે. આની આગળ શ્રીવાસુદેવનું મંદીર છે. અહીં દર્શન કર્યા શિવાય શ્રી પશુપતિના દર્શન સ્વચ્છ થતા નથી. આ પ્રમાણે દર્શન કરી પુર્વ દરવાજા આવીએ એટલે મુક્તિ પ્રાપ્ત છે. ત્યાં જરા આરામ લેવા એક પછી અદરના ઘટનાદ તથા હરહર મહાદેવની પદ્મિથી કાનના પિંડા ફાટવા જેવું થાય છે.

મુક્તિ મંડપની આસપાસ તથા મંદીરની ચારે બાજુએ પીતળની પુતળીઓના માથા પર દોવા કરવાનું છે. જેમાં વાગાને દીવસે દીવા સળગાવવામાં આવે છે. વળી ફરેક દરવાજા મંદીરની તાબાના પત્રાથી મટેલી સિંહની બંને મુર્તિ છે. પશુપતિનાથના મંદીરના કોટની બહાર આવ્યા એટલે જાળ આકારમાં સ્થાપન કરેલા ચિવના ચાપાશી લીંગના દર્શન થાય છે. પાછા ચાપાશી ઉપર આવ્યા કે પુષ્કળ મંદીરો નજરે પડે છે તેમાં ધણાપરા તો શ્રી શંકરના જ છે. વાગમતિ ઉપર બાધેલા એ પુલની વચ્ચે વત્સલા દેવીનું મંદીર છે. મંદીર નાદાનુ પછુ જોવા લાયક છે ઉપર મોનાના પત્રા મટેલા છે અને કલશ પછુ સોનાના છે. મંદિરમાં દેવીની મુર્તિ નથી પછુ ચંદ્ર છે આ બધા મંદીરોની વ્યવસ્થા સારી રીતે નેપાલની સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલે છે.

વત્સલા દેવીના મંદીરથી આગળ આવતા શ્રીરાજ રાજેશ્વરીદેવીનું મંદીર આવે છે જેમાં સૂરી ધર્મશાળા છે તથા એક પાણીના કુંડમાં લાલ, પીલા રંગની માળતીઓની દોઢા દોડો દેખાવ મનોહર લાગે છે. અહીં દર્શન કરી નદીને સામે પાર ગયા એટલે એક બાધેલા પગથીઓનો રસ્તો આવે છે. જે રસ્તે શ્રી ગુલકાલીને મંદીરે જવાય છે આ રસ્તા ઉપર જગલી ગોડોની ધીમ ગોડી આવેલી છે, ચાલતા અર્ધે રસ્તે વિંધનાસક ગણપતિની લગ્નમુર્તિ તંદન બિંધાડી જગ્યામાં વીરાજમાન છે કોષ ભાવિકજનને તે મુર્તિ ઉપર મંદીર બનાવવાનો વીચાર મેળા વગરનાજ વિનહો મળે છે ત્યાંથી આગળ પ્રસિદ્ધ જગન્નાથદુરનું મધાવેલુ વિશ્વરૂપનું દેહેર આવે છે જે ધણુ મહોદ્ છે તથા મુર્તિની બંને બાજુએ સીંદી ઉપર ચેદી પુળ થાય છે આ વિશ્વરૂપ મુર્તિ પિત્તળની છે અને તેના દેખાવ ભગવદગીતાના ૧૧મા અધ્યાયમાં જે વર્ણન છે તેનેજ મળતો આવે છે. એ મુર્તિનું કેમ કરી વર્ણન થાય ! જોતાજ જોનાર ચકિત થઈ જાય છે હજારો હાથ, હજારો મરતક, વગેરે જોતા જોતા રતબ્ધ થવાય છે અહીંથી આગળ ચાલ્યા એટલે ગૌરખનાથનું સ્થળ આવે છે. આ એક ગુફા છે, અને તેમાં ગૌરખનાથની પાદુકા છે જેની પુજા કનકદે લોકો કરે છે.

એક ન્હાની વાર્તા.

ભીખારીનું ભવિષ્ય !

ભીખારીઓ ધણા નમ્ર અને ઘરખાર ગણના હોય છે. તેમજ તેમને મિત્રો પણ હોતા નથી તેઓનો એક ધર્મ અથવા ચોક્કસ મન હોતું નથી ધનાદ્યોથી ત્યાગ મયેલા, અને ગમિનથી તવગરો પણ તેમનાથી વેગળા નહાસે છે. ખરેખર જેમ જનસમાજમા નંદારા-દલકા વિચારના-માણસો જણાય છે તેમ તેઓ નડામા દેખાય છે ભીખારીઓનો વર્ગ ખરેખર કંઠાળા ભરેલો જણાય છે પરંતુ તેઓમાંથી કેટલીક વખતે કેટલાક ભીખારીઓ પ્રમાણિક અને સદ્ગુણી હોવા ઉપરાંત ઉચ્ચ જનમ ડળની દ્રષ્ટિમા ધર્મ ઉત્પન્ન કરે તેના નિકળી આવે છે જે કે એવા માણસોની સખ્યા વધારે હોતી નથી તોપણ જેટલા ઉદ્યોગી, પ્રમાણિક અને ચપલ નિકળી આવી સારા ઉદાહરણ બનાવી આવે છે. અમે આ યશ્ને એવાજ એક ભીખારીની ભવિષ્ય દશાનું દુઃખ અને અનદજનક વૃતાન્ત આપીશું કે જે કંગાલ છોકરાને માટે એક વખત કોણદરકાર કરતું નહોતું તેમજ તે મિયારો પૃથ્વી તથાઉપર, એક ખુણામાં કચગ જેટલો પડી રહ્યો હતો તેના માર્ગમા અનેક વિપત્તીઓ આવી પડી હતી તો પણ આપણા લોકો જે સ્થિતિને માટે આશા રાખી શકીએ તેની ઉચ્ચ સ્થિતિએ તે પહોંચેો હતો અમે તેનું દુઃક નતાન્દ્ર આપતા આશા ગમીશું કે જેથી અવદગ્નતા ચક્રતલે કચડાયના વાચનારને, આ ભીખારી છોકરાનું ઉદાહરણ પ્રમાણિકપણ, ચપલતા અને ઉદ્યોગ મદલ કરતા શીખવશે.

અમદાવાદ જેવા વિશાળ મહેરમા, હજુપણ ગરીબો ગરીબો મદદી અને ગંધાતા કચરા, ઝાઝમમા આજોટતા જણાશે વળી ગમે તેવા સમયે પણ ધુળ ઉડતી અને રસ્તાપરથી જનાર આવનાર સાથે રમત કરતી માલમ પડશે લગભગ ત્રીસ વરો ઉપર જે વખતે હામના સમયની જેટલો રસ્તાઓ ઉપર પથરો જડી બરોબર સ્વચ્છ રાખવામા આવતા નહોતા તેમજ તે ઉપર ધ્યાન પણ આપવામા આવતું નહોતું તે વખતે ભીખારીઓની ધણી સખ્યા હતી તેઓ ધણે ત્રાસ આપતા હતા આજે પોનિમેની કૃપાદ્રષ્ટિથી તે નાસ અને સખ્યા ધણી ઓછી થઈ ગઈ છે. તે વખતે તેઓ વરસાદ, તાપ કે તડકો ન્યા તેમને થોડીક જગ્યા મળતી ત્યાં રાત પસાર કરતા હતા. પરંતુ કેટલીક વખતે સખ્યાનધન ભીખારીઓનું એક મ્હોટું રાણું, બાતણા અંગળ એક બીજાસાથે મ્હોટેથી લડના અથવા દુઃખ કે ખુશાલીથી હુમો પાડતા પણ જણાતા હતા.

દમનિ રહેવાથી હતો તે કોઈ પણ જાણી શકતું નહોતું. હમેશાં તે રસ્તાઓમાં યુગ્મ પાડતો બાકતો હતો અને કોઈની સહાયે જોતો નહોતો.

ઉપર જે બિખારી છોકરામાટે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પોતાની જાતવાળાઓમાં માધવ નામથી ઓલખાતો હતો. તે ગરિબડે અને ચિંતાતુર રહેતો, લોકોના બારણા આગળ બેઠેલો જણાતો અથવા તો નિશાળની બારીમાં ત્યાં પોતાની ઉમ્મરના છોકરાઓ પાડ બંધુના દેખાતા હતા ત્યાં આગળ આતુરતાથી જોતો ઉભો રહેલો માલમ પડતો હતો. આવા ગેદાટા શહેરમાં તેની સક્રિય યુજ્જ્વલે તેને જે કામ મળતું તે કરતો. તે લોકોના બારણા આગળ ઝાડુ કાઢતો, પાસેથી ઉપાડી જતો, ધક્કા ખાતો હતો. કેટલીક વખતે ઘર ઘણીઓ પાસે અને જનાર આવનાર પાસે બીજા બિખારીઓની પેઠે ભાગ્યેજ લિફા માંતો. પરંતુ ત્યારે તેને મજૂરીથી ખાવાનું મળતું નહીં અને લિફા માંગવાની જરૂર પડતી ત્યારે તે એવા ક્યાજગત શબ્દોમાં લિફા માંગતો કે ભાગ્યેજ પત્થર જેવું હૃદય પણ પિંગળા વિના રહે.

માધવ ઉદાર ચિત્ત હતો. તેને જે કંઈ ખાવાનું મળતું અને તેમાંથી જે કંઈ ખર્ચતું તે પોતાના આગમ્ય અને હિલુભાગ્ય સેવકોને વહેંચી આપતો હતો. તે શામાટે હમેશાં ચિંતાતુર રહેતો હતો તેનો વિચાર કરીએ. દરેક સવારે અને સાંજે સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળાં, હાથમાં કે માથા ઉપર ચોપડીઓ અને સ્લેટ લઇને આનંદ પામતાં રમતાં જતાં જોતો અને તે વખતે માધવ તે છોકરાઓ સહાય ચિંતાતુર રહેતો, તાકી તાકીને જોતો હતો માધવે તેમની પેઠે નિશાળમાં જઈ, તેમના જેવા સુખી યવાની ધમ્મ કરી આવું જનવું તેના અંતઃકરણમાં સ્વપ્ના જેવું લાગતું હતું તેથી તે ચિંતાતુર રહેતો હતો. અપ હલકા ધંધાગામી છુટવું તેને મુશ્કેલ લાગતું હતું. તેને કોઈ સાસ મિત્રો પણ નહોતા. અને જે હતા તે તેના કરતાં પણ નિમ્ન સ્થિતિના હતા. તેથી તે મદદ મેળવવાને પણ અસક્ય હતો. દિવસે દિવસે, તે અસક્ત થયો. કારણકે તે કામ કરી શકતો નહોતો તેમજ રમતો પણ નહોતો. પોતાની પાસેથી જતાં આવતાં સ્ત્રી પુરુષો સહાય જોતો હતો કે કદાચ કોઈ ઉદાર દિલનું માણસ મળી આવે તે અને પ્રેમથી ઓલાવી છતાસ પાર પાડે દિવસે દિવસે સરખાતૂની કેળવણી અપાતી હોય તેથી નિશાળોના નવચિયાં ઉપર બેસી રહેતો અને ગૃહ અથવા નિશાળીઓના મોહાડામાંથી જે શબ્દો નિકળતા તે જાખતો રહેતો.

(૨)

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ સુધી આવ્યું. જે સુખી અને આનંદી છોકરાઓનાં ટોળાની તે અદેખાઈ કરતો હતો તે છોકરાઓના મોહાડામાંથી નિકળતા ઉપયોગી શબ્દો સંદેહાત્મકી મોહાડે કરવા લાગ્યો. સાયકાને જ્યારે પાકસાળાની બહાર છોકરાઓ મોહાડે શબ્દો, આંક અને કોઈ ગોખવા ઉભા રહેતા ત્યારે માધવ પણ એક બાજુમાં ઉભો રહી જોતો હતો કે તેના જેવા એક બિખારી છોકરાને કેવી રીતે તુચ્છકારી નાખે છે. તે નિશાળના ઓરડામાં કદી પણ પ્રવેશ કરતો નહીં. માધવ આવી સ્થિતિમાં હતો. તેટલામાં એક દિવસે મુખ્ય વિદ્યાર્થીએ ગુરુનું ધ્યાન ખેંચી માધવ સળધી હકીકત કહી. એક બિખારીનો છોકરો નિશાળીઆ માથે ઉભો રહી બોલે છે એ જાણી ગુરુએ જણુ ગુરુએ કરી તેની તપાસ કરવા ઇચ્છા જતાવી અને તે કાણ છે તથા સ્થુલના વિદ્યાર્થીઓ ભેગો ઉભો રહી, શામાટે બલુવાની દિશ્મત કરે છે તે પહેલાં કદાચ દિવસે યુજ્જ્વલે હોય તો માધવે આગળ બેઠેલો લીધે નહામી બંધ જવાબ દીધો ન હોત પણ આજે તેને બેવાવાનાં મોધવે એક મુખ્ય પણ ખત્યા વિના, નીચું

વળુ દિવસ પછી માપાને કહેક આરામ થયો. દરદ જોઈને મધુ ત્યારે માથે ને ગદસ્ય પાસેથી જતાની રત્ન લીધી. તે ગદસ્યે એી ઘરને જવાની રત્ન આપતા કહ્યું કે જો પિયુ જાનની પદીક નિશ તે બહાર જીભારી જોડરાએ પોતાની બધી દહીકત કહેવી. તે બીખારી જોડરાએ પોતાની સપગી દહીકત જાણી રીધી પોતાના દિશાએ પળુ કહી દીધા પરંતુ તે ગદસ્ય દારિદ્ર્યપ્રભાદે તેની ગળિયાઈ ઉપર દયા લાવી તેની બહારીનો બદલો પાળવા પોતાને ત્યાંજ દબેલાં ગદસ્યું. દારિદ્ર્યપ્રભાદ એક શ્રીમંત ગદસ્ય દત્તા એકે તે કરોડપિપ્પનિ નહેતો તોપણ તેણે પ્રમાણિકપણે, નિરમિત્તાત્વ, આનુયં અને ઉધ્યોગી સ્વભાવથી સીમનાઈ મેળવી હતી આગે એક થોડું ગુજરાતી ભણેલા બિખારી પળુ સપગી જોડરા પતાજેણે એક મળ્યા રત્નને બહારીથી મુલ્યના મુખમાં પડનાં બચાવવાને દ્વિમંત કી તેને પોતાની પામે સખવાયા કાંઈપણ દડકન જાણી નહીં માપાને આશ્રય આપી તેમજ અંકિત કાપેજમા મળ્યા મોખ્યો અને તેની સર્વ વ્યવસ્થા પળુ પોતે કરી આપી

માથવની યુદ્ધિ પળુ વિવશભુ હતી વળુ વર્ગમાં તો તે દરેક કલાસ મુખી આજમે અને એન્ડેન્સ એકઝ. મીનેગન પાસ કરી મદીને પંદર રૂપિયા રકોલરલીપ મેળવવા બાબત રાગી થયો લાભો અમલ અહીં વીતાડયા પછી તેણે પોતાના આશ્રયદાતા ઉપરથી ભાર જોડો મળ, જોઈ મીરાનગી કામેજમા જોડરાની અને વિવાર્ધાએ માથે મરૂન રહી અભ્યાસ કરવાની કલ્પના પાતરી દારિકપ્રસાદે કાંઈપણ મીને તેને રત્ન આપી નહીં કારણકે તે બિખારી જોડરા એજો માયાગુ એજો આગમરી, એજો નિશાગુ અને એજો યુદ્ધિમાન હતો કે દ્વિમંતપ્રસાદે તેને પોતાના એક મિત્ર તરીકે માની લીધો હતો બહારી અને પરોપકારના પ્રનામજ તે નિશાસ નિશામિત્રને આશ્રય આપ્યો હતો વળી પોતાના ધરમાં આવ્યા પછી જ્યાં દારિકપ્રમાને કાકાનળિયા નિકળ્યા અને તેણે શરીર દુર્ગંધી મારવા લાગ્યું. તેવે વખતે તેના સગળ સગાવદ નાં સાગ કરી મયા પળુ તે બીખારી જોડરાએ બહુ મુશુપા કરી આપી તેના પ્રેમ વખો દતો

માથવ દમણા મી એ ની પગિશા પામ કરી એક એન્ડુએટ મળે અથો છે નેને સારો પગાર મળે છે પોતાના જોળખાણુનાગાઓની મદળી ભેગી કરી શક્યો છે અને અમદાવાદના સારી પ્રવિશ્ઠા મેળવી શક્યો છે જ્યારે બાબદેવીની કૃપા થાય છે ત્યારે રાગ નિશાન્ન દેહા હો છે અને બિખારી સત્ય ભોમયે છે. ઉધ્યોગી અને નિર્વગુપ્ત આ જગતના ગુનો મનુષ્યોને પળુ રાગ જનાની દે છે એી ઉચ્ચ અભિનાયા સખનાં દરેક દિલ્લુમાગી-આએ બિખારી જોડરાનું અનુકરણ કરતું જોઈયે.

ઉધ્યોગી અને સત્યપણે વર્તનાર મનુષ્યો ઉચ્ચપદ મેળવે છે.

હાહાલાઈ રોમચંદ્ર મહેતા.



પુસ્તક ૩.

સુંબઈ એપ્રિલ ૧૯૦૫.

અંક ૭.

ભારત જીવનનાં ગ્રાહકોનેજ ખાસ ભેટ ।

** ચાલુ વર્ષનાં ગ્રાહકોનેજ ભેટ આવતા વરસમાં મળશે.

શ્રી યોગ વાશિષ્ઠ.

(વૈરાગ્ય અને સુસુષુ પ્રકરણો.)

આ તત્વજ્ઞાનનો અને વેદાંતજ્ઞાનનો મુખ્ય અમૂલ્ય ગ્રંથ, 'ભારત જીવન' માસિકપત્રનાં ચાલુ વર્ષનાં ગ્રાહકોનેજ આપવા માટે કર્યું છે. ચાલુ વર્ષનાં ગ્રાહકોને સોળ ટીકીટો પુરી થયે જોટલે આવતા વર્ષના જાનેવારી માસમાં આ ગ્રંથ ભેટ મળશે.

પરમપૂજ્યપાદ મહાત્માશ્રી વશિષ્ઠ મુનિએ શ્રી રામચંદ્રજીને તત્વજ્ઞાનનો જે ભોધ આપેલો અને જે ભોધને પ્રભાવે શ્રી રામચંદ્રજીને અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું તથા જેના થોડે ધન્વિધ જિત થઈ, માતાપિતાની આરા પાળેલી, પત્નીદત્ત પાળેલું અને કૌટુંબી જેવી ધર્માભાર માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરી સસારના અનેક દુઃખો ધર્મથી સહન કરી, રાજપાટ ત્યાગ કરી વનમાં ગયેલા, વળી જે જ્ઞાનનો અપૂર્વ ધર્મ જળવડે રાક્ષસરાજ રાનજી જેવા મહામળવાન મહાધ રાજાનું પણ નિકળન કાઢેલું તથા જે જ્ઞાનના જળવડે અખિલ વિશ્વમાં વિજય મેળવી જીવન સુકૃત—કૈવલ્યવત્—થયેલા તેજ આત્મજ્ઞાન તત્વજ્ઞાનનો ગ્રંથ વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓદ્વાગ, સરળબાપામાં રચાવી તૈયાર કરવામાં આવેલો અને તેજ "ભારત જીવન" માસિક પત્રનાં ગ્રાહકોને આવતા વર્ષમાં ભેટ આપવામાં આવનાર છે.

હમણા હમણા ગુજરાતી પ્રજામાં નાટકો, નૌવેલો અને એરાજ બીજા પુસ્તકોનો વિશેષ ફેલાવો થાય છે પરંતુ જે પુસ્તકવડે મનુષ્યને પોતાના જીવનનું રહસ્ય સમજાય તથા સહેલાઈથી અધ્યાત્મ વિદ્યાનું જ્ઞાન થાય એવા ગ્રંથો બહાર પડતા નથી. અને તેમ થયાથીજ મનુષ્યો દુઃખ પદાર્થોની મોંઝામાં લપટાઈ રહી કલેશ. દેશમાં પડી રહે છે પરંતુ આ ગ્રંથ મનુષ્ય માત્રને પોતાના જીવનનો ચોખ્ખો ધર્મ સમજાવી, અધ્યાત્મ વિદ્યાનું સગીન જ્ઞાન આપે છે. તેથીજ અમે જાહેરથી પ્રત્યેક ધર્મના મનુષ્યોને ઉપયોગી થઈ પડે એવા આ મહાન રત્નરૂપ ગ્રંથોને ભેટ આપવા નક્કી કર્યું છે. સરસતાથી પ્રત્યેક મનુષ્યને સમજાય તેવીજ રસાળ ભાષા રાખવામાં આવે છે.

તત્વજ્ઞાનના જીજ્ઞાસુઓએ પોતાના મિત્રોને પણ ખાસ ભલામણ કરી "ભારત જીવન" માસિક પત્રના ગ્રાહકો કરવા જેમ જેમ આના ગ્રંથો વિશેષ જગાઈ પ્રગટપડે તેમ તેમ વિશેષ મનુષ્યો તેમાંથી જ્ઞાન લઈ સુખી થશે તેનું એવું ગ્રાહકોનેજ છે. પ્રત્યેક ગ્રાહકોને અમારી વિનંતિ છે કે તેઓએ એક બીજાને ખબર આપી અમૂલ્ય ગ્રંથનો લાભ અપાવવા સુકતું નહીં. આ દળદાર ગ્રંથ, ઉત્તમ, કામળો ઉપર જગારો તેમજ દાષપ પણ મહોટા, સ્વચ્છ, મરોડદાર લેવામાં આવશે.

મેનેજર-ભારત જીવન-સુંબઈ.

નેમ ઉતર આવ્યો

“માહેબ, હું ગરિમ બીખારી છું” મહેબ બધા માધન કહે છે, મહારી સ બાળ, લેનાર નિશાબે મોકલનાર માતા, પિતા, લોક કે બહેન કોઇ નથી”.

“તું કયા રહે છે વાર ?” ગુરુએ પ્રશ્ન કર્યો

“હું અહીં તહીં ગમે ત્યાં લટકું છું મારે રહેવાનું વર નથી મારો આખો દહાડો શેરીઓમાં લટખીને જાય છે જ્યાં સત પટેલી જણાય છે ત્યારે ત્યાજ આગળ પડી રહું છું”

“તારું ગુજરાન શી રીતે ચાલે છે ?”

“ધણુ ખરે તો મહારી શક્તિ પ્રમાણે મહેનત કરીને અને કેટલીક વેખતે શ્રીમ તોપસિ માગીને રોટલાના ટુકડાથી ચનાની લઉં છું”

“કંઈ ન્યાત છે ?”

“હું તે કાંઈ જાણતો નથી મહારી ન્યાતજ નથી એમ તું માનુ છું એક વડ સ્ત્રી મહેબ વાર વાર કાંઈક અનાજ આવે છે અને પોતાની ખુ પડીમા વિશ્રામ લેવા દે છે તે કહેતી હતી કે હું કાયરજ ન્યાત છું, પરંતુ તે ખાતિપૂર્વક છે એમ હું કેમ કહું. કારણકે નાટલા બધા દિવસ થયા મહે, મહારા મોઢ સગાને જોયા નથી”

હમણા તે વડા સ્ત્રી કયા છે ?

“તે મરણ પામી છે, હમણા હું નિરાધાર છું”

“દરરોજ ત્યાં શા માટે આવે છે ? અને જ્યારે હાકરાઓ પોતાનું લેસન ગોખતા હોય છે ત્યારે આટલા ઉપર શા માટે બેસી રહે છે ?”

“શા માટે ? પુછો છો કારણ એજ છે કે મહાર અત કરણ તેમના જેવા થવાની આશા રાખે છે “જો તમારા જેવો કોઈ દસાજ અત કરણનો તિમ પુરખ મહેરબાની કરી શિખવે તો ?”

“શુ તું શી આપી શકશે ?”

મહારા જેવો ટુકડા માગી ખાનાર બિખારી સ્કુલની શી થી રીતે આપી શકશે ? પરંતુ હું તમારી અને આ ન્હાના નિશાનીઓની બનતી ચાકરી કરીશ આટલું કેહેતા તે લેની આખેભાથી મોટા મોટા આસુ નિકળી પડ્યા અને જમીન પહુ પનાળી નાખી

આ કશું ક્યથ્થે ઉઠાર લીધેના ગુરેનું હૃદય પીગળ્યું માર્ધનને સોડ કરતો અટકાવી, તેને વગર રીએ જણાવવાનું નયન આવ્યું

ગરિમ બિખારીનું જીવન ચક્ર આ સમયે દુરનાની સ્થિતિ પર હતું. તેણે નિષ્ક્રિય રીતે નીરાશમાં જવા માડ્યું અને બીજા માગવાનું તેમજ મજુરી કરવાનું કામ બંધોરના તથા રાતની વખતે ડરના લાગે એકાક વખતમાં તેની ચપળતા, નમ્રતા અને બહુવાની કુશળતાથી પોતાના ગુરુ અને બીજા નિષ્કર્ષિઓનો એમ મમતા છતી રાખ્યો તેમજ તેના સહાધ્યાયીઓ તેને ધેમા, ખાનાનું તથા પુસ્તકો, કપડા વગેરે પહુ આપવા લાગ્યા લગભગ એક વરસમાં તો તેના ગુરુ પોતાને ઘેર લઈ ગયા અને તેનું રહેવાનું, ખાવાનું, મરત આપવા લાગ્યા

જે વર્ષ થઈ ગયા માધવને નાદ વર્ષ થયા તેટલાના ઘણી નિવાનો બહાર મેળની શક્યો ગુરુએ જેનું શિખ યુ તેનું તે થઈ ગયો હતો હમણા તે દિસામ ઘણી સારી રીતે મણી

એ છે, 'અચ્છ અક્ષરો લખી શકે છે, અને રામાયણ, મહાભારત તથા બીજાં ગુજરાતી પુસ્તકો ઘણી સેદ્ધિપ્રાપ્તિ વાંચી શકે છે હવે તેણે યુરોપમાં રજા લઈ પામ્યાના છોડી દીધી હતી અંગ્રેજ લખવાની તેની ઘણી ખુશી હતી પણ સાધન રહિત તે ગરિબ છોકરો શું કરી શકે ? હવે પોતાના મદદ ગુરને ત્યાં રહી તેમને જોગરૂપ થઈ પડતું તેને અપ્રિય લાગ્યું. તે પામ્યાના છોડી કોઈ વ્યાખ્યારીને ત્યાં નોકરી મેળવવાની તપાસ કરવા લાગ્યો પરંતુ એક દિનસ ભાગ્ય દેવીએ તેના તરફ પ્રસન્નતા બતાવી અને જે સચળ પ્રતિની દેવીને પ્રત્યેક મનુષ્યો પગે લાગે છે તે દેવી પણ તેને જોવા લાગી

(૩)

એક દિવસ મલાન્હે, માત્ર એક ધોતિયું પહેરી, માર્ગમાથી ચાલ્યો જતો હતો તેવામા કોઈક સ્ત્રી જુઓ પાડતી હોય તેવું તેને માલગાયું. તેણે પાછળ જોયું તો જણાયું કે કમ્મર માધી વળી ગયતી, ધરડી સ્ત્રી, ધીવ વસ્તીવાળા સ્ત્રીમાથી આવતી હતી અને તેની પાછળ દસ શીટ વેગળે, એક ખુલ્લી ગાડીને જોસળધ ખેચી લાવતા બે ધોડા દોડતા આવતા હતા થોડા દાકનાર કોચમેને ધોડાની લગામ ખેચી ધોડા ચોલાવવા ધણો યત્ન કર્યો પરંતુ નિષ્ફળ માધવે જોયું કે એકજ મીનીટમા તે વૃધ્ધા સ્ત્રી ગાડી તળે અને ધોડાન પગ નીચે કચડા / જશે માધવે પોતાના પ્રાણુની દરકાર કરી નહીં અને તરતજ દોડીને બરાડા પાડતા ધોડા આગળથી તે સ્ત્રીને ખેચી લઈ વેગળી કરી પરંતુ એક પથ્થરની ટેસ વાગવાથી તેમજ ધોડાના પગ લાગવાથી તે જમીન ઉપર સુઠિત થઈ પડ્યો તેની પીઠ ઉપર ધોડાની ખરીઓ લાગવાથી લોહી નીકળ્યું અને તેથીજ બેલાન મધ પડ્યો

કટલીક વારે જ્યારે તેને ચિત્તન્ય આનુ અને આખો ઉઘાડી જોયું ત્યારે જણાયું કે તે શીખારી છોકરો એક મોટા શણગારેલા ઓરડામા, નરમ બીબના ઉપર સુતો છે અને કોઈક મદરથ તેના તનુ જોવા કરે છે માધન તે મદરથને તેમજ ઓરડાને ઓળખી શક્યો નહીં. તેણે નેત્રો જીલાડીએ યરાનો યત્ન કર્યો પરંતુ તેના બરાડામા એટલું દરદ થતું હતું કે જ્યો તે બેઠો મધ ચકચો નહીં

‘છોકરા, બેરો મધ્ય નહીં ત્હને ધણુ દુઃખ થશે’ તેની પાસે બેઠેલા મદરથે માયાળુ શબ્દ કહ્યું. ‘સુધ જા અને નિકા લેવાનો યત્ન કર દરદ ધણુ નથી અને હવે એક, બે દીવસમા મટી જશે ધોડાન વખતના આરામ થશે ત્યાર પછી ત્હારા માતપિતાનો પતો બતાવજો એટલે તેમને અહીં બોલાવીશું’ મદરથે તેના માથાઉપર માયાળુપણથી હાથ ફેરવતા ધીર આનુ

‘સાહેબ, મ્હારે ઘર નથી, માતાપિતા નથી હું એક જાટકતો શિખારી છું મ્હને મ્હારી ન્યાત જાતની પણ ખુબર નથી. આ રમણીય સ્થળે હું શી રીતે આવ્યો તેની મને ખબર નથી મ્હારા જોવા એક જાટકતા છોકરાને માટે આ સ્થાન ઉચિત નથી”

‘ભાઈ, એવું બોલ નહીં ઉધવાને માટે યત્ન કર જ્યારે હું સારો થશે ત્યારે આપણે બધી વાતો કરીશું. આટલું કહીને મદરથે એક નોકરને ત્યાં સારવાર માટે મોકલ્યો અને ઓરડા બહાર આવ્યો ગયો

ઓ. મી. ગોખલે અને બજેટ.

“अथः पश्यसि किं वृद्ध तव किं पतित मुवि ? ।
रे रे मूर्ख न जानासि ? गतं स्वातन्त्र्य-मौक्तिकम् ॥”
सुभाषितम्.

આનરેબલ મી ગોખલે, વાઈસરાયની ધારાસભાના એક મેમ્બર છે અને આ દેશની પ્રજાના એક હિતચિંતક છે એ સર્વે કોઈના જાણવામા છે. એ પ્રજાભક્ત અને સ્વદેશભક્ત નરસત્તે, પોતાના દેશની પ્રજાની ઋણિતિનું વ્યારિક નીતિરીતિએ અવલોકન કરી, પ્રજાને રાજ્યનીતિથી કેટલા વરસો થયા આ કયા પ્રકારનું દુષ્પ વેડવું પડે છે, કયા કયા કરોનો બોલે પ્રજાને ભારરૂપ છે, કયા કયા કરો (Taxes) ઝોછા થવાથી પ્રજા અને મુખ્ય કરી ખેડૂત વર્ગ મુખી થાય અને તેમ થવાથી પ્રજા વર્ગની ઉત્તતિ થાય, કયા કયા વ્યાપારો પ્રજાના હાથમાં છે, કયા કયા વ્યાપારો તેના હાથમાં છતા અત પ્રાય છે, કયા કયા વ્યાપારોને બ્રિટિશ ગવર્નમેંટે ઉત્તેજન આપવાથીજ હિંદુસ્તાનની નિર્ધન પ્રજાની ઉત્તતિ થાય અને બ્રિટીશ ગવર્નમેંટના રાજ્યવહિવટમા, હાલ જે ધોરણે લખસ્ટ્રટ ખરચ થાય છે તથા ઇંગ્લંડના ફાયનાન્સ કમિશનર આ દેશની ત્રીજેરીના જે જે પ્રકારે નાણાં વાપરવામા આવે છે તે તે બંધ કરી જે દેશના ફાયદા માટે જે કામ કરવામા આવે તેજ દેશની-કાં તો ઇંગ્લંડની કે કાં તો હિંદુસ્તાનની-ત્રીજેરીનાં નાણાં ખરચવામા આવે અને હાલ જે હિંદુસ્તાન દેશની પ્રજાઉપર હાકમી ચલાવનારા અમલદારો, પ્રજાની માગણી તરફ દુર્લક્ષ્ય કરી તેમને ઇંગ્લંડ દેશના જેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ ઉપર લાવવા ચત્કિચિત્ત પણ કાળજી રાખતા નથી તેને બદલે “ પોતાની પ્રજા ” અને તે પણ “ ભાડુતી ” નહીં પણ હિંદુસ્તાન દેશની હુયાતી મુખીની પ્રજા ” એ પ્રમાણે ખરા અત કરણથી માની લઈ, તેનો ઉદય કરના અર્થાત્ ધન, ધાન્યવાન, સમૃદ્ધિવાન, વૈભવશાળી કરના-સર્વ અગ્રેજ અમલદારો-અમ કરે તોજ આ દેશના રહેવાસીઓનો ઉદય થાય, આ સમણ આપણી ગવર્નમેંટને ‘સારીપેટ’ બતાવી આપનાર મી ગોખલેએ ગયા બજેટ વખતે જે મુદ્દર અને છટાદાર, અસરકારક અને-કરણોત્પાદક લાભજી કંઈ હવુ તેમાના કેટલા ભાગનું અવલોકન કરવું અને અગત્યનું કારણકે એ વિભાગ આપણા દેશનો “વિપતિખંડ” છે અને તેમાનો “આકાશખ્યા” છે. એટલે-તેનું પ્રયત્ન સ્મરણ કરવું અને આપણા અત કરણરૂપ યત્નક્રમાં, વારવાર અગ્રનું વિસર્જન કરી અજલીઓ આપવી એજ આપણા હાથમા કર્તવ્યરૂપે રહેલું છે બાકી બીજી સવગી સત્તા આપણુ દેશના મહોટા આધિકારીઓના હાથમા છે અને તેથી તેઓ આપણાદુ ખનો વિનાશ કરના આપણી પ્રાર્થના સ્વીકારી આપણી દુઃખજ સ્થિતિ દિવા આપણી નિર્ધન સ્થિતિ સુધારવા-જણે-તેઓ અસમર્થ હોય તેમ જણાય છે.

ગત બજેટ સમયે આન મી ગોખલેએ જે કંઈ કહ્યું તેનો સાગ જાણવાને પ્રત્યેક હિંદીવાનો અત્યાગુર હોય એમા આશ્ચર્ય નથી ગવર્નમેંટે મીઘપર કર ઝોછા કર્યો, પોષ્ટમા જતા પત્રોનું નજન વધાર્યું, શિક્ષા દેવાવવાને, ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડોને મદદ કરવાને, પોલિસ

સુધારણા આદિને વધારવા માટે રૂપિયા આપી મદદ કરી તે માટે તો મી. ગોખલેએ આનંદ બતાવ્યો છે. મી.દાના કરમાં હજુપણ ઘટાડો થયો નોંધ્યો. એમ બતાવતાં કહ્યું છે કે બહુ દેશમાં મી.દાઉપર એક રૂપિયાથી વિશેષ ટેકસ લેવામાં આવતો નથી તેમ આ દેશમાં પણ થવું નોંધ્યો. એમ કરવાથી સરકારને આવકમાં કાંઈપણ ઘટાડો થશે નહિ. બહુદેશમાં ટેકસ ઓછો લેવાથી દરેક માણસ દીઠ ૧૭ પૈડાં વાને સાથ આપી સેર મી.દા વપરાય છે, આપણા દેશમાં મળે એ અઢી રૂપિયા ટેકસ હોવાથી માણસ દીઠ ૧૦ પૈડાં વાને પાંચ રોરથી વધારે મી.દા વપરાતું નથી ! મી. ગોખલેએ બતાવી આપ્યું છે કે મી.દાઉપર દર ઓછો કરવાથી મી.દા વિશેષ વપરાશે અને તેથી ગવર્નમેંટની આવકમાં ઉઘાડો વધારો થશે.

મી. ગોખલેએ આગળ બોલતાં જણાવ્યું છે કે, પાછલાં સાત વર્ષથી ધારવા પ્રમાણે જે સીક્કી પુરાંતમાં રહેવી નોંધ્યો તે કરતાં વિશેષ રહી છે. આ વખતેજ ગવર્નમેંટે પંજાબ અને મુઝબને એક કરોડ રૂપિયા આપ્યા છે. તેમ છતાં પણ હમણાં ત્રિજેરીમાં પંદર કરોડ રૂપિયા પડી રહ્યા છે. ગયાં સાત વર્ષોથી બીજી ગવર્નમેંટેને આશય આપીને તથા બીજી દેવું પતાવતાં પણ પ્રતિદિન ખર્ચ વધતોજ જાય છે, ગિયારી પ્રજાઓ પાસેથી સાગાછનીસ કરોડ રૂપિયા વધારે આવવા છતાં પણ ગવર્નમેંટેને ટંકાણ બ્યાપારમાં સાગાપ્યાર કરોડ રૂપિયા નફો થયો છે અને તે રૂપિયાનું સોતું ખરીદી અનામત રાખ્યું છે. અને બાકીના રૂપિયા અનામત રાખ્યા છે. અમને તેમજ મી. ગોખલેને સમજણ નથી પડતી કે આ સોનામાંથી ગવર્નમેંટ સુંદર અલંકારો ઘડાવી કેને પહેરાવશે ? પરંતુ તત્વેતનાઓના કહેવા પ્રમાણે “શુભનાને સૌ માન આપે અથવા બીજા શબ્દોમાં “ભરતામાંજ ભરાય” એ સિદ્ધાંતાનુસાર ઈશ્વરકૃતિના ત્રિજેરી બાઇ, એ સમજી પોતાના શરીરપર ધારણ કરી લેવાને બાગ્યશાળી નિબડે તો તે આશ્ચર્યજનક નથી !

ગયા સાત વર્ષમાં ગવર્નમેંટે પ્રજાપાસેથી લગભગ પીસ્તાળીસ કરોડ રૂપિયા વધારે મેળવ્યા છે, પણ તે સાથે એટલું પણ યાદ રાખવું નોંધ્યો કે, દુષ્કાળને બધે કરતા તથા દૈનિક બજા વધારવા છતાં ૧૬ કરોડ રૂપિયા, રેલ્વેઓ અને પાણીના નવા તથા નેહેરો વિગેરે વધારવા માટે એ કરોડ રૂપિયા, દુષ્કાળ સમયનું દરજ્જા ઉઠાડ, ઓસ પંજાબ રૂપિયા અગાનામાંથી ખર્ચ કરવા છતાં ૪૫ કરોડ રૂપિયા બચવા પામ્યા છે. અગર જો એ ખર્ચમાંથી ૩ કરોડ ૭૫૦ લાખ રૂપિયા કાઢી નાખવામાં આવે તો ૪૨ કરોડ રૂપિયા મેહેસુલના વધારે વસુલ કરવામાં આવ્યા છે. આ ૪૨ કરોડ રૂપિયામાંથી સાડા બાર કરોડ રૂપિયાનું સોતું ખરીદી રાજ્યકોષમાં ભરવામાં આવ્યું છે. બાકીના ૩૬ કરોડ રૂપિયા આપણી ગવર્નમેંટે પોતાનું કર્જ અદા કરવામાં વાપર્યા છે. મી. ગોખલે કહે છે કે, ગવર્નમેંટે આ સાડા છત્રીસ કરોડ રૂપિયા આ પ્રમાણે ખર્ચ કરવા નહોતા. હિંદી પ્રજાના દુઃખના લોહી જરોખરના રૂપિયાને પોતાના ખર્ચમાં વાપરી નાખવા એ વિલાયતી અર્થ નીતિથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે ! યુરોપ, ઈંગ્લંડ અથવા બીજા કોઈ પણ સભ્ય રાજ્યમાં, સરકારી ખજાનાનાં બચાવ નાણાં, આ પ્રમાણે પોતાના કરજમાં વાપરી નાંખવામાં આવે એવું કદી પણ બનતું નથી ! જો આ પાસેથી મેહેસુલ વધારે લેઈ સરકારી ત્રિજેરીમાં નાણાં જમા કરવામાં આવે છે તેમની ઉન્નતિ માટે અથવા તો મેહેસુલ ઓછું કરી તેમના ઉપરનો બોલો ઓછો કરી દરજ્જા બળવવામાં આવે છે. પરંતુ આ વિષયમાં આપણી ગવર્નમેંટે જે પગલું કાઢ્યું છે તેતો એવું થઈ પડ્યું છે કે, મેહેસુલ ભરનારાઓને તેમનો ઉપકાર બુલાઈ જતાં ઉઘડું મેહેસુલ વિશેષ આપવું પડે છે અને તે વસુલ કરવામાં પણ જબરદસ્તી

થાય છે ! વળી મી. ગોખલે કહે છે કે, હિંદની શંકા પ્રજાના આપેલા તે અર્થના સુદૃઢથી, તેમને-ખેડુતોને-દિલગીર કરવા ગવર્નમેંટની ફરજ નથી. યુરોપ જેવા ઉદારચિત દેશોમાં પણ ગવર્નમેંટ પ્રખ્યાત પાસેથી જે મેહેસુલ વસુલ કરે છે છતાં પણ તેના બધા આવી રીતે કરી શકતી નથી ! હવે ભારત વર્ષની ગરીબ પ્રજા ઉપર ગવર્નમેંટના આવા વર્તનથી વાચક વર્ગ શું કહી શકશે ? વળી પ્લેઝ અને દુષ્કાળના પ્રકાપથી પ્રજાની દુર્દશા થઈ રહી છે । ચારે તરફથી પ્રજાનું દુઃખ સંસ્કારને કાને જાય છે. એ દુઃખના પડખા સધળા દેશાન્તરોમાં સંભળાઈ રહ્યા છે અને તેવા સમયમાં એ સાડા છત્રીસ કરોડ રૂપિયા ગવર્નમેંટ પોતાના કરજમાં નહીં આપતાં ખેડુતોને મદદ કરવામાં, શિક્ષાનો પ્રચાર કરવામાં અને ખેતીવાડીની ઉત્તમિ કરવામાં પ્રયત્નવામાં આવે તો તેથી કેટલો બધો ન્યાય મળે ? અને ખેડુતોને બિવિધમાં કેટલું સુખ થાય તે સમજવું પ્રયત્નને માટે સહેલું થઈ પડશે.

પ્રજાએ પાસેથી લેવાતું મેહેસુલ ઝાણું કરવા કરતાં સરકાર પોતાનું કરજ દિટાવવા અને વસુલ કરવાનો આમદ પ્રકાસ કરે છે. ગવર્નમેંટના એ કાર્યોનો પ્રતિવાદ કરતાં મી. ગોખલેએ સૈનિક સામગ્રીને વધારવાનો નિષેધ કર્યો છે. મેના સંસ્કારને માટે ત્રણ કરોડ, છાસક લાખ રૂપિયા વિરોધ ખર્ચ થયું છે. જાતની અને પ્રમાણિકપણાની દૃષ્ટિથી જોનાર મનુષ્યો તેની ગમે તે તુલના કરતા હોય પરંતુ જેઓને તેની દરકાર નથી. તેમને સત્ય અભિપ્રાય આપેલા એ શું ઉપયોગનું ? હમણાં તો લૉડ કર્ઝ સાહેબ “ચાટિયાઈ” ચાલે છે । તેમના શબ્દો અને અભિપ્રાયો જોના મોહાર જેવા માનવામાં આવેછે । તેમના ફુંદુલિના નાદ ગગન સુધી પહોંચેછે અને ગગન મંડલના મદમસ્ત દેવતાઓ તે નાદ ઉપર આધારીન બની નાચવા મંડી પડે છે । પછી શ્રુત્ય લોકમાં ગમે તેમ કચ્ચકાણું વળે કે ગમે તેનું સલાનાસ વળે તેની સાથે ગગન મંડળના દેવતાઓને શું લાગે વળે છે ? પરંતુ ગગન મંડલના દેવતાઓ હમણાં જે અધિકારમાં બટકે છે તે અધિકાર સહજે ટળી શકશે નહીં । અજ્ઞાનતાનો અધિકાર મદમસ્ત મનુષ્યના હૃદય-માંથી એકદમ નીકળી શકતો નથી. જ્યારે તેને કોઈ મદદમાની સચિતિ થાય છે, જ્ઞાની અને અજ્ઞાની વચ્ચે તુલ્ય કુદ થાય છે, અજ્ઞાનતાથી પડતાં દુઃખોનો વિચાર થાય છે, તે દુઃખોનું નિવારણ કરવા માટે જ્ઞાનાશ્રુતના ઉજળતા રસથી તેમનાં કાળજાં શેકવામાં આવે છે અને તે ઉજળતા રસને પ્રતાપે, નસેનસમાં ભરાયતું માદકતત્વ બળી જઈ સાવિવેકતત્વ ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યારેજ તેનો તે અધિકાર જઈ, પશ્ચાત્ શુદ્ધિનો પશ્ચાતાપ થાય છે ત્યારેજ જીવનનું ખર્ચ રહ્યું, સંસાર પરિવર્તનનો ખર્ચ ચમત્કાર અને શ્રુત્ય પહેલાંનું ખર્ચ કર્તવ્ય સમજાય છે. તેમ હિંદુસ્તાનની દરિદ્રી, બિશુક પ્રજા હમણાંની સ્થિતિપરથી ધીમે ધીમે અતિ અધમ સ્થિતિ એ પહેલ્યે અને જ્યારે આ દેશમાંથી મળતાં મેહેસુલ વિગેરે ઝાણાં થઈ જશે, ત્રીજેરીમાં નાણાંની ખોટ પડશે અને એ સધળું કષ્ટ કારણથી થયું તે જ્યારે ઈંગ્લેન્ડનો કોઈ ન્યાયશીલ મહાત્મા ચુક્રમંત્રણે ગવર્નમેંટના કાનમાં કહેશે ત્યારેજ તે કડવું આપધ મળે ઉતારી, જીવન અવસાન કરવાના માર્ગો શુદ્ધશે. લાંસુધી-હમણાં હમણાં-લેવા જોઈતાં-માર્ગો તરફ કાંઈપણ ઈચ્છાવામીની દૃષ્ટિ પડશે, એમ જણાવું નથી ।

શ્રી. મી. ગોખલે કહે છે અને તે સર્વને વિદિત છે કે, સેના સંસ્કારને સુધારવાને માટે ૧૫ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થશે. અને તે હંદો ગવર્નમેંટે વરસે. ત્રણ કરોડ રૂપિયા પ્રમાણે પાંચ વર્ષમાં આપવાનું કણુક હતું છે. અને તે દુષ્કાળથી પીડાતી અને મેહેસુલના દુખથી દયાયથી પ્રભુ પાસેથી એ ખર્ચ વસુલ કરવામાં આવશે. એ સાંભળી, આ દેશના કોઈ પણ દિતસ્વીને અંતઃકરણમાં ખિતલ થયા વિના રહેશે નહીં. કારણ કે હંદોમાં ન્યારે કોઈક આવા ખર્ચો આવી પડે છે ત્યારે પ્રેમ પામેથી વિશેષ દર TAXES 'સહનેજ કરજ ફીટાડવામાં આવે છે. અને તેથી હંદોના લાભને માટે જેવું ખર્ચ કરવામાં આવે તે લાંબી પ્રજા ઉપર ટેકસ નાખીનેજ કરવો. એજ ખરો ન્યાય છે. થોડા દિવસ ઉપર હંદોમાં સૈનિક બળ અને ખાલ ખાંધકામો વધારવાનાં દતાં તે વખતે નાણાંની જરૂર હતી તે આખત મત લેતાં હંદો રાજ્યના ધનાધ્યક્ષે Chancellor of the Exchequer, એંગ્લોની જનરલ મીટીંગમાં કહ્યું હતું કે એવી રીતે નાણાં લેવાથી મેહેસુલ વસુલ કરવાના બંદોબસ્તમાં ગરબડ ધરી. અને તેથી મેહેસુલમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે રૂપિયા નહીં મળે એમ સાબિત કરી આપ્યું છે. વિચારવાનું એજ છે કે હંદોમાં જેવા સુધરેલા દેશમાં પણ પ્રજાના લીધેલાં નાણાંના ખર્ચ, ધણો વિચાર કરીને કરે છે. તેઓ જાણે છે કે એવા ખર્ચ કરવામાં પ્રજાઓની સમ્મતિ લેવામાં આવશે. અને અચોક્ષ્ણે વર્તવાથી હંદોની પ્રજા છટ્ટીનાં ધાવણુ ઓઠાવી નાખશે. તેથી પ્રથમથીજ ન્યાયથીજ વર્તવું. પરંતુ કંગાલ, બારતવર્ષની પ્રજા ઉપરના રાજ્યકર્તા તેનાથી બહીષે તેવા નથી. તેથીજ તે પોતાની છત્તાનુસાર પૈસા ઉઠાવે તે તેને માટે કોઈને ચિંતા નથી. પરંતુ જેમનાં અંતઃકરણમાં ખરી સન્મતા, ખરી સાધુતા અને ખરી ન્યાય પરાયણતા છે તેમણે તો, જે પ્રજા કોઈપણ વિશ્વધ લાભ બતાવે નહીં તેમના ઉપર ઉપકાર કરવાને ચુકવું જોઈએ નહીં.

શ્રી. મી. ગોખલેએ ગવર્નમેંટેને હિંદની અવસ્થાની તુલના એટલે સુધી કરી બતાવી છે કે હંદોવાસીઓને મેંકડે છ ટકા ટેકસ આપવો પડે છે ત્યારે હરિદ્રી બારતવર્ષમાં માત્ર જમીન ઉપરજ સેકડે ૨૦ ટકા મેહેસુલ આપવું પડે છે. આ ઉપરથીજ માત્ર વિચાર કરનારાઓને સર્ગભંધ જશે કે હંદોમાં આટલું બધું ધનવાન, બળવાન, કળાવાન, અને ઐશ્વર્યવાન હોવા છતાં તેને શકત છ ટકા જેટલો જીજ કર અને હિંદુસ્તાન જેવો કંગાલ, નિસત્વ, નિર્ધન, કળાહીન દેશ તેના માત્ર ખેડુતોને ૨૦ ટકા આપવાના? આ કયા પ્રકારનો ન્યાય? કોનો ન્યાય? અને આટલા બધા અસત્યવર્તન માટે ઉદારતા કોણ? હોનલામ્પ હિંદુસ્તાન? શું હવે અસત્ય એવ જયતે એવુંજ કહેવાશે?

આધિપતિની નાંધ.

જર્મનીસ પત્રકારનો વિદ્વાન લેખક લખે છે કે:—હિંદુસ્તાનની રૈયનો જે છલ થાય છે તેની આગળ, દક્ષિણ અમેરિકા અને મેક્સિકો પ્રાંતમાં સ્પેનિશ લોકોએ જે કુરપણું કર્યું તે રફ છે ! બ્રિટીશ લોકોની નિરાવશ થયેલી ન્યાયબુદ્ધિ જનગૃહ કરવાથી આપણને ન્યાય મળશે એવી હિંદી પ્રજાની સમજણ હતી પરંતુ તે હવે નાશ પામી ! રાજ્યકર્તા પાસેથી ન્યાય મળવાની તેમને આશા નથી. તે (હિંદી પ્રજાજનો) હતાશ અને ઉદ્વિગ્ન થયા છે. તેથી હિંદુસ્તાનમાં બંડ થવાનો સંભવ છે.....પણ ગ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદુસ્તાન જાય તે સમયે ઇંગ્લીશ લોકો તરફથી, પ્રસ્તુત સમયની જુલમી રાજ્ય પદ્ધતિ બંધ કરવામાં આવશે તથા રૈયતને કચડી નાખનાર કરો (Taxes) બંધ કરવામાં આવશે એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે તો તે દિવસથી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં મહત્વનો વિભાગ શરૂ થશે. “જર્મનીસ” પત્રકારની આ સૂચના અતિ ઉચ્ચ પ્રકારની છે. જે હિંદુસ્તાનની પ્રજાને એવા પ્રકારનો એકદ રાજકીય હક મળશે તો તે યુવરાજનું ચિરકાલ સ્મરણ રહેશે. તેમાં શંકા નથી ! પરંતુ હિંદી દરબાર સમયે અનુભવ થયો છે તે પ્રમાણે યુવરાજના આગમન સમયે એકદ રાજકીય હક મળશે એવું જણાતું નથી ! ઉપરું યુવરાજની સ્વામત્વાયે મ્યુનિસિપાલિટીઓ, રાજ્ય રજવાડાઓ, અને સંસ્થાનિકોને લાખો રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. તેમજ યુવરાજીને નગરાણા તરીકે મળતા હજારો રૂપિયા વિલાપત જાય છે ! જર્મનીસ પત્રકારની સૂચનાનો કાંઈ ઉપયોગ થશે નહિ. એ અમમી સારીપેઠે ખંગર છે. તોપણ તેણે બતાવેલી સહાનુભૂતિ માટે આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે ?

વિદ્વાન મનુષ્યો ન્યારે કોઈ અનીતિનું કાર્ય કરે છે ત્યારે આપણને જોટલું ? હુ.ખ થાય છે તેટલું કોઈ અશિક્ષિત મનુષ્ય કરે છે ત્યારે નથી ચતું ! ઉંચી કેળવણી પામેલા અને વિદ્વાનોમાં ગણાતા મનુષ્યો પણ કેટલીક વખત અફસોસકારક કામ કરી બેસવાથી થોડું બરોજા મનુષ્યો શું નહીં કરે તે પ્રશ્નજ વિચારવા યોગ્ય છે. વર્તમાન પંચોથી જણાય છે કે મૈસૂરની દેવનહલી એ તો વર્નાક્યુલર સ્કુલના હેડ માસ્તર આનંદાચાર્ય પોતાની નવ વર્ષની પુત્રીનો વિવાહ, ત્યાંની કન્યાશાળાના હેડ માસ્તર અનિવાસાચાર્ય સાથે કર્યો છે. પતિનું વય ૫૪ વર્ષ છે ! આ કારણને લીધેજ તે બન્નેને મૈસૂર ગવર્નમેન્ટે નોકરી ઉપરથી દૂર કર્યો છે ! કારણ ત્યાંના રાજ્યમાં બાળલગ્ન નહિ કરવાનો કાયદો છે. અમારા મત પ્રમાણે હજુ પણ એ દંડ ધણો ઓછો થયો છે. મૃત્યુને સમયે પણ લગ્નની ઇચ્છા ? ૫૪ વર્ષના માસ્તર સાહેબનું હવે આયુષ્ય કેટલું ? એટલો પણ વિચાર બન્ને કેળવાયલા મૂઢંગોમાંથી કોઈને થયો નહીં ! બન્ને હેડ માસ્તરો ન્યારે પોતેજ આવી સાંસારિક બાજતનું કાન ધરાવતા નથી તો પછી બિચારા વિદ્યાર્થીઓને શું શીખવે ? અમારા ગુજરાતના કેળવાયલા મૂઢંગોએ પણ આવી બાજતોનો ધણો વિચાર કર્યો જોઈએ !

દેશી રજવાડામાં પણ માંદોમાંદો કવલ કન્યાધાણ વાળી નાંપે ! તેઓને મમયનું, પોતાની રિયલિટી કિંચિદ પણ જ્ઞાન નથી ! તેઓની આસપાસ કેવો ઇલાજ સજા છે, એ

દાવાનળમાં પોતે ક્યારે સપડાઈ જશે તેનું પણ તેમને લાભ નથી એજ વિશેષ અફસોસકારક વાર્તા છે. હમણાં જળધુવામાં આગ્યું છે કે, જોધપુર રાજ્ય અને મહારાજ અર્જુનસિંહ વચ્ચે જળધરી ખટપટ ચાલી રહી છે. તે એટલે સુધી કે રાજ્ય તરફથી અર્જુનસિંહના ઉગ્રપા ગામ તરફ બે તોપો અને કેટલાક સિપાઈઓ મોકલ્યા છે. પ્રથમ ગામવાળાઓને ગામ ખાલી કરી જવા સૂચના આપવામાં આવે, બે તેઓ ગામનહાર નહિ નીકળે તો ગામ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવવામાં આવશે. સાંભળ્યું છે કે રાજ સાહેબ ગામમાં નથી. તેમની ગેદલાજરીમાંજ આવું બચકર કૃત્ય થાય છે. આ વર્તણુક બંને પક્ષમાટે હાનિકારક છે! કોષના આવેશમાં આવી જઈ સાદસ કરવું એ જેમ એક સાધારણ માણસને ફળદાના નથી તેજ પ્રમાણે શ્રીમતો માટે પણ હાનિકારક નથી! દેશી રાજાઓએ અંગ્રેજ રાજ્યનો પવન નોંધને વર્તવું નોંધે, અને બંને રાજ્યોએ પરસ્પર સમજ જવું નોંધે. નહિ તો બે બિલાડીઓની લડાઈમાં ત્રીજો કોઈ વંદરો ખાઈ ન જાય!

કેટલાકે ગોરા અંગ્રેજોનાં મગજ કેવાં કડક હોય છે તેનું એકદ ઉદાહરણ હમણાં જળધુવામાં આવ્યું છે. નિર્ભાંગી બિચારા હિંદુઓજ તેમના ગુસ્સાનું પાત્ર, ગુસ્સાનું કારણ! એજ નિર્ભાંગી, દુર્ભાંગી જાતિને માટેજ તેમના છુટ અને ચાણકી ઉત્પન્ન થયાં હોય. અથવા તેમનાજ કડક મગજ અથવા કડક હક્ષમના જોડાને માટેજ હિંદીઓ ઉત્પન્ન થયા હોય તો આશ્ચર્યકારક શું? એવો ન્યારથી અંગ્રેજોનું રાજ્ય થયું ત્યારથીજ કડક મગજના ગોરાઓ અને નિર્ભાંગી ભવિષ્ય લઈ જ-મેલા હિંદીઓનો સંબંધ થયો છે. કેટલાક દિવસ ઉપર કલકત્તા કલમહાસના એક બંગાળી કલાઈ સીટનેસને લીધે થોડાક દિવસની રજા માંગી. તેના ઉપરી ઓફીસરે કપાતે પગારે રજા આપવાની લક્ષમણ લખી અરજ કલેક્ટર મી. જુરપ પાસે મંજૂરી માટે મોકલી. ક મી. જુરપે તેના ઉપર મેરો માર્યો કે, એને લાત મારી કાઢી મૂકા. Better kick him over! કલાઈ આ ફક્ત જોતાંજ પોતાનું અપમાન થયવું સમજી રાજનામું આપી દીધું! સમજવામાં નથી આવતું કે મી. જુરપ જેવા ઉચ્ચ કર્મચારીની હક્ષમમાંથી આવા નીચ સપ્તો કેમ લખાયા? લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સાહેબ આ બાબતની બરાબર તપાસ કરી ન્યાય આપશે તો જણાશે કે કલાઈ અને જુરપ સાહેબ એ બેમાંથી લાત મારીને કાઢી મુકવા લાયક કોણ છે? કોઈ પણ ન્યાય કરનારની સમજ પ્રમાણે બિચારો કલાઈ તો લાત મારીને કાઢી મુકવા લાયક જણાતો નથી! આજ કડક મગજના અંગ્રેજોએ સાત મગજના દયાળુ અંગ્રેજોનું અનુકરણ કરવું નોંધે.

કાલબહિની રોડપર આવેલા ઝવેર આમમાં રવીવાર તા. ૬મી એપ્રિલ ૧૯૦૫ ને દિવસે થી બનાતવાળા અને સુખકવાળા લુવાણા ઓરડનેજના તથા સમસ્ત લુવાણા રાતિના બીજા અનાથ છેલ્લાઓને રા. રા. શેઠ જગવાનદાસ વિશ્રામ તરફથી વેદાક્ત વિધિ પ્રમાણે શાસ્ત્રી, પંડિતો તથા કુરુણીઓની દેખરેખ નીચે ઘણા હાઠગાઈથી યતોપવીન ધારણ કરાવવાની ક્રિયા કરાવવામાં આવી હતી. હાલાઈ, કચ્છી, કાઠીયાવાડી લુવાણા ગૃહસ્થો, સ્ત્રીયો તથા બાળકોની તેમજ ધંતર સ્ત્રીઓનાં હિંદુ રત્ની પુરુષોની સારી સંખ્યા એ મેળાવડામાં હાજર હતી, લુવાણા રાતિએ જે આ પ્રયાસ આદર્યો છે તે, એ રાતિની ઉન્નતિનું સુચિન્દ દર્શાવે છે. પોતાની રાતિના અનાથ છેલ્લાઓને તેમના ગાળાપ કરતા અધિક પ્રેમથી પાળી તેમને ધર્મ તથા ખ્રીસ્તિને માર્ગ દોરવી વિચારું અમલ્ય દાન દેવામાં જે ગૃહસ્થો આગળ પડ્યા છે તે

પોતાનું આ જીવનનું કર્તવ્ય પૂરેપૂરું બજાવે છે આ લોકોની મહેનત એમના પૈનાનો સદ ઉપયોગ, અને એમની દાન દેવાની રીત ખરેખર કળવણીમાં આગળ વધેલી બીજી સાતિએને દાખલા બેગ છે એથી આર્થિક ધર્મમાંથી ઇતર ધર્મતા લોકોને હાથ જતા કુમળા બાળકોને ઉદ્ધાર થાય છે. તથા સાતિના જે જુદા જુદા પક્ષો છે તે આ કારણથી એકમ તરફ દોરાય છે આપણા હિંદુઓની સાતિએના જુદા જુદા વિભાગોવાળાઓ ખરેખર આવા સ્તુત્ય પગથા બરી દાન કરવાની ખરી રીત સમજવા માડશે તોજ આ નિર્ભાગી હિંદુસ્તાનનો દહાડો ફરશે ! મોજશોખમાં પસા ઉડાવી દેવાથી જીવનનું ખરું કર્તવ્ય બજાવી શકાતું નથી

x

x

x

x

હિંદુભાવની તજેગીના પ્રદેશમાં ધર્મમાતાએ નાચીકુરને કેર વરતાવી મુક્યો છે ! આ ધર્મિક પતે આચકો છેક ભર્ય સુધી આઠો આઠો લખાયે હનો, અને તેની અસર મુખ્યધની કાયામાં એખરવેદરીના યત્ર ઉપર પણ થઇ હતી. ધણા જનોની ખુદારી થઇ છે લોકોના રહેવાના મકાનો તેમજ જાહેર ધર્મારતોને પણ જોખમ લાગ્યું છે શહેરનિવાસીઓ મેદાનમાં જઇ પડ્યા હતા આ દુઃખદાયક બમાવનો વિસ્તાર કેવો લખાયો છે ! તથા શુ શુ નુકશાન થયું છે તે હજી બરાબર જણાયું નથી તારના સદેશોમાં પણ ખલલ પહોંચ્યું છે “ પાપના પુજ વધી જનાથી ધરતીને ધુન્નરો ધુટે છે ” આ કહેવત જો ખરી હોય તો એ પાપ કયા થાય છે અને તે દુર કેમ થાય તેનો વિચાર આખો ઉઘાડી કાણ મરે ? ગરીબ નાકડી હિંદી તારે માથે ધુમતી આવી આવી અનેક વિગળનાઓનો દુઃખો કયારે પડશે ? આપણા માનવતા શેહેનશહ તથા તેમના પુત્ર પ્રીન્સ એવ વેલ્સે આ ખબર જાણી આપણા હિંદી પ્રધાન મારફતે દુખની લાગણીથી સદેશો આપેલે દૂર દેગથી મોકલી આપવા પા યોગી છે !” પણ દુખીઓના દુખ ટાળવાનો કઈ સદેશો મોકલ્યો હોતતો તેમના અહેલાય કહેવાત !

*

*

*

*

સુરતનાં સ્વર્ગસ્થ ગોરનામીશ્રી મગનલાલ મહારાજના લાલજના યોગપવિત્ર પ્રસંગે આપણે વર્ણિત મહાજન એકદુ થઇ ૬૦ મણુની પૂરી તથા ૪૦ મણુનો શીરો કરી ઉઠાવી ગયું છે ! આ પ્રસંગે સુરતના મહાજને જે પગનું ભર્યું છે તેથી જીવતા વિચારના માણસોને સખત દૃઢ લાગ્યો છે “ વિનાયક વિગેરે દેશમાં પર્વતન કરી આવેલા વૈષ્ણવજનોને તેઓની સ્વચાતી જે પ્રાયશ્ચિત આપી અને તેથી તેઓને શુદ્ધ થયલા ગણી તેઓની સાથે જન્મવાને કશો બાધ નથી ” આ દરાવ બતાવે છે કે સુધરેલા દેશમાં પર્વતન કરી અનુભવ મેળવવાની હવે ખાસ જરૂર ઉભી ગણાતી હિંદુઓની સાતિએને જણાવના લાગી છે તેમ સખત સાતિનધનોમાં છુટ મુલાની જરૂર પણ જણાય છે મુખ્યથી શેઠ ચતુરજીભ મોરારજી તતા શેઠ મનમોહન દાસ ગમજી વગેરે જીવતા વિચારના માણસો સુરતી મહાજનના એ દરાવ ઉપર પાણી ફેરવવા સ્પેશીયલ ટ્રન મનાવી સુરત ગયા એ પ્રસંગે આવેલા બીજાઓસ્વામી મહારાજને ડોલાવી પોતાના પક્ષમાં લીધા પરંતુ છેવટે સુધારવાળાઓની માનફતે ફતેહ થઇ છે મહાજનજમાડી લોકોને એક રાતનું વાળ કરાવી દબરો ડાળીયા બરબાદ કર્યા તથા મહેનતના કુચરો આર્થિક કાર્યને માટે માથે ઉઠાવવાએ કંઈ સ્તુતિપાત્રતો દરજી નથી કરવું કે હવે આપણે પૈસા તથા મેટનતનો સદુપયોગ ધણી સારી રીતે કરાવો છે, દાખલો બેસાડ્યા જાયનું જમણુ ઠીક છે પરંતુ હવે પત્રીના એવા પ્રસંગે આવા નમ્રા ખર્ચને અનુમોદન નુહી આપના મહાજન બીજો સારો રસ્તો કાઢશે એમ અમે ધમકીયુ

વસન્ત કોકિલા.

“ સરસ્વતી ” માંથી

અનુવાદક:—ઠકકર નારાયણદાસ વિસનજી ચતુર્દીજી. ગુંબઘ.

ક્ષીણ મયા નક્ષત્રો નભમાં, દેખાતા કેા કેા વિરલા;
તમોગ્રાસ રેજનીના જનતાં, ઉપાગ્રાવતી અતિ તરલા;
મૃદલ મધુર નિદ્રા લેવાને અઢે ચિત્ત માર' ભારી;
તે સમયે મૃદુ સખ્દ કોકિલે । કરતી ઘું બધું મનહારી. ૧
અતિ મધુર રસીલા સખ્દ ઘું તો સુણાવે;
રસિક જન સહુને ઉધથી ઘું જગાવે;
મનહરણુ સુણાવે, કણ્ય આનંદ આન;
અલમિત મન તેથી, યાચ કે સાવધાન. ૨

નિહમ સહુ સુણાવે, પ્રાપસ સખ્દ સાસ;
નિવિધ વિધ જતાવે, સખ્દ આતુર્વ પ્યારાં;
કલરવ ગતિ તેની, ભાસતી અપ્રિયા રે;
પ્રિય પિકા જવ તારા, સખ્દને કણ્ય ધારે. ૩

સરસ ઉપવનોમાં, વાટિકામાં સદા ઘું;
ગિરિ સરિત-તરોના, પ્રાન્તમાં સર્વદા ઘું;
સુરભિત હરિયાળી, દેશમાં દરમ ધાય;
મૃદુ મધુ મદમાતી, ફૂજતી ફૂક ગાય. ૪

પીતી રવય ઘું, નહિ પીવરાવે;
પ્રમના ધીને ધ્વનિ સંભળાવે;
તથાપિ ઉન્મત્ત, અહો । બનાવે;
કમલધિ એ માદક દ્રવ્ય લાવે ? ૫

મળ્યું કહે ઘું સુરસાળ કાળથી;
કિંવા કવચિત્ મુજિત ભુજમાળથી.
ન સર્વથા એ થકિ એ મળ્યું તને,
ન તે મહી એ નજરે પડે મને. ૬

મળ્યું તને એ ત્રપુરાળથી અઢા;
ન દે સદ્મી ધન એ કદા મહા;
મળે ન તારી સમતા વસંતને;
મળી પ્રિયા ઘું અલભ્ય તેહને ૭
જતો અહીંથી ત્રપુરાળ ન્યારે,
નહી જનોને ધ્વનિ ઘું સુણાવે.

ઉત્કંઠા શોધે / રૂઝ સફ - કાઢવાને;
 નેત્રે ન મૂર્તિ તર કયાય આવે
 પ્રિય વિરહ દયામાં દેહ યાને છુપાવે,
 લલિત મધુર વાણી કેમ ના તું સુણાવે,
 સત વદ, ગતની થું યાદ કે જે ન યાતી,
 “પદ્મ” નિજના તું નાખને ભૂલિ જાતી! ૬
 વસન્તના આગમમાં સદયા,
 મીઠા સુરીયા રા જોલતી તું;
 અહીં તહી ફૂળને પ્રસારી,
 આપી વધાઇ નિત ડેનતી તું. ૧૦
 અરથ તું પ્રાટભાદિ તે જવનિ;
 અહો! સુણાવે રસથી ભરી મહા,
 પ્રકૃષ્ઠ જોતી વન ફૂળ તુ મહા;
 વસન્તનો ભાસ થને તને અહા! ૧૧
 મહા રસીક ગ્રસપૂર્ણ કાઢિયે!
 ભયારે કરે ફૂળન કાનને તું;
 દશા વિશેષી જાનની રિચાગતી,
 નહી, પ્રસારે તવ તાનને તુ. ૧૨
 અનરથ છે તુ અતિ મનુષ્યાધિષ્ઠી,
 અત મહાની મન મોહકારી,
 પરન્તુ તુ તુ નિજ કૃષ્ણ રૂપને
 ભના કદા જોતિ કદા વિચારી? ૧૩
 કવિજન ગુણ તારા નિલ માતા, તપાપિ,
 રુગ્મિ અતિ કરવાથી, થાય મદા કદપિ,
 અધિક ગુણ ન ગાથું, માન આ પૂર્ણ કાળી!
 અનુપમ ગુણવાળી, તુ મહા ભાગ્યશાળી ૧૪

પ્રિતની રિત.

(લખનાર-કલ્કત્ર પ્રાગજી ડોશજી કરાહી)

પ્રિત રિત મિત દેખ પ્રભુએ પ્રવક્ષ કરી હોય જો અકન તો જાપાસ પય પાણ્યમાં
 ફૂધમાં ભજેડ શુદ્ધ પાણિ પરખાય નહિ, એજ સ્વરૂપ ભાગે ફેર ના એપાણિમાં
 બાળવાને જળ સુયે મુંકીને તપા-ધું ત્યારે, મિત્રને બચાવા થય પડયુ આગ ખ બિમાં
 આવી મધ્યું જળ જાણી જીવરાતું એકુ મયુ, જુઓ મિત્રમાટે ખેડું કષ્ટ સહે સાધીમાં x

વિવિધ નીતિ પ્રબોધ.

રથનાર-પ્રેમજીભાઈ બાંકરભાઈ વેદ લાખાપુરવાલા.

વિચારીને જ બોલવું વળી, વિચારી ચાલવું,
 ન હિંદુ ગામ ખોલવું ન કોઈથી બગાડવું;
 પ્રજા બન્ને સુખી થશે બનીતિને વિદારતા,
 દયા ત્યજે રખે કદી સરીખ ઘાણ કાઢતાં. ૧
 જુગારી સગમાં અરે કદી નહિં તમે બળો,
 કુખવસંગથી બચી સુસંગમાં 'જઈ મળો;
 દુખા કુખા હરે ધરો સ્વધર્મ નીતિ ના ત્યજો,
 કુકર્મથી સદા કરી સુરીત બાતને સન્ને. ૨
 નિરંદ્રમી પ્રમાદીને કુજીદિ કોઈ લોલોંચો,
 સુધારવા જનો પ્રીતે અનેક એમ રામોંચો,
 બધી અને બેણાપવાં સ્વબાસને પ્રજા સુતો,
 કરે ભણું ઉદાર ધન્ય માત તાતના પુતો. ૩
 ધટિત માન આપતુ સુસભ્યતા વધરિને,
 કદી ન કોઈને દુભાવવું સ્વભાતુ જાણિને;
 ન લોક રાખરો લગાર દોષ મોહ કામને,
 વિદારી રાગ ગર્વને તથાપિ મન દબાને. ૪
 કરે ન ચાકો કે લુચાર્ધ વાદ જુઠું જાણીને,
 મહો નહો કુટવને. અસાર એ પિગણિને,
 સમ્રાટ સપથી કુટુંબને ચલાવવું ખરે,
 મુખાદમી રસો ન રોજગાર આદરી અરે. ૫.
 અરીજી મઘ લ મ આદિ માદકો ન વાપરો,
 જરર ને વિચાર વીણુ ના ધનાદિ વાવરો,
 જુગારી ચોરી યાદિ છે જુઆરિ ભારિ વિશ્વમા,
 વધે દગાલથી કમાઈ ના વડાઈ લોકમા. ૬
 વિરહ કહું સહ મૂઠ મત્ર કાઢવા તળી,
 કુસપ લાલ્ય ને કુમિત્ર શત્રુ માનવા વળી,
 કદી કદી સુનીતિ રીત માણસો વિચારસો,
 સ્વધર્મ નીતિ આચરી જ ધસ એક જોજરો. ૭
 સુરપદું અપૂર્વ પ્રેમ ધારિ નિત્ય વંદજો,
 સ્વધર્મ પાળવે પરંતુ કોઈને ન નિંદજો;
 અસાર સારનો વિવેક રાખો સાર શોધસો,
 સુખે સુધારી જન્મભાદ પ્રેમજી વિરામરો. ૮

કાતમાને ગમે તેમ બોલવા માંડ્યું, અને મુસલમાન બાળકો સ્વીકાર ગયા. તેઓ એકદમ હુકીકતરાયને માર પીટ કરવા લાગ્યા અને હુકીકતરાયે પણ તેમની સામે યજ ગયો, અને જે તેની સામું આવ્યું તેની તેણે સારી પૂછ કરી. મૌલવીસાહેબ જ્યારે બહારથી આવ્યા, ત્યારે મુસલમાન બાળકોએ તેની પાસે ફરિયાદ કરી અને મૌલવીએ હુકીકતરાયને ઝગડવું કારણ પૂછ્યું. હુકીકતરાયે તેણે જણાવ્યું કે, “ પહેલાં એમનેજ પૂછો કે, પ્રથમ છેડ કાઢ્યું કરી હતી ? ” એનાં સમાધાનમાં મૌલવીસાહેબ બોલ્યા કે, “ બન્ને એમણે તને પહેલાં માળો આપી હોય અને છેડ કરી હોય પણ તને ધમકાવરખાવીને સારી કે નકારી કહેવાનો શો હક હતો ? શું તમે કાઢિર છતાં નોકરખતોને આમ કહેવાતી હિંમત કરી શકો છો ? ખરે, તું જે તો ખરો કે આતું ફળ તને કેવું મળે છે તે ! ” એટલું કહીને મૌલવી હક કરીને ઝટપટ કાઢસાહેબ પાસે ગયો અને તેને શાળામાં બનેલા સધળા બનાવ કહી સંભળાવ્યો. એ વૃત્તાંત સાંભળતાં કાઢ તો લાલ પીગાં થઈ ગયો અને તરતજ હુકીકતરાયણને બંદીખાનામાં મોકલી મૌલવીને સાંચે લખને તે સહેરના હાકેમ પાસે ગયો.

તે વખતમાં સિયાલકોટમાં અમીરબેગ નામક એક આયશી મુસલમાન હાકેમ હતો. તેણે કાઢ અને મૌલવીના મુખથી સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને તેમને ઉત્તર આપ્યું કે, “ બાળકોનું પાડવું ઝગડવું અને ગાળ મળાવું કરવાનું હમેશ થવાનું કરે છે. માટે એવી બાબતોમાં સારા અને વિચારશીલ માણસોએ ધ્યાન આપવું હવિયનું નથી. આપ એ ઝગડાને વધારે નજારો. ઇંકરાએને ધમકાવીને છોડી મૂકી હુકીકતરાયને પણ સારી રીતે ધમકાવીને જવા દો. ”

“ આપનું કથન સલ છે. પરંતુ ધર્મની આત્મામાં જુદી અને ન્યાયનો અવરોધ આવી નથી થકતો. એ અસર પોતાના લાભનો તો વિષય નથી ને ? નગરમાં બીજા પણ કાઢએ ક્યાં નથી ? તેમને આપ પૂછી જુઓ કે, એ પાતો જુલમમાન થાય અને નહિ તો એને કસ કરવામાં આવે ! ” એવો મેં જે ફેસલો કરેલો છે, તે બરાબર છે કે નહિ ? ” હાકેમની પાત સાંભળીને કાઢએ પોતાની વાતને પકડી રાખી.

કાઢનાં એ વચનો સાંભળી અમીરબેગ થોડીકવાર મંબીર વિચારમાં પડી ગયો અને લારપછી કહેવા લાગ્યો કે, “ ખરે તો એ મુકદ્દમે નગરના વિદ્વાનોને સોંપવામાં આવે છે. આપ કાલે દરબારમાં પધારજો. ”

હાકેમનો એ જવાબ સાંભળીને કાઢ ઉડી નગરમાં ફરવા લાગ્યો અને સધળા મુસલમાનોને ધર્મનું અનુચિત વ્યવહારો તનમનધનથી પ્રમત્ત કરવા લાગ્યો.

હુકીકતરાયના માતા પિતાને જ્યારે એ કંકાણના સમાચાર મળ્યા, તેવાજ વ્યાકુલતાથી ગાડાતા તેઓ કાઢ પાસે આવી પહોંચ્યા અને તેના ચરણોમાં માથું મૂકી રોષ રોષને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, “ અમારા એકના એક પુત્રને જીવથી ન મારો તે બાળક છે તેને એ અપરાધ એકવાર તો માફ કરો ! ” પરંતુ કાઢનું વજબ બનેલું હતું એ કષ્ટપૂર્ણ વચનોથી કિચિદમાત્ર પણ પીગળ્યું નહિ. વાલમલ અને ગીરાંના ગોકળ પાર નદાનો તેમને સકત વિષ અધકારમય બાસણ હતું. ! !

બીજા દિવસે સર્વ સાધારણ સભા (આમ દરબાર) બરવામાં આવી અને ત્યાં નગરનાં સર્વ સાધારણ અને મુખ્ય મુખ્ય હિન્દુ મુસલમાન મદાસ્યો એકઠા થયા. હાકેમે હુકીકતરાયના વાવનો લાર નગરના વિદ્વાનોનાં સિરે નાખી દીધો. નગરના જે વિદ્વાનોને આપનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે બધા મુસલમાનોજ હતા અને વિશેષમાં કાઢએ તેમને પાંચ

બાણી રાખ્યો હતો તેથી તેમણે કાજની કચેલી ન્યાયવ્યવસ્થાનેજ ચોગ્ય ઠેરવી તે એમકે,
 “હકીકતરાય માતો મુસલમાન થઈ ન્યાય મા તો તેનો વધ કઠવામા આવે ત્રીજો કોઈ પણ
 માર્ગ નથી”

એ વચનો સાંભળનાંજ હકીકતરાયનાં માતા પિતા મુર્ચ્છિત થઈને ધરણીપર ઢળી
 પડ્યા ! ત્યારે તેમને જ્ઞાન આવ્યું, ત્યારે તેઓ કાજના ચરણમાં પુનઃ મસ્તક ધરીને વિનવિત
 કરવા લાગ્યા કે, “આ અપરાધના દડ તગિકે આપ અમારું ધરમાર, ધન દોસત જે કંઈ છે,
 તે લઈ લ્યો; પરંતુ અમસ્તો પુત્રપર દયા કરીને તેના પ્રાણ ન લ્યો ! જીવનદાન દો”

કાજએ મોઢું ઉતારીને ઉત્તર આપ્યું કે, “શું તમે અને ધનનો બોલ બતાવી મને
 ધર્મથી ચળાવવા માગો છો? એ કામ મારાથી કદાપિ થશે નહિ”

ખરેખરે કોઈએ સાચ કહ્યું છે કે - જિસ તન સામે વદ તન જાને, કોઈ ન જાને કુ અ
 પરાયા.” કાજને હકીકતરાયની હૃદયવ્યથાની કલ્પના પણ ક્યાથી થઈ શકે !

એક તરફ ન્યાયપગથણ અમીરએજ હાકેમના મનમા એક તુચ્છ અપરાધ માટે આવે
 કોર દડ વજ્રસમાન વેદના ઉપભવતો હતો અને બીજી તરફ એના વિરુદ્ધ પક્ષી કાજ અને
 મૌલવીના અમાલેલા મુસલમાન વિદ્વાનો મિલ્લજથી ઉભા ઉભા જોઈ રહ્યા હતા કે, “અમીર-
 એજ હિન્દુઓનો પક્ષ કરે, તો એને પણ કાદિર હરાવી, પદમથ કરી નાખવો” એથી અમીર
 એજ પોતે પણ અપમાન થઈ ગયો હતો પરંતુ એક ન્યાય પરાયણ નરથી તે ગમે તેટલો
 દબાણમા આવે, તો પણ અન્યાયમા સમતિ આપી શકાયજ નહિ. એ સિદ્ધાન્તને અનુસરી
 તે નિર્ભયતાથી કહેવા લાગ્યો કે, ‘ભાઈઓ ! જેને તમે આવે પ્રયત્ન દડ આપ્યો છે, તે એક
 નાદાન બાળક છે કે જેને હિન્દુ ધર્મના નિયમોનું પણ જ્ઞાન નથી, તેમજ મુસલમાન ધર્મના
 નિયમોથી પણ એ તેટલોજ અજ્ઞાન છે મારે એણે જે સારા માઈ વચ્ચેના ઉચ્ચાર્યા છે, તે
 માન અદ્દાં તદ્દીથી સાંભળેલી વારોને આધારેજ એમકે છોકરા પરસ્પર લડે વડે છે અને એક
 બીજાના માથાપને માથો પણ આપે છે, પગનું તે ગાળોનો બાવાર્ય તેઓ સમજના નથી, જે
 તેઓ તે ભાવાર્ય સ્મરજતા હોત, તો પાછા તરત તેમનો મેલાપ થઈ ન્ત જાત તેઓ એક
 બીજાની માથો સાંજીનેજ માથો બક્યા દરે છે એમનામાં દેવ બુદ્ધિનો બાવ નથી, અર્થાત્
 હકીકતરાયજીએ પણ બાળકબુદ્ધિની સાંજીને વઢે વાઢે પયગખરકુમારીને માથો આપેલી
 છે દેવ બુદ્ધિથી નથી આપી’

પરંતુ કાજ, મૌલવી અને ન્યાય આપનારા બીજા ગૃહસ્થોને એ વિચારો મારક ન
 આવ્યા, તેઓ કોપથી નીચા ઊંચા થવા લાગ્યા તેમની આંખો સતી જોળ થઈ ગઈ

જ મજાએ મહા કોપ મુકત મુદ્રાથી કહ્યું કે, “જે આને ચાર્ય દંડ નહિ આપવામા આવે,
 તો આપા દેશમા હોઈ ઘઈ જશે અને બળવો જાગશે હિન્દુઓ અભિમાનમા તો આવીજ
 ગયા છે, અને જો આ જવતો બચશે તો તેમના અભિમાનમાં વધારોજ થશે ॥ તમે નથી
 જાણતા કે, હિન્દુઓમાનાં સિખ લોકો મુસલમાનોથી કેવી બદ્ધમુદ્રાથી વર્તે છે તે? અને
 તેઓ હિન્દુઓને કાંઈ પણ કહેતા નથી કારણકે તેઓ જાણે છે કે, એ તો અમારા ભાઈઓ
 છે માટે જો હકીકતરાયજી સિક્કા નહિ ચાખ, તો સિખો પ્રમાણે સાધારણ હિન્દુઓ
 પણ મુસલમાનોના ઘગ્યાર લૂટવા તૈયાર થશે શું એક ધર્મી મુસલમાન એક કાદિરના મુખથી

શ્રી 'શમ્ભુસ્તુતિ'

(ચતુર્થાદ્ય—મોરળી નિવાસી શુકલ સ્મૃત્યકર સીમલર—વેરાવળ)

શિખરણી

અહો ભોળા મોહો ! ગુણરહિત ચોગ્રમુર મહા
સમર્થી સાધીને અત્યંત અભિલાનદ લાગતા
વેદોદી વિદ્યાત્મા વિરપ મળી માયા અગ્રણ્યમા
વળી માયા કીધી સગુણ મનુષ્યની રમતમા. ૧

શિવે છાપો સર્વો શક્તિ રવિ અને અગ્નિ ગુણમા
ત્રિનેત્રે રાખ્યા છે જગત તણિ માયા અવવવા,
શક્તી નેત્રે વૃદ્ધી રવિ દગ ચક્રી પ્રુષ્ટિ કરતા
કરો એ સંહારે અનલ નયને કળી રૂપમા. ૨

મહા ક્રોધી સમ્રો મહન મદ મોહ્યો અનલથી
ગણ્યાયા ગોગીન્દ્રે વચ ચંદ્ર બાને કામ તમથી
ઉતારી ગયાને ભગીરથ વૃષે સ્વર્ગે ચરથી
મહામા ગીધી તે અગ્રણ્ય પર્વો પ્રેમ મનથી. ૩

અહો ભોળા શમ્ભો અસુર વળિ ભક્તો તમ તણા
જરા ભક્તી દેખી પ્રસન્ન બદ આતા હૃદયમા
આતી ભોળા ભોળા નહિ કપટ પુદી હૃદયમાં
નહી છુ હે સમ્રો ગુણ કુખ કરો દૂર પગમા. ૪

નગુ છુ હુ બાળ હર હર ઉમાશન્ત તમને
અવિદ્યા સમુક્ત મુજ હૃદયમા દુઃખ અતિશે
સર્વોપી આવીને નજર કરિ મીઠી કર મહો
ઉગારી દુઃખથી સુખમય અને શાશ્વત કરો. ૫

ન બાલુ ભક્તી નિશ દીન રથો પાપ કરવો
ન પામુ ઉદાર કદિ નથિ કર્યો કાષ મુદ્રો
રહુ છુ હુ નામ કરિ મરિ જરા આત્રિ કવિતા,
શુણીને આ સમ્રો અદ અદ કરો રદાય કરવા. ૬

પિતા પ્રાપ્તે ઉભો નયન કરિ નીચા તનવે જે
રથો ભેડી દરતો મુખ થમિ નહીં સખ નિસર્ગ
નિરે છે સલાળા જનક મુતને તો દરખિને
ગણી તેવો ને મહણ મરિ નો પ્રેમ કરીને. ૭

ધર્મવીર હુકીકતરાયજી.

અથવા

પ્રુશીદિ પંજળ.

“ભારત જીવન” માટે ખાસ લખનાર ઠક્કુર નારાયણદાસ વિસનજી ચતુર્લુજ.

“મુસાફરનો” અધિપતિ.

પંજળ અને મધ્ય હિંદુસ્તાન કે જ્યાં મુસલમાન બાદશાહોની સત્તા પશ્ચિમ લાંબા વખતસુધી ચાલી હતી, ત્યાંપણ આપણા આર્યધર્મના પરમપૂજ્ય પ્રદાશીલો ધર્મ માટે પોતાના પ્રયત્ન પ્રાણનું બલિદાન આપી, વિશ્વમાં પોતાની અચ્ચત કીર્તિ પ્રસારી ગયા છે; અને તેમની સંખ્યા પણ એક બેની નહિ, કિંતુ અનેકની છે. ધીમે ધીમે તેમના ચરિત-અમૃતનું ‘ભારતજીવન’ના મુગ વાચકોને પાન કરાવવાનો વિચાર છે અને તેના પ્રારંભ તરીકે આજે ધર્મવીર હુકીકત રાયજી અથવા પ્રુશીદિ પંજળ (પંજળનો સર્વ) નું કરુણાપૂર્ણ ચરિત આપવામાં આવે છે. અસ્તુ.

એ ધર્મવીર બાળકનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૮૦૨ માં પંજળ દેશના પ્રસિદ્ધ નગર સિયાલકોટમાં થયો હતો. એના પિતાનું નામ વાધમલ અને માતાનું નામ ગૌરાં હતું. એ પૂરીખત્રી જ્ઞાતિનો પુરુષ હતો. વાધમલજી સિયાલકોટના હાકેમની દરબારમાં એક ઉચ્ચપદ પર નોકરી હતા. ઉચ્ચપદ અને ઉત્તમ જ્ઞાતિના હોવાથી એના પુલદીપક પુત્ર હુકીકતરાયજીને વિવાહ સંબંધ સિંદસ પ્રદાયના એક ઉચ્ચવંશ ક્ષત્રિયની પુત્રી સાથે થયો હતો. જ્યારે હુકીકત રાય વિવાહ પ્રસંગે પોતાના અસુરાલભમાં ગયા, તે સમયે અવસુર એ બાળકની મોહિની મૂર્તિ અને ભાવિ પ્રારબ્ધસત્તાને નિહાળી મોહિત થઈ ગયો, તેથી કેટલાક દિવસસુધી તેણે પોતાના જમાઈને પોતાને ઘેર જ રાખ્યો, અને તેને પોતાના ધર્મની મહત્તાનું જ્ઞાન આપતો રહ્યો. અવસુરના ઉપદેશનો હુકીકતરાયજીના પવિત્ર અને નિર્મળ અંતઃકરણમાં ધણોજ સારો પ્રતિબંધ પડ્યો. તે ધર્મનો સત્ય પ્રેમી સલ વીર બની ગયો. ત્યાંથી હુકીકતરાય જ્યારે પાછો પોતાના પિતાને ત્યાં આવ્યો, ત્યારે તે સાત વર્ષના વયમાં જે શાળામાં શીખતો હતો, તેજ શાળામાં તેને પાછો રાજકીય ચર્ચા-લાપા શીખવા માટે મોકલવામાં આવ્યો. હુકીકતરાય નિયમથી નિઃશસ્ત્ર શાળામાં લખવાને જતો હતો અને સુશીલ બાળકને યોગ્ય લાગે તેવી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસે શાળાનો શિક્ષક (મીલવી) બાળકોને એકલાં મૂકી કોઈ કાર્યના કારણથી ક્યાંક ગયો હતો તે પ્રસંગેના લાલ લઈ કેટલાક મુસલમાન બાળકોએ પોતાની સ્વાભાવિક રીતિને અનુસરીને ત્વનાકારણ હુકીકતરાયને છેડવા માંડ્યો. પરંતુ ધણીકવાર સુધી હુકીકતરાય શાંતિધુરી ચુપચાપ બેસી રહ્યો. મુસલમાન બાળકોએ એને માત્ર બેઠેલો જોયો એટલે તેઓ વળી વધારે બ્રૂહિકયા અને તેને “કાફિર, બેદમાન, જીતપરસ્ત (વર્તિપૂજક)” ઇલાહી શબ્દો કહીને દેવી દેવતાઓને પણ થયે-ઝા બલિપ્રદાન કરવા લાગ્યા. સીમાને ઉલ્લંઘીને વિશ્વ આગળ વધી ગયો એટલે હુકીકતરાયના હૃદયમાં પણ કોપનો અગ્નિ પ્રકટ થયો અને તેથી તેણે મુસલમાની ધર્મના આગ્રહોને અવગણી પથગંગર સાહેબની બેટી બીબી

દુર્વચનો અને તેમનાથી થતા કષ્ટને મૂકે મોટે સહન કરી જાય? એમ યરો, તો પછી મુસલમાનોને બીજા રહેવાની હિંદુસ્તાનમાં જગ્યા પશુ રહેશે નહિ ! !”

અમીરખેગે કાજી, મૈસવી અને ખીજ કેટલાક મુસલમાનોને ખાનગીમાં લઈ જઈને કહ્યું કે, “આપ જાણો તો છોજ કે, એ યુનાહ એક નાદાન છોકરાને હાથે થએલા છે કોઈ સમજદાર જવાન અને ધાર્મિક હિંદુથી નથી થયો. એટલા માટે મારું કહેવું એમ છે કે એને સાધારણ દંડ આપીને છોડી દેવામાં આવે, તો કાંઈ ચિન્તા જેવું નથી. એને કડિન શિક્ષા કરવાથી હિંદુ પ્રજાના મનમાં ભયંકર પરિણામ થશે, અને તેથી તેઓ જો ખીજું કાંઈ પશુ નહિ કરી શકે, તો પશુ આપણા નગરને તો અવશ્ય ત્યાગી જશે. એથી એક તો નગરની શોભા જતી રહેશે અને ખીજું રાજ્યની આવક ઘટી જશે, ત્રીજું દેશમાં દંગો ફસાદ થશે અને યોધું સિખ લોકો વધારે ત્રાસ વર્તાવશે. એથી રાજ્યને ધણીજ હાનિ થશે. વળી તેઓ જ કોઈ આપણા શત્રુના નગરમાં જઈ વસ્યા, તો એક નવા દુશ્મનથી ખીવાનું થશે.”

“મને ધણીજ ખેદથી કહેવું પડે છે કે, સાંસારિક લાભોની હાનિને વિચાર કરી, પરલોકના લાભને ધિક્કારી આવી રીતે કાફિરોનો પક્ષ કરવાને આપ બહારનીકન્યા છે. શું આપનાથી એ સિદ્ધાન્ત અસત્ય છે કે, ધાર્મિક નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવાવાળો - મનુષ્ય નરકનો નિવાસી થાય છે, તે ખીજું આપનામાં એ સામર્થ્ય ક્યાં છે કે, આપ પોતાની પ્રજાથી ધાર્મિક નિયમો વિરુદ્ધ કાંઈપણ કાર્ય કરી શકે? જેની આગળ મોટા મોટા સહેનશાહોને પશુ માથું નમાવવાનો વખત આવેલો છે, આવે છે અને આવશે, ત્યાં તમે તે શી ગણતરીમાં !” કાજીએ કાપથી લાલચોળ થઈને કહ્યું.

કાજીના એ વચનો સાંભળી મૈસવી ધારી અમીરખેગ પાછો દરબારમાં આવી બેઠો. તે સમયે આરે તરફ તેને કોઈ આશ્ચર્યકારક રંગ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો. એની જમણી બાજુએ મોટા મોટા મુસલમાનો ધર્મશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોને આગળ રાખી બેઠા હતા અને હજારો મુસલમાનો તેમના નેશમાને નેશમાં અહીં તહીં ફેર મારતા હતા. તેઓ પરસ્પર શ્રમવાર્તાલાપ કરતા પશુ સંભળાતા હતા અને ઝાંખી બાજુએ ગોરા અને વાઘમલ કેટલાક હિંદુઓ સાથે ઉમાં રહી વારંવાર જમીનને ચૂમી હાથ જોડીને દીનમુખે આર્જવતાથી એજ વિનતિ કરતા હતા કે “મીર સાહેબ ! પરમેશ્વરે આપને પોતાની સંજિના કાઢેમ બનાવી આ ન્યાયઆસનપર બેસાડ્યા છે, તો તેને કલકિત કરશો નહિ ! પક્ષપાતને ત્યાગી ન્યાયના ભાગી થશો, તો પરમાત્મા આ લોકમાં અને પરલોકમાં તમારું ભલું કરશે !” જેને સસાર સંકટની કલ્પના પશુ નહોતી એવો એક પદ્મ વર્ણના વચનો અને સ્વરપદ્મદર તરફ બાળક એ સમસ્ત ઘટનાને સાતિથી અવલોકતો એ-ધ્યાનથી ઉભો હતો. એ કાજી પાડ ? એજ આપણા પ્રસ્તુત વિષયનો નાયક હકીકત રાય હતો. અમીર બન્ને તરફથી ફસાવેલો હતો. કાજી કે, એક તરફ શરા (ધર્મવ્યવસ્થા) મુખ નિકારીને ઉભી હતી અને ખીજી તરફ ન્યાય અન્યાયી ન થવાનો પોફાર કરતો હતો. જો અમીરખેગ શરાનો અનાદર કરે, તો પોતેજ કાફિર કરવાંથી માર્યો જાય, અને અન્યાયથી હકીકતરાયનો વધ કરે, તો ધર્મશાસ્ત્રના અનાદર કરી પાપી બને. હવે તે કહે શું ? ગમે તે રીતે પોતાના શિરપરથી એ ભાર ટાળવાના હેતુથી તેણે એ મુર્દમાને સારોના નાજિમની કચેરીમાં ફેરબદલી કર્યો અને પોતે જવાબદારીમાંથી છૂટા થયો.

સ્વદેશ પ્રેમી મહાત્મા વિવેચ મેઝોની.

(સાધન પાને ૧૧૦થી ચાલુ)

(૧૦)

એવુ થવા છતાં મેઝોની કિયિત્તુ પણ ગભરાયો નહીં । જોકે તેની શોધ માટે ચારે તરફ સુખ માણસો અને સરકારી ડીટેક્ટીવો ફરતા હતા તેટલું છતાં પણ તે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ-માજ રહ્યો. તેમ થવાથી તેના જે પરમ મિત્રોએ પણ આશ્ચર્ય કરી શહેર બહાર જવા સમ-જાણ્યો જે તેમજ થયું હોત તો તે કદી પણ દેરા બહાર જાત નહીં ઇસ ૧૮૮૬ માં તેણે ઇંગ્લાંડ જવાનો વિચાર કર્યો. હવે તેનું ચિત્ત અત્યંત વ્યાકુળ રહેવા માંડ્યું તેને નિત્ય એજ ચિંતા થતી હતી, કે જે માર્ગ ઉપર પોતાનું ધારણું કામ તે કરે છે તે માર્ગ સત્ય નથી પોતાનો હિંદુશ પાર પાડવાનો પરિશ્રમ સફળ થશે કે નહીં તેની હવેજ તેને ચકા થવા લાગી

જે માનસિક વ્યાકુળતા માટે મેઝોની કહે છે કે જે હુ ખીજાં સોવર્ય જીવિત રહીશ તો પણ આ કૃતાંત કામને કદી પણ છુટીશ નહીં તેમજ એ વ્યાવહારિક વ્યવસ્થાને વિસારી શકીશ નહીં- મહેને એટલું બધું સંકટ ભોગવતું પડ્યું છે તથા મારો વધ પતિત થતો આત્મા બચે છે તે વિકળ સમયની બ્રમણ્યને પણ છુટી શકીશ નહીં આ વિષયને કદીપણ જીવદાપર લાવવો નહીં એવો જે નિશ્ચય કર્યો હતો પરંતુ જે મનુષ્યો મારી પાછળ follow થશે, એને જેને મારા જેવોજ દેશભક્તિનો ઉન્માદ રહેશે તેને મારો આ લેખ અવશ્ય ફેર્ય આપશે અને મારું ઉદાહરણ તેમના ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરી લાભદાયક તથા રચિકર થશેજ તેજ કારણને લીધે એવા વિષયોનું જી વિસ્તાર પુરવક વર્ણન કરીશ મારી તે વખતની માનસિક વ્યવસ્થા કેવળ સન્માનના તથા બ્રમણ્ય પર નિર્ભર હતી મારી અનુમતિ પ્રમાણે, જે મનુષ્યો પોતાના જીવન ને કોઈ મહાન કાર્ય નિમિત્તે સમર્પણ કરે છે તેને એવી માનસિક વ્યવસ્થા અવશ્ય ભોગવવીજ પડે છે મહાર હૃદય પ્રેમથી હમેશા પરિપૂર્ણ રહે છે અને સદા સુખની આશા કરતો રહે છે તે સુખ કદાચ મારે માટે નહીં તો ખીજા કોઈ પણ વ્યક્તિને માટે, કોઈપણ પ્રકારની આશા કરતો રહે છે પરંતુ થોડા દિવસો થયા સંસારિક કુખ અથવા કાળની ગતિથી હુ એવો કુખી થયો છું કે જેથી વૃધ્ધાવસ્થા સમાન શિથિલતા મારા શરીરમાં આવી છે જેમ કોઈ વૃધ્ધ મનુષ્યને એક વિશાલ નિમિત્ત જગતમાં એકસો છોડી દેવાથી તેને ત્યુધી નિકળવું એક લાયકર રૂપેજ ગ્રામ્ય છે તેજ પ્રમાણે મહારાનેત્રો સમક્ષ પણ તેવોજ સમય આવી ઉભો રહ્યોછો મારી જાતીય મન કામનાની સફલતા થોડા કાળમાજ અસમ્ભવિત જણાવાથી અથવા મારી પાર્ટી પક્ષ વાળાઓ જિજ્ઞાસુ થઈ ગયાથી અથવા અન્યાયથી જયવા માટે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડથી નક્કસતું પડ્યું તેથી એવું લાયકર રૂપ જણાવું નહોતું પરંતુ કારણ માજ એજ હતું કે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં જે જે કાર્યોને પ્રારભ કર્યો હતો તે સઘળું વ્યર્થ ગયું તેમજ જે કંઈ દ્રવ્ય મહારી પાસે હતું તે સઘળું ખરચાઈ ગયું વળી સુખ્ય કારણ એ પણ હતું કે જેને આધારે હુ મારું કામ કર્યો જતો હતો તે પ્રેમ અથવા પરસ્પર વિશ્વાસ હતો તે પણ જતું રહ્યું. મહેને ચારે તરફ બ્રમ બ્રમ દેખાવા લાગ્યો જે મિત્રોએ સુખ ચિન્તનાની સુખ્ય અત કુરજ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી અને કઠિનમાં કઠિન કામમાં પણ મહારી સદાપના કરવાનું જે મિત્રોએ પણ કર્યું હતું તે મિત્રો પર, પણ હવે મહેને વિશ્વાસ ન રહ્યો મહારા બાકા ભાગોથીજ મહારા પરમ મિત્રોના હૃદયમાં પ્રજ્ઞા સદા ઉત્પન્ન થઈ તેમ થવા છતાં

પણ મહારા વિષે તેઓ શું અનુમાન કરે છે તે મેં જાણવાની પણ ઇચ્છા કરી નહીં. પરંતુ જે જે મિત્રો ઉપર હું ધણી પ્રીતિ રાખતો હતો તેમણે પણ મહારા પશ્ચિમવર્તી ઉપર શકે-કરી. તેને મહેને અત્યંત દુઃખ થયું. તે મિત્રોએ જ્યારે-જ્યારે તરફથી મહારા ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે જ તે બાબતનું મહેને જાન થયું. તેથી હું તે સમયે અલિપ્ત થયો તે સમયે મહારે મિત્રો તરફથી ધીરજ મેળવવાની આવશ્યકતા હતી કારણકે તેઓ જ મહારા સધળાં અકારણિક વિચારોને જાણતા હતા અને તેઓ જ મહારા સુખ દુઃખમાં સહકારી થઈ રહ્યા હતા. ખરેખર અણીના સમયે મહેને મહારા પરમાત્મેની મિત્રોએ વિશ્વાસવાત કર્યો અને મહારો ત્યાગ કર્યો. આ સંસારમાં મહેને મહારી માતા સિવાય બીજું કોઈ મહાર લાગ્યું નહિ તે જ સમયે મહારા ચિન્તનમાં એક મંત્ર ઉત્પન્ન થઈ કે કદાચ આપો સંસાર સત્યમાં વર્તેલો હોય અને માત્ર હું જ મિથ્યા ભ્રમમાં હોઉં છો? મહેને મહારા માનસિક વિચારો ભ્રમ જેવા જણાયા, મહેને જણાયા કે તેમાં સત્ય ભેદ માત્ર નથી અને મહેને પોતાનાં સધળા કાર્યો સ્વાર્થ-લાભ-વશ પ્રતીત થવા લાગ્યાં, અને હું માત્ર સંસારમાં જ્યને મારે જ આમ બટકું છું એમ પણ જણાયું. કદાચિત્ત મેં સ્વાર્થ સાધનના હેતુથી, પોતાના મનોવચને, એક ઉચ્ચતમ ભાવ આપીને, પોતાના ચિન્તને, જે સદૃશ મા સિધ્ધ થઈ શકે એવી મન કામનાઓથી પાછું ફેરવી લીધું. જે દિવસે મહારા હૃદયમાં આવી શકેલો ઉત્પન્ન થઈ તે દિવસે હું ધણો ઉદાસ હતો અને મહેને જણાયા કે જે દોષનું કાંઈ માર્ગ નથી એવા દોષને હું ભાગી છું. જે મનુષ્યો રણભૂમિમાં ગાળીયોથી માર્યા ગયા તેમનું ભયંકર દ્રવ્ય, મહારા નેત્રો આમ જ તરવા લાગ્યું અને એ સધળા પ્રાણુ-વધની હત્યા મારે માથે મેળી છે એવું મહેને જણાયું. મહારે લીધે જ આટલા બધાના પ્રાણ વધ થયા, જે આ પ્રમાણે જ હું ઇટલીના યુવકોના હૃદયમાં સ્વતંત્ર સમિતિના અંકુરો ઉત્પન્ન કરતો રહીશ તો એવા કેટલા પ્રાણ નષ્ટ થશે? કદાચ આ પણ મહારો ભ્રમ જ ભ્રમ હોય, અને પરમેશ્વરની એવી જ ઇચ્છા હોય કે ઇટલી હવેથી પોતાના કરના અધીગત જાતિઓના સ્વાધીનતા રહે,

સંસારમાં પ્રેશ સા પ્રાપ્ત ન કરે, અને પૃથ્વી તલ ઉપર કોઈ કાર્યને યોગ્ય ન થાય, બિવિધ્યત્ના વિષયમાં, પ્રથમથી જ હું એક અનુભવિ દર્શવી શકું. તેવી અગમ વાણીને અનુકૂળ થઈને લાખો શબ્દો, ખરવા મારવા તરફ કરે એવી શક્તિ મહારામાં કદી પણ આવી શકતી નહોતી આ મિથ્યાભ્રમને જે નાશો પ્રભાવ, મહારી વૃત્તિ પર થયો તેનું વર્ણન કરવું એ મહારા સામર્થ્યની બહાર છે માત્ર એટલું જ કહેવું અભિપ્રાય છે કે કલેશથી હું ઉન્નત જેવો થઈ ગયો. કદાચિત્ત રાત્રે ઉઘામથી જ ચમકી ઉઠતો હતો, અને ચિત્તવિભ્રમ થવાથી યવનિકા તરફ દોડતો જતો હતો, કદાચિત્ત જેકળ-રિક્ત મહેને ગોલાવે છે એવી જ ભાવના મહારા ચિત્તમાં સધ આવતી હતી. કદાચિત્ત સ્વત વિના પ્રયોજને હવે ઉભો થતો અને કમ્પતો કમ્પતો બીજા આરડામાં ચાલ્યો જતો, કદાચિત્ત એવી ભાવના થતી કે અમુક મિત્ર મહારે મારે એકાએક, તેને જાણે મળું, જે કે હું જાણતો હતો કે તે કારાગારમાં છે, અથવા તે સેફ્ટો માઈલ વેગે છે. કદાચિત્ત જરા જરા વાતમાં, મહારા નેત્રમાંથી આંસુનાં ટીપા પડી જતાં અને હું રડતો હતો. સાંમારિક પ્રત્યેક વસ્તુ ઉપર મહેને એક પ્રકારનો વિરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો સુંદર સુંદર વસ્તુઓ પણ મહેને ભયંકર જણાતી હતી મહારી દ્રષ્ટિ તથા મહારા ચિત્તને અત્યંત પ્રિય એવું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય, તે પણ મહેને ભય જનાવતું હોય એવું જણાતું હતું. મહારા ચિત્તમાં હવે એવી ભાવનાઓ ઉભાલાગી કે જે મનુષ્યે જ મહારા સ્થાનું જુએ છે તે જાણે મહેને સમજત કરે છે, મહેને કંઝા અને દયા, દ્રષ્ટિથી જુએ છે, નિઃસંદેહ જે યોગ

દિવસ આવી દશા રહી હોત તો અવસ્યજી ઉન્નત સ્થાન જાત. અર્થવા આત્મમાં કરી નોખત. એક સમયે મહારાજ સગીરે રહેનાર મહારાજ એક મિત્ર, પોતાના પુત્ર સાથે કોઈક પોતાવાપ કરતો હતો. તે મનુષ્યની વાતોથી મને એક પ્રકારની ધૂષણ ઉત્પન્ન થતી હતી. પુત્ર મહારાજ આપણી તરફ દષ્ટિ જતાવી, પિતાને કહેતો હતો કે તે આવીને મને મળે, અને વિપદ કાલમાં મહારાજ સાથે રહે તો હું ધૂષણ ખુશી છું. "એ ઉપરથી પિતાએ ઉન્નત આધીકારે તેને એકલોજ રહેવા દો. તે એકલોજ પ્રસન્ન ચિત્તે, તે નો સંદર્ભ વિદ્રોહનીજ ફિકરમાં રહે છે" સત્ય છે કોઈની ચિત્તવૃત્તિનું વર્ણન જાણીને એ અત્યંત કઠિન છે. અને જેઓને ખીજ સાથે અધિક પરિચય નથી હોતો તેવા સમયમાં તો કેવળ અસંભવનીય છે. એક દિવસ હું પ્રાતઃકાળમાં ઉઠ્યો તો મહારાજ ચિન્મય હોય ચાલત માલમ પડ્યું. તે દિવસે તે સમયે મને એવું જણાયું કે જાણે હું મોટા દુઃખ અથવા કલેશની અવસ્થા ભોગવી ઉઠ્યો છું. આ સમય મહારાજ સદાને માટે વ્યાકુળતાનો હતો, રાત્રિની નિદ્રા ઉપરાંત પ્રાતઃકાળે ઉઠતાં જ હું અવસ્ય ચિંતાગ્રસિત થઈ જતો હતો. જાણે દુઃખ કલેશ એકત્રિત થઈ મને ઘેરી લેતાં હતાં પરંતુ તે દિવસે મહારાજ ચિત્તની સ્થિતિ એવી નહોતી. ઉલટું મને એમ જણાયું હતું કે સુષ્ટિ પોતેજ મને ધેર આવી રહી છે અને પ્રેમ વશ યદ્ય મને જોઈ હાસ્ય કરી રહી છે સૂર્યના સમાન પ્રકાશથી મહારાજ શરીરમાં પુનઃ સંજીવની સક્રિયતા સંચાર થવા લાગ્યો. મહારાજ ચિત્તમાં પ્રથમજ એવો વિચાર થયો કે મહારાજ સર્વ આપણીઓનું મૂળ મહારાજ સ્વાર્થ-સાધના છે. અને હું જીવનનો અર્થ ઉદ્દેશ્ય અશુદ્ધ સમજી બેઠો છું. હવે મહારાજ અવસ્થા એવી થઈ ગઈ હતી કે જેથી હું એકાગ્રચિત્ત થઈ મહારાજ તથા મહારાજ ચારેતરફની અવસ્થાની પરીક્ષા કર. યથાર્થ રીતે તો સર્વ શીસોસૌરીત મૂળ એજ પ્રેમ ઉપર છેક જીવનનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ શું કહી કોઈ માને ના માને તોપણ સદૃશ દ્રષ્ટિથી જોતાં તમામ શીસોસૌરીત એજ મૂળ જણાય છે. ભારતવર્ષના પ્રાચીન ધાર્મિક પુરોહિતે જીવનનું મૂળ, ચિત્ત નિશ્ચિત કહ્યું છે તેથીજ અહીંના મનુષ્યોમાં આલસ્ય તથા પરસ્પરમાં લીન કરી દેનાર પ્રકૃતિ આવી ગઈ છે ક્રિશ્ચિયન મતાવલંબીઓએ જીવનને એક પુવારો કરાવ્યો છે અને તેથીજ સાંસારિક દુઃખ કલેશોને ધીરજ તથા પ્રસન્નતા પૂર્વક સહન કરવાનો ધર્મોત્સાર નિયમ દરાવ્યો છે. અને તેનાથી બેચવાનો યત્ન કરવો એનેજ પાપ કહ્યું છે એ મતવાળાએ સંસારને કુખનું ધર કહ્યું છે એમનાં મતાનુસાર સંસારની સર્વવસ્તુઓને પૃથ્વીની તુચ્છ-દૃષ્ટિએ જોવું એજ મુકિત આપાવી શકે છે તે આરાધ્ય શતાબ્દિમાં મેટ્રિશિલીઝમે મનુષ્યની ધાર્મિક અવસ્થા બેહજાર વર્ષ પહેલાંની અવસ્થા કરતાં પાછળ હટાવી દીધી છે, તેથી મનુષ્ય જાતિ જીવનનાં મુખ્ય ભોગવાનો સમય વિચારવા લાગી છે. જેવી રીતે કોઈ કાળમાં ચિત્તપૂજક મનુષ્યો સમજતાં હતા અને વર્તમાન સમયે મનુષ્ય જાતિને સ્વાર્થી યવાનું પણ એજ કારણ છે, તેનાથી એવો પ્રશ્નિત સમય બધાઈ ગયો છે કે ધનની પ્રાપ્તિની આટમાં મનુષ્ય જાતિએ મરવા, મારવા તૈયાર થઈ રહી છે, તેથી તેનું અન્તકાળ એ યશ કે જેમ જેમ જોની ઇચ્છા પૂરી થતી ગઈ તેમ તેમ તે પોતાના સાથીઓને તજ વેગળા થઈ જાય છે. તેમના ચિત્તમાં કદી કદી ઉદારતા તથા સ્વતંત્રતા ના જાણે ઉત્પન્ન થતા રહે છે, પરંતુ તે જાણે એવા મંદ ચાપ છે કે લગભર દુઃખ પાતાં તે જાણે ચિત્તમાંથી ઉડી જાય છે, અને જેમ કુમારો વાયુમાં મળી ભૂખાય જાય છે તે પ્રમાણે તેનાં પણ પછી પ-તો લાગતો નથી. એજ કારણેને લીધે મનુષ્ય જાતિ માંસારિક લોક આગળ સિધ્ધાંતનું કાંઈ ખ્યાન-રાખતી નથી. તેનાં રૂળ પ્રજ્ઞા નહારાં આન્યાં છે, અને તે મનુષ્ય સમાજમાં દૃશ્ય સુધી ફેલાઈ રહ્યો છે. અને તેની દિન પ્રતિ દિન વૃદ્ધિ થતી જાય છે. મને

એવી ભાવના ઉત્પન્ન થઈ છે કે જેને એવા અભિમાન ઉપર ધૃષ્ટાણે પરંતુ વર્તમાન કાળ ઉપર તેનો જે પ્રભાવ પડ્યો છે તેનાથી હું ચર્ચિત નથી. કારણકે મને પ્રથમાવસ્થામાં એવી બામતોની શિક્ષા મળી હતી અને તેને મેં અઘણિ પર્વત હૃદય-પટલિકા ઉપર સચિત કરી રાખી છે. સર્વ સાધારણ ને ઘસભાવમાં રાખવાની ઇચ્છાથી, તેમને સુખભોગવર્તનો અધિકાર નથી એવો જે પ્રચાર કરે તે ગવર્નેમેંટ અથવા તે મનુષ્ય જાતિનો હું અંત કરણથી કદુચ્છ રહ્યો છું. જેકે બીજાઓના ચિંતમાંથી આ કનિષ્ઠ સિધ્ધાંતને દૂર કરવાનો મેં પૂરોશનકર્યો છે તોપણ હું મારા પોતાના હૃદયમાંથી હજી સુધી તેનું નિર્દેશન કરી શક્યો નથી. જીવનનો આવો વિરહ ઉપદ્રવ સમજવાથી મારી આસાના મરં દીપકો ઓલવાઈ ગયા હતા. તોપણ એ મનોવિચારે મને મોહ જાળમાં એવો ફસાવ્યો હતો કે તેમાંથી બહાર પડવું કાઢવું મારા સામર્થ્યની બહાર હતું. નિ સદેહ, મોહ એક પરમેશ્વરી પદાર્થ છે અને જીવનને સુખમય બનાવે છે તેવા સ્વર્ગીય પદાર્થને મોટા ધન્યવાદ પૂર્વક મદલુ કરવો ઉચિત છે. જે મનુષ્યની આપણે સેવા કરીએ તેણે તેના પ્રતિકારમાં અમારા ઉપર સ્નેહ તથા સહાયતા કરવી જોઈએ એ અમારો વિચાર કેવળ બૂબ ભરેલો છે પ્રેમનો આશય તો એજ છે કે તેના બદલામાં કોઈ સામાસિક વસ્તુની લાલસા કરવી નહીં મેં પોતાનીજ મેળે એવો મિથ્યા અર્થ સમજી, તેનાં સુખોને આવો નીચ દરજ્જો આપી દીધો હતો તેથીજ જ્યારે જ્યારે તે સુખ પ્રાપ્ત ન થયું ત્યારે ત્યારે હું નિરાશ થઈ બેસા. જાણે મેં જાતેજ એવું સ્વીકારી લીધું કે સુખ અથવા કુખ પડવાથી જીવન ઉપારયતું પરિવર્તન થાય છે આપણે તેના વિચાર કરી મેં મારો જીવન માર્ગ બદલી દીધો, તેનું પરિણામ એવું આવ્યું કે આત્માના મૃત્યુ રહિત થવામાં મને વિશ્વાસ ન રહ્યો મનુષ્ય જીવનમાં એક આવાગમન છે અને એક જન્મની કઠિણાઈમાંથી બહાર નીકળી બીજા જન્મમાં બીજી આપણે તેમાં પ્રવિષ્ટ થવાય છે અર્થાત પુન જન્મ થાય છે એ વિશ્વાસ ઉભી ગયો મનુષ્યનો આત્મા, જીવનના આવાગમનમાં બંધાયેલો છે. આ સાંસારમાં એક બીજા સમાન ■ તે પ્રત્યેક જીવનમાં અને માનસિક ભાવોમાં ઉન્નતિ કરે છે. પોતાના ધરમાની ખતિને સૂર્ય પોતાના કિરણોથી પ્રકાશિત ન કરી શકે અને તેથી સૂર્યના અસ્તિત્વમાં શંકા કરતો હોય તેવા મનુષ્યની પેઠે મને મારા કાર્ય માટે જ્ઞાન થયું એ સધળાનું પરિણામ એ આવ્યું કે મારા દિવસો કાચરતામાં પસાર થવા લાગ્યા. અને વિશેષ એ પણ થયું કે જેને મેં મારા પોતાનાથી વરજીત રાખ્યો હતો તેવા સ્વાર્થસાધનનો હું ઘસ થઈ રહ્યો તેનું કદલુ એજ હતું કે મારા જાણવાઈતાં એ સ્વાર્થ સાધનને મેં ઉચ્ચતમ તથા શુદ્ધ એણીના સમજી બીધા હતા મનુષ્ય જીવન એક મીશન છે, અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એક જીવ છે એ શિવાય બીજો કોઈ અર્થ રહેવો એ સર્વથા બૂબ છે. ધર્મ, સાધન અને શીશો-મોશી એ બધા બીજા વિષયોમાં ગમે તેટલા પરસ્પર પ્રતિકૂલ હોય પરંતુ મનુષ્ય જીવનનો કંઈક પણ ઉદાર અવગમ છે એ જાણતો સધળા એકમત છે. એવું નહીં જાણવાથી મનુષ્ય જીવનમાં ઉન્નતિ વા અવનતિ એ એક જેવું થઈ જાય છે કારણકે જ્યારે મનુષ્ય જીવનનો કોઈ ઉદ્દેશ નથી ત્યારે ઉન્નતિ અથવા અવનતિ કરતી એ કોને માટે કહેવામાં આવે છે? મારી અનુમતિ પ્રમાણે મનુષ્ય જીવનનો માત્ર એક એ જ ઉદ્દેશ થઈ શકે છે કે મનુષ્યમાત્ર પોતાની સર્વ હિન્દીયોને એવા પ્રકારે શિક્ષિત કરે કે તેઓ પોતાના ભાઈ-જગન માવનાં પ્રાણીઓની સર્વદા સહાયના કરે, અને સર્વ હિન્દીયો એકમત થઈ જીવનનો નિયમ ધારણ ?



સચ્ચિદાનંદ પ્રણય સ્વરૂપ.

(લખનાર શ. શ. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા. મુંબઈ.)

પ્રેમ એજ નિર્ગુણ નિરાકાર સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે. આ સંસારની માયામાં સ્ત્રીનો પાતે પ્રત્યેનો તથા પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યેનો પ્રેમ, માયાપનો પોતાનો બાળક પ્રત્યેનો પ્રેમ તથા જનસમૂહનો પોતાના છુટદેવ પ્રત્યેનો પ્રેમ, એ સર્વ પ્રેમના પાઠ લખ્યો બણ્યો મનુષ્ય છેવટે એ નિર્ગુણ નિરાકાર પ્રેમને પહોંચે છે. એ વિશુદ્ધ પ્રેમ તથા આપણુ પોતે એકજ છીએ એવું જ્યારે આપણા વિચારમાં યાવ છે ત્યારે આપણે પ્રેમમાં એટલા લીન થઈએ છીએ કે તે સમયે સત્ય વસ્તુજ માત્રમાં દેખાવા માંડે છે તથા આ સર્વ પ્રાણી માત્ર તથા આપણે એકજ છીએ એવો આભાસ થાય છે. આટલું જ્ઞાન અંતઃકરણમાં પ્રકાશિત થયા પછી કોઈ પણ પ્રાણી અથવા વસ્તુને દુઃખ ના નુકસાન થાય એવી કલ્પના આપણા સ્વપ્નામાં પણ આવતી નથી; કારણકે આપણે સર્વ પ્રાણીમાત્ર તે એક વિરાટ શરીરના અવયવ છીએ તેથી એક અવયવને દુઃખ આપવાથી આખા શરીરને દુઃખ થશે એમ આપણને લાગે છે. આ એકપત્ની ભાવના અંતઃકરણમાં પૂર્ણપણે ખીલી કે આ અખિલ વિશ્વની ઉત્પત્તિ તે સચ્ચિદાનંદ પરમેશ્વરથીજ થયેલી છે. આ ભિન્ન ભિન્ન જીવો બહારથી નિરાળા દેખાવા છતાં એકજ છે એમ દેખાવા માંડે છે અને અજ્ઞાનનો નાશ થઈ દેશ ભાવના સમૂહગી નાગ થાય છે. પ્રીતિનો વધારો થતાં થતાં વિશ્વસ દ્રઢ થાય છે. અને જ્યાં જ્યાં આપણે જઈએ અથવા જે જે માણસોને આપણે જોઈએ ત્યાં ત્યાં સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમેશ્વર નજરે પડે છે. આપણી વૃત્તિ સતત સત્ય શોધવા પાછળ લાગે છે. અને તેમાં આપણને જય મળે છે, એક કહેવત છે કે તલહાર બાંધનારનું કોઈનાર તલવારથીજ મોત થવાનું. હાખલા તરીકે વિચાર-શક્તિ હો, જ્યારે આપણે ગુસ્સે થઈએ છીએ ત્યારે આપણી વિચારશક્તિમાથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈનું પરિણામ આમા માણસ ઉપર પડે છે અને તેજ કોઈનો વિચાર તેનામાં ઉત્પન્ન થઈ તેનું પરિણામ આણું આપણા ઉપર આવે છે એજ પ્રમાણે ક્રોધ, દ્વેષ, તિરસ્કાર વિગેરે વિકારનાં પરિણામો પાછાં ઉઠતાં આપણા ઉપરજ આવે છે. આ કુષ્ટ વિકારો પૈકી એક પણ કુષ્ટ વિકાર ખીજાની તરફ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો પણ તેનો પ્રત્યાઘાત આપણા ઉપરજ આવે છે અને અધિક દુઃખ આપે છે.

જે સમયે આ સર્વનું મૂળ સ્વાર્થ છે અને અજ્ઞાન એ સ્વાર્થનું કારણ એમ આપણને દેખાવા માંડે છે તે સમયે ખીજાનાં કૃત્યો પ્રતિ આપણે કેટલીક ઉદ્ધર વૃત્તિથી જોઈએ છીએ જાતી મનુષ્યની દ્રષ્ટિ કદી સ્વાર્થ હોતી નથી તેને માલમ પડે છે કે આપણે તે વિરાટ શરીરના એક ભાગ હોવાથી જો આખા શરીરને હિતકર હશે તે આપણને પણ હિતકર થશે. "સંતોતી વિભૂતિ જનનતા કલ્યાણુ સાર છે" આપણા અંતઃકરણમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય અને પછી સ્વાર્થ કે અજ્ઞાની માણસસાથે આપણને કામ પડતું તો તેમાંથી આપણે સત્યજ ગાંધી લેવું. જ્યારે પરમેશ્વર પરમેશ્વરમાં જોવાશે ત્યારે તેને પરમેશ્વરજ ઉત્તર આપશે, અને પશ્ચાત્ત પિશાચસાથે જોઈશે ત્યારે તેને પિશાચજ ઉત્તર આપશે. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું

કે, પરમેશ્વરને ઓગળવાસાર આપણે પોતે પરમેશ્વર રૂપ જનવું જોઈશે “એમા કંઈ શીક નથી” આમ ધણીને વારવાર બોલતા સંબંધિએ છીએ આમ બોલતુ એજ અજ્ઞાનતા છે, જરા ઉડા ઉતરી અતદેષ્ટિથી વિચાર કરીશ તો પ્રત્યેક પ્રાણીમાનમા પરમેશ્વર-સામ્યદાનદ સ્વરૂપ છે એમ આપણને તેજ દાસે બાસશે

ન્યારે આપણે કોઈના ઉપર અંત કરીશુ તો તિરસ્કારે ઉત્પન્ન કરીએ છે સારે આપણેજ એ વિકાર-સામા મનુષ્યમા જન્મત કરીએ છીએ જે માણસને પોતાના મન ઉપર મુદ્દલ કાબુ રાખતા આવડતો નથી અને જે પારકા ઉપર આધાર રાખનારો છે તે મનુષ્યના ઉપર સામા માણસના વિચારો ઠસતા વાર દાગતી નથી અને તે વિચારોના તે દાસ બની જાય છે ન્યારે બીજા વિરે આપણે પ્રીતિ, દયા કરીશુ તો સારા વિચાર લાવીએ અને તેને સત્ય માર્ગ બતાવીએ સારે આપણે તેના ઉપર જીદગી સુધીની અસૈદ્ધિક સત્તા એસાડીએ છીએ જો આપણે હમેશા અંત કરીશુમા પ્રેમથી વર્તીએ તો તેવોજ નિર્મળ અને સુખદાયક પ્રેમ બીજા પાસેથી આપણને મળશે જો આખુ જગત આપણને આજ એવી ઇચ્છા કરતા હો તો પ્રથમ સર્વ જગતને તમે આદવા મડો

જે પ્રમાણમા આપણે બીજા ઉપર પ્રીતિ કરીએ તે પ્રમાણમા સામે ધણી આપણા ઉપર પ્રીતિ કરશે વિચાર એ એક શક્તિ છે તે જરા વિકારવાળો હશે તેવાજ નિકારવાળુ દુષ્ણ તેને પ્રાપ્ત થશે તેમજ સામા ધણી પાસેથી પણ તેવા વિકારવાળુ પરિણામ મળશે

આપણે બુદ્ધી બીજા ઉપર પ્રેમ રાખીને ચાલના માણુ કે સ્વાસાચવાસમાથી પ્રેમ તથા સાતત્યનાના તરવે એક સરખી રીતે ચારે બાજુએ પ્રસરી જશે તેથી જેના ઉપર આપણે પ્રેમ કરીએ છીએ તેનેજ નહીં પણ આપણી પ્રીતિ આખા જગતને ઢાકી નાખે, છે જુદી જુદી રીતથી વિચરતા આ પ્રીતિના વિચારો ચારે બાજુએથી પાછા આપણને આવી મળે છે.

મનુષ્ય શીવાયના બીજા પ્રાણી ઉપર પણ આ શક્તિનુ પરિણામ સાર થાય છે જો કોઈ પ્રાણીઓની મનોવૃત્તિ માણસ કરતા એટની દુર્બળ હોય છે કે જે વિચારની અસર મનુષ્ય ઉપર થતી નથી તે વિચારની અસર તથા તેના બીજા તેમજ સામા ધણી જલદીથી દમ્બલ થાય છે તેથી ન્યારે ન્યારે આપણને કોઈ પણ પ્રાણી મળે ત્યારે ત્યારે તેના અંત દરણુમા આ પ્રીતિનાજ બીજા નાખતા રહો એટલે તેના ઉપર પણ પ્રીતિ કરવી પ્રીતિને શબ્દ બોલવાથી અથવા તેના વિચાર દર્શાવવાથી તેનુ પરિણામ શ્રદ્ધ થાય છે અને એ બધાની બક્ષીસમા આપણે દરહમેશ સ્વાનંદના સામાન્યમા મગ્ન થઈએ છીએ

ચારે બાજુએ સમ્યદાનદ સ્વરૂપ દેખાય છે એવા જગતમા રહેવુ કેટલુ સુખકારક થાય પણ એવા જગતમા બધાને રહેવાનુ મળતુ નથી આ તરવે જેટલા પ્રમાણમા અંત કરીશુમા પેલા હશે તેટલાજ પ્રમાણમા માણસોમા તે સમ્યદાનદ સ્વરૂપ દેખવા માડશે અને એ વાર આપણને આ જગતુ ઇશ્વર ન્યાપી દેખાવા માડ્યુ કે જગતના દાલિકત્વ તરફ સમજળગી દૃષ્ટિ જતી નથી અને ન્યા ત્યા તે અનાઘત નિઃકલંક, નિર્વિકાર સ્વરૂપ દેખાવા માડશે, અને બીજાનુ નુકસાન કરવુ તે પોતાનુજ નુકસાન કરવા જરાબર છે એમ સ્પષ્ટ જણાશે

પ્રીતિ તત્વમાં આપણે એટલા ગરક થઈએ છીએ કે પ્રીતિરૂપી સુખાનો પ્રવાહ અટકાવ વગર એક સરખો વહેવા માટે છે અને જેની સાથે સુખધર્મમાં આવ્યા તેને એ પ્રવાહથી ભરી નાખીએ છીએ; અને એવીજ પ્રીતિ આપણને તેના તરફથી મળે છે આ પ્રમાણે આપણે સર્વત્ર પ્રીતિના આકર્ષણ બિંદુ બનીએ છીએ. જે અંશે માણસમાં આ પ્રીતિ વધે છે તે અંશે તે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ સાન્નિધ્યે ઉભુ થશે, અને એટલે અંશે તે સ્વર્ગપાસે, પહોંચશે; કારણકે બ્રહ્મની સ્થિતિએ પહોંચવાને એ પ્રીતિજ મુળકૃપ છે.

સારાંશમાં પ્રીતિજ સર્વ કંઈ છે. આ જીવનની તે કુચી છે અને તેની શક્તિ અખિભ જગતને હલાવી નાખે તેવી છે. પ્રીતિનોજ વિચાર કરી તમે સસારમાં રહે એટલે સર્વત્ર ખાણુથી પ્રીતિનોજ મોળાં તમારા ઉપર આવી ઢળશે. પણ જો હમેશાં તમારા અંતઃકરણમાં દ્રેષ અથવા તિરસ્કારના વિચાર હશે તો સર્વ જણ તમારો દ્રેષ અથવા તિરસ્કાર કરશે.

પ્રીતિના વિચાર આયુષ્ય વધારી આરોગ્ય બહે છે; એહેરા ઉપર અદૌકિક તેજ લાવે છે, તમારું જોલણું સર્ગને ક્ષયિકર થઈ તેમનાં અંત કરણે તમારી તરફ ખેંચાય છે. જેટલે અંશે તમે મનમાં બીજાને માટે પ્રીતિનો વિચાર કરશો તેટલેજ અંશે તમારા મન ઉપર મનથી કરીને તમારા શરીર ઉપર તેનું પરિણામ જણાશે અને સત્વરજ તમે શરીરને મજબુત તથા દીર્ઘાયુથી બનાવશો. વિચારોનાં પરિણામ માનસિક તથા ભૌતિક શરીર ઉપર સરખા થાય છે તેથી તમારા શરીરમાં અલૌકિક સામર્થ્ય પેદા થાય છે એ સામર્થ્ય તે સત્ય વસ્તુ પરમાત્મા ઉપરના પ્રેમની પ્રસાદિ છે. જગતમાં દેખાતી વસ્તુઓ ક્ષણિક છે, તેના ઉપરનો પ્રેમ પણ ક્ષણિક છે. પરંતુ સર્વથીપર, અદૃશ્ય વસ્તુ જે અખંડાનંદ તે પરમાત્મા, તેના ઉપરનો પ્રેમ, તેના ઉપરની આસક્તિ એ પણ અખંડાનંદ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે અને તેના ઉપરના પ્રેમથી, જેમ પરમાત્મામાં સર્વ શક્તિઓ રહેલી છે તેમ તમારામાં પણ સર્વ શક્તિઓ આવી જશે. પરમાત્માઉપર પ્રેમ રાખવાથી જ હુદ્ડ કુળોત્પન્ન મનુષ્યો પણ મોટા મોટા રાજાઓ થયા છે. વાક્ય સિદ્ધિ પ્રરૂપો કહેવાયા છે અને તેમણે જીવનપર્યંત તે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને જોઈ, ભણી, અખંડ આનંદ મેળવ્યો છે. હે મનુષ્યો! શુ તમે જીવન ધારણ કરી ક્ષણિક આનંદ મેળવવા ચાહો છો કે ચિરકાલને માટે આનંદ મેળવવા ચાહો છો. જો ચિરકાલને માટે આનંદ મેળવવો હોય તો જગતના ઉત્પાદક, અખંડાનંદ શ્રી પરમાત્મા ઉપર પ્રેમ કરો. જેમ દૂધમાં માખણ મેલુ છે તેમ તેજ પરમાત્મા તમારા શરીરમાં છે દૂધનું મંચન કરતાં માખણ નિકળે છે તેમ માનાસિક વિચારોનું મંચન કરતાં તે પરમાત્માનો તમને સાક્ષાત્કાર થશે. અને ન્યા તે તમને મળ્યા એટલે પછી તમારે બીજા આનંદની શુ જરૂર છે? તે આનંદથી તમને સર્વ જગતની સમૃદ્ધિ મળવા કરતાં પણ વિશેષ સુખ અને આનંદ થશે.

કે, પરમેશ્વરને યોગબવાસાર આપણે પોતે પરમેશ્વર રૂપ જનવું જોઈશે "એમા કંઈ ઠીક નથી" આમ ધણને વારવાર બોલતા સંભળિએ છીએ આમ બોલવું એજ અજ્ઞાનતા છે, જરા ઉડા ઉતરી અતદર્શિથી વિચાર કરીશુ તો પ્રત્યેક પ્રાણીમાનમા પરમેશ્વર-સામ્યદાનદ સ્વરૂપ છે એમ આપણને તેજ કષ્ટે બાસશે

જ્યારે આપણે કાઈના ઉપર અત કરેલુમા તિરસ્કાર દેખવું કરીએ છે ત્યારે આપણેજ એ વિકાર-સામા મનુષ્યમા જગત કરીએ છીએ જે માણસને પોતાના મન ઉપર મુદ્દલ શક્તિ રાખતા આવડતો નથી અને જે ખેંચકા ઉપર આધાર રાખનારો છે તે મનુષ્યના ઉપર સામા માણસના વિચારો કસતા વાર લાગતી નથી અને તે વિચારોને તે દાસ બની જાય છે જ્યારે બીજા વિશે આપણે પ્રીતિ, દયા કરીએ વિગેરે સારા વિચાર લાવીએ અને તેને સલ માર્ગ બતાવીએ ત્યારે આપણે તેના ઉપર જીદગી સુધીની અસૌક્રિક સત્તા બેસાડીએ છીએ તે આપણે હમેશા અત કરેલુમા પ્રેમથી વર્તીએ તો તેવોજ નિર્મળ અને સુખદાયક પ્રેમ બીજા પાસેથી આપણને મળશે જે આપણે જગત આપણને ચાલ એવી ઇચ્છા કરતા હો તો પ્રથમે સર્વ જગતને તમે ચાહવા માડો

જે પ્રમાણમા આપણે બીજા ઉપર પ્રીતિ કરીએ તે પ્રમાણમા સામે ધણી આપણા ઉપર પ્રીતિ કરશે વિચાર એ એક શક્તિ છે તે જોના વિકારનાજો હશે તેવાજ વિકારવાળુ ક્ષણ તેને પ્રાપ્ત થશે તેમજ સામા ધણી પાસેથી પણ તેવા વિકારવાળુ પરિણામ મળશે

આપણે બધી બીજો ઉપર પ્રેમ રાખીને ચાનવા માડ્યુ કે શ્વાસોચ્છવાસમાથી પ્રેમ તથા સાતત્યનાના તત્ત્વો એક સરખી રીતે ચારે બાજુએ પ્રચરી જશે તેથી જોના ઉપર આપણે પ્રેમ કરીએ છીએ તેનેજ નહીં પણ આપણી પ્રીતિ આપણે જગતને ઢાકી નાખે, છે જુદી જુદી રીતથી વિચરતા આ પ્રીતિના વિચારો ચારે બાજુએથી પાખ આપણને આવી મળે છે

મનુષ્ય શીવાયના બીજા પ્રાણી ઉપર પણ આ શક્તિ પરિણામ સાર થાય છે જોનાક પ્રાણીઓની મનોરુચિ માણસ કરતા એટલી દુર્બળ હોય છે કે જે વિચારની અસર મનુષ્ય ઉપર થતી નથી તે વિચારની અસર તથા તેના બીજો તેમજ મા ધણી જલદીથી દામન થાય છે તેથી જ્યારે જ્યારે આપણને કાંઈ પણ પ્રાણી મળે ત્યારે ત્યારે તેના અત કરેલુમા આ પ્રીતિનાજ બીજો નાખતા રહો એટલે તેના ઉપર પણ પ્રીતિ કરવી પ્રીતિનો શબ્દ બોનનાથી અથવા તેના વિચાર દર્શાવવાથી તેનું પરિણામ ઝટ થાય છે અને એ બધાની બહીસમા આપણે દરહમેશ સ્વાનદના સાત્રાન્યમા મગ્ન થઈએ છીએ

ચારે બાજુએ સમ્યદાનદ સ્વરૂપ દેખાય છે એવા જગતમાં રહેવું કેટલું સુખકારક થાય પણ એવા જગતમા બધાને રહેવાનું મળતુ નથી આ તત્ત્વો જેટલા પ્રમાણમા અત કરેલુમા પડા દશે તેટલાજ પ્રમાણમા માણસોમા તે સમ્યદાનદ સ્વરૂપ દેખવા માડશે અને એવાર આપણને આ જગત ઇચ્છવા ધાપી દેખાવા માડ્યુ ? જગતના દાસિત્વ તરફ નમ્રજગી દૃષ્ટિ જતી નથી અને જ્યા ત્યા તે અનાદ્યત નિષ્કલ્પક, નિર્વિમલ સ્વરૂપ દેખાવા માડશે, અને બીજાનું નુકસાન કરવું તે પોતાનુંજ નુકસાન કરવા, જરાજર છે એમ સ્પષ્ટ જણશે

પ્રીતિ તત્ત્વમાં આપણે એટલા ગરક થઈએ છીએ કે પ્રીતિરૂપી સુધાનો પ્રવાહ અટકાવ વગર એક સરખો વહેવા માટે છે, અને જેની સાથે સંબંધમાં આવ્યા તેને એ પ્રવાહથી ભરી નાખીએ છીએ; અને એવીજ પ્રીતિ આપણને તેના તરફથી મળે છે. આ પ્રમાણે આપણે સર્વત્ર પ્રીતિના આકર્ષણ બિંદુ બનીએ છીએ. જે અંશે માણસમાં આ પ્રીતિ વધે છે તે અંશે તે સમ્વિદ્યાનંદ સ્વરૂપ સાંનિધ્ય ઉપર, અને એટલે અંશે તે સ્વર્ગપાસે, પહોંચશે, કારણકે પ્રાણની સ્થિતિએ પહોંચવાને એ પ્રીતિજ મુળરૂપ છે.

સારાંશમાં પ્રીતિજ સર્વ કંઈ છે. આ જીવનની તે કુચી છે અને તેની શક્તિ અખિલ જગતને હલાવી નાખે તેવી છે. પ્રીતિનોજ વિચાર કરી તમે સંસારમાં રહો એટલે સર્વત્ર માણુથી પ્રીતિનાંજ મોજાં તમારા ઉપર આવી ઢળશે. પણ જો હમેશા તમારા અતઃકરણમાં દેવ એવવા તિરસ્કારના વિચાર હશે તો સર્વ જણ તમારો દેવ અથવા તિરસ્કાર કરશે.

પ્રીતિના વિચાર આયુષ્ય વધારી આરોગ્ય બક્ષે છે, એહેરા ઉપર અલૌકિક તેજ લાવે છે, તમારું બોલણું સર્વોને રુચિકર થઈ તેમના અંતઃકરણ તમારી તરફ ખેંચાય છે. જેટલે અંશે તમે મનમાં બીજાને માટે પ્રીતિનો વિચાર કરશો તેટલેજ અંશે તમારા મન ઉપર મનથી કરીને તમારા શરીર ઉપર તેનું પરિણામ જણાશે અને સત્વરજ તમે શરીરને મજબુત તથા દીર્ઘાયુષી બનાવશો. વિચારોના પરિણામ માનસિક તથા ભૌતિક શરીર ઉપર સરખા થાય છે તેથી તમારા શરીરમાં અલૌકિક સામર્થ્ય પેદા થાય છે એ સામર્થ્ય તે સસ, વસ્તુ પરમાત્મા ઉપરના પ્રેમની પ્રસાદિ છે. જગતમા દેખાતી વસ્તુઓ ક્ષણિક છે, તેના ઉપરનો પ્રેમ પણ ક્ષણિક છે. પરંતુ સર્વથીપર, અદ્યથ વસ્તુ જે અખંડાનંદ તે પરમાત્મા, તેના ઉપરનો પ્રેમ, તેના ઉપરની આસક્તિ એ પણ અખંડાનંદ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે અને તેના ઉપરના પ્રેમથી, જેમ પરમાત્મામાં સર્વ શક્તિઓ રહેલી છે તેમ તમારામા પણ સર્વ શક્તિઓ આવી જશે. પરમાત્માઉપર પ્રેમ રાખવાથી જ ક્ષુદ્ર કુળોત્પન્ન મનુષ્યો પણ મહોગ મહોટા રાજાઓ થયા છે વાક્ય સિદ્ધિ પુરુષો કહેવાયા છે અને તેમણે જીવનપર્યંત તે સમ્વિદ્યાનંદ સ્વરૂપને જોઈ, જાણી, અખંડ આનંદ મેળવ્યો છે. હે મનુષ્યો ! ॥ તમે જીવન ધારણ કરી ક્ષણિક આનંદ મેળવવા આહો છો કે ચિરકાલને માટે આનંદ મેળવવા આહો છો ! જે ચિરકાલને માટે આનંદ મેળવવો હેય તો જગતના કૃપાદત્ત, અખંડાનંદ શ્રી પરમાત્મા ઉપર પ્રેમ કરો. જેમ દૂધમાં માખણ મેલું છે તેમ તેજ પરમાત્મા તમારા શરીરમાં છે. દૂધનું મંથન કરતાં માખણ નિકળે છે તેમ માનાસિક વિચારોનું મંથન કરતા તે પરમાત્માનો તમને સાક્ષાત્કાર થશે. અને ત્યાં તે તમને મળ્યાં એટલે પછી તમારે બીજા આનંદની શું જરૂર છે ? તે અખંદથી તમને સર્વ જગત્સુ સમૃદ્ધિ મળવા કરતા પણ વિશેષ સુખ અને આનંદ થશે.

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા મુંબઈ.)

(૯)

એ ગુફાની પાસે આ જાતના સાધુઓના મઠ છે અહીંથી જરા નીચે ઉતર્યા કે ગુફા કાળીનું સ્થળ આવેડે. મહીરમા જવાનો દરવાજો નહોતો છે. અને અંદર મયા પછી આજુબાજુ પડાળાઓ નાખીછે જેમા નવરાત્રીના દીવસમા સાહમણે ચંડી પાક કરવા બેસેછે યાત્રાના દિવસમા કામ આવે માટે એક નહાતું બારણું પણ છે. આ બારણાને રૂપાના પત્રા મટેલા છે અને મહીરની દરસખધી ઉપર ત્રાળાના પત્રા જડેલા છે. મંદિરના ઉપર શિખર કે કળશ કઈ નથી ફક્ત ચાર બાજુએ ભીત ઉપર સોનાનાં પત્રાના મટેલા ચાર નાગો છે જેની ફેણમા એક છત્ર એવીરીતે મુકેલું છે કે તેથી ભગવતીના ઉપર છાયડો પડે, મહીરમા ભગવતીની મૂર્તિ નથી પણ એક નાળીએર ભય તેવડુ બાકુ છે તેમા પાણી ભરેલું હોયછે જે કમી જાસ્તી થયા કરેછે તે કેટલું ઉડું છે તેના પ તો લાગતો નથી એ છિદ્ર તેજ ગુફાકાળીનું સ્થાન છે જેના ઉપર સુવર્ણનો કળશ મુકી પૂજા થાયછે આના પૂજારી નેપાળી લોક છે જે કામે હાથે પૂજા કરેછે આ મંદિરના પ્રસાદમા છિદ્રમાનું પાણી મળેછે જેમા કષ્ટ અમુક જાતની મુગધ આવેછે. ભગવતીના ગજોની તથા હીરવની મૂર્તિઓ છે અહીં બુળીદાન આપવામા આવેછે ભગવતીના મંદિર આગળ એક રથભાના ઉપર સુવર્ણ પત્રાના મટેલા બે સિંહો છે તે બેના પંજા મેળવી તેમાં એક ખડગ આપેલું છે તેના માથા ઉપર “ નમો દેવ્ય મહાદેવ્ય શિવાય નતત નમ ” એ શ્લોક તથા સપ્તશતિના બીજા શ્લોકો લખેલ છે.

ગુફાકાળી માતા વિષે પૌરાણીક કથા એમ આવેછે કે દક્ષ પ્રજાપતીના યજમા જગન જનનીએ પોતાનું શરીર નાખ્યું અને વીરભદ્રે તે યજનો નાશ કીધો પછી તેનું અધું બળેલું શરીર પોતાની ખાંધ ઉપર નાખી મહાદેવજી બઠકવા લાગ્યા. તેમાથી જે જે અંગો જે દેકાણે પડ્યા તે તે દેકાણે દેવીના મહીર થયા આવી પણ એક અમુક અંગ પડવાથી આ સ્થાન થયું છે.

શ્રી પશુપતિનાથને વાસ્તે એવી પૌરાણીક કથા છે કે પેહેલા એ સ્થાનકે જ્યોતી પ્રગટતી હતી મોક્ષના આકાશીજનોએ જ્યોતી ઉપર પોતાનું શરીર બાળી મુક્તિ મેળવતા હતા યમ રાજાને આ પ્રી કાંધ ઉપન થયો અને ઈંદ્ર રાજાને વિનંતી કીધી કે જો આ પ્રમાણે ચાલશે તો મા મારા અધિકારનું રાજનામું આપવું પડશે કારણકે દરેક જાણુ જ્યોતીમા પડી મુક્તિ મેળવવા લાગ્યા ત્યારે પાપી તો કોઈ ગ્હનો નહીં અને મારે દેવે મજાદ કોનો કરવો? ત્યારપછી ઇંદ્રરાજાએ તે જ્યોતીની જગ્યાએ શ્રી પશુપતિની સ્થાપના કરાવી પછી કનિયુગમા ત્યારે મૌષ ધર્મનું જોર વધ્યું ત્યારે તેની તે લોકો પોતાના એક દેવ તરીકે પૂજા કરવા લાગ્યા. પછી શ્રી શકરાચાર્યજીએ વાદ વિવાદથી બીંધ મતવાનાઓને પરાજય કીધા ત્યારે આ જ્યોતિર્લિંગ આ લોકોએ બ્રહ્મ કીધુંતું એમ જાણી તે વખતના ત્યાંના રાજા પામે તેની શુદ્ધિ કરાવી પૂજન વિગેરેની વ્યવસ્થા કરાવી જે હજુપણ તેજ નમાણે ચાલી જાયછે.

શ્રી શકરાચાર્યજી પશુપતિસ્તોત્ર તે વખતે વનાવ્યાછે પગનું સ્થળ સંક્રમણે લીધે અને લખ્યા નથી.

(એક ઐતિહાસિક મનોવેધક નવલકથા.)

મધુર બાલિકા.

પ્રકરણ ૧ હું.

રાજ્ય માર્ગમાં રમખાણ.

“સ રસકો રસાંતિ યો હિ મર્મે”

આજે આ વાર્તાને સો દોહોડસો વરસથી પણ વધારે થયાં હશે, જે વખતે મુશાફાખાદ-

પૂરી ઉન્નતિપર હવું અને ત્યાંના વતનીઓ એક પ્રકારથી અમ્મી અવસ્થામાં હતા; પરંતુ હમેશાં કોઇની પણ એક સ્થિતિ રહેતી નથી; રંગના રાજ અને રાખના રંગ થયાજ કરે છે, આજે દુરાચારી સિરાગુદોલાનો પ્રતાપ સર્વ અસ્ત થતો હતો, અને અંગ્રેજોની સહાયતાથી મીરજીકરને ઉદય થઈ રહ્યો હતો, તેથી રાજ્યની ઉચ્ચવર્ણવલ ચતાં દેશની જેવી સ્થિતિ થવી જોઈએ તે મુજબ મુશિદાખાદની હાલત હતી, આજુ સુંદર નગર પિશાબની ડાખા પડતાં બધાનક થઈ રહ્યું હતું, જે મુશિદાખાદ આખાદ અને ત્યાંના વતનીઓ મુખી હતા. તેની આજે નવાજ સિરાગુદોલાના રાજપરાસનમાં દુર્દશા થઈ રહી હતી ! !

એક દિવસે ત્રીજા પહોરના સમયે મુશિદાખાદના વિશાળ રાજ્યમાર્ગમાં મોટી બીડ એકઠી મળી હતી, કારણ તપાસતાં જણાયું કે—“નવાજ સિરાગુદોલાએ એક અજબ તમાશો, થવાની મનાદી ફરવેલી છે, તેથી નવાખી મહેલના સામેના મેદાનમાં બધાં માણસો એકઠાં થયાં હતાં.”

રાજ્યમાર્ગની એક બાજુ જલહીથી પગ ઊપડતી એક પરમસુંદરી બાલિકા પોતાની ઓઠશીના છેડામાં બર્ધિલી પોટલી લઈ તથા હાથમાં કોઈ વસ્તુ વસ્ત્રમાં લપેટેલી લઈ જતી હતી; બાલિકાના મૂખઉપર જણાતું હતું કે તે કોઈ કુળવાનનું ફરજદ છે. પરંતુ તેના પહેરવેશથી તો સાવ દરિદ્ર દેખાતી હતી ! સ્વરૂપવાન સુંદરીએ લીલા રંગનું ઓઠલું ઓઠેણું હતું, પરંતુ દુર્લભવશ તે ઓઠલું મલિન હતું તોપણ તે સ્વરૂપવાન બાળાની ખુબસૂરતી ઢાંકી રહેતી નહોતી, વાદળમાં છુપાએલો ચંદ્ર તેનો પ્રકાશ પ્રકટાવ્યા વિના રહે નહિ તેવીજ રીતે આ સ્વરૂપવાન સુંદરીનું રૂપ ઢાંક્યું રહેતું નહોતું.

તમાશો જોવા બેગી જોએલી લીડમાં થઇને આ મધુરબાળા એક તરફ જતી હતી, કે એટલામાં બીડમાં ખુબખલ પડી, લોકો એક બીજા ઉપર પડતાં આખડતાં—ધકમધક કરતાં અરસપરસ ગાળ ગણાય દેવાં લાગ્યાં; આ બંધાણમાં પેલી મધુર બાળા પણ સપડાઈ ગઈ, અને પડતી આખડતી એકદમ હઠી ઉભી થઈ, પરંતુ તેણીના પાસેની પોટલીમાંનું અનાજ વેરાઈ ગયું ! આટલું થવા છતાં પ્રજા આ ચતુર બાલિકાએ પોતાના હાથમાંના કમળને જવા દીધો નહિ, જેતજેતામાં આજુ મેદાન તમાશગીરાથી ખાલી થઈ ગયું. સૌ સ્થાને ચાલી

ગયા, કેવળ તે એકલીજ રહી, અને તે વિખરાએલા અનાજસામે જોઈ, છાતી ભરાઈ આવ-
વાથી રડી પડી, આ વખતે બાલિકાનું જીવનરૂઢિમાં મારું નહોતો, એક જૂથમાંથી ભોળી,
હરિણી વિખુરી પડતા તેની કેવી સ્થિતિ હોય છે તેજ મુજબ આ મધુર બાલિકાની હાલત
હતી ! એવામાં એક જોરાવર હાથી ધૂમતો, જૂમ મરાડ પાડતો, સૂઢ પછાડતો એ બાળુ
આવતો દોડે, તોપણ તે બાલિકા જ્યાંની ત્યાં વાગ્યાની ભૂતિ માફક ટબીજ રહી, તે જોઈ
મારે બાળુથી લોકોના જૂમ જરાડ સંભળાયા કોઈ કહેતું કે—“હા ! પરમેશ્વર હવે આ
છોકરી બચવાની નથી.” કોઈ કહેતું કે—“હા ! પરમેશ્વર તું તેની રક્ષા કરજે !” વળી
કોઈ સીંઘાઈને કહેતું કે—“અરે રાડ ! અભાગજી ! નાસી જા, રાડ આધળી છે કે શું ?
જો નવામનો જોરાવર હાથી તારી ઉપરજ દોડતો આવે છે નહાસી જા, જો હાથી આવ્યો.”
એવીજ રીતે મારે બાળુથી ભોળાની જૂમો સંભળાઈ, પરતુ કોઈ માનો પૂત આ બીચારી
અનાથ બાલાને બચાવવાને આગળ વધ્યો નહિ.

બારી બારણાથી જોતી ઓઝો કરણી સ્વરે બોલી ઉઠી, એક બોલી—“હાય ! આજ પગે
તોફાની હાથી છોકરીને ચગદી નાખશે.”

“હાય હાય ! સૂઢ ફેરવતો કેવા જોસથી આવે છે ! !”

“અરે રાડ ! નાસ નહીં તો હમણાજ છુદા કરી નાખશે, હા પરમેશ્વર ! હવે બને
તેમ નથી.”

સીંઘોના કરણામય સ્વરોથી વળી છાતીવાળાની આખમાં પણ અથુ વહેવા લાગ્યા,
જોત જોતામાં તોફાની હાથી મધુર બાલિકાની લગભગ આવી પહોંચ્યો અને તે બાલાને
કચરી નાખવાની તૈયારીમાં હતો તેવામાં સામેથી એક રામનાથુ-તીર આવ્યું જે હાથીના
કપાલમાં વાગતાજ તે ચકરી ખાઈ જમીનપર પડ્યો ! ! અને તરફડીયાં મારી મરણ પામ્યો.

દુરાચારી નવાજ સિંહાણુદોનાને વિચાર થયો અને એકએક આખા સહેરમાં દંદેરો
પીટવી તમામ પ્રજાને રાજ્યમહેનની સામેના મેદાનમાં એકઠા કરવા હુકમ કર્યો, અને આવતોને
હુકમ કર્યો કે—જ્યારે ધણીજ બીડ એકઠી થાય કે એક તોફાની હાથી છટા મકેવે, તે કેવી
રીતે માણુસોની બીડમાંથી ભય કે ! !” આ તમારો જોવાને નવાજ પોતાના રંગમહેલમાં
મેઢા બેસે ઉપર જણાવેતો તમારો નિરખીને ખુશી થતો હતો ! !

હાથી મરણ પામના જોત જોતામાં માણુસો એકઠા થઈ ગયા, મધુર બાલિકા મનમાંજ
જગદીશ્વરને ધન્યવાદ દેવા લાગી અને ત્યાંથી ચાલતી થઈ, પરતુ બિચારીનું અનાજ ધૂળમાં
મગી ગયું તે પાણુ મરણુ નહિ ! !

એકઠા મગેના માણુસોમાંથી એક જણુ બોલ્યો,—“વાહ વાહ ! આ તે કેવી વિચિત્ર બાળુ
વિદ્યા ! ! જલ્દી સાક્ષાત્ અર્જુને પોતાના ગાન્ડિવ ધનુષ ઉપર અગ્નિ બાળુ ખેંચી આ મગેને
માર્યો હોયતી ! !”

બીજો બોલ્યો—“જે હોય તે ખરું પરતુ મને તો પૂરું નિશ્ચય છે કે—જાણુ મારનાર
નહાદુર નર ખરો દારીજ હોયો જોઈએ કેમકે ચગા ફરવી વિના બીજામાં આવી બાળુવિદ્યા
દોષ થકે નહિ જોઈકે ડિંડુઓમાં ‘એકપ’ નથી જો તેઓમાં કુ’ ન હોત તો આ પરિત
ભારત બ્રમિ ઉપર દુરાચારી યવનોનો પત્ર પેસારો થાન નહિ ! ! અભિપ્રાયના શોખીનોથી આ

વાત અભણી નહિજ હશે. કે ભરતખંડને મુસલમાનોએ તલવારના બળથી નહીં પરંતુ છળ-કપટ અને ધૂતતાથી પોતાને વશ કરેલો છે.”

“લાઈ તમારું કહેવું ખરું છે, જે જયમદને દુર્બુદ્ધિએ ઘેરો નહોત તો આજ આ પવિત્ર ભરતખંડ પરાધીનતાની મેડીથી જકડાએલો ન રહેત. જે હો તે ખરું પરંતુ આ તીર દક્ષિણ દિશા તરફથી આવેલું છે, મારો જીવ તો કહે છે કે, જે તીર મારનાર બહાદુર નરનાં દેશન કીધાં હોય તો સાઈ.” ત્રીજો માણસ બોલ્યો.

તે જોઈ પાસે ઉભેલો, એક વૃદ્ધ બોલ્યો—“અરે લાઈ! નવાબ સાહેબના હાથીને મારનાર જાહેર ન થાય તો સાઈ” છે, કારણકે આપ ક્યાં નથી જાણતા કે નવાબના હાથીને મારનાર જે જાહેર થાય તો, તેની ગતિ પણ હાથી જેવી થશે.”

“આપનું, બોલવું ખરું છે, પરંતુ એવા બહાદુર નર દુરાચારી સિરાજુદ્દૌલા તો શું પરંતુ યમરાજથી પણ ઠરતા નથી એ ખાતરી માનવું.” વૃદ્ધ બોલ્યો.

મરણ પામેલા હાથીને ઘેરા ધાલી ઉભેલા મનુષ્યો અનેક તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યા, એટલામા એક સુંદર યુવક લાંબા આવી લાગ્યો, અને બોલ્યો—“કેમ મહારાજા! પેલી મુખ્ય બાલિકા ક્યાં ગઈ? આપ મહેરબાની કરીને બતાવશો?”

યુવકની એવી મીઠી વાતો સાંભળી સધળા લોકો તેની તરફ એકી ટસે જોવા લાગ્યાં અને અરસપરસ વાત કરવા લાગ્યા—“અરે આતો સાક્ષાત્ વીરતાનો અવતાર દેખાય છે, આટલી નાની ઊમરમાં આવી બહાદુરી! ખરું પુછો તો આજ બહાદુર નરે પેલી અનાથ બાળાના પ્રાણ બચાવ્યા છે.”

યુવકના હાથમાં ધનુષ્ય અને તીરનો નાનો મુઠો જોઈ બીજો બોલ્યો—“બહાદુર નર! આપેજ એ નિરાધાર બાળાના અને નગર નિવાસીઓના પ્રાણ બચાવ્યા!”

“મહારાજા! બહા આટલા નાના ધનુષ્યથી આપકો હાથી કેમ મરી શકે?”

“કેમ ન મરે! હાત્રી વીગ શું ન કરી શકે?”

“આપનું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ હવે ભારતનો એ દિવસ હવે રહ્યો નથી, હવે તો વીરતાનું ફક્ત નામ રહ્યું છે, હા અ્યારે ભારતમા એકતા હતી ત્યારે વીરતા પૂર્ણપણે પ્રકટી નીકળી હતી, પરંતુ અ્યારથી કુસપે પ્રવેશ કર્યોછે, ત્યારથી વીરતા પણ પાછી દહી છે, તેથી એટલું કહેવું ઉચિત છે કે—“નિર્વારિ મુર્ચ્ચિતયમ્” કેમકે એકથ સિવાય એકપણ વીરતા નથી” યુવકે ઉત્તર આપ્યો.

“આપનું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તો આપેજ નહિ.”

“હું તેનો શું ઉત્તર આપું? મારામા તો એક માખ મારવાનું પણ બળ નથી પરંતુ આપ મહેરબાની કરીને બતાવો કે એ બાલિકા ક્યાં ગઈ?” યુવક બોલ્યો.

તુરતજ લોકોએ બાલિકા જે બાણુ ગઇ હતી તે બતાવ્યું. કે તુરતજ તે તરફ ચાલતો થયો.

યુવકની વાતોનો કેટલાક તો મર્મ પણ ન સમજ્યા, પરંતુ હાથીને મારનાર કોણ છે તેની ખબર ન પડી, વળી જે સાથે યુવક વાત કરી ગયો તેઓને ખાતરી થઇ કે—“આ યુવક સિવાય હાથીને મારનાર બીજું કોઈ નથી.”

ધીમે ધીમે માણસોનાં બીક ઓછી થઇ, રાખ્યમાર્ગમાં ચાલતો આવતા દેખાયાં, જોતજોતામાં સખ્યા ઘઇ, અને નવાબ સાહેબ તરફ બીજો દરેકે ફેલાયો કે—“જેણે તોફાની

હાથી માર્યો હોય તે દરબારમાં હાજર થઈ ઇનામ લઈ જાય” પરંતુ નવામ પાસે ટાઇ પણ ઇનામ લેવાને ગયું નહિ જે કોઈ પણ ઇનામ લેવાને જવાની હિમત કરત તો તેને નવાબ સિરાજુદ્દૌલા શુ ઇનામ આપત? એન્કે જે ગતિ હાથીની થઈ એજ ગતિ ઇનામ લેનારની થાત

મકરણ રજુ.

સસાર સુખ.

‘चक्रवर्त्तिपरिवर्त्तन्ते इन्द्राणि च ब्रह्माणि च’

સસાર બહુ વિવક્ષણ છે કેમકે તેના કરતા ચક્રની ગતિને કોઈપણ જણી શક્ય નથી, તેથી જે એક કાળે દુ ખી દેખાતા હતા તે આજે સુખની રૂપાપર સુતા દેખાય છે, અને જે આજે સુખી છે તેની કાલે શુ સ્થિતિ થશે તે કોઈપણ જણી શક્ય નથી પરંતુ કુદરતી બનાવને આધારે ચિરતાર જે સ્થિતિએ પહોંચાડે તે ખરું

જ્યારે બગદેશ [બગાણા] ના કુબ્જનગરમાં મહારાજ ધનેશ્વરસિંહ ગળ્યાસન ઉપર હતા, કુલ રાજ્યની આખી પ્રજાનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર સમાન પાલન પોષણ કરતા હતા, અને પ્રજા પણ રાજાને પિતા સમાન પૂજતી હતી, રાજા માટે પોતાના પ્રાણપર્યંત આપવાને પ્રજા રાજા હતી, મહારાજ ધનેશ્વરનું રાજ્ય રામરાજ્ય કહીએ તો તે ખોટું કહેવાય નહિ. આખા રાજ્યની પ્રજા ગળના સુખે સુખી અને દુ ખે દુ ખી રહેતી અને રાત્રિ દિવસ એજ કહેતી કે- ક્યારે આ શરીર મહારાજના કામ આવે’

મહારાજશ્રીના રાણી મળાદેવી પણ સાક્ષાત મળાદેવીજ હતા, મહારાજ ધનેશ્વરસિંહમાં જેટલા ગુણોની આવશ્યકતા હતી તે તમામ ગુણ મહારાણી કમળાદેવીમાં ભરેલા હતા રિધાતાએ પતિ-પ ની બનેમાં અપૂર્વ ગુણો ભર્યા હતા

મહારાજ લક્ષ્મણસિંહના પેટે કમલાદેવી ક્રમત એકજ રાજ્યકન્યા હતી અને મહારાજ ધનેશ્વરસિંહની પટરાણી થઈ અપૂર્વ ગુણોના ભંડાર-ગુહિણી થઈ હતી, સસારમાં કદીપણ રિધાતા સમાન-ભેડી મેળવતી નથી પરંતુ કુલિમળની વિચિત્ર ગતિ આમળ કોઈનું પણ આનંદ નથી તેથી સર્વેના એક સરખો હવમ નથી ચાલતો કાળની ગતિ એવી છે થદિ કાળની ગતિ ન્યાયિપતિઓ પર ન ચાલતી હોત તો સસારમાં તમામ કમાતો એજ દિવસમાં હાથ મારી મરણ પામત અને ન્યાયિપતિઓના અભિમાનનો પાર રહેત નહ એજ કાળની ગતિથી શ્રી મહારાણી કમળાદેવીની દુ ખાય ગિયનિ ઉપચિત થઈ હતી

મુસલમાનોના ઉપરા ઉપરી હમલાથી રાજ્યગૃહનું રાજ્ય ઈન સન ૧૮૪૦માં નષ્ટ બન્યું થઈ ગયું અને ગળ લક્ષ્મણસિંહ બહુ વીરતાથી વડાધમાં લડી વીરતાને પહોંચ્યા થદિ મુસલમાની મેના ૮૧ કપટ ગ્રામી ધર્મ શુદ્ધ કરત નો કદીપણ રાજ્યગૃહનું સમાનાશ ન થાત તેમ બહાદુર રાજા લક્ષ્મણસિંહ મળને આધીન થયા ને થાત નહિ, પરંતુ તેમાં કપાય ગઈને પણ આને તેમ નથી સમજ જે કરે તે ખરું

રાજા લક્ષ્મણસિંહના વડામાં મળાદેવી સિવાય દેખાણુ રજુ નહિ આ કારી જાખમથી દુ ખુ તેમને ગાન નગની વગી નેટામાં અમએ વાળ દિનામી વીજળી કુદી પડી ! ! સુખી રજા પર દુ ખાન પડાક ગ્રામી થયા ! ! મેના ૧ સદન ભરમ થઈ ગઈ ! દરબારીક

ખુશાબ ગયો અને સંસાર ભરમાં તેમનું કાષ્ઠપણ રહ્યું નહિ; એટલું કહેવું બસ છે કે. આજે કમળાદેવીના પ્રાણ હઠી ગયા અને સંસારમાં કેવળ દેહપીળર પડી રહ્યું !! આજે દેવી કમળાદેવી સધવા મટી વિધવા થઇ ગઈ, અને તેમના પ્રાણુપતિ તેને હમેશને માટે એકલી મૂકી વૈકુંઠ સીધાર્યો !!

પિતાના શોકથી હજુ તેમને છુટકારો પણ નહોતો મળ્યો કે વળી તેમને પતિન્ય વિયોગ રૂપી અગ્નિમાં બળવું પડ્યું. પતિ સાથે સતી થવાને તેમણે ધણી હઠ કરી પરંતુ કમળાદેવી ગર્ભવતી હોવાથી લોકોએ તેમને સતી થવા દીધાં નહિ, એ વખતે દેવીના વિલાપ અને રૂપતના હાહાકારથી આજુ કૃષ્ણનગર સ્મરાન જેવું થઇ ગયું. !!

રાજ્યનો કુલ અખતીઆર સુયોગ્ય મંત્રી મહીધર સમ્મીના સ્વાધીન સોંપવામાં આવ્યો. મંત્રી મહીધર સમ્મી મંત્રી થવાને યોગ્ય હતો તેમજ તેમનામાં રાજબંકિતના તમામ ગુણો ભરેલા હતા અને એવાજ પ્રધાનને હાથ રાજ્ય સોંપાવાથી રાજ્યનો કારોબાર સારીરીતે ચાલી શકે તેમ હતું.

મહારાજના સ્વર્ગવાસ પછી ત્રણ મહીને દેવીને પેટે ચંદ્રકળા સમાન એક પરમ સુંદર કેન્દ્રા રતનો પ્રસવ થયો. પુત્ર કરતાં અત્યંત પ્યાર અને લાડકાડમાં બાળકને ઉછેરી મોટી કરવામાં દેવીએ સુખ માની લીધું અને ધીમે ધીમે પુત્રીનું મુખ જોઇ દેવીએ પિતા તથા પતિના વિયોગરૂપી અગ્નિને ઠંડી પાડવાની શરૂઆત કરી; એટલું જતાં પણ ત્રિચારી કમળાદેવીના જીવને શાંતિ વળી નહિ, કેમકે જ્યારે દેવ પ્રતિકૂળ હોય છે, ત્યારે તે કાંઈને પણ શાંતિથી બેસવા દેતો નથી.

આદ્યતર આદ્ય આવતાં દેવીની દીનદશા ઉપર કાળને દયા આવી નહિ, અને ઢાકાના નવાબ નિવાહસમુદ્ધમદ, જે અલીધર્મીખાનો જામાઇ હતો, તેની શનીની પેટે કૃષ્ણનગર ઉપર આંખ પડી !!

કૃષ્ણનગરના રાજ્યની દીનદશા જોઇ-એના આબાદ શહેર ઉપર કોર્ની આંખ ન ફરે ? મહારાજની મરણ પામ્યા હતા, અને દેવીના મનની વિચિત્રગતિ હતી, પ્રજા રાત્રિ દિવસ શોકાતુર રહેતી હતી, આવો સુઅવસર કવચિતજ હાથ લાગે છે, તેથી જોતજોતામાં નવાબ નિવાહસ મદમદે કૃષ્ણનગરને આરેતઃકૃષ્ણી પેરી લીધું. રાજ્યની વજાદાર સેના મુસલમાનો સામે બહુ બહાદુરીથી લડી પરંતુ મુસલમાનોનો અચ્યુત્ય હમલાને તે પહોંચી શકી નહિ, રાજ્યના રાજ્ય બચા બહાદુરો માર્યા ગયા, અને આખરે કૃષ્ણનગર મુસલમાનોના હાથમાં ગયું.

દેવી કમળાદેવીને આ ખબર થતા પોતાનો ધર્મ જવાવવાને પોતાની ત્રણ વરસની રાજ્ય કન્યાને લઇ વેસા બદલી તે ચપા નામની દાસી સાથે કૃષ્ણનગરને ત્યાં સદાને માટે વિદેશમાં ચાલતી થઇ. કૃષ્ણનગરથી ત્રણે જણ પોતાના મોસાળ મુર્સિદાબાદ આવ્યા.

કમળાદેવીના મામા રાજસિંહની સ્થિતિ ધણીજ સારી હતી. અને આખા નગરમાં તે એક મોટા જમીનદાર ગણાતા હતા, પરંતુ મુસલમાનીએ તેમની ધણીજ માઠી સ્થિતિ કરી નાખી હતી. પકાપર પાટુ-ગાજસિંહનું ધોળે દિવસે પુન થનાં કમળાદેવીનાં માગી વિમળાના શોકને પાર રેળા નહિ, તેમજ દેવીના પણ આવા સમાચાર ગળતાં-સર્વે સાથે મળતાં સૌ સાથે મળી મુખ દુઃખમાં દિવસો નિર્જન કરી લાગ્યાં !!

કૃષ્ણનગર મુસલમાનોના હાથમાં જતાં આખા શહેરમાં હાહાકાર થઇ ગયો, નવાબ નિવાહસ મદમદે મંત્રી મહીધર સમ્મીને જીવી હાથે કતલ કર્યો. અને તેના પુત્રનાં નાક કાન કાપી

નાખતાં તેણીએ કહ્યું—“પ્રથમ કુશળ કરે ! માતૃશ્રીનો હવે અંત સમય પાસે આવેલો છે, કેટલાક મહિનાઓથી તે તાવની બીમારી બોગવે છે, અને હવે એટલી આખર મધ ગઈ છે કે, હવે તેની બચવાની આશા નથી, ખાવું-પીવું સર્વ મૂંઝી દીધાં છે, ફક્ત “રામનાથ” તું રાત્રી લાગી રહ્યું છે, અને આપને માટે હમેશાં યાદ કરે છે.”

એ સાંભળી યુવકનું કલેજું ફાટવા લાગ્યું, અને અત્યંત ચિંતાતુર મુખે કહ્યું—“હા ! પરમેશ્વર આજે હું શું સાંભળું છું ! માતૃશ્રીની આવી દશા જો ! ચાલો, ચાલો, ઘેર જઈથી પહોંચીએ.”

“આપ પણ પધારશેને ?”

“અવશ્ય આવીશ, પરંતુ મધુર બાલિકા ! મેં તમોને હજાર વખતે કહ્યું છે કે, તમો મને ‘આપ’ કહીને બોલાવશો નહિ, પરંતુ તું એવી હકીલી છે કે, “આપ, આપ” કહેવું મક્કતી નથી, ખેર ! આજે હું તમોને ફરી ચેતાવું છું કે, ચદિ તમો મને “આપ, આપ” કહીને બોલાવશો તો પછી મારે પણ લાચારીથી તમોને ‘આપ’ કહીને બોલાવવું પડશે, જરા તો વિચાર કરી જુઓ કે “આપ” કરતાં “તમે” શબ્દ કેવો મધુર લાગે છે ! ‘તમે’ કહેવાથી એ બોલ કાને પડતાં અમૃતરસ ઠળે છે ને ‘આપ’ શબ્દથી મીઠાસ પડતી નથી.”

પરંતુ યુવકના સંભાષણનો બાલિકાએ જવાબ આપ્યો નહિ, અને લલ્લજતી, સંકોચાતી તથા સ્નેહ સાગરમાં તરતી, ઉતરતી, જઈદીથી પગ ઉપાડતી ધર તરફ ચાલી, તે સાથે યુવકે પણ ધર તરફ પ્રયાણ કર્યું !

વાંચકો જાણીતા મુકબા હશે કે આપણી વાર્તાની નાલિકાનું નામ “મધુર-બાલિકા” છે, અને તેના નામ પ્રમાણે તે દરેક રીતે સ્વસ્થપાન સુંદરી હતી, મધુરનું મકાન થોડાજ દૂર રહ્યા પછી તેણે યુવકની તરફ જોઈ-લલ્લજતી બોલી—“વાર ! જો આપને ‘આપ’ કરતાં ‘તમે’ શબ્દ વધારે પસંદ છે તો મને ‘તમે’ કહેવામાં ફરી હરકત નથી, વાર લાડે તમે સાંભળો કે હવે મારો સંગાય આપ છોડશે નહિ, મને આજે અનેક તર્ક વિતર્ક થાય છે, ચાલો ચાલો જઈદીથી ઘેર પહોંચી જઈએ, મને ઘણીજ ખીક લાગે છે.”

“મારા હોવા છતાં પણ તમોને ખીક લાગે છે એ આશ્ચર્યની વાત, છે, બાલિકા ! મેં તમોને ઘણીવાર કહ્યું નથી કે આ એક અલ્પાચારી નવાબની રાજ્યધાનીનું શહેર છે તો તમો આ ભયંકર નગરમાં વખત-કવખતે એકલાં ફરશો નહિ, મનાઈ કરવા છતાં પણ તમે મોનતાં નથી, વાર, એતો કહો તમે આ વખતે ક્યાં ગયાં છતાં ?”

“માતૃશ્રીમાટે એવું તથા થોડું અનાજ લેવા ગઈ હતી, પરંતુ કમનસીબે અનાજ તો બીડમાં વેરાઈ ગયું પણ દવાની પડીછીએ તો સાચવી રાખી છે, તેને કેમ વાતે પણ પડવા દીધી નથી, વળી ત્રણ ચાર દિવસથી ચંપા પણ ખાંદી પડી ગઈ છે, તેથીજ હું આજે બહાર નીકળી છું, નહિ તો હું શમાટે બહાર નીકળત ! પરંતુ હાલ માતૃશ્રીનામાટે કાંઈ કરવાને જે સાબુદાણા લીધા હતા તેતો હાથીનસ પગ નીચે કચકાઈ ગયા ! હવે હું શું કરીશ ! પાસે એક પામુ પણ નથી કે ફરીથી લઈ આવું !”

કાંઈ ચિંતા કરશે નહિ, પડી ગયા તો લાલે ગયા, આગળની દુકાનથી ખરીદી લઈશું.”

“પણ તમોને હમણાં હું કહી ચુકી છું કે મારા પાસે તો હવે એક પામ નથી.”

“નથી તો શું યકું ! ફરો છું ને ! ચાલો હું જઈ વસ્તુઓ લઈ આવું છું.”

એ સાંભળી બાલિકા વિચારમાં પડી અને ધોદીવારે બોલી—“નહિ, બીર-દસિંદ એમ

કરવાથી માતૃશ્રી લગ્નો, વળી જુઓ અત્યારસુધી તમારા તરફથી અમારી ઉપર એવા ઉપકાર થયા છે કે જે વાળવાને પણ કોણ જાણે ઇશ્વર વખત આપશે કે નહિ ? એટલું છતાં પણ વળી તમે બીજું ખરચ કરવા માગો છો ?

વાચકોને જણાવવું જરૂર છે કે યુવકનું નામ વીરેન્દ્રસિંહ હતું તેણે બાલ્યવસ્થામાં જ સાબળીને કહ્યું—‘આતો, આતો હવે એ વાત પડતી ચૂકા મારા મનથી’ હું તમોને ઉધાર આપુ છું તો પછી તમારે સકોચાવાનું શું કારણ ? જ્યારે તમારા હાથમાં આવે ત્યારે મારે લહેણ ચુકવજો”

વીરેન્દ્રસિંહે આજુ અવળું સમજાવી પામેની એક દુકાનમાંથી ખપતોગી વસ્તુઓ લઈ બેઠા ધર તરફ ચાલ્યા.

અત્રે ખુલાસો કરવો જરૂરનો છે કે—મધુર માનિકા સાથે વીરેન્દ્રસિંહની પ્રથમથીજ ઓળખાણ હતી કેમકે એ બંનેનો પહેલાનો પરિચય ન હોતો બંનેજ પરસ્પર આત્મિકતાથી વાતો કરતા હતા. ત્યારે આ વીરેન્દ્ર કોણ છે ? તેવો પ્રશ્ન વાચકોને થશે, પરંતુ તે હાલ આપણે પ્રકટ નથી કરતા તે આગળ જતા સમજાવે છતાં પણ એવું કહેવું જરૂરીનું છે આગળના પ્રકરણમાં આપણે વાંચી ગયા તેજ દેવી મંગાદેવીની પુત્રી આ “મધુર માનિકા છે પરંતુ વીરેન્દ્રે મંગાદેવીને ‘માતૃશ્રી’ હી તેનું પ્રત્યેક નામ ? તે પણ આગળ જતા સમજાવશે.

પ્રકરણ ૪ થું.

વીરેન્દ્રસિંહની સહાયતા !

“દરિદ્રાન્ મર કૌન્તય મા પ્રયત્નઃસ્વરચનમ્”

જે દિવસે હાથાને મારી વીરેન્દ્રસિંહ મધુર માનિકાના પ્રાણ જાચાયા હતા, તેની પહેલાં એ વંચી ઉપર એક દિવસે માનિકા મમ્મો મધુર માનિકા મેળામાં પુષ્પની માળાઓ વેચતી વીરેન્દ્રસિંહની દ્રષ્ટિએ પડી હતી. વાદળામાં પણ મધુર માનિકા સ્વર્ગ ચિહ્ન મૈદર્થ્ય હુપાઈ શકે છે ? તેનીજ રીતે દરિદ્રતાની પૂર્ણ દશાએ પાનનેની માનિકા એક સાડી ઓઢી લઈ આવેલી હતી. બાલ્યવસ્થા સુખનું તુલસી દ્રષ્ટિએ પડ્યું હતું ! તેને જોતાજ વીરેન્દ્રસિંહે મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે—અત્યંત આ માનિકા કેટલા કુળની હશે પરંતુ વખતના વહવા સાથે તેની આત્મિક દશા થશે ? તેની જોડે એ

વીરેન્દ્રસિંહે માનિકાની સહાયતા પુષ્પમાળાઓ ખરીદી લીધી અને તે તેની સવળા બીનાથી વેચી દીધો. જે વખતનું આપણે જણાવ્યું હતું તે વખતે મંગાદેવીની માતૃશ્રી વિમળા મરણ પાળી હતી. વિમળાની સ્થિતિ અત્યંત નડોતી અને કુલનમયથી નાસ્તી વખતે મંગાદેવીએ મમ્મો માનિકા અને દામી ચપા સિવાય કામને પણ સાથે રાખ્યું નહોતું. તો એવી સ્થિતિમાં તે બીચારીએ ના દિવસો દેવી રીતે રીતના દરો ? તે તો તેજ જાણતા દરો કે જેમને માથે દુખનો અસળ મોજો પડ્યો હશે અને જેઓ પોતાની આજરૂર જતા પોઈ દીન દશને પામ્યા હશે પરંતુ વિમળાના અવસાન સુધી તો કમળાની એટલી ધનરાશી નહોતી પરંતુ વિમળાનો પરલોકવાસ થયો તેથી તેના અવસાનનો પગ રચા નહિ, તે વખતે અંધારામાં એ તો બહુ ધીરજ આપી હતી તે મનરામથી પુષ્પો ખરીદી આવતી હતી

ભારત જૂન.

પુર-તક ૩

૪૭૮૫

૨૫

સુવર્ણ ભૂમિ ભારત ! !

In pride, in reasoning pride, our error lies;
All quit there sphere, and rush into the skies.
Pride still is aiming at the blessed abodes,
Men would be angels, angels would be gods



ભારત વર્ષ, ન્યાસિધી પાશ્વલ જગતના પ્રાણીઓના મુખનો ગ્રાહ થયું નહોતું ત્યાંસુધી તેઓ એ ભૂમિને સુવર્ણની ભૂમિજ માનતા હતા. યુરોપના સર્વ સાધારણ મનુષ્યોને પણ આમિ હતી કે આપણો ભારત પ્રદેશ એક રત્નની ખાજ છે, આપણા દેશના રસ્તાઓમાં રત્નો વિખરાયલાં પડ્યાં છે। નદી અને સરોવરના કિનારાઓ ઉપર હીરા, માણિક, મોતી જડાયલાં છે, નદી, સરોવરના કાદવમાથી પણ સોનાના કટક મળે છે, ભારત દેશની ભૂમિ, સર્વ પ્રકારનાં અન્નધનને ગર્ભ રાખે છે, ભારતવશીઓ સર્વ પ્રકારે સુખી છે, નિરાંગી છે, અને પ્રતિદિવસ આનંદ મંગળમાં ગુળરે છે યુરોપદિ દેશનાં પ્રાણીઓને ન્યારે આવા સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેમણે આ દેશના શોધ માટે સાત સમુદ્ર અને તેર નદિઓનાં જળસાથે ઇળ પ્રયત્ન કરી ચારે તરફ ફેરવ્યા માંડ્યું। મોટા મોટા સમુદ્રોનું મથન કરી આપણી સુવર્ણમય ભૂમિનો શોધ કરવા લાગ્યા। ભારત દેશના શોધમાં નિકળતાં કોઈમ્મસે અમેરિકા શોધી કઢાડ્યો. ત્યારપછી અનેક પાશ્વલ્ય ચતુર વહિકા એ શોધ જોળ કરી ભરતખંડમાં આવી પહોંચ્યા.

આ દેશના શોધ કર્યા પછી જ્યારે પોર્ટુગીઝ, ફ્રેન્ચ, વલંદા, અંગ્રેજ આદિ પાશ્વલ્ય જાતિના લોકો તીડનાં ટાળાપેડે, આ દેશમાં આવી પહોંચ્યા તે સમયે દિલ્હીના સિંહાસનઉપર પ્રમળ પરાકાન્ત મોગલ બાદશાહ રાજ્ય ચલાવતા હતા. રવદેશમાં રહેવા છતાં વિદેશી લોકોએ ભરતખંડને માટે જે કાંઈ સાંભળ્યું હતું તે, આ દેશમાં આવી નજરે જોતાં સમજ્યું સાચું પડ્યું। ભારત વર્ષ સુવર્ણની જ ભૂમિ હતી. મોગલ બાદશાહોનું મિન્ન જાતિનું રાજ્ય હોવા છતાં દિલ્હીસ્તાન નિવાસીઓએ સુખ સમૃદ્ધિના ઉચ્ચ શિખર ઉપર આરોહણ કર્યું છે. દેશમાં ન્યારે ત્યાં મનુષ્યો સુખી છે, ન્યાં ત્યાં અન્ન ધનનો ઓજસ પ્રકાશ કરી રહ્યો છે. મનુષ્યો શરીરે સુખી, નુરોગી, હૃદ પુદ જણાય છે. દેશમાં જે આને કે તણ આને મળ્યોઆ મળે છે. મલેરિયા, કોલેરા જેવા બૃષકર રોગોનાં નામ કવચિદ્ જ સાંભળવામાં આવે છે મહામારી કોઈક જ સ્થાનમાં ફર્યન આપતી હતી, દુષ્કાળનું મામ તો સાંભળવામાં આવતું જ નહોતું. તે સમયે પૃથ્વી ઉપર જટલા દેશો ગ્રેષ્ઠ કહેવાતા હતા તેમાં ભરત ખંડસંધના વિષયોમાં ગ્રેષ્ઠ કહેવાતો હતો. તે સમયે દિલ્હીસ્તાન વાસીઓ “લીવર” ના દરદશી પીડાતા નહોતા. કે નેપી

ગેરા લોકોની લનમુકીથી તરત મૃત્યુ પામી જાય ! તે વખતે હિંદુસ્થાનવાસીઓ- મેક્સિયાથી પીડાતા નહોતા કે જેથી તેઓને નિસ્તેજ, પછીકણ, પછેક ઇન્ડિયન કહેવામાં આવે તે સમયે પ્રત્યેક હિંદીવાનોના આંદુમાં જળ હતું, તેમના હૃદયમાં સાહસ હતું, તેમને ધર્મ ઉપર અતિશય અનુકાંગ હતો, મોગલોના હાથમાં પરાધીન હોવા છતાં તેમના અંતઃકરણમાંથી “અમારો સ્વદેશ” અને “અમારા સ્વદેશી બાઈઓ” એ શબ્દો બૂસાઇ ગયા નહોતા, તેઓ પરતગ્રહ હતા છતાં પણ ધન ધાન્યથી પીડાતા નહોતા, તેઓનાં ખેતરોમાં પુષ્કળ અનાજ પાકતું હતું, એક પછી એક દુષ્કાળ પડી ખેતરો ઉજળડ થવાં નહોતાં, તેમજ તેમને જે મેહેમુલ આપવું પડતું તે એટલું બધું સેટેલું થઇ પડ્યું હતું કે જેથી તેમને કાંઈ પણ જાતનો ત્રાસ નહોતો તેમજ તેમને પોતાનાં ખેતરો બાદશાહોની નજર આગળ લીલામ કરી દેવા નહોતાં પડતાં અથવા બાદશાહના દરબારમાં મેહેસુલમાટે કેદમાં જઇ બેસવું નહોતું પડતું. અર્થાત્ તે સમયે ભારત વાસીઓની આર્થિક સ્થિતિ ઉચ્ચ હતી અને તેઓ આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા. તેથીજ તે સમયે આ દેશમાં આવેલા પાશ્ચાત્ય લોકો અને સુવર્ણની બૂમ કહેતા હતા.

મોગલ બાદશાહોના રાજ્યજન તમે રહેવા છતાં પણ ભારત નિવાસીઓને-હિંદુઓને એક સુખ વિશેષ હતું. બાદશાહના લશ્કરી વિભાગમાં હિંદુ અને મુસલમાનોનો એક સરખો અધિકાર હતો. બાદશાહના દરબારમાં હિંદુ મુસલમાનોને સરખું માન મળતું હતું. બાદશાહની ગુપ્ત સલાઓમાં હિંદુ અને મુસલમાન એ બન્ને પક્ષની સલાહ લેવામાં એક સરખો ન્યાય હતો. મોગલ બાદશાહો હોવા છતાં હિંદુઓને સેનાપતિ તથા રાજ્ય પ્રતિનિધિના અધિકારો આપવામાં આવતા હતા. અને હિંદુ અધિકારીઓની સલાહ લઇ રાજ્ય કાર્ય કરવામાં આવતાં હતાં. દક્ષિણ અને બંગાળ, તથા સિન્ધુ નદીને પાર કાશ્મીરના યુદ્ધ ક્ષેત્રોમાં હિંદુ સેનાપતિ-ઓને નિયુક્ત કરી મુસલમાન બાદશાહો સ્હામા લડવા મોકલતા હતા. મુસલમાન તથા હિંદુ કુબેર બંગારીઓના દ્રવ્યોને શ્રાત દેશી સિંધ શાહીઓના ઘરમાં પ્રવાહ કરતો હતો. ભરતખંડ-નું દ્રવ્ય ભરતખંડમાંજ રહેતું હતું અને તેથીજ તે સમયે ભરતખંડમાં નિરાસ કરનારાઓ મુખી હતા.

તે સમય ચાલ્યો ગયો ! તેનીજ સાથે ભરતખંડમાં નિવાસ કરનારાઓનું સુખ સ્વપ્ન પણ ચાલ્યું. ગયું ! બસે વર્ષ પછી આપણો દેશ-સુવર્ણમય બમિ-સુસભ્ય અંગ્રેજ જાતિને હાથે પડવા પછી ભારત વર્ષની સ્થિતિ જુવો ! મોગલ બાદશાહોના સમયમાં ભારત દેશની કેવી અવસ્થા હતી ? હમણાં તેની કેવી દુર્દશા થઈ રહી છે ! કેવી દયાજનક સ્થિતિ થઇ રહી છે ! હિંદુસ્તાનવાસીઓ કેવી ચિન્તાના રોગમાં મુકાઇ રહ્યા છે ? અને તે કાંઈ પણ કદોશ્ન નહીં ! હાથે તમને નેત્રો આપ્યાં છે તેનાથી જુવો ! હાથે તમને મન આપ્યું છે તેનાથી વિચાર કરો ! હાથે તમને હુદિ આપી છે તેનાથી ન્યાય કરો ! અને પછી કહો કે અને મુખી છીયે કે દુઃખી ? અમારી આર્થિક સ્થિતિ ઉચ્ચ છે કે નીચ ? અને સતોષના મહા-સાગરમાં છીયે કે અસતોષના ખાખોચિયામાં રગદોળાઈયે છીયે ? તેમ છતાં પણ તમે કહી નહીં શકો તો અને એક અંગ્રેજ, પ્રાચીન સુવર્ણમય ભારતવર્ષ માટે જે વર્ણન કર્યું છે તે તમને ખતાવીશું, જરા સંભળો ! સર ફેડરીક નામના એક અંગ્રેજ પૂર્વિ પર્યટન કર્યું છે. તે સમયના સપ્તમ દેશોની સ્થિતિનું તેણે વર્ણન કર્યું છે. તેમાં ભરતખંડમાટે “ લીન્ડરપુલ સ્વર્નિંગ એક્સપ્રેસ ” નામના પત્રમાં એક લેખમાં વખ્યું છે કે:-

The first impression which succeeds the realisation of the strangeness of all things is an impression of teeming life—of the unwonted of living beings human and animal, who crowd the land. The country would seem to be overrun by a multitude of men, women and children, all about the same degree a little below the most meagre comfort, and a little above the nearest reach to starvations.

અર્થાત્ જો કોઈ હિંદુસ્તાનમાં જાય તો તેને પ્રથમજ મનુષ્યોની અસાધારણ સંખ્યા અને તેની દુર્દશા જોઈ દુઃખી થવું પડે છે, જૂખના દુઃખથી કોઈ પણ રીતે આત્મરક્ષા કરી ભારતવાસીઓ કોઈ પણ પ્રકારે દિવસો નિર્મગ્નમન કરે છે છતાંદિ.

ભારતખંડમાં માત્ર મનુષ્યોની સંખ્યાજ વધારે નથી પરંતુ તેઓ તદ્દન ગુપ્ત રહિત અને નિરાનંદ છે. આ દેશમાં જે રત્નની ખાણો તથા ધનની વાતો સાંભળવામાં આવતી હતી. તે માત્ર એક જ દેશી રાજાઓના ખજાના સિવાય સ્વયં થઈ પડી છે. એક વખત જે ખેતરોમાં લીલાં તરઓ શોભી રહ્યાં હતાં તેજ દેશમાં આજે વારંવાર દુષ્કાળ દમન થઈ પડ્યું છે! જે દેશનાં ધનવાનો ગુપ્ત સમૃદ્ધિથી કુબેર ભંડારો કહેવાતા હતા તેજ બિચારા આજે દુઃખી દરિદ્રી, કંઠાસો કહેવામાં આવે છે! જે દેશના શિષ્ય શાસ્ત્રીઓ એક વખત પોતાની કળામાં કુશળ હતા તેનાજ પુત્રો આજે કળાના શિક્ષણ વગર ઘેર ઘેર બીખ માંડે છે, અને તેને બદલે પરદેશના ચતુર વણિકો અનેક કળા કૌશલ્યથી પોતાના ધન લાવડાર ભરી રહ્યાં છે. અર્થાત્ આ દેશનાં રત્નોની ખાણો લુંટી, રડીમરોમાં નાણાં ભરી પોતાની ચરણ ફાવે ત્યાં લઈ જઈ રહ્યા છે! કોની મગફૂર છે કે તે પરદેશી શાહુકારોને (!) કોઈ રોકી શકે? કોઈજ નહીં! ભારતખંડની જે અવદશા દમણાં થઈ છે તે માટે સભ્ય અંગ્રેજો પણ કપુલ કરે છે. પરંતુ જેઓ અસભ્ય છે અને જેઓ પણ પ્રાણી સમાન છે તેમનાજ કાન ઉઘાડવા મી. હાર્ડિંગ નામના અંગ્રેજે મુંબુરિયામાં એક મોટી સભા યઈ તે વખતે ભાવણું કરતાં એક વાક્ય કહ્યું હતું, તે લખવું પડે છે. તેમણે કહ્યું હતું કે:-

“The present Government of India degraded and impoverished the Indian people.”

“ભરતખંડની વર્તમાન રાજ્ય શાસન પ્રણાલીએ ભરતખંડની અવનતિ કરી છે. અને દેશને દરિદ્ર બનાવ્યો છે.” વળી સરફ્રેડરિક ટેમ્સ કહે છે કે:-

“That the country leaves in the mind an impression of poorness and meloncholy, while sadder than the country are the common people; who talk little and laugh less, except on the face of a child is uncommon.”

અર્થાત્ ભરતખંડમાં જઈને જેવાથી જણાયે કે જ્યાં ત્યાં નિરાનંદની છાયાં પ્રકટ થઈ રહી છે. રેશના રહેવાસીઓ અતિ નિરાનંદ છે, અધિક વાત કરતા નથી અને બાળકો સિવાય બીજા કોઈ હસવુંજ નથી.”

આ શબ્દો સાબળવાથી કવચિદ્ ટાંપ વ્યક્તિ આશ્ચર્ય પામશે પરંતુ ખરૂં પૂછે તો એમાં અતિશયોક્તિ જેવું કશું છેજ નહીં ! જેના ઘરમાં ખાવાને પુરૂં અનાજ પણ નથી એના હિંદુસ્તાન દેશના રહેવાસીઓના અત કરણમાં આનંદ કેવો હોય ? તેમના મુખ ઉપર હાસ્યની છતા કેવી હોય ? તેમના શરીરમાં બળ કેવું હોય ? મિત્ર સહાચરે, આ દેશમાંથી સફાને માટે રાજીનામું આપ્યું છે ! આનંદ વિદાયગીરી લીધી છે અને સુખના સમ્બોધને પોતાતુ સુરૂપ નજી બીજાણુરૂપ ધરણુ કર્યું છે તેથીજ સઘળે નિરાશા અને નિરાનંદ જણાય છે સ્વતંત્રતા પામેના દેશોના જેની સજીવ અવસ્થા ભરતખંડમાં ડાહ્યપણુ રચે જણાતી નથી અમે કવચિદ્ હમીરે તો છીએ પરંતુ શું તે હાસ્યના મધ્યમાં મિષ્ટાન્ની છાયા પ્રગટ નથી ! અમે બીજી પરધીન જાતિયો કરતા અધિક મૂન પ્રાપ્ત તથા અસંતુષ્ટ છીએ તેનું કારણ એજ છે કે અમે અમારી દમણાની સ્થિતિ સારીપેઠે સમજીએ છીએ અસંખ્ય જંગમી લોકો, સ્વેત જાતિને આધીન રહીને તથા પ દલિત યજ્ઞને વિગેય કબ્જેનો અનુભવ નથી કરી શકતા કારણ તેમના અત શ્રેણીમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ નથી, સંખ્યાનાની મર્યાદા તેમના સમજવામાજ નથી, તેમને જે અવસ્થામાં રાખવામાં આવે તે અવસ્થામાં તેઓ ગદી શકે છે પરંતુ જેમના પિતા અને પિતામટોએ સામ્રાજ્યનું શાસન કર્યું છે, અથવા શાસનના કાર્યમાં સહાયતા કરી કે વિદ્યા તથા જ્ઞાન માર્ગમાં પૃથ્વીના લોકો જેમને યુરૂપે માનતા આ યા છે, તેમની સાથે અત્યંતપણુથી નિરામા આવે જેઓએ બાર પહોર બત્રીસ ઘડી આનંદમાં નિર્ગમન કરી છે, તેમને અન્ન ધન, મિના ઘેર ઘેર ભટકવું પડે તે જાતિ કેવી રીતે મતોર પામે ? અને હૃદયમાં ચિંતાદૃષ્ટિ અગ્નિના બડા બળના છતા બહારથી દસવું કેમ બતાવે ? જે દેશમાં દર અઠવાડિયે ૨૦ હજાર મનુષ્યો પ્લેગથી મરે છે જે દેશમાં પ્રતિવરે એ લાખથી વધારે મનુષ્યો કોલેરાનો ભોગ થઈ પડે છે, પ્રત્યેક કુખ્યાગમાં ૫૦ ૬૦ લાખ મનુષ્યો બુખથી મરણ પામે છે, તેજ દેશમાં વિરાદની ૧૫૫ નદી જણાય નો નીજ કયા દેશના લોકોમાં જણાશે ? ચીન દેશમાં મુઆફરી કરતી વખતે એક યુસાફર મ્હું છે કે ભરતખંડ કરતા ચીન દેશની વસતી વિશેષ કે તો પણ ભરતખંડ જેવા દરિદ્રી અને મૂત પ્રાપ્ત જણાતા નથી સર ફેરારીકે આ દેશના મેકુતો સ બધે મ્હું છે કે - 'દરિદ્ર બેકુતોની વસ્તી જોતા જણાય છે કે પૃથ્વીના ડાહ્ય પણ સમ્ય દેશમાં આ પ્રમાણે દુર્દશામસ્ત નસતી નથી' બેકુતો આખો દિવસ મેહેનત મજુરી કરતા છતા પેટ ભરીને અન્ન ખાવા પામતા નથી'

સુવર્ણમય ભારતગુમિના આ બીજા હરથને જોઈ પત્થર જેવું હૃદય પણ પીગગા બપ કે પરંતુ દુર્ભાગ્ય ભારત વર્ષમાં ચારે દિશામાં ઘૂમી રહેવાં પરદેશી અન કરણોમાં દ્યાનુ એ પણ મરણ ફટકા નથી !'

દેશદ્રોહી મીરજાકર !

એક હિંદુ અને એક મુસલમાન બન્ને સ્નેહીઓ હતા. તે બન્નેની વચ્ચે, હિંદુસ્તાનના પ્રથમ અને સામગ્રત સમય સંબંધી કેટલોક વાદ વિવાદ, હમેશાં થયાં કરતો હતો. કેટલીક વખતે તો એવા વાદ વિવાદમાં આખી રાતની રાત ચાલી જતી. બન્ને મિત્રો હિંદુસ્તાન સંબંધી પૂર્ણ સ્વદેશભક્ત હતા. તેથી પોતાને હાથે પ્રથમ કેવી ખૂસો યદ યદ અને હવે પછી પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવા માટે શું કરવું જોઈએ તે વિષયમાં ચર્ચા કરતા હતા. હિંદુસ્તાન જેવો વિશાળ દેશ મેળવવા માટે ઇંગ્લીશ લોકોએ પોતાનું જે સૈન્ય રાખ્યું હતું તેમાં વિશ્વાસઘાતી સૈન્ય ધણું હતું અને તે સૈન્ય હજુ પણ કાયમ છે, એ તહેમના વિશ્વાસઘાતી સૈન્યે હિંદુસ્તાનને ધણું નુકસાન કર્યું છે. અને હવે પછી જો હિંદુસ્તાનનું કાંઈ પણ દિલ થાય એવી કોઈ પણ ઇચ્છા રાખવું હોય તો તે વિશ્વાસઘાતી પલટણો એકદમ બંધ કરવી જોઈએ. તોજ તે પરણા મકમ થાય. કારણ આપણા લોકોજ પરસ્પર એક ખીજની ચાડી સુગંધી કરે છે, અને પરસ્પર એક ખીજનો વિશ્વાસઘાત કરે છે, એવું તેમનું વર્તન નહાઈ છે “એક દિવસ તે બન્ને મિત્રોમાં આ પ્રમાણે વાદવિવાદનો વિષય નીકળ્યો હતો. તે બન્નેમાંથી મુસલમાન ગૃહસ્થે કહ્યું: “મિત્ર ! વિશ્વાસઘાત કરવાના કામમાં તમે હિંદુ લોકોજ ધણા આગળ વધ્યા છો, અને મુસલમાનો, જે પ્રમાણે શિક્ષણમાં પાછળ. છીએ તેજ પ્રમાણે વિશ્વાસઘાત કરવાના કામમાં પણ પાછળજ છીએ. તમારામાં વિશ્વાસઘાતકતાનાં ઉદાહરણોએ ખરેખર કેરે વર્તારી મુક્યો છે, એક તરફ તમારાં નેટિવ રાજ્યોએ સજા નહીં આપવાથી સને ૧૮૫૭ માં નેટિવ રાજ્યોના લાગવા આપાથી ઇંગ્લીશ સરકારને જે અશુભ ‘યથેશ્વ’ તે અઘણિ પર્વત મહેલું નહીં હોવાથી તમાર માંના વિશ્વાસઘાતની પ્રત્યેક ન્હાનાં મોટા પ્રાણીઓનો વિશ્વાસઘાત કરી તુરંત પોતાનું ચરિત્ર ધ્વંસાવે છે. પરંતુ તમારા લોકોએ પૂર્વે ધણા મોટા મોટા અવસાનો માર્યા છે. કાષ્ઠપણુ રાજ્ય નષ્ટ થવાની તૈયારી થઈ કે દશ પાય હિંદુ સભ્ય ગૃહસ્થો મદદમાં ખરાજ ! આજીરાયનું રાજ્ય કોણે કુબવા દીધું ! તેમનું રાજ્ય કુપ્રાપવામાં તેમનાજ જેવા પ્રાણુ આપનારા કેટલા મોટા મોટા સગદારો રાત્રિ દિવસ મહેનત કરતા હતા ! રણજીતસિંહના મૃત્યુ પછી આવસા મુશ્કે અને સૈન્યનું મત્વર નિકંદન થયું તે શિખ લોકો પછી કેટલાક આવેવાનોએ કર્યું નથી શું ? તેજસિંહે ઇંગ્લીશ લોકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે પોતાનું ઉત્તમ પ્રતિનું શિખ સૈન્ય સઘાઈમાં મરાની નાખ્યું, એ વર્તો શું રાજીરને કમ્પાયમાન કર્યું નથી ? શિખ લોકો હિંદુ છે કે નહીં તે પ્રશ્ન અહીં ઉભો થાય છે, પરંતુ તે ગમે તે હો, તેઓ મુસલમાન નથી એવો નિશ્ચય થયો જોઈએ. કારણ, તે લોકોમાં તેજસિંહ જેવા સ્વગત્ય પ્રતિ વિશ્વાસવાત કરનારા માણસો નિર્માણ થયાં છે, તે લોકોનો અમારા મુસલમાન ધર્મમાં વટાણ ન થાય એજ મ્હારી ઇચ્છા છે.

હિંદુ ગૃહસ્થ જ્ઞાતપણે સાંભળતો હતો. તેણે ઉત્તર આપ્યું એવાં માણસો કાષ્ઠપણુ ધર્મમાં વટવી જાય નહીં એની ધણીજ અગત્ય છે. તોપણુ તમારો ધર્મ એવા માણસોના વટવા શિવાય અસ્તિત્વ રહ્યો નથી. મુસલમાનો મધ્યે પણ વિશ્વાસઘાતકતાનાં ધણાં ઉદાહરણો છે. પરંતુ તે સર્વમાં એક અને પહેલું ઉદાહરણ અતિશય બળકર જેવું છે, તેની તમને ખબર નહીં દસે તેથી તે કદ જુ સાંભળો ! બંગાળ, બિહાર અને આરિસા એ ત્રણે પ્રાંતો,

સિરાજઉદ્દૌલાનાં ગજવો હતાં તે રાજ્યો બાજુ ક્યાં છે? અને તે કાણે કુબાબ્યાં? પ્લાસીના મુઢતુ શ્રેય ક્યાધવ સાહેબને આપવામાં આવે છે તે વ્યર્થ છે, પ્લાસીના મુઢમા મીરજાદરે જ્ય મેળવ્યો. ઈંગ્લીશોએ પ્રથમથીજ મિરજાદરને પોતાના પક્ષમાં લઈ લીધો હતો. તેજ તમારા મીરજાદર જેવો વિશ્વાસવાની મનુષ્ય બીજે કાઈજ નહોતો. બાઈરાવ કિંવા રણજીત સિંહનાં રાજ્યો કુબાવનાર અમારામાંના વિશ્વાસવાની શ્રેષ્ઠ, તમારા મીરજાદર કરતાં વિશેષ દોહી મથી મીરજાદર એ નિમકદરામપણના પથનો આદિ ગુરૂ છે. તેણે માત્ર બંગાલ પ્રાંતજ ક્યાઈવના હાથમા સોપ્યો એટલુજ નથી તેણે તો આપણો સમસ્ત હિંદુસ્તાન પ્રદેશ પરકીય સોફોના સ્વાધીનમાં આપ્યો છે। ક્યાથી આવેલા કાણુ ઈંગ્લીશ લોકો, અને તેમને માટે એ નરાધમ-મીરજાદરે પોતાના નવાખનું તેમના આગળ બસિદાન દીધું; કલાધમ સાહેબે, પ્લાસીની રણબુમિમા સિરાજઉદ્દૌલાનો પરાજય કર્યો તે પહેલાંજ તેણે-મીરજાદરે નવાખને દરબાર મધ્યેજ પરાજય કરી રાખ્યો હતો નવાખના દરબારમાં મીરજાદર, ચાર લુન્દખાન અને રાજા હુન્દખરામ એ લોકોને કલાધવ સાહેબે પોતાના એજન્ટ મારફતે શિખવી, ફિતુર કરી મુક્યું હતુ. વળી નવાખની જાવણી ક્યાં છે? નવાખ પાસે કેટલુ મૈન્ય છે? અને કલાધવ સાહેબે તેને ક્યા આગળ પકડી હલ્લો કરવો, એ બાબતની સધળી ચુત બાતમી, મીરજાદર દરેકજ ઈંગ્લીશ લોકોને પુરી પાડતો હતો આટલુ બધુ કપટા કરવા છતાં પણ શરૂ ક્યાધવ માહેબ, નવાખ સાથે મુઢ દરબારની જાતી અપાવતો નહો. તેમ જતા પ્લાસીના રણાંગણમાં નવારે બને મૈન્યો સ્થામસ્થામાં થયા તે વેળા પણ કલાધવ માહેબને, જ્ય મેળવવાની આશા નહોતી. રાત્રી પડનાંજ કાઈપણ સમયે એકાએક ચુત રીતે હલ્લો કરી લેવો અથવા તો પ્લાસીના મેદાન માથી નીકળી નહાસી જવુ આટલે સુધી તેમના શૈર્ષની સીમા આવી પહોંચી હતી. નવાખનુ સૈન્ય સુમારે ૫૦ હજારનુ હતુ આટલા સૈન્યનો, શોડા સૈન્યવડે, વિશ્વાસવાત કર્યા શિવાય બીજા શૈર્ષથી, પરાભવ કરવો, શક્ય નહોતુ. નવાખના મુખ્ય સેનાપતિ મીરમદીનખાન અરે તેનો મિત્ર મેહનલલ, એ બને અનિશચ શૈર્ષ અને પ્રમાણિકપણથી લડતા હતા. વળી મી. મદીનખાને તો જળરદગત હાર પમાડી હતી. પરંતુ તેને એક તોપનો ગોળો લાગતાજ તે અત્યુવગ થયો એટલામાજ હિંદુસ્તાનને હુદ્દે, એક લલાક સુધી સંપત વરસાદ પડ્યો. અથવા વરસાદ વરગ્યો એમ કહેવા કરતા આપણી આર્થ બુમિ કેટલાક વર્ષો સુધી પરકીય સોફોના તાબામા જશે એ આગતું બનિષ્ય, અતર્માનથી જાણી લઈ; આકાશમાના દેવતાઓએ અશુ-પત કર્યો એમ કહેવાને હરકત નથી। વરસાદ વરગ્યો તેથી નવાખના દાઝગોળાએ, અગત્યની વખતે મ્હોટો દગો દીધો પરંતુ દાઝગોળાએ, મીરજાદરની પેટે લાંચ ખાઈને પોતાના સ્વામી સાથે દગો કર્યો નહોતો એ કણુલ કરવુ પડે છે। ચારે તરફથી સંકટ આવેલુ જોઈ નવાખે મીરજાદરને પોતાની પાસે ઓલાવી મગાવ્યો, નવાખે પોતાના માથાની પાધડી ઉતારી, મીર-જાદરના મ્હો આગળ મુકી કહ્યું. જાદર! આ પાધડી ત્હારે સહી સજામત સંભાળવી. “એક રાજા, પોતાના દાચ નીચેના માણસને, આથી વિશેષ કેવે પ્રકારે વિનતિ કરે? પરંતુ તે નિમકદરામને પોતાના નવાખની પાધડીની, પોતાના મહમદી ધર્મની અથવા તો પોતાના હિંદુસ્તાન દેશની ચરિત્રિય પણ દગા આવી નહીં.

“મહારાથી બનતે પ્રયને તમારા રાજ્યનુ રક્ષણ કરીશ” એવા શબ્દો “બોલી અબિ વચન આપ્યું અને નવાખની પાધડી તેમના માથા ઉપર મુકી નીચી પાછા જઈ એ વિશ્વાસ થનીએ બાજુ ફાણે હલ્લો કરવા માટે કલાધવ સાહેબને સંદેશો મોકલ્યો। મીરજાદરને પોતાની

તરફથી આવી. પછી નવાબ સુરાજઉદ્દોલા, રાજા દુલ્લભરામ પાસે ગયો. અહા ! એ પણ દુલ્લભરામજી હતો ! એના જેવો વિશ્વાસઘાતકી રામજી બીજો કદી પણ મળશે નહીં ! પોતાનું સ્વરાજ્ય જાળવે, એવે દુલ્લભરામજી પોતાના નવાબને-કહો કે રાજાને-ધંધની અથવા કહા-પણની બે વાત કહેવી જોઈએ. પરંતુ-તેમાંનું કંઈ પણ ન કરતાં તેણે નવાબને એવી સલાહ આપી કે તમે આપણા સैन्यને થોડુંક પાછું ફરવા આજ્ઞા આપો, અને એવો હુકમ આપી તમે તેમાંથી નિકળી જાઓ ! એટલે અમે સરદારો તથા સેનાપતિ મંડળી રણમાંથી જાય મેળાયા શિવાય કદી પણ પાછા ફરીશું નહીં ! નવાબ અત્યંત વયના અને અજ્ઞાન હોવાથી તેણે સैन्यને તે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી પોતે જાંટ ઉપર બેસી, પોતાની સાથે બે હજાર સैन्य લઈ મુશિહબાદ તરફ ચાલ્યો ગયો. આ તરફ નવાબનું સैन्य નવાબની આજ્ઞા પ્રમાણે પાછું ફર્યું. મીરજાપુર પોતાનું સैन्य લઈ કલાઈવ સાહેબના પક્ષમાં જઈ મળ્યો. આ વિષય ચાલતો હતો એટલામાં જ પ્લાસીની યુદ્ધ ભૂમી ઉપર એક બીજો અત્યંત ઘડતો હતો. આ હિંદુસ્તાન દેશને પેટે જન્મ પામેલા હિંદુસ્તાનના પૂત્રો અને નવાબનું અન્નોદ્ધ લઈ ઉછરેલા નવાબના ધર્માની નોકરો તથા ક્રાન્સ દેશ મધ્યે જન્મ પામેલા સેટફેજ નામનો એક નવાબનો પ્રમાણિક રોહી મિત્ર, એક મુસ્લિમ ઉપર બેસી નવાબનું રાજ્ય તથા હિંદુસ્તાન દેશ બચાવવા પ્રયત્ન કરતા હતા ! પરંતુ હિંદુસ્તાનના વિશ્વાસઘાતકી આજુસેએ તેમને નિરૂપાવ કરી દીધા ! અને અન્ને પ્લાસીની રણભૂમી ઉપર, અપવિત્ર વિજયથીએ, નિમકહરામપણાના ગળામાં જાળ માળ આરીપણ કરી ! મીરજાપુરનું કૃત્તનપણું આટલેથી જ અટક્યું નહીં ! સુરાજઉદ્દોલાનું રાજ્ય પોતાને મળે એટલા માટે પોતાના સ્વામી-નવાબનું-એક દિવસ રાત્રિએ હરામખોર મનુષ્યો દ્વારા ગુપ્ત રીતે ખુન કરાવી નાખ્યું ! આવા ભયંકર કૃત્તનપણાના કૃત્યો કરનાર મનુષ્યો મુસલમાનોમાં પણ ઘણા છે પરંતુ આટલું કૃત્તનપણું આકાશના દેવતાઓથી સહન થઈ શક્યું નહીં. કારણ તે સમય પછી તરતજ મીરજાપુરના પૂત્ર મિરાનના આજ્ઞાપર વિદ્યુત્પાતનો પ્રહારકરી, મોટા ગરમગટ સાથે, આકાશના કુલ્લ થયેલા દેવતાઓએ સર્વને એવું પ્રસિદ્ધ કરી આપ્યું કે આજ પછી આવી દેશદ્રોહ, સ્વામીદ્રોહ અને નિમકહરામપણું કોઈ પણ કરશે તે સહન થઈ શકશે નહીં ! તેપણ, મિત્ર, હમણા આપણા દેશમાના લોકો પાપકર્મમાં એટલા બધા પીટ થયા છે કે, વિદુરગર્જનાના શબ્દોમાં દેવોએ કરેલી દર્શાવત, કોઈ પણ લક્ષમાં ભેળું નથી ! લોકો દેશદ્રોહના કામમાં એટલા બધા પ્રવૃત્ત થયા છે કે પાતાળમાં જ દેવતાઓ પણ મોટા મોટા પર્વતોના શિખરો હલાવી નાખીને ઝુલે છે ! છતાં પણ કોઈના નેત્રો ઉઘડતા નથી ! અને હજી પણ આપણા દેશના કેટલી કેટલી રીતે અધ પાત થવાના છે તે કાણ જાણી શકે છે ! આપણા લોકો એવા છે ! અને તેમાં મુસલમાનો અપવદ તરીકે છે એમ નથી !

આ સાંમળતાજી મુસલમાન મિત્રના શરિરમાં એક જાતનો કંપ થયો. તેના શરિરના રૂંવાટા ઉભા થઈ ગયા, તે આંકુ મોટું કરી જન્મે જણાવી વચમાં આડો હાથ ધરી બોલ્યો : 'મસ, બસ, મિત્ર, હવે બંધ કરો તહે અને એ હકીકત કહી નહોતતોજ ધણી સારું' થાન તે મંદને આ બધું શું કહ્યું ! અલાર મુઠ્ઠી દે ધણી સુખી હતો દ જાણતો હતો કે હિંદુસ્તાનને પેટે જન્મ પામેલા લોકો પૈકી માત્ર મારા જાતિબાધવોજ એવા દેશ-દ્રોહના પાતકથી કલાઈવ થવા જાય અલાર મુઠ્ઠી નહોતે નહોતે મુસલમાન લાકોએ, દેશકલ-ના વિષયમાં મોટા બક્ત જણાતા હતા અને એવા દેશબક્ત મનુષ્યો માટે મંદને મોટું અભિમાન મનું હતું પણ તે મારા સમજ ને વિચારો ઉપર પાણી ફેરવ્યું ! [અપૂર્ણ]

PROF. JAMES' ELECTRO-TONIC PEARLS.

મહાન અમેરીકન ઇલાજ.

નમુનાની શીશી મફત વાપરી ખાત્રી કરો.

પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓ.



આ ગોળીઓ ધણી વત્સો થયા યુરોપ અમેરીકા, જર્મની, વિગેરે દેશોમાં વપરાય છે. દર્જગે લોકોએ વાપરી ખાત્રી કરી છે કેટલાક ડાક્ટરોની ભલામણથીજ એ ગોળીઓ અત્રે મંગાવવામાં આવી છે એ ગોળીઓ રુખનામાં અને પીસા બમા જતી ધાતુને બધ કરી શરીરને મક્કતી આપે છે. શાન્તત્વની નમગાઈ, ધાતુનું પાતળાપણું, નામરફી, અશ્વર્થ, ખોરાક ન પચવે, હાથ પગનું કુખવું મગજે ચક્રી આવવી,

છાતીના ધનકારો, આખે અંધારા આવવા, હેરાની શીકાસ, હીસ્તીરીયા, સ્ત્રીઓના દરદો, જીવાન વિદ્યાર્થીઓનું અભ્યાસના બોજને લીધે નબળું પડી ગયું મગજ, તેમજ વધારે, ખારી-ઠરો, કલાકો, રક્ત મારતરો અને બીજાઓ કે જેમને રાત દિવસ મગજ કસતું પડે છે, તેમને એ ગોળીઓ વીજળીક ઇલાજથી થોડી મુદતમાં અગમ્ય જેવો ગુણુ કરે છે.

આ ગોળીઓ ખાનાથી પહેલેજ દીવસે શરીરમાં વીજળીક ચમત્કાર માલમ પડે છે. શરીરમાં સફરતી આવે છે, લુખ લાગે છે, અજ પાચન થાય છે, આખોને તેજ આવે છે, ગમે તેટલી મહેનત કરનાથી થાક લાગતી નથી. મહેરો ભરેલો લગે છે, યાદદાસ્ત શક્તિ ખીયે છે. કુધ પછુ મીડી આવે છે. ડેન્ટે થોડા દીવસ એનો ઉપયોગ આતુ રાખવાથી શરીરમાં લોહી વધી શરીર કુદ પુષ્ટ બને છે. ઉપગના ગુણુ માટે ખાત્રી થવા સારે બહારગામના લોકો જેઓ નીચેની કુપન (ગીટ) મા ન તથા ટેકાણુ ભરી અને સાથે અરધા આનાની ગીટા બીકાથી પ્રે જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓની નમુનાની શીશી જે બે દીવસ ચાલશે તે મફત મોકલવામાં આવશે તેનથી પ્રધપણુ ફાપદો જણાય તો 'મોટી શીશી ખરીવી કોમલ રૂપ ગોળીની શીશી ૧ ને ૩ ૮ -૦, ૪૦ ગોળીની શીશીના ૩ ૨

વી પી ના ૫ આના વધુ ફક્ત એમલા વચનારા -

ધી એન્ડ્રો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

દરેક જાતની વીધાયતી દવા વેચનારા, ન ૧૬૦ મારકેટ, જીમામસીદ, મુબમ

નમુનાની શીશી મગ ૧૧૨ નીચેની કુપન (ગીટ) ફાડી નામ તથા ટેકાણુ ભરી

અથવા આનાની પોસ્ટની ગીટા સાથે મોકલવી

ધી એન્ડ્રો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની. મુબમ

૮ મહેરખાત્રી કરી નીચેને ચરનામે પ્રે જેમ્સની વિજળીક શક્તિની

૯ ગોળીઓની નમુનાની શીશી મફત મોકલી આપશે. પાન અર્થ માટે અરધાની

૧૦ આનાની ગીટા સાથે બીડી છે

સહી

ટેકાણુ

મે. ૧૯૦૫

શ્રી બ્રહ્મવોધ બાવની.

‘રચનાર—શ્રીયુત પ્રેમજીભાઈ બક્ષરભાઈ વૈવ, લાખાપુરવાળા.
(પુસ્તક ૨ જાના અંક ૧૧ ૧૨ ને પાને ૩૦૯થી ચાલુ.)

‘મોતીદામ છંદ.

નયમ બમરો કિટને દહિ ડખ, કરે સ્વસમાન અને વળિ પંખ,
કરે મણિ પારસ લોહ સુવર્ણ, ગુરુ ત્યમ મોક્ષ કરે નહિ મર્ણ ૬

વસંતતિલકા છંદ.

પુ શોધ સાર જગમા, જગ જુઠું યારો,
સાર્યું કદી પથુ ધણે, સુખ દુખ ભાસે,
જેથી જ તે અચળ ના, સુખ સત્ય પારો,
પું જલ સત્ય સુખ છે સમજ નિરાસે. ૭

ચામર છંદ

મજા પાણિને પતંગ દીપ અધ આખને,
મોર મેઘ લોભિ દ્રવ્ય વાગણી સંતાનને,
ભૂખ અન્ન મોર રાત્રિને ચક્રાર ચંદને,
એમ કામિ ભોગને ચહે મુચુકું મોક્ષને ૮

મદાકાંતા છંદ

મૂઝી આજા મધું સ્થિર મને, જલ આનંદ ભાળી,
‘ધેમ’ ખાતા, મિલવિ ઘટમા, ખ્યાનની રીતિ જાણી,
જ્યાં જ્યાં જાએ, ચલમનસદા, સચ્ચિદાનંદ ધારો,
નામો રૂપો, લજિ અવર જે, સર્વ આ, તે વિચારો ૯

ગીતક, અથવા મુનિશેખર છંદ

દિવમા ધરે બહુ ગર્વ, જ્ઞાન કથા વડે હુસિયાર છુ,
‘બગભકત’ જેમ બની કૂરે, નહિ એમ હુ જીવનાર છુ,
ગુરુકિતથી શુભ યુક્તિ, જે નહિ શાખિયો મનથી ખરે,
નહિ ‘રામ’ જીવનમાં મળે, બક્ષતો જ તેમ જ તે મરે. ૧૦

શાલિની છંદ.

પુ તારો મારો અવિધા નિષેધી, જોશે જે આકાર તો બેદ જશે,
એવું જાણી પુ ત્યજે દૈતને તો, દુખો નારો સત્ય આનંદ યારો ૧૧

‘મનોવિલોસ કાવ્ય.’

‘ભારત જીવન’ માટે ખાસ લખનાર ઠક્કર નાગચંદ્રદાસ વિસનજી ચતુર્ભુજ.

“મુસાફરના” અધિપતિ

અન્તર્ગત	આ દેહમાં આનંદ કોણ જાણે ? ,	
The inner world	અવ્યતરે કોણ વિચાર દાણે ? ,	
	ક્યા છે અને કોણ ? ન પાર પામે,	૧
	તેજસ્વિ તે નિશ્ચિત એક ધામે	
	સદા ચાનના રમ ન્યા આ અનંત,	
	સત્ત્વ શ્રીષ્ઠ વર્ષા વિકાસે વમત	
	હે જે મહી વિશ્વ આ નિબરપે,	
	હમે કોણ એવો અને શું અનૂપે ?	૨
	સ્મૃતિ થતી મળતી બહુ મુશ્કેલી	
	મનન કે સ્વનિર્વર્તન, કલ્પના,	
	અનુભૂતિ, પ્રતિભા, પ્રતિભાવના,	
	અનુભૂતિ, પ્રતિબેધન, તુલના	૩
	જે દર્શનો આ ભવમાદિ ચાતા	
	નીહાગિ તેને જન જે ચડાવા,	
	સિદ્ધાન્ત એનો નિકળે શું અન્તે,	
	શી એ ગતી જે ચલિતા દિગન્તે ?	૪
	આ બ્યાપ્ત, આ બ્યાપક એજ નાદ,	
	ઉત્સર્ગ આત્મો અથવાડપવાદ,	
	એવા વિચારે મતિને વિશંભે,	
	તે કોણ ? તે શું ? નહિ શૈલ પામે !	૫
	જે સ્વાર્થને લાગિ દયા કરે છે,	
	થાવા મુખી જે મથના કરે છે,	
	સસાર જેને અનિ મિષ્ટ ભામે,	
	જેના મહી તે પરમાર્થ-વામે	૬
	કન્ધા સદા ન્યા નવનો ચપાવે	
	ના સિદ્ધિમે ભેગ વિચાર લાવે	
	જે ક્ષીણ માટે નહિ થાકે દોડે,	
	થાનાં જ્યા ત્રાસ હજી કોડે.	૭
	મુગ્ધર વીરવદિ નરે રસોમાં,	
	જે લુપ્ત થાતા હતા અમેમાં,	
	તે એમને કુખ નિશી દોડે	
	જે જાણીને ‘ભાર’ શિવે ઉપાડે	૮

આ મૃત્યુ લોકે ભવચક્ર, ચાલે;
છે કેટલી આ ગતિ ? કોણ બોલે ? ;
તેમાં ચઢી કોણ કરે, સંનૃત્ય ?
તે કોણ ? કે'તું નહિ, વાણિ-કૃત્ય. ૯

મન એ નામ આત્મા તથા, બુદ્ધિ અનેક નામો;
The same mind ચૈતન્ય કે માનસ એ ન પામો;
વિસ્તાર જોનો અતિ મોટો વાટે,
જેમાં શુણ્ણની ગણના વિરોધે. ૧૦

કહું આવો તૂને, તદ્દપિ મન ! આ અંતર મહી;
સ્મરે છે જે આજે, કવનઅતિ આ પાવનઅહી,
સ્ફુરે તું જો તો તો, સ્વર મધુરથી ગાયન કરે;
તને દેખી નાચે, શિવ કૃત મહા-તાંડવ ખરું. ૧૧

[ક્રમશઃ]

ઉત્તરાને આશ્વાસન.

(સ્થનાર—ભારથી નિવાસી શુકલ લાઘશંકર સીઅલર—વેશવળ.)

[૨]

કૃતવિલાંબિત.

હિતરા-જનનિ ! હા મમ ચિત્ત પિડાય છે
સકળ સ્વપ્નનિ વાત મનાય છે
હૃદય આ ધડકે મારિ એ ધરી
ખચિત હું થઇ હું ખિનિ પાપિની
સખી ? હી-જ નક જે વિદેહિ સુતાહરે
સમજ સ્વપ્ન તણી દરિ તેમણે
અધિક વૈલકના સુખમાં સુતા
હું-ખદ સ્વપ્નયિ ખિન્ન વ્યતી યયાં
નૃપતિએ સુનિ વક્રથી સાંભળ્યું
જગત-સ્વપ્ન વિષે સદસત્યું
જગતિ સત્ય નથી નયિ સત્ય આ
જગત સત્ય થયા સત સ્વપ્ન આ
ઉપવને કુસુમે સેખિ વીણતી
કુસુમ ખાલ તું મોટ બનાવતી

- વિસર વહાનિ । હવે વદ વેગથી
સમન ત્યાગિ કરી ઉઠને અધિ । ૪
- સખી ૨ છ-સુણ મધૂર વિણા સ્વર આવતો
સખિ સુગમિ * તણે રવ લાગતો
સખિ સુરાગિ તને બહુ પ્રીય છે
બહુ બદ ગવરાવતિ તેહને ૫
- સખી ૩ છ-ભરિ ગુલાબજળે જળ * યન આ
ઉપવને બહુ અમન આપતા
સખિ સહુ તુજ પાટ બદ જુવે
હું સખી ક્યમ વાર કરે હવે ૬
- સખી ૪ થી-સ્વર વિહંગ કરે તર ગળમા
રવિ તણા કર * મદિરમાં જતા
જળ ભરે યુવતી નદિતીરમા
હું પ્રભાત થયો ફર બાગમા ૭
- સખી ૫ મી-જાન + આસરમાં બહુ ઊવડપા
સર મહી કડિ સ્નાન તુ મુદ્ધ થા
જાન પેનથી ચૂટ હવે સખિ
પૂજન તુ કર દેવી સરસ્વતી ૮
- સખી ૬ ઠી-ગિગિ-સુતા-પતિ સ કરે દેવનુ
ધય વડે કર પૂજન ઉઠ તુ
રિજન સ કરેને દરિ આરતી
પછિ વીણા સ્વર સમિત ગાનથી ૯
- સખી ૭ મી-ફળ મણા તુજ આટલું ભાવી આ
વિધિ પ્રભાત નિપૂણ ગણી ધર્મ
હજિ નથી રાખને થકિ જોડતી
ફળ જમીસ હવે કવ ? હે મતિ । ૧૦

વસન્ત તિલકા

ઉત્તરા-મણી આપૂર્વ પ્રિયતા મુગમાટવહાના

કિન્તુ કર ક્યમ હવે દુઃખ ના ખમાતા
હા ! અમ આ કરકતા બહુ દુઃખ થાય
અણે યતો દદયમા અતિ તીવ્રપ્રત ૧૧

જાણુ નહીં દુઃખ પડયુ હમણા મને શુ
દીઠું મહા સ્વરૂપ ॥ સમજુ તને વુ
નિશ થયે નિકટમાં મુજને અનિષ્ટ
હા ! તેણિ આ દદયનો થયુ છે કરિષ્ટ ૧૨

ધર્મવીર હકીકતરાયજી.

અથવા

પુરીદિ પંજાબ.

“ભારત છવન” માટે આસ લખનાર ઠક્કર નારાયણદાસ વિસનજી ચતુર્દુજી.
“મુસાફરના” અધિપતિ.

(૨)

હનિયકુલદીપક ધર્મવીર હકીકતરાયજી, જે ભૂમિમાં તે ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં પોતાના આબમિત્રો સાથે રમણમાં આનંદથી કાળ વીતાડ્યો અને ત્યાં તેણે અતિ દુઃખનો પશુ કષ્ટક અનુભવ કર્યો, તે જન્મભૂમિને સદાને માટે ઊડવાતે તૈયાર થયો. જે ચરણો સોના-રૂપાના તોડાથી વિભૂષિત થતા હતા, તેમાં લોહાની સખત બેડીઓ નાખવામાં આવી હતી અને જે હસ્તોમાં સોનાનાં કડાં ઝોપતાં હતા, તે હાથોમાં દયકડીઓ પહેરાવવામાં આવી હતી. તેની આસપાસ નાખી તલવારો લઈને પહેરેગીરો ચાલતા હતા. ત્યારે એને ચાલવાની આજ્ઞા કરવામાં આવી, ત્યારે નખી નખીને સર્વને હકીકતરાયે પ્રણામ કર્યો અને મહા આનંદ યુક્ત મુઠાથી તે માર્ગ ગમન કરવા લાગ્યો. એ સમયે જેનાં નેત્રોમાંથી શોકના બે ચાર અશ્રુ નહિ ટપક્યાં હોય, એવો પાપાણુ હૃદયી પુરુષ તો નગરમાં કાઢજ દરો! હકીકતરાયની પાછળ પાછળ તેની માતા, તેનો પિતા, તેનો સસરા અને યાત્રિના બીજા કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો રાતા અને છાતી ફૂટતા ચાલવા લાગ્યા. ધરમાં માત્ર એક વિના બીજુ કોઈપણ રહ્યું નહિ.

લાહોર જતાં માર્ગમાં જે જે નગરો આવતા હતા, લાના લોકો હકીકતરાયના સમાચાર માનવજાતના તરત તેને જોવાને કોઠી આવતા હતા અને તેની ભોળાં નિરોપ અને મનોમોહક મર્તિને નિદાણોને મોહિત થઈ ચોધાર આસુ વર્ષાવતા હતા, તેઓ વારંવાર એમ બોલતા સંભળાતા હતા કે, “શાબાશ ધર્મપરાયણુ વીર! પરમાત્મા તારી રક્ષા કરે!” કેટલાકો તો તેને ઊડવવા માટે પશુ તન અને ધનથી યત્ન કરતા હતા. હિંદુઓ તો કીક પશુ કેટલાક ઉદારચિત્તા મુસલમાનોએ પશુ એને બચાવવાના પ્રયત્નો કર્યા. શાહદરા નામક મામના દરગાહી પાના એક પ્રતિષ્ઠિત મુસલમાને ચર્મવેષક વચનોથી કાઢીને સમજાવ્યો હતો. પરંતુ કોઈ હદય કાઢના મનમાં તેની કંઈપણ અસર થઈ નહિ. અતિ ત્રીજે દિવસે સાયંકાલને સમયે હકીકતરાય પોતાના હિતૈષી અને યત્રુઓ સહિત લાહોરમાં આવી પહોંચ્યો. તે સમયે યજ્ઞી પશુ તે દરગાહી સરદાર નગરના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને લઈને કાંઈ પાસે ગયો અને ધણી ધણી રીતે તેને સમજાવ્યો. પરંતુ હજી ચડેલા કાંઈએ એક પણ વાત માની નહિ નેણે ચોથે દિવસે સવારમાં હકીકતરાયને દરબારમાં નાનિજ સન્મુખ બોલો કર્યો અને મુકંઠે ચાલુ થયો.

જે સમયે હકીકતરાયજીને દરબારમાં બોલો કરવામાં આવ્યો, તે સમયે ત્યાં એ ૨૨૫ જોવાને હાજર નહિ થયો હોય, એવો કાંઈ પુરુષ નગરમાં બાગ્યેજ દરો. પ્રતિષ્ઠિત

ગૃહસ્થો દરબારના કારકૂનો પોતપોતાના કામમાં લાગેલા હતા અને નાનિમ એ ઉચ્ચ સિંહાસનપર વિરાજમાન થયેલા હતા એ મહેલના સભાને દેખી કાણેક એવો ભાસ થતો હતો કે, જાણે ન્યાય અને સત્ય બંને ત્યાં હસ્તદ્વય બેઠી બેઠા છે તેથી એવી પણ કલ્પના થતી હતી કે હુકીકતરાયને અવશ્ય ન્યાય મળશે નહીં પણ અફેસ કાજ સાહેબના ત્યાં આવી પહોંચતાજ હશે સત્યને અને શિર્ષાએ ન્યાયને નહીં દીધો અર્થાત દરબારે સિયાલ કોટની દરબારનું ૩૫ ધારણ કર્યું તે એમ કે, દરબારમાં તેજ કાજ, તેજ વ્યવસ્થાપક, તેજ હાકમ અને તેજ હુકમ વિરાજિત થઈ રહ્યો પછી ન્યાય ક્યાંથી ઉભો રહી શકે વાર ? કાજએ મુકદ્દમાનો આરભ કર્યો અને સિયાલકોટમાં થયેલી તપાસના કાગળપત્રો નાનિમના હાથમાં આપ્યા નાનિમે કેટલીકવાર સુધી તેને જોઈ ફેરવીને મુકદ્દમાની નવેસરથી તપાસ ચલાવવાની શરૂઆત કરી, અને પછી પોતાની સભાના વિદ્વાનોને એ મુકદ્દમાનો સાર કહી સભાજાઓ તેમના અભિપ્રાયની તેણે માગણી કરી

મુખ્ય કાજએ સમસ્ત વૃત્તાત સાંભળીને ઉત્તર આપ્યું કે, “ સિયાલકોટના વિદ્વાનકોને જે વ્યવસ્થા કરી છે, તે મુકદ્દમાની ધર્મને બરાબર અનુકૂળ છે અને તેથી એમાં કાંઈપણ ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા મિત્તલ નથી ”

જોકે નાનિમ પોતે ઘણાજ દૂર મનુષ્ય હતો, છતાં પણ કાજ જાણે એ મુકદ્દમાએ તેના મનમાં પણ કેમ અને કેવી રીતે દયા ઉપજાવી? તેણે દુઃખિત હૃદયથી કહ્યું કે, “ શુનાહગાર એક નાદાન બચ્ચુ છે એને પ્રાણદાની શિક્ષા આપવી એ મને તો યોગ્ય નથી જણાયું ”

કાજએ કહ્યું કે, “ હજી આપનું કહેવું બરાબર છે, પરંતુ ધર્મવ્યવસ્થામાં બુદ્ધિ અને ન્યાયની પ્રબળતા આવી નથી શકતી ” નાનિમે ઘણીક રીતે કાજને સમજાવ્યો અને માનનીને પણ મનાયો કિન્તુ તેમણે પોતાના હકને છોડ્યો નહિ અને ઉલ્લા તેની સામા થઈ ગયા તેથી લાચારીએ નાનિમને શેરા આગળ શિર ઝુકાવતું પડ્યું તેણે પોતે કરીને કહ્યું કે, ‘ હુકીકતરાયજી ’ શરણી આજ્ઞા સાંભળે કે તે શું કહે છે શા તો તમે મુકદ્દમાની મજાલબનો સ્વીકાર કરો અને યાતો તનવારની આગળ મસ્ત ઝુકોરો ’ નાનિમનાં એ વચ્ચેના સાંભળીને હુકીકતરાયે મહાસાહસ અને હિંમતથી નિર્ભય ઉત્તર આપ્યું કે, “ મરણના બચથી હું કોઈ કાંઈ પણ માગ પોતાના પવિત્ર ધર્મને ત્યાગીશ નહિ ” નાનિમ અને હુકીકતરાયના એ પત્થર વિરૂદ્ધ વચ્ચેના સાંભળી માતા ગૌરા કોઈ માઝ માણસ પ્રમાણે દોડીને હુકીકતરાય પાસે મઘ અને તેને હૃદયથી લગતી રોતી રોતી કહેવા લાગી કે, “ અરે પુત્ર ! તે એ તે શો જવાબ આપ્યો ? એવો જવાબ ન આપ હે એગ ! તું મુસલમાન થઈ જા-મુસલમાન થતા પણ હું તને જીવતો તો જોઈ શકીશ-મારા લાય ! તારા વિના મારી દુર્ગંધા થઈ જશે ! ’ પુત્ર ’ મારૂ વચન માની જા અને શી રામચંદ્રજીએ પિતામાતાની આજ્ઞા પાળવાનેજ શ્રદ્ધ વર્ષ વનવાસ બોગ થો હતો પરંતુ માતાપિતાની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘી નહોતી પુત્ર ! તું અમ વૃષ્ટિપર દયા કર ને અને વિચાર કે અમ અધોનો તું એક જ મ ન નેત્ર છે મો? અમારી આજ્ઞા માનીને તું મુસલમાન થઈ જા અને અમારી રક્ષા કર ! ! ’

હુકીકતરાયજી માતાની આદર્શથી જીવિને જમીનપર બેઠો થઈ રહ્યો અને હાથ જોડીને શાંતપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે, “ માતા ! તમાર કહેવું માર્ય છે. પુત્ર તેજ કહેવાય કે જે માતાપિતાની આજ્ઞા માને પરંતુ વિદ્વાનોના મુખથી મે એમ પણ સાંભળ્યું છે કે, ને

માતાપિતા/અધર્મમા વિચરવાની આજ્ઞા કરે, તો તે પુત્રે ન માનવી, એી આજ્ઞા ન માનવાથી પુત્ર અપરાધી થતો નથી હે જનની! મહાવાદ, મુવજી ઇત્યાદિ મહાનુભાવો મારા કરતા પણ નાની અવસ્થામાં છતા પણ તેમણે પણ માતાપિતાની અધર્મ આજ્ઞાઓને માન્ય કરી નહોતી, ત્યારે હું તો વપમા તેમના કરતા મોટા છું તો પછી તમારી અધર્મ આજ્ઞાને માન્ય કેમ કરી શકું વાર ? માતેશ્વરી! કૃપા કરીને તમે અને સુશિક્ષાને, સ્થાને કુશિક્ષાની આજ્ઞા ન કરો જ તમે પોતેજ અને નરકનો અધિકારી બનાવવા માગો છો કે ? મા! તમેજ અને મુવજીની કથા નહોતી કહી સભાળાવી! ત્યારે તેજ કથાથી વિરૂદ્ધ ઉપદેશ તમે કેમ આપો છો ? એનો વિચાર કરો શું મુસલમાન ધર્મને હું સદૈવ જીવનોજ રહીશ ? શું મને કોઈ દિવસે પણ મરવાનું નથી ? અને તમે મને શું હમેશા જોતા જ રહેશો ? મારા મિત્ર સાતુથી, મારા હસ્તે, અધર્મકૃત્ય કરાવીને તમે અપવરણા ભાગિની ન માગ્યો મા! તમે શું તે ક્ષત્રાણી નથી કે, ધર્મને માટે ચિતામાં બળીને જે જીવતાજીવનમ થઈ જતી હતી! અસ-અસ! પવિત્ર ક્ષત્રિય કુળને કલક ન લગાડો-મારા પાસેથી આજ્ઞા જાગ્યો હું તમારી આજ્ઞાને કાળજીથી પણ માનનાર નથી! " તે ક્ષણેક સાત થઈ ગયો અને પાંડે શાંતિથી કહેવા લાગ્યો કે, 'જન્મદાત્રી જનની! મારા અપરાધોની ક્ષમા આપો હું તમને હવે અતના પ્રણામ કરું છું! ' એમ કહીને તેણે માતાના પવિત્ર ચરણોપર શીર્ષ ધરીને પ્રણામ કર્યા પણ માતા ઊંચા ત્યાંથી એક ડહકું પણ દૂર ખસી નહિ

એટલામાં પુત્ર નાજિએ કહ્યું કે, 'અથ નાદાન છોકરા! હજી પણ વિચારી લે ધર્મની અવસ્થા અનિવાર્ય છે, માટે મુસલમાની ધર્મને સ્વીકારી લે એમા જ તારૂં બહુ છે મુસલમાની ધર્મના સ્વીકાર વિના ખીજી કંઈ તને બચાવી શકે તેમ નથી માટે પ્રાણનું બલિદાન વિના કારણ ન આપ સમજ-વિચાર'

સર્વ સાધારણ સત્યવક્તા હિંદુ મુસલમાન લેખકોએ હુકીકતરાયના વિષયમાં જે ડહા પણ બખુ છે, તેમાં તેની નાની ઉંમર અને નિર્દોષતા તથા ભોળાપણાનું વર્ણન કરવાની સાથે તેની ધર્મ પરાયણતા અને સાહસનું પણ ધણુંજ દર્શાવક વિવેચન કરેલું છે એક ભેષક મહાશય લખે છે કે, " જ્યાં જ્યાં પણ હાથ જોડીને ઉભો રહેતો હતો તે પળખના હકિમની દરબારમાં નાજિમના મુખમાંથી શબ્દ નીકળતાજ મોટા મોટા વીરાણ સાહસ પણ છૂંત થઈ જતા હતા તેજ દરબાર અને તેજ નાજિમની સામે હુકીકતરાય નિર્લપતાથી ઉભો ઉભો સાહસપૂર્ણ ઉત્તરો આપે જતો હતો અર્થાત્ નાજિમે જ્યારે ખીજવાર તેના તેજ વચનો ઉચ્ચાયા, ત્યારે હુકીકતરાયજીએ કહ્યું કે, " નાજિમ સાહેબ! આપણું કથન સત્ય છે કે, મારા મુસલમાની ધર્મના સ્વીકાર વિના મારા પ્રાણની રક્ષા અશક્ય છે, પણ હું એ પ્રશ્ન પૂછું છું કે, હું પરમેશ્વરે વેદમાં કહેલી આજ્ઞાને માન્ય રાખું કે એક મનુષ્યની બનાવેલી શરતને કણલ કર ? હવે આપજી જિવાર કરો કે, જો પરમેશ્વરની ઇચ્છા મને મુસલમાન બનાવવાનીજ હોત તો તે મને કોઈ મુસલમાનના ધરમાળ પેદા કરત પણ તેની ઇચ્છાથી મારો જન્મ તો એક હિંદુ અને તે પણ ઉચ્ચ હિંદુ કુળના મનુષ્યને ત્યાં થએલો છે, હવે જો હું એ મારા પવિત્ર આર્થધર્મને ત્યાગી? માર પ્રાણ બચાવવાના હેતુથી આપની અથવા આપની ધર્મશૂરાની આજ્ઞાનો અંગીકાર કરું, તો જે દર્શક મને જિવંત કરેલો છે, તેની આત્મવિરૂદ્ધ મેં માર્યું હતું એમજ કહેવાય ઇશ્વરની સુભાગા એ અપરાધ માટે સવાન થાય,

તો હું જવાબ શું આપું ? થોડા જીવન માટે હું તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની આગળે કાંઈ કાંઈ અને કોટિ પ્રપત્તને પણ લોપીશ નહિ । । ।

આવો હા નિશ્ચય છતાં પણ વાતસંય પ્રેમના પ્રભાવથી વાધમયે પુત્ર પામે આવી તેના માથાપર હાથ રાખીને તેને સમજાવતા કહ્યું કે, “મારા લાકડવાયા પુત્ર ! મારા વૃદ્ધત્વ, તારી માતાના વૃદ્ધત્વ અને તારી વિવાહિતા સભારીના વૃદ્ધત્વનો તો કાંઈ વિચાર કર’ હે પુત્ર ! જો તું જીવતો રહીશ, તો અમે પણ જીવતા રહીશું. હે બાળક ! તારા વિના વૃદ્ધાવસ્થામાં અમારી સેવા કોણ કરશે ? અમે જોકે મજાથી જીએ, કે તું મુસદ્દામાં થનાજ તારો અને અમારો સંબંધ તૂટી જશે, તોપણ બીજી રીતે પણ તું અમારી સેવા કરીશ ! અને જે તારાથી અમારી મુશ્કેલી નહિ, પણ બની શકે, તોપણ માત્ર તને નેત્રથી નિરખીનેજ સતોષથી અમે અમારી વૃદ્ધાવસ્થાના દિવસો પૂરા કરીશું માટે હે પુત્ર ! માત્ર અમારા સુખ માટે પણ તું મુસદ્દામાં થનાતું કબૂલ કર-એટલું અમારે વચન માન”

પરંતુ ધર્મવીર હુકીકતરાયનો નિશ્ચયએથી જરા પણ ડગ્યો નહિ નાગિમને અને પોતાની માતાને તેણે જોવા ઉતરો આપ્યા હતા, તેવાજ ઉતરોથી પોતાના પિતાને પણ તેણે નિરુત્તર કરી દીધો અને બીજાએ સમજાવવા નીકળ્યા તેમનું પણ તેણે કાંઈ જાન્યું નહિ ધર્મ માટે મરવાને તે તત્પર થઈ રહ્યો.

નાગિમના મનમાં દયા આવવાથી પુત્ર એક વાર તેણે કહ્યું કે, “હુકીકતરાયજી શી ઈચ્છા છે ? મુસદ્દામાં થવું છે કે નિશ્ચયથી મરવું છે ?”

“નાગિમ સાંહેબ ! તારાને કબૂલ કરીને હું પવિત્ર ક્ષત્રિય કુળને અને આર્યધર્મને કલકિત કરવા નથી ઇચ્છતો તેથીજ મૃદનપર તદ્વારનો વાર ધારવાને તૈયાર છું” હુકીકતરાયે હઠતાથી ઉત્તર આપ્યું.

કાંઈ પણ રીતે નાગિમે તેને પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યો ન જોયો, ત્યારે નિરુપાયે એ તેણે જદ્વાદને હુકીકતરાયના વધની આજ્ઞા આપી અને આજ્ઞા મજબૂત જદ્વાદ (વધક) હુકીકતરાયને વધસ્થાનપ્રતિ લઈ આવ્યો હુકીકતરાય ભજન ગાતો ગાતો નિર્ભયતાથી તેની સાથે પ્રાણ અર્પવાને ચાલતો થયો.

એ સમયે સર્વ આર્યજનો રોતા કકળતા તેની પાછળે પાછળ ચાલવા લાગ્યા સમસ્ત આર્યનાગરિકોના ચિત્ત અત્યંત ઉદ્વેગી બની ગયાં એ જોનારે આકાશ અકસ્માત્ વાદળાથી ઘેરાઈ ગયું અને જળના મન્દ મન્દ બિન્દુઓનું વર્ષણ થવા લાગ્યું મુસદ્દામાંના અન્યાયથી ગળે આકાશવામી ટ્રેવાના નેત્રોમાંથી પણ અશ્રુધારા વહી નીકળી હોવાની ! એવો બાસ થવા લાગ્યો જ્યારે જદ્વાદ હુકીકતરાયને વધગ્રહના અંતર્યામમાં લઈ ગયો અને તેનું માથું કાપ બાતે મ્યાનમાંથી તીવ્ર તલવારને બહાર કાઢી, તે ક્ષણે તેના હૃદયમાં પહોં દયાનો આવિર્ભાવ થઈ આવ્યો અને તેથી નમ્રતાથી તે હુકીકતરાયને કહેવા લાગ્યો કે, “હે જોના અને નિર્દોષ મન્દર બાળક ! હજી પણ તું પોતાના હૃદયને છોડી દે અને મુસદ્દામાં બનીને પોતાના પ્રાણને બચાવી લે-જે તારા માતા પિતા અને સબધિજનો કેવું અને કેટલું દુઃખવેધક રોદન કરે છે, તેમનાપર તો જરા દયા મર”

હકીકતરાયે ગંભીરતા અને શોભિયા ઉત્તર આપ્યું “લોહ તું જે કાંઈમાટે અહીં આવેયો છે, તેને પૂછું કે-ઉપદેશ આપવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી” જલ્લાહે ‘એવું’ કે કાંઈ પણ રીતે એ માને તેમ નથી, ત્યારે તે લાચાર થઈને કહેવા લાગ્યો, “પર તારી બ્યારે એવીજ પ્રત્તિ છે, તો હું જોતો જા. અને પોતાના ભગવાનનું ધ્યાન ધરીને ગઈને હુંકાવ.”

જલ્લાદની એ આજ્ઞા સાંભળતાંજ હકીકતરાય ગોઠવણ મંડીએ બેસી ગયો અને. એક ધ્યાનથી માથું નવાબીને હથેરના ધ્યાન અને નામસ્મરણ કાર્કમાં નિમગ્ન થયો. પ્રાર્થના કરી બેતાં તે બોલ્યો કે, “ભાઈ હવે તું તારા કાર્કમાં વિશ્રાંત ન કર.” અસ થઈ ચૂક્યું. જલ્લાહે એકજ-માત્ર એકજ વારથી તેનું માથું ધડથી જૂદું કરી નાખ્યું. ધર્મવીર હકીકતરાયનો આત્મા આ નશ્વર વિશ્વમાંથી તે અક્ષય સુખકારિ પરલોક ધામમાં પ્રવાણ કરી ગયો તે આ લોકમાં અક્ષય કીર્તિવાન અને પરલોકમાં પણ યશોભાગી થયો !!!

અહા ! ધન્ય છે એ ધર્મપરાયણ વીર હકીકતરાયને કે જેણે પવિત્ર આર્યધર્મની રક્ષામાટે પોતાના ક્ષત્રિયકુળનું મહત્ત્વ વિશ્વને પ્રત્યક્ષ દેખાડી દીધું ! પ્રાણ જતાં પણ પોતાના ધર્મને લાગ્યો નહિ, એ આર્યધર્મના તત્ત્વની ભાવના સર્વને કરાવીને પોતે ક્ષીણદેહને ત્યાગી અકીણ કીર્તિને વિસ્તારી ગયો ! ગીતામાં કૃષ્ણ ભગવાને કહેલું છે કે —

“સ્વર્ગ્યો નિઘન શ્રેયઃ પરપર્યો મયાવહ ।”

પોતાના ધર્મમાં મરણ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને પરધર્મ ભવકારક છે. એ તત્ત્વને કર્તવ્યદ્વારા તેજે પાળી દેખાડ્યું.

એક તરફ માતૃત્વ દ્વંદ્વબેદક રોષન, બીજી તરફ પિતાનો દ્વંદ્વદ્રાવક વિલાપ, ત્રીજી તરફ કુટુંબિજનનેત્રો અશ્રુપ્રવાહ અને ચોથી તરફ પત્નીનો વિશેષ, એવી રીતે ચારે તરફના અસહ્ય દુઃખોને દ્રઢતાથી સહન કરી સંસારનો કેદ પણ આનંદ ઉપભોગ લીધેલો નહોતો. જતાં પણ એક તરફનું આવી રીતે સર્વ સુખ વૈભવની આરા ત્યાગીને માત્ર સત્ય ધર્મમાટે બલિદાન થવું, એ કાંઈ સામાન્ય કર્તવ્ય નથી. દૃઢ ધામિષ્ઠ અને વીરનર વિના બીજામાં ગતિજ નથી કે, એવું સાદસ કરી શકે.

આર્યજનની ! બ્રહ્મરત્ન જુમિ ! તું હકીકતરાય જેવા સત્ય ધર્મશીલ સત્તાનેત્રે ઉત્પન્ન કરી પોતાના નામને એકવાર પુર્વ સંસારમાં વિખ્યાત કર ! ! હે કથર ! પરમાત્મન ! તું આર્યોના દ્વંદ્વમાં હકીકતરાય જેવા સાદસની સ્થાપના કર કે, જેથી અમે તારા પવિત્ર વંદિક ધર્મના મહત્ત્વને જાણી સત્ય આર્ક જનવાની યોગ્યતા મેળવી શકીએ ! ! ! તથાસ્તુ.

પશ્ચિની કે જોરાવર સિંહ ?

શ્રીએ પુરુષો મધે સિપાહી પોષાક પહેરી, સમરભૂમિ ઉપર જઈ અનેક પ્રકારના સંકેતો સ્થાપી ઉભું રહેવું અને ત્રણ ચાર વર્ષ પર્વત પોતે કાળ જાતિ છે, શ્રી વા પુરુષ-તે કાંઈને જાણનાન દેવું એ કાંઈ ન્હાની સુની ધૈર્ય વાર્તા નથી। પરંતુ એવી ધૈર્યવાન શ્રીએ આપણા આર્યવર્ત દેશમાં થઈ ગઈ છે. ૪૦ સં ૧૮૦૮ માં દોલતરાવ સિંધિયાની ફાજમાં એક એવી નિલકણ વાર્તા બંની છે વાંચક વર્ગને 'બાનંદ', ધૈર્ય-અને શૌર્ય મળે, એટલા માટે તે ઉદાહરણ અત્રે આપવામાં આવે છે.

પશ્ચિની અને તેનો ભાઈ એ બન્ને માત્ર પોતાના ગરિમ કુટુંબમાં અવસિષ્ટ રહ્યા હતા. જ્યારે તેમના માતા પિતા મૃત્યુ પામ્યા તે વેળા પશ્ચિની ફક્ત બે અડી વર્ષની હતી. તેનું પાલણુ પોપણુ તેના ભાઈ જોરાવરસિંહ કરતો હતો. અર્થાત્ પશ્ચિની પોતાના ભાઈને પિતા પ્રમાણે પ્રેમ કરતી હતી. તે 'જેમ જેમ' મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ પોતાના ભાઈને પોતાના માટે કેટલો ત્રાસ પડતો હતો તથા પોતાના ઉપર તેનો કેટલો પ્રેમ છે તે પણ તે સમજવા લાગી. જ્યારે તે મોટી થઈ ત્યારે જોતી હતી કે પોતાના ભાઈ પાસે શાહુકારો પૈસા માગવા આવતા અને તે પૈસા આપી શકતો નહીં હોવાથી તે નિત્ય સચિંત ગ્રસ્તો. કેટલીક વખત તો લેણુદારો તેના ભાઈની સાથે બોલા આવી કરી તકરાર કરતા અને કેટલીક વખત તેઓ નહીં બોલોપ તેવી માગો પણ હતા તે પશ્ચિની જાતી હતી ભાઈ તરફ લેણુદારોનું આવું વર્તન જોઈ તેને હવે ચિંતા લાગી. કારણ તે હવે યુવા થઈ હતી. આપણા ભાઈએ આપણે માટે આટલા વર્ષ કુખ વેઠ્યુ, આટલો ત્રાસ ભોગવ્યો, કાળ જાતિ ને કાંઈ દેવું થયું છે તે પણ કદાચ મ્હારે માટેજ થયું હશે; એવું તેના મનમાં વારંવાર આવવા લાગ્યું. અને એવો પણ વિચાર હઠ થયો કે કાંઈપણ બાને આપણા ભાઈનું દેવું આપણે આપી દેવું જોઈએ. પરંતુ દરજ આપવાનો ગરતો કયો ? રાજપૂત કુળમાં તેના જન્મ, કાંઈને ત્યાં નોકરી ચાકરી અથવા મેહેનત મજૂરી કરી પૈસા મેળવવા એ શક્ય નહોતું કદાચ મેહેનત મજૂરી કરવા છતાં પણ કેટલા પૈસા મળી શકે ? ખીલકુલ અશક્ય ! ભાઈનું દેવું લગભગ એકે દળર રૂપિયા એકે દળર રૂપિયા, મેહેનત મજૂરીમાંથી કેમ મળે ? કદી પણ નહીં ! તેથીજ કાંઈ ખીજ યુક્તિ જોઈવી જોઈએ તે યુક્તિ શું કરવી ? પશ્ચિની આ વિચારોમાં ગુચાઈ હતી એટલામાં એક શાહુકાર એક દિવસ લોપાળના દરબારમાં ફરીવાર ફરી તેના ભાઈ 'જોરાવરસિંહ'ને, પોતાના દેવા બદલ કેદમાં બેસાડ્યો. ભાઈ કેદમાં પડવાથી પશ્ચિની ઘરમાં એકલી પડી આ સમયે શું કરવું એ પ્રશ્ન તેને મ્હોરો ગૂઢ વિષય થઈ પડ્યો. જોકે તે એક યુવાન અખળા હોવા છતાં ધૈર્ય ન છોડતાં, પોતાની નજર આગળ આવી પડેલા પ્રશ્નનું તેણે ઝડ નિરાકરણ લાવી દીધું તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પોતાના ભાઈનો સિપાઈ પોષાક પહેરી, કાંઈ સાંસ્થાનિક રાજ્યમાં નોકરી કરી પૈસા મેળવવા અને ભાઈના દેવામાં આપી જોરાવરસિંહને છોડાવશે એક વખત આવેા નિશ્ચય થયો પછી શું ? રાજપૂત શ્રીઓનો નિશ્ચય શું ? કદીપણ ફેરી શકે છે ? પોતાના ભાઈનો સિપાઈ પોષાક પહેરી, તેનાજ દુશ્મીઆરો લટકાવી, 'દૈવતરાવ' સિંધિયાના લશ્કરમાં તે, નોકરી મેળવવા ગઈ તે હજી તરૂણ હતી, તેના મ્હોરની આકૃતિ, એક વીર પુરૂષ જેવી તેજસ્વી હતી, તેના શરિરનો બાધો નાજુલ છતાં સુંદર હતો, ઘોડા ઉપર બેસવાની ખુબી એક બહાદુર સિપાઈ જેવી હતી અને શલ્ક ઉપર દાઢ નાખી મનુષ્યો સ્થાયી શૌર્ય પૂર્ણ નગરે જોવાની ખુબી પણ ધીર વીર લડવા જેવી હતી કરણ તે ન્હાનપણથીજ પોતાના ભાઈની નીતિ, રીતિનું

આરીકાંધથી અવલોકન કરતી હોવાથી તેને તે સધળું સહજમા આવડ્યું હતું સેનાપતિએ તેને જાણ તરતજ પુછ્યું તમે કોણ છો?

“હું રાજપૂત છું”

“તમારું નામ?”

“જોરાવરસિંહ?”

“તમે ક્યાં જાઓ છો?”

“પરીક્ષા લેવાથી જાણશે”

“અત્ર સત્ર કળા અને અન્ય પરિચાલન જાણે છો?”

“એ વિદ્યા જાણ્યા વગર નોકરી માગવી એ મૂર્ખતા કહેવાય છે”

“તમે યોગને હોઝાવી હથિયાર ચલાવો”

સેનાપતિને હુકમ મળતાજ આપણા બનાવરી જોરાવરસિંહે એવી પ્રુબીધી યોડે હોઝા-
ઓ કે લઘાઇમા દુરેમનું લશ્કર જોળી જહાર કરે તે માથા ઉપરથી ચાલ્યા જાય અને જોળી
જહાર કરનારના પગ કાપી નાખવામા આવે આ નવીન રીતિ જોષ સેનાપતિ પ્રુશી થયો અને
તરતજ લશ્કરમા એક દુકડીના ઉપરીની નોકરી આપી

થોડા દિવસમાજ લઘાઇમા જવાના નહુ ચાર પ્રસન્ન આન્યા તે વેળા આપણા નનદ
જોરાવરસિંહે ઉત્તમ પ્રકારે પરાક્રમ દેખાડી આપ્યું તથા પોતાના સોજાતીઓને પણ સારી
મદદ કરી એમથવાથી સેનાપતિ અને જીજ્ઞ સધળા અમલદારો તેના ઉપર ધણું પ્રેમ રાખતા
લાન્યા કોઇનું પણ મન દુખવ્યાવગર સર્વ મનુષ્યો સાથે સૌમ્યપણે વર્તવા લાગ્યો જે વેળા અમલદાર
જણાતી તે વેળા ધૈર્ય પૂર્વક રણભુમિમા જતો અને જહારુરી મેળવતો એમ કરતા લગભગ ત્રણ
વર્ષ વીટી ગયા આ ત્રણ વર્ષમા તેણે બેનિયમે દ્રઢપણાથી જળન્યા હતા એક એક પોતાની રસોઇ પોતે
જતેજ બનાવી લેવી અને જીજ્ઞ રનાન કરવા માટે દૂર એકાદ રનાનમા જવું તેનું આપું
વર્તન હોવાથી કેટલાક સિપાઇઓને તેને માટે જિયાસા ઉપન્ન થઇ બધું કરતા જુહાજ
પ્રગરત વર્તન કરનાર મનુષ્ય માટે સર્વના મનમા મને તેટલો આદર બાવ હોય તો પણ
બધાથી વધુ વર્તન કેમ કરવામા આવે છે તે જાણવાની ઇચ્છા સરને થાયજ તેજ પ્રમાણે
સધીયા સગરની ફોજમા માણસોને પણ આ વિલક્ષણ સિપાઇની વર્તણૂકનું કારણ જાણવાની
ઇચ્છા થઇ ધણા માણસોને જ્યારે ઇચ્છા ઉપન્ન થાય ત્યારે તે પૂછે કરવાને યોગજ માણસો
અર્થાત્ એકાદ મનુષ્યજ તત્પર થાય છે એકે એકાદ માણસ તો નિકળેજ અને તે ખટપટ
કરીને પણ સુપ્ત વર્તન જાણ્યા શિવાય રહે પણ નહીં એજ પ્રમાણે પલટણના એક તરણ
સિપાઇએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે જોરાવરસિંહ વેગે જઇ એકલોજ રનાન ભોજનાદિક કરે છે
તેનું કારણ શોધવુંજ જોષ તેણે તેજ દિવસથી જોરાવરસિંહના જાણવામા ન આવે તે પ્રમાણે
તેની પાછળ પાછળ કરવા માડ્યું એક દિવસ એક નદી કિનારે જોરાવરસિંહને કપડા ઉતારી
નદીમા પ્રવેશ કરતા તે સિપાઇએ જોયો તેને જ્ઞેતાજ તે ચકિત થયો આ જોરાવરસિંહ નદી
પણ કોઇ સ્ત્રી છે, અહા! જુ આ સ્વપ્ન હશે? ધન્ય છે, વિધાતા! આ અખળાના સાહસને
ધન્ય છે! કેવું ચરવીરપણું? કેવું સાહસ! હજારો લશ્કરી સિપાઇઓમા બાવીસ વર્ષની એક
તરણ સ્ત્રી સિપાઇની નોકરીમાં! અમર! અમારા કરતા આ સ્ત્રીને ધન્ય છે એમ બોલતો
બોલતો તે તેને પુન પુન જોવા લાગ્યો.

જોરાવરસિંહ કહે કે પત્રની રનાન કરતી હતી નહીના જળ પ્રાન્તમા બેડી બેડી
સરીર યોજતી હતી તેના શરીરની મારતા અને સુક્રમજતા, યુખની નિર્મળ ચદસમાન આકૃતિ
સરીરના થોડા થોડા પ્રકુલ્લ ચયતા સધળા અવધવો, એક સ્ત્રી હોવા છતાં કેવા ચાતુર્યથી

સર્વ સ્ત્રીત્વ છપાવી પુરુષત્વ ધારણ કર્યું. કેવી બહાદુરીથી મોહરી મેળવી, કેવી વીરતાથી રણ
 યુદ્ધમાં ધૂમતી હતી. આ સધળું જોઈ આપણે પેલા તરણ સિપાઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. તોપણ
 તેને જોવાથી તેની શુદ્ધ વિકારી યદ્ધ નહીં કે ચલિત યદ્ધ નહીં. તે બનાવટી જોશવરસિંહ
 તરફ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયા. તેને સાક્ષાત્ દેવી સ્વરૂપ જોવા લાગ્યો અને પરમેશ્વરના સદૃશ્યઃ
 યુગ્મનુવાદ ગાવા લાગ્યો. ઇશ્વરને અને તે સ્ત્રીને કોટિંગ મન્યવાદ આપવા લાગ્યો. તેના
 પ્રતિ આધાર અધિક પ્રેમ ઉપજ્યો. પશ્ચિમી બ્યારે સ્નાન કરી વસ્ત્રો પહેરવા લાગી તેજ
 વખતે પેલા સિપાઈ લશ્કરમાં આવ્યો ગયો. તે તરણી પણ પુરુષનો પોપાક પેરી. લશ્કરમાં
 ગઈ, પેલા સિપાઈએ નજરે જોયથી મગગી હકીકત પચટણમાં કહી. સધળાને આશ્ચર્ય થયું.
 પેલા સિપાઈએ જોશવરસિંહને એક દિવસ કહ્યું. તમારી સધળી યુદ્ધ હકીકત બહાર પડી ગઈ
 છે, તમારા તરફ સધળાને ધણો પ્રેમ ઉપજ્યો છે પરંતુ આ પ્રમાણે યુદ્ધ રહેવાનું કારણ
 શું? " પશ્ચિમીએ પોતાની હકીકત યથા સ્થિત કહી સંભળાવી તેમ તેમ વિશેષ સધળાને
 પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. કોઈએ કોઈ દિવસ તેને બોલું લાગે એવો એક પણ શબ્દ કહ્યો નહીં.
 ઉશ્કારા તેને ધણું મન આપી બોલાવવા લાગ્યા.

પરંતુ એક વખત જે વાત બહાર પડી તે હવે યુદ્ધ કેમ રહે? તે યુદ્ધ ન રહેતાં બધે
 પ્રમરી ગઈ. સિધિયા સરકારના દરબારમાં જે રેસિડેન્ટ રહેતો હતો તેને પણ અબજ યદ્ધ ગઈ.
 તેણે એક સિપાઈ મોકલી જોશવરસિંહને બોલાવી મંગાવ્યો. તે આ સમયે બાવીસ વર્ષની
 હતી, શરીરનો બાધો સુંદર, મુંદક તેના બાદ મુગજ મુડોલમય હતા. તે અતિશય ગાર નહોતી
 તોપણ તેના મહેરા ઉપર તેજસ્વીપણું હતું. તેથી તે ચિતાકર્ષક જણાતી હતી. રેસિડેન્ટ તેને
 જોઈ પુછ્યું. તમે સ્ત્રી યદ્ધ પુરુષનો વેશ શા માટે લીધો તેણે ઉત્તર આપ્યો કે: બાધને કેદમાંથી
 છોડાવવા માટે. હું નિર્ભય કરી કાઢક પૈસા મેળવું તો મારા ભાઈને કેદમાંથી છોડાવી શકું.
 રેસિડેન્ટ ધણો ખુશ થયો અને એક રત્ન મુદ્રા ધનામ આપી. શાંતચિત્તે જોશવરસિંહ પોતાની
 તમામ હકીકત કહી. જોશવરસિંહની યુદ્ધ વાત ખુદ સિધિયા સરકાર મુખી પહોંચી મહારાજાએ
 પણ સધળી વાત સંભળી. તેની વીરતા જોવા અને એક તરણ સ્ત્રી કેવી રીતે પુરુષ વેશ
 ધારણ કરે છે તે જોવા માટે મહારાણીએ પણ તેને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવી. લાં પણ
 તેણે પોતાની સધળી હકીકત કહી સંભળાવી સિધિયા સરકારને તેનો અચ્ચલ, અટલ બધું પ્રેમ
 જોઈ આશ્ચર્ય થયું. તેને ગાબાથી આપના પુછક પૈસા આપ્યા અને ભોપાળના રાજા ઉપર
 એક પત્ર લખી આપી પશ્ચિમીને લાં મોકલાવી આપી. ભોપાળના રાજાએ પણ આશ્ચર્ય પામી
 તેના બાધને તરતજ છોડી દીધો. પશ્ચિમીએ સાક્ષુકારના રૂપિયા ચુકાવી આપ્યા.

કેદખાનામાંથી બહાર આવતાજ પોતાના ભાઈને મળે વળગી પડી તેણે કહ્યું. ભાઈ,
 આ જમાનામાં તમારો ઉપકાર કોણ ખૂલી શકશે? નિષ્કુર દુષ્ટની, સ્વાર્થિ મહેનોજ તમારા
 જેવા ઉદાર ચિત્ત ભાઈનો ઉપકાર બધી જાથ તમે ધણું સંકેષ્ટ વેઠ્યું છે." તેનાં નેત્રમાંથી
 અશ્રુધારા ચાલના લાગી.

પશ્ચિમીને પુરુષના વેશમાં જોઈ જોશવરસિંહ અશ્રુપાત ક્રાંતા કંથું બ્હેન, જગન્મા
 બ્હેનો હોય તો ત્હારા જેવીજ હજી બ્હેનના પવિત્ર નામનું તે આજે સારકે કર્યું.

બધુ પ્રીતિનાં અને ભગિની પ્રીતિનાં જે અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે તેમાં આ
 એક મુખોપનીય અને પ્રજામનીય ઉદાહરણ છે એમાં શંકા નહીં. વાચક બ્હેનો, અને ભાઈઓ,
 પશ્ચિમી અને જોશવરસિંહ પેરે પરસ્પર પ્રેમ ગળી ન્હાનાં શીખરો તો જગન્મા પ્રતિદાસમાં
 તમારું નામ મોનેરી અક્ષરેથી આવેલાજ, અને પ્રગંસા ખમરી.

ભયંકર વિદ્વાન.

લેખક-અન્તરેમિ.

(અથા વર્ષના ૧૦ માં અંકને પાને ૨૮૮ થી ચાલુ)

જેણે કે પ્રિય શાકા! ઇત્યાદિની સહાયતાથી અમે કેટલું મોટું કામ કરી નાખ્યું તે? જો એ અવસર અમારા હાથમાંથી નીકળી જતો તો, અમારા મનની આશા મનમાં જ રહી ગઈ હોત! એવો ઘડી જાણે કનિષ્ઠ અવલોકનની વાર્તા પરંતુ જો સારી સમાસોચના કરવાનું કામ માથે આવી પડે છે, તોપણ એ ઇત્યાદિની સહાયતાથી જો તે અગડમ્ અગડમ્ ચીત્રો દેખે છિએ. અદલાહ અદલાહને ખેર સ'લાહ-સર્વ સાધારણની આંખોમાં તે પુસ્તક ભરું માસવા માટે છે અને આરે તરફથી તેની માગણીઓ ઝાંડેરા આવવા માટે છે.

અમારા માટે તો જો આ અસાર સંસારમાં કોઈ સાર રૂપ અને પરમ દેવતા જેવી વસ્તુ હોય, તો તે માત્ર ઇત્યાદિ જ છે. તે મૂળને પાંડિત બનાવે છે અને જેને યુક્તિ ન સૂજતી હોય તેને યુક્તિ સૂઝાવે છે. લેખકને જો પોતાના ભાવને દર્શાવવા ચોક્કસ ભાષા ન મળતી હોય, તો તે તેની પૂર્ણતા કરી આપે છ અને કવિઓને ઉપમાના આદરિયા (વિચાર) આપનાર પણ એજ સ્વર્ગીય શબ્દ ઇત્યાદિ છે. સારાશ કે, એવું આગમન થતા જ અધુરો વિષય આંખના પલકારામાં પૂરો થઈ જાય છે અને એજ તેના મહિમાના મહત્વને દેખાડવા માટે બસ છે! અમારી સર્વ યતનારા વિદ્વાનોને એજ નમ્ર પ્રાર્થના છે કે, જો તમારા હૃદયમાં અમારા જેવા ભયંકર વિદ્વાન યવાની ભાવના હોય, તો અભ્યાસના આરંભમાં જ ગણપતિને સ્થાને ઇત્યાદિની પૂજા કરજો. તે તમારાં સમન્ત વિદ્વાનોને ટાળી દેશે અને નુકસાન તથા કીર્તિને ઉભરી દેશે!

॥ इति श्री "भयंकर विद्वान्" नामके पुराणे अष्टादशे सर्गे "अभाइ पांडित्य अने धर्मा" नामको द्वितीयोऽध्यायः संपूर्ण ॥

તૃતીયોધ્યાય.

અમારું કંપીચરત્ન.

સુધાર્ય રીતે અમારા પાંડિત્યનું અમે ગત અધ્યાયમાં વાચકોને દિગ્દર્શન કરાવ્યું. હવે ૫૫૫ એક નૂદા જ વિષયનું દર્શન કરાવવાનો મનોભાવ છે અમારા કયા પુરાણ આદિપાંડિત્ય-થી સ્ત્રી વર્ગમાં તો જોઈએ, તેટલી વાહ વાહ અને કીર્તિ અમે મેળવી શક્યા. પણ હવે પુરૂષ વર્ગમાં પણ તેવીજ પ્રસાસા શી રીતે થાય એવો અમારા હૃદયમાં મહાન વિચાર થઈ પડ્યો. ધણી ધણા વ્યવસાયોની કલ્પનને મસ્તિષ્કમાં ગ્યાન આપ્યું પણ કોઈ કંપના એવી ન જણાઈ કે, જેથી તત્કાળ નામનાનો સંભવ થઈ શકે. અતે અન્યાયાસ અને એકાગ્રિક કવિ થવાનો વિચાર તરત જ નેતો કે સફળી આપ્યો અને એ સોધ માટે અમે અમારી પોતાની કંપના શક્તિને વારંવાર અને દાઢી દેણે ધણી જ ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા બસ કનિ થવાનો અમે દૈ નિશ્ચય કર્યો અને તેના પ્રયત્નમાં પગ મૂક્યો.

કવિ થવાનો નિશ્ચય તો કર્યો ખરો, પણ મિંગળ-શુભ તો અમારા પરદાદાએ જોએલું હોય તો પરમાત્મા જાણે. આપણો તો તેમાં બિલકુલ પ્રવેશ નહોતો, તેથી હવે છંદ કર્યો લખવો અને તેના ગણો તથા માત્રાનો હિસાબ કેમ મેળવવો, એ વિદ્યાના નેત્રાસમક્ષ મૂર્તિ-મત આવીને જોઈ રહી. એક વિચારમાંથી, છટકા-તો, બીજામાં મિરકતાર થયા. વળી એપણ વિચાર સૂચી આવ્યો કે, વિષય કયો લેવો ? કદાચિત્ શાંતરસ અને નીતિનો વિષય લખએ, તો દલપતરામ કરતાં વધારે શું લેખી શકીએ ? અને વીરરસ તથા શુભારમાં ઉતરીએ તો નર્મદાશંકરની બરાબરી કેમ કરી શકાય ? એ પણ મહાન ચિંતાનો પ્રસંગ! સારે હવે કરવું શું અને કવિમાં કેમ અમનું ? એની તરવીસમાં અમારા લોહીનું પાણી થવા માંડ્યું.

કદાચિત્ એમ ધારો કે, તોણી વૃક્ષને ક્યાંક માત્રાનું ઠેકાણું તો કરીએ. પણ ખરા, પણ પાછો વાંધો આવવાનો જ ! તે વાંધો એ છે કે, પ્રસિદ્ધ અનુપ્રાસ અને લાટાનુપ્રાસ મેળવવામાટે શબ્દોનો લઝર ક્યાંથી લાવવો. કારણકે, 'શબ્દકોષ' તો આપણે આત્રનામજ સાંભળેલું હતું—આડી નજરે જોયો હોય તો અમારા પોતાના જ કસમ ! એક દિવસે સાંજને વખતે કવિ થવાના એવા માર્ગશોધનના વિચારમાં ચોપાડીને કિનારે હવા ખાતા બેઠા હતા. સાંતકાળ અમારા એક પરમ પ્રિય મિત્ર આવી પહોંચ્યા, કે જેણે આજકાલ કવિઓમાં ગણાતા હતા અને આંગ્રેજિવાનું પણ સારું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. એમનું નામ વિષ્ણુપાદમ-દ સાક્ષરોત્તમ શીશ્ર કવિ અથવા કવિચર હતું. એ ઉપાધિ તેમને તેમના મિત્રો અને વખાણનારાઓ તરફથી મળ્યો હતો, એ અહીં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. એ વળી સુધારકમાં પણ અપત્તા હતા, પણ જરૂર પડે તો જૂના વિચારના ઓર્થોડોક્સ (ORTHODOX) પણ બની જતા હતા. સાહેબજી અથવા બીજા શબ્દોમાં કદિએ તો સમરામ કરીને તેઓ પણ અમારી જોડે પત્થરના બાંકપર બેઠા અને વાતચીતનો આરંભ થયો.

શીશ્ર કાળને સંમર્થ હોતો તેથી સંધ્યા સમયે સમગ્ર દિવસના તાપના સંતાપને કપવા માટે શ્રીમંત સ્ત્રી પુરોણી ગાડી ધોડાઓ સહિત લાંબાપણથી ચએલી હોવાથી 'સારી' કદ જમી હતી. તેમના પરસ્પર સંભાષણથી શાંતિનો નાશ તો થએલો જ હતો, એટલામાં પંદર પંદર મીનીટે પસાર થતી રેલ્વે ટ્રેનના અવાજથી વિશેષ અસાંતિનો ભાસ થતો હતો. શીશ્ર મંદ પવનની લદરી ધીમે ધીમે વાતી હતી અને અમારી સંભાષણ ગૂંબણ પણ તેથી આનંદ સહિત લંબાતી હતી. કેટલાક યુવકોને સમુદ્રના જળમાં તરતા અને સ્નાન વિધિમાં નિમગ્ન થએલા જોઈને અમારા મિત્રને કવિ કાળિદાસના "ઋતુસંહાર" નામના કાવ્યના એક શ્લોકના બાબતની રચ્ચિ થઈ આવી અને તેઓ તેમાં તક્ષીન યદને સ્વરની ઘણીજ પીનનાથ. તે શ્લોકને લલકારવા મંડી ગયા. તે શ્લોકની રચના ઘણીજ મનોહર હતી અને ઘણીજ ગમે તેવી હતી, તે આ પ્રમાણે:-

નારાયણ છંદ.

"પ્રચંડ મુર્ચ છે અખંડ હૃદયનીય
અગાધ મોહ આપનાર આપના પ્રતિંદુ જે;
દિનાન્ત રમ્ય શાન્તકામે શીશ્ર કાળ એમણે;
વિચાર પારિ ચિત્તાર્હિ જાન ક્ષણનાં બજો."

એ કવિતા સાંભળનાંજ બીજા વાતોમાં પડવાથી કવિવનુ વિરમરણ થઈ અનુ હતું. તેનું અમને પુનઃ સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને તે અમારા મિત્રને અમારા મનોમાર અમે

જણાવ્યો. અને તેમાં આવતી વિદેશનાઓનું પણ કથન કરી બતાવ્યું.

“ભાષા અને વિદ્યામાં એક પ્રકાર છે.” અમારા તે પરમગુણાનુ મિત્ર વિશ્વનાથનંદે અમારા પ્રશ્નને સાલળતાં જ ઉત્તર આપ્યું. ” અને ને પ્રકાર ઉપલક્ષણના નામથી ઓળખાય છે. ઉપલક્ષણનો અર્થ એવો થાય છે કે, પોતાના જેવી બીજા વસ્તુઓનું જ્ઞાન કરાવી દેવું. જેમકે “ દેવદત્તસ્ય યુક્ત ” દેવદત્તનું યુખ છે. એમાં યુખ એ અંગ બીજા અંગોનું ઉપલક્ષણ છે. અર્થાત્ દેવદત્તનું યુખ છે, તો તેને યુખના ઉપલક્ષિત હાથ, પગ, પેટ, અને પીઠ વગેરે બીજા અવયવો પણ હોવા જ જોઈએ. એ વર્ણન કરનાની એક રીતિ છે, અથવા નિયમ છે અને એને જ ઉપલક્ષણ નામની પ્રાપ્તિ થએલી છે. ક્રિયાનું ઉપલક્ષણ પણ થાય છે. યથા “દેવદત્ત સૂતો છે. ” એમાં નિદ્રા તે આલસ્ય અને બેસવાનું ઉપલક્ષણ છે. કારણકે, ને દેવદત્ત સૂતો છે, તે બેસતો અને આલસ્ય પણ હોવો જોઈએ. ”

આપણને તો આ ઉપલક્ષણની વિલક્ષણ ગણક લરેલી ઉત્પટાંગ વ્યાખ્યાની કાંઈ પણ સમજ પડી નહિ અને તેથી અમે તો અધીરા બની પટ દેતો કે, વચમાં જ પ્રશ્ન મૂક્યો કે, “અહ” પણ ભાષા ! એ ઉપલક્ષણ અને અપલક્ષણને અને કવિત્વને શું સહો વળગે, અમારે એ ફિલોસોફીને જાણવાની ઇચ્છા નથી. ”

“સાહેબ ! જગાં ધૈર્ય ધારી સાલજો તો ખરા. આપના વિવેચનું વિવેચન પણ હવે પોતાની મેજે જ આપશે.” એમ કહીને પાછું તેમણે પોતાનું વર્ણન કૌશલ્ય દેખાડવા માંડ્યું.

“અમે પણ એજ ઉપલક્ષણની સહાયતાથી આજે એક નવા આવિષ્કારમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. આપણે ધણા દિવસથી સાંભળીએ છીએ અથવા સાલળતા આવ્યા છીએ કે, પિંગળના નિયમ પ્રમાણેની કવિતા અને પ્રાસ ઇત્યાદિની ગમકવાળી કવિતા સારી હોય છે. હવે એજ પિંગળના નિયમ અને પ્રાસના સમયેજ અમને કલ્પના સૂઝાડી કે, ત્યારે કોઈ પ્રાસના અને પિંગળના નિયમ વગરની કવિતા પણ હોવી જોઈએ શ્રુત ભાષાની કવિતા અને શ્રવતી (ચાલતી) ભાષાની કવિતા એના વળી બીજા પણ કવિતાના બે ભેદો સાંભળવામાં આવે છે. મતભાષા તેવો જાણે સંસ્કૃત મિશ્ર, કારણકે. અંગ્રેજોએ એને ડેડ લેંગ્વેજ (Dead Language) તરીકે ઓળખાવેલી છે તે હાલમાં બોલાતી નથી. યુરોપમાં લેટિન પણ શ્રુતભાષા જ મનાય છે. બીજા હાલમાં હિન્દુસ્તાનમાં ચાલતી તે શ્રવતી ભાષાઓ ગણાય છે અને એ શ્રવતી ભાષામાં લખાયેલી કવિતા જ લોકપ્રિય થાય છે. મારે એ ભાષામાં જ કવિતા લખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણી માતૃભાષા શુજરાતી કે મારે શુજરાતી કવિતા જ લખવી. આલસી ભાવનો અમે વળી દોડતી ભાષા નામનો એક બીજો ભેદ જાણી કાઢ્યો છે, અને કવિતાની કૃતિ મારે તે પરમ ઉપયોગી છે. એ દોડતી ભાષાની કવિતાને અંગ્રેજીમાં બ્લેન્ક વર્સ (Blank Verse) ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે જુની રીતિની કવિતામાં ને છંદોનો, ચરણોનો અને ગણમાત્રાનો વિચાર કરવાની પરંત્રના વેટલી પડતી હતી, તે બિન્દુવ નથી. તેમજ ગદ્યમાં પણ ને શબ્દ અને વિબંધિતઓને ક્રમથી ભાવવાનું બંધન હતું. તેને પણ એમાં ટાળી દીધું છે. એ કાંઈ નેવો તેવો સુધારો નથી એ નવા ધર્મ વિચારના અંગીનારથી કવિને પોતાના દૃશ્યના ભાવોને અને ઉત્સાહને પ્રગટ કરવાની પૂર્ણ સ્વતંત્રતા મળી ચૂકી છે એથી કવિતાની ઉન્નતિ થવાનો, કવિઓની સર્જન વધવાનો અને સર્વ આશરણને ત્રિના મરવાનો મારો ધર્મગ્રંથ મળેલો છે, એમ કહ્યા વિના મારાથી રહી નથી શકાતું.”

એમ કહીને તે અમાગ મિત્રશ્રીએ પોતાના ખીસામાંથી કાગળોનું એક બંડવ કાઢ્યું અને તેમાંથી એક કાગળમાં પોતાની તરતની રચેલી કવિતા લખેલી હતી, તે મારા આમળ વાચવા માડી —

“એગ્નમીનેજનમાં ફેલ ચવાથી,
કારેરપો-ડેન્તીનો ધધો હાયમાં લીધો,
કેન્ને સમાચાર પત્રોમાં બહુ ઉપયોગી છે
ત્યારે છાપતો નથી એડીટર તેને ખરાબ માની,
તરતજ તે પોતે એડીટર બની ગય છે
નોકરી મન્દર્નમેન્ટ આપતી નથી ત્યારે,
ભકત દેશના બની પોલીંગિક્ષ શોધવા લાગ્યા મામલા
દેશના ઉદ્ધારના બહાનાથી તેઓ
ફડના પેસા બધા હજમ કરીને બેસે છે તે
ભગવા કપડાં પહેરીને ચુકામાં જઈ યોગ સાધે છે,
પણ તે દેખાડવા મારેજ છે બધાને”

“આ કવિતા સાંભળીને અમે તો મબાર વિચારમાં આવી પડ્યા અને મનસ્વી પ્રશ્ન કરતા લાગ્યા કે, આ તે કવિતા કે મઘ કે કાષ્ટ તૃતીયમ ?” પણ એ અમારી શંકાનું નિરસન થઈ ગયું. એ તો સુધારાવાળી કવિતા ખાસ કરીને અંગ્રેજી ભણેલાઓમાં એવું માન સારું છે તેથી આપણે પણ એવીજ કવિતા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સૂર્યદેવ અન્તાચનમાં પ્રમાણ કરી ગયા હતા શુક્રવરના તૃતીયથી હોવાથી ચન્દ્રમાને અમૃતમય શીતલ પ્રકાશ પ્રસરવા માડ્યો હતો. સમુદ્રમાં પણ ભરતી હતી અને ચળિત જળમાં નિલાકરનો પ્રકાશ પડવાથી તેમાંના શ્વેત ચળકાટથી જાણે પૃથ્વીપર પરમેશ્વરે રૂપાનો ગાલીનો ગિછાવેલો હોવાની જેવો ભાસ થતો હતો. ઉપાનું તો મન થતું નહોતું પણ વાતોમાં ને વાતોમાં લગભગ સાડાસાત વાગી ગયેલા હોવાથી ઉદરભરણને માટે જનુજ નેહએ એના વિચારથી અમે બન્ને મિત્રો ત્યાંથી ઉઠ્યા અને ગૃહપ્રતિ જવા આવતા થયા.

પ્રિય પાઠકો! એ ઘટનાને વાતો વખત વીની ગયો છે અને હવે તો શિક્ષિત જન સ માન્યા અમે માત્ર કવિજ નહિ કિન્તુ કવીશ્વરનું પદ મેળવવાને બાંધણી થયા છીએ હવે અમે કવિતા કેવા પ્રમાણની છીએ છીએ અને અમારું કવીશ્વરત્વ કેવા પ્રકારનું છે, તેનું અત્પ વિવેચન કરી આ અખ્યાની અમાપ્તિ કરીશું.

દયાનમે નગરને રત્નરૂપ કરી દીધો છે, ‘રસિક મહેતાએ બકિતની મીમાં બતાવીને રાત્ર નસને ઘેરી લીધો છે, ઉપાનલ આપવાનો અધિકાર ભોગ્ય ભક્ત મેળવી રાખ્યો છે અને આખ્યાન વર્ણનમાં પ્રેમાનંદે પૂર્ણ રસ દેખાડ્યો છે નીનિમાં દાનપત્રમાં પહેલે નબરે અને ત્રી- રસમાં નર્મદાશંકરે મોખરે છે, ત્યારે વર્તમાન નિષ્પત્ત. નિવેચન કરવા વિના છુટકોજ નથી એના વિચારથી વિષય તેા ચાતુ જમાનાનોજ અમે પમદ. કર્યો. ખાસ તથા બીજા અલકારાનું તો પહેલાના કવિઓ ભણણ કરી ગયા હતા એવે અમારા મિત્રના ઉપદેશ પ્રમાણે ‘લેન્ક વર્સ લખવાનોજ અમે સપાળે ચલાવ્યો અને ચોક્કસ વખતમાં મુજરાતી ભાષાની ગદ્ય પણ ન જાણનારા એવા અંગ્રેજી વિદ્યાના અજનથી લીનગમ્ય બનેલા વિદ્વાનોમાં અમારી સારી વાચન ખી મના લાગી જઈ કેટલાક પુરુષી ઝનિા કવિઓ અમારી નિદા નેા કરતા હતા,

તેની માળાઓ બનાવી, બબરમાં વેચતી હતી. એથી તેનો, તેની સ્વામીનીનો અને મધુર-બાલિકાના દિવસ ગુજરતો હતા, ન્યારે બાલિકો સમજણી થઈ ત્યારે પણ તે માળાઓ ગુંથીને ચપા દાસીની મદદ કરતી હતી, અને કોઈ કોઈ વખતે બબરમાં પણ જતી હતી, અને જો કદી ચપા દાસી બબરમાં ન જઈ શકતી તો બાલિકા માળા લઈને વેચવા જતી હતી. જે દિવસે વિરેન્દ્રસિંહે પટેલા મધુર બાલિકાને બબરમાં પુષ્પમાળાઓ વેચતી જોઈ તે વખતે તેણે તમામ પુષ્પમાળાઓ ખરીદ કરી લીધી હતી, અને વાતવાતમાં તેની સઘળી ખીનાથી પાંદડે ચૂંપ-ગયાં હતા.

બાલિકાના દુઃખથી ભરેલા સમાચાર સાંભળી પરોપકારી વિરેન્દ્રસિંહના હૃદયમાં એટલી દયા આવી કે, તેણે બાલિકાની સર્વે રીતે સહાયતા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી પરંતુ એ વાત કમળાદેવીના જોણવામાં આવી નહિ કે, “એક અબજનો પુરૂષ અમારી આટલી સેના ચાકરી અને મદદ શા માટે આપે છે ?”

બાલિકા અને વિરેન્દ્રસિંહની ન્યારે રાજમાતમાં ઓળખાણ થઈ તે વખતે બાલિકાના હાથમાં ફક્ત પાંચ પુષ્પમાળાઓ હતી, તે વિરેન્દ્રસિંહે ખરીદી લઈ તેને પાંચ રૂપિયા આપ્યા, પાંચ ટકાની પુષ્પમાળાને બદલે પાંચ રૂપિયા મેલેલા જોઈ બાલિકાને અત્યંત નવાઈ આગી, તે રૂપિયા પાછા આપીને બોલી,—

“નહીં ! નહીં, આ પુષ્પમાળાઓની કીંમત આટલી નથી, એક એક માળાઓની કીંમત વધુમાં વધુ થે થે પૈસા છે.”

“બાલિકા ! તમારે કહેવું કીક છે, વિરેન્દ્રસિંહે કહ્યું, “મેં કાઠોરજીની માનતા માની છે કે, અમુક મારું કામ થઈ જશે તો કુમારી કન્યા પાસેથી પાંચ રૂપિયાની પુષ્પમાળાઓ વેચાતી લઈ ચઢાવીશ, તો બાલિકા ! શ્રી વૃંદાવન વિહારીની કૃપાથી મારે મનોર્થ પણ પૂર્ણ થયો અને વળી કુમારી કન્યાપાસેથી પુષ્પમાળાઓ પણ મળી, કુમારી કન્યાના દર્શન થયા, તેથી આજે જો તમારા હાથમાં ફક્ત એકજ માળા હત તો હું પાંચજ રૂપિયા આપીને લઈ લેત ! તેથી આજે આ રૂપિયા લેવામાં કોઈ જતનો વિચાર કરશો નહિ.”

વિરેન્દ્રસિંહે જોર જીલગથી મધુર બાલિકાના હાથમાં પાંચ રૂપિયા આપ્યા, જો કે માનતાનું માન બહાદુર જ હતું તે હકલેણ બોલે જ હતું. પરંતુ બોલી બાલિકા સાચું સમજી અને ગંભીરતાં બોલીઃ—

“માનતાનું આપણું કહેવું જો કે ખરું છે તો પણ આટલા રૂપિયા જોતા મારી માતૃશ્રી મને વહી, અને કદી પણ મને બબરમાં માળાઓ વેચના એકલાવશે નહિ તેથી આપ મહેરબાની કરી આ પૈસાથી મને એક રૂપિયાના પૈસા આપો, તો તેમાંથી પાંચ માળાઓની કીંમત દસ પૈસા લઈ બાકીના પૈસા અને ચાર રૂપિયા આ બબરમાં ઉમેલા કાગોળને વહેળી આપુ.”

બાલિકાની અતી નિદારતા, આવો ચાત હૃદયનો પરિચય જોઈ વિરેન્દ્રસિંહની આખોમાં અથ્ર વહેવા લાગ્યાં તેણે બાલિકાનો હાથ પકડતા કહ્યું,—

“તમે ગંભીરતા નહિ, આલો હું તમારી સાથે આવું છું, આપના પૂજ્ય માતૃશ્રીના પણ દર્શન કરીશ અને રૂપિયાના વિષયમાં હું તેમને સમજાવીશ.”

વિરેન્દ્રસિંહની વાર્તા સાંભળી બાલિકા ચાત પડી અને બંને જગ્યા ધરતરફ રવાના થયા, મકાન ઉપર પહોંચતાં બાલિકાની માતૃશ્રી કમળાદેવીને અથ્ર છતિ સંધ્યા વૃત્તાંત કરી સંભળાવ્યો,

અને-કેટલીએક વાતચીત કરી બીજે દિવસે આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ચાલતો થયો !!

વિરેન્દ્રસિંહ કમળાદેવીને “માતૃશ્રી”નાજ ઉપનામથી બોલાવતો હતો અને એ દિવસથી તે માતૃશ્રી તરીકે પૂજ્ય મણુતો હતો. વીરેન્દ્રસિંહની વર્તણૂકથી સગળ, સ્વભાવની કમળાદેવીના હૃદયમાં એક નવી ભાવના આનંદ પ્રગટ્યો, અને તે વીરેન્દ્રસિંહને પુત્ર સમાન મણુવા માગી, તે દિવસથી વીરેન્દ્રસિંહ દરરોજ કમળાદેવીને ત્યાં આપવા લાગ્યો. કમળાદેવી અને વિરેન્દ્રસિંહે મધુર-આલિંગનો ભણાવવાની શરૂઆત કરી તેમજ ભરવા યુગ્મની પણ દેવીએ કેવળથી આપવા માંડી, તિવ્ર અને અચળ બાલિકા હતા એ મહીનાના અરસામાં, કાગળ પત્ર જખતાં શીખી હતી.

બાલિકાનું ઘરમાંથી નીકળવું, હવે એકદમ બધે થઈ ગયું, તેમજ વીરેન્દ્રની વીરેન્દ્રસિંહની સહાયતાથી કમળાદેવીના ઘરમાંથી દરિદ્રતાએ પણ એકદમ કુચ કરી હતી. પરંતુ કમળાદેવી વિરેન્દ્રસિંહની સહાયતા લેવામાં સત્ત નહોતી, અને વખતો વખત હાથ ધરતી અનેક વડાં વિતર્ક કરતી હતી. જ્યારે વીરેન્દ્રસિંહે જોયું કે, “એ ભારી સહાયતા આવી રીતે નહીં લેજો.” તેથી તેણે વિચાર કરી એક નવીન તર્ક ધરી એક દિવસે કમળાદેવીને કહ્યું,-

“માતૃશ્રી, હું ક્ષત્રી છું, અને રંગપુરના મહારાજ રણધીરસિંહની સેનામાં કામ કરું છું; મારા મહારાજ શ્રીને એક મહાત્માએ કહ્યું છે કે, “જો તમારી સેનાના વીર, સૈનીકા કુવારી કન્યાના હાથની સીવેલી ટોપીઓ પહેરે તો રણસંઘામમાં કદી પણ હારશે નહીં, અને યવન-જો સહાર કરી પવિત્ર ભારત ભૂમિનો ઉદ્ધાર કરશે.” તેથી મહારાજ શ્રીની આજ્ઞા લઈ એક જાખ ટોપીઓ પાંચ વરસમાં તૈયાર કરાવવાનું મેં બીકડું ઝડપેનું છે, અને સે કડો કુવાર કન્યાઓને એ કામ સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી જો આપની કન્યા આ કામમાં મદદ કરશે તો તેના હાથની સીવેલી ટોપીઓ સૈન્યના મુખ્ય સૈનીકા પહેરશે, ટોપીઓના નમુને અને કપડું રાત્રીના અંગે આપવામાં આવે છે, અને દરેક ટોપીની સીલાઈ પાંચ રૂપિયા અને મહાત્માની આજ્ઞાનુસાર આપવામાં આવે છે, હું સમજું છું ત્યાં સુધી તો આપને આ કામમાં જરા પૂછું મેલું નથી, અને હું આજ્ઞા રાખું છું કે, આ કામમાં મદદ કરવાને આપની બાલિકાને આપ આજ્ઞા કરશે. કારણકે માતૃશ્રી, આપ મુરખીની યોદ્ધા ધણી મહેરબાની જતા મહારાજનું રાજ્ય નિષ્કંટક થઈ જશે અને તે સાથે ભારતભૂમિનો ઉદ્ધાર થશે, આ હું જોઈ પૂન્ય છે.”

વિરેન્દ્રસિંહની વાતો સાંભળી કમળાદેવીની આંખમાં અશ્રુ તરેલાં હાથમાં, અને તેમણે વિનંત્રાસ નાંખતા કહ્યું, “પુત્ર! વીરેન્દ્ર! જો ભગવાનની કૃપા છે તો બલે, આ કન્યા તમારી જ છે, તેથી તમે જો ચાહો તે કામ તેનાથી લઈ ચકરો.”

કમળાદેવીની કણ્ઠલાત મુજબ વિરેન્દ્રસિંહે ટોપીઓના નમુના, કપડું અને સીવવાનો સવદ્ધો સરસામાન અપાવી દીધા અને સીવવાની શરૂઆત કરી દીધી, જે બાલિકા પણ જીવનથી આ કામ કરવાને તૈયાર થઈ, અને અત્યંત મહેનત લઈ એક મહીનામાં વીસ ટોપીઓ તૈયાર કરી, તેથી દરેક મહીને વીરેન્દ્રસિંહ તે બાલિકાને સો રૂપિયા આપવા લાગ્યો. બીજા બાળ્ય વિરેન્દ્રસિંહની પણ અનેકામના પુરી થઈ, દેવીને તે પૂર્ણ સહાયતા આપવા લાગ્યો, દરિદ્રતાનું જડમૂળ ઉખેડી નાખ્યું. એક વરસમાં કમળાદેવી પાસે બે પૈસાનો સમઠ પણ આવ્યો, એટલું જતાં કમળાદેવીનું આનંસિક દુઃખ દૂર થયું નહોતું, વળી તે બાલિકાના દિનમાં એક વિચિત્ર પ્રકારની ચિંતાએ ધર ઝડું હવે નરીજ દેવીએ આટલે સુધી મકરમાં નાંખી

સુખની શોધમાં કોટા પથરાયા હતા । વીરેન્દ્રસિંહ દુકં વખતમાં જ કમળાદેવી અને બાલિકાને કસા શિવાય અલોપ થઇ ગયો હતો, વીરેન્દ્રસિંહની જીદાઈથી બાલિકાને અત્યંત લાગી આવ્યું હતું. તેને જોયાં શિવાય બાલિકા પાંધી વિનાના માછલાની પેઠે તરફડતી હતી, અને અત્યંત ચિંતા-ગુર રહેતી હતી. તે વિચાર કરતી કે, - “આજ નહિ તો કાલે તો જરૂર આવશે.” એવી રીતે બાલિકાએ પોતાના મનને સાંત આપ્યું હતું. પરંતુ તેની આશા ખોટી પડી, બીજે દિવસે પણ વીરેન્દ્રસિંહ આવ્યા નહિ અને ફરોજ નવીન હૃદયનાઓમાં જ તે દિવસ ગુજરવા લાગી. પરંતુ તેના બધા મનોરથ ખોટા જ પડ્યા લાગ્યા; અનેક ચિંતામાં અને તર્ક વિતર્ક કરતાં એક-વરસ વીતી ગયું પરંતુ બહાદુર વીરેન્દ્રસિંહનો કશો પતો મળ્યો નહિ, અને ગરીબ બાલિકા રાત્રી દિવસ ચિંતામાં જ વિતાડવા લાગી.

વીરેન્દ્રસિંહને જોયા શિવાય જેમ જેમ વધુ દિવસ વીતવા લાગ્યા તેમ તેમ તેના વિરહમાં બાલિકા સુકાતી ચાલતી હતી, મહાદેવી કમળા દેવી પોતાની પુત્રીની સમજી સ્થિતિ સારી રીતે જાણતાં હતાં, અને તેમના હૃદયને કોરી ધા સમાન લાગતું, પોતાની એકની એક પુત્રીની દુર્દશા અને પુત્રતુલ્ય વીરેન્દ્રસિંહની જીદાઈથી દેવીની તળીયત એકાએક બગડી આવી અને દુકં અરસામાં તેઓ માંદગીને મિથાને પડ્યાં । વીરેન્દ્રસિંહનાં શુભ થવા પછી ટોપીઓની પેદાશ પણ ગઇ, અને દુર્ભાગ્યે જ કંઈ સંગ્રહ કરેલું હતું તે ચોરી થતાં નાશ પામ્યું અને કમળાદેવીના ધરમાં દુષ્ટ ફરિદતાનો પગ પેસારો થયો ।

જોકે સુશીલ મધુર બાલિકાએ, વીરેન્દ્રસિંહના શુભ થવા પછી ધરની પડતી દક્ષામાં સુદિના બજે બચેલા કપડાંની ટોપીઓ બનાવી દાસી અપાસાથે બજારમાં વેચવા મોકલતી હતી પરંતુ જે ટોપીનું દાંમ વીરેન્દ્રસિંહ પાસે રહીઆ આપતા હતા તે ટોપીનું દાંમ એક રૂપીઆથી વધારે મળતું નહોતું. તેમ હવે તેણે કપડું પણ તેમની પાસે નહોતું. તેથી ટોપી-ઓનું કામ બધું પડ્યું ! અને ફરીથી પ્રુષ્પમાળાઓનો વેપાર ચાલુ કર્યો । તેમાં ત્રણ માણસોનું પેટપુરતું ખાવાનું પણ ભાગ્યેજ મળતું હતું. મહિનામાં કેટલાક દિવસ અપવાસ થતા હતાં, પરંતુ ચતુર બાલિકા તે વાત જાણીને માતૃશ્રીને બચાવતી નહોતી, અને તેમને ખાવાનું અવરાવતી હતી. ધન્ય જે ઉદાર બાળા ! તેણે હજારો કષ્ટ સહન કર્યાં, કેટલાક ઉપવાસ કર્યાં પરંતુ બાલિકા તે વાત જાણીને પણ કહેતી નહોતી, માત્ર ધીરજ અને શાંતિથી બાલિકાએ દિવસો ગુજાર્યા, જે કે સહેરમાં અબળાઓની ઉપર અનેક રીતના જુલમ થતા હતા, દુરાચારી નવાજ સિરાજુદ્દોલાના નવાબી દોરમાં અનેક કુકર્મો થતા હતાં તો પણ એ વીરક્ષત્રી બાલિકાએ અનેક દુઃખો સહન કરીને દિવસો વીતાડ્યા.

ઉપરની બીનાને એક વરસ વીતવા પછી અચાનક રીતે પેલી બાલિકા અને વિરેન્દ્રસિંહને કસા શિવાય થઇ ગયો અને બાલિકાનાં પ્રાણ બચાવી તેના મકાન ઉપર ગયા, જે આપણે ઉપર-વાંચી આવ્યા છીએ.

ધરની પાસે પહોંચ્યા પછી વીરેન્દ્રસિંહના હાથમાં એક નાનું ધનુષ્ય । જોઇ બાલિકાએ પૂછ્યું, - “બહાદુર ! તું આપે જ પેલા ખૂની હાથીને કાર કરી મારા પ્રાણ બચાવ્યા ? વાહ ! આ શું પણ તમારામાં ? ” વાલો એ સમાચાર સાંભળી માતૃશ્રી ધણી જ ખુશી થશે, મારા પ્રાણ આપે બચાવ્યા એ સમાચાર જાણી માતૃશ્રીના આનંદનો પાર રહેશે નહિ ।

વીરેન્દ્રસિંહે મરોડમાં જ રહ્યું — “સાંભળો બાલિકા ! આ સમયે તૂતાત માતૃશ્રીને જરૂર પણ કહેવો નહિ, કેમકે તેમની તળીયત સારી નથી અને આ બબર સાંભળીને તેમાં વધારે

બને, માટે મુલમાં પણ આ વાત તેમને કહેતી નહીં "

"જેવી આગા, આપના કહેવા મુજબ કરીશ, આજે મળ્યા દિવસે તમારા દેશન શ્રમાં છે તમારી આગાતુ ઉલ્લસન કરીશ નહીં, પણ કહો તો ખરા કે આટલા દિનસ તમે કયા હતા?"

"આલો થેર જાહેને સર્વે કહુ છું" કહી બને જણ થેર પહોંચ્યા, ચંપાને બોલાવવાથી તેણે દાર ઉપાડ્યુ બાનિકા અને, નિરેન્દ્રસિંહે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો ! !

પ્રકરણ ૫ મું.

ખગાસામાં થઈ ગયેલા નવાખ.

"ઉચોગિન પુરુષાસિદ્ધ મુપેતિ લક્ષ્મી"

કુટિલ કાલની વિચિત્ર આન બરોબર બદલાતી જાય છે, તે એટલે સુધી કે મોટા, ત્રિકાળદર્શી વિદ્વાને પણ કાળની આ વિવશજી ગતિનો પાર પામી શક્યા નથી જ્યાંસુધી સંસારનું અસ્તિત્વ બનેલું રહેશે ત્યાંસુધી કાળની અનિવાર્ય ગતિ, ખજુ બરોબર રીતે બદલાતી જશે, એ ગતિનું રોકાણ કાલજી કઠીણ છે.

જુઓ, એક દિવસ એ પણ હતું કે જ્યારે આપણું ભારતખંડ સંસ્કૃતી પૂર્ણ બારેનું હતું અનેના ચક્રવર્તી રાજાઓ આખા જુમડળમાં શાસન કરતા હતા આ દેશમાં સફળી અને સરસ્વતીએ જન્મ લીધો હતો, આખી પૃથ્વીમાં સર્વ જાતની વિદ્યા અનેના મહાન વિદ્વાન બ્રાહ્મણોદારા ફલાધ ગદ્ય હતી અને આજ દેશના વિદ્વાનોથી શિક્ષા મેળવી પીળ અસંખ્ય દેશના વતનીઓએ પણ સખ્મતા પ્રાપ્ત કરી હતી ! એનું પ્રમાણ ઇતિહાસ તથા પુરાણોમાંથી મળે છે, ભગવાન મનુજીએ શું કહ્યું છે ?

‘एतद्देशप्रसूतस्य सकासाद्वज्रजन्मन ।

स्वस्व चरित्र शिक्षरन् एरिव्या सर्व मानवाः

वाल्मीका यवनाश्विनाः फिराता द्रदा सदा ॥”

પરંતુ અમોસ છે કે—એક દિવસ એ પણ છે કે જોજ ભારત દેશ વિદ્યાલકાળની કુતિલ ગતિથી પોતાની સ્વાધીનતા ગુમાવી મુસલમાનોનું ગુલામ થયું ! ! અને ધીમે ધીમે આ દેશ, આ દેશની વિદ્યા ધર્મ કીર્તિ, મર્યાદા જાતિ અને સમાજનો નાશ થયો ! ! તે એટલે સુધી કે આજકાલના કેટલા એક લોકો રામાયણ અને મહાભારત આદિ ઇતિહાસોની જુની વાતોને તદ્દન જુહી માનવા લાગ્યા છે ! જુ એ કાળની ગતિન બદલાવવી નથી જતાવતું ? કે જેણે ભારતને ઉત્થાતિના ઉચા શિખરોએથી તીમે જગતની પાડ્યું છે !

જે કાળે ભારતની સ્વાધીનતાને ધુળપાણી કરી નાંખ્યું, તેની વિચીત્ર ગતિના પ્રતાપે મુસલમાનોના પ્રતાપ સુર્વે પણ કેટલા એક વરસો સુધી તપીને પશ્ચિમના મહાસાગરમાં જઈને

સદને માટે હુખી ગયો છે, અને અંગ્રેજ સોદાગરોએ સોદાગરીના બહાને આ દેશને ઝડપી લીધો છે; જોકે આ દેશ પરાધીનતાની બેડીથી જકાડાઈ રહેલો છે, પરંતુ એટલું સારું થયું છે કે-અંગ્રેજોએ મુસલમાનોના અત્યાચારમાંથી આ દેશનો છુટકારો કર્યો છે, જોકે અંગ્રેજોએ પોતાના બીજી બાઈબોની જેમ ભારતવાસીઓ સાથે તેમના જેવું વર્તન ચલાવેલું નથી, પરંતુ એટલો સતોષ છે કે ભારતવાસીઓનું મળું અત્યાચારીઓના હાથમાંથી છોડાવેલું છે, તેથી કહેવું પડે છે કે-કાળની વીચીર ગતીનો કાષ્ઠપથ પાર પાળી ચક્રયુ નથી

• ઇતિહાસોથી સારી રીતે જાણવામાં આવે છે કે મુસલમાનોએ જ્યારે જે દેશ પોતાના તાબે કર્યો તે હલ-કપટ અને અનેક દુરાચારોથી દેશ તાબે કરેલા છે, અને જ્યાં તેઓ ગયા છે ત્યાં છુટકું, ચોરવું, લોકોને પ્રલામ બનાવવા, અને હિંદુ ધર્મ તથા સમાજનું સંત્યાનાશ કાઢવામાં જ પોતાની બહાદુરી, તેમજ બતાવેલી છે, જોકે તેમાં કેટલાએક ધર્માત્મા બાદશાહો પણ થઈ ગયા છે, તોપણ ધણી બાજુ મુસલમાન બાદશાહો અત્યાચારીઓના થઈ ગયેલા છે !

આ નવલકથાનો બંગદેશની વાતોએ સાથે સંબંધ છે, તેથી અત્રે અત્રે બંગદેશ [બંગાળ] માં મુસલમાની હકુમતનું થોડું-વર્તાત આપવું ઉચિત જાણીએ છીએ.

બંગદેશની સ્વાધીનતાનું નાશ કરનાર પહેલો નવાબ બખ્તિયાર ખાનજી થયો, તે બાદનો અફઘાન હતો અને દીલ્લીના શુબામ બાદશાહ કુતબુદ્દીનનો મોકલાવેલો ૯૦ સન ૧૨૦૩ માં બંગાળમાં આવ્યો હતો; તેના પછી બંગાળમાં કેટલાએક હકિમો થઈ ગયા જેમાં ૯૦ સન ૧૨૨૦ થઈ ગયેલો આસુદીન નેક પણ હતો.

તે પછી ૯ સ ૧૨૨૭ માં સુગનખા નવાબ થયો, અને તેની પછી તુગરવખા અને તેની પછી ૯૦ સન ૧૨૮૨માં નાસીરુદ્દીન થયો, તે બાદ નાસીરુદ્દીનના બે-બેટાઓ, કેકથસ અને શીરોજશાહ બંગાળના હકિમ થયા, શીરોજશાહના મરણ પછી તેનો પુત્ર શાહશુદ્દીન ૯૦ સન ૧૩૧૮માં બંગાળનો હકિમ થયો, પરંતુ થોડાજ દિવસમાં દિલ્લીના બાદશાહ આસુદીને બંગાળમાં આવી તેને માહિજિખરથી ઉતારી તેના બાઈ નાસીરુદ્દીનને ગાદી આપી, કેટલાક દીવસો પછી જ્યારે મહમદ તખલખ દિલ્લીનો બાદશાહ થયો ત્યારે તેણે ૯ સન ૧૩૩૫માં અનુક્રમવાર બહાદુરશાહ અને બહેરખખાને બંગાળનો હાકેમ બનાવ્યો.

બહેરખખાના મરણ પછી તેનો શુભામ ફકરુદ્દીન ૯૦ સન ૧૩૩૮ માં બંગાળનો કુલ મુખ્તીઆર નવાબ થયો, અને તેના મરણ પછી તેનો પુત્ર મુખ્તર, ગાઝી, તે પછી ૯ સન ૧૩૫૮માં મમસુદીન, તે પછી તેનો પુત્ર સિક્કરશાહ, તેની પછી સિક્કરશાહનો પુત્ર આસુદીન ૯ સ ૧૩૮૬માં નવાબ થયો અને તેને મારીને દિનાજપુરના મદારાબ ગણેશ ૯ સ ૧૪૦૫માં બંગાળના પોતાની હકુમત ચાલુ કરી

• તેના મરણ પછી તેનો પુત્ર યદુ મુસ્લમાન થઈ ગયો, અને પોતાનું નામ જલાલુદ્દીન રાખી બંગાળનો હકિમ થયો, તેની પછી તેનો પુત્ર અહમદશાહ થયો.

અહમદશાહના મરણ પછી મુસલમાનોએ સમસુદીનના તથા નાસીરુદ્દીનને બંગાળનો હકિમ બનાવ્યો અને તેના મરણ પછી તેનો પુત્ર બરખાનશાહ માલિક થયો અને ૯ સ ૧૪૮૭માં તેના શુભોગમાં કાપાકાપી થવા પછી દીવાન સૈયદ અલાઉદ્દીન દબરશી ૯ સન

૧૪૪૪માં પોતે હાકેમ થઈ બેઠો, તેની પછી તેનો બેઠો નુસરતસાહ-હાજીમ થયો, તેની પછી તેના બાપ મહમદસાહે તેના પુત્ર શીરજસાહેને મારી તખ્ત ઉપર પોતાનો કબજો કરી લીધો, પરંતુ થોડાજ દિવસો પછી ઇ.સ. ૧૫૨૬માં શીરસાહે તેને દાર મારી બગાળાનો કબજો કરી લીધો. શીરસાહેના મરણપછી બગાળામાં કેટલાંકે હાકેમ થયા, પરંતુ ઇ.સ. ૧૫૧૩માં સુલેમાન નામના હાકેમે બગાળામાં પોતાનો કબજો જમાવ્યો. તેના મરણ પછી તેનો પુત્ર વારીસસાહે નવાબ થયો, પરંતુ જીજી વરસમાજ તેને મારી દાપુદમાં નવાબ થયો, પરંતુ અકબરસાહે તેને કહાડી મુકી પોતાની તરફથી હુસેન કુલીખાને ઇ.સ. ૧૫૭૬માં બગાળાને હાકેમ બનાવ્યો, અહોઅથી બગાળાની હકુમત પાછોના હાયમાથી નીકળી મુગલોના હાયમાં ગઈ.

ઇ.સ. ૧૫૭૮ માં હુસેન કુલીખાના મરણ પછી તેનો પુત્ર મુઝફરખા બગાળાનો નવાબ થયો. પરંતુ કેટલીક ખટપટો થતા તેને કાઠી મુકવામાં આવ્યો હતો, અને તેની જગા પર રાજા ટોડરમલ અને પછી રાજા માનસિંહ બગાળાની હકુમત કરવા લાગ્યા.

ઇ.સ. ૧૬૦૫ માં અકબરસાહેના મરણ પછી જહાંગીર કુતુબખાને બગાળાનો હાકેમ બનાવ્યો, તેની પછી કમવાર જહાંગીર કુલીખા, શેખ ઉસ્માઈસખા, કહિસમખા, નુરજહાં બેગમના બાપ હમ્મદીમખા, જહાંગીરનો પુત્ર સાહજહાં બગાળાનો હાકેમ થયો, અને ઇ.સ. ૧૬૨૮ માં સાહજહાંએ બાદસાહ થઈને કાસીમખાને બગાળાની હકુમત આપી, તેના પછી ઇ.સ. ૧૬૩૭ માં હસનામખા ખસહદી અને તેના પછી સાહજહાંનો બીજો પુત્ર સાહજુખ બગાળાનો સુબેદાર થયો, સાહજુખના માર્યા જવા પછી મીરજુમલા બગાળાનો સુબેદાર થયો, અને તેની પછી ઇ.સ. ૧૬૬૪થી ૧૬૮૬ સુધી નુરજહાંની બતીએ સાક્ષતખાન થયો.

તે પછી હમ્મદીમખા બગાળાનો હાકેમ થયો, હિંદમાં અંગ્રેજોની જડ જમાવવાવાળો આવ્યો થયો, જેણે બાઈશાહ ઔરંગઝેબના વખતમાં કેળવણી લીધી હતી, તે પછી ઇ.સ. ૧૭૦૧માં મુર્શીદ કુલીખા બગાળાનો નવાબ થયો, તેના મરણ પછી સહરાજખા બગાળાનો હાકેમ થયો, થોડા દિવસો પછી તેને દાર કરી અલીવરદીખા નવાબ થયો, અલીવરદીખા અંગ્રેજોની રીત રીવાજ અને આલમસંગત સારી રીતે સમજી ગયો હતો, તેથી તેણે 'સોદાગરીની ખામતમાં કદીપણ છોડ્યા કરી નહોતી, જોકે તેના કેટલાક મુસાહેબોએ અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ તેને ધણોજ ઉશ્કેર્યો હતો, પરંતુ તે કોઈની પણ જળમા આવ્યો નહોતો, તેણે પોતાના મુસાહેબોને ચોખ્ખુ કહી દીધું હતું કે—'બાઈઓ ! યલમાં આવજાએ તો તેને શુભવર્તી મુરકીવ પડતી નથી, પરંતુ જળમા અગ્નિ લાગે તો તે કેવી રીતે શુભવર્તી સકાય ?' જોને કે થોડાજ દિવસમાં એ ગોરા સોદાગરો આખા હિંદુસ્તાન ઉપર કબજો કરી લેશે' અને છેવટે એ દીર્ઘ દર્શી નવાબ અલીવરદીખાની બિવિધવાણી સાંપીજ કરી.

નવાબ અલીવરદીખાને ત્રણ દીકરીઓ હતી—મૂરી, શીરો અને હમામન આ ત્રણે દીકરીઓ પોતાના બાપ હાજી અહમદના ત્રણ પુત્રો—નિવાહસ મહમદ, સૈયદ અહમદ અને જેતુદીન સાથે પરણાવી હતી, નવાબ સાહેબે પોતાના ત્રણ દામાદો (જમાઈ) માથી મોટા નિવાહસ મહમદને ઢાકાનો, વચલા સૈયદ અહમદને ઝાડીસાનો અને નાના જેતુદીનને બિહારનો હાકેમ બનાવેલો હતો, જેતુદીનને પુત્ર અવતર્યો તેને અલીવરદીખાએ દત્તક કરી લીધો જેનું નામ સિરાજુદ્દૌલા હતું.

૪ સ ૧૭૫૧ માં અલીવરદીખા મરણ પામ્યો, તેની પહેલાં સિરાજુદ્દોલાના કાકા નિવાસ્ત મહમદ અને સૈયદ મહમદ પણ મરી ગયા હતા, અલીવરદીખા પછી બંગાળના તખ્તપર સિરાજુદ્દોલા બેઠો, તેણે યુર્ષિદાખાને પોતાની સબધાની બતાવી હતી, નવાબ સિરાજુદ્દોલાએ કેવા જ વહર અત્યાચારો અને કુકર્ષ કર્યો એ ઇતિહાસોના પાનામાં લખેલાં છે, તે સાથે અંગ્રેજોની કેવી કેવી હાથઓ મધ, તે પછુ ઇતિહાસ ઉપરથી જથ્થાદ આવેછે, જે અંગ્રેજોની નજર નથી દેખત એટલું જ લખ્યું યોગ્ય ધારીશું કે બંગાળનો છેલ્લો નવાબ સિરાજુદ્દોલા મર્યો, તેની પછી મીરજાદરખાં વગેરે કેટલાક નવાબ થયા હતા, પરંતુ તે સધળા નવાબો અંગ્રેજોના હાથના રમકડાં હતાં તેથી તેઓની કમકથા અને લખવી નકામીછે, સિરાજુદ્દોલાએ પોતાના હાથ સકલજગતને પણ મારી નાખ્યો હતો, કદાચ જો તેના સેનાપતિ મીરજાદરખાં, ખજાનખી રામદુલ્લ અને સહાયની, મહાજન, જમતગૈઠ માહુતાખશય, શૈક્ષણિક અભિવ્યદ આદિ લોક તેના અત્યાચારથી અભરાધને તેને-વિશ્વાસઘાત ન કરત અને લોડ કલાષ્ઠ સાથે મળેલા ન હોત તો સિરાજુદ્દોલાને ખસેડવો એ અંગ્રેજોને બહુ મુશ્કેલી પડત । પરંતુ અંગ્રેજ ભૂતી મહા ઉદ્યોગી અને લક્ષ્મી તેવા ઉદ્યોગી પુરુષનેજ આર્થિકન કરે છે, એજ કારણથી આજે એ જાતિ ભારત-સામ્રાજ્યનો ઉપભોગ કરે છે ।

મકરંધ ૬ હું.

વિધિ વિડબના.

“વિધિ વિડબના વલી,”

આ ઉપન્યાસમાં અને જે વખતનો હાલ લખી રહ્યા છીએ, તે સમયે રંગપુરના મહારાજા પણ બંગાલના પ્રસિદ્ધ રાજાઓમાં એળખાતા હતા, સબળાય છે કે એક વખત દિલ્લીના બાદશાહ અકબરે રંગપુરના મહારાજાને હાથી લોહા આદિ બહુ મુલ્ય પદાર્થો ભેટ તરીકે મોકલ્યા હતા. અને તેથીજ રંગપુરના રાજાએ દિલ્લીના બાદશાહના પક્ષમાં રહેતા તથા બંગાલના સુબેદારથી કદી દખાતા નહીં પરંતુ અમે આમજ પણ કહી આવ્યા છીએ અને તેજ વાત પાછી દમણાં પુણુ કહીએ છીએ કે ‘વખત આહે તે કરી રકે છે’ જોકે રંગપુરે બંગાલાના કેટલાક અત્યાચારી સુબેદારો સાથે મોઠા મોઠા ઝીઝી ઝીટી હતી પરંતુ ઝીઝીરે તેઓનું બળ પણ મેંડી નાચ્યું અને તેને પણ વખતના ચક્કરમાં અપટાઇ સદમત તેવી વહુગત વાળી ’ રિયલિમાં આવ્યું પૂડ્યું જોકે કદાચ અત્યાચારીઓની સતી જેવી દ્રષ્ટિ તેઓપર હમેશથી પડેલીજ હતી છતાં તેઓની દ્રષ્ટિમાંથી બચેલું રંગપુર આખરે સિરાજના જુઓથી બચી શક્યું નહીં તે સમયના બંગાલીઓના રોદનના યથા હજુ સુધી ઇતિહાસમાં ધુમી રહ્યા છે

અમે જે સમયના હોવાથી લખીએ છીએ, તે વખતે રંગપુરના 'વૃદ્ધરાજેન્દ્ર' નામ મહારાજા મહેન્દ્રસિંહ હતા. તે મહાતેજસ્વી, પ્રજાતસલ્લ, નીતિ મીઠિયુ અને સંસ્કૃત-પૂર્ણ પશ્ચિત હતા. એની યુગ્મગ્રાહકતા અને વક્તૃલક્ષતાથી તે વખતે બંગાળમાં સંસ્કૃત ભાષાની ઉન્નતિ થતી જતી હતી. અને સંસ્કૃતના મોટા મોટા વિદ્વાનોએ સંસાર સંસાર થયા લખ્યા હતા, મહારાજા મહા પ્રમિયું હતા. દરેક જાણુ પ્રદરથી વધારેના વખતે તે તેઓ પૂજા પાઠમાં માંગતાં, અને કે તેઓની ઉમ્મર પચ્ચાસી વરસ કરતાં વધારે હતી તો પશુ તેઓના બાંધા અને આહાર વિદ્યા રની સમુવર્ડતાને કીધે સાઠ વરસ કરતાં વધારે મોટા માણસ હોવાને જાણ્યો તો નહોતો. તેને એક પુત્ર અને એક કન્યા હતી. મહારાજાની અર્ધિ (મહારાણીનું) નામ ગિરિજાદેવી હતું. કે તે માસદહના રાજાની પુત્રી થતી હતી. તે દિવસમાં પૂર્ણ પ્રેમ હતો અને તેઓ સસારમાં સ્વર્ગનું સુખ ભોગવતાં હતાં. પરંતુ અપરજા ઝાળના ચક્રે રાજા અને રાણીમાં વિયોગ નાખ્યો. એકે ગિરિજા દેવીને માટે તો એ આનંદનીજ વાત થઈ કે તે પોતાના પતિની દષ્ટિ આગળ અખંડ સાંભાળે. પરંતુ મહારાજાના હૃદયમાં પોતાની પ્રિયતમા પદ્મિના વિયોગથી એવા કારી થયા થયા કે તેણે તેજ વખતે સર્વ રાજ્યનો દરબાર પોતાના યુવાપુત્રને આપીને કારીનિવાસ કરવા તેજ વખતે પ્રથિમ તરફ પ્રયાણ કર્યું.



પુસ્તક ૩.

ચુ અર્ધ જુન-જુલાઈ ૧૯૦૫.

અંક ૯-૧૦.

અધિપતિની નૈધ.

નામદાર શ્રીકરજનજી મહારાજનો રાજ્યઅમલ પણ હિંદી પ્રજાના હૃદયપટમાં હમેશને માટે યાદ રહેશે. એક તરફ લોડ ડેલ્હેસી જેવા વાઇસરોયની રાજ્યસિના જેમ હિંદી પ્રજાને હમેશ માટે નિરાશ કરી ગઇ છે તેમ આ નવા મહાગજજી ૧૦૦૦૦૬-૫૯૧ નેટલા મીઠા હમેશ તેટલાં બોલાવેલી યાદગીરી પણ જુનાની નથી. તેમણે આ દેશમાં આવી નવના હૃદયમાં જેટલો સંતોષ, જેટલી નિરાશ, જેણે વૈમનસ્ય અને જેટલો નિરાશ ઉત્પન્ન કર્યો છે તેટલાં હમણાંના કોઇ વાઇસરોયે ઉત્પન્ન કર્યા નહોતા. વળી તેઓએ બગાળાના બે વિભાગ કરી બિચારા બગનાશીઓને શો ના સમુદ્ધમાં નાખી દીધા છે. તેઓએ પોતાના વર્તમાનપત્રોની આસપાસ-જોણે કોઇ નિકટવુ સચુ મરી ગયુ હોય તેમ કાળી લીટીઓમાં પ્રસિદ્ધ કરી અપાર, અબેદ શોક લાગણી પ્રદાર કરી છે. બગાળી બાણ્યોનાં હૃદયાર કળ કળાટને નહીં ગચ્છકરતાં તે નામદાર બીચારી ગરિમડી બગાળજીના બે કટકા કરી નાખ્યા છે. એટલું જ નહીં પણ તે સૌભાગ્યનીના સૌમાગ્યાન ૧૨ પણ ઉતારી લીધા છે. પરંતુ બગાળાઓએ એનો નિશ્ચય કર્યા આહે છે કે હવેથી વિનાયતની બનેલી કોઇ પણ વસ્તુ વાપરવી નહીં અને ચીના લોકો પોં રવેદેશની બનાવેલી વસ્તુઓજ વાપરવી. બગાળાઓની પેઠેમ આખા હિંદુસ્તાનની પ્રજા આવો સંપ કરે તો આ દેશની લક્ષ્મી પરદેશ જતી અટકે, દેશી કારીગરોને ઉત્તેજન મળે અને તેઓનો દેશ પાછો હતો તેવો તાજો થાય. પરદેશી વસ્તુઓ ઉપયોગમાં નહીં લેવાતુ સ્વદેશાભિમાન દરેક હિંદીઓને ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા બધા હર્ષની વાર્તા છે ! એ વિચારવું મુશ્કેલ નથી.

* * *

હિંદીઓની પારલામેન્ટમાં થોડા દિવસ ઉપર આવનાની જામીનોના સળધમાં લાના પ્રસિદ્ધ મેમ્બર મીં રેડમન્ડે “લેડઅંકટ” અનુગાર જે કામ થાય છે તેનો પ્રતિવાદ કર્યો હતો. પારલામેન્ટમાં તે માટે મત લેતા મીં રેડમન્ડ તરફ ૧૮૮ અને મીં બાન્કોર-ગવર્ન મેન્ટ-પ્રધાન તરફ ૧૮૬ મત મળવાથી ગવર્નમેન્ટનો પરાજય થયો છે. એ સમયે ગવર્નમેન્ટ અને સાથે મીં બાન્કોરની હાર થઇ તે વાત જુદી. પરંતુ ક્યદા પ્રમાણે નવારે મર્નમેન્ટનો પરાજય થાય ત્યારે પ્રધાને રાજનામુ આપી પાણીસુ નાલીથેર પકડવુ નોંધવું. મીં બાન્કોરે તેમ નહીં કરવાની હક પકડી છે. અને ત્યાં સુધી રસ જાપાનના સુદની પૂર્ણાહુતિ ન થાય ત્યાં સુધી પ્રધાનપદે રહેવાની ગાજણી કરી છે. બહુ દિલગીરીની વાત છે કે સુધરેલા દેશના ન્યાયનીતિથી ભરપૂર બનેલા પ્રધાનો પણ આવી વખતે હક કરી બેસી સમસ્ત સુધરેલા નેશનને કલંક લગાડે. પરંતુ હિંદુસ્તાનની પ્રજા જેવી આધારીય પ્રજા નથી. તે તો પોતાનું

પકડેલી વાતનો અંત આપતા સુધી પારલામેન્ટને ગંભીરી યુક્તિ લેવા છે. હવે જોવાનું છે કે આધારીશો હારે છે કે મી. બાવજાર !

જીનાગઢ રાજ્યમાં હમણાં એક એવો સરકયુવર બહાર પડ્યો છે કે “વેસ્થાઓએ ત્રણ માસમાં પગણી લેવું । તેમ નહીં કરે તેને માલ મીલકત કબજે કરી ગામ બહાર કાઢી મુકવામાં આવશે ।” ધન્ય છે નવાબ સાહેબને । જો આ વાત સાચી જ હોયતો એવા કાયદાની દરેક દેશોમાં જરૂર છે । કુચ્છદી વેસ્થાઓથી ખેટલા બધા જેર કાયદા થાય છે તે દરેક સમજી-માણીએ સારીપેટ સમજી શકે છે । જો વેસ્થાઓ એકજ-ભાષને કાંઈ દે નહીં અને બાધને કાંઈ લે નહીં એવા-પતિનો સ્વિકાર કરી બેસતી હોયતો ધનવાનોના પૂત્રો તન, મન અને ધનની ખુવારી કરે નહીં । પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ મિચ્છારી રખડી મરે નહીં અને બાળકોને લાચારી બોગવણી પડે નહીં । આવો કાયદો દરેક દેશી રાજ્યોમાં થવો જોઈએ । અને આસ બ્રીટીશ ગવર્નમેન્ટના રાજ્યમાં પણ થવો જોઈએ । મુબબની વેસ્થાઓ માટે જો આવો કાયદો થાય તો ઘણી સાતે-પતિવ્રતા-સ્ત્રીઓના આશીર્વાદ મળે અને ગવર્નમેન્ટની વાલવા થાય । મુબબના અને બ્રીટીશ દેશીરાજ્યોના મિચ્છાર-ત પોલીસ કમીશનર આ બાબત લક્ષમાં લેવો બનવા જોઈએ ।

મુબબના ધારીઓ પણ ખરા સપીલા । તેમણે પોતાનું સાજનું ક્ષો કે મહાજન, કહો કે સભા, કહો કે મહાજ બેસી કરી એવો હરાવ કર્યો છે કે હવેથી શેઠાણીઓ-સ્ત્રીઓના લુગડા ધોવા નહીં । મેકના લુગડા ધોના અને ધરનું બીજી કામ બધું કરવું । એ નીયમથી વિરુદ્ધ વર્ષે તેને ૧૨ વરસ સુધી ગુડગુડી બધે અને પચાસ રૂપિયા દડ । ધારીઓનો આ સપ થયા પછી મુબબની જોડા લટકાળી મટમળી મેકાણીઓ હતી તેમનાં તો હાંમ ગમડી ગયા છે । મુજે તો તેમનાં હાથ પગ લાગેલાજ હતા તેમાં વળી પૂર્ણ બાગ્યા । શાખાસ છે એ લોકોને । તડકાબધ હરાવ કરી તેનો અમલ પણ બજાવી દીધો । બહારગામ-મુબબ ધવાગમાં રહેનારા ધારીઓને પણ આ હરાવની ખબર આપી દીધી । ઉચ્ચ શાંતિઓમાં એક હરાવ કરતા નેના પાણી મોભે ચટે છે ત્યારે ધારીઓની પારલામેન્ટ અપાટા બધે કામ કરી બતાવ્યું । ધન્ય છે તમને । મપ લાજ જપ છે ।

જ્યાં લા દેશીઓનાજ બિચારાઓના બોમ છે । નોકરી આમરી કે વેપર વહુજમાં અકેને અને દેશીઓ માટે કાયદા જુદાજ । આમડીના ફરક સાથે ન્યાયમાં પણ ફરક । પરંતુ મુવરને ત્યાં બધાને ન્યાય સરખો છે । તેમ ત્યાં વિશેષતા છે ત્યાંજ ન્યુનતા છે । ગમીના દિવસોમાં દિદી સરકારનો મુમમ સીમવા જાય છે । તે વેળા આજી ઓરીસ મહાજ પણ ત્યાજ રહે છે । સીમવામાં મકાનોના બાડા અને બનાજ, ફુલ, લાકડાં વિગેરે સઘળું મોધુ રોાય છે । છતાં દેશી નોકરોના પગારો તેમજાજ હોય છે । તેનો બાવ કાંઈ વધતો નથી । આમ હોનાથી દેગી જ્ઞામી કેટલાક વખત થયા સરખારને વારવાર અરજ કરતા હતા પરંતુ ઘણે મોડે-હમણાં-તે તકરારનો નિવેશ લાવના કમીશન નિમાય છે । આજા રાખવામાં આવે છે તેમ તો તેનું પરિણામ સારી આજા આપનાર નિવડશે । અને વગર પગલેલા પરમેલા બાળમેવાળા તથા બહોલા કુટુંબોનાજા કુદાકોને યોગ્ય રીતે ભથ્થુ-પગારમાં વધારો કરી-

આપવામાં આવશે ! બિચારા દેશીઓનાં કમલાગ્યમાંથી સુભાગ્ય થાય તે જોવા સઘળા રાજા છે !
બાવા ! જમાનાનો રંગજાળો જોવો છે ત્યાં કોનો દોષ ?

* * * * *
એક તરફથી હમણાં જ્યારે સવળે શાંતિ હતી ત્યારે ત્યારે બીજી તરફથી ઈશ્વર મહારાજે
પોતાના દુતોને હિંદુસ્તાનમાં ખમર લેવા મોકલી મોકલી તોફાન મચાવી દીધું ! જુલાઈ
મસના છેલ્લા અઠવાડિયામાં મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ તરફ ભારે વરસાદ થયો છે ! તાપી,
નર્મદા, મહી, વિશ્વામિત્રી, સેત્રી અને સાબરમતિ નદીઓમાં જળરેડી રેલ આવી હતી ! તે
એટલે સુધી કે કિનારાના પાંચ, સાત, આઠ સુધીનાં ગામડાના લોકોનો વ્યવહાર બંધ કરી,
તેમનાં ઘર બહાર છુટી લઈ બિચારાઓને ઝાડ ઉપર આશ્રય લેવો પડ્યો ! કેટલાકાએ પ્રાણ
ગુમાવ્યા ! કેટલાકના ધન-માલ ગયા ! રેલ્વે, તાર અને પગરતાનો એકદમ અટકાવ કરી
દીધો ! ગાડીઓની આવજા બંધ થઈ ગઈ ! ટપાલ તારના સંદેશ પણ બંધ થયા ! લોકો
મોટી ચીંતામાં પડી ગયા ! અમદાવાદમાં એકજ દિવસમાં ૨૭ ઈંચ પાણી ! શહેરની આસ-
પાસનાં પરાંઓમાં, મીલો આગળ, બજારોમાં પાણી, પાણી ! બીજી વાતજ નહીં ! શહેરમાં
પણ વરસાદને લીધે લોકોને નુકશાન ! અનાજના કાપડનાં, અને બીજા વેપારીઓને હનરો
રૂપિયાનું નુકશાન ! હનરો લોકો નિરાશાર થઈ પડ્યા છે ! લગભગ ૨૨૦૦ ઘરો નાશ પામ્યા
છે ! ૨૦ લાખનું નુકશાન અટકાવવામાં આવ્યું છે ! એક રૂંડ મારફતે મહત્ત્વ આપવાનું શક
થયું છે ! ગાડીઓ, તાર અને પગરતાનો વ્યવહાર ચાલુ થયો છે ! તો પણ નુકશાન પામેલા
લોકોનો વ્યવહાર ચાલુ નથી ! પરમેશ્વર ! દુખી થયેલા હિંદુસ્તાન દેશ તરફ દેશીઓ તરફ
યા કરે ! મરતા ને જીવે ! અને તેમનું રક્ષણ કરે !

* * * * *
જુલાઈ મહિનાના છેલ્લા અઠવાડિયામાં મુંબઈના એક પ્રસિદ્ધ ધનાઢયની જન્મ ગાઠ
હતી ! તે વેળા આખા માળાને રાક્ષનીથી રાણુગાયો હતો ! ચાર દહાડા પહેલાં નિમંત્રણોની
ધમાક પડી હતી ! લાગતા વળતા, સગાં સહોદર અને મિત્રમંડળોની જોડે આવજા થઈ રહી
હતી ! જમવા ખાવાનાં અને પહેરવા ઓઢવાનું તો ઘુછવુંજ શું ? અનાજ તો પગે ચગદાવું
હવું ! વસ્ત્રાલંકારોનું તો પુછવુંજ શું ? આખા ઘરમાં જાણે લાક્ષ્મીદેવી હનર મુખે દાસ્ય
કરી રહી હતી ! ગરિબા સમયે નાચરંગ અને વાજનના મનોહર શ્વેરથી મંજાળનારાઓ
ચલતાન બની રહ્યા હતા ! આ બધી મેજ રતી હતી પરંતુ બાતણે ઉભેલા ગરિબ, કંગાલોની
ચી વહેલે થઈ તે ઠાણુ જાણે છે ? તેમને લેવાઓની લાત, મુઠી, ગળો અને ડંડાના પ્રસાદ !
ખરેખર ગરિબોની દાદ લેનાર કોઈજ નથી ! ગરિબોની દયા કોને ? દિવાનખાનામાં નાચરગથી
દસાહસ, સારે ખારણા આગળગરીઓની રાખીટ ! શ્રીમતોને ગરિબોની અવદલાનું શું ભાન ?
પ્રભો પ્રભો ! ગરિબોની છૂટ જાણવાને તુજ સમર્થ છે ! ચાર ૭ દિવસમાં હનરો રૂપિયા
ઉપર પાણી ફરી વળ્યું પરંતુ પાંચ પચીસ કંગલોને મુટ્ટી અન્ન નહીં ! શ્રીમંતાબની આ
આ કેવી સાર્યકતા ? અરુ ! દાતા દાતા મર ગયે, રહે ગયે અખખી ચુસ." પ્રભો !
એમને સહયુદ્ધિ આપો !

અમને લખવાને બેઠક દિલ્લીની ઉપર છે કે અમારા પરમ સ્નેહી મીત્રામી. બા. બા. હરજીવનદાસ જેઓ ચર્ચિંગડા રેલ્વેના આસીસ્ટ લેંગ્વેજ ક્લાર્ક હતા તેઓ તા. ૨ મી જુલાઈને દિવસે હાદરમાં ૨૯ વરસની બર યુનાનમાં પંચતલ પામ્યા છે. મરનાર બાવે એટલા માયાળુ શાળા પ્રકૃત અને સાંસ્કૃતિક જીવનના હતા કે જેથી તેમનો સમાગમ આવનાર સંખ્યાબંધ મિત્રોમાં દિલ્લીની ફેલાવી ગયા છે. તેમના સમાગમમાં જે કોઈ એ વખત આવતું તે પુનઃ પુનઃ તેમને યાદ કર્યા વિના રહેતું નહીં. તેમના મરણથી મુખ્ય ફરક રેલ્વેના નોકરો, પારસી, મુસલમાન વિગેરે મીત્રવર્ગ દિલ્લીની થયો છે. મરનાર સતત સરલ સ્વભાવ અને આસ્તિક હતા. બાલ્યાવસ્થાથી પિતાથી તબીબી હોવા છતાં આપ બાળે બલમનસીબથી સારી નોકરી મેળવવા પામ્યા હતા. મરનાર પોતાની પાછા માત્ર ૧ વરસની એક પુત્રી વિધવા, ૬૦ વરસની એક પુત્ર, માતા તથા ફક્ત ૧૦ મહિનાનો એક પુત્ર નિરાધાર સ્થિતિમાં મુકી અવસાન પામી ગયા છે. એથી તેમના બહેન કુટુંબ અને મિત્ર મંડળમાં ભારે દીલગીરી પથરાઈ રહી છે. અમારા એક સ્નેહી મિત્ર, સ્વગવાસ થયાં અમે હવે પ્રાણી શુ કરી શકીએ. માત્ર અતઃકાળના ઉડ, લાગમાં જે અમારા મિત્ર ટપકા હૃદયની પ્રાર્થના કરીશું કે પ્રભો! મરનારના આત્માને સદગત આપો. પુનઃમાત્ર! તેઓ આત્માને અપડ, અનંત શાંતિપદ આપો!

સ્વર્ગવાસી મી. બાલુભાઈ હરજીવનદાસની માફગી હરખાને એક અતિ બેકાર બનાવ બનવા પામ્યો છે. તેઓ ૨૮ મી જુલાઈની રાત્રે નોકરી ઉપરથી આત્મા પછી માં થયા હતા. આત કાળે દશ વાગે તેમના મદનાડી બગર ચર્ચિંગડા રેલ્વેના માસ્તરને પુગાડવામાં આવી તે બના અને લાગણીવાળા માસ્તરે તરતજ તે બાગર રેલ્વે ડીપાર્ટમેન્ટના ડોક્ટર મી. મેન્ડેને જણાવી અને સુચના આપી કે મી. બાલુભાઈ એક એક માદા થયા છે તેની વીઝી લેવી. પરંતુ ડોક્ટરે સાહેબ કમા. તેઓના દર્દન માટે મી. બાલુભાઈ તેમજ તેમના વખ માતા વિગેરેએ ધણી રાહ જોઈ પરંતુ ડોક્ટરે સાહેબની સ્વરી આવી નહીં. સારા ડોક્ટરની ગેરહાજરીમાં મી. બાલુભાઈ રાત્રેજી વિકાળ મગના નુખમાં સૂવા પડ્યા, ત્યારે બીજે દિવસે સવારે ડોક્ટરે સાહેબના એક H A એ આવી હાદરના રેલ્વેના ઊપર તપાસ કરી. તેમાં માલમ પડ્યું કે તેઓના સ્વગવાસ થયો છે. એટલે તેઓ વ્હીને મોકલે પાછા ફર્યા. આ ઉપરથી શુ જાણવું? રેલ્વે ખાતાના ડોક્ટરે સાહેબની બોજ પગારના રેલ્વે નોકરો તરફ ફેરવી બધી કાળજી! હમણા કાંઈ ભારે પગારના નોકરને મદવાડ થયો હોય અથવા જાતિ ભાઈ કે યુરોપિયન યુરેઝીયન હોત તો તેઓને ફેરલા સમયમાં વીઝી આપવી પડત. વગ વાળા ભારે પગારના રેલ્વે નોકરોની મળજી નેવાય અને બીજા પગારના મધ્યમ સ્થિતિના નોકરો તરફ બેદરકારી થાય, તો તે અત્યંત જાતિ સહન કરી શકશે. પરંતુ જેણે આપ જગત રચ્યું છે તે કેમ સહન રી શકશે? બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વેના ડીરેક્ટરે ટ્રાંસિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ મી. ફોલેયરને અમારી પ્રાર્થના છે કે આ જાણનાં ચોખ તપાસ કરી બંધતો નાથ આપવો. કે જેથી બોજ પગારના નોકરોની દુદ લેવાઈ. વળી એક સારો ડાપ્ટરની ગેરહાજરીમાં મી. બાલુભાઈ અવસાન થયું તે માટે પણ સ્વીકૃતિ દિવનાં D T S સાહેબ કંઈ સારી બદલો આપશે તો તેમના હૃદયને આ સમયે મદદ થાય પડશે!

‘ભરતપુરનો કિલ્લો અને કોર્પોરલ હર્બર્ટ !

વાચકવર્ગ સમક્ષ આજે જે વાર્તા આલેખવામાં આવે છે તેવું ઉદાહરણ, ઇતિહાસમાં બીજી કવચિદ્દન મળી આવશે. હિંદુસ્તાનમાં ઇંગ્લેન્ડ લોકોના પદાર્થ થવા પછીજ સર્વજે દેશદ્રોહ અથવા પરસ્પર ક્રાંતિકૃત વિરોધરૂપે જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ લોકોમાં એવા દેશદ્રોહી અથવા પરસ્પર-નિતિ-મા વેરલાદ ધારણ કરનારાઓનું ઉદાહરણ મળવું અતિ કઠિન છે. પરંતુ આપોને બીજા રાજ્યોનું રાજ્ય લેવું અને તે સુરક્ષિત રીતિએ ચલાવવું એમાં નીતિતત્ત્વ હોવાનું જોઈએ. પરંતુ તેવી ઇચ્છા રાખનારા લોકોમાં દેશદ્રોહિતાનો તિરસ્કાર જેવો સદુચિત્ત વિરોધરૂપે હોવો જોઈએ એ ગુણ ઇંગ્લેન્ડ લોકોમાં હોતો અને તેથીજ તેમને આટલો બધો રાજ્યવિસ્તાર પ્રસરવા પામ્યો છે. હિંદુસ્તાનમાં આવેલા ઇંગ્લીશ લોકો પોતા પોતામાં પૂર્ણપણે એકપતા અને એક વિચાર કરીનેજ વર્તે છે જોકે તેઓ આ દેશમાં આવ્યા ■ ખરા પરંતુ દેશદ્રોહપણનો દુર્ગુણ તેમનામાં આવ્યો નથી તેજ ગુણ બ્યાસુધી તેમના હૃદયમાં પ્રદર્શિતપણે વહન કરે છે સાસુધી તેમનું રાજ્ય વિશેષ વિસ્તાર પામશે આ એક નીતિશાસ્ત્રનું કથન સાચું છે

અમે જે વાર્તા પ્રકટ કરવા ઇચ્છીએ છીએ તે એક -હાની વાર્તા છે પરંતુ તેમાંનો બાળ-અર્થ-શું રહસ્ય બતાવે છે તે પ્રત્યેકને જાણવું મુશ્કેલ નથી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસ મધે ‘ભરતપુરનો ઘેરા’ એ મુખ્યસિધ્ધ છે ભરતપુરનો કિલ્લો અતિશય મજબુત હતો પરંતુ તે કિલ્લા કરતા તેમાંના જાટ લોકો વિશેષ બળવાન હતા તેથી ઇંગ્લીશ, લોકોનું તે કિલ્લો લેવા બાબત કાંઈ ચાલતું નહોતું. જનરલ લેક સાહેબ, તે વેળા ઇંગ્લીશ લોકોના એક મહોદ્દા ચરવીર સેનાપતિ હતા. અને તેમણે કેટલીક મહોદ્દા લડાઈઓમાં વિજય પામી મેળવ્યો હતો તોપણ તેમને સુધ્ધા એ કિલ્લો જોઈ માથે હાથ ફેરવે પડ્યો હતો ! લાસવારીના મેદાનમાં ભરતપુરના તટખંડી આગળ સંઘર્ષનો કાષ્ઠપણુ ઉપયોગ થઈ શક્યો નહીં. તેથી અતે ઇંગ્લેન્ડે એ કિલ્લો લેવાનો પ્રયત્ન બંધ કરવો પડ્યો. એમ થવાથી તે સમયે ઇંગ્લેન્ડની બળહીણતા જાણાઈ ગયો તેમના સંઘર્ષ માટે લોકોમાં વિશ્વાસ ઝીંકાઈ ગયો કેટલાક મનુષ્યો કે જેઓને ઇંગ્લેન્ડે સિપાઈગીરીમાં રાખવા માગ્યું કરતા તેઓ કહેવા લાગ્યા કે- ભરતપુરનો કિલ્લો છોડો અને પડી સિપાઈગીરીની માગણી કરો. તે સમયે ૧૮૨૬માં અંગ્રેજોએ પુનઃ ભરતપુરના કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો. આજે આ લડાઈમાં અત્યંત મળ્યો. એ સબધી અત્યંત બાળપણે સાથે આપણે કાંઈ સબધ નથી પરંતુ આ પ્રસંગે જોઈએ એકજ બનાવ જાણવું વિચારવા જેવો થઈ પડ્યો. તે સમયે બાબર હાર્મ આર્ટિલરીમાં હર્બર્ટ નામનો એક અંગ્રેજ મોકલ હોતો. કાંઈ કારણ માટે તેના પગાર ઝોણા કરવામાં આવ્યો, તેથી તેણે પોતાની નોકરી છોડી દુધ ચામચો-હિંદુઓને આપી મળ્યો ભરતપુર ઉપર જે વેળા ઇંગ્લેન્ડે બીજાવા ઘેરા લાલ્યો તે વેળા હર્બર્ટ સાહેબ, જાટ લોકોની તોપી લઈ, એક છુટ્ટ ઉપરથી અંગ્રેજો ઉપર તોપો છોડતો હતો. આ વાત અંગ્રેજ લોકોના લક્ષમાં પરાખરે હતી. જે વેળા અંગ્રેજોને જાણ થયો, ભરતપુર તેમના હાથમાં આવ્યું તેજ વખતે પ્રથમજ તેમણે કોર્પોરલ હર્બર્ટ સાહેબને પકડી તરતજ ફાંસી દીધી.

નહીં. મુસલમાન કિવા અંગ્રેજોની નોકરીમાં જઈ રહેનારા દેશીઓને દેહાત દંડની બીક હોત તો તેઓને હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય મેળવવા આટલાજવા દેશી સિપાઈઓ કંઈપણ મક્કત નહીં અને હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય હિંદુસ્તાનના હાર્થમાંથી ગયું હોત નહીં ! પૂર્વે અંગ્રેજો અને મુસલમાનો હિંદુસ્તાનના હજારો સિપાઈઓને પોતાના લશ્કરમાં નોકરીએ રાખતા હતા. છતાં પોતાનો એકજ સિપાઈ હર્બર્ટ જેવો જાન લોકોમાં જઈ આવવાથી તેને દેહાત દંડની શિક્ષા આપી એ તેમનું કેટલું અતુરાધપણ બતાવે છે. એ કાંઈ પણ ન્યાયી મનુષ્યના વિચારમાં સહજ આવી શકશે. હિંદુસ્તાનના લોકો અંગ્રેજો કિવા મુસલમાનો સાથે સામેલ થઈ હિંદુસ્તાન વિરૂદ્ધ એકાદ યુક્તિ-અહાદુરી-ખતારી કે તેને તે લોકો જાગીરો, ધનામે અને મોટી મોટી પદવીઓ આપતા હતા. અને તેમના વિરૂદ્ધ વર્તન કરનારને ફાંસી દેતા હતા. હવે જો પરસ્પર કાટપુટ કરવા બદલ દેહાત દંડ એજ જો ખરો ન્યાય હોય તો પોતાનાજ દેશ વિરૂદ્ધ દેશ દ્રોહી અને નિમક્ક હરામ થઈને, તે કાટપુટનો ઉપયોગ કરનારને કેટલીક જાગીરો અને ધનામે આપવામાં આવે ? પરંતુ ખરો ન્યાય કરવા માટે નીતિ શાસ્ત્રના નિયમો કાણ ઉપયોગમાં આવે છે ? અને ખરું પ્રાયશ્ચિત્ત કાણ આપે છે ? પૂર્વે જેઓએ એવું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે. તેમનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો તદ્દન જુદુંજ છું ! તે પ્રાયશ્ચિત્ત કાણ અને ક્યારે આપશે ? તે કહી શકાયું નથી ?”

ધણુંજ સસ્તામાં સસ્તું અઠવાડિક એંગ્લો-ગુજરાતી વર્તમાનપત્ર.

ગુજરાતી પંચ.

(ગુજરાત તથા હિંદુસ્તાનમાં બહોળો ફેલાવો પામેલું—જાહેર ખર્ચે તથા નોટીસો આપનારાઓ માટે ઉત્તમ સાધન)

સાસારિક, પાર્શ્વિક, રાજદારી અને માહિલાદિ વિષયો સ્વતંત્રતાથી ચર્ચાવવા ઉપગ્રંથ પ્રતિ વર્ષે એક દળદાર ઉમદા પુસ્તકની ભેટ આપનાર અમદાવાદમાં પ્રત્યેક રવિવારે પ્રકટ થતું પાંચ ફોર્મ—૨૦ પાનાનું અઠવાડિકપત્ર, લવાજમ ટપાલ ખર્ચ માથે ફક્ત રૂ. ૨-૮-૦ નમુનાની નકલ મંગાવી ખાત્રી કરો.

ઉપરની ઓફીસમાંથી મળતાં પુસ્તકો.

ભાસતી અથવા સાંસારિક કુર્જીણોથી થતી ખુઆરી	કીમત રૂ ૧-૦-૦
સ્ત્રી ગીતા અથવા વિજ્ઞાની ગાગડીઅણ.	કીમત રૂ ૧-૦-૦
(ઓ તથા પુરૂષ બંનેને ખાસ વાચવા તથા સંગ્રહવા લાયક બોધ દાયક નવલકથા)	

સંપ્રદાયદાર તથા સસ્તું છાપવાનું કામ.

અમારા ગ્રેસમાં. ગુજરાતી, ઉગ્રેજી તથા બાળબોધ, અક્ષરોમાં પુસ્તકો છાપવાનું તથા પરચુરણ દરેક પ્રકારનું જોજા વર્ક ગ્રાહકોને મનપસંદ પડે તેવી રીતે સમ્તા દરે અને સંપ્રદાયથી કંઈ આપવામાં આવે છે.

માહીક—“ગુજરાતી પંચ” પત્ર તથા “ગુજરાત પ્રીન્સિપલ” ગ્રેસ—અમદાવાદ.

પ્રો. નેસ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ ઘણા વરસો થયા યુરોપ, અમેરીકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં વપરાય છે. હજારો લોકોએ વાપરી ખાત્રી કરી છે કેટલાક ડોક્ટરોની ભલામણથીજ એ ગોળીઓ અને મગાવવામાં આવી છે એ ગોળીઓ સ્વપ્નમાં અને પેસાળમાં જતી ધાતુને બધ કરી શરીરને શક્તી આપે છે જ્ઞાન તત્ત્વની નમજાઈ ધાતુનું પાતળાપણું, નામરદી અજીણું ખોરાક ન પચવો, હાથ પગનું દુખવું, મગજે ચક્રી આવવી, છાતીનો ધબકારો, આખે અધારા આવવા, એહેરાની શીકાસ, હીરનીરીયા સ્ત્રીઓના દરદો, જીવાન વિદ્યાર્થીઓનું અભ્યાસના બોળને લીધે નબળું પડી ગયતું મગજ, તેમજ વકીનો ખારીસ્ટરો, કલાકો, સ્કુલ માસ્તરો અને ખીજીઓ કે જેમને રાત દીવસ મગજ કસવું પડે છે તેમને એ ગોળીઓ વીજળી-ધલાળથી થોડીક મુદ્દતમાં અજન્મ જેવો ગુણ કરે છે.

આ ગોળીઓ ખાવાથી પહેલેજ દીનસે શરીરમાં વીજળીક ચમત્કાર માલમ પડે છે, શરીરમાં સ્ફુરતી આવે છે, જીભ નાજે છે, ન્ન પાચન થાય છે, આંખોને તેજ આવે છે ગમેતેટલી મહેનત કરવાથી થાક લાગતી નથી એહેરા ભરેલો લાગે છે, યાદસ્ત શક્તિ ખીને છે, જીંધ પણુ મીઠી આવે છે ઉવટે થોડા દીવસ એનો ઉપયોગ ચાલુ રાખવાથી શરીરમાં લોહી વધી શરીર રૂદ્ધ ગુણ બને છે ઉપરના ગુણો માટે કાઢને પણુ ખાત્રી થવા સાર અમો ચાર આના લઈ નમુનાની શીશી આપીએ છીએ જે બે દીવસ ચાલે છે, અને તેનાથી કંઈ પણુ ફાયદો જણાય તોજ શીશી ખરીદવી બહાર ગામ વાળાઓને ચાર આનાની રોટ્ની દીકરો મોકલવાથી નમુનાની શીશી મોકલવામાં આવશે ક્રીં ૨૫ ગોળીની શીશી ૧ની કી ૩ ૧-૪-૦, ૪૦ ગોળીની શીશીના ૩ ૨ વી પી ના પાચ આના વધુ

પ્રમેહ માટે અકસીર.

CURALINE'—કુરુરેલાઇન—આ દવા ખરાબ સગતથી ચતા ગરમીના દરદો

જેવા કે પ્રમેહ રસીતું જવું, પેસાળમાં બળતરા થવી પેસાળ અટકી અટકીને આવવો વગેરે દરદો માટે રાખવાયું ધલાજ છે આ દવાનો ફક્ત પહેલો ભાગ પીનાથી પેસાળની અગન બધ થાય છે અને થોડા વખતમાં દરદીને આરામ કરે છે આ દવામાં પ્રમેહ જતું વિષનાશક ગુણ હોવાથી બીજી દવાઓ કરતા ઘણી ફાયદાકારક છે બીજી દવાઓ અજન્મ-આ પહેલા આ દવા વાપરી જોવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે ક્રીંમત શીશી ૧ નો ૩ ૧-૮-૦ વી પી ખર્ચ જુદો

આથાના દુખારો માટે ટ્રેઝો.



સખતમાં સખત માથાનો દુખારો આધારીશી એટલે અરધી બાજુમાં માથાનો દુખારો થવો માથામાં ગુળ નીકળવું, તેમજ અતિશય વાચના લખવાથી મગજની નસો ઉશકેરાઈ જવાથી થતાં માથાનો દુખારો વીગેરે ઉપર આ ટ્રેઝો નામની દવાની ફક્ત એક બે ટીકડી પાણી સાથે લેવાથી મગજની નસોને સાંત કરી ફક્ત ૪૫ મીનીટમાં આરામ પડે છે ક્રીં શીશી ૧ ના આના બાર વી પી ના પાચ આના વધુ

ઉપરની દવાઓ મળવાનું ડેપાર્ટમેન્ટ—ધી એન્ડો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

દરેક જાતની વીલાતી દવા વેચનારા નગર ૧૭૦ મારકેટ જીમાં મસીદ ગુબડ

શ્રાવણ માસનો જુગાર અને અમીનાનું આત્મકથન.

(લખનાર-ચા. રા. વૈદ્ય અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર-મુંબઈ.)

(લખનાર-રા. રા. વૈદ્ય અમૃતલાલ સુદરશન પટેલ)
 ગોખી તું તો સાવ એવી કેમ ચઇ ગઇ ? રમત તો જાણે સાવ જૂલીજ ગઇ ? હવે તો
 આવજી માસના મુંઠલ ચાર દહાડા બાકી રહ્યા છે. મરજીબાઈ આવે છે તેમાં કોને ખબર છે
 કે આવતો આવજી માસ બેઠું ; માટે આજે રાધાને ઘેર ચાલતો થોડી તારજીત કરી બાવીએ.
 ગોખીએ કહ્યું, આપણે બાળક હતો ત્યાં સુધી રમી લીધું તે બસ છે હવે તો આપણે કંઈક
 સમજવું બેઠાએ, આપણે લખ્યા ગણ્યા તેવું કળું ? જુગાર રમવું એજ કે ? જુગડું
 બહુ ખરાબ છે એમ જણ્યા છતાં પણ તે રમ્યા કરીએ એ તો હિંમે લઈને કુવામાં
 પડ્યા બેવું છે.

આ માંભળી મરુખાઇએ કહ્યું: જ્યોહો. તું તો મોટી પંડીતાબાઇ ચઇ ગઇ, જરા પાના રમીએ તેમાં જુગદું શેનું? આપણે ક્યાં હજાર બેહજાર રૂપિયાના ધૂવ મુકવા છી ? આપણે તો દશવીશ રૂપિયા છતીએ, કાં દશવીશ હારીએ ચાલ ચાલ, મારા મમ, તારી પાસે રૂપિયા ન હોય તો હું આપીશ. પારવતી, મોઘી, મણી બધાં આવવાનાં છે, જે ધડી મજે પડશે.

ગોખીએ કહ્યું:-સાપના બચ્ચને નાનું સમજવું નહીં. રમતનો ચક્કર એ સાપના બચ્ચા જેવો છે. નાની રમતમાંથી પથુ કેવી મોટી ખરાબી થાય છે તે માટેની વેદ સ્વામીની વાત સાંભળ્યા પછી એ તો જુગારને નામે પાણી મુક્યું છે અને જો હું પંથુ એ વાત સાંભળે તો પછી એ રમતનું પાણી મુક્યા વીના રહે નહીં.

નવીન વાતો સાંભળવાનો સ્ત્રીઓમાં એમ કુદરતી સ્વભાવ છે, તે પ્રમાણે લાગણીથી મદદપાત્ર બોલી ઉઠી કે: એવી તે શું વાત છે? કહે તો ખરી.

મહુખાણ બોલી ઉઠી કે: એવી તે શું વાત છે? કહે તો ખરી.
 માટી ઘાળી-ઘાડીવાળા ગોરા ને જાડા સ્વામી મારે ત્યાં કાંઈ છાંઈ વખૂત ભીક્ષા લેવા
 આવે છે તેને તે જોયા છે કે?

આવે છે તેને તં. જોવા છે કે ?
હા, એ તો બહુ બધા સાધુ છે, મારો ભાઈ કહેતો હતો કે એ દવા બહુ સારી જાય છે ને ગરીબોને ઘરેઘર જઈને સુક્ષ્મ દવા આપે છે. મારે પણ એક દિવસ એને જમવાનું કહેવું છે એનું નામ શું ?

કહેવું છે એવું નામ શું ? જાનનાને
એવું નામ તો કાંઈ બીજું છે પણ લોકો તેને વૈષ્ણ સ્વામી કહે છે. જાનનાને
અનુસરતો સાધુ છે તેથી પણ લોકો તેને જાળજે છે. પોતાના અનુભવની ધણી વાર્તાઓ
પણ અસરકારક રીતે કહે છે. એક વખત તે અમારે ત્યાં બીક્ષા માટે આવેલા ત્યારે ઉદાસ
જેવા દેખાતા હતા, તેથી મેં પુછ્યું કે મહારાજ આજે આમ કેમ છો ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે
મ.ધ. મેં આજે એક કુખી સ્ત્રીને ડોહીને જોઈને તેની હકીકત સાંભળી તેથી મને દીલગીરી
લાગી છે. પ્રભુ ક્ષમા કર, ક્ષમા કર. જરાક જેટલી બૂલથી ગાથાસો કેટલાં બધાં ખરાબ
રખી નાવ છે એમ કહી લખણે અંતરો મુકી બાકીની આંગળી તથા દેશીયી પોતાની આંગળી
રાંધી મીસાસો મુક્યો.

મેં કહ્યુંઃ મહારાજ કાંઈ અગત્ય ન હોય-તો એ પાતળાં મને કહેા.

મહારાજે કહ્યું, માધ, એ વાત જણાવવાથી તો લોકોને ક્ષયદો યશે. આજે સવારે હું નળજાગરની પાસેની ગલીઓમાં બીમાર બીખારીઓને દવા આપવા માટે ફરતો હતો ત્યાં એક મુતરડી પાસે એક બુદ્ધી મુગલખીન બીને પડેલી જોઈ. એ સ્ત્રીનું નાક કપાએલું હતું, તેનો અહેસા બહુજ દયા ખાવા જોગ હતો ને તે પુરેપુરી દુઃખીવારી હોય તેવી દેખાતી હતી, તેનાં અંગઉપર પુરાં કપડાં પણ નહોતાં, સતર ગાંઘડાં ને સાડાત્રણ શેર ધુળવાળી ગંધાતી ગોદડી તેણે ઓઢી હતી અને તેને ટાઢ ચડી હતી તેથી ગોદડી સમેત ધુળતી હતી, તેનું નામ અમીના હતું. તેની પાસે જઈ મેં તેની તખીયતના ખજર પુછ્યા ને તેની નાક જોઈ તો સખ્ત તાવ ચડેલો હતો, તેણે પાણી પીવા માંગ્યું. તેથી તેની પાસે પુટેલા દીવના ડબ્બામાં પાસેના નળઉપરથી મેં પાણી લાવી આપ્યું, ને એ મીઠાં બીરફાદ લાવી આપ્યાં, તેથી તેના જીવને જરા નીરાંત થઈ ને મારી ઉપર તેનો વિશ્વાસ બેઠો, પછી તાવની જુમમાં તે પોતાની ખરી હકીકત મને કહેવા લાગી.

પ્રથમ તે મારી પાસે ખુબ રોષ પડી પછી તેણે કહ્યું કે હું અહીં મુતરડી પાસે પડી રહું છું. લાંથી પણ સીપાઈ મને ઉઠાડી મુકે છે ને આખો દિવસ એકુંબુંદુ માંગનાં છતાં પણ પુરું ખાવાનું મળતું નથી અને મારો વર મોટો શરાફ છે. તેની પાસે લાખો રૂપિયા છે. મારો ભાઈ પણ બહુ સુખી છે, તે સુતરનો દલાલ છે, ખુદા ખુદા કરણીનાં ફળ જોવું વાળીએ તેવું લાણીએ.

હું તો વિચારમાં પડ્યો કે આ શું બોલે છે ? દીવાની છે કે તાવને લીધે બકે છે. મને કાંઈ સમજ પડી નહીં તેથી મેં કહ્યું કે, માઈ સુખ રહે. બકબકારો ન કર માથે ઓઢીને સુઈ જા. થોડીવારમાં તાવ ઉતરી જશે હું તને કાંલે પાછો દવા આપવા આવીશ, એમ દીક્ષાસો દઈ હું ઉઠવા લાગ્યો. એટલે તેણે મારો કહ્નીનો છેડો પકડી રાખ્યો ને કહેવા લાગી કે હું તાવના જોરમાં નથી બોલતી. થોડીવારમાં તો મરી જઈશ માટે મહારાજ મારી વાત સાંભળી લો. મને પણ લાગ્યું કે એ વધુ વખત જીવે તેમ નથી તેથી 'તેના દુઃખી અહેસા સ્હાસુ જોતો અને તેની 'કેરકેરાએલી લાગણી તપાસતો અરધી આનાકાની સાથે હું તેની પાસે બેઠો, ત્યારે તે કહેવા લાગી.

મહારાજ, અમદાવાદ પાસેનાં ગામમાં એક કુલીન હોંદુ ગૃહસ્થને ઘેરે મારો જન્મ થયો હતો. મારું નામ દીવાળી હતું પણ હાલતો હું હોળીનાં રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ છું, મારાં માવતરનું કુટુંબ બહુ સુખી હતું પછી હું પરણીને સાસરે ગઈ, મારાં સાસરા પણ ત્યાં પાસેનાં એક નાનકડાં શેઠેગમાંના હતાં. ને તે પણ બણીતા આગરદાર આનંદાન કુટુંબના હતા, મારા વર સાથે મને બહુ સારું હતું પણ તે બહુ લોભી હતો ને હું જરા ખુશ્લા દીલની હતી એટલે તે મને પૈસા આપતો નહીં ને મારી પાસે પૈસા રહેતા નહીં એટલે કોઈ કોઈ વખત અમે સ્ટેજરદાન આપસ આપસમાં લડી પડતાં હતાં પણ એ લડાઈ લાંબો વખત ચાલતી નહીં. એ પછી એક વખત આરજી માસ આવ્યો. હું મારી બેનપણીઓ સાથે રમવા લાગી. રમતમાં તેર રૂપિયા હારી ગઈ. મારી પાસે તો ટોકડો પણ હતો નહીં. એ પૈસા મેં મારી એક બેહેનપણી પાસેથી લીધા હતા. મુંબઈની આજકાલની શેઠાણીઓને એ તેર રૂપિયા કાંઈ બીસાતમાં લાગશે નહીં પણ એ તેર રૂપિયા સારું મારું તો સલાનીશ વળી.

ગયું છે અને હું તો દુનિયા ત્યાગી ગયલી છું. લેહેર નામે, મારા માવતરનો જ્ઞાણખીતો અમારા ગામમાં રહેતો હતો. તેની પાસેથી તેર રૂપિયા લઈ મેં મારી બેહેનપણીને તેની ઉતાવળને લીધે આપી દીધા. લેહેરને મેં કહ્યું હતું કે હું પીયર જઈશ ત્યારે મારી મા પાસેથી રૂપિયા લઈ તને આપી દઈશ તેણે એ કહ્યુંલ કે હું પણ પાછળથી તેની દાનત બદલાયી, તેથી તે જ્યાં ત્યાં મને મળવા લાગ્યો અને કહેતો કે હું બહુ તંગીમાં આવી ગયો છું માટે ગમે તેમ કરીને મને પૈસા આપ. મારી પાસે એ વખતે બીજો કાંઈપણ રસ્તો નહોતો, જો મારા મખીયુસ વર પાસે રૂપિયા મળ્યાં ને તે જાણે કે હું જુગારમાં હારી છું તો મારા બાર વગાડ્યા વીના રહે નહીં. તેમજ એ વખતે મારામાં કાંઈ લાંબી પહેંચ કે ઝાઝી અકલ નહોતી. એ વખતે મારી ઉમર અઢાર વરસની હતી. ઉગતી જુવાનીનાં જોસમાં ઉછળતાં લોહીથી લોકોની નજરમાં ખુબે તેવી જડી પાડી ચક્ર ગઈ હતી પણ દુનિયાદારીમાં કેવી સમાજથી માલવું જોઈએ તે અને ખબર નહોતી. પાપી લેહેર મને મળવાની તક વધારે વધારે લેતો ગયો. હું તેની બાજુ પ્રથમથી સમજી શકી નહીં ને અતે તેની જાળમાં ફસાઈ ગઈ, હાય ! હાય ! ખુદા મને માફ કરો ! મેં મારી જીજીનું તત્વ ખોલ નાંખ્યું. મેં પથીત્રાઈને ટોળી નાંખી. મેં માણસાઈને લાત મારી, મેં મારાં પતીવ્રતને વેચ્યું. હું લેહેરની બાજુમાં સપડાઈને ને આસ્તે આસ્તે તેના પ્યારમાં પડી અમારા ગામમાં વાતો થવા લાગી. મારા સાસરીયાને કાને પહોંચી. ધરમા કંઠાસ શરૂ થયો. મારી ઉપર સખ્તાઈ થવા લાગી, લેહેરએ મને સલાહ આપી કે આપણે ભાગી જવું. હું તો ધરથી કંટાળી ગઈ હતી અને પાપી લેહેર ઉપર દીવાની બની ગઈ હતી એટલે મેં તેની એ વાત માની. ધરમાધી મારા દાગીના લઈ લાગ જોઈ હું લેહેર સાથે નીકળી ગઈ, ત્યાંથી મુંબઈ આવી અને કામા દીપુરાની એક ગલીમાં ઉતર્યા ત્રણ ચાર મહીના સરખું આટલું તે પછી લેહેર આટરોડમાં ટેબલ ઉપર જુગાર રમવા જવા લાગ્યો, ને તેમા હારવા લાગ્યો તેથી મારી પાસે આવી મને મીઠી મીઠી વાતો કહી સમજાવીને ધીરે ધીરે મારા દાગીના લઈ જવા લાગ્યો. તે મને કહેતો કે હું અપીણનો ફરક લખાવું છું. એક રૂપિયાના બસો રૂપિયા મલશે ત્યાં રૂપિયા સુકશું એટલે જો હજાર રૂપિયા આવી પડશે સુખમાં કમાવું એમા તે શું મોટી વાત છે ? એમ ગપાટા મારી મને બદીયા ઉઠાં લણાવી મારી પાસેથી દાગીના લઈ જતો. મારો સાતસો રૂપિયાનો દાગીનો તેણે એ માસમાં કુદી દીધો એ પછી તે કાંઈ મોટા મુનાહમાં બીજાઓની સાથે સપડાઈ ગયો ને તેમા તેને દસ વરસની સખ્ત મજૂરી સાથે કેદની શીક્ષા થઈ, એ પછી તે મને પાછો મળ્યો નથી. મારા દાગીના ગયા પછી હું રખડતી ચક્ર ગઈ, હું સારા ધરની છાકરી એટલે બીસકુલ નુકામી. મને કાંઈ કાંમ કરતાં કે નોકરી કરતાં આવડે નહીં. હું બહુ સુરકેલીમાં હતી એ વખતે મને એક કુટણી રાંડ મળી ગઈ તે મને દીવાસો આપી પોતાની સાથે લઈ ગઈ. ત્યાં પણ હું ફસાઈ પડી. એ રાંડ વેચવા હતી, મારી પાસે એ ધધે કરાવવા માગતી હતી મેં પ્રથમ બહુ હાં કરી પણ તેને ત્યાં છુટ્યા માણસો ખાસ રાખેલા હતા તેણે મને બહુ દમ બસાવ્યો. ને ફરજિયાત કેદી તરીકે મને ત્યાં પુરી રાખી. એ વખતે મને પૂરું ખાવાનું પણ આવે નહીં ને તરેહવાર જાતના મારી ઉપર હાલ પાડતી. એ દુઃખનું કે વર્ણન કરી શકતી નથી. અતે તે રહિ મને દમ દીધા. ને બહુ હેરાન કરી. હું એ દુઃખથી કાંપર થઈ ગઈ ને ત્યાં આવતી બીજી

વેશ્યાની હાંદગી કબુલ કરી. 'મહારાજ! વેશ્યાની હાંદગી કેટલી બધી ખરાબ છે એ તમે કેમ સમજી શકશો. આચાર વિચારનું કે ખાવા પીવાનું એમાં કંઈ જાન રહ્યું નહીં, એ પછી કરીમ લગેડો નામે મુમલમાન મારે ત્યાં આવતો તેની સાથે મને દોસ્તી થઈ મને જે રહેઠું હુઃખ દીધું હવું તેને હેરાન કરવા માટે મેં કરીમ લગડાની મદદ માગી તેણે કહ્યું કે મારે ઘેરે આવીને રહે તો પછી એનો ઉપાય કરશું. મેં એ વાત કબુલ કરી હું કરીમ સાથે ગઈ દીવાળી મંડીને અમીના થઈ. હું કરીમ સાથે ગઈ પણ તેને પકડીને બેસી રહી શકી નહીં. મેં વેશ્યાની હાંદગી માણેલી એટલે હું બહુ ચચળ હતી મારે માટે કરીમને કંઈ વેહેમ પડ્યો તેથી તેણે ખુદી છરી વડે બહુ પુરતાથી માથું નાક કાપી નાખ્યું ને મુંબઈ છોડી તે ભાગી ગયો. એ પછી હું લાચાર ને નીરાશાર થઈ પડી. મારી જીવાની પણ ચાલી ગઈ હતી મને ત્રીસ વરસ થઈ ગયાં હતા એ પછી ત્યારથી હું બીખ માગીને મારો ગુનગરો કંઈ છુ. બાળે મારી ઉમર છત્રીસ વરસની છે પણ છત્રીસ વરસ કરતાં વધારે છુદી લાગું છું. તેનું કારણ હૃદયનો જખમ છે. તેનું કારણ પથાતાપ છે! મારા વરની અહીં મોટી પેઢી છે ને મારો ખાખ પણ સુખી છે પણ હું તેમને મળીને શું કરું? મારું કલકીત મોઢું તેમને હું કેવી રીતે બતાવું? નકકી છુદી આ અમીનાને તેઓ કેવી રીતે ઝાળખી શકે? અને કહી ઝાળખે તો તેઓના દીમને કેવો કારો ધા લાગે? હું બગડી ગઈ, રખડી ગઈ, વટલી ગઈ, મેં તેઓની આખરને, કામ લગાડ્યો હું કુળમાં કલકે રૂપ થઈ એટલે હવે તેઓની ઉપર મારો હક શું છે? અને ઘણી વખત મન થાય છે કે મરતાં પહેલાં હું તેઓની મારી મેળવું પણ એ બનવાનું નથી. તેઓ અને મારી આખી શકે નહીં. ને કદાચ મારી આપે તોપણ મને જોયા પછી ને ઝાળખ્યા પછીજ તો તેઓનાં જીગર એવાં વીધાં જાય કે એ મારી પણ મને જીવતી નકેમાં લઈ જરા જોવી થઈ પડે. આટલું કહી અમીના ચુપ રહી.

હું તો દયાની લાગણીથી અમીનાની સ્થિતિ જોયા પછી પીગળી ગયો હતો અને માલુસ નજીવી જીવથી કેવા કેવા સંજોગમાં આવી પડે છે તે વીચારમાં મુશ્કેલ થઈ ગયો હતો. એટલામાં અમીનાએ દમ ખેંચ્યો ને તે બોલી મહારાજ, આ વાત ફુનીયામાં જાહેર કરજો કે શ્રાવણ માસની આપણને નજીવી લાગતી રમતને લીધે માન તેર રૂપિયા સાર અમીનાનું જીવતર એહેર થયું છે. અને દીવાળી હોળીની અપટમાં બળી ગઈ છે.

માથું જે ચનાનું હતું તે તો થઈ ગયું છે પણ મારો જાખસો જોઈને ખીજાંઓ એતે અને જીગર રમવો છોડ દે તો તેથી પણ સુખા પછી મને દીલાસો મળશે. અલ્લાહ! મને માથું કરો. એમ બોલતાં અમીનાની આખ કરી ગઈ, તે નળખજરની ગંથીમાં મુતરડી પાસે મરી ગઈ. તે નાવારસ લાસને પોલીએ ઉપડાવી દૂન કરાવી.

મહારાજની આ વાત સાંભળ્યા પછી મેં કામખજર જતનો જીગર નહીં રમવાનું પાણી મુક્યું છે.

રમતની શોડીન મદુખાઈએ કહ્યું. બેહેન, તારીપેટું હું પણ આ વાત સાંભળ્યા પછી આજથી જીગર નહીં રમવાના સોગમ ખાઉ છું અને પોતાનાં મુખ 'સાર' તથા ફુખીયારી અમીનાની ઉવટની ક્ષણને માન આપવા મારું સાં લોડા મારીપેટું પ્રતિજ્ઞા લે એમ કહ્યું.

વર્ષાનું આગમન.

અનુવાદક—ઈકેકુર નારાયણદાસ વિસનજી ચતુર્ભુજ. સુંબઈ

હરિગીત.

જો સુખદ શીતલ શુચિ સુગન્ધિત પવન લહરી વાય છે,
વર્ષે સહિન ધારા સહિત વસુધા સુખદ દેખાય છે.
આ મૃદુ સુમનની લતા ડોલે વાયુના આધાતથી,
ને નીલનર્ણી વૃક્ષ કપે સખત જલના પાતથી ૧
અનિ નીલવર્ણા હતિ ભૂમી ચિત્તને અનુરાગતી,
*વાસવ વધૂની પકિતથી માણિક્ય સમ શોભે અતી
નિર્મલ નમ્બુલ-હારાનથી મુક્તાવળી સમ લાસતી,
ને અદ્વૈતા સમાન નભમાં પ્રચલ્યાય વિલાસતી ૨
સાંભળિ બચકા મેઘગર્જન સિદ્ધ નિજ મદ મુક્તા,
કામી પ્રવાસીના મનો નિજ સત્ય પથને ચૂકતા,
ખડુ કૃપ કુરુડો ને સરોવરમાંહિ વારિ ભરાય છે. ૩
ને નદી નદ નિર્ઝરણ વૂતન તીરથી હિભરાય છે
અતિ હર્ષ થતો હર્ષરોને આતંકોના કવનથી,
કાનન ખહીં ડોકડા કરે નવનૃત્ય વર્ષા સ્તનનથી
ખડુ તાપમુક્ત —નીદાધનો આજે પરાજય થઇ ગયો,
ને વિજય હુન્કુલિ નાદ વીરવે મેઘનો ભીષણ થયો ૪
ફળ પુષ્પ આબ્યા વૃક્ષગા ને ક્ષેત્રમાંહી ધાન્ય છે
ધનદાયિની એ વસ્તુ છે એ સૌખ્યનું પ્રાધાન્ય છે
ખડુ મોદ તેથી માનિની ને માનની મનમાં થતો
સતાવળી થઇ નષ્ટતા અઘાપિ જે દરેકે હતો ૫

પ્રાસ્તાવિક મનહર.

(“ભારત જીવન” માટે લખેનાર વકીલ ઇન્જીનિયરમ લાઈચંદ દીઓદરનિવાસી.)

હાહરે.

કામીનું મન કામમાં, હાથ લોલિ મન સાર;
વ્યસની મિત્ર મધુમાંસમાં, ભર મનુજ મન ભર.

છંદ મનહર.

ભરને વિચાર નહીં, શુષ્કિતને લાજ નહીં,
તુગરાને જ્ઞાન નહીં, અંધ પાસે આરશી.
સમ તથી સેવા નહીં, ખર ઉપદેશ નહીં,
કામી તણું સાય નહીં, ઘઠ સામે ફારશી.
મુરા પાની શુભિ નહીં, લપટનું સાય નહીં,
નીચનું વચન નહીં, કડુ બોલિ નાર શી.
દીન તણું દાન નહીં, મૂર્ખથી મેળાપ નહીં,
વિદ્યાલું માપ નહીં, કાઠ સરત ધાર શી.

નાજરને નાર નહીં, સમુદનો પાર નહીં,
કાગડાને ખાર નહીં, જાહેર બજાય છે.
લટવા પછી લય નહીં, ફૂલ તણે ફલ નહીં,
પાપમાદી જય નહીં, ફુરતા બજાય છે.
ફેલીની પ્રતીતિ નહીં, સ્વારથિયો મિત્ર નહીં,
ખીકણની જીત નહીં, કાયર બજાય છે.

પાતરની પ્રીત નહીં, નિર્લેજ તો ગીત નહીં,
હરામીનું હીત નહીં, સત્ય વખણાય છે.
ખીર ખર ખીર નહીં, નીર મૂગનીર નહીં,
જક્ષમાં કરીર નહીં, દેખતાં દેખાય છે.
છાપડ મંદિર નહીં, ધૂળ કોટ ગીર નહીં,
પાછ નીર નીર નહીં, તૃપા ન જુઝાય છે.

કુસ તાપ તાપ નહીં, ગંડુ બાપ બાપ નહીં,
સખીનો સાપ નહીં, રાતી સાપ યાપ છે.
ફળ વિષુ તીર નહીં, ગીર વિષુ હીર નહીં,
ચોર મિત્ર સ્થીર નહીં, વેગે વણુ બપ છે.
ચિશુ માથે ખેલ નહીં, કુનારીથી કેવ નહીં,
વેગુ પિલે તેવ નહીં, નહીં પાર તેલમાં

શ્રી-ઈશ્વરોપાસનાં

(રચનાર—શ્રીચુત પ્રેમજીભાઈ બક્ષરભાઈ વૈવ લાખાપુરવાળા.)

હરિગીત છે.

હે તાત જંગના નાથ લો વિભુસાથ, ધરિ કર મમ તથો,
 હું દાસ કરીને આશ, માંચુ મોક્ષ મધ્ધી ઉર ધણો;
 રે અનાથોના નાથ, કરુણ સાથ નિરખો મુજ ભણી,
 હું ઇચ્છુ છું ઉર ખાસ, સદ્ ભક્તી હરિ ઘો તમ તણી. ૧

મુજ માત તાન સ્વરૂપ જાણું, આપને હે બૃધરા,
 નહિ અવરની છે આશ મુજને, છોકું નહિ ચિદ્ધન ખરા,
 રટના રટું તુજ નામની, ધરિ હામ નિજપદ ધામની,
 પ્રીતી મુકાવો નાથ મિથ્યા, દારને સુત દામની, ૨

વિશ્વ રંકના કુ.ખો હશે, મુજના યનાહ ક્ષમા કરી,
 નિજ ભક્ત વત્સલ છે તમે, આ ટેક મૂકો નવ હરિ;
 સચરાચરે છે વ્યાપ્ત હૃદય, સકળમાં હે સ્થામળા,
 મહિમા તમારો શું કહું, નહિ શક્તિ છે મુજમાં જરા,
 કર્તા તમે ભરનાર ને, સંહારનારા સૃષ્ટિને,
 નિર્લેપ રહિને સકળ આ, સંજનાર વ્યપ્તિ સમષ્ટિને,
 પ્રભુ ? આપની આ કૃતિ તથો, નહિ બેઠ જનને સાંપડે,
 છે ગતિ અપાર કુળા અંકળ, નહિ પાર કદિ કેમે જડે, ૪.

તવ ધ્યાન મુનિજન નિન ધરે, અહિ પરમ શાંતી દામને,
 કરુણાળુ પૂરો આસ, ભક્તો કેરિ લગળી કામને;
 શ્રી મુક્તિદાયક પ્રાંતિ દારક, નાથ સાહાયક સદા,
 તવ નામના આધારથી, ઝટ ફર ચાતી આપદા. ૫

મન વાણિથી છે પાર, વ્યાપક એક રસ પરમેશ્વરા,
 છે રે ગરીબ નિવાજ, ટાળી ત્રિવિધ તાપ વિસંભરા, ૧
 છે સચ્ચ નિર્ગુણ હે પ્રજા, ચેતન નિયામક બ્રહ્મ તમે,
 ચિદ્ સાતિના બંડાર તવ આ રૂપ હૃદયે અતિ ગમે, ૬.

હું કાણુ ? એ સ્મરનારને પરબ્રહ્મ નિલ મળો તમે,
 મમતા અહંતા ને મુદ્, તે પરમ પદ માંહી રમે;
 મુજ પ્રાણ મનને કંપના બળને, વધારો અધદરા,
 ઘો શાનિને અમાન ટાળો, જ્ઞાન અપ્પો હરિદરા, ૭.

વૈરાગ્ય ને વીવેક મુકતીઝા, શમાદિ છ સંપન્ની,
 એ આરથી અધિકાર આપી, અસિપદે કર ઉત્તતિ;
 પ્રભુ અસ્તિ ભાનિ પ્રિય રૂપે, નામ રૂપ અસત્ય છે,
 બુદ્ધ મેવિ મેવક પ્રેમજી, પ્રભુ તુજ પદે અંતુષ્ટ છે.

પ્રાસ્તાવિક મનહર.

(“ભારત જીવન” માટે લખનાર વસીલ ઇચ્છારામ લામીચંદ દીઓદરનિવાસી.)

દોહરો

કામીનું મન કામમાં, લામ લોભિ મન સાર,
વ્યસની ચિત્ત મધુમાસમાં, ભર મનુજ મન ભર

૧

છંદ મનહર.

ભરને વિચાર નહીં, શુભિચારને લાજ નહીં,
તુચ્છને યાન નહીં, અધ પાસે આરથી.
મુખ તણી સેવા નહીં, ખર ઉપદેશ નહીં,
કામી તણું સાચ નહીં, શઠ સામે દારથી
સુરા પાની શુભિ નહીં, લપટતુ સાચ નહીં,
નીચનુ વચન નહીં, કડુ બોલિ નાર શી
દીન તણુ દાન નહીં, મૂર્ખથી મેળાપ નહીં,
વિદ્વાનુ માપ નહીં, કાષ્ઠ સસ્ત્ર ધાર શી
નાજરને નાર નહીં, સમુદનો પાર નહીં,
કામકાને ખાર નહીં, ભહેર જખ્ખાય છે
લુટ્યા પછી લય નહીં, દુન તણે ક્ષય નહીં,
પાપમાહી જય નહીં, કુરતા ગણાય છે
ફીતીની પ્રતીતિ નહીં, સ્વારથિયો મિત્ર નહીં,
ખીકણુની જીત નહીં, કાયર લણાય છે
પાતરની પ્રીત નહીં, નિર્લજ્જ તો ગીત નહીં,
હરામીનું હીત નહીં, સત્ય વખણાય છે.
ખીર ખર ખીર નહીં, નીર મુમનીર નહીં,
વૃક્ષમાં કરીર નહીં, દેખતા દેખાય છે
છાપર મદિર નહીં, ધુળ કોટ ગીર નહીં,
ખાંડ નીર નીર નહીં, દામ ન જુઝાય છે
કુસ તાપ તાપ નહીં, ગડુ બાપ બાપ નહીં
સખ્ખુંનો શાપ નહીં, રતી શાપ ચાય છે
ફળ મિષ્ટ તીર નહીં, ગીર વિષુ દીન નહીં,
ચો ચિત્ત સ્થીર નહીં, વેગે વજ્રુ જાય છે
દિશુ ગાયે બેલ નહીં, કુનારીથી દેવ નહીં
વેળ પિતે તેવ નહીં, નહીં પાર તેદમાં

૨

૩

વડાથી વિરોધ નહીં, તપસ્વીને ક્રોધ નહીં,
 મર્કટને બોધ નહીં, નહીં ભાર એહમા.
 ઉંઝા જળે જાણુ નહીં, નમ્ર બનિ નહાણું નહીં,
 એકું અન્ન ખાણુ નહીં, નહીં સાર જેહમા.
 કાંધે વિના હાસી નહીં, રોગ વિના ખાસી નહીં,
 ખૂન વિના ફાસી નહીં, નહીં ખાર દેહમા. ૫
 મેર સમ ગીર નહીં, મગસમ નીર નહીં,
 રામ સમ વીર નહીં, ઘટ ઘટ રામ છે
 ઉંઝારથી મત્ર નહીં, અધ્યા સમ યત્ર નહીં,
 જાદુ સમ તત્ર નહીં, હમ કામ હામ છે
 સીતા સમ સતિ નહીં, ગજ સમ ગતિ નહીં,
 કોક સમ રતિ નહીં, રતિ પતિ કામ છે.
 ગીતા સમ યાન નહીં, ધર્મ સમ ધ્યાન નહીં,
 બોધ સમ જ્ઞાન નહીં, સત્ય સાચુ દામ છે ૬

દોહરો.

ફૈયાદિક નહિ રાખ્દથી, છાનો ન રહે મર્મ,
 રાખો પ્રજુપદ કમળમા, મનસા વાત્યા કર્મ. ૭

મને વાંધો નથી બ્દાલા હૃદયમાં ધર કરી બેસો.

(લેખક—રા. રા. અમૃતલાલ કેશવલાલ નાયક)

ગતલ

મને વાંધો નથી બ્દાલા હૃદયમાં ધર કરી બેસો,
 ત્હમારો દેશ છે આખો ભલેને સરે કરી બેસો
 જગત વશ છે ત્હમારો તો પછી મ્હારીજ થી ગણતી,
 ત્હમે માલિક ત્હમે સ્વામિ મમે ત્યાં દર કરી બેસો.
 સમર્પણ તન કર્યું ત્હમને, હૃદયનું દાર ખુલ્લુ છે,
 ત્હમારી એટલી શોભા, પ્રજૂનો કર કરી બેસો
 સ્મરણ છે વાપદો તે હાથમાહી હાથ ટૂંખીને—
 અમે તો તેજ છંએ આપ છે અતર કરી બેસો.
 કદી જો પાન ખાઈ તો કરે હુ ખૂન આસકતુ,
 ખુદ ખાતર ન નયનો લાલ મુજ ઉપર કરી બેસો
 હૃદયમાં પારકાના જઈ વમો છે જાળવા મુજને,
 કદુ છુ કડી આવી નયનમાં, પર કરી બેસો
 રહ્યો અમૃત ફક્ત "હાથ" કહીને એમના ધરનો,
 ફક્ત છે રાત દહાડો સ્વિ અહીં હાજર કરી બેસો.

ગૃહીણી.

(૨ચનાર—મારળી નિવાસી શુકલ ભાષકાંકર કુબેરજી સીખલર—વેગવળ.)

તોડક.

જનુની જન ! સુત પ્રીમન્ત રડા,

અણુ રાન વિસારદ શારદ રાં,

રતિ પૂર્ણ પ્રદાન પરાર્યે બર્ધા,

જનુની ! તુજ તેહ બ્રમે નિકર્યા. ૧

શિશુ શાન્ત કર્યા ચરી મુન્દર રાં,

અભીપૂર્ણ સુઅજથી - પૂર્ણ કર્યા,

સુખ ખાટ સળવી શિશુ રામબર્ધા,

સુખથી મધુરાં કંઈ માન કર્યો. ૨

પતિ આવી સમર્પણ પ્રેમ કરે,

બવ વ્યાધી ઉપાધી બધી વિસરે,

રજની મહીં રે ! રમણિ ! ત ચલી,

પતિ અંક અળવી વિલાસવલી. ૩

કરતી કંઈ વાત પ્રમોદ ભરી,

મહ-કર્મ તણી બવ બાર ધરી,

વડીલો સહ કેમ વિવેક કયો,

વળા અન્યજનો સહ રોહ ધર્યો. ૪

"અણુ વીકટ માર્યે મણે મનના,

મનની નહીં માળ ગુંચાય કંઈ,

મુજ દોષ વસે ઉર અન્ય કદી,

ન 'દેને ન ચળે ઉરથી ઉખડી. ૫

પતિ જોડે બહુ દોષ કદી મુજમાં,

વડીલો પ્રતિ પ્રેમ ન ક્ષીણ કું માં,

મહ ભળ વીટાય નિશુધી ઉરે,

અવહારી શું દોષ દેને અકમે. ૬

પ્રજુને ભળવા શુધ મિત્ર કરી,

સહુ લોક પરે મગતા કરવી,

વડીલો તણુ સેવન રોજ કરી,

વધુ પ્રજુને કરે રહાય દરી-". ૭

વડી આમ મધુર મધુર મિત્ર,

લવલી પતિ અંક વીરો પ્રમદા,

રજની પળમાં એમ વીતી જતી,

ગૃહીણી મળતાં સુખ મન્ય જતી.

॥ શ્રી સદ્ગુરુત્તમઃ ॥

લોભ જાઝ.

[જૂતાગઢ નિવાસી ત્રિવેદી રમાશકર વિ. પ્રાણશંકર]

હરિગીત.

સતોપ દિન જન જગતમા, દીવે ખરા અતિલોભીઆ,
 ને સ્વાર્થ શોધે આયડી, તે પાપ કરના પાપીઆ
 લક્ષ્મી અને કર્ષ યીજમા, બુધ્યો રહે નર લોભથી, ૧
 મળશે ધણુ તોપણુ કહી, અટકે નહીં તે લોભથી
 જીવતાં સુધી તે આયડે, લલચાવે નર લલિતમા.
 એમાજ એતો અંત આવે, જપરો ના રહે જ્યાં,
 ખૂવાર કરશે ખંતથી, જન જાતને અચકાવિને,
 ખાશે નહીં કે સખથી, લોભે કહી તે લાવિને, ૨
 ખરચે નહીં તે ખંતથી, સન્માર્ગ, એવાં મુક્તિના,
 અધી સદા જે ઇશ્વરે, તોયે ન ખરચે લલિતમા.
 લોભી જનો એ લોભથી, જઈ જન લેશે જગતના,
 ભૂનીજ લક્ષ્મી તેહની, ધર ભાગશેજ અશકતના, ૩
 હા? લોભનો જ્યાં થોભ નહિ, છે જ્યાં વત્ત એ જીદગી,
 એ મનુજ ઉપયોગી નહિ, જે તે કરે ના બદગી,
 જાયે વળી જર તેમનું, લોભે, હલે નુકસાનમા,
 સીંખી રહે તે શોભીઆ, ખરચે નહીં પણ દાનમા ૪
 થોડે દિધે દીન રીઝશે, (તોપણુ) લોભે દિધેના મોહિને,
 અમડી જગે તે ડીક પણ, દમડી દિધેના કોહને,
 પણ ધન્ય છે નૃપ ભોજને, કીર્તી ગવાડી જગ વિષે,
 તે લાલ મારી લોભને, કવિ નામ અમર ગયો દિશે ૫
 પરમાત્મને તે રીઝવીને, સ્વર્ગમાયિ થયા ખરા,
 જે લાભ વીધા વિશ્વમાં, તે. ધર્મને યથથી લખા.
 એ લોભ તો જનદાસશે, નિજ જળમા લલચાવિને,
 માટે નિચારી માનવી, અળગા રહે સળખાવિને. ૬
 ખરચો વળી કે ખંતથી, એ ધર્મને ઉર દારિને.
 દેખાડશે તે દોહિને, મુક્તી, ખરે સાંદરિને
 જે ઇશ્વરના અનુગ્રહમાં, લોભી રહે જન લાવચુ,
 રળશે ખરા તે છેવટે, સેવ્યે બિજાને લાભ શુ! ૭

(કારણ)

સિંહગઢ.

(લેખક-શ. શ. નરહરિલાલ કુણારામ દેશાધ-લગ્નનિવાસી)

(ઐતિહાસિક કિલ્લાનું વર્ણન.)

ઐતિહાસિક રચણાનું વર્ણન ધણું મનોહર લાગે છે. ઐતિહાસિક પ્રસંગો સાથે સંબંધ ધરાવતું એકદ સ્થળ જોતાં મનમાં ધણેજ આનંદ થાય છે, અને તે સંબંધી ખીજ વર્ણનો વાંચવા મન ધણુંજ આકર્ષાય છે. સતારાનો અજમતારાનો કિલ્લો અને તેમાંજ આવેલા ભોંસલેના વાડો જોતાં મનમાં કંઈ અપૂર્વ લાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે નજરે જોવાથી તેના ઇતિહાસની મનહર જેવી મજબૂત છાપ પડે છે તેવી છાપ ઇતિહાસના હળારે પાના વાંચવાથી પણ પડવાની નથી. એકાદ ઇતિહાસિક રચણ જોવાથી જે શિક્ષણ મળે છે તે ઇતિહાસના સેંકડો પાનાના મનનથી પણ મળનાર નથી ઇતિહાસિક ગ્રંથોનું અધ્યયન તે વળી ઇતિહાસિક રચણાના અવલોકનની બરાબરી કરી શકે અજમતારા કિલ્લા તરફ નજર દેંકતા આપણને ઇતિહાસને આધારે જણાય છે કે આજ કિલ્લો રામરામને ઉપયોગી હતો, એજ કિલ્લામાં મહારાષ્ટ્રને રાનચાહતરું ધામ બનાવનાર નર પાક્યો હતો, એજ કિલ્લામાં શાહુ મહારાજએ લાખો કાળ કલાડયો હતો, પણ આજે તેની કેવી હાલત છે? લાં ઠેકણે ઠેકણે નાના માંઢવા અને કુંપડીઓ ખાંચી જણાય છે, ન્યા સિપાઈઓની તરવારો ચમકતી હતી ત્યાં પખલીકવર્કસ ડીપાર્ટમેંટના [હથીઆરોને બદલે] પાવડા, કાઢાળીઓ અને ટોપલીઓ જણાય છે. ન્યાં શૂરવીરના ધ્વનિ કાને પડતા હતા લાં આજે બહુ શન્ય કાર હોય છે. હાલના માંઢવા ભોંસલેના વાડા તરફ નજર કરતાં શું જણાય છે? ન્યાં શિવાજી મહારાજએ સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યું હતું, ન્યાં રામરામ મહારાજથી ત્રીહિત્રાહિ કરતો આરંગઝેબ બાદશાહ જીવતદાન ચાગી છુટ્યો હતો, ન્યા શાહુ મહારાજની કારકીદીથી મરાઠી રાજ્યનો ઝુંડો અટકે પર્થત ઉઠ્યો હતો. આજે તેમના વંશજ નિર્માલ્ય બની અંગ્રેજ સરકારની દયાથી મળતાં એકા ધણાં વર્ષોનપર હઠાયા ગુજરે છે આપુ વિલક્ષણ કાલચક્ર જોઈ મન ધણા બીચારમાં પડી ધણું શીખે છે.

સિંહગઢ પૂનાની ગિરિમાં આશરે બાર માઇલ દૂર છે આ કિલ્લો ભુલેશ્વરના કુંગરપર બાંધેલો છે. સમુદ્રની સપાટીથી તેની ગુચાઈ આશરે ૪૩૨૨ ફુટ છે. એ કુંગર સિંહગઢની પૂર્વ તરફથી કેટલોક દુરેલો છે તેથી તેનો એક મુખ્ય ભાગ ભુલેશ્વરપર છે બાકીનો ખીજે પેટા ભાગ પુરંદરની નિરલમાં યદને સિંહગઢની સાથે મળે છે. સિંહગઢનો પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફનો જે ભાગ ટુટી ગયેલો છે લાંથી ચઢવાનો રસ્તો લગભગ અર્ધો માઇલનો છે. કિલ્લાપર જવાના બે રસ્તા છે; એક પૂના દરવાજાથી અને ખીજે કલ્યાણ દરવાજાથી પહેલા રસ્તા કરતાં ખીજે રસ્તા સારો છે તેપણુ લેકે તો ખીજ રસ્તાનોજ ઉપયોગ કરે છે.

આ કિલ્લાનું પ્રાચીન મામ કાઢાણું હતું. તેમાં સને ૧૩૪૦ ના સેખે જણાય છે. દિલ્લીના બાદશાહ મહમદ તખલ્કે એ વર્ષમાં એ કિલ્લાપર ચઢાઈ કરી હતી. તે વખતે એ કિલ્લો નાગનાઇક નામના એક કાળી રાજાના તાખામાં હતો. કિલ્લો ધણેજ મજબૂત હોવાથી અને રસ્તો ધણેજ વિકટ હતો તેથી મહમદ લાં ઘેરા થાવીને ભેડા. આઠ મહિના સુધી ઘેરો અને રસ્તો ધણેજ વિકટ હતો તેથી મહમદ લાં ઘેરા થાવીને ભેડા. આઠ મહિના સુધી ઘેરો કાઢ્યો નહીં તેથી અન્ન વિગેરેના અભાવે નાગનાઇકને કિલ્લો મુઠી નાશવું પડ્યું. પછી સન

૧૪૮૬માં એ કિલ્લો અહમદનગરની શાહનશાહતના સરંચાપક મલીક અહમદે તેનો કબજો લીધો હતો. સને ૧૬૭૩ માં શિવાજી ને માછજીઆધને શિવનેરીના કિલ્લામાંથી મોગલોએ કેદ પકડી હતી, સાંધી છુટી આવી તે 'સિંદગઢ'માં રહી હતી. અહમદનગરથી સ્વતંત્ર થઈ આ કિલ્લો શહાજીના કબજામાં આવ્યો હતો. પછી જ્યારે શહાજીએ વિઝાપુર રાજ્યમાં નોકરી લીધી ત્યારે તે તેના ખાદશાહના હાથમાં ગયો હતો. અને ૧૬૪૭ માં શિવાજીએ કિલ્લો પોતાને હાથ પાછો કરી લીધો હતો. પછી જ્યારે સાદિસ્તખાનને ઔરંગઝેબે શિવાજીને પકડવા મોકલ્યો હતો તેજ વખતે સરદારને મારી આ કિલ્લામાં થઈ પુને જઈ તેના લશ્કર સાથે જખરી ઝપાઝપી કરી તેને હાંકી કહાડ્યું હતું. પછી સને ૧૬૬૫ માં ઔરંગઝેબને પોતાના છુટકારા માટે આ કિલ્લો પણ આપ્યો હતો. દિલ્લીથી છુટીને આવ્યા પછી શિવાજીએ ખીજા બધા કિલ્લા ફરી સર કર્યાં પણ સિંદગઢ અને પુરદર મોગલોના હાથમાંજ રહી ગયાં. તે પણ પાછા લેવાનો શિવાજીએ નિશ્ચય કર્યો. તે વખતે મોગલોની પક્ષમાં ઉદેભાણુ નામે એક રાજપૂત સરદાર હતો. કિલ્લા સર કરવાનું કામ તાનાજી માણુ સર્પાને સોંપ્યું હતું. તાનાજીએ શેકારમામા, ભાઉ સુર્યાજી અને ખીજા ૧૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઈ ગઢની નજીકમાંજ પડાવ નાંખ્યો. કિલ્લામાં બંધા સારો બંદોબસ્ત હતો. પણ કિલ્લાની નીચલ તરફનો એક ભાગ તુટેલો હતો ત્યા બરાબર જોઈએ તેવો બંદોબસ્ત રખાયો નહોતો. કારણ કે ડોરીવર ફરવાનના એ વિકટ માર્ગથી કોઈપણ ચઢી આવશે એવી કલ્પના પણ કોઈએ કરી નહોતી. પણ એવા બપોર રસ્તે પશુ જવાનો તાનાજીએ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેથી ૫૦૦ માણસની એક ટુકડી સુર્યાજી ભાઉની સરદારી હેઠળ મુકી બાકીના ૫૦૦ માણસ સાથે ઉપર જવા તૈયાર થયો. રાત્રે તે જગ્યાપર ઉઘે પાટલાધો ફેંટી તેને ડોરી બાધી હતી તેને આધારે શેવારમામા અને તાનાજી વિગેરે ખીજા કેટલાક ઉપર ચઢી ગયાં. પણ એવામાં ડોરી તુટી અને તેનાથી જે ગડબડ થઈ તેથી ભુરજપગનો એક સિપાઈ જાગી ઉઠ્યો. પણ તેને તાનાજીએ બાણ મારી નીચે પાડી નાંખ્યો. એવામાં કિલ્લામાંના સર્વ સિપાઈએ તૈયાર થઈ ગંધર્વ તેની સાથેના ૫૦ માણસો સાથે તાનાજી તેમનાપર તુટી પડ્યો. તડીક ભર લડાઈ ચાલી. મરાઠાઓએ પોતાનું શુરાતન બતાવ્યું પણ શત્રુની સંખ્યા ઝાઝી હોવાથી તેમનો ઇલાજ ચાલ્યો નહી. એવામાં તાનાજી અને ઉદેભાણુ મર્યા અને તે બેઉ વચ્ચે જે બાથબાથી અને ઝપાઝપી થઈ તેમાં બેઉ પડ્યાં તાનાજી પડ્યાની વાત સાંભળતા મરાઠાની ધીરજ જતી રહીને તેઓ નીચેથી ઉપર દોડી આવ્યા. સુર્યાજી ભાઉએ ઉપરથી નીચે આવ્યા બાદ કહ્યું કે, "સર્વ તૈયાર થઈ જાઓ, આપણે શત્રુ સુબેદારના શરીરપર ધા કરે છે. એ તે ક્યાં જવાનો હતો? મેં દોર તોડી નાંખી માટે બહાદુર પીરો હવે તમે શિવાજી મહારાજના માર્ગના છે એવું દેખાડી આપો." એ સાંભળી મરાઠાઓને ફરી જીત્તે ચઢી આવ્યો. શત્રુનો પરાજય થયો. તાનાજી માર્ગ ગયાની વાત સાંભળી શિવાજી બોલ્યો, "તાનાજી હવાત છે પણ આને શિવાજી મુઝો." મિંદ ગયો ને હાથીગઢ આવ્યો." તેણે તે કિલ્લાનું પ્રાચીન નામ કોંડાણા બદલી, સિંદગઢ એવું નામ આપ્યું. જે સ્થળે તાનાજી મરાયો તેજ સ્થળે તેની સમ્મતિ બધાવી અને પાસે ઉદેભાણુને બાંધ્યો.

મન ૧૭૦૦ માં રાજરામ મરણ પામ્યો. તેની એક છત્રી ત્યાં બાંધેલી છે. પછી ઔ-
રંગજેને ૩૩ મહીના ઘેરો ધાલી તેને સર કર્યો, ને ત્યાર પછી તેનું નામ “બક્ષીદાબક્ષ”
યાને “બક્ષરી બક્ષિસ” એવું નામ આપ્યું. સને ૧૭૦૬ માં શંકરાજ નારાયણ અયિવે તે
કિલ્લો ફરી લીધો. ત્યાર બાદ બીજા બાહુરાવ પાસેથી અંગ્રેજોએ લીધો. વશવતરાવ હોલકરે
જે સમયે પુતાપર ચઢાઇ કરી તે વખતે બાહુરાવ કેટલાક માણસ અને દ્રવ્ય સંપત્તિ સાથે
આ સિંહગદમાં ભરાયો હતો. જે વખતે આ કિલ્લો અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યો. તે
વખતે સોલજેરો ટોપકીઓ ભરીભરી હિરા, મોતી વિગેરે કેટલાક દિવસ સુધી બહારતા હતા.
એ છુટમાં તેમને એક સોનાની મૂર્તિ જડી હતી. તેની કીમત પાંચ લાખ રૂપિયા થઇ હતી.
આ પ્રમાણે આ કિલ્લાનો ઇતિહાસ છે.

પરંતુ જે કિલ્લાનો ઇતિહાસ આવો મનોહર છે તેની પ્રાચીન સ્થિતી કેવી હશે અને તે
જોતાં મનની સ્થિતિ કેવી થાય જે સ્થળે આટલું બધું ગૌરવ હતું તે સ્થળ આજે હવા
ખાવાનું ડેકાણું થઇ પડ્યું છે. જ્યાં તાનાજીએ આટલું બધું પરાક્રમ બતાવ્યું ત્યાં તાનાજીની
હકીકત કહેનાર એક પણ મનુષ્ય કિલ્લામાં કે કિલ્લાના કોટની આસપાસ પણ કંઇ જોવામાં
આવતો નથી. જે મળેથી તાનાજી મઠ ઉપર ચઢ્યો હતો તે જોઇ મનમાં અનેક વિચાર
આવે છે. તે રસ્તો એવો બચકર છે એક પગપુ ચુકતા બિલકુલ આધાર નહીં હોવાથી નીચે
પડતાં ચુરેચુરા થઇ જાય. પણ તાનાજી તેની દેસલકિતના વિશ્વાસેજ ઉપર ચઢી ગયો. તેને
તથા સિપાઇઓને પક્ષે વિશ્વાસ હતો કે તેમનો જો પ્રાણ જશે તો તે પણ દેશને માટેજ જશે.
જે સ્થળે હાથ કડી નાંખી ઉદેભાણુને પુરેયો હતો તે જગ્યાએ આવતા આપણા મનની સ્થિતી
કંઇ જુદાજ પ્રકારની થાય છે એક બળવાન ચોખ્ખા હતા, એક હિંદુ હતા, એક પૃથ્વીપરજ
મુઝા પણ એકની કીર્તિ અમર થઇ ગઇ, તેનો આત્મા સ્વર્ગમાં વિરાજતો હશે, જ્યારે
બીજો જેણે દેશદોહ કર્યો જે પોતાના શત્રુ સાથેજ મળી ગયો, જેણે પોતાના સ્વાર્થ માટે
પોતાના સ્વદેશી બધુંનું મળુ કાપવાની તૈયારી સુદ્ધાત કરી હતી તેને નામે આ કલકનો કાધ
લાગી રહ્યો છે અને તે રીતે નફમાં સડતો હશે.

કંધાણુ દરવાખપર, “શાલીવાહન” શકે ૧૬૭૨ શ્રીમત બાળાજી બાહુરાવ પત પ્રધાન
એવો લેખ છે. ત્યાં આગળ બીજા કોઇપણ ખરે જોવામાં આવતા નથી. આસપાસ બધે
બંગલાઓ બંધાઇ ગયા છે. જ્યાં પહેલા ઘરજોનાના ઢગ પડ્યા રહેતા હશે, જ્યાં દરિયારોનો
અને ઘોડાના હણહણાટનો અવાજ સંભળાતો હશે ત્યાં આજે જેમનાથી ઉનાળોનો તાપ પણ
ન ખમાય એવાં મનુષ્યો વસે છે. જ્યાં પૂર્વે માર, મર, દેશને માટે જીવ કાઢું એવા વીરો
ધુમતા હતાં ત્યાં આજે સ્વાર્થ પરાયણ જીવન પ્રવાહ ચાલે છે. ત્યાંથી આગળ જતા રાજરા-
મની છત્રી આવે છે. મરાઠી-રાજાઓની ઇમારતોમાં ફક્ત આજે ખંડીએ જોવામાં આવે છે.
તેની છત્રીની ત્યાં પુણ રાખવામાં આવી છે. ત્યાં ગુર પુખરી વિગેરેની નીમણુક થાય છે
અને તેની ૩. ૧૫૦૦ ની દર વર્ષે પેલસ છે. ત્યાર ૮૭ ઘાગણુ વદ ૯ ને દિવસે ઉત્સવ થયો.

મહારાજ રાજ્યાસન !

વધો રૂપના દિવસો ! અહા કેવા આનંદકારક ! મહારાજ બગિચામાં ઉગેલાં સર્વ વૃક્ષો ઉપર નવિન કાલિકાઓની કેવી શોભા ! અર્ધ ખિલેલા પૂરપોમાંથી, કેવી મનહર સૌગંધ ! મહારાજ રાજ્યાની બાલુભાજ બગિચો આવેલો હતો આખા દિવસના યાકથી કંઠાથી પથારીમાં સુતા પછી બગિચાની મીઠી સૌગંધ મસ્તિકને, નેત્રોને અને મનને વૃષ્ટ કરતી હતી મદ મદ પવનની લેહેરો સાથે સંગ્રમેનું મિશ્રણ, ત્યાં પછી નિદ્રા દેવીનું યુગ્મ શું ? તેમણે વગર દીસે પથરામણી કરી, મહારાજ નેત્રો ઉપર ચઢી એકા યોડીવારમાંજ હું નિદ્રા દેવીને વશ થયો નિદ્રાવશ થયા પછી સ્વપ્ન આબુ તેમાં મેં જોયું કે જાણે હું કાંઈ અન્ય પ્રદેશમાં મોટા વિસ્તારવાળા રાજ્યમાં રાજ્યાસન ઉપર બેઠો અને સર્વ રાજ્ય સત્રો મહારાજ હાથ આપ્યા તે સમયે મહારાજ મનમાં વિચાર, સમુદ્ધાના તરંગો પેટે ઉછળવા લાગ્યા મહારાજ મનમાં આવ્યું કે હવે ભય શું છે ? હવે ચિંતા શી છે ? હવે તો આપણે રાજ્ય પામી ચુક્યા છીએ, પ્રજા ઉપર કાંઈક નવા કરો (Taxes) ના નવા કાયદા પાસ કરવા, આપણો દેશ ઉત્તમ સુખી અને આનંદી કરવો, અન્ય દેશોને યુક્તિ પૂર્વક હુલ્લવા, આપણું નગર રાવણની લંકા સરખું કાચનમય બનાવી દેવું, અને વતસવા હરણુમાન ધટોત્કનું બળર, પરદેશના લોકો માટે પ્રુલ્હ કરી દેવું, આ સમય એવો આવ્યો છે કે જે નહીં કરીશું તે થોડું । વળી હાથમાં માગી લેવાથી પણ સોનું થઈ શકશે માટીનું સોનું કર્યું એટલે પછી રાજ્ય કરવાની અજબ યુક્તિ જાણવામાં આવી જશે આ બધી યુક્તિઓ પરદેશી લોકોને બતાવી તેમને દ્રસાવવાને માટે એકાદ મોહિની અથવા જાદુ આપણી પાસે સિધ્ધ થવો જોઈએ અને તે જાદુ અથવા મોહિની એજ કે આપણા મોદામાંથી નિકળતા પ્રત્યેક સપ્તદશમા સારી પેટે સાકર જેવેલી હોવા જોઈએ એટલે આ દેશની પ્રજાઉપર એ મંત્રનો સારો પ્રયોગ થઈ શકશે, તેમજ માયાવી નટવેર ધારણ કરી, અતરંગનો કિચિદ્ ભાગ બહાર ન પ્રકાશ થવા દેતા, બાહ્ય કાંઈક જુદાજ પ્રકારનું દેખાવું, તોજ આપણું અને આપણા દેશનું કલ્યાણ થશે અન્ય પ્રદેશો જીતવાનો દારૂગોળો તૈયાર કરવા કરતાં, અને લશ્કરની માયાદોડ કરવા કરતાં ધટોત્કના બળશોમાં વેચવા માટે એકાદ પ્રકારની વિમથી હરપૂર સાકર ઉત્પન્ન કરવી કે જેથી ખાનારને સ્વાદ મળવા સાથેજ પ્રાણની હાની થાય, અને બીજા દેશો ઉપર હુલ્લો કરવા જેટલુંજ જય મળશે જ્યાં ત્યાં જયજયગર થશે અને જ્યાં ત્યાં આપણુંજ સામ્રાજ્ય થઈ જશે સુખ રાજ્યો લશ્કરો કરવામાં હોશિયાર હોય છે, અને તેમાંજ તેઓ મહોદી હોશિયારી અને બહાદુરી માને છે, પરંતુ મને તો તે વલન દ્રાપસદ છે લશ્કર કરવાનો સુખ્ય ઉદ્દેશ બીજા દેશોને જીતવા અને લાના માણસોને ચાર-ચા એજ કે બીજે ? પરંતુ અમારી અજમ યુક્તિવડે, એ બને કાર્યો કાંઈપણ વિશેષ વિના સિધ્ધ થાય તો તેમાં ખોટું શું ? અસ્તુ અમારા રાજ્યમાં ન્યાય તે અમારો પોતાનોજ કાયદો, કળકળા તે અમારો એશઆરામ અને અમારા પોતાના જીવનમાને આનંદ સખવો તેમજ અમારા આત્મ વચને સુખ આપવું એ શિવાય બીજું કાંઈક નહીં આ કૃત્યો કરનાથી અમારા દેશ શિવાય બીજા દેશના લક્ષ્યાવધિ લોકો ધુળમાં મળી જાય, અથવા તો તેઓ અમ અન્ન કરતા ગખડતા કરે,

અમરા તો અગણિત લોકોના પ્રાણુ યમદારમાં પહોંચી જાય તોપણ પરવા નહીં ! પરંતુ આપણું હિત આમહપુરુષક વિચારવું. તેને કદીપણ છોડવું નહીં.

આવા આવા સ્વદેશકર્તાઓના અનેક પુણ્યકારક વિચારો મરિતકમાં ધુમવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે ત્રણલોકનું રાજ્યાસન મળવાની મનોરાજ્યની દીર્ઘ કલ્પના ચાલુ હતી તેજ સમયે, એકે સંકેદ, લાંબી દહાડીવાળો, સ્ફટિક જેવા કપાળવાળો, શરિરરક્ષ થઈ ગયેલો તોપણ લબ્ધ મુખમુકાવાળો, સુકાષ ગયલી ફેરીઓ પેઠે શરિરે કરચલીવાળો, શરિરે સન્યાસી જેવો પોષાક ધારણ કરેલો, કપાળમાં ભસ્મનાં બે મ્હોટાં કુડાળા કરેલો, તથા હાથમાં ચળકતી કાળા મેચુકાની માળા ઝાલી “હરિ, હરિ, હરિ” એવા ઉચ્ચાર કરતો, તેજસ્વી મનુષ્ય જેવામાં આવ્યો. આ વૃદ્ધ મનુષ્ય જેમ તેજસ્વી જણ્યા ! હતો તેજ પ્રમાણે મહાન અનુભવી કોઈ તપસ્વિ-હોય તેમ દેખાતો હતો. મ્હારી રહાસુ આવી ઉભા રહેતાંજ થાડીવારે મ્હે નિશ્ચય કર્યો કે રૂપાતર થયેલી, સન્યસ્ત ગ્રહણ કરેલી, મ્હારા માતામહની આ મુત છે કારણકે અન્નને અભાવે દુર્દશ થવાથી દેસ લાગ કરી તેઓ બિજાનતિ માટે પરદેશ ગયા હતા મ્હે તેમને બાસ્થાવસ્થામાં દીઠા હતા. વળી મ્હારા માતામહની મુતિ સાથે આ સન્યાસીની આકૃતિ ધણે અંશે મળતી હતી. તેથી પણ ચોક્કસ અનુમાન થઈ શકતું હતું.

તે મહાપુરુષ મ્હારા રહાસુ આવ્યા અને એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી બોલ્યા રાજા ! મ્હોટા પુરોએ જે બોધદાયક વચનો લખી રાખ્યા તે તરફ હમણા ત્હારે દ્રષ્ટિ દેરવવી બેઠો એમ જાણીનેજ ત્હને બે શબ્દ કહ્યું છું તે સાભળ

“શેખ સાદી નામનો એક મહાનુભવી અને દારસી કાપામાં સજ કવિ થઈ ગયો છે તેણેજ ગુપ્તતા, ભેરતા, કરિમા આદિ બોધદાયક ગ્રંથો લખેલા છે, તેમાં એક રથને એવું લખ્યું છે કે પુષ્કળ નામાકિત મનુષ્યો પૃથ્વીમાં ફાટવામાં આવ્યા છે પરંતુ તેમના એક પણ હાડકાની નિશાની આજે પૃથ્વીમાં નથી, તથાપિ ન્યાય સબધી “નૌશિરવાનત્” નામ અમર છે, જેકે પુષ્કળ લોકો મરી ગયા અને નૌશિરવાન પણ જીવતો મ્હો નથી

“ત્હને પણ સુદૈવે રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવ્યું છે માટે ન્યાય પ્રમાણે વર્તવું, અને નૌશિરવાન ની પેઠે ત્હારી કીર્તિ અજરામર કર, હું તને ધણા કાલાવાલા કરીને એ શબ્દો કહ્યું છું તો પછી વેટેલી ગંગામાં સ્નાન કરવાનું શામાટે જુલે છે ?

“રાવણ જેટલો વિભવ અને સમ્મતિ આપણને મળે, અને તેની પેઠે દુષ્ટતાથી આપણે વર્તવું એવી ત્હારી ઉત્કટ ઇચ્છા ત્હારા મનની કલ્પનાઓથી તેમજ ન્હેરા ઉપરના ચિન્હો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. વળી તેમાં પણ પ્રજાને દુષ્ટ અને ત્રાસ આપી, રહાઈ પોતાનું જિત કરવાની ત્હારી જે દુષ્ટ ચારાઓ છે ને અતિસથ નુકસાનકારક અને અનર્થકારક છે. રાવણની મદોન્મત્ત વર્તણૂકનું શું પરિણામ આવ્યું હતું તેના જરાક વિચાર કર ! લંકા જેવું સુંદર નગર, એક હનુમાનજી જેવા પ્રાણીએ બાળીને લાસ્ય કર્યું ! જોત જોતામાં બધું આપ્ત વર્ષ, અને પુનઃપુનઃ નષ્ટ થયા, અતે રાગચક્રને હાથે રાવણનું મૃત્યુ થયું ! ત્હાઈ મદોન્મત્તપણું અને અન્યાય વિશેષ ચલ્યા ત્હને પણ એક દિનસ રામચક્રના દર્શન થયેજ. પ્રતિવંદા કેમ એક કાગજ ઉપર રામચક્રને જન્મ થઈ ચુક્યો હશેજ. તેની ખાત્રિ ગળજે. શરણુકે સાંજે કહ્યું છે કે, હે જગેર દસ્ત ! ત્હારા આશય નીચે રહેનાર મનુષ્યોને તકલીફ આપે છે પરંતુ ત્હાઈ એવું ગરમ બજાર ક્યાં સુધી રહેશે ? ” એનો સારાસ એજ છે કે.

અધિકારના બળ વડે બીજાઓને ત્રાસ, તકલીફ આપનારનો વિભવ વધારે દિવસ ટકતો નથી. વળી જીલ્લમ એ બીજાકુલ જીવજીવ નથી બીજાને તુકશાન કરનાર જીલ્લમી મનુષ્યો સખી આદીએ કહ્યું છે કે આ દુનિયાધારી ત્હારા યા ઉપયોગમા આવનાર છે ? મનુષ્યોને દુખ આપવા કરતા ત્હાર મૃત્યુ યાચ એજ ધટ છે. બીજાઓને દુખ અને મહેનત આપવી એના જેવું પાતક-પાપ-બીજી નથી સાદીએ ફરીથી કહ્યું છે કે એક જીલ્લમીને મે અર્ધો દિવસ નિદ્રાવસ્થા જેથો ત્હારે મ્હને જણાવ્યું કે તેના મગવા કરતા નિદ્રાવસ્થાજ ઉત્તમ છે એવું મ્હને જણાવ્યું. જીનમથી લોકોને ત્રાસ આપનારના જીવવા કરતા તેનું મૃત્યુ યાચ એજ ઉત્તમ છે, એવા જીલ્લમી લોકોનો સર્વ લોકો તો શુ પણ નિરમદ્દ સાધુ લોકો પણ તિરસ્કાર કરે છે વળી જીલ્લમીઓના આયુષ્ય માટે સર્વને કટાણો આવે છે અને મત્તેકના કાતપ્ત થયેલા અ ત કરજી કુડમાથી બદલુવા-સાપોમિતિ-રૂપ જવાળા, મુખ માર્ગે બહાર પડે છે અને તે સખી જવાળા ખત્ર મધ, રાજ્યને સમૂળ બાળી ભસ્મ કરી નાખે છે ! આ મ્હારા વાક્યો રમરજીમા રાખ ધર્મશાસ્ત્રમા એવા હમો છે કે ધીમેથી ચાન, અથવા આલજ નહિ ! કારણ ત્હાર પગ નીચે હજારો જીવ છે સારાસ એ છે કે આપણા વિભવ મદથી બીજા જીવોને ત્રાસ આપવો નહિ ! ભૂત દયા હમેશા અન કરજીમા જગત રાખ, પચાસ હજાર રૂપિયાના લોડા ઉપર બેસી, ફક્કાટ દોડાવી ન્હાના મ્હોટા જીવોને ત્રાસ આપવો એ કાંઈ રાજ્યવિભવના લક્ષણ નથી પ્રત્યેક જીવાત્માનું રક્ષણ કરવું, તેના ઉપર દયા રાખવી એજ રાજવિભવનું જીવણ છે.

“ત્હારા હાથમા રાજ્ય સૂત્ર આ શુ છે, તેથી બીજાઓનું અત કંટણ સહજ વાતમા પણ દુલવવું નહીં તે નાજીક મન એક વખત દુખવવાથી પુન મરણ થઈ નથી. બીજાના મનને દુભવવું અથવા દુખ આપવું એ મોતીને ભાગવા બરોબર છે એક વખત ભાગિતું મોતી ફરીથી સંધાવું નથી, આ વિચાર તત્વ ત્હારા જેવા જીલ્લમી રાજ્યને બરોબર લક્ષમા રાખવું જોઈયે

“શુ રાજ્યાસન ઉપર બેઠો એટલે કે મધ્યારણ, નિરાધાર લોભના સન્નિવસણથી ત્હને શુ થનાર છે એવું ત્હને જણાય છે પરંતુ તે મહા ભાગ મિ શેષ સાદીએ કહ્યું છે કે રતમ નામનો એક મ્હોટો બલાકય પહેવવાન હતો તેને તેના “જલ” નામના પિતાએ કહ્યું હતું કે સન્નિવેને નામનાજ સમજવા નહીં એક જાનુ મગતર હાથી જેવા વિશાળ, વિશાળ પ્રાણીનો જીવ લે છે આ તત્વ લક્ષમા રાખવા જેવું છે સાધારણ અવકારમા પણ ઘસે બરાવલી મિલાલી કુતરાનો કાળ મધ પડે છે આ કહેવત નિરાધાર નથી એ ત્હારે ખાનીપૂર્વક માનવું દયા માણસ પાસે શુ મુમ્તિ છે તે સમજવું શક્ય નથી વળી કાંઈ અથલે કાંઈ નથી. એવો પણ નિષ્ઠ માનવો નહીં શેષસદી કહે છે કે પ્રત્યેક જન્મમા કાંઈ નથી એવું સમજવું નહીં કાંઈપણ રથો વાષ મુતો છે એમ જાણવું” આ બોધ દાયક વાચ્ય હમેશા રમરજી પટ ઉપર લખી રાખવા જેવું છે.

“અવિચારી અને મદલે ગળનેજ પ્રધાનમજા કમાવી દઈ તેનો સમૂળ નાશ કરે છે અરે ! સન્નિવેમાએ મીકુ મીકુ પણ જીલ્લમી મૈરવોને બાપર અગના અને મહા સાધુ ધર્મશાળ અને શ્રી કૃષ્ણ પરમા મા સાથે કારવોને વેર પડાવ્યું અને ધર્મરત્નને ત્રાસ અપાવ્યો. અતે મૈરવોનું શુ પરિણામ થયું ? તે તને કલિદાસ ઉપરથી ખજાન છે, ત્હાર પ્રધાન

મંડળ તહાર હિત બતાવી અંદિત કરનાર છે, તે સત્વર લક્ષમાં લે. આ શબ્દો, કેવળ તારા કલ્યાણનેજ માટે, મહારા અંતઃકરણમાથી ધણા કલ્પાંત સહિત બહાર નિકળે છે.”

“હું તારા પ્રધાન મંડળનો નિદા અને તને બોધ કરજી. તેથી તું એમનો સમજાવજ નહીં કે મને એકાદ પ્રધાનની અથવા તારા રાજ્યના મુખ્ય કારભારીની જગ્યાના વસોની અપેક્ષા છે. હું મહાર્જી પેટ, બીજા માંગીને અથવા તો ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલાં જંગલી ઝાડોનાં પાંદડાંનાં રસથી ભરવામાં પાછો હઠીય નહીં કારણ કાષ્ઠપણ રીતે પેટ ભરવું શક્ય છે. પરંતુ તારા જેવા રાજાના રાજ્યમાં કારભારી થઈ પાંચ પકવાનો જમવાં એ નેહ છે. મને રાજ્ય વિંધવનો, મહારા મનથીજ તિરસ્કાર છે. અતે તેજ મહાર્જી સાધુ સાદીતું એક વચન કે જેમાં મને અતિશય સુંદર ભાવો જણાયા છે તે તને કહી જી. શેખસાદી કહે છે કે: હે બંધુવર્ગ! આ પૃથ્વી કોઈની પાસે રહી નથી. અર્થાત્ ચક્રવાંત રાજાઓ પણ મરતી વખતે બધું અહીં પડી રહેવા દઈ આત્મા ગયા તેથી જેણે (જે ઇશ્વરે) આપણને આ સંસારમાં જન્મ આપ્યો છે તેનેજ લજવો. તું તને પોતાને સૃષ્ટિના અને મુલકોનો (તકિયો) આશ્રય અર્થાત્ ટેકા મમજ નહીં. આ સૃષ્ટિએ આજ પર્વત તારા જેવા કેટલાકનું પાલન કર્યું છે અને કેટલાકને મારી નાંખ્યા છે. એક સમયે મરવું તો છેજ. સુંદર બિજનાઉપર મરવાથી અથવા તો જમીનપટ ઉપર મરવાથી શું થયું? અતે આ સુંદર મૂર્તિનો નાશ અવશ્ય થનાર છે. તેથી આ સમયનું ક્ષણિક સમજ.” ઉરફમાં એક કવિતા છે કે. “ગની મત જન ઇસ મીલ બેઠનેકો, જુદાઇકો ધડી સરપર ખડી હું” માટેજ તે પરમેશ્વરનો આભાર માન. સઘળાઓમાં ભેગાં મળી એસવા કરતાં, જુદાં યદ જવાની પળ, આથા ઉપર ભમ્યા કરે છે. અર્થાત્ સર્વે ક્ષણિક છે.”

આટલા શબ્દો કહી તે વૃદ્ધે મારા મુખ રહાસું જોયું. અને એક ઉડો નિઃસ્વાસ નાખી કહ્યું: વત્સ! તારા મુખઉપરથી જણાય છે કે મહારા આ સદ્વાકેયોની તહને કાંઈ પણ અસર નથી જેવી પરમેશ્વરની ઇચ્છા! શેખસાદીએ કહ્યું છે તે તદ્દન સત્ય છે કે: નાલાયક માણસોને બોધ કરવો અને એકાદ ઉચ્ચ ગોળ મુંબજ ઉપર ગોળ પથર ફેંકવો એ બરાબર છે. ગોળ પથર મુંબજ ઉપર રહેતો નથી પણ પાછો નીચે પડે છે તે પ્રમાણે આજનો બોધ થયો છે, સાચીએ કહ્યું છે કે- કુટ લોકો સાથે નેકી કરવી એ સર્જન લોકો સાથે દુષ્ટપણ કરવા જેવું છે, “ અરજી! મને કાંઈ તારી જરૂર નથી એટલું બોલી તે વૃદ્ધ લાંચી કયાંય અદ્યથ યદ ગયા.

સ્વમાર્ગ રાજ્ય ચારણું ગયું. તેણે ઉધડી ગયા પરંતુ વૃદ્ધ માતામહેના શબ્દો આત્મા ગયા નહીં. વારંવાર તે બોધદાયક શબ્દો મહારી નજરે આગળ તરવા લાગ્યા. હું પણ વારંવાર વિચારવા લાગ્યો કે જો મહારા હાથમાં રાજ્ય આવે તો એજ પ્રમાણે વર્તન રાખું. મહારા આ વિચારો સાંભળી મહારા જ્ઞાતિ મિત્રે કહ્યું: ભાઈ! જેના હાથમાં રાજ્ય છે તે તે પ્રમાણે વર્તે છે કે નહીં તે પ્રથમ જો, અનુભવ લે અને પછી રાજ્યાસનની ઇચ્છા રાખ.” જ્યારે એક વ્યાપારી પેઢી કાઢવી હોય ત્યારે પ્રથમ તેનો અનુભવ લેવો, તેમાં કેટલું સલ, અસલ્ય, પાપ, પૂરણ, સરજતા, કપટતા, છુટ્ટાઈ, મોટાઈ, નિષ્કૃષ્ટતા અને નિર્દયતા કે સહૃદયતા ભરેલી છે તે જોવાં અને પછી તે જાપાર કરવાની ઇચ્છા કરવી.” એજ વાક્યો એ મહારા હૃદયમાં દમેશને માટે ક્રાંતરી રાખ્યાં છે.

જગત્ પ્રપંચ.

હિંદુ શાસ્ત્રમા જગતને પ્રપંચ કહે છે, કારણ, ક્ષીતિ (પૃથ્વી) અપ તેજ, વાયુ અને ઓમ (આકાશ) આ પચ ભૂત મળવાથી જગત્ નિર્માણ થયું છે. આ પચભૂતોનું સ્વરૂપ શું છે ? ઘણા મનુષ્યો, પૃથ્વીનો અર્થ માટી (Earth) અપ (જળ) નો અર્થ (Water) તેજનો અર્થ અગ્નિ (Fire) વાયુનો અર્થ પવન (Air) અને ઓમ (આકાશ)નો અર્થ વાત શુન્યતા-પોકળ (Vacume) સમજે છે શાસ્ત્રમા કહેના એ પચભૂતોનો અર્થ એજ પ્રમાણે થતો હોય તો વિજ્ઞાન પ્રમાણે એ અર્થ બાજબી નથી ક્ષીતિ, અપ, તેજ વાયુ અને ઓમ એને પચમહાભૂત કહે છે એજ પચભૂત જગતના ઉપાદાન છે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનની સ્થાપનાથી જણાય છે કે એ પચમહાભૂતો માઇપણ મૂળ ભૂત (Element) નથી એમને યૌગિક પદાર્થો (Compound) કહે છે તેથી તે જગતના મુળ ઉપાદાન થઈ શકતા નથી વાસ્તવિક રીતે જોતા એ પચ મહાભૂતોના એ અર્થો થતા નથી ગર્ભોપનિષદમા લખ્યું છે કે કદંશુ-નકર (Solid) ને ક્ષીતિ, દ્રવ (Liquid) ને અપ-જળ ઉષ્ણ (Gaseous) ને તેજ કહે છે તત્ત્વ ચત્ત કઠિન સાક્ષિતિ ચદ્રવમ્ તદ્ આપ ચદ્ ઉષ્ણમ્ તત્ તેજ इत्यादि । गर्भोपनिषद् ।

સર્વને માહિતી છે કે પ્રચલિત વિજ્ઞાનાનુસાર વસ્તુ-મૅટર (Matter)ની ત્રણ અવસ્થા, કઠિન દ્રવ અને બાષ્પિય (વરાળ) Solid, Liquid અને Gaseous રૂપ થાય છે એજ પદાર્થની અન્યથા બદલાવાથી અવિદ્ય કઠિન કવચિદ્ દ્રવ, અને કવચિદ્ વરાળરૂપ આમાર કારણ કરે છે, જેમ જળ બરફની અવસ્થામા કઠિન (Solid) પ્રવાહરૂપે દ્રવ (Liquid), અને વરાળ (Steam) ની અવસ્થામા બાષ્પિય (Gaseous) થાય છે એજ પ્રમાણે ગદ્ય પદ્ય ત્રણ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે ઉચ્ચતાને લીધે એકજ પદાર્થની ત્રણ અવસ્થા થાય છે જળમાથી ઉચ્ચતા કાઢી લેવામા આવે તો તે પદાર્થ ઠંડી જઈને બરફ થઈ જાય છે અને જળમા ઉચ્ચતા પહોંચાડવામા આવે તો તે જળ વરાળનું રૂપ થાય છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે વરાળરૂપ પદાર્થમા ઉચ્ચતા અધિક નહોતી તેથીજ તેની સાધારણ અવસ્થા વરાળરૂપ [બાષ્પિય] થાય છે વિજ્ઞાન શાળાના મત્રાદ્વારા વૈજ્ઞાનિકો, હાઈડ્રોજન આસનું જળ બનાવી શકે છે, એની કિંમત એવી છે કે, હાઈડ્રોજનની ગરમી-ઉચ્ચતા-મત્રાદ્વારા એવી લેવામા આવે છે, તેથીજ આપણા આર્ય નારી આગ્રે આસનું નામ તેજ ગુપ્ત્યું છે એ પ્રમાણથી જાણી શકાય છે કે આપણા શાસ્ત્રના ક્ષીતિ અપ, તેજ આદિ પચ ભૂતો તે અગ્રેજ વિજ્ઞાન Solid Liquid અને Gaseous છે હવે રહ્યા માન જેજ પદાર્થ, વાયુ અને આમાશ એ બે શુ વસ્તુ છે તેનો વિચાર કરીયે

પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓ, ૧૮ પદાર્થની ત્રણ અવસ્થાજ-Solid, Liquid અને Gaseous જણતા હતા પરંતુ શોધ કરતાં ધીમે ધીમે તેમના જાણવામા આવ્યું કે Ether [ઇથર] નામનો એક પદાર્થ પણ છે પ્રથમ તો તેને તેઓ કવચના સિદ્ધ પદાર્થ-Hypo thetical Ether કહેતા હતા મરજી ધ્યરને કોઈ પદાર્થ ન જ નવાથી શોધનીનું આકાંક્ષુ આદિની મીમાંસા થઈ હોતી નકતી સર્વ પૃથ્વીથી ૮૨૦૦૦૦૦૦ માઈલ વેગે છે, ત્યારે તેની સ્થાપનાવડે સવની શેષની પૃથ્વી ઉપર આવે છે ૨ સમગ્ર પદાર્થો માના આધાર

મધ્યાકર્ણથી આકર્ષિત થાય છે. કેટલાક મધ્ય વર્તી-Medium, પદાર્થ વિના એ થવું અસંભવ છે. એજ કારણથી પ્રાથ્મિક વિજ્ઞાનિકો ધરતે માનવા લાગ્યા. અને ધીમે ધીમે ધરતી અસ્તિત્વ સંબંધી સંદેહ તેમના મનમાંથી નિકળી ગયો. પરંતુ ધરતી રૂપ સંબંધી તેમની સમાજોમાં સંકલ્પ વિકલ્પ થવા લાગ્યો. ધરતી વસ્તુતઃ એક જડ પદાર્થની અવસ્થા છે અને તેને આર્થે ક્રાપિ મુનીઓએ પવન-Air નામ આપ્યું છે એ પ્રથમ તેમના જાણવામાં આવ્યું નહીં. ૧૮૬૬ માં અમેરિકાનો એક મુખ્ય વિજ્ઞાનિક, ધરતે " મેટર " સ્વરૂપે સ્વિકારવા શરૂ નહોતો પરંતુ વિજ્ઞાન ચર્ચાની ઉત્પત્તિ થવા સાથે તેઓ ધીમે ધીમે સમજવા લાગ્યા કે કદિને, દ્રવ અને વરાળ એ ત્રણ વસ્તુ સિવાય જડ વસ્તુની એક ચોથી પણ અવસ્થા છે એજ અવસ્થા-રૂપ-નુ, નામ ધર છે. એનેજ આર્થે ક્રાપિઓ વાસુ કહે છે. તેજ કારણથી હોર્ડે કેલમીન તથા, બ્રીજ વિજ્ઞાનિકો હવે જડ વસ્તુની ચુર Ponderable અને અચુર Imponderable એમ બે પ્રકારની સ્થિતિ સ્વિકારવા લાગ્યા. કદિન, દ્રવ અને વરાળ એ ત્રણનું ચુરત્વ અથવા વજન-ભાર-Weight થાય છે, તેથી તેને ચુર અને " ધર " એ વસ્તુનું વજન યથ શકતું નથી તેથી તેને અચુર કહે છે. તેજ કારણથી પવન કાલ્પનિક પદાર્થ નથી. તે જડની ધર્મીક, સ્થિતિ Eatheric State છે.

ધરતીનું બધારણ Constitution સંબંધી, વિજ્ઞાનિક સમાજમાં હજુ સુધી ગ્રાધખોલ આવી રહી છે. પ્રથમ વિજ્ઞાનિકો ધરતે નિર્વિશેષ Homogeneous પદાર્થ સમજતા હતા. થોડા દિવસ ઉપર અમેરિકાના ફેશનડોન નામના એક વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીએ એવો મત આપ્યો હતો કે ધરતી નિર્વિશેષ પદાર્થ નથી પણ સવિશેષ પદાર્થ છે. તે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની સાથે ગઠિત થયેલું છે. ધરતી પણ સૂક્ષ્મ સ્થિતિતુ નામ તેણે ધરેરાત Eatheron રાખ્યું છે. ધરતી, તેજ ધરેરાતનો માત્ર વિકાર છે. અમારા ક્રાપિ મુનીઓ એજ ધરેરાતનું જોમ અર્થાત આકાશ કહેતા હતા.

હવે નિશ્ચય થયો કે જડ વસ્તુની ત્રણ સ્થિતિ નહીં પણ પાંચ સ્થિતિ છે. કદિન ક્ષીતિ, Solid, પ્રવાહ-જળી-Liquid-અપ-વરાળરૂપ Gaseous તેજ, ધરતી Eather વાયુ અને ધરેરાત Eatheron આકાશ.

પ્રાથ્મિક વિજ્ઞાન આટલે સુધી આવ્યું છે. એથી વિશેષ આગળ જવા પામ્યું નથી. પરંતુ આકાશ ઉપર પણ જડની બે સૂક્ષ્મ સ્થિતિ થાય છે. તંત્રની વાણમાં તેને અનુપાકક અને અસ્તિત્વ કહેવાય છે. સાંખ્યના ન્યાય શાસ્ત્રમાં એને અહકાર તત્વ અને મહત્ તત્વ કહ્યું છે. ક્ષીતિ આદિને તેઓ પચ તત્વ કહે છે. એટલે જડ વસ્તુની બધી મળીને સાત સ્થિતિ થાય છે. સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ સ્થિતિને તેઓ અનુક્રમે આદિ તત્વ, અનુપાકક તત્વ, આકાર તત્વ, વાયુ તત્વ, અગ્નિ તત્વ, જળ તત્વ, અને પૃથ્વી-ક્ષીતિતત્વ કહે છે. શાસ્ત્રોમાં સાધારણ રીતે પંચતત્વોનોજ ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે. તસ્માદ વા એતસ્માદ શાકાશ સમ્ભૂતઃ આકાશાય વાયુઃ વાયોરગ્નિઃ ઘર્મરોપઃ અદ્યુઃ પૃથ્વીઃ ।

પરંતુ કેટલાક સ્થળે આકાશ ઉપરનાં બે તત્વોનો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે. બાગવતમાં લખ્યું છે કેઃ અણ્ડકોષે વિરાજેત્સિન સન્તાવરણ સમુત્તે । મેરાજઃ પુરુષો મેગ્નો ચ ઇવ ધારણાધ્રવ ॥ આ પ્રાંદણુ વિરાટ પુરુષનું શરીર છે. અને તેનું આ અઘાપરૂપ શરીર મત્ત આવરણોથી ઘેરાયું છે. એ સાત આવરણો પ્રથમ કલાં છે તેજ છે.

વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની ઉન્નતિ થવા સાથે ઉપર કહેલા અહંકારતત્ત્વ અને મહત્ત્વ તત્ત્વ એ બે સુક્ષ્મ સ્થિતિઓ પણ સ્વિકારવામાં આવશે તો વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓની શોધમાં અપૂર્ણતા રહેશે નહીં ધરતીની ચાર સુક્ષ્મ સ્થિતિ થાય છે વિજ્ઞાન શાસ્ત્રે હજુ બેજ સ્થિતિનો પરિચય મેળવ્યો છે આપણા આર્યશ્રમિઓને ધરતી બે બીજી સ્થિતિનો અનુભવ થયો છે અગ્રેજ વિજ્ઞાનીઓ હજુ આપણા ધર્મ શાસ્ત્રોથી જેમ અધુરા છે તેજ પ્રમાણે વિજ્ઞાન શાસ્ત્રોથી પણ અધુરા છે ને તેઓ આપણાજ તત્ત્વોને માનતા શિખશે તોજ તેમનું અધુરાપણ જઈ સંપૂર્ણ પણે મળશે હિંદુ શાસ્ત્રોમાં જે તત્ત્વ અને જે શીલોસોરી સમાપ્ત છે તેવી બીજા કોઈ પણ શાસ્ત્રોમાં નથી એમાં સંદેહ નથી ઉદાહરણ તરીકે જુઓ કે આપણા શ્રમિ મુનીઓએ જે તત્ત્વો હજારો વર્ષ પૂર્વે શોધી કહાડ્યા છે તે અગ્રેજ શ્રમિઓ હજુ પણ શોધી શકતા નથી અને શોધતા પહેલાં કેટલા ચાલ્યા ગયા અને હજુ ચાલ્યા જશે તે તો હસ્તવર્જન જાણે !

આભાર સહિત સ્વિકાર.

પુસ્તકો.

૧ હજારત મહામદ માહેબજી જીવન ચરિત્ર-અલહિયાન-માસિક પત્રના માને-
 મુબં-૨-દુરગાદાસ-સાદર્થ માસિક પત્રના તત્રી, ભાવનગર-૩-૨મણુ અને તારા રા રા
 જીગલભાઈ મગળભાઈ પડ્યા ખલાત-૪-નિકુર નીતિ-૫-સાત ખુન-૬-પ્રેમ પંચોતરી
 ૭ ઉઠા હોથ ૮ મોજદીન મેહેતાબ ૯ મેઘાડખર [આ ૭ પુસ્તકો] રા રા કવિ
 શ્રી જીવરામ અજરામ જોર કમ્બ બે ૧૦ સ્ત્રી ગિતા-૧૧ સોમાજાલ મગળભાઈ સાહ
 જીવરાતી પચ અડવાડીક પત્રના તત્રી અમદાવાદ ૧૧-નિબુવન વિરહ રા રા પ્રયોગમ
 કદાનજી ગાધી લીજીનીવાશી તરફથી-૧૨-માધવી કમ્બ અથવા પ્રેમની પવિત્ર પરિસિમા
 રા રા નારાયણદાસ વિસનજી ચતુર્જી કકુર મુબં-૧૩ સોડીનો પાસો-૧૪ રા મગનલાલ
 કીમભાઈ દેશમિત્ર જોશીસ-મુરત-૧૫ ગનિસુદરી મેસર્સ જોન એમ ત્રીપાગીની કું ૦ મુબં
 ૧૫ વિધવા વિવાહ પિંડે પિયાગ રા રા વેલ જયરાકર લીલાધર અમદાવાદ-૧૬ વૈદિક નિત્ય
 કર્મ-અપિ વિદ્યાના તત્રી મુબં ૧૭ જૈન આત્મમ શ્રી સયાજી વિજયનું અધિપતિ વડોદરા

માસિકો અને વર્તમાનપત્રો.

બ્રાહ્મજી જામનગર, ધર્મ પ્રકાશ માગરોળ, શ્રી આર્યધર્મ સુધા મુબં આર્યધર્મ પ્રમદ
 મુબં વેસ્થ પત્રિમ અમદાવાદ કોરોનેસન એડવર્ટીઝમ અમદાવાદ, માનોતેજ અમદાવાદ
 રેન્ડ જોડ ૪ન્ડીયા અમદાવાદ પ્રજાજી અમદાવાદ વિગેરે

ઉપલા પુસ્તકો માસિક અને વર્તમાનપત્રો મળ્યાં છે જે ઉપકાર સહિત સ્વિકારવામાં આવે છે અભિમાય દ્વે પછીના વર્કોમાં પ્રદર થશે

એક કબર સાથે ઐતિહાસિક પ્રસંગ.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા-મુંબઈ.)

અહમદનગરથી જરા દૂર એક કબર છે. જે પ્રમાણે તાજમહેલ સફેદ આરસપાહાણુનો બાંધેલો છે તે પ્રમાણે આ કબરની લવ્ય બાંધણી નથી. આ કબર લાલ પથ્થરની નાની સરખી બાંધેલી છે અને અંદર કારીગરની થોડી કુશળતા પણ જણાઈ આવે છે. આ કબરની એવી ખુબી છે કે આંધેથી તે એકજ દીકામાં આવે છે પણ પાસે ગયાપછી બે દીકામાં આવે છે. આ કબર જોતાંજ એમ લાગણી થાય છે કે આમાં કંઈ ઐતિહાસિક રહસ્ય સમાયલું છે. ત્યાંના રહેવાશીઓ એ કબર વિષે નીચે પ્રમાણે ખબર આપે છે.

મરાઠા ધણા બળવાન થવા લાગ્યા છે એવું જોઈ ઔરંગઝેબ બાદશાહે ડોહી છોડી અહમદનગર વસાવ્યું અને પોતે ત્યાં રહેવા માંડ્યું (હજી પણ તેની એક નાની કબર એ નગરની પાસે દીકામાં આવે છે.)

ઔરંગઝેબ અને તેના પુત્ર બહાદુરશાહ વચ્ચે અણબનાવ થવાથી બહાદુરશાહ પોતાના બાપની ઊવણી છોડીને પોતાના સૈન્યસાથે મરાઠાને ઘણી ગયો. તેની સામું થવાને પુરુષ જોગવ સરદાર તથા રાજાઓ દિગ્મત કરતા નહોતા. ઉપદા તેને માન આપતા હતાં; પરંતુ ઔરંગઝેબની ખડીકથી તેને જઈ મળવાની કાંઈની દિગ્મત ચાલતી નહોતી. ફક્ત એક જલાલુ દીન નામનો જીવાન છોકરો તેનીસાથે ગયો હતો એ છોકરાનો મુંદર ચોહરો જોઈ સર્વે જણ તેને દિલખુશ એ નામથી બોલાવતા હતા. જે વેળાની આ વાત છે તે વખતે આ છોકરાનું વય પંદર વર્ષનું હતું. બહાદુરશાહની મોટી બેઝમની દાસી કલમાનો આ દિલખુશ, છોકરો થતો હતો અને બહાદુરશાહનો તેનાપર અત્યંત પ્રિય હતો.

જે રાત્રે બહાદુરશાહ બાદશાહની ઊવણી છોડી ચાલ્યો ગયો તે રાત્રે એક વાત બની, દિલખુશે બહાદુરશાહની સાથે જવાની અનુમતિ મેલવેલી હતી મધ્ય રાત્રીને સમયે ઊવણીને પાછલે દરવાજે એકઠા થઈ ધોડાપર રવાના થવાનો બદોખસ્ત કીધો હતો. દરવાજા ઉપરના પેદેરેગીરને લાંચ આપી વચ કરવાનું કામ દિલખુશે પોતાને માથે લીધું હતું. દિલખુશે બહાદુરશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વે કંઈ કીધું પરંતુ એ આજ્ઞા શીત્તવ્ય તેણે એક બીજી વાત કરી હતી. ઊવણીમાંથી બે જણાએ જવાનું કરાવ્યું હતું પણ દિલખુશે પેદેરેગીરને ત્રણ જણની વાત કરી હતી. આ ત્રીજા માણસ વિષે બહાદુરશાહને કંઈ પણ ખબર નહોતી. તેણે તો પેદેરેગીરને બે જ જણા વિષે કહ્યું હતું. આ ત્રીજા માણસ વિષે દિલખુશ ન્યારે વ્યવસ્થા કરવા ગયો ન્યારે પેદેરેગીર બોલ્યો, “એ નીચે ગખસ કાણ છે તેને વાખતે મુલતાને મને કંઈ કશું નથી.” દિલખુશે હમીને બોલ્યો, “ન્યારે એમ દોલ તો એ તને આ બીજા સો રૂપીઆ સેત્ત આપ્યા ? પહેલાં મુલતાનનો તે સખથી વિચાર નહોતો પણ હવે મુલતાનનો વિચાર થયો છે અને તે જણાવવાનેજ મને તારી પાસે મોકલ્યો છે.” પેદેરેગીર બોલ્યો, “તે,

મહેલ શોકાકુળ થઇ ઘડી ઘડી બાદશાહની પાસે આવતી અને "મારી રમેલા તથા જીમેલાને તેડાવો" એમ કહી રહતી હતી. તે વખતે બાદશાહને ધણું જ દુઃખ થતું હતું તેણે પોતાથી બન્યા તેટલા પ્રયત્ન કર્યા પણ કંઈ પતો લાગ્યો નહીં.

ત્રણ દિવસ પછી બાદશાહ બીજાના પરથી ઉભો થયો અને કંઈ પતો લાગ્યો કે નહીં તેની ચોકાશી કરવા લાગ્યો એટલામાં સેન્યના સીપાઇઓએ બે સ્ત્રીના મૃતક શરીર લાવીને દરવાજાની વચમાં મુક્યાં. બન્નેના હૃદયમાં કટાર ભોંકેલી હતી. બાદશાહની દ્રષ્ટી તેના ઉપર પડતાં જ તે નિશ્ચેત થઇ જમીન પર પડ્યો.

દિલખુશની જીમેલા ઉપર પ્રીતિ હતી. પરન્તુ રમેલા તથા જીમેલા બન્ને તેના પર પ્રીતિ કરતાં હતાં. દિલખુશ અને જીમેલા એક બીજા ઉપર પ્રીતિ કરે છે અને આશુક માથુકના સર્વ વિનોદ આવી રહ્યા છે તે જોઇ રમેલાને ધણું જ દુઃખ લાગતું હતું. પરન્તુ તે પોતાનું દુઃખ પોતાના હૃદયમાં જ રાખી કહી કોઇને કરેલી નહોતી.

દિલખુશે ડાવણી છોડવાની સર્વ દરકત પોતાની પ્રીય જીમેલાને કહી હતી. તારા વગર મારાથી જીવાશે નહીં. એમ પોતાના પ્રીયકરને જણાવી તેણી પણ તેની સાથે જવાને તૈયાર થઇ હતી. રમેલાએ છુપાઇને આ વાત સાંભળી હતી. તેણી હમેશાં દિલખુશ અને જીમેલા એકાંતમાં જે કંઈ બોલે તે છુપાઇને સાંભળતી અને તેઓ વચ્ચે નિષ્કપટ પ્રેમ જોઇ તેણીના અંતઃકરણમાં દેવતા અગ્નિ સળગ્યો હતો. કોઇ વખત પોતાની બેહેનનું મૃત કરવાનો વિચાર તેણીના મનમાં આવતો કોઇવાર પોતે આત્મહત કરી મરવાનો વિચાર કરતી આ પ્રેમી જોડાનો નાહાસી જવાનો સંકેત તેણીએ સાંભળ્યો હતો; જેથી તેણીને વિચાર થયો કે અહીંથી ગયા પછી એ બન્ને જણાં પ્રુથ સુખમેનમાં રહેશે અને મારે અતી દુઃખમાં મરવું પડશે. તેથી તેમની પર્ણવાંડેજ જાળીં એવો નિશ્ચય કરી તે નીકળી હતી.

બન્ને બેહેનો એકજ બીજાના ઉપર સુતી હતી, જેસરે જીમેલા નાશી જવાને ઉગ્ર અહાર ગઇ તે વખતે રમેલા પણ તેણીની પછવાડે છુપાવી છુપાવી નીકળી પડી હતી.

ડાવણી બહાર ગયા પછી જીમેલા એક આડ નીચે જઇ ઉભી રહી અને રમેલા તેણીની પછવાડે જઇ ઉભી રહી. બંનેના મનમાં પોતપોતાના વિચારો આવી રહ્યા હતા. થોડા વખત પછી રમેલા જીમેલાના શરીર ઉપર તુટી પડી એટલામાં આકાશમાં વીજળી ચમકી અને તેના અજવાળાથી એક બીજાને જાણપી શક્યાં. જીમેલા બેલી "રમેલા, તું અહીં કેમ આવી?" રમેલાએ હસીને પુછ્યું "ઠીક, ત્યારે તું અહીં કેમ આવી?" = બેહેન, તારી પામે હું શું કામ વાન છુપાવું? હું દિલખુશને મળવા ખાતર સર્વને છોડી અહીં આવી છું."

"તમારી બંનેની મુલાકાત થાય નહીં તેમ કરવા હું અહીં આવી છું."

"શું બોલી?"

રમેલા દેવથી બોલી "મારાથી એ સહન થતું નથી."

જીમેલાએ આશ્ચર્યથી પુછ્યું "બેહેન એમ કેમ?"

રમેલાએ દાંત તથા દોષ પીસીને કહ્યું "હું તારું મૃત કરીશ." એમ કહી તેણે પોતાના કપડાંમાંથી એક કટાર કાઢી પોતાની બેહેનની આવી વૃત્તિ જોઇ જીમેલાને ધણું જ આશ્ચર્ય થયું. તે બોલી "એ તું બોલે-છે શું? મારા ઉપરની તારી પ્રીતિ આને કેમ જતી રહી?"

રમેલા બોલી “ તારા ઉપર મારી પ્રીતિ છે તેથીજ તને હું દાર મારવાની છું; તને ‘માલમ નથી કે જોડ છોકરાં પૈકી એક મરવાથી ખીજનું પણ મોત આવે છે ? ” યોડીવાર નહીં પાછી બોલી “ જુમેલા તું સુખ મોગવે અને હું દુઃખમાં રહું એ તને સારું લાગશે કે ? ”

“ ત્યારે તું શું ખરેખરજ મને મારશે ? ”

“ તેમ વિચાર ન હોત તો અહીં શું કામ આવત ? ”

“ સારે તો ઉતાવળથી મને મારી નાંખ. કારણ દિલખુશ આવ્યા પછી તારાથી મને મારશે નહીં, તને દુ.ખી કરી હું સુખી થાઉં એવી મારી કિમિત્ પણ હજી નથી. ” આટલા શબ્દો તેણીના મુખમાંથી પૂરા નીકળ્યા નહીં એટલામાં તો રમેલાએ તેણીના હૃદયમાં કટાર ભોકી દીધી અને તે જમીનપર પડી પછી તેણીના મુખ ઉપર મુખન લાઇ પોતે પણ કટાર ખાઇ તેણીની બાજુમાં પડી. તે બંનેના મૃત શરિરો ગાંધ કરનારા સીપાઇઓને મળવાથી બાદશાહ સામ્રાજ્ય લાવી ચુક્યાં.

જે કબર વિશે અને લખવામાં આવ્યું છે તે આ જે બેહેનેની બાદશાહે બંધાવેલી વિચિત્ર કબર છે.

આ બેઉ કબરો ઉપર એક દફીર હમેશા ફુલની માળા મુકી જતો હતો. તેની તપાસ કરવાને બધાઓએ યતન કર્યો પણ તે કાઢીની દ્રષ્ટિએ પડ્યો નહીં. તે મધ્ય રાત્રે સ્વાં આવી ગમે સ્વાં જતો હતો.

વાંચનાર આ દફીર ખીજે કોઇ નહીં પણ ઉપર જણાવેલો દિલખુશજ હતો.

જવાહિરબાઈ.

ઇ. સ. ૧૬૩૫ માં, રાજા અંગના મૃત્યુ પછી તેમના ભાઈ, રાજા વિક્રમાદિત્ય મેવાડની માદોના અધિકારી થયા. રાજા સજે જે પ્રકારે વીરતા બતાવી અને પ્રજાનું પાલન કર્યું, રાજા વિક્રમાદિત્યે તેજ પ્રકારે વિપયાસકાપણું અને કાષરતા બતાવી હિદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પોતાના નામને સદાને અટ્ટે કલંકિત્ કર્યું છે. વિક્રમાદિત્યના એજ દુર્ગુણોએ રાજપૂત મોદાઓનો પ્રેમ ન્યુન કરાવ્યો. વિક્રમાદિત્યે અધારોહી સ્વારોને બદલે પાયદલ સેનામાં વિશેષ વૈધારો કર્યો હતો તેથી પશું રાજપૂત મોદાઓ અપ્રસન્ન હતા. કારણ કે રાજપૂતો પાયદલ સેનાને લગાડને લાયક ગણના નહોતા. રાજાજીને મોદાઓએ પોતાનો એ વિચાર જણાવ્યો હતો છતાં પણ તેમણે દરકાર કરી નહીં.

રાજપૂતોમાં પરસ્પર અબુખનાવ છે, પરસ્પર કુસપ છે અને તેથી ચિનોડ જનવાનો

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા-મુંબઈ.)

(૧૦)

શ્રી બદ્રિકેદારનાથ.

કૃષ્ણ ભૂમિમાં શ્રી કેદારનાથ છે અને વૈકુંઠ ભૂમિમાં બદ્રિનાથપણું વિરાજે છે. અનેક રૂપિ મુની પાંડવ અને રામકૃષ્ણાદિક ભગવાને ઉત્તરાયમને વિશે આ ઉત્તર ભૂમિમાં જન્મ તપશ્ચર્યા કરી છે. વળી સાક્ષાત શંકરની અને નારાયણની એ સેવ્ય ભૂમિ છે. એ ભૂમિભાવની મર્યાદા હરદ્વારથી માંડી નંદાદિ અને ગંધમાદન પર્વતની આગુખાગુનો પ્રદેશ છે જે આસારે ગાઉ ૧૨૦ લાંબો અને ૧૨ પહોળો છે. આ પુણ્ય અને પવિત્ર પ્રદેશમાં કોઇ કોઇ સ્થળે તપસ્વી યોગી, ઋષિ, મુની અને નૈષ્ઠિક નરો આ સંસારના અદ્ય સુખના અભાવે નિર્જન વનમાં પર્વતોના નિર્તબ્ધ અને કંદરાઓ સેવતા થકા બ્રહ્માનંદમાં નિમગ્ન થયલા નજરે પડે છે.

હરદ્વાર—શિવાલીક પહાડની તળેટીમાં, શાહારનપુર જિલ્લામાં, આવેલું છે. શાહારનપુરથી ૩૯ માઇલ દ્વારકર જંકશનથી ૧૨ માઇલ દૂર છે. કલકત્તાથી લખનૌ અને મુરાદાબાદને રસ્તે ૮૨ માઇલ થાય છે. હરદ્વાર રેલ્વે સ્ટેશનથી ગામ અરધો માઇલ દૂર છે. ભાકુતી ગાડીઓ તથા યોજ્જે ઉંચકનાર મજૂરો મલી શકે છે. ગામ તરફ જતાં સીધી સડકે કેટલી ધર્મશાળાઓ, સાધારણ મકાનો, પંડા લોકોના ઘરો, અને દેવ મંદિરો છે. હાલતું શહેર અને મથાપુરનું ભાંગી પડેલું ગામડું ગંગા નદીના જમણા કાંઠા ઉપર પાધડીપને છે. તટ ઉપર કેટલાંક દેહિધ્યમાન દેવો, મઠો, ધર્મશાળાઓ, ખાખી વીગેરે સાધુ લોકોના અખાડા, અને રાજાઓએ હરદ્વારના ચઢવ વખતે સગવડ સારૂ બધાવેલાં મેઠાં મેઠાં મકાનો છે. જોખની ઘોળે મળી શકે છે. હિંદુની વસ્તી વિશેષ જોવામાં આવે છે. સરકારી ઓફીસો ઇન્ડિયા, પોષ્ટ ઓફીસ અને તાર ઓફીસની સગવડ સારી છે. રસ્તા સીધા અને સ્વચ્છ છે. કુંભના પાકરપતિ વખતે અહીં યાત્રાળુઓને મોટો મેળો ભરાય છે. શહેરની આગુખાગુ ઉંચા પહાડોની હારો આવેલી છે. અનેક જનનાં રૂક્ષો અને વૈલીઓથી આનંદાદન થયેલી આ રમ્ય ભૂમિ ઇશ્વરની અદ્વૈતિક માયાનું સ્મરણ કરાવે છે. સમિપમાં ગંગાજનું નિર્ભજ જલ ધણું જ શિવળ અને ત્રિષ્ટ અતિ ગંભીરપણે વેગમાં રહે છે; જેનું પાન કરતાં મનને અને તનને તાપ નિરત્તિ પામે છે.

ગંગાજી ઉપર બાંધેલા ઘાટના અમુક ભાગને હરની પિંડી કહે છે. જહાકુંડમાં પિંડાન અપાય છે. શહેરમાં યવજનાથનું દેવળ પ્રસિદ્ધ છે. અત્રેનાં પંડા લોકો જવાહાપુર કરીને અહીંથી ત્રણ માઇલ ઉપર ગામ છે ત્યાં રહે છે તેઓ ગુમાસ્તા, રાખી યાત્રાળુઓને મુકિત પ્રયુક્તિથી પોતાને ગૌર તરીકે મનાવવાના પ્રયત્નમાં રાત દિવસ મચેલા જોવામાં આવે છે

રા. રા. દેવચંદ્ર રામચંદ્ર રાવળ જેઓ સરયાન વડવાણમાં રહે-યુ કારભારી હતા તેમજ પોતાનાં “ઉત્તર યાત્રા” નામના પુસ્તકમાંથી શ્રી બદ્રિકેદાર વગેરેની હયાત જનસમુદાયની જાણમાં લાવવા માટે મારા આ હથુપ્રવાસમાં સંક્ષિપ્તથી દેવા રજા આપી તેથી તેમને દુ ઉપકાર માનું છું.

કાનપુરનો કુવો અને ૧૮૫૭ના બળવાની એક યાદગીરી.

(લખનાર મી૦ અલારખા આદલાઈ-ઉમતાનિવાસી)

૪૦ સન ૧૮૫૭ના બળવાની એક વધુ યાદગીરી હાલ કાનપુરમાં છે જે જોઈ મનુષ્યનું હૃદય કમકમી ઉઠે છે, એ યાદગીરી તે એક કુવો છે, તે સાથે સખધ ધરાવતો ઇતિહાસ પ્રચલિત છે કે-

તા. ૪ થી જુન સને ૧૮૫૭ના રોજ ત્રણ દુનર સિપાઈઓએ કાનપુરમાં ત્રિદોહ મચાવ્યો, તે લોકો બડોઈર થઈ બાહરાવ પેશવાના દર. પુત્ર ધોડોપય ઉદે નાના સાહેબ સાથે મળી ગયા, તા. ૨૬ જુન સુધી ત્રણસે ગોરા સિપાઈઓ, બડોઈર, ત્રણ દુનર સિપાઈઓ અને નાના સાહેબની ફોજ સાથે લડતા રહ્યા, ૨૧ દિવસની લડાઈમાં ત્રણસો ગોરા સિપાઈઓમાંથી અઢીસો ગોરા માર્યા ગયા । ।

૨૬ મી જુનના નાના સાહેબે અંગ્રેજોને ઠલાહાવાદ મોકલાવી દેવાનું અમલ વચન આપ્યું અને બીજે દિવસે પ્રાત કાળમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકો સહીત સઘળા અંગ્રેજોને ગંગા ના સતિ-ચોરા નામના ઘાટ ઉપર પહોંચાડ્યા, અને સઘળા હોડીઓમાં સવાર થઈ ચુક્યા કે તુરંતજ “ બુગલ ” ધ્વની સભળાયો, તે જોઈ માછી મારો હોડીઓમાંથી કુદી પડ્યા । નાના સાહેબે “ બિજન ” બોલાવી કે તુરંતજ હોડીઓ ઉપર તોપોનો મારો શરૂ થયો, હોડીઓ ઉપરના ઓપરા સળગી ઉઠ્યા, જે વાયલ અને મિમાર હતા તે પણ બળી ભસ્મ થઈ ગયા કેટલાક સ્ત્રી પુરુષો ગંગામાં કુદી પડ્યા તે ઉપર પણ વિદ્રોહીઓએ પાણીમાં મારો ચાલુ કરી તમામ કામ પુરૂ કર્યું । । નાના સાહેબને આખરે દયા આવી, પંથેર જેવું હૃદય પીગળ્યું વજની છાતીવાળાએ શુદ્ધત્વ ધાગ્યું કર્યું । । અને સ્ત્રીઓને મારવાનો મનાઈ મૂક્યો । અને વાયલ થયેલી સ્ત્રીઓને કુબતા મચેની ૧૨૫ સ્ત્રીઓને બીબીમદન કિલ્લા સુધી પહોંચાડી દીધી । ।

ઉપરના બનાવ વખતે-સતીચોરાના ઘાટ ઉપરથી દુસ્મનો દુમલો કરે તે પહેલા એક હોડી સહીસલામત નીકળી જ્યાં પાગી હતી હોડી ઉપર જે માર થયા હતા તે લોકો કેટલાક સુધી હોડીને પાણીમાં તરાવતા આગળ વધ્યા પરંતુ કમનસીબે શિવરાજપુર પાસે જતા તો વિદ્રોહી-નાના સાહેબના લશ્કરે ઘેરી લીધા પગલું બહાદુર અંગ્રેજો હોડીમાંથી ૧૧ જાણી નીચે ઉતરી નાના સાહેબના લશ્કર સામે થયા અને આખરે તેમને નસાડ્યા । । ત્યાં સુધીમાં હોડી આગળ વધી, લડાઈમાં ઉતરેલા ૧૧ ગોરાઓમાંથી કેકત ચાગ માણસો બચ્યા તેમાં બે માણસો ગંગામાં વહેતા દોલતપુર પાસે પહોંચ્યા ત્યારે તેઓને જાતર કહાડ્યા, અને મુશરીમઉના રાજને ત્યાં બહોળાકા, ત્યાંના રાજાએ તેમની સરી મહેમાનગીરી કરી અને બંને કેલુને અંગ્રેજી હાથથી માર પહોંચતા કર્યા

જે હોડી આગળ નીકળી મઝ હતી તે આખરે આગળ જતા પકડાઈ અને તેમાંના ૮૦ માણસોને કેદ કરી નાના સાહેબ પાસે ગળ્યું કર્યો તેઓમાં જેટલા પુરૂષ હતા તે નાના સાહેબના હુકમથી ગોળીઓનું નિશાન કરી કતલ કર્યા અને સ્ત્રીઓ અને બાળકોને બીબી-મદ મોકલાવી દીધા. જ્યાં આગઉ ૧૨૫ સ્ત્રીઓ કેદ હતી

આ દારજુ સવાદ સાલળી અંગ્રેજ અ મલદારોનું લોહી ઉઠળી આવ્યુ અને જુલાઈ મહીનાની શરૂઆતમાં 'જનરલ' હિવલેકે કાનપુર ઉપર ચઢાઈ ફરી; અંગ્રેજ ચઢાઈતી ખજાર સાંભળતા દલારા નાના સાહેબે અંગ્રેજોની સ્ત્રીઓ અને બાળકોને કતલ કરવાનો હુકમ કર્યો, હુકમ થતાંજ તેઓ ઉપર ગોળી બહાર ચાલુ કર્યો, પરંતુ સ્ત્રી વધ-રૂપી ઘોર પાપથી બચવાને માટે તેમનાં નિશાન ખાલી પડ્યાં, તે જોઈ નાના સાહેબે જલ્દલાદીને બોલાવી છરા તથા તલવારોથી સર્વેને કતલ કરાવ્યાં ! ! મરણ પામેલી અને અધમુદ્ધ મરણ તથા બાળકોને એક કુવામાં ફેંદી દીધા આ કુવા ઉપર એક ઇમારત બાંધવામાં આવી છે કે જે હજુ સુધી, આ ખુનખાર બનાવની યાદ આપતી ઇમારત હયાત છે.

હલારા નાના સાહેબ તથા તાતીઆ ટોપી અને બીજા વિદ્રોહીઓને આવા કુકરો માટે જે સજા થઈ છે તે વાંચકોથી અજાણ હશે નહિજ.

કાનપુરના કુવામાં ૨૦૦ લાશેા નાખી હતી, કુવાપર જે ઇમારત છે તેની મધ્યના ભાગમાં એક મૂર્તી છે એ મૂર્તી સંજેમરમર પત્થરની છે. તેના બંને હાથ એક બીજાની ઉપર થઈ જાતી ઉપર રાખેલા છે અને મૂર્તી એવી રીતે બનાવેલી છે કે તે ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી કરગરતી હોય કે—

“ તુ કરે તેમાજ અમે રાજ છીએ ”

વળી સાંમેની મહેરામની ઉપર નીચે મુજબનો લેખ કાતરેલો છે —

There are they which came out of Great tribulation

કુવાનો, જે ઘેરાવે છે તે ઉપર દિવાલ-બીત-બનાવેલી છે આ દિવાલ. ઉપર નીચેનો લેખ કાતરેલો છે

Sacred to the perpetual memory of a Great Company of Christian people, chiefly women and children, who, near this spot were cruelly murdered by the followers of the rebel Nana Dhondu Pant, of Bithur, and cast, the dying with the dead, in to the well below, on the fifth day of July: MDCCCLII



સ્વચ્છ અને સસ્તું લુડિયો-ગ્રેવીંગ !

ચિત્રો છળીઓ, દેખાપો, તથા કોઈપણ ચિત્ર ઉપરથી પુસ્તકોમાં છાપવા માટે સ્વચ્છ હુક કટ બનાવવા હોય તો નીચેલે સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવાથી ક્ષીપ્રાયત ભાવે કરી આપવામાં આવશે.

માણેકલાલ કે. ભટ્ટ. એન્ડેવર .

૬. ભાટવાડા-ઉમરેક [ખેડા]

એક ઐતિહાસિક કથાનક.

વીર બાળા ચંદા.

(લખનાર--સા. રા. ઝો. ડી. રાધવજી ઠક્કર-કરાંચી)

With wishing and with fretting
The loom can not be bought
For all the prize is open
But only he can take it
Who says with Roman courage
"I'll find a way or make it"

Saxe.

હર! હર! અને અહા! અહાના ધ્વનિથી રણભૂમિ મળના કરી રહી છે. વીર નરોના રણમળના, કાપરોના પોકાર, અને ધાપલ ધમલાઓની ચીચીઆરીના પ્રતિધ્વનિથી સંગ્રામ ક્ષેત્ર વિશેષ ભયંકર દેખાય છે.

યુદ્ધ પ્રુથ્વ નેશમાં ચાલવા માંડ્યું. બંને પક્ષોના વીર નરો ચરણીયા થઇ લડવા લાગ્યા. બાણોથી આકાશ ઊવાઈ રહ્યું. પણ આ યુદ્ધ વધારે વાર રહ્યું નહિ.

પ્રથુ! તારી કળા અપરંપાર છે. એક પળમાં છ શું છું કરી શકે છે?

એક હસ્તીને તીરુ લાગ્યું તેવોજ તે જમીનપર પડ્યો. આ જોઇ રાજપુત વીરોએ નિરસાહ થઇ નાસવા માંડ્યું. અહા! આજે તેઓને સ્વપ્રતિજ્ઞાનું લાન રહ્યું નહિ. હસ્તીપરનો સ્વાર તરતજ ઉઠ્યો અને અત્યારેક થયો, રાજપુતોને નાસતા અટકાવવા તેણે ધણી પ્રયત્નો કર્યા પણ વ્યર્થ, આજે રાજપુતો કાપર થઇ નાસવા લાગ્યા. થોડાક રાજપુતો પાછા સમર ક્ષેત્ર તરફ વળ્યા, પરંતુ ધવનોના સખત હક્કા સામે ટકી શક્યા નહિ. અને તેઓ પણ નગર તરફ નાહા. સ્વાર પણ શોકમય હૃદયે નગરમાં દાખલ થયો. ધવનોએ તેમની પીઠ પકડી અને તેઓ પેટી ફેટલક નગરમાં પેઠા.

આ યુદ્ધ કેની વચ્ચે થયું તે બાણવાની વાંચક, તને ઉલકા થઇ દશે, તો તે પણ લખવામાં આવે છે.

૪. સ. ૭૧૨ માં મહંમદ કાસમ એક મહોટા તુર્ક સૈન્ય સાથે સિંધપર ચડી આવ્યો. આ સમયે સિંધમાં યદિર નામનો રાજકુલ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજપુતોએ પોતાની માતૃભુમિની રક્ષા કરવા માટે કેશરીયાં કર્યાં, અને પુર્ણ સૈંધ દહાવી લડ્યા. કિંતુ દેવમંડા પ્રબળ છે. ફુલાગ્યે તેઓને સંગ્રામ ક્ષેત્રમાંથી ન્દાસપુ પડ્યું. હસ્તીપરનો સ્વાર સિંધાધિપતિ યદિર હતો. યુદ્ધમાં શું બન્યું તે વાંચક બાણ છે તેથી વધારે લખવાની આવશ્યકતા નથી.

૨૭

આ સમયે રાજા કહિરના બગીચામાં તેની બે પુત્રીઓ પુષ્પ વીણી શ્રી કેલાસપતિ સંદરને માટે માળા બનાવતી હતી. તેમાંની જેણે કે જેની વચ્ચે વીસ વરસની હતી. તેણીનું નામ ચંદા હતું. ખરેખર એ નામ તેણીને યોગ્ય હતું. તેણીનું મુખ ચદ્રમા જેવું આલેખાર કારક, આંખ સુરેખ, નાક તલના કુલ જેવું નાનુક, દાંત તેજસ્વી, કાન શોભાપમાન, બોલવું મંજુલ ધ્વનિદિધી તે કોઈ બાળ બાલ્યારીનું ચિત્ર આકર્ષવાને સક્તિવાન હતી. કનિષ્ઠ જેવું નામ સરિતા હતું, તેણી પણ રૂપ અને લાવડયતામાં ચંદા જેવીજ હતી.

માળા લગભગ પૂર્ણ થવા આવી હતી. એટલામાં અચ્ચેના પગલાનો ધ્વનિ તેઓના કાનપટપર પડ્યો. આમતેમ જેવા લાગી પરંતુ કંઈ દ્રષ્ટિગોચર થયું નહિ. પુનઃ માળા બનાવવા માડી એટલામાંજ તેમને કોણએ પાછળથી આવી પકડી, અને સન્નિડ બાંધી દીધી તેઓ કંઈ પણ દિલચાલ કરે તે પહેલાં પકડનારા અવાજ થયા અને બંને બહેનોને જાગ્રત પલાયન થઈ ગયા.

આ સ્વારો કોણ અને ચંદા અને સરિતાને આમ બાંધી લઈ જવાનું કારણ શું ?

આ સ્વારો યવન કૌનિકો હતા. રજપુતો નાહા એટલે લુટને માટે તેઓ પણ નગરમાં દાખલ થયા હતા. તે પૈકિ બે આ બગીચામાં દાખલ થયા અને આવી અનુપમ સુંદરીઓને જોઈ તેઓનું હરણ કરી બગદાદના ખલીફ પાસે લઈ જવા ઇચ્છ્યું.

તેઓ તેમાં ફાળ્યા. થોડીવાર છાવણીમાં આવી લાગ્યા; અને સઘળા બીના કામીમને વીદિત કરી. કાસીમ ધણે પ્રુશી થયો અને ત્વરિત પત્યાસ સ્વારો સાથે તેમને બગદાદ તરફ મોકલ્યા.

બંને બહેનો કંઈપણ કરવા લાગી પણ બર્થ કુષ્ટ થવનાએ તે ગણકાર્યું નહિ. અંતે ક્ષત્રિય બાળાઓ માન્ય ધારણ કરી ગઈ. ક્ષત્રિય રકત તેઓની નસેનસ બાપી રહ્યું.

માર્ગમાં થકનો તો ગમે તે બક્ષ કરતા હતા, પરંતુ ક્ષત્રિય બાળાઓ ફક્ત ફળ અદાર કરીને રહેતી. આની રીતે બે માસ યુસાફરી કર્યા બાદ તેઓ બગદાદમાં આવ્યા. માર્ગમાં બંને બહેનોને કોણએ કિચિત પણ દુઃખ દીધું નહોતું.

આ સમયે બગદાદ આપણા દેશી ગામડા જેવું દેખાતું. પરંતુ વસ્તી સારી હતી અને શાન્ત્યમહલ સુખ્ય કમીને પ્રસિદ્ધ સ્થાન હતું.

બગદાદનો ખલીફ આ સુંદરીઓને જોઈ અતિ આનંદ પામ્યો. અને સત્કાર સહિત પોતાના મહાલયના એક વિશાળ દિવાનખાનામાં તેમને રહેવાની ગોઠવણ કરી આપી,

રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં ખલીફ દિવાનખાનામાં દર્શન થયેા દિવાનખાનામાં ચંદા એકલીજ બેગી હતી. સરિતા નિદ્રામાં હતી ચંદા આ યવન સરદારનું રાક્ષસી મુખ જોઈ પ્રથમ તો ધુલ પછુ ધૈર્ય રાખી લલિતજત થઈ. હોય એવો લાવ દેખાડ્યો. ખલીફતે તેણીની મુખાવૃત્તિ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. વારંવાર તેણીને ચરણથી તે મસ્તક પર્યંત ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો, થોડીવાર મૌન રહી તે બોલ્યો “ સુંદરી તમારો દીવધૂ તમારા તરફ જોઈ રહ્યો છે. તેને તમે ઉતર કેમ નથી દેના ? પ્રીયે તમારો પ્રેમ એટલોજ કે.” ચંદા લલિતજત થઈ બોલી ચાલ્યા જાઓ.

“ આમ કેમ બોલો છો વ્હાલી ! ”

“ હું પતીત થઇ છું માર સતીત્વ નષ્ટ થયું છે ”

“ પતીત ? તમને પતીત કગાર કોણ ? ”

“ તમારો કાસીમ ”

“ શું એ સત્ય છે ? ”

“ ત્યારે શું અસત્ય ? ”

“ હાય, કાસીમ તું નીચ છે તું કુષ્ટ છે હાય, પાપી તેં આવી રત્ન સમાન નારીનું શીયળત્રત ભગ કીધું પણુ ધૈર્ય ધર ”

“ પ્રિયે કાસીમ નીચ છે હું એ વૈર કદી છુટીસ નહિ તું ધૈર્ય ધર, શીકર ના કર એ કાસીમનો હું થોડાજ દિવસમા અત આણીશ કાલે સવારેજ એક સો સ્વારો મોકલી એનું શિરચ્છેદ કરાવીશ અને એક માસમાં એનું મસ્તિક તારા ચરણમા હાજર કરીશ ”

ખલીફ ત્યાથી વિદાય થયો અને મેહેલ તરફ ચાલ્યો કાસીમનું પાપ અને અદાની પ્રતિભા તેના મનમાં વૃદ્ધ કરવા લાગ્યા

અદા પોતાની યુક્તિમાં ફાવી તેથી ખુશી થઇ અને એક શુદ્ધ સતી કાત્રીય બાળા યવનના મહેલમાં નિદ્રાવસ થઇ

પ્રા કાળે ખલીફ સભા બોલાવી અને સ્થિતિ એક સો સ્વારો સીધા દેશ તરફ મોકલ્યા આ ખુશ ખબર આપવા તે અદાના દિવાનખાનામાં આવ્યો અને સઘળી હકીકત વિદિત કરી અદા મનમાં હરખાઇ તેથી ખલીફ પણુ પુર્ણ આનંદ પામ્યો અને બોલ્યો “ પ્રીયા આપની ઇચ્છાનુસાર વર્તવામાં મેં બાકી રાખ્યું નથી એથી તમે જાણી શક્યા હશે કે મારો તમારા પ્રતિ કેટલો પ્રેમ છે ? ” એમ કહી તે તેણીના પવિત્ર શરીરને અડકવા જતો હતો પણુ અદાએ તેને તેમ કરતા અટકાવ્યો અને નમ્ર સ્વરે બોલી, ‘ હાલ ચાલ્યા જાઓ, બપોરે કાસીમનું મસ્તિક ધડથી જુદું થાય ત્યારે આવજો, ’

“ ખારી, આટલો સમય મારાથી આપના વિયોગે કેમ રહેવાશે ? ”

“ ત્યારે હું કેમ જાણું કે તમે તેનો દેહાન્ત કરવા સો સ્વારો મોકલ્યા છે ? ” યવનો પણા હાથાજાજ હોય છે તેઓ સત્ય પ્રેમ સમજતા નથી ”

“ ખારી ! હું તૈવો નથી મારા હૃદયમાં સત્ય પ્રેમનોજ નિવાસ છે ”

“ ત્યારે આટલા દિવસ પણુ ધૈર્ય ધરો ”

“ ખારી તારો વિશ્વાસ મારી તરફ દ્રઢ કરવા હું તે માન્ય રાખીશ અને કાસીમનું મૌર લખતેજ હવે અહીં પ્રવેશ કરીશ ”

(૩)

ખલીફના સ્વારો આવી પહોંચ્યા કાસીમે સીધામાં ત્રાસ વરતાવી મુક્યો હતો રાજપુતો પણુ છુપી તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા મુસલમાનો પ્રતિદિન વધારેને વધારે કુર બનતા ગયા

કાસીમાં આ સ્વારોના આવાગમન વિષે કંઈ સમજી શક્યો નહિ પરંતુ તેઓ ધન લેવા આવ્યા હશે એવી કલ્પના તેણે કરી અને તેમનો સારો સત્કાર કર્યો.

તેઓ એક જુદો તંત્ર મારી રહ્યા હતા. રાત્રિના સંમથે તે પૈકી પાંચ કાસીમને મળવા ગયા. કંઈપણ દિવસાલ વગર તે પૈકી એક કાસીમના મસ્તિકમાં તલવારનો ધા કર્યો એક તેનું મુખ પકડ્યું કે કંઈ અવાજ થાય નહિ. આ કાર્ય પુર્ણ થતાં કાસીમનું શીર ઉપાડી પાંચે જણાએ રાત્રિએ જ બગદાદ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

સૂર્યોદય થતાં આ બનાવની ખબર સધળા યવન સૈનિકોને થઈ અને અતી શોક કરવા લાગ્યા. તેઓએ માન સહિત તેના શબને દફનાવ્યું. પ્રથમ તો તેઓ સમજી શક્યા નહિ. પણ પાછળથી તેઓએ જાણ્યું કે એ ખુન પેલા સૌ સ્વારોએ જ કર્યું હતું.

ત્વરિત તેઓ પૈકી કેટલાક પેલા સ્વારોની પીઠ પકડી બગદાદ તરફ ચાલ્યા. બાકીના વીર રાજપુતોની રક્ત તૃપિત તખવારોના ભોગ થઈ પડ્યા.

ઝહિર પુન એકવાર સ્વનત્ર થયો. રાજપુતોએ પોતાની માતૃ ભુમિની લગ્ન રાખી. પુનઃ વિજય ધ્વજ ફરકાવી અને યવનોથી મુક્ત થયા. કાસીમનું ખુન શાથી થયું તે રાત્રી ઝહિર સમજી શક્યો નહિ, પણ તેણે એટલી કલ્પના કરી કે ચંદ્રએ એમાં કંઈપણ ભાગ ભજવ્યો હતો.

“પાપી તારી નીચ વૃત્તિથી તેં સર્વ યુગ્માવ્યુહો, તું કંઈ કરી શકવાનો નથી. તું કંઈ પણ કરે તે પહેલાં હું આ કટારથી દેહાન્ત કરીશ, માનવ જુમીને માટે મરીશ, અને તારું પાપી કલ્પ પચાતાપથી ભરીશ.”

“હાય પાપીની, તેં તો હદ કરી. થોડીવાર માન રહ્યો. પુનઃ જોડ્યો. બસ મરદ કહી હીમત હારે નહી. આદિ રાખ કે તારી ભગિનીને પકડીશ. મારા પુત્ર સાથે પરજીવીશ અને તેથી પણ સતોષ પામીશ.”

“પાપી તું હવામાં કિલ્લા બાંધે છે પણ પવનથી તેઓ ક્યારના નાશ પામ્યા છે. મારી બેન સ્વર્ગમાં છે. તેને તો મેં મારી પહેલાંજ મોકલી દીધી છે.”

આ રાખદો સાંભળી ખલીદ મુર્છિત થઈ જુમીપર પડ્યો. ચંદ્રએ આ તકનો લાભ લઈ તેણે જીવન કરવા ધાર્યું પણ તેણીએ વિચાર કર્યો કે પાપીને આટલી સજા બસ છે, રાજપુતો સ્વતંત્ર થયા હશે. બસ હવે મારું જીવન નીરવું છે. એમ કહી પોતાના હાથમાંની કટાર પોતાના પેટમાં જોડી દીધી. અને અદ્ય કાળમાં આ અસાર સસારનો આગ કરી સ્વર્ગવાસીની યજ્ઞ.

ધન્ય છે ! આ વીરબાળાને કે જેણે પોતાના સતિત્વનું રક્ષણ કરવા અને પોતાના દેશને પરતંત્રતામાંથી મુક્ત કરવા પોતાનું શીર અર્પણ કર્યું.

અઘાપિ તેણીનું નામ સિંધ ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરોએ કોતરાયેલું રહ્યું છે.

ધન્ય છે ! આર્થોવૃત્તની પવિત્ર બાળાઓને કે જેમના નામ સમગ્ર જુમંડળમાં ગવાઈ રહ્યાં છે. હિંદુ સ્ત્રીઓએ જે પ્રકારે સાહસ કરી, વિરતા બતાવી સતિત્વની રક્ષા કરી છે, પૃથ્વીના ખીળ કોઈ ઇતિહાસમાંથી આવાં દ્રષ્ટાંતો લાગ્યેજ મળી શકશે ! વીર નારીઓ ! હિંદુ બાલિકાઓ ! સતિત્વ રક્ષા અને પવિત્રપણું એજ તમારા જીવનનો ઉદ્દેશ છે ! સતિત્વની રક્ષા કરો ! અને પતિવ્રતપણાથી જીવનકાવડને દૃઢિત્વમાન કરો !

દેશદ્રોહી મીરબાઈ !

(૨)

તેને મદને દેશદ્રોહની વાર્તા શું કરવા સંભળાવી ? એ કરતાં તો તે મદને મહારા વડિલો રક્તપિત્તના વિકારથી દુષિત થયેલા દત્તા એવું કહ્યું હોત તો પણ કંઈ જોડું લાગત નહીં ! મારણકે રક્તપિત્તનો દોષ આપણાપચારથી દુર થઈ જકે છે, તેમણે દુષિત થયેલું રક્ત મહારી નાદીઓમાં પ્રવેશ્યું હોત તો હું હકિમોના આપપવડે સુખ્ય કરાવી શકત ! પરંતુ તે તો મહારા બલિબાહ-પૂર્વજોને દેશદ્રોહી, નિમકદરાગ ક્રતા એવું બતાવ્યું. હવે તેને માટે હું

હું આપણે કરું ? આ રક્તપિત્તનો વિકાર કેવી રીતે જશે ? મારા પિતા, દાદા, વડિયો, રક્તપિત્તથી મરત દના એવું કહ્યું હોત તો ધણું માઝ થાત, કારણ આ દત્તભાગ્ય દિદુરતાનના પૃથ ભાગકેપર યકત એકજ કુટુંબ દુષિત થાત પશુ ત્હેં મિરગફરની વાત કહીને અમારું સપણું કુટુંબ દુષિત કરી નાખ્યું ! રક્તપિત્તનો દોષ આનુવંશિક હોત તો પણ તે આટલાં વરસ ટકી શકત નહીં પરંતુ મિરગફરના રક્તકુળે તો આજે બસો વર્ષ થવા છતાં અમારી પુઠ છોડી નહીં ! અને એકાદ બહારાક્ષમ પ્રમાણે એ દોષ, લગ્નપણ કુટલાં વર્ષ અમારી પુઠ છેડશે નહીં તે પણ સમજાતું નથી ! મિરગફરના મદા રોગનું દહે શું આપણે ! દિદુસ્તાન દેશના ભાવિ ઇતિહાસમાં અમે મુસલમાન લોકો એકાદ દેશદિનનું મહત્કાર્ય કરીશું ત્યારે અમારા દેશદ્રોહનું કલંક ધોવાઈ જશે. અમે 'તેવો પ્રયત્ન કરીશું' પરંતુ મિત્ર, સાં સુધી તું પુન મિરગફરનું નામ મારી પાસે ઉચ્ચારીશ નહીં ! નવિન યનારા પુત્રનાં માતા પિતા ! તમે તમારા દહે યનારા પુત્રનું નામ, કદી પણ, મિરગફર રાખશો નહીં !

વળી અત્યારસુધી જેમના પુત્રનું નામ મિરગફર રાખ્યું હોય તે પણ સત્વર બદલી નાંખજો ! એવું નામ આપણામા લેખ્યે નહીં મિત્ર ! મ્હેં ત્હારો શો અપરાધ કર્યો હતો કે તેં મ્હને આવી ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરનારી વાત કહી સભળાવી ! વિના કારણ આવું અદિત કરવામાટે ત્હને હું શત્રુ કહીને કેમ બોલાવું નહીં ! તેનો જ હું વિચાર કરું છું. પરંતુ ત્હારી એ હકિકત શું ખરી છે અને મિરગફર એ શું મુસલમાન જ હતો ? તમારા વિશ્વાસપાત્રકી હિદુ મધ્યે મિરગફર કોઈનું નામ પાડતું નથી ? તે મુસલમાન હતો અને તેણે જ આ દેશ-દ્રોહનું અધમ ફૂલ કાઢ્યું એવું કયાં લખ્યું છે ? ઇતિહાસોમા જ કે ? હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમા જ ? હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમા શું બીજું કાઈ લખ્યું નથી ? મ્હને જણાય છે કે હિંદુસ્તાનના બધા ઇતિહાસ આના દેશદ્રોહીઓની વાતોથી જ ભરેલો હશે ! અમારા મુસલમાનોના ગળ્યનો જ ઇતિહાસ મેં વાંચ્યો છે તેમા અમારા કુરપણાની વાત તો કવચિદ જ જણાય છે ! પરંતુ અમારા દેશદ્રોહની અને નિમકહરામપણાની વાતો તો જણાવી જ નથી. 'કલાધવ, હેરિટગસ, વિગેરે જેવા અપાપભિરે લોકોએ આ દેશમા આવી નામને સ્વદેશદ્રોહનો દૃષ્ટ રોગ લાગુ પાડ્યો હશે. એમ હોવાથી જ બ્રિટિશ ઇન્ડિયાના ઇતિહાસમા બધા ત્યા આપણા હિંદુસ્તાનના લોકોના દેશદ્રોહના ઉદાહરણો જણાઈ આવે છે એવો ઇતિહાસ વાચવા કરતા ન વાંચેલો જ સારો ! જેને પોતાનું મન શાંત રાખવું હોય તેણે તો તે ઇતિહાસ કદી પણ વાંચવો નહીં !

મુસલમાન મિત્રનું ઉપર પ્રમાણેનું બોલવું સામળી શાન ચિતે, હિદુ મિત્રે કહ્યું મિત્ર ! એ વાત કહેવા છતાં પણ હું ત્હારો મિત્ર જ છું. તું અને હું તો શું પણ હિંદુસ્તાનના સર્વ જાતિના સર્વ મનુષ્યો ! આપણે એક બીજાના મિત્ર જ છીએ ઇસ્તીફાએ જ આપણને એક બીજાના મિત્ર મનાવ્યા છે ! પાછલા દેશદ્રોહમાટે જે મનને, આટલો અનુતાપ લાગે છે તેમનું તે પાતક ધોવાઈ જ મર્યું છે એવું જ તું સમજ. આપણે દહે પછી ધર્મ પ્રત્યે નદ ભાવ રાખવો એટલે આપણા હિંદુસ્તાન દેશને ખાત્રી પૂરક, તે સત્વર ઉન્નતિના દિવસો સતાવશે

આદરસાથે લેવું જોઈએ. પરંતુ અભ્યાસીઓની સંખ્યા એટલી જાંધી અધિક છે કે તેમના પ્રાતઃરમરણીય, ન્યાયી મુસલમાન બાદશાહોનાં નામ જાણે બૂધાવી જ દીધાં છે. અસ્તુ ! હવે આ બીજા પત્રોને પણ વાંચવા જોઈએ.

એ સાંભળતાં નરેન્દ્રસિંહે બીજો પત્ર હાથમાં લઈ વાંચ્યો અને પોતાના મત્રી તથા બીજા મિત્રોને પણ આપ્યો. આ પત્ર મીરજાદે લખ્યો હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે :

“જનાબ મહારાજ સાહેબ બહાદુર,

“અરજ એ છે કે હોંડ સાહેબ મમલક મદારે અને આપને જે સરતો નહીં થઈ છે તે મને કશુંય મંજુર છે. હું આપનો અનિશ્ચય આભારી છું કારણકે હોંડ સાહેબ, મદારા જેવા એક કમનદીય માણસને સારો ઓખો આપવા ચાહે છે. ઇ-સાદ અદલાહતાલા, અગર તે પાક પરવરનીગારના દરબારમાં મદારી પ્રાર્થના કશુંય થઈ તો, ખુદ જાણે છે કે હું આપનો દુશ્મનો તાબેદાર થઈ રહીશ. હું કશુંસત આપુ છું કે મુબેદારીની સનદ મેળવનાં જ, આપની તથા આપના મિત્રોની જે જમીનદારીઓ, તે જુલમીઓએ, ગેરકાયદે, જમ કરી છે તે પગર દીસે પાછી આપી દઈશ ”

“આહ ! એ નાલાયકનો આટલો બધો જુલમ ! શું ભરતખડમાથી આજે હિંદુઓનું નામ તદ્દન નાશ પામ્યું ! પ્રભો ! પ્રભો ! તમે સર્વ શક્તિમાન છો ! મુસલમાનોના ચઢેલા મદને ઉતારવાની સત્તા ત્હારા હાથમા છે ! ત્હાર વળ અપર બેદનીય છે ! ત્હારા અસ્રો અન્યાસ કરતા વિશેષ બળવાન છે ! કૃપા કર ! અને એ પાપીઓનો મદ ઉતારવાનું સામર્થ્ય આપ !” એટલું બોલી તેણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખ્યો થોડીવાર પૃથ્વી રહામું જોઇ રહ્યો પછી તે બોલ્યો, ઠીક છે ! ન્યારે તેના પત્રનો યોગ્ય ઉત્તર આપુ તોજ ન્યારે નામ નરેન્દ્ર ! મદનમોહન પણ એ પત્ર સાલળી યુસ્સે ભરાયો હતો તેણે કહ્યું : આહ ! શું ? ત્હારા અત કરણમા જે અગ્નિ લાકડી રહ્યો છે એટલો બધો પ્રચડ છે કે જાણે તે અગ્નિથી એ પાપીને જીવતા જ ભસ્મ કરી દઉં ”

માધવસિંહ શાન્ત સ્વભાવનો હતો તેણે પોતાના કોંધને મનમાને મનમાન થકો પાડ્યો હતો નરેન્દ્રસિંહ અને મદનમોહનને ઘણી રીતે સમજાવ્યા તો પણ નરેન્દ્રે પોતાનો યુસ્સો ખાલી કરવા એક ટુકો પત્ર સિરાજ ઉપર લખ્યો ‘ સિરાજુદ્દૌલા.

“મહારાજાઓએ કહ્યું છે તે સત્ય છે કે, ‘ વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ ॥ ન્યારે મનુષ્યનો નિનાશ થવાનો સમય આવે છે સારે તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાયછે ન્યારે તું અંજો સાથે વૈર કરી, પોતાની મેજે જ વિનષ્ટ થવા રહાયછે તો એવી સ્થિતિમા ત્હારા ઉપર, ત્હારા પત્ર ઉપર, અને ત્હારા પત્ર ઉપર, અને ત્હારા અહ કાર ઉપર ફવળ યુદ્ધને શાન્ત પડે છું ત્હારા સામ્રાજ્યે કે ત્હારા આટલા બધા અહ કરને લીધે તું કૃતરાને મોતે મૃત્યુ પાગશે, અને ત્હારી બેગમે બળશોમા ટકે ટકે વેચાતી ફરશે ”

એ પત્ર મોકલાવી દીધો હતો સારપછી પાંચમોપત્ર કાશીથી નરેન્દ્રના પુરોહિતે લખ્યો હતો તે નીચે પ્રમાણે

‘સ્વસ્તિ શ્રી ચિરાયુષ્માન, સકેતગુણગણાલકૃત, મહારાજાશ્રી નરેન્દ્રસિંહવર્મ મહારાજેડુ કોટિય શુભાશિષ્યા રાજય શન્તુતરામ—વિશેષ આપના પિતાશ્રીની વારિરીક સ્થિતિ, ધણા દિવસથી બગડી છે, કશીના સઘળા સમર્થ વૈદ્યોએ એક પ્રકારનો ઉત્તર, આપી દીધો છે તેથી જેમ અને તેમ સત્વરે આહી પધારનું ”

આ પત્ર વાચતાજ સર્વેના ચિત્ત અકિત થયા એક તરફ સિરાજુદ્દૌલાનો અત્યાચાર, બીજી તરફ પિતાની અન્તિમ અવસ્થા ! અને તરફ સકટ ! ધણા વખત મુઠ્ઠી સઘળાએ નિચાં ઘેરો અને, રાજ્ય અને લવચસતાની રક્ષાનો ભાર માધવસિંહ તથા મદનમોહનને માથે નાખી નરેન્દ્રસિંહે કાશી તરફ જવા પ્રયાણ કર્યું

અકરણુ ૭ મું.

અરાક્ષિત તિપ્પતિ દેવરાક્ષિત, સુરક્ષિત દેવહત વિનરુપતિ ।

વિરેન્દ્ર સાથે કુસુમને તેના ઘર મુઠ્ઠી પહોંચાડવા પછી, વિરેન્દ્ર અને કુસુમ વચ્ચે શુ શુ વાર્તા મધ તેનો આપણે વિચાર કર્યોજ નહીં ! વિરેન્દ્રે કમળાદેવીને કેવી સ્થિતિમાં

જોઈ તે પણ આપણે કશું નહીં તેથી અવસ્થા અને અપરાધી છીએ પરંતુ, શું કરવું? કમળા-
દેવીની સ્થિતિનો ચિંતાર આપવા અમને અઘણિયત્વ તો યોગ્ય સમયજન મળ્યો નહોતો. અસ્તુ,
તે હકીકત સાંભળો.

ઘણા દિવસ પછી કુસુમ સાથે વિરેન્દ્રને જોઈ, ચમ્પા ઘણી ખુશ થઈ. અને તેમ ચુકું
રનાભાવિક હવું. કારણકે તેણે કુસુમને બાસ્થાવસ્થાથી લાડમાં ઉછેરી હતી અને એક પૂત્ર
કરતાં પણ વધારે પ્રેમ કરતી હતી. ચમ્પાએ દ્વાર ઉઘાડતાં જ વિરેન્દ્રને જોયો, તેજ ક્ષણે તે
અત્યંત હર્ષ પામી અને બોલી:

“અહો! આપ પધાર્યા! ઘણા હર્ષની વાત થઈ! ચોભો! હું માછીને તમારું આવવું
નિવેદન કરે છું.”

તેણે એક સાદી પાથરી વીરેન્દ્રને બેસાડ્યો અને કમળાદેવી પાસે જઈ હસતે મહેરે
શુભ સમાચાર કહ્યા. કુસુમ પણ તેની પાછળ પાછળ ગઈ.

ચમ્પાએ જઈ કમળાદેવીને વીરેન્દ્રના આવવાના સમાચાર કહ્યા તેજ ક્ષણે કમળાદેવીએ
જેરથી ચીસ પાડી પૃથિવઉપર ઢળી પડી. તેને મુર્છા થઈ! એ જોઈ ચમ્પા અને કુસુમ પણ
જેરથી રડી પડ્યાં! વીરેન્દ્ર દોડતો તે તરફ ગયો. વીરેન્દ્રે જોયું કે એક ઝોરડીમાં તુટેલા
ખાટલાપર, મેલી, ફાટેલી ગોદડી ઉપર કમળાદેવી બેઠાસ પડી છે, તેના પેટઉપર માથું મુકી
ચમ્પા અને કુસુમ રડે છે! ઝોરડીનાં એક જાખલામાં દીવાનો ઝાખો પ્રકાશ પડે છે. એ
ચાર જુનાં ધસાધસાં વાસણો અને એક ધસાધલી જુની સાવરણી ખુણામાં પડી છે.

દરિદ્રતાનું આવું ભયાનક બીપણ દ્રશ્ય જોઈ વીરેન્દ્રનું હૃદય કમ્પવા લાગ્યું. તેનું શરિર
પણ ધરધરવા લાગ્યું. ઘણી મેહેનતે ચમ્પા અને કુસુમને રડતાં બનાં રાખી કમળાદેવીની
પાસેથી વેગળાં મેસાડ્યાં. કમળાદેવીના મુખઉપર જળનો છટકાવ કરી તેને જાગૃત કરી.

વીરેન્દ્ર એકાએક અદ્રશ્ય થઈ જવાથી કમળાદેવી મડવાડે બિજાને પડી હતી. ત્યારથીજ
તે વ્યાધીગ્રસ્ત થઈ હતી. તેજ વીરેન્દ્ર આજે એકાએક આવવાથી ખુશ થઈ એકદમ ચીસ
પાડી ઉઠી. અને તેથીજ તે બેભાન થઈ હતી. જ્યારે તેને મુખિ આવી ત્યારે વીરેન્દ્રે તેના
ચરણ સ્પર્શ કરી પ્રણામ કર્યાં. કમળાએ બેઠાં થવાને ઘણા યત્ન કર્યો પણ બેઠાં થઈ શકાયું
નહીં. વીરેન્દ્રે પણ તેને બેઠાં થતાં અટકાવી કશું આપની પ્રકૃતિ કેવી છે?

કમળાનાં નેત્રમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, તે બોલી: બેઠા, મ્હારી પ્રકૃતિ તમે જુવોજ
છો અહા! ખાટલા દિવસ સુધી તમારી અનાયિની માતાનો લાજ કરી અતર્ધાન થયા હતા
બેઠા! જ્ઞેને તમે “માતા” કહી બેલાવતા હતા તેની દરિદ્રી અવસ્થા માટે જરા પણ દયા ન
આવી! બેઠા, વીરેન્દ્ર! બેઠા લાડ બતાવવા તમને આ ચબ્બે હું કહેતી નથી પરંતુ હૃદયનો
ઉદ્વેગ આવા ચબ્બે બેલાવે છે! હશે. જે થયું તે ખરૂં. તમે યોગ્ય સમયેજ આવી પહોંચ્યા
છો હજુ મ્હને ભાન છે, હું શ્રમિત ચિન્ત નથી હું બધું સમજું છું. પરંતુ હવે મ્હારી
જીવનીની છેલ્લી ઘટિકા છે. આવા સમયે તમારું આવાગમન મ્હને અતિ હર્ષ ઉપભવે છે.
તમને જોવાથી જે પ્રબળ લાવના હતી તે સિદ્ધ થઈ, મારું જીવન માત્ર તમારા દર્શન માટે
અવલગાઈ રહ્યું હવું, તે કાર્ય સિધ્ધ થયું. હવે કોઈ વસ્તુની અપેક્ષા નથી જીવનમાં જે
વસ્તુ પ્રીય હોય તે મજેથી અનહદ આનંદ માય છે. તમેજ મને પ્રીય હતા. તે વસ્તુ મને

મળી ગઇ. હવે હું સુખેથી મૃત્યુ ધામમાં આવી જઇશ. મને મરવાનું કાંઈ દુઃખ નથી. કુસુમને માટે ચિન્તા હતી. તે ચિન્તા પણ, તમારા આવવાથી ઓછી થઇ તમે જાણો. અને તમારી “કુસુમ” જાણે. પણ બેટા—

હવે તેમાંથી વિશેષ બોલાવું નહીં. નિર્બલતાને લીધે તેનું મળું રૂંધાઇ ગયું. તેને દમ થતી આવ્યો. તેના શબ્દોએ વીરેન્દ્રના હૃદયમાં ઉચલ પાચલ કરી મુકી. તેણે પ્રણી મુથીખતે બાલીકા પર હાથ મુકી ઉતર દીધું.

“માતા ! મ્હારો અપરાધ ક્ષમા કરો. મ્હારી સદૃજ બેદરકારીને લીધે આપને આટલું બંધું કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું. એ પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્તથી મ્હને નેકેમાં પણ સ્થાન મળવું કઠિન છે માતા ! મ્હારી વિપતિની હકીકત શું કહું ? એને લીધેજ મ્હારે આપની આસા વિના ચાલ્યા જવું પડ્યું તથા આપની આરા માંગવાનો પણ સમય ન મળ્યો. હું દુભાંગી છું. મને આપની સેવા શુભ્રુષા કરવાનો પણ સમય ન મળ્યો ક્ષમા કરો ! માતાએ યુગ્તને અપરાધ ક્ષમા કરવો જોઇએ !

કમળાદેવીએ ધીમે ધીમે કહ્યું. બેટા ! એવાં શબ્દો બોલો નહીં. તમે સદા પ્રસન્ન રહો, ભક્તી દેવી અને સમ્પત્તિ દેવી તમારી રક્ષા કરો, કુબેર ભંડારી તમારા ઉપર તુલ્યમાન થાઓ, બાબદેવી તમારા તરફ હાથ કરે અને દીનપર દીન તમને અતુલ સુખ મળે ! મ્હારી ઝેરી વાંચના છે ! પરમ કષ્ટાનિધી, શેષ શયનકારી ભગવાન પાસે હું એજ પ્રાર્થના કરું છું ! તમારું સુખ જોઇને મ્હારો આત્મા, જ્યાં હશે ત્યાં, પ્રસન્ન રહેશે વીરેન્દ્ર ! તમે મ્હારી સેવા કરવામાં કાંઈ વૂઠી કરી નથી. પરંતુ મ્હારે બાબદેવ એવું છે કે અનેક રીતે મ્હને દુઃખ દીધું ! તમને કષ્ટ થશે એવું જો કું જાણતી હોત તો તમને મ્હારા દુઃખની વાત કહેતજ નહીં હાથર હાથ ! જે થયું તે ખરું ! મ્હને એટલુંજ કહો કે તમને કંઈ વિપત્તિએ થેલાં હતાં ?

એટલું બોલી તે બધું થઇ ગઇ તેનું મળું બધું થયું. પણ તેનાં જોડાનું જળ રોડાનું નહીં. તે તો વિશેષકે બહાર પડવા લાગ્યા. વીરેન્દ્રે તેના આંસુ લુછ્યાં તેણે કહ્યું.

“માતા ! નવાળ સિરાજઉલ્લા મ્હારા પ્રાણનો શત્રુ થઇ બેઠો છે ! જો તેનો લાગ આવે તો મ્હને કાચોને કાચો ખાઇ જાય. કેટલાંક ગુપ્ત કારણોથી હું “પરેડ ઇન્ડિયા” કંપનીના ગવર્નરનો ગુપ્ત અનુચર થઇ અહીં રહ્યો હતો. અને નવાળ સાહેબનાં કૃષ્ટ કર્મોના સમાચાર ગવર્નર સાહેબને પહોંચાડતો હતો. તે દિવસે મેં કુલોની માળા વેચતા કુસુમને જોઇ દત્તી. અને અહીં આવી તમારાં દર્શન કર્યાં હતાં. હું મણીજ ગુપ્ત રીતે અહીં રહેતો હતો પરંતુ મ્હારા એક મિત્રશ્રી શત્રુએ નવાળને મ્હારી બધી હકીકત જાણી દીધી. તે પાપી મિત્રને તેના કર્તવ્ય કર્મનું જાણ તો મળી મુક્યું છે. અને તે બધું મ્હને જાણ્યું છે. મ્હારી ખબર નવાળને થતાં તેને શું જોઇયે ? તેણે મ્હને પ્રત્યેક રીતે ફસાવવાનો યત્ન કર્યો. પરંતુ માતા ! જેને રામ રાખે તેને કાણ આર છે ? આપના ચરણના આશીર્વાદથી એ બાબતની ખબર મને મુસલમાન કૃષ્ણ બૃષણ મહાત્મા શીરબદ્ધથી મળી. ખબર મળતાજ તેણે મ્હને એવો લાગ બનાવ્યો કે જેથી હું એકાએક અદાથી ન્દાસી ગયો. તમારી સેવા કરવાનું કાર્ય નેજા મિત્ર-

રૂપી શત્રુને સોંપી ગયો હતો. તે કૃતધ્ન વિશ્વાસઘાતખીને નારાયણ ભગવાન દેડ આપશે તેની કૃતધ્નતાનો બદલો પણ તેજ પ્રભુ આપશે તે માટેની એ સઘળી જોડવણી કરી દીધી છે તે પાપીને બદલો મળશે તેજ વખતે હું તિને કહીશ કે હું ચાકવ. મિત્ર થઈને તે જ અપકૃત્ય કર્યું તે કૃતધ્નતાનો વિશ્વાસઘાતકતાનો અને મિત્ર દ્રોહનો આ મદલો છે! પરમેશ્વર હમેશા પાપીઓને એવોજ દંડ આપે છે! !

“ માતા! મ્હારા દુર્ભાગ્યની કથા ક્યાં સુધી કહું? અહીંથી ગયા પછી મ્હને ધગમા પણ સુખ મળ્યું નથી અહીં નરાખનો અસાચાર, ખીજી તરફ કશીમા પિતાની અન્તિમ દશાના સમાચાર મળ્યા તેથી ત્યાં ગો. કાશીમા પિતાનો વૈકુંઠ નિવાસ થયો. એ દુખ એટલું અત્યંત હતું કે તે મ્હારા મન ચિત્તવા ખીજી કોઈ જાણતુંજ નથી હુંજ પત્યશત્રુ કાળજી કરી સહન કરી શક્યો.”

વીરેન્દ્રના નેત્રોમા ચોષાર આસુ વહેવા લાગ્યા કનુમ અને ચમ્પાના નેત્રોમાંથી પણ આસુની નદી વહેવા લાગી. કમળા દેવીની પણ એવી અવસ્થા હતી કે તે અમારી મુદ્દ લે ખાનિધી લખાઈ શકાતી નથી થોડીવાર પછી પુન વીરેન્દ્રે કહ્યું

“ માતા! પિતાનો શોક કેવો દુઃખજનક છે તે માત્ર પુત્રોજ જાણે છે. જેણે જે વિ પત્ની ભોગવી હોય છે તેનેજ તેના દુઃખનું રહસ્ય જણાય છે એ સમયે પુરોહિતજીએ મ્હને ધણું ધૈર્ય આપ્યું અને પિતાનું શ્રાદ્ધ આદિ કર્મ કરી મ્હારા ચિત્તને શાંત કરવા માટે શ્રી જ્ઞાનનની યાત્રા આપ્યો ગયો લગભગ બે માસ થયા એટલામા ત્યાજ મીરજાદરનો એક પત્ર મળ્યો તે મળતા તરતજ ત્યાંથી હું નિકળી આવ્યો તે પત્રમા એક બપોર સમાચાર લખ્યા હતા હુષ્ટ, બ્યભિચારી સિરાજુદોલા મ્હારી બહેનનું દગ્ધ કરી ગયો હતો આ સમાચાર માલળી હું થરથર કંપવા લાગ્યો પરંતુ આગળ વાચતા જણાવું કે મ્હારા મિત્ર મદનમોહને મ્હારી બહેનનો દગ્ધ કર્યો હતો અને તે બિચારી નિરાધારના ધર્મ અને સતિત્વની, ધણી વીરતાથી રક્ષા કરી હતી તે નરાધમ, નરપિશાચ્ય, હુષ્ટ મુસલમાન નવામ! પ્રભો! તેને ગૌરવ નહીં કરતા પણ ભયકર દુષ્ક્રમા નાખ્યો! માતા! હું તરતજ જઈ બહેનને મળ્યો અને અનેક પ્રયત્નો કરી તમને દંતને આપ્યો આપને મળનાથી મ્હને ધણો સંતાપ થયો પરંતુ તમને આ અન્યાયામાં જોઈ હું ધણો દુઃખી થાઉ છું.”

એક તો કમળાદેવી માનસિક અને તારિક વ્યાધિથી મૃત્યુ નિકટ પહોંચી હતી તે હિપરાન વિરેન્દ્રની હખત સંભળવાથી એટલી દુઃખી થઈ કે જેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. વિરેન્દ્રની હકીકત મળી તેને પોતાને વીતેલી સઘળી ઘટનાઓ યાદ આવી જ્યો તેની વર્તમાન દશાએ વિનાય ભયકરરૂપ ધગ્યું કર્યું તે સમયે ખીજા ઝોરમમા કુસુમ, માતાને માટે મોઢાં ઝાપક તયાર કરતી હતી અને ચમ્પા ધરના કામ ધધામા લાગી હતી વીરેન્દ્રની હકીકત સાંભળવાથી કમળાદેવી ધણી ગલરાવા લાગી દુઃખનો ભાગ તેની છાત્રીને, મળાને અને સ્વાસ્થ્યને દબાવવા લાગ્યો નેત્રોમા વિકાર જણાવા લાગ્યા વીરેન્દ્રે તરતજ ચમ્પા અને કુસુમ ને બોલાવ્યા. સઘળા કમળાદેવીની આસપાસ વિટવાઈ વચ્ચા કમળાદેવીને સહજ ચેતન્ય આ વતા કુસુમનો હાથ ઝાલી વીરેન્દ્રના હાથમા આપ્યો અને તુરંતે સમ્મે કહ્યું

“ એ—ટા—વીરેન્દ્ર! આ—જ—કુસુ—મ—નો—હાથ—તારારા—હા—થમા—આ—પી નિશ્ચિત—થઈ—હું—રજા—ઉછું.”

એટલા શબ્દો તેનાં મુખમાંથી બળાત્કારે નિકળ્યા. 'શ્વાસનું જોર વધતું ગયું'. પેટ અને જાતીનો ભાગ ઉછળવા લાગ્યો. વીરેન્દ્રના હૃદયમાં ગભરાટ વધવા લાગ્યો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે કમળાદેવી હવે થોડા સમયની પ્રાહુણી છે. કુસુમ, ચમ્પા અને વીરેન્દ્રના નેત્રોમાંથી ચો-પાર આંસુ વહેવાં લાગ્યાં. વીરેન્દ્ર ચાલી હતો. તેણે પોતાના મનને ધૈર્ય આપ્યું અને શાન્ત પડ્યો. તેણે કમળાદેવીના મુખ સ્કામું જોયું. તેનામાં ચૈતન્ય હતું. હજી તેના નેત્રોમાં બીપણુ દેવશર જોયો નહીં. કમળાદેવીએ પણ તેના તરફ નજર ફેરવી વીરેન્દ્રે ચમ્પા અને કુસુમને બીજા ઓરડામાં જવા કહ્યું. તે બન્નેનાં જવા પછી વીરેન્દ્રે પોતાની સધળી શુદ્ધ વાત કમળાદેવીને કહી તે સાંભળી કમળાદેવી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ તેના મુખ ઉપર આનંદમયી સ્વર્ગિય જ્યોતિની જાળા ફિક્કા કરવા લાગી. તેણે ધીમેથી વીરેન્દ્રને આશીર્વાદ દીધો. અને નેત્રો બંધ કરી, ઉર્ધ્વ શ્વાસ ખેંચવાનું આરંભ કર્યું. એ જોઈ વીરેન્દ્રે ચમ્પા અને કુસુમને તેની પાસે બેસાડી, તેની સંભાળ રાખવાનું કહી પોતે એક કુશળ વૈદ્યને બોલાવવા ગયો.

રાત્રિના બાર વાગી ગયા હતા. મધ્ય રાત્રિનો સમય હોવાથી સહેરમાં આ સમયે સુનકાર જવાઈ ગયો હતો. બગ્ગરમાં લાગ્યેજ કોઈ દુકાન ઉઠાડી જણાતી હતી. અર્ધા કલાકમાં વીરેન્દ્ર વૈદ્યને તેડી લાગ્યો. તેણે આવી કમળાદેવીની નાડી તપાસી. મુશ્કેલીપાદમાં ચન્દ્રશેખર એક પ્રસિદ્ધ વૈદ્ય હતા. તેમના આપઘો પ્રખ્યાતી પામેલા હતા. આ સમયે કમળાદેવીની નાડી તેમના જ હાથમાં હતી સવળા પ્રકારે ચીકિત્સા કરી વૈદ્યારો કહ્યું, મહાશય ! શા માટે બર્ધ અમં કરો છો ! હવે એમાં કંઈ રહ્યું નથી. નાહક વૈદ્યોમાં પૈસા બગાડશો નહીં " ચન્દ્રશેખર શીના પૈસા લીધા વીનાજ આઘ્યા ગયા કમળાદેવીએ નેત્રો ઉઠાડી ખાટલા ઉપરથી નીચે ઉતારવા ઇસારત કરી. વીરેન્દ્રે કંઈ જાતી રાખી ચમ્પાની મદદ લઈ કમળાદેવીને એક દર્બના આસન ઉપર સુવાડી.

કમળાદેવીનાં નેત્રોનો રંગ, તેજ બદલાઈ ગયા નેત્રોમાં શીકાસ દેખાવા લાગી. શ્વાસ પણ ધીમે ધીમે ઓછો થઈ પ્રકટ જાતીનો ઉપલો લાગ ધડકવા લાગ્યો. ડોકનો અને નાકનો ભાગ ઉચો થવા લાગ્યો. હોઠ ઉપર કળાસ જણાવા લાગી અને પગની નસોમાં વેહેતું લોહી બધ થયું. ચૈતન્ય ધીમે ધીમે ઓછું થતું જાણી ચમ્પા અને કુસુમે, કમળાદેવીના મુખમાં તુલસી-ફલ, મુવર્ણ, ગંગોદક, અને ચર્ણામૃત ટુકડું ચમ્પા, કુસુમ અને વીરેન્દ્રનાં નેત્રોમાં આંસુ આંખમાં તોપણ દ્રઢતા ધારણ કરી કમળાદેવીના કાનમાં હરિનામ સલાજાવવાનું શરૂ કર્યું. થોડા સમયમાં કમળાદેવી, ચમ્પા, કુસુમ તથા વીરેન્દ્રના સ્કામું દ્રષ્ટિ સંખીનેજ સતિ લોકમાં પ્રવાણ કરી ગઈ. માત્ર તેનું ચ્યુળ સંગીર, પચાતત્ત્વોમાં મેળવી દેવા મારે કાષ્ટના કટકા ધમાલું પડી રહ્યું.

આ સમયે વીરેન્દ્ર, ચમ્પા અને કુસુમના હૃદયમાં કેવો આઘાત થયો હતો, તથા તેમણે કેવા શબ્દોમાં વિલાપ કર્યો હતો તેનો જોને અનુભવ હોય છે તેજ જાણી શકે છે. વીરેન્દ્રે પણ જેવું હૃદય કરી, ચમ્પા અને કુસુમને ધૈર્ય આપ્યું. એટલામાં વીરેન્દ્રના પીસ પચીસ નોકરો બેઝાઆ આગળ આવી ઉભા. સધળાએ મળી કમળાદેવીના મુખને લઈ રમસાન તરફ પ્રવાણ કર્યું. રમસાનજામિમાં જઈ અત્યંત અનુપાત સદિન વીરેન્દ્રે કમળાદેવીને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

કમળાદેવી ચાલી ગઈ ! હવે આ સન્મારમાં કુસુમનું કોણું તેને ધૈર્ય આપવાને માત્ર

એકજ વીરેન્દ્ર ! ચમ્પા તથા કુસુમને પોતાના સ્થાનકે લઈ ગયો. અનેક પ્રયત્ને તે બંનેને શાન્ત પાડવા લાગ્યો. તેમના અંતઃકરણમાંથી શોકની છાયા ઝાંછી કરવા જુદાં જુદાં દ્રષ્ટાંતો આપવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તે બંનેના અંતઃકરણમાંથી શોકની લાગણી ઝાંછી થવા લાગી. તોપણ જોને માત્રપ્રેમ કહે છે અથવા માતાનો નૈસર્ગિક પ્રેમ કહે છે. તે અંતઃકરણના સાત પડદામાંથી કદીપણ જઈ શકતો નથી. તે તો સમયે સમયે ઉભરાઈ નેત્રોઉપર આવી આંસુ રૂપે બહાર પડે છે. એજ માતાના પ્રેમની ખુબી ! સસારના બીજા ચલિત પ્રેમ કરતાં માતાનો મિઠા, મધૂર અને નિર્મેળ પ્રેમ, સરલ હૃદય બાલકોના અંતઃકરણમાંથી કદીપણ નિકળી શકતો નથી.

જે દિવસે વીરેન્દ્ર, ચમ્પા તથા કુસુમને પોતાના મકાનઉપર લઈ ગયો તેજ દિવસે નવાબ સિરાજુદ્દૌલાએ કેટલાંક માણસો મોકલી કુસુમને પકડવાની બંદોબસ્ત કર્યો હતો. પરંતુ તે કમબખ્તોને ખાલી હાથે જવું પડ્યું હતું. જે માણસે હાથીને મારી પેલી મધુર બાલિકાને બચાવી હતી તે માણસને નવાબ સારી રીતે ઝોળખતો હતો. તેમજ તે બાલિકા સાથે તે માણસનો શું સંબંધ હતો તેની પણ ખબર મેળવી હતી. વળી તે છોકરી તથા તે માણસ ક્યાં ક્યાં રહે છે તેની પણ ખબર મેળવી હતી. તેથીજ તેણે આજે કુસુમને પકડવાની ગોડવણ કરી હતી. પરંતુ વીરેન્દ્રને આ વાતની ખબર થઈ મઠ હતી. તેથીજ તેણે કુસુમને પોતાના મકાન ઉપર લાવી રાખી હતી.

વીરેન્દ્ર કમળાદેવી માટે જે મિષ્ટ વસ્તુ તથા કુલ, ફળાદિ લાગ્યો હતો તે એમની એમ પડી રહી અને કમળાદેવી આ અસાર સંસારનો સામ કરી ચાલી ગઈ ! કમળાદેવીના દુઃખને લીધે ચમ્પાનો બ્યાધિ અદરશ થઈ ગયો. અથવા તો તે બિચારી ઉપર દયા કરી નહાસી ગયો હતો.

મકરણ ૮ મું.

સ્વન સમાગચ્છતિ કાન્ચનન ॥

સુખ હમેશાં બદલાતોજ રહે છે. સમયના બદલાવા સાથે મનુષ્યોનાં સુખ, દુઃખોનું પણ પરિવર્તન થાય છે. સુખ કે દુઃખ હમેશાં મનુષ્યોને ભોગવવું પડતું નથી. પરમાત્માએ નિશ્ચય કરેલા સમય સુધી સુખ કિંવા દુઃખ અવસ્થા ભોગવવું પડે છે. સુખ ભોગવનાર મનુષ્ય આનંદમાની, દુઃખી મનુષ્યો તરફ અહંકારની દૃષ્ટિથી જોઈ નહીં અથવાતો દુઃખીને વધારે દુઃખી કરવાની ઇચ્છા કરવી નહીં. કારણ કે તેને મળેલા સુખનું પરિવર્તન થવાની તૈયારી થાય છેજ. અને દુઃખી મનુષ્યને આવેલા દુઃખમાંથી મુક્ત કરી સુખનો સમય બતાવવાની પણ તૈયારી થાય છેજ. જેમ એક નાટ્ય બ્રમિ ઉપર એક પાદો પડી તેના આગળ કેટલાંક પાત્રો આવી પોતાનો પાર્ટ બજાવી જાય છે અને થોડા સમયમાં તે પાદો ઉમટાઈ જઈ બીજા પડદા પડી બીજા પાત્રો પોતાનો પાર્ટ બજાવી જાય છે તેજ પ્રમાણે સુખના સમયે આનંદ, હાસ્ય, વૈભવ, વિલાસ, એ બધાં પાત્રો ખુબી ખુશાલીનો પાર્ટ બજાવે છે. પરંતુ તેની પાછળ બીજાં પાત્રો - ગ્રામ્યા છે અને હવે પછી કેવાં પાત્રો આવી ઠેરવે પાર્ટ

મરિત્તુ વન.

પુસ્તક ૩.

સુખર્ષ આગસ્ટ ૧૯૦૫.

અંક ૧૧.

અંગાલીઓને સ્વદેશ પ્રેમ ! આપણું કર્તવ્ય !

True patriots we, for, be it understood,
We left our country for our country's good.

૧

અંગાલીના બે વિભાગ કરવાથી અંગાલીઓ ખરેખરા ઉદ્દેશ્ય ગયા છે ! લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબે તેમને ખરેખરા નારાજ કર્યા છે ! પરંતુ અહીં જેતાં લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબને નારાજ થવું પડ્યું છે ! જ્ઞાનીઓ કહે છે કે જે હુલસે મનુષ્યોને નારાજ કરે છે તેને પોતાને નારાજ થવું પડે છે ! આ વાક્ય સત્ય હતું છે. અકસ્માત લૉર્ડ કર્ઝન અને લૉર્ડ કીચનરની ખટપટ ભગતાં લૉર્ડ કર્ઝન બહા-દુરને આ દેશની ત્રીશ કરોડ પ્રજા ઉપરની જહાગીરી છોડી શોકબંધક સુખસુદાઓ ઉજ્જવિંક તરફનો રસ્તો લેવા પડ્યો છે ! લૉર્ડ કર્ઝન સાહેબે આ દેશમાં આવી સરકારનું જેટલું ભણું કર્યું અને ભણું વાંચ્યું તેનો બહલો “અંત કરણની વેદના” શીવાય બીજો કોઈ પણ રીતે મળ્યો નથીજ, એ બહલો કંઈ જેવો તેવો હુખકર નથી ! એ બહલો તેમને જીવન પર્યંત વેદના કરશે કારણ કે તેઓ આ દેશને નિરાશ કરી, કરોડો માણસોની હાય ! હાય ! ના પોટલા બાંધી વિલાયત તરફ જાય છે ! જગતમાં જન્મ પામી ભલે કે છુટે નામે મનુષ્યો પ્રખ્યાત થાય છે. લૉર્ડ કર્ઝન પણ તેમાંની જે એક નામના સાથે લઈ જાય છે, તેનાથી પૃથિવની કોઈપણ પ્રજા ભાગ્યેજ અબાણ હશે. પરંતુ તત્ત્વદ્રષ્ટિથી જેતા આપણે કર્ઝન સાહેબને માટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવો જોઈએ કારણ કે તેઓના જહાગીરી અમલમાં આપણે એક જુદાજ પ્રકારની રાજ્યદારી ભગતિમા આવ્યા છીએ તેમના * * કૃત્યોથી આપણે સારી પેઠે જાણીતા થયા છીએ. સરકાર માળાપની આપણા ઉપર કેટલી કૃપાદ્રષ્ટિ છે તે પણ “સમજતા” થયા છીએ અને વિલાયતી માલ વાપરવાથી આ દેશને અત્યંત નુકસાન ખમવું પડે છે. એવું અંગાલી અને દક્ષિણી પ્રજા જાણી ગઈ છે તેમ આપણે પણ જાણવા પાડ્યા છીએ, જે આવા વાઈમરોયો, ગવર્નરો અને કલેક્ટરો, હમેશાં આ દેશમાં આવ્યા કરે, પ્રજાની દાદ ફરિયાદ સાંભળે નહીં, અને પોતાની મરજી સુખજનો રાજકારવાર ચલાવ્યા કરે તો તેથી આ દેશની પ્રજાને સારી પેઠે ખબર પડે કે આપણને જે જોઈએ છીએ તે

મળતું નથી, અને ત્યારેજ આપણા કામ ઉઠડે કે હિંદુસ્તાન દેશની ઉન્નતિ કરવા માટે કામને આત્મ સુતક લાગતું નથી ! અને ત્યારેજ આપણા દેશનું કિત શેમાં છે ? આપણે આપણું સુધારી લેવું ? આપણું શું બગડ્યું છે ? કેટલે દરમિયાન બગડ્યું છે ? કેટલું બગડ્યું છે ? અને તેને સુધારવાને માટે શું કરવું ? તેનો પણ વિચાર કરવાનું બુની આવે !

હોડ કરજન સાહેબે બંગાલના બે જિલાગ પાડવાની યોજના ન્યારથી બહાર પાડી ત્યારથી બંગાલીઓ-ઉચ્ચ કેળવણી પામેલા સભ્યો, બગીરદારો, બેરીસ્ટરો, વકીલો, મોટા મોટા વ્યાપારીઓ, સંખ્યદારી બાબતોમાં સરકારનેજ તન, મનથી મદદ કરનાર ગ્રહસ્થો અને પ્રભુ આગેવાનો સરકારને પ્રોટેસ્ટ કરતા હતા. વિનતી કરતા હતા અને છેવટે આજ્ઞવના કરી સાફ ના પાડતા હતા. પરંતુ જ્યાં હોડ કરજન બુહાદુરની જાડાંગીરી સત્તાનો અમલ ત્યાં પછી પ્રોટેસ્ટનાં ચીથરા સ્ક્રામ્બલ થી કાલાકાલા કરનાર બંગાલીઓને કંઈ દાદ મળી નહીં. ત્યારે તેમણે કશે કિશોમાં દ્રષ્ટિ ફેરવી પોતાના બચાવ માટે વિચાર ક્યો. હોડ કરજનની મોરલી ઉપર નૃત્ય કરનાર સરકારે પણ વિચાર્યું નહીં કે, સાહેબ, હજાર બંગાલીઓનો પ્રોટેસ્ટ નિરાશાના રૂપમાં પાછો ફેરવવાનું શું પરિણામ આવશે ? બંગાલીઓને સંજ્ઞાસ્થિત સ્ક્રામ્બલ કંઈ પણ પગલું ભરે તો સરકારે હોડ કરજન તેમના સ્ક્રામ્બલ તથા રજા હોડ ! ત્યારેજ તેમણે પુખ્ત વિચાર કરી વિલાયતી માલ નહીં વાપરવો દ્રઢ નિશ્ચય ક્યો. કારણ કે એટલુંજ માત્ર તેમના કાર્યમાં હતું. કલકત્તા અને તેની આસપાસના શહેરોમાં સલાહ, કસોટી, થયા કે વિલાયતી માલ વાપરવો નહીં. આ સમયે બંગાલીઓના અત કરણમાં એક જાતનો સંકટપ કમ્પ થયો એ કમ્પનો આવકો આખા હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં વ્યાપી રહ્યો છે હિંદુસ્તાનના રહેવાશીઓના અંત કરણમાં દ્રઢતાથી એવી લાગણી થઈ આવી છે કે વિલાયતી ચતુર વ્યાપારીઓ આ દેશમાં પોતાનો માલ વેચી કોડો રૂપિયા ઘસડી જાય છે. તેને બદલે જે જે વસ્તુઓ આપણને આપે છે તે નિર્માણ છે. આ દેશમાં પ્રત્યેક વસ્તુ બની શકે છે. તો શા માટે અમારા કારીગરોને બુજે મારવા ? શા માટે અમારું દેશી સાધન ઉત્તેજન ન આપવું ? શા માટે અમારા લોહીના ટીપા જેવા પેસાને વિલાયતી બેદરકાર વ્યાપારીઓને આપી દેવા ? શા માટે અમીર મહા મેહેનતે મેળવેલું બેદરકાર વ્યાપારીઓને આપી દેવા ? શા માટે અમારા હિંદુસ્તાન-દેશના ગદિબધન અમારા દેશમાં ન રહેવા દેવું ? શા માટે અમારા હિંદુસ્તાન-દેશના ગદિબધન કારિગરોના બાળકોને બુજે ટળવળવા દેવા ? અને શા માટે બેદરકાર વ્યાપારીઓને પડતા ન સુકવા ? ભલે અમારા દેશના કારીગરો ગમે તેવી વસ્તુઓ જાનાવે, તે પણ અમે તો અમારી દેશીકારીગીરીનેજ ઉત્તેજન આપીશું અમારે અચકિત, સપ્રાધાર, અને સુચોચિત વસ્તુઓ નથી નેણતી !

સાંભળશે અને આપણા સુખના રસ્તાઓ ઉપર પથરાયલા કાંટાઓ પણ ત્યારેજ દુર કરવાની તેમને અગત્ય જણાયો. કહો, વાંચક! હોઈ કરજન બહાદુરે આ સઘળું આપણને કેવી સારી રીતે શિખવ્યું છે? આપણે તેમનો શામાટે ઉપકાર જીલવો જોઈએ? *

શોકજનક મૃત્યુ !

અમને લાખતા અત્યંત ખેદ થાય છે કે ભરૂચના પ્રખ્યાત જગીરદાર દેસાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ કલ્યાણુસાય હકુમતરાયજી, ગઈ તારીખ ૨૬મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૫ મંગળવારને દિવસે સત્તર વર્ષની બર મુવાવસ્થામાં પરલોકવાસી થયા છે ! તેઓના કુટુંબને આત્માસન આપતા પરમાત્મા પ્રત્યે એટલીજ પ્રાર્થના છે કે મરનારના આત્માને અવિચ્છિન્ન શાંતિપદ આપો !

મરનાર સદગ્રહસ્થ સખંધી વિશેષ મહત્વવાળો લેખ આવતા અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવનાર હોવાથી અત્રે વિશેષ લખ્યું નથી

પંડિતજીનો સ્વર્ગવાસ !

મુરાદાબાદ નિવાસી પંડિત બનદેવપ્રસાદ મિશ્ર જેઓ “ભારત જીવન” માસિકપત્રના એક લેખક અને અમારા પરમરનેહિ હતા તેઓ ગઈ તા. ૭મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૫ને દિવસે કાબેરાના રોગથી સ્વર્ગવાસી થયા છે આથી અમને વણો ખેદ થાય છે માન્યવગ પંડિત બનદેવપ્રસાદ ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી, સંસ્કૃત ઉપરાંત બંગાળી બાળાં ધણી સારી રીતે જાણતા હતા સાહિત્યના ગ્રાંથોનો સાચો મિત્રતા કરી અનેક પ્રકારે સતોષ માનતા હતા તેઓ જુદાં જુદાં હિંદીપત્રોમાં લેખો લખી વિના મુલ્યે, હિંદી સાહિત્યની સેવા બજાવતા હતા મુરાદાબાદના મહાવિદ્વાન પંડિત જવાહરપ્રસાદજી તેમના જ્યેષ્ઠ બહેન થાય છે. તેમને પણ મરનાર વણી સદાયતા આપતા હતા ૨૫ પં બનદેવપ્રસાદજીએ શ્રી વેંકટેશ્વર સમાચાર પત્રના માલેક રોહજી થી ખેમરાજ શ્રીકૃષ્ણદાસજીને કેટલાક પુસ્તકો લખી આપવાથી સારી સદાયતા મેળવી હતી મરનાર પોતાની પ્રાણ એકાન્તનાય* ગર્ભવતિ પત્નિને મુખી, ૩૫ વર્ષની યુવાનવયે સ્વર્ગે સિધાળ્યા છે તેમના વડિલબાપુ તથા કુટુંબ વર્ગને વંધ આપતા ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થનાછે કે મરનારના આત્માને તે પરમાત્મા અર્પણ, અનંત શાંતિપદ આપે ! !

* આવતા અંકમાં આ વિષયની ખૂણાંદુતિ કરતા બતાવીશું કે આ દેશમાં નિલાયનથી ૨૫ ૩૫ વસ્તુઓ આવી કેટલા કેટલા રૂપિયા વિનાયત તરફ ધસી જાય છે ત ત્રી.

મુક્તાગિરી.

અથવા

સ્વર્ગમાં દોરી જનારી ટેકરી.

(લખનાર-રા. રા. રતનલાલ બ્રીજમોહનલાલ તોલાટ.)

ઈસીઆની પ્રસ્તાવનામાં પોષ કહે છે કે મુર્તિપૂજકના દેવતાઓ સંબંધના સઘળા ઇતિહાસોને ખરી રીતે જોતાં દંતકથા ગણી શકાય. આ ઇતિહાસોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય:- (૧) શક્ય, (૨) અસંકારિક અને (૩) આશ્ચર્યજનક. પોષના આટલા કહેવા ઉપરાંત ખીજા કથા ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના આપણે શરૂઆતમાં એટલું કહી શકીશું કે:- મુર્તિપૂજક ધર્મના દેવતા સંબંધે આલતી (હિતરી આવેલી) લોકકથા-જેમાં હમેશાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવા બનાવો જોડેલા હોય છે અને તેમાં વર્ણવવામાં આવતાં કાર્યો સાહસ અને હિંમતની મદદથી સત્તા અને મુક્તિના ઝળહળતાં દ્રશ્યો દર્શાવે છે. એવા કાર્યો ખરી રીતે જોતાં (સાધારણ) ધ્રુધિવાળાં મનુષ્યને માની શકાય એવાં (કાર્યો જેવાં) નથી. માટે ખુફી રીતે તેને પૌરાણિક કથા જેવાં કહી શકાય. એવી વાતોમાં આવતો સન્મેગ બની શકે એવો (શક્ય) અને જોકે ધણી સાદિ અને માનવા યોગ્ય હોય તોપણ તેપર આપણે ધ્યાન આપતા નથી. એવું કારણ એજ કે આશ્ચર્યકારક વાતોના અવ્યવસ્થિત સમુદ્ભાવે તે ઝાંખા ઝાંખા પ્રકારે છે. અને એવાં કાર્યો (કેટલાં છે. વિ.) સોધવાના કામને અંત કે નિયમ રહેતો નથી.

દસમી સદીમાં સારાયોગી પંથનો પ્રચાર ધણીજ આગળ વધ્યો હતો, અને ખીરાની ખીણમાં તે સર્વને માનીતો થઇ પડ્યો હતો. જ્યાં સુધી બ્રાહ્મણો મહારાષ્ટ્રમાંથી નીકળ્યા અને તેની આજુબાજુનાં નાનાં મોટાં રાજ્યોની નોકરીમાં આવી રહ્યાં નહોતાં ત્યાં સુધી બ્રાહ્મણિક પંથને વિષે તેઓ (ખીરાવાળા) તદ્દન અજાણ હતા. થોડા વખત પછી બ્રાહ્મણો મોટા જમીનદાર થયા અને જેમ જેમ સારાયોગી પંથના કુટુંબો અદ્ય પર્ત્ત ગયાં તેમ તેમ બ્રાહ્મણો વિદ્યાના બળથી-વેદ અને ખીજા શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી અકલક હોંશીઆરીથી-દેવમંદીરોના મોટા ઉપાધ્યાયો (High priest) ની પદવી ભોગવવાથી-અને ખીજા સઘળા ન્યાયોને પોતાની સાથે સરખાવતાં તુચ્છ અને હલકી ગણવાથી-એક નવી પ્રજા તરીકે આગળ પડ્યા. આવી રીતે બ્રાહ્મણોએ દક્ષિણમાં એકતા ભોગવી.

આ સારાયોગી પંથની રીતી એવી છે કે તેઓ હમેશાં નવ મુર્તિની પુજા કરે છે કે જે મુર્તિઓને સફેદ આરસપહાણમાંથી કાતરી કાઢવામાં આવે છે. તે જગલી વખતમાં [દસમી સદીમાં] મુર્તિ જેવા પવિત્ર પદાર્થોના વેપાર કરવો એ ફક્ત ઉપાધ્યાયોનોજ સ્વદક્ષ હતો. સર પોતાના લોકશાસ્ત્રમાંખતાવે છે કે: As instanced in Moore's Lala Rookh:-

"Where none but priests are privileg'd to trade,

In that best marble of which gods are made"

જ્યાં તે સુદર આરસપહાણ કે જેમાંથી પરમેશ્વર બનાવવામાં આવે છે ત્યાં જિપાધ્યાયો શીવાય તે વેપાર કરવાનો બીજાને દક્ષ નથી. આવી મુર્તિઓ આ જગ્યાએ (ખીરા)

અથવા આજીવજીવના મોટા પ્રાતોમા ત્રણ મૂળી શક્તી હોવાથી એમ ધારી શકાય છે અથવા તે (In Symes' Aya, Vol. ૧૧) ક્રિષ્ણામ્ના આવા નામના પુસ્તકના બીજા પુસ્તકના ૩૪૬ માં પાનામા વર્ણુના પ્રમાણે સ્થાપિત થાય છે, કે મુક્તાગીરીની બીજીપર હાલમા માલમ પડતી સઘળી મુર્તિઓ અલ્પદેશમાથી લાવવામા આવી હશે.

એક રાજા કે જે બીજી પ્રાતમા એક વખત સુષુપ્ત રહ્યો ધરાવતો હતો તે આ પથને લગતો હતો તેની કચેરી અને તેના મેદેલો હમેશને માટે ઇલીયપુરમા હતી આગળ આવતી વાત ઉપરથી માલમ પડશે કે તે અધિકારીના બાલકમાં ધણેજ યુક્ત હતો અને જે, લોકો પોતાના પથથી બહારના પથમા હોય તેને તે, કરો, હુમન, હોય, એમ વિધિવનામા આવશે છે.

જો સુમથે, તેના ધર ખાતાના તથા, દેશમ્ના, પથ, ઉપાધ્યાયો, અને, ઉપરનીઓ, હતા આ સર્વે સારાથોગી પથના, યુક્ત, ભક્તો હતા, તેઓ હમેશાં, પરમેશ્વર, પાસે, નીચે, પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતા "ઓ દેવ ! તું હમારાપર રહેજ, કર ! અને એક, એવી જગ્યા, બક્ષે છે, જ્યાં આગળથી હમને એક સારાથોગી, દેવીની, મુર્તિ, મળે, અને અમે, સર્વે તેની જગર, હરકને આવશે. વખત, તેની સેવામા રહી પ્રાર્થના તથા ઉપવાસ વિગેરે કરી શકાએ, તેમજ, તે મુર્તિ માં એક એવી તો શુભ શક્તિ મુકે કે જેથી અમારા, પથને, બિઠકારનારને, અમે સાફી, નીવે સાશન ઇષ્ટ શકાએ ! ઓ, દેવ ! અમારી આ અરજ સ્વીકારે !" આ પ્રમાણે તેઓ, કરતા હતા એવામા એક વખત શુભ નાણી થઇ કે - જો, ભક્તો ! તમારે, પ્રાર્થના ને - સ્થાવળી તમે, ઇલીયપુરથી બાર માઈલ, છેડે મિશન, ખુણા તરફ સાતમુઠા, પવંતની, ટેકરી આગળ જાઓ જ્યાં તમેને તમારા માગવા નાણે મળશે કાંઈ, શુભ અવાજની આ શીખામણથી તેઓ સાતમુઠાની ટેકરીઓ તરફ, ગયા કે, જ્યાંથી તેઓને, એક, મુર્તિ, હાથ ધાગી આ પ્રમાણે પોતાની, પ્રાર્થના મુજબ થવાથી તે પોતાને પોતાના આ ધર્મને, માટે, સારા, શુકન થયેના ગણ્યા અને ત્યારથી તે પવિત્ર મુર્તિની પૂજા, કરવામા લિપટી પડ્યા, હા. ૧૧

રાજાને આ વાતની ખબર પડવાથી ધણેજ દુઃખી થયો અને જે) લોકો સિં) વિરાન જ યાજી અને પાણી વિના શુ કરશે ? પ્રાતમા પશુઓથી પોતાનું રક્ષણ થી રીતો ? કરી નકશે ? વિગેરે અનેક ચિંતાઓએ તેનું મન અસ્થિર થયું આખરે તેણે ઉપની સર્વે મુશ્કેલી ઓમાથી તેમનું રક્ષણ કરવા વિચાર કર્યા મરજી તે એવું ધારતો હતો કે તે પોતે પશુ એજ પથનો છે તેમજ તે પોતે એક શિવ છે તેથી તેની તેમ કરવાની કુદરતી પશુ / હરજ એવું તે સમજતો હતો આવો વિચાર કરી તે પોતે લા ગયો કેટલેક વાદવિવાદ કરી તેણે તે સઘળાઓને પોતાને લા જમવા આવવાને હમેશનું નોતરું, લખાવું, રાજાની આ માગણી સર્વે કષ્ટ સંખી અને તેઓ અધવાર માટે અધવાર નવાર / ઇલીયપુર, જતા લાગ્યા જ્યાં રાજા તરફથી તેઓની સારી રીતો પરીણામત કરવામાં આવતી. ૧૧

આ પ્રમાણે થોડાક વખત ચાલુ કરણુકે આરંભાઈથી અવર નવર ૧૧ કરવી મંડૂતી મુસાફરીથી તેઓ કટાણી ગયા અને તેથી નેઓએ, બાકાઈથી તેમની ના / પારી પદરેક દીરસ પછી રાજાને આ વાતની ખબર પડતાજ તે લોકોના મુખ માટે બહુજ કળકળે તેતો હોવાથી ફરીથી તેણે તેઓને પોતાને હમેશાં અવવાની નમતાપૂર્વક અરજ કરી અને અરજ પૂર્ણ થાય તેવી હતી નહીં તેથી 'તપસ્વીઓએ' દીનગીરી સાથે બહાર કું કે ઇલીયપુર

મુક્ત કહે છે તેમાં ગયા. તેથી જે દુધનો ઝરે હતો (જે ઉપર લખ્યો છે) તે પાણીમાં ફેરવાઈ ગયો.. તીરીટ જેનો અર્થ તેજેની બાંધામાં પાણી થાય છે તે ઉપરથી મુક્તાંગીરીને મુક્તા તીરીટ કહેવાય છે. આ નામ ફરી પાછું બદલાઈ ગયું અને હાલમાં તે મુક્તાંગીરી અથવા સ્વર્ગમા દોરવી જનારી ટેકરીને નામે પ્રખ્યાત છે.

બાપુની જીંદગીના પાછલા ભાગમાં હુંદારા અને ખુની પીંદારીઓ તે દેશમાં ફરી વળ્યા અને ન્યાં તે લોકો ગયા ત્યાં તે લોકોએ બધું નાશ કીધું. એક ગુલામની છોકરી જેને તે લોકોએ જઈ ફરી તેના કહેવાથી તે લોકોએ બાપુએ જે સારું કામ કીધું હતું તથા જે દેહેરાંઓ જર જવાહીરથી સોબાયમાન કીધાં હતાં અને જે કામ કરતાં બાપુને વરસોનાં વરસો લાખોં હતાં તે સર્વે હુદી લીધાં અને તેના નાશ કર્યો. જોકે પીંદારીઓએ બાપુને હેરાન કીધો નહીં તો પણ આ તાસજનક બનાવથી તે લાંબો વખત જીવ્યો નહીં. મુર્તિઓનું જે અપમાન તે દુશ્મનોએ કર્યું હતું તેથી તેને બહુ દુઃખ લાગ્યું અને આ જંગલી લોકોએ સારાથોગીના મંદિરોમાં જે કરપીણ કામો કર્યાં તે દીવસ પછી થોડાક દીવસમાં તે આ દોરંગી દુનીઆમાંથી છ પાંચ ગણી ગયો !

ખરીદો ! લગ્ન (Marriage) ખરીદો !

આ પ્રસિદ્ધ પુસ્તક વિશે છઠ્ઠાંના લેકેશપર પ્રજ્ઞાના એક ધર્મચાર્ય (પાદરી) એ કહ્યું છે કે:-જો આ (લગ્નના પુસ્તક) માં લખેલા વિચાર આખી દુનિયામાં પ્રસરી જાય-તે પ્રમાણે વર્તન થાય તો મનુષ્ય ભૂતિ હાલ છે તેના કરતાં વધારે પવિત્ર-આરોગ્ય, સુખી અને સુધરેલી બની જાય. એ નિઃસંદેહ છે !

આ પુસ્તકમાં મુખ્ય નીચે લખ્યા ૧૨ વિષયોનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે:- પ્રકરણ ૧ હું-સર્વેન્દ્રિય શાસ્ત્રાનુસાર પ્રથમ પ્રવેશ, પ્ર. ૨ જી-સૂંઘ પ્રયોજન તેની આવશ્યકતા અને આધાર, પ્ર. ૩જી કેણે પરણવું અને કેણે ન પરણવું? પ્ર. ૪ યુ-વર કન્યાની) પસંદગીના નિયમો, પ્ર. ૫. મું-પરણવા ઉત્તમર, પ્ર. ૬. હું-લગ્ન અને તેના માટે કેટલાકમાં હોતી નિર્મળતા, પ્ર. ૭ મું-નવા જીવની ઉત્પત્તિ, પ્ર. ૮ મું-બધી સંતતિ (બાળ બચ્ચાં) નાં સંકટ, પ્ર. ૯ મું-સંતાનિની સંખ્યાના નિયમ, પ્ર. ૧૦ મું-પુત્ર પુત્રી થવાના નિયમ, પ્ર. ૧૧ મું-સંભોગ કરવાનો ખરો વખત અને પ્ર. ૧૨ મું-બાલિયાર તથા તેનાં પરિણામ.

આપણા લોકો સામાન્ય રીતે “સંતાન થવાં કે ન થવાં,” અથવા “પુત્ર થવો કે પુત્રી થવી” એ કેવળ ધર્મશાંતીન સમજી તે વિશે કંઈ વિચાર પૂર્વક ચલ કરતાં નથી. તે બાબત આ ગ્રંથમાં લાંબા કાળના અનુભવથી સિદ્ધ કરેલા ચોક્કસ નિયમો આપેલા છે, તે પ્રમાણે વર્તન થાય તો ધારેકું પરિણામજ આવે ! તેમજ જે સ્ત્રી પુરોને જોઈતાં સંતાનો ચએલાંછે, અને વધારે બાળબચ્ચાં ન થાય, એમ જેઓ ઇચ્છે છે, તેમની સંગવડ માટે પણ સદેશ અને ધરગતુ ઉપાયો બતાવેલા છે. દરેકને સમજાય તેવું સરળ અને સાદી ભાષામાં બાબતર છે. ૩૬ સુપર રોયલ ૩૭ પેજ ૨૬૪ પૃષ્ઠ. કીમત રૂ. ૦-૧૨-૫ પોસ્ટેજ છુડે.

“સરસ્વતી” સંગાર ઑરીસ કન્હ જુનનાં બીનાં પુસ્તકો પણ અમારી ઑરીસમાં વિતરણ કરી.

ભારત જીવન ઑરીસ કાનખાદેવી રોડ-મુંબઈ.

બાધદાયક કવિતાઓ.

(लक्ष्मणार-लक्ष्मणा वृथोवृद्ध प्रज्यात केवि रा. रा. धीरन्नाम नरनेशम पुराणी)
 उक्ते धीरन्नामां.

કવિત-દ્રુવપદ અથવા^૧ ખંભાય વિગેરેમાં ગવાશે.

લક્ષ્મી ચપલ ચલ, અચલ તું રહે નાહી, જૂતળ મેં દેખા માનો દામિની દેખાય છે,
 લક્ષ્મીકા નાચકી તું, લક્ષ્મી ન રહે કાહી, મેરી મેરી કહે મઠ મતિકા પ્રભાવ છે,
 લક્ષ્મિધી લક્ષ્મી રહે, માન કે સમાન ગીની, લક્ષ રહ્યા લક્ષ્મીકા ભાગના સ્વભાવ છે,
 ધીરજી હાથ રહે કે, બાપયો સુકાર્ય માહી, ધરણી મેં ધનકા ન કાઢુકો અભાવ છે.

हुमरी.

लक्ष्मी परेका नहीं ध्यान धरत, लक्ष्मीपर लक्ष सगी करते,—ध्रुव.

तप होय अक्षय्य, श्री कृष्णजीको, दुर्लक्षसें लोली सदा भरते-सूक्ष्मी-१
सति ते पतिता, रति बाह नहीं, भति हीन श्री कृष्णसे नहीं उरते-सूक्ष्मी-२
कहे धीरुण धर्मसें नहीं अक्षते, भरते तप नई महीं पडते-सूक्ष्मी-३

બચનેકે લીધે સીયારામકેાં સુખ, નિર્ભય હોકે પદ પાચગા અમર-ધ્રુવ

કરસે સુકરત કર, પાક નજર, બેઠામે બતાઈ પૈ, એહી કદર-અયનેકે-૧
નિકસે જળ પ્રાન, હટે રટ હર, નર હર ચિત ધર તર ભવ સાગર-અયનેકે-૨
કહે ધીરજ મરનેકી ન ખબર, તખ છોડ શકર ભજ લક્ષ્મીવર-અયનેકે-૩

સ્વાસ્થ્ય કાળ સત્તાવે ગરિબકાં, છૂરી શીરાક બદાવે કમાઇ, -ધુન્

स्वारथ काज , सुमित्रको भारत, स्वारथ काज गीने न समाप्त-स्वारथ-१
 डोण धरे परभारथ को, परभारथ मे, ओक देवे न पाछ-स्वारथ-२
 धीरज कहे धनीको धन धिक् हें, सुभिको द्रव्य अगमण नाछ-स्वारथ-३

ધ્રુવ મહાદેવી બકિત અનુપમ, જમમે સુકીર્તિ અમર રહી હૈ-ધ્રુવ

સત્ય લીગે શ્રી હરિચંદ્ર નૃપજી, ઈર્ષ્ય મુક્તિ પ્રસિદ્ધ બાબ હે-મુવ-૧

અર્જુન બીમ શ્રીકૃષ્ણ પરાક્રમ, ખ્યારતસે કા.અમ્મન નહો દે-ધ્રુવ-૨

કહે ધીરજ બર દુઃખ હર વિક્રમ, સત્યકી દિતિ કથાએ । કહી દે-પ્રુવ-૩

પરનારી અંબિલાપત્રે' વાલી, રાવણ જૈસે મારે ગયે હૈ-ધ્રુવ

દ્રાપદી લગ્ન દ્વાર દુધેધિન, બીજા ગદાસે નષ્ટ ભયે દે-પરનાગી-૧

સહભાગીનકા સુરજી ભોખને, કાનિ કા કાસી જે પહે દે-પરનારી-૨

શ્રી ધીરજ અમર કમ રણ, ખીના બોમ નર કાન બચે દે-પરનારી-૩

॥ ૭૨ ॥

॥મોહ જાલ॥

(સખનાર રા. રા. રમાશંકર વિ. પ્રાણશંકર ત્રીવેદી-જુનાગઢ નિવાસી.)

હરિગીત.

કો વસ્તુના ઓપે કરી, અંતઃ જઇને માનવી,
 પૂઠે ધસે તેની પછી, તે મોહજાળજ જાણવી;
 ખરચે વળી જર ખૂબ તે, તે દાધ કરવા હેંસથી,
 ખૂવાર યઇને અંતથી, પાછળ પડે તે જોસથી, ૧
 મળશે નહિ તે ન્યાંસથી, સિપર ચિત્તથી નહિ બેસશે.
 ચક્રડોળ યઇને ચાલમે, ને સ્વપ્ન તેનાં દેખશે,
 નિદ્રા નહિ વળી નવનમાં, વિચાર તેનો તે યશે,
 ખાતાં અને પિતાં ખરે, નિજ જીવતો કયાંધે દશે. ૨
 આશક વળી માશુકની, પાછળ પડીને આશકે,
 ને નાચ નચવે માશુકો, પણ મોહથી તે ના ફરે,
 વળી માશુકોને મનવવા, તે ગર્થને ગુમાવશે,
 છે મહિ એવો માનવી, પણ કાઠરે નવ આણુમે. ૩
 વળી ભ્રમિત ચારો લાનથી, બીજું કશું નહિ સુઝશે,
 બુદ્ધિ અને બળ બેઠેને, જોશે ખરે તે છુઝશે,
 પણ મોહકદિ તે મારીને, રાખે ન વશ વિકારને,
 તો અંત મૂંઝી તે ફરે, જાળે ખરેજ મમાર એ. ૪
 મોહજાળ છે મધુલાળ શું તે છોડવી કોને ગમે ૬
 લા મહિમા ગુંગળામ જેવી, તેમ જનના મન લમે,
 જ્યમ શકેરાનો માંગડો, આગાળતાં ખૂટી જશે,
 લમ છેવટે આ જાળનું, પણ અંતમાં તેવું યશે. ૫
 ૧[વળી] નિહાળકે મોહ જાળથી, ભરમાસુરે શું ભોગવ્યું,
 મોહી ઉમાપર તે ચક્રી, નિજ દેહને દુઃખદાખવ્યું,
 રખ્યા બની નિજ દેહની; એ મોહ તણા વિકારથી.
 ને નફર એ નફેમા, નખી વળી મોહો મારથી. ૬
 માટે ખરે હે માનવી, છૂટા પડો એ જાળથી,
 કહું રીતથી તે વાંપરે, તે મોહને સંજાળથી,
 આશક તમે ચાઓ ખરે, માણક ધસને જાણીને,
 ચાહો તમે જો ચિત્તથી, મળશેજ પ્રેમ પિછણીને. ૭

જાગરનો ધા.

(સ્નેહાકાંક્ષી રતિલાલ છોટાલાલ પાઠક.)

ગજલો.

દુનિયા બધી ડોલી હવેના ડોળવું બાકી કંઈ
ખાધું પીધુંને ભોગ્યુ ના ભોગ છે બાકી કંઈ
દુનિયા મહી ખાવાપીવાનો સ્વાદ લઈ લીધો બધો
એ સ્વાદની ખુશખો મીઠી પણ સ્વાદમાં કંઈ નહિ
રંગ બેરંગી, યદને રંગ સર્વે ભોગબા,
એ ભોગની ખુશખો મીઠી પણ ભોગમાં કંઈ નહિ
ને બાદશાહી મહેલને બાંધેલ રંગે ઝુંપડી
આનંદ ત્યાં સરખો મળે ને બેદ છે કંઈ નહિ
રંગે કરેલી રાખડી ને બાદશાહી ભોજનો,
સાનદ લીધાં સ્વાદથી એ સ્વાદમાં કંઈ નહિ
માતા પિતા સમ્બન્ધીઓનો સાથ સર્વે આ રહો
સૌએ ખુશી, હુએ ખુશી પણ હું ખુશી કંઈ નહિ
જીવું થવું તાજું અને આવી જાગરમાં ઉછળે,
તાજું ચતાં હું છું ખુશી પણ એ ખુશી કંઈ નહિ
સૌએ જીવું થાવું નવું ને એ નવું થાવું જીવું
લાગે સરીખુ એ બધું ત્યાં બેદ છે કંઈ નહિ.
દુનિયા ગમે તે તે કરે મારે ગમ્યું તે હું કરું,
મારા ગમ્યાની વાત તે કોઈ તમે જાણો નહિ.
બહુએ લખ્યો બહુએ ક્યો જોયું બહુ ને ભોગ્યું,
એ ભોગને જોવા મહી લાગ્યું મને કાંઈ નહિ.
ધાયલ થયો હું ત્યાં અને વાગ્યા જાગરમાં ધા ધણ,
કારી પાડ્યા તે ધા મંહીથી લોહીની નદીઓ વહી.
એ લોહીની નદીઓ મંહી નહાવું અને છે ફેલવું,
નહાવા અને ફરવા વિના બીજું નથી બાકી કંઈ.

ઉત્તરા સ્વપ્ન વિહાર-દૂત દર્શન.

(૩)

(સ્વપ્નનાર મોરબી નિવાસી-રા. રા. શુકલ ભાઈશંકર કુબેરભાઈ) સીમલર વેરાવળ)

વસન્ત તિલકા.

વસે છુટી ખસી જતા છુટી જાય વેણી
જાળી કરે સરતી રેરામી સાડી ઝીણી
કાન્તિ દીસે મુખની ખેદથી સ્થામ વર્ણી
શ્વાસે ભર્યું શરીર ધીકતી ધાય બાળી
માવન્તી આવી સખી એક જનુની પાસ
ઉભી કરે ઝડન બોલી રોકે ન વેણ
રાતા યથા નયન વચ્ચેથી છુટતી જો
બાંસે યથા મુખથી માવતી વ્યાધ બંધ
ધીમેથી તે સરતી જાન વિદીત વાણી

“હા! હા! જશે સ્વપ્ન મન્દીર ઉત્તરા”

રાજા કને યમજ દૂત વિચિત્ર આખો

વાતો કરે-રણ રમે પતિ ઉત્તરાનો”

માતા- “રે બોલ બોલ જરી જાન હું ચિત્ત રાખી

આવે શુ કો યમપુરી થઈ દૂત આહો

“શુ” સ્વપ્નનું દેવ અરે હમણા દેવ આ

રે બોલ બોલ જરી વાત વીચારી બાળા”

સખી- “રે રે શુભો યમજ તે નૃપ ધર્મ રાજો

બોવાવા છે સુ વધુ દીન ઉનાની પૂર્વે

જાશે રણાગણ વીશે સુત મુદ્ધ કાજો

દોડાવી મરણી અહો પ્રીય સમ કાજો.”

“જોજો પદ્મે નૃપતિ પાસ ઉભો, શુકો તે

વેદ જાશે મુખ મખિ પ્રિય ઉત્તરાને

આવો અધર્મ ક્યમ ધર્મ કરે અનીષ્ટ

રે મોડેલે તનુજ બાળક મુદ્ધ માટ”

માતા- “ખારી! તને ખબર કાન્તિ સિરત્તરી થી

એનો બધા અનુચ પ્રાક્રમ દી વ રાસી

હો ઉત્તરા પતિ રણો જય ક્ષેત્ર મધ્યે

ને ઉત્તરા ઝટ મલો પ્રિય તે પતિને”

* માતા સ્વપ્નના વિચારમાં હતી ત્યાં આવી ખબર મળતા જુવું તેવું સાંભળી યમજ નામ કહે પડતા યમ-મનુ થયું એવો નેના હૃદયમાં ભાસ થઈ ગયો ને અંજીનીમાં મળતાની સ્વભાવિકતા છે

“ભક્તિ.”

(લખનાર-રા. રા. દોલતરામ મનસુખરામ પંડ્યા-મુંબઈ.)

મનુષ્યની આસપાસ જે અદ્ભૂત લીલા નજરે પડે છે; કુદરતના મ્હોટા મ્હોટા કામો સત દિવસ પોતાના નિયમને અનુસાર ચાલ્યા કરે છે, તેથી સર્વ પ્રાણીમા વિશેષતાને પામેલા મનુષ્ય પ્રાણીને સ્વાભાવિકજ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે આ સર્વ વસ્તુને નિયમમા રાખનાર અમુક શક્તિ છે જેનો પરમ ઉપકાર પ્રાણી માત્ર ઉપર હોવાથી તેનો યત્નિયત બદલો વાળવાને માટે કયો રસ્તો લેવો ? જુદે જુદે સમયે ભિન્ન ભિન્ન દેશોમા રીતભાતને અનુકૂળ જુદા જુદા માર્ગો આ અનહદ ઉપકારનો બદલો વાલવા બુદ્ધિમાન પુરુષોએ યોજેલા છે. સર્વેનો ઉપદેશો નિર્ણયતો એકજ વાતમા આવી સમાય છે આ શક્તિને “ ઇશ્વર ” એવું નામ યોજેલું છે. અને તેના ઉપકારનો બદલો વાલવો તે માર્ગને ‘ ભક્તિ ’ નામ આપેલું છે.

ભક્તિ બે પ્રકારની [૧] સચ્ચુ તથા [૨] નિર્જુણ છે કેટલાક ધર્મમા લોખિ ઇશ્વરને અમૂર્ત કહે છે અને નિર્જુણ ભક્તિ કહે છે અને કેટલાક તેને આકાર કહી તેની પોતાની કલ્પના પ્રમાણે મૂર્તિઓ બનાવી પૂજે છે, અને સચ્ચુ ભક્તિ કહે છે.

જે લોકો મૂર્તિ પૂજને ધિઝારનારા છે તેને પણ પોતાનું ચિત્ત સ્થીર કરી એક વૃત્તિ એ તે અમૂર્ત ઇશ્વરનું મનન કરવા અમુક વસ્તુ ઉપર નજર ઠરાવવાની જરૂર પડે છે આત્માને સાક્ષાત્કાર ‘ શિવોહમ ’ માનનારાનેજ કોઈપણ વસ્તુની જરૂર મઠતી નથી પણ આ સ્થિતિએ પહોંચવાનું કંઈ સહેલું નથી, માણસને પોતાની આસપાસ કેટલી ઉપાધીઓ ઘેરે છે અને તેથી મન કેટલું ચાલત રહે છે તેને લીધે તદ્દાકાર ચિદાનંદરૂપનું સ્વરૂપ તેની આગળ ઉભુ થઈ જાય એ કાળ અસંભવિતજ છે.

જેની આપણે પ્રીતિથી ભક્તિ કરીએ છીએ તે આપણા ઉપર પાડી પ્રીતિ કરે એજ ઇચ્છાથી ભક્તિ માર્ગવાળા મણાજ બાવથી પૂજન અર્ચન સ્તુતિ વગેરે કરે છે. જ્યારે નિર્જુણ નિરાકાર પરમેશ્વરની કલ્પના કરવા આ સુધી મનુષ્ય અશક્ત છે ત્યારે તો તેણે સાકાર મૂર્તિમાજ ઇશ્વરની કલ્પના કરી લેવી એ સારો માર્ગ છે દરેક વસ્તુ માત્રમા ઇશ્વરતો છે ત્યારે જે જડ પદાર્થોની મૂર્તિઓ અથવા બીજા ચિન્હો બનેલા છે તેમા પણ ઇશ્વર છે તેથી મૂર્તિમા અથવા બીજા ચિન્હો સમક્ષ ઇશ્વરની ભક્તિ કરવી એ કંઈ બોટું નથી. નાસ્તિકોને પણ આ નિયમોનો ચત્તવનાર કાષ્ટ છે એમ કહ્યું નહીં પડે છે પણ તેને ગમે તે નામ આપે કુતરા વીગેરે પ્રાણીને પોતાને વાડ લગવનાર તથા ખનાડનાર માણસ તરફ પ્રીતિ અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે તો આ અસંખ્ય વસ્તુ જેણે પેદા કરી છે તે શક્તિ તરફ આપણે પ્રીતિ તથા ભક્તિબાજ કેમ ન રાખવો. ભગ્નિ એ આ સંસારરૂપી ભયકર અરણ્યમા ભટકનારા આત્મારૂપી પ્રવાસીને તેનું મૂળપદ જે બ્રહ્મપદ તેને પહોંચનાનો રસ્તો વિશ્વાસરૂપે આ માર્ગીક જગતના મહાસાગરમા રાત્રી રિરે સડા છુટી પડેલા આત્મારૂપી નૌકાને પરબ્રહ્મ, ચિદાનંદ અથવા નિરતર મુખનું આશ્રય સ્થાન દેખાડનાર કળ્યો પ્રમંશ છે.

એક વિશ્વાસ ઉપરજ જન્મનાં બધા પ્રશ્નોની પદ્ધતિ ઉભી થઈ છે, પછી તે ધર્મ વેદાંતના ઉચ્ચ તત્ત્વ ઉપર રચાયેલા હોય અથવા તે મૂઠ માણસોના અજ્ઞાનથી ભરપૂર પૂજન અર્ચનના વિધીથી યુક્ત હોય પરંતુ તેના મૂળ પાસે વિશ્વાસજ છે.

ભક્તિ એટલે અખડ પ્રીતિ, જે વસ્તુ ઉપર આપણી પ્રીતિ થાય છે તેજ વસ્તુ આ પણી પ્રીતિનું પૂર્ણ સ્વરૂપ હોય છે, એ રીતે આપણી આ પ્રીતિએ આપણી અર્ધાંગના અને છોકરાઓ એટલે આપણે પોતે એમ કહેવાય છે પરંતુ એટલીજ પ્રીતિ જે સદાનંદ, પરબ્રહ્મ પદ્મસ્વર ઉપર રાખી તે આ જન્મ મૃત્યુના ફેરામાંથી આપણી મુક્તિ થઈ આપણી પ્રીતિનું તે પૂર્ણ સ્વરૂપ થાય છે.

પદ્મસ્વરની પ્રાપ્તિ માટે કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, ધ્યાનયોગ, સંન્યાસયોગ વગેરે રસ્તા કરેલા છે પરંતુ ભક્તિયોગ એટલે ભક્તિ માર્ગ એ અશિક્ષિત મનુષ્યને માટે ધણી સરળ માર્ગ છે બીજા યોગો સાધવામાં સવેન્દ્રિય શૈક્ષણી જેમણે પરંતુ ભક્તિયોગમાં પદ્મોદય શુદ્ધ રાખી શુદ્ધ પ્રેમથી વર્તન રાખ્યું તે ખસ છે જે પ્રમાણે અભણ મનુષ્ય કાકડા માડી પોતાનો દિસાળ બગાડ કરી બતાવે છે તથા જુદા જુદા રંગના પદાર્થો છોકરાઓને બતાવી રંગની ઝોળખ કરાવવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે પદ્મસ્વરની ઝોળખ કરાવવા મૂર્તિ, પ્રતિમા તથા બીજા ચિન્હો યોજવામાં આવે છે પરંતુ મોટા ખેડની વાત એ છે કે અજ્ઞાનતાથી એ મૂર્તિ તથા પ્રતિમા કે ચિન્હો એજ પદ્મસ્વર છે અને આપણી કલ્પનાજ ખરી છે એમ ગણી લઈ સંપ્રાપ્ત થઈ માણસો માટે માફ લઈ મર્મા છે અને લટે છે પરંતુ પદ્મસ્વરનું સત્ય સ્વરૂપ જાણવું એ ધણું કઠણ છે જ્ઞાની મનુષ્યોને પોતાના અનુભવથી એમ જણાયું છે કે જે આત્મા, એવ તે પદ્મસ્વરના અલગી ધારા છે પરંતુ માયાના પદ્ધતિ આડ હોવાથી તેનું ખરું સ્વરૂપ મળતે ભારતીય નથી જ્યાં સુધી આ માયાના પદ્ધતિ નાશ કરી ચિત્તશક્તિ જાગૃત કીધી નથી ત્યાં સુધી તેને કોઈ મળતી નથી મનનો સ્વભાવ એવો છે કે તે કોઈને કોઈ ચીજ ઉપર લાગેલું હોય છે જ્યારે મન પોતાના કર્મોથી શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તે ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારો વડે તથા અત્યંત શ્રદ્ધા પૂર્વક પદ્મસ્વરની ભક્તિ કરીને તેના સ્વરૂપમાં બળી જાય છે જ્યારે મન શુદ્ધ થયું નથી ત્યારે તે જગતમાં અધિકસ્વરૂપમાં મર્વેલા ગુણાયુ રહે છે અને તેથી શુદ્ધ વિચાર શક્તિ નાશ પામી તે અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં હસેલા ખાય છે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ આ મનને વાંદરાની ઉપમા આપી છે એ વાંદર આ સત્તારમાં માયાના અવયવમાં ભટકતો ભટકતો, આચાર્યની વૃક્ષની એક ડાળથી બીજા ડાળે કુદમાં મારે છે.

ભક્તિના એ માર્ગ છે પ્રતિમ અને પ્રતિમા પ્રતિકામાં વ્યક્તિ પૂજનના સમાવેશ થાય છે. વ્યક્તિ પૂજા એટલે જેણે આ ઇવન સમગ્રમાં જ્યાં મેળવ્યો છે એવા મહાન પુરુષો સાધુ અથવા મહાત્માઓની પૂજા હિંદુસ્તાનમાં પૂર્વે આ વ્યક્તિ પૂજનની પદ્ધતિ અથવા જેને ગુરુ શિષ્યની પદ્ધતિ કહે છે તે એટલી પ્રસારેલી હતી કે ઉપનિષદો તથા બ્રહ્મસૂત્રો તેનાજ ફળ છે શિષ્ય પોતાના ગુરુના પગ પાસે બેસી પોતાના જ્ઞાપ્ય કરતા અધિક પ્રેમ મરીને જ્ઞાનાત્મક નુ પાન કરતો હતો, અને મરતાં સુધી ધણીજ ભક્તિથી તેની સેવા કરતો હતો, તેજ પ્રમાણે ગુરુ પણ પિતા પ્રમાણે શિષ્યના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ રાખતા હતા પરંતુ એ કાળ તો આવે જતો રહ્યો છે હાનમાં તે અર્ધ જગત બીજા અર્ધ જગતને મુર્ખા માને છે.

સોકમતાક રાજ્ય, સ્વતંત્રતાનો હક, અને વિચારની સ્વતંત્રતા એજ તરફ દોડદોડી ચાલી રહી છે. યાનની ખીણમાંથી રેતુ જેવા નીકળેલા શુક સંનકાદિ સરખા શિખો નીકળતા બંધ થયા છે.

આર્યા લોકમાં સર્વ સદ્ગુણ વસ્તુમાં પરમેશ્વર છે એમ ગણી તે સર્વ ઉપર સરખો પ્રેમ રાખવાનો રિવાજ છે.

પ્રથમ મનુષ્ય દૈતવાદી મતને વલગે છે, પહેલા તો પરમેશ્વર અને પોતે બિન્ન છે એમ ગણે છે, પછી પ્રીતિનો અનુભવ લેવા માટે છે અને ધીમે ધીમે તે પરમેશ્વર તરફ જવા માટે છે. મનુષ્ય સંસારમાં મા, બાપ, સ્નેહી વગેરેનો સંબંધ બાધી રહે છે, પછી ભક્તિ માર્ગે જતાં જતાં દૈત લાવને બૂધી જઈ “હું” તે “હું” અને “હું” તે “હું” એમ ગણવા માટે છે, તારી પૂજા કર્યાથી હું મારીજ પૂજા કર છું એમ એકરૂપ બની જાય છે, સારથી તેને પ્રથમ પગલું-પ્રીતિનું ખરું તત્વ-દ્રષ્ટિગોચર થાય છે જ્યાંથી તે સરખાત કરે છે સાજ તેનું છેવટ આવે છે પ્રથમ તે પોતાના સ્વાર્થ સાર પ્રીતિ કરે છે પણ આખરે

જ્યારે દૈતભાવ નાશ પામી આત્મા અનંત સ્વરૂપી બને છે ત્યારે સત્ય યાનનો પ્રકાશ ચારે બાજુએ પ્રસરેલો દેખાય છે જે પરમેશ્વર પ્રથમ તેને દાહપણુ ટેકાણે કાઢ રૂપમાં હોવો જોઈએ એમ લાગતું હતું તે આ અનંત પ્રેમમાંથીજ મળી આવે છે અને તેને

આકર નાશ પામે છે પ્રથમની તેની વૃથા ઇચ્છા જતી રહે છે અને આત્મા ઇશ્વરની નજીકમાં જઈ પહોંચે છે આ પ્રમાણે આત્મા નિ સ્વાર્થ અને નિરીચ્છ થઈ, પ્રીતિ, પ્રિયકર અને પ્રીય એ ત્રણે એકરૂપ થઈ જાય છે. આ ઉપરથી સારાશ એજ છે કે મનુષ્યો ! પરમેશ્વર કંઈ દૂર નથી પણ તમારી પાસે, તમારા શરિરમાંજ છે, પણ તમે તેને ઓળખી શકતા નથી એજ દુર્ભાગ્ય છે. જો તેને કાંઈપણ માર્ગથી ઓળખાય તો પછી જે અધાધુધીનો અમય દાહ છે તેની કદિનતા ધણે અગે શુ પણ સમુજગી નાશ કરી દાહગો. તમે નિર્મળ અત કરણે તે પરમાત્માની ભક્તિ કરો જગતનું સારતત્વ ભક્તિ છે, તે તમારા અંત કરણમાં ઉત્પન્ન કરો, નિર્મળ અતકરણે, ધન્વિધનિમ્લ કરો, અને જગતના ઉત્પાદકની એ ચિતે ભક્તિ કરો, તે તમારાથી વેગળો નથી, ભક્તિ થતાં તે તમારી દ્રષ્ટિ સમિપ આવી નમને તારશે અને વારંવારના ભવળધનથી મુક્ત કરશે પરમાત્માની ભક્તિ એજ તમારા કલ્યાણનો સત્ય માર્ગ છે તમારા દુખના બંધનો તોડી નાખવા તેજ સમર્થ છે તમારા વિવાસ, વિલવ, સુખ અને સમ્પતિ તેનાથીજ વધશે. તમારી હજારો નિરાશાને સદ્ગુણ કન્નાડ તેજ છે એજ ભક્તિ તમને અનંત, અખડ સુખ આપી તમારા જીવનને કૃતાર્થ કરશે ભક્તિમાં એવું અતુલ બળ છે. અતુલ સુખ છે, તેનાથીજ તમે સુખી થશો ! અસ્તુ

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા રા દોલતરામ મનસુખરામ પડ્યા—મુબઈ);

(૧૧)

ગોરપદ્મિ ધારણ કરવામાં જે ખત રાખે છે તે મુકામલે ગોરવપણામાં ધણા એક ઓછો ભાગ લેતા જણાય છે કાપડીઆ, ધાતુના વાસણ વેચનાર અને દહાવાધવાળાની દુકાનો વધારે છે હરદ્વારથી બે માઈન ઉપર કનખલ કરીને મગાજના કિનારા ઉપર મોટું ગામ છે રસ્તે જતા વચમાં મગાજની નહેર જે કાનપુર તરફ લેઈ જવામાં આવી છે તેના પુલ આવે છે ગામમાં દરેક પ્રકારના વેપારીના મકાનો છે અહીં લાન મોડાના વાંદરાની સખ્યા વિશેષ છે

મગાજના કિનારે દક્ષેશ્વર મહાદેવનું પ્રાચીન મંદીર છે મંત્રીપર્મા દક્ષપ્રજાપતીએ જે યજ્ઞ કર્યો હતો તે યજ્ઞ ભુમિકાનો યજ્ઞકુંડ અઘાપિ પર્વત જોવામાં આવે છે

હરદ્વાર અને કનખન વચ્ચે મગાજના કિનારે અનેક પરમહંસ, સંન્યાસી બ્રહ્મચારી અને પવિત્ર પુરોહિતા રમ્ય આશ્રમો છે તેઓના નિર્વાહ માટે અજ્ઞેશ્વર અને સદાદૃતો પણ જોઈતા છે

હરદ્વારથી કેદારનાથ બદિનારાયણ અને મગોત્રી તથા જમનોત્રી જવાય છે, આ ત્રીણો ધણુ દૂરી આશરે ૧૮૦ માઈનના અંતરે હશે. સા જવા આગમ્ય દ્વિમાસયની સખત ટહાડને લીધે હરદ્વારમાંથી ગરમ કપડા ખરીદવા પડે છે તેમજ વહન માટે જપન, કડી તથા બોળનાળાનો બદોબસ્ત કરવાની જરૂર થાય છે

હરદ્વારથી ગંગોત્રી કેદારનાથ અને બદિનારાયણ જવાના પગરસ્તા છે તેમાં મગોત્રીનો રસ્તો ચોમાસાની શુભ પહોડાના પડવાથી બંધ થાય છે કહી માઈ જી હગીની દરકાર કર્યા વગર જાય તો જઈ શકે છે આ યાત્રા મનસુરીના રસ્તે દેવપ્રયાગ અને શ્રીનગરથી જનાના કુળના સુગમ છે મનસુરી સુધી રેલ્વે છે ત્યાંથી ઉત્તરકાશી બગવાડી ધરાલી વીગેરે મુખ્ય યોગળી મગોત્રી જવાય છે ત્યાં કેદારનાથ પ્રમાણેજ રાફના પહોડ તથા સખત ટહાડ છે મગોત્રીનું જગ મનેશ્વરને અપવાનુ ધણુજ મહાત્મ્ય છે મગોત્રીના જળની પરીક્ષા એવી રીતે કે કે મેના મોહાર પ્રમાણે એ જળનું વજન ત્રણ પછી સોના મોટોરને લાન તપાવી મગોત્રીના જળમાં નાખવાથી વજન જેટલું ને તેટલુંજ રહે છે ક્લેશ માત્ર કમી થતું નથી

બદિનારાયણ આ કેદારનાથના ધણુ પડ્યા લોકો તે તરફ જનપુરા યાત્રાનું પાળળ અગ્રમેઝ મથુરા, તિહી સુધી સામા આવી તોના હોય છે તેઓ પોતાને ગોર મનાવવાને અતિ પ્રવળ કરે છે વળી રસ્તામાં નો રથી વીશેઃ દરજ્જે તેઓ ધરણ ઉઠાવી કામ કરે છે અને આખર ગોર થઈ હરદ્વારથી માંડેના ખોતક ખાઈ સાથે પ્રયાણ કરે છે જપાન કડી અને બોળનાળા સાથે સજ્યાતમાં ઠાવ કરનાથી આગળ એ સવધના ઇગ્નગવાળાની ચોટી સત્તુખના મંદિર પામે આવે છે સા પછી ઇગ્નરદાન વધારે રકમ દસાડી ચકના નથી બદિનારાયણ સુધી માથે આવે છે ખગ પરન્તુ બદિનારાયણના દમન કરાવવા તેઓ સાથે આવી રાખતા નથી કેમકે ત્યાં પડાઓ તો શુદ્ધ હોય છે કેદારનાથના ગોર થનાર પોતા પણ એજ પ્રમાણે કેદારનાથ સુધી સાથે આવે છે

ઐરંગજેબના પત્રો.

(૧)

મોગલ આદ્દશાહ ઐરંગજેબના સમયમાં ગળતયાનમાં જેવા જેવા સુવિખ્યાત રાજા
 થયા હતા તેવા બીજા કોઇ આદ્દશાહના સમયમાં થયા નહોતા. સધળાજ રાજપૂત રાજાઓ
 પગકમી, ચરવીર તથા યશસ્વી હતા. જયપૂરમાં જયસિંહ અર્થાત્ મિરજી રાજા, લોધપૂરમાં
 જસવંતસિંહ, ઉદયપૂરમાં રાજસિંહ, છુદી અને કોટાના હામ રાજાઓ, ઉછાદિયામાં
 છુન્દેસ, વીકાનેરમાં રોહાડ, આ બધા રાજા વીર પુરુષો હતા. જો ઐરંગજેબ એ બધાની
 સમક્ષિને અનુસરીને આવ્યો હોત તો મોગલ રાજ્ય સુદૃઢતા સાથે દીર્ઘ કાળ પધત સુરક્ષિત-
 પણે આઘુ હોત પરંતુ ઐરંગજેબે તેમને તુચ્છ ગણ્યા. તેને લીધેજ મહારાષ્ટ્ર દેશમાં
 શિવાજી મહારાજ રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. અને રાજપૂત રાજાઓએ મોગલો સ્હાસુ માથું ઉચક્યું-
 ઐરંગજેબ, અકબર અને શાહજહા કરતાં કોઇ વાલે ઉતરતો નહોતો, પરંતુ માત્ર તેની
 ધર્મીધતા કે જેના વિષવત્ આનંદાદને તેના શરિરને હિંદુઓ માટે વિપવાન બનાવી મહોટા
 મહોટા ઉચ પાપ કરાવી આપત્તિમાં નાંખ્યો. હિંદુ પ્રજાને અનેક રીતે ત્રાસ આપ્યો. હિંદુ
 પ્રજા કે જેનાવડે રાજ્યના બાદશાહોમાં અનહદ દ્રવ્ય આવ્યું અને જેના વડે હિંદુસ્તાનનું
 રાજ્યસિંહાસન જેવું તે છતાં તેજ પ્રજાને દરેક રીતે અસતોષ આપી રાજ્યના સ્તંભરૂપ
 મહોટા મહોટા સરદારો, રાજાઓ અને શ્રીમાનોને પણ કુઝા આપ્યું. રાજ્યના સ્તંભોને
 સુદૃઢ કરી રાજ્ય ચલાવવું જોઇએ તેને બદલે તેનેજ સતોષ આપવાથી તેમનો રાજ્ય
 પ્રયત્નો પ્રેમ તદ્દન જતો રહ્યો; અનેક વિદ્વા આવી ઉપસ્થિત થયા. અને તેથીજ ઐરંગજેબ-
 ની રાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ ક્ષીણ થઇ ગઇ. જે શક્તિદ્વારા રાજ્ય સુદૃઢ કરવું જોઇએ,
 તેના વિનાશ થયો. રાજપૂત રાજાઓની શક્તિ, પોતાની શક્તિમાં મેળવી દીધો હોત, પ્રજાને
 અનેક રીતે સતોષ આપ્યો હોત, નિર્જિવ બાજતોમાં પણ કરો-Tarces-લાગુ ન પાડ્યા
 હોત, હિંદુ ધર્મનું અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના પતિવ્રતનું રક્ષણ કર્યું હોત, વિપલ્લાભસા,
 રાજ્ય વધારવાની લાલસાએ મિત્ર રાજાઓને ધ્રુવજી પેઠે રક્ષાવી દ્રોહ ન કર્યો હોત તો
 મોગલ રાજ્ય ચીરકાલ પધત નિર્ભય રહેત. ધર્મીધતાને લીધે જજીયાવેરો નાખ્યો, દ્રવ્ય
 લોભને લીધે શ્રીમતોને મોટે ભરવાના તોળરા બધાવી માર માર્યા રાજ્ય લોભને લીધે
 પડોશના રાજાઓને વિશ્વાસઘાત કર્યો, સુ દરતાના લોભને લીધે પતિવ્રતા રજપૂતાણીઓને
 બાળાકારે પોતાના જનાનખાનામાં લાવી રાખી, ધર્મના લોભને લીધે હિંદુઓને મુસલમાન
 ધર્મ પળાવવા આજ્ઞા કરી, આ સધળા કારણોજ તેના વિસ્તૃત રાજ્યનું વિનાશ કારણ થઇ
 પડ્યાં. મુસલમાની ધર્મલાસત્રમાં લખવા પ્રમાણે કાફરોને મારી નાખવા, છુટવા અને દીન
 ધર્મવાળાઓને ભાઇ પેઠે રક્ષણ કરી બીજા ધર્મવાળાઓને નાશ કરવો એ સધળા અધકરણો-
 થીજ ઐરંગજેબની આદ્દશાહત કુળી ગઇ! અને આજે તેના નામ નિશાન પણ નથી!
 જ્યાંસુધી શરિરમાં બળ હોય છે, અને સુવાવરયાનો મદ ચડેલો હોય છે ત્યાંસુધી કાં
 રંગકે કાં આદ્દશાહ પણ તે ક્રમંબ બની પોતાની ઇચ્છાનુસાર વર્તે છે અધત્વને પ્રતાપે તેને
 સારાસારનું ભાન રહેતું નથી, પ્રજાનું રક્ષણ, પ્રજાનું સુખ, પ્રજાનો સતોષ કમ કમ
 બાજતોમાં સનાયલાં છે તેનો વિચાર થતો નથી પરંતુ જ્યાર શરિરનું બળ ધટી ગય છે,
 અને આ અનિત્ય જગતનો લાભ કરી જવાનો અને જેવા ખાલી હાથે આત્મા તેવાજ
 આત્મા જવાનો સમય નિકટ આવે છે તેમજ જ્યારે તે, સ્વસ્થ સંધ્યાપર સુવે છે ત્યારેજ તેની
 આંખોનું અધત્વ જાગુ રહે છે, તેજ અનિશાન સમયે પોતાના કરેલાં કુકર્મ તેના નેત્ર

આગળ ન્યારે ભયકરરૂપ ધારણ કરી-ઉભાં થાય છે ત્યારે તેને તે કુક્ત્યો સજ્જ થી ખરો વિચાર થાય છે, અને તેજ સમયે તેને નિશ્ચય થાય છે કે મનુષ્ય ને ખાલી હાથે આવે છે તેજ ખાલી હાથે ચાલ્યો જાય છે. માત્ર મર્મ, અધર્મ, સત્કર્મ, કુકર્મ, તેની સાથે જાય છે. તેજ અવસાન સમયે કરેલાં કુકર્મોનો પથાતાપ થાય છે અને અમૂલ્ય જીવનકાંડમાં સત્કર્મ કર્યાં હોત તો આ સમયે ભય પામવાનું, ખેડીવાનું પ્રયોજન રહેત નહીં એવું સમજાય છે. આર ગળેજીને પણ એમજ થયું. મૃત્યુ સમયે તેની આંખો ઉઘડી ગઈ પોતાનાં કરેલાં પાપ તેનાં રમરણમાં આવ્યાં. અને તેથી તે પથાતાપ કરવા લાગ્યો. તેણે મૃત્યુ સમયે શાદળદા આજમશાદ અને શાદળદા કામળજીને જે પત્રો લખ્યા છે તથા પોતાનાં ધર્મગુણને જે ઉત્તર આપ્યો છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે કે પાપકરનાર બાદશાહોને અધર્મશામાં પ્રજાની ફરીપાડોનું ભાન થયું નથી પરંતુ તેવું જ્ઞાન મૃત્યુ સમયે થાય છે.

પત્ર ૧ લો.

*આજમશાદ ઉપરનો પત્ર—જેટા ! તમારું કુશળ ઇચ્છું છું. અને તમને મળવા ચાહું છું. વૃધ્ધાવસ્થા આવી નહીં છે, સમસ્ત ચરિરમાં નિર્બળતા ભરાઈ ગઈ છે અને સવળી નસો દીલી પડી ગઈ છે. આ સંસારમાં હું એક અચાન યાત્રિ-મુસાફર-પેડે આવ્યો હતો અને તેજ પ્રમાણે ચાલ્યો જાઉં છું. હું કોણ છું અને મ્હારું શું થશે તે જાણી શકતો નથી. પરંતુ તેરાજ્ઞાપિકારે મ્હારી પુરોહાગી નિરાશા ઉત્પન્ન કરી છે. મ્હેં રાજ્યનું મધ્ય ચાલું નહીં, અને રાજ્યની સુરક્ષા કરી નહીં. મ્હારો અમૂલ્ય સમય બ્યર્થ થયો. મ્હેં પોતાના કર્તવ્યને જાણ્યું નહીં. મને સુમાર્ગે ઉપર ચલાવનાર મ્હારો આત્માજ હતો પરંતુ અચાનના અને ભોભે ભાગાં નેત્રો બાંધ કરી દીધાં. તેથી હું મ્હારા આત્માના જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશને જોઈ શક્યો નહીં, આ સંસારમાં મનુષ્યનું જીવન અમર નથી. મેં જે કુકર્મો કર્યા છે તેથી ભવિષ્યમાં મ્હને સારાં ફળો મળવાની આશા નથી ! મ્હારી ચારીરિક શક્તિ નહીં થઈ ગઈ, અને હવે માત્ર દ્વાડકાં, ચામડાં શીવાય કાંઈ રહ્યું નથી. જીવણીના માણસો ભયભિન્ન દશામાં છે. મારો પાછળ જાણે તેમનો કોઈ સ્વામીજ નથી એવું તેમને જણાય છે. આ દુનિયામાં હું કાંઈ લખીને આવ્યો નહોતો અને માનુષિ નિર્મળતા શિવાય ખીજું કાંઈ લખી જતો નથી ! મ્હને ખેડો વાગે છે કે મ્હારો ઉદ્ધાર સી રીતે થશે. મને મારાં પાપકર્મોનો શુદ્ધ મળશે તે સમજાય નથી ! ઇશ્વર-પુરોહાગી-રહીમ-છે તે બાબત મને ભરોસો છે તોપણ મ્હારાં કુકર્મો તારફ ન્યારે નજીક ફેરવું છું ત્યારે ધણો ભય લાગે છે. હવે જે થવાનું હોય તે થાય, મેં તો મારું નાક નહીંમાં છોડ્યું છે. મારી જીવણીની રક્ષા ઇશ્વર કરશે, તો પણ મારા પુત્રોનો પુરુષાર્થ થવાની જરૂર છે, પૈત્ર બેધરનખ્ખનું કુશળ પુછજો હું તેને મળી શકતો નથી તોપણ ચિત્ત તેને જોવા ચાહે છે. તમારી બેન દુખી જણાવછે. પરંતુ અંત કરણનો શાક્ષી ઇશ્વર ઇશ્વર છે. સ્ત્રીઓના વિચાર મુર્ખતાથી લેવા હોય છે તેમ છતાં પણ આશા ઉત્પન્ન કરે છે, જેટા ! રૈયત ઉપર જીવમ કરશે મહી રૈયતને દરેક રીતે સતોષ આપજો, જીવમી રાજાની રૈયત અંત કરણમાં કદી ખુશી રહેતી નથી જોગ ! મારો કરેલો પાપકર્મો તમે ધોષ નાખજો રૈયતને અંતોષ આપવાથી મારા પાપ ધોષાઈ જશે જીવમી રાજાની રૈયત કોઈ દીવસે પણ રાજ્યનું લઈ મ્હોતી નથી. મેં ગુપ્ત રીતે આમળ્યું હતું કે મ્હારીંબ્રજા મને ધિન્ધારની હતી, હું જીવમી, ધર્મી, સ્વાર્થી, કપટી અને દુઃખી કહેવાતો હતો, જોગ ! તમે પ્રજા પ્રીય, ન્યાયી, સમ્મર્થચરણી અને નિર્લોભી થજો. મિત્રો તરફ રોદ્ધ કરતા નહીં છત્તર તમારું કર્ણાણુ કરશે. હું થોડા દિવસનો મેહેમન છું. સલામ ! સવામ ! આખિરી સવામ ! !

*આ પત્રો ફારસી બાબામાં લખાઈલા છે જેવું અક્ષરશઃ બાબાતર આપવામાં આવ્યું છે.

પિતૃભક્ત છોકરો !

ઇ. સ. ૧૬૭૬માં આર. ગળેબની સ્વારી, દક્ષિણમાં પોતાના સર્વ વિભવ સહિત, મરાઠાઓની પુઠે લાગવા અને તેમને હરાવી પોતાના દિગ્વિજયનો કાંકા વગડાવવા આવી હતી. આર. ગળેબ, કેટલે દરબજે સાહસી, લોભી, કપટી અને કુર બાદશાહ હતો તે સંધળા ઇતિહાસપ્રિય જનોને વિદિત છે, સંભાળ મહારાજનો નિર્દયપણે વધ કરી પોતાનો કૌરવકી બાપુજી ૭૪ વર્ષેત લરી દીધો હતો. જે પ્રમાણે એકાદ વાઘને ઘણા દિનસ સુધી પાનરામા પુરી દુખ દેવામાં આવે છે અને પછી તેનો છુટકારો થતા જેટલા જેટલા સપાટામાં આવે તેને ફાડી ખાય છે તે પ્રમાણે મરાઠાઓ પણ વણા દીવસથી આર. ગળેબના ત્રાસથી અકળાઈને આજે આ ગામ છુટવું, કાલે પેલો કિલ્લો સર કરવો, પરમ દહાડે પેલા સુબેદારનો પ્રાણ લેવો, અને ચોથે દહાડે પેલું પરગણું બાળી દેવું. એવી એવી ધામધુમ કરી મુકી હતી. અને આર. ગળેબને ત્રાણ ત્રાણ પોકરાવી હતી.

એ પ્રસંગે આર. ગળેબની સ્વારી પોતાના આનંદી પરિવાર સહિત નર્મદાના કિનારા ઉપર એક વિરિતિથી આબ્યાવાડિયામા પડાવ નાખી રહી હતી સુગૃહ્ય થયો હતો. જગતઉપર પ્રકાશ ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગ્યો હતો. રાત્રિની શાંતિ ધીમે ધીમે પલાયન કરી ગઈ હતી પશ્ચિમોના મધુર કલરવથી વૃક્ષની ડાળો ગાળ રહી હતી બાદશાહની ડાવણીના માણસોમા કેટલાક ઉઠ્યા હતા કેટલાક પથારીમાજ પડ્યા પડ્યા નિદ્રા લેતા હતા, અને કેટલાક નિમાજ બાધુતા હતા એટલામા ૯-૧૦ વર્ષનો એક મરાઠાનો છોકરો, બાદશાહના તણ પાસે જઈ બાદશાહની સુલાકાત લેવા પહેરેગીરની વિનંતી કરતો હતો કોઈક પહેરેગીર એવું શું કામ છે ? એમ પુછતો હતો ત્યારે કાજ પહેરેગીર તે બિચારા છોકરાની મરકરી કરતી હતો, કોઈ તેના શરિર ઉપરનો ફેંટા ધૃત્વિઉપર ફેંકતો હતો, ત્યારે બીજા કેટલાક ઉભા ઉભા તેના શરિર સહામુ નેહનેજ હસતા હતા. એટલામા બાદશાહનો કારભારી, તણ બહાર આવ્યો. કારભારીએ તે છોકરાની દીનવાણીથી લરેલી મુખમુકા બેઈ તેને ઘણી દયા આપી તેથી તેને કંઈક પુછપરછ કરી અને બાદશાહની સુલાકાત કરાવી દેવાનું આસ્વાસન આપી તણમા લઈ ગયો. બાદશાહે પોતે તે છોકરાને કેટલાક પ્રશ્નો પુછી નિશ્ચય કર્યો કે ફાંસી જનાતા બડોરો પૈકી એકાદનો છોકરો છે અને પિતાને બદલે પોતે ફાંસી જના તયાર થયો છે. બાદશાહે તેની પરિક્ષા કરવાને એક તિહાણુ હરો મગાવી તેનો કાન ઝાલી કહ્યું "છોકરા ! તારું બેલું ! તું ખરેખર ફાંસી જવાનેજ આવ્યો છે કે તને કોઈએ શિખરીને અહીં મોકલ્યો છે ?"

"નહી મહારાજ ! કૃપા કરી મારા પિતાને મુક્ત કરો હું તેમને બદલે ફાંસી જના તયાર છું." છોકરાએ કોમળ સ્વરે કહ્યું.

એ સાંભળતાજ દુષ્ટ આર. ગળેબે તે છોકરાનો એક કાન જ કાપી નાખ્યો અને હજી પણ તે છોકરો મરવાને તયાર છે કે કેમ ? તે બોલ પુછ્યું છોકરા ! હજી એજ કાન કાપ્યો છે. કેટલું દરદયાય છે તેનો વિચાર કર ! તું ઘણો કાળી ચઈ મરશે તે કરતા સિધા બાદશાહના નિકાળયુતિ આર. ગળેબે કહ્યું.

"મહારાજ ! પિતાને મારે પ્રાણ અર્પણ કરવો એજ પુત્રનું લક્ષણુ છે. ને મારા પિતા શવત"

—હેરો તો મહારા જેવા અનેક પૂત્રોને જન્મ આપશે. અને દેશની સ્વતંત્રતાને માટે પ્રાણુ જતાં સુધી લડશે. શત્રુઓથી અથવા મરણથી ડરી જેઓ માતૃભૂમિની રક્ષા કરતા નથી તેઓ આપણા અને કાપર નરપિશાચ છે. નહિ કે તળાવપર પડેલા અવાક, નિર્ગોષ પત્થરો ઉપયોગમાં આવી નહિઓને દિવાલે છે. પણ એવા કાપર પુરૂષો તો યાન, શુદ્ધિ હોવા છતાં પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ થઈ પડે છે. જેઓ માતૃભૂમિને માટે લડતાં મરે છે તેઓ સ્વર્ગમાં જાય છે. હાં પણ તેમને સુખ અને આનંદ મળે છે. મહારાજ ! હું બાળક છું પણ વીર ક્ષત્રાણીને પેટે જન્મ્યો છું. હવે, મહારા રાઈ રાઈ જોટલા કટકા ચાપ તો પણ ચિંતા નહીં. પરંતુ મહારા પિતાને છોડી દ્યો.” બાળકે ધૈર્યતાપૂર્વક કહ્યું. તેના એક કાનમાંથી ધડધડ લોહી નીકળતું હતું. છતાં તેણે જરા પણ મ્હો બગાડ્યું નહોતું. તેને અસહ્ય વેદના થતી હતી. છતાં પણ તે મરવા પાછો હકારો નહીં અને જવાબ આપ્યો.

બાદશાહ સ્વભાવે દુર હતો. તેણે એ ચપ્પો સાંભળી હસતાં હસતાંજ તે બાળક વીરનો ખીંજે કાન કાપી નાંખ્યો. તેમ છતાં પણ તે છોકરો સ્તબ્ધ ઉભો રહી દુઃખ સહન કરવા લાગ્યો. એ જોઈ બાદશાહને આશ્ચર્ય લાગ્યું. પરંતુ તે નિર્દય બાદશાહને હાથ પછી દયા આવી નહીં. તેણે કારભારીને કહ્યું કે “આવા યુરવીર ધૈર્યવાન બાળકના પિતાને હવે તો રાખવો ઉચિત નથી. તેને હવે તો મુકવાથી પરિણામ ધણું ભયંકર આવશે. માટે તેને હમણાં જ હમણાંજ ફાંસીએ લટકાવો. અને આ છોકરોને કાઢી મુકો.”

છોકરો ગરિબડે મ્હેરે કાનમાંથી નીકળતું લોહી લુછતો લુછતો બાદશાહની ફરીથી વિનંતી કરવા લાગ્યો: મહારાજ ! મહારા પિતા ક્યાં છે? તેને છોડી દો ! હવેથી ફરી એવું બંક નહીં કરે ! હું જમીન યાજી છું. મહારી માતા આપણી છે. મહારો એક મ્હોટો ભાઈ હોયો છે ! મહારા વૃદ્ધ દાદાજી મરણ પધારીએ પડી તેમનું સુખ જોવા માગે છે ! મહારાજ દયા કરો ! ઇશ્વર તમારું ભક્ષ કરશે ! એમ કહેતો ઔરંગઝેબને પગે પડવા લાગ્યો. હવે તેના નેત્રમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી. કારણ તેના પિતાને ફાંસીનો હુકમ થઈ ચુક્યો હતો. પિતાને છોડવાને માટે તેણે બન્ને કાને થતી અસહ્ય વેદના સહન કરી હતી પરંતુ દુર, દયાહીન, મનુષ્યોને ગરિબોની દયા ક્યારે આવે છે ! રાજ્ય વધારવાના, લોભમાંની લોભમાં ગરિબોની હાય લેવાનુંજ તેમના કષાળમાં લખાયું છે ! લક્ષ્મિ લોભ, બુધિ લોભ અને રાજ્ય લોભને મદ કાંઈ જેવો તેવો છે ? તે સર્વ નીસાઓના કરતાં સદૃશ ગણી નીસા છે ! ખીચ નીસાથી માણસ કે રાજ દીવાના બને છે પણ આ બધી નીસાઓથી માણસ કિંવા રાજ્યો, આંધળા બને છે ! નેત્રો છતાં દેખતા નથી ! માત્ર સ્વાર્થનેજ જુલે છે !

છોકરો રડતો હતો એટલામાં પાછળથી એક તોપનો મોટો ધડકો મયો. છોકરાએ પાછળ ફરી જોયું તો એક મ્હોટા ઝાડની ઢાળ નીચે તેના પિતાનું ચરિત્ર ડિગ્રા નિજ થઈ ગયું હતું. એ જોતાંજ નેત્રનાં આંસુ મુકાઈ ગયા. આ સમયે છોકરના હૃદયની ડેરી રચીને દરો તે વાંચનારેજ વિચારી લેવું. સીપાઈઓની વચમાં થઈને દોડનાં દોડતાં તે પિતાને પગે બાંધ્યો. અને વારંવાર માથું નમાવી યુગ્મન કરવા લાગ્યો. દુર ઔરંગઝેબે તેને ત્યાંથી કાઢી મુકાવ્યો.

વાચનાર ! રાજ્યના લોભમાં મનુષ્યો શું નથી કરી ચક્રતાં ? સ્વાર્થ કે પરમાર્થનું જ્ઞાન ક્યારે રહે છે ? અને ધર્મમાં સંખેલી દયા ક્યાં જતી રહે છે ! એવી રાજ્ય લોભીઓને હાર લેવા દો !

દેશભક્ત પુસ્કટોન.

(૧)

અરે દેશદોષી મનુષ્યો! તમે આ સ્વદેશભક્ત મહાત્મા પુસ્કટોનનું ચરિત્ર વાંચશો નહીં! કારણ એમાંથી સ્વદેશ દ્રોહ કેમ કરવો એ તમને યત્કિંચિત્ પણ સમજશે નહીં. સરકારી સેવક જનો! આ લેખ તમે વાંચશો નહીં, કારણ, એમાંથી સરકારની ખુશામત કેમ કરવી તેનો એક અક્ષર પણ તમને મળશે નહીં. પરસ્પર અદેખાઈ કરનારાઓ! તમે આ લેખ વાંચશો નહીં, કારણ, પરસ્પર અદેખાઈ કરવાના-તમારા હમેશના ધધાને ઉપયોગી થઈ પડે એવો જ્ઞાન ભાગ્યાર આ લેખમાં નથી! હે કુવાના દેહકાઓ! તમારે માટે આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું નથી, કારણ, એમાં કલ્પનાનું સંકુચિત્વ પણ નથી! તેજ પ્રમાણે અગાન-માંજ મેળ માનનારા મનુષ્યો! ધર્મ અને સમાજ રૂઢિની ખોટી કલ્પનાઓથી બદ્ધ થયેલા મનુષ્યો! યુનિસિપાલિટી, કાયદા કોન્સિલો, અને પાર્લામેન્ટમાં સભાસદો મોકલી તમારાં માથાં હિંચાં કરનારા ભ્રષ્ટ્ર મનુષ્યો! સ્વદેશ અસત નિકૃષ્ટાવસ્થાએ જઈ પહોંચવા છતાં પોતાના વંશપરંપરાની મુર્ખતા ન ત્યાગતાં, અત્યંત નિંદા વ્યસનોમાં નિમગ્ન થયેલા મનુષ્યો! તમેલા ભોલા ઉપર હજાર શબ્દા છતાં થંડા બરફ જેવા થઈ રહેનાર મનુષ્યો! અને અતિશય બખોલો પડેલા કાંકા ઉપર રહેવા છતાં નાના પ્રકારના આનંદ કરનાર મનુષ્યો! આ સ્વદેશ ભક્ત મહાત્માનું ચરિત્ર તમારે માટે નથી! કારણ તમારા ચરિત્ર માટે ને વિદ્યા નિશ્ચય કરેલી છે, તેમાંનું પુસ્કટોનને કષ્ટપણ આવડતું નહોતું!

તે તો એક સાદો, સરળ દેશભક્ત હતો! ૧૭૬૪ ના જુન મહિનામાં આવલંડના ડમ્લિન શહેરમાં જન્મ્યો હતો. તેના પિતાનો ધંધો, ગાડીઓ સાફ કરવાનો હતો. તેણે ડમ્લિનની ટીનીટી કોલેજમાં જઈ સારો અભ્યાસ કર્યો અને પછી કાયદાની પરિક્ષા આપી ૧૭૮૯ માં લંડન શહેરમાં વકીલાતનું કામ કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેનું, ચિત્ત, વકીલાતના ધંધામાં નહોતું. પોતાનો આવલંડ દેશ ક્યા પ્રકારે સ્વતંત્ર થાય, એજ વિચારમાં તે હમેશાં ગ્રાયાયે રહેતો. તેણે ૧૭૯૧ માં યુનાઈટેડ આયરીશ મેનની એક સોસાયટી ઉભી કરી. પુસ્કટોન સોસાયટીના ઉત્પાદક પૈકી એક હતો. કેથોલિક લોકો ઉપર થતો જુલમ, કાયદા પ્રેમ લગીને સરકાર પાસેથી વેગળા કરાવવો એ આ સોસાયટીનો પહેલો ઉદ્દેશ હતો પરંતુ કાયદેસર બખડાટ કરીને અથવા અરજીઓ કરીને પાર્લામેન્ટ પાસેથી કાંઈ ફાયદો મેળવવાનો નથી, એ તે વખતના પ્રત્યેક આયરિશ મનુષ્યના અતિ-કરજમાં સ્પષ્ટપણે ફરી ગયું હતું. એ સમયના અરસામાં અમેરિકામાં સ્વાતંત્ર્યની લડાઈ થઈ જઈ હતી, તેમજ ફ્રાન્સમાં રાજ્યકાંતિની ધામધુમ ચાલતી હતી, આ એ તાર્કિક હદારરજી તેમની નજર આગળ હોવાથી, ક્રેડીશોની ચલામગીરીથી કંટાળેલા તરજી આયરિશોના મનમાં કેવા કેવા તરંગો આવ્યા હશે તેની કલ્પના કરવાનું કઠિન નથી. આવલંડના સર્વ લોકોના મન, અતિશય લુપ્ત થઈ ગયાં હતાં. આ સમયે ઉપર કહેવા પ્રમાણે જે કાયદુ પ્રમાણે કામ કરનાર સોસાયટી હતી તે પોતાનું રૂપ બદલી રાજ્યકાંતિ-કારક-રાજદ્રોહ કરનાર-ગુપ્ત મંડળી થઈ. પુસ્કટોન અને તેના ભેડીધર મિત્રો આ સોસાયટીમાં પ્રવુજ થયા. અને આવલંડ દેશમાંથી બ્રિટિશ સત્તા કેવી રીતે કાઢી નાંખવી તે માટે વિચાર કરવાનું શરૂ કર્યું. ૧૭૯૪ ના અરસામાં ફ્રેન્ચ પ્રજા રાજ્યકાંતિને

લીધે નાંવન મળેલી સ્વતંત્રતાની મહોટી - કમાણીમાં હતા, તેથી ઇંગ્લંડ ઉપર મદાદ કરી ઇંગ્લેન્ડને પગ તળે ઢસી નાંખવા, એવો વિચાર કરતા હતા આ કામમાં આપણને આપ લેડમાંથી કેટલી મદદ મળશે તે જાણવા માટે ફ્રાન્સથી એક ગ્રુપ બ્રાતમીદાર ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો આ ગ્રુપ બ્રાતમીદાર સાથે વુલ્ફટોનનો સબધ છે એવું બ્રીટીશ સરકારની જાણમાં આવ્યું સરકારની શકાતુ સમાધાન કરવા માટે ૧૭૯૫ ના મે માસમાં તે અમેરિકાના શીલા ડેલરીયા શેહેર તરફ આવ્યો ગયો પરંતુ ત્યાં જઈને તે સ્વસ્થ બેઠો નહોતો ત્યાં નિવાસ કરનાર ફ્રેન્ચ વર્ગીયોને મળ્યો અને આયર્લેન્ડની કઠાણવસ્થા સબધી વાત નિવેદન કરી, અને ૧૭૯૬ ના જાનવારી માસમાં આયર્લેન્ડની અરજ પૂર્ણ કરવા પોતે સ્વતંત્ર પારિસ જવા નિકળ્યો અમેરિકામાં તેને ઘણી સારી સગવડ મળી હોત અને પેસા મેળવી સુખ, આનંદમાં દિવસ નિર્ભયન કરત, પરંતુ પોતાના આયર્લેન્ડ દેશ માટે પોતાના સર્વ સુખ વિભવને ભાત મારી આવ્યા જનુ એજ પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ છે એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો હુદ્દા ઈન્ડિઓના સુખને માટે કિંવા વિસ્તૃત કુટુંબના આનંદને માટે દેશની ભક્તિ ત્યાગ કરવી એવો નિશ્ચય કરનાર મનુષ્ય કરતા નહીં કિનારેના પત્થરોમાં જઈ મળવું વધારે ઉત્તમ કહેવાય એવું તે માનતો હતો તેની શૂર પતિએ પણ તેની વાતને અત કરણપૂર્વક અનુમોદન આપ્યું. પારિસ ગયા પછી ભાના અધિકારીઓની મુલાકાત લીધી અને વુલ્ફટોન તેમને કહ્યું કે તમે ફક્ત ૨૦ હજાર લશ્કર આપલેડ મોકલો, અને આયરિશ ખેડુતો પાસેથી હથિયારો મેળવો, એટલે પછી આયરીશોના પગમાં પડેલી છાંલીશની બેડી તોડી નાખી સ્વતંત્ર થવામાં વિશ્વંય થશે નહીં ફ્રાન્સમાં તે સમયે લડાઈ ખાતા ઉપર ગુપ્ત મધાન કોર્નો હતો તે અને વુલ્ફટોન એ બંનેની મિત્રિ થઈ, એ સબધી ઘણી વાતચીત થઈ અતે ડીસેમ્બર મહીનામાં આયર્લેન્ડની મદદ માટે ૧૫૦૦૦ ફ્રેન્ચ લશ્કર મળ્યા તેટલા હથિયારો લઈ, પોતાના આયરિશ દેશ ભકતો માટે બહાર નિકળ્યો આ લર્વ્યાઓનું મડળ સુરક્ષિતપણે આયર્લેન્ડમાં આવી પહોંચ્યું હોત તો ખાનીપૂર્વક કહેવામાં આવે છે કે આયર્લેન્ડ સ્વતંત્ર થઈ ગયું હોત, પણ મધ્યેજ તોફાનનું વાદળ ચઢી આ હુ, ફ્રાન્સથી મોકલેલી આગમોટોને પરન અનુકૂળ આવ્યો નહોતો, તેથી કેટલાક દિવસ સુધી દરિયામાં અચકાઈ અને અને જેની આવી હતી તેવીજ ફ્રાન્સને કિનારે પાછી ગઈ આ સમય નિષ્ફળ જવાથી આયરિશ દેશભકતોના મનમાં વિવાદ સાગર ખળભળી ઊઠ્યો અને વુલ્ફટોનના અત કરણમાં જે નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે તોપણ, પોતાની એક વખત ગુથેલી જાળ ફાંપના તોડી નાખવાથી જેમ કરાળોએ ફરીથી ઉદ્ધમ કરી શકે છે તે પ્રમાણે વુલ્ફટોન નિરાશ ન થતા પોતાના દુર્દેવી દેશની સ્વતંત્રતા માટે પુનઃ યતન કરવા લાગ્યો તે સમયે ડચ લોકોએ પોતે સ્વતંત્ર અને લો સત્તાત્મક રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું ગુવામગીરીમાં કેટલું દુ:ખ છે તેનો અનુભવ પોતાને હોવાથી એવી ગુલામગીરીમાં પડેલા દેશની પ્રજાની જેટલી દયા આવે છે તેટલી બીજા કોઈ બીન અનુભવી પ્રજાને આપતી નથી ફ્રાન્સનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયાથી, ડચ લોકોએ, આયર્લેન્ડને સ્વતંત્ર કરવા માટે મદદ આપવાનું કહ્યું ન કર્યું આગળોટો ત્યાં થઈ તેના ઉપર તોપો ચલાવી સિપાઈઓ સાત્તજ થયા અને ૧૭૯૭ ના જુલાઈ મહિનામાં વુલ્ફટોન પોતે લડાઈના ગુપ્ત નિશાનની આગમોટ ઉપર ચડ્યો તે સમયે લશ્કર આયર્લેન્ડ તરફ ચાલ્યું આયર્લેન્ડને સ્વતંત્ર કરવા માટે મનુષ્યોએ પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તે દેશને સ્વતંત્ર કરવા પરમાત્માની ઇચ્છા નહોતી તેથી એક મહિના સુધી તે આગમોટોને અનુકૂળ થઈ પડે એવો પરન, આગમોટ નહોતો એક

ફ્રેંચ લશ્કરની હાની થઈ પછી તેમાંના ઘણા લશ્કરી માણસોને । કેદ કરવામાં આવ્યાં. ફ્રેંચ લોકો, લડાઈમાંના કેદી હોવાથી તેમની સાથે સારી વર્તણૂક ચલાવવામાં આવી. માત્ર વુલ્ફટોન ઉપર અતિશય બંધકર પ્રસંગ આવી પડ્યો, તેને બ્રીટિશ સરકારના પોલીસોએ પકડી પોતાના તાબામાં લેધો. તે વેળા તેના શરીર ઉપર ફ્રેંચ ઑશીસરનો પોશાક હતો. હું ફ્રેંચ ઑશીસર હોવાથી મહાર કોઇ પ્રકારે અપમાન કરવું નહીં એવું પોલીસોને કહેવા છતાં તેઓ તેના હાથમાં બેડી બાલવા ગયા તેજ વખતે “ફ્રેંચ ઑશીસરના પોશાકને આવા અપમાનનો ડાઘ લગાડવો ઉચિત નથી.” એવું કહી પોતાના શરીર ઉપરથી ગુસ્સામાં ગુસ્સામાં તે પોશાક કઢાડી, ફાટી ફેંકી દીધો અને બેડી પહેરવા માટે હાથ લાંબા કર્યા. તે બોલ્યો “મેં મહારાં દેશનો પક્ષ સ્વિકાર્યો છે. એ કામ માટે મહારા હાથમાં લોખંડની બેડીઓ પડે તો તેથી ઈંગ્લંડની મહોરી મહોરી પદવીઓ મેળવેલા ફરતાં મ્હને વિશેષ બૂધણુરપદ છે. વુલ્ફટોનને તંત્રતજ ડબ્લિન લઈ ગયા. લાં પોલીસ કોર્ટો હોવા છતાં ખાસ માર્ગદર્શક કોર્ટમાં તેનો ન્યાય કરી તેને અપરાધી ઠેરવી શિક્ષા કરવામાં આવી. એ કોર્ટમાં વુલ્ફટોન ને બાપણ ક્યું તે અતિ પ્રખ્યાત નથી તોપણ એમાં આયરીશ લોકોના અંતઃકરણમાંનાં સર્વ મનોવિકારનું પૂર્ણ ચિત્ર છે.

વુલ્ફટોનને કહ્યું. કોર્ટેને વિના કારણ નાસ આપવો એવી મારી બીલકુલ ઇચ્છા નથી. અને સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં કોર્ટેનો અમુલ્ય મમય વ્યતિત કરવો એ પણ મ્હને યોગ્ય લાગતું નથી. તેથી તમે મારા ઉપર ને આરોપો મુક્યાછે તે સમજા હું કશુંલ કરું છું. મહારી જન્મ બુધિમાં ઈંગ્લંડના રાજાના સિપાઈઓ વિરૂદ્ધ મે સત્ત્વ ઉપાધ્યાય એ મહારા ઉપર આરોપ છે. એ આરોપ મ્હને કશુંલ છે. પરંતુ એવું મેં સામાટે ક્યું અને તેમ કરવાનો હેતુ શું છે તે હું તમને કહી સંભળાવીશ. એનું કારણ એ છે કે, બાલ્યાવસ્થાથી મહારી પાડી સમજીત થઈ છે કે ક્રેટચીટન અને આયર્લેન્ડ વચ્ચે ને સૈન્ય સેરક લાવ સંબંધ બંધાયો છે તેના યોગે આયર્લેન્ડ રાષ્ટ્ર રસાતળ ગયા વિના રહેવાનું નથી તેમજ ન્યાં સુધી એ સંબંધ કાયમ છે ત્યાં સુધી આયર્લેન્ડને સુખ અને સ્વતંત્રતા કદીપણ મળનાર નથી. એક પછી એક ને વર્ષો આટલાં જાય છે અને મહારી દ્રષ્ટિ સમક્ષ દેખાતી બાળતો ઉપરથી ને અનુમાન નિકળે છે તે તરફ વિચાર કરતાં મહારો એ મત સત્ય છે. એવીજ મહારી કલ્પના બળવત થતી ગઇ તેથીજ મહારો આયર્લેન્ડ દેશ, ઈંગ્લંડ પાસેથી છુટો કરી મહારા એકલા હાથે જોડશે અને તેટલો સર્વ પ્રયત્ન કરી જોવાનો મેં સકલ્પ કર્યો. ઈંગ્લંડની બેડીઓ એકલા આયર્લેન્ડથી કદીપણ તોડાવાની નથી એ સારીપેકે મહારા જાણવામાં હતું. તેથી ન્યાં મદદ મળે એવું હતું ત્યાં જઈ મેં મદદ મેળવવા યત્ન કર્યો હું ગરિષ્ઠ સ્થિતિમાં હતો. અને ધનાઢ્ય યવાના મ્હને અનેક પ્રસંગ મળ્યા હતા વળી મહારા જેવી સ્થિતિના માણસને તે પૈસા થોડા નહોતા. તોપણ મેં ગરિષ્ઠ સ્થિતિમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને મહારા દેશ પ્રત્યે વિશ્વાસુપણાથી વર્તવાનો મેં આગ્રહ કર્યો. મહારા જિજ્ઞાસે મદદ કરે એવી શોધ કરતા ક્રાન્સના લોક સત્તાત્રેક રાજ્યમાં અને મદદ કરે એવા ઉદાર અત કરણના મહાત્માઓ મળી આવ્યા મહારા ત્રીશ હજાર સ્વદેશી બાંધવોને, ઇંગ્લેન્ડના જીવનમાંથી છોડાવવા માટે ફ્રેન્ચોની મદદ લેવા હું તયાર થયો. ક્રાન્સમાં હતો. તે વખતે મેં કોઇપણ પક્ષનું વિશેષ અભિમાન રાખ્યું નહોતું. તેમ કરવાનો મહારો હાંધ હેતુજ નહોતો, મહારી પાસે નહોતા. હું અશ્વંત ગરિષ્ઠાધી અને સાદાઈમાં રહેતો હતો.

બળવશે, તેની ખબર પડતી નથી. તેમ મનુષ્યોને પણ સુખ આવતાં પોતાના ભવિષ્યની ખબર પડતી નથી. પરંતુ પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે સુખ પાછળ દુઃખ ડોકિયાળ કરતું હોય છે અને દુઃખ પાછળ સુખ ધુટણીયાળ 'કંઠાડતું' હોય છે. દુઃખ આવતાં મનુષ્યે ધૈર્ય અને ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહીં. એ બે અમુલ્ય સ્ત્રોતો અવશ્ય ધારણ કરી રાખવાં. ઇશ્વરદત્ત સ્થિતિના સ્થાપ્ત થવામાં એ બે સાધનો અમુલ્ય છે. જેમ સુખ ઇશ્વરે આપ્યું છે અને તે સમય આનંદથી વિતાડવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે દુઃખ પણ ઇશ્વરજ આપે છે તો તે સમય પણ ધૈર્યતાથી વિતાડવો. કારણ કે પ્રત્યેક સ્થિતિનું પરિવર્તન થાય છેજ. મ્હોટા મ્હોટા ચક્રવર્તિ રાજ્યોને અણુધાર્થી બિજાન દેદિ થતું પડ્યું છે અને બિજા માંજનારાઓ રાજ્યસિંહાસના રૂઢ થઈ "લણી ખમ્મા મહારાજ" થયા છે. એથી સિદ્ધ થાય છે કે સમય પોતાનું કામ કર્યાં ભય છે. મનુષ્યની પ્રત્યેક સ્થિતિ બદલાયાનું ભય છે.

આજ કમળાદેવીને સતિ શોકમાં ગિધાર્થને જ મહિના થઈ ગયા. વીરેન્દ્રની સાથે રહેવાથી કુસુમના હૃદયમાંથી માતૃ શોક કાંઈક ઝાઝો થયો. વીરેન્દ્રની પાસે રહેવાથી તેના ચિત્તને થણે આનંદ અને ધૈર્ય મળ્યું. અત્યાર સુધી વીરેન્દ્રે કુસુમને મુશિંદાબાદમાંજ સુખ રીતે રાખી હતી. આ સ્થળની ખબર નવાબને નહોતી. અછતમગંજમાં એક બગિચો છે તેનાં એક મ્હોટું મકાન છે. તેમાં કુસુમને રાખી આસપાસ ચોકી પહેરાતો સખત બ દોખરત હતો. વીરેન્દ્ર કેટલીક વખત ચાર પાંચ દિવસ પોતાને ઘેર જઈ આવતો હતો. પરંતુ કુસુમને જેટલા દિવસ વીરેન્દ્ર વિના વિતાડવા પડતા તેટલા દિવસો એક એક વરસ સમાન લાગતા હતા એ જાણીનેજ વીરેન્દ્ર તેનાથી વધારે સમય વિખૂટો રહેતો નહીં.

કુસુમને કોઈ વાતનું દુઃખ નહોતું. વિરેન્દ્ર તેને પ્રાણથી અધિક મહત્તિ હતો તો પણ તેની સાથે પોતાની પતિન પેઠે વસતો નહીં. તેથીજ કુસુમના હૃદયમાં પણ એજ ચિંતા હમેશાં રહેતી. વીરેન્દ્ર કુસુમ સાથે વિશેષ બોલતો નહીં. તેમજ પ્રેમથી બગેરી વાત કરતો નહીં. એવું સુખ્ય કારણ એ હતું કે કુસુમને માતાના દુઃખનો શોક હતો. એવા સમયમાં પ્રેમની વાતો હર્ષને બદલે દુઃખ ઉત્પન્ન કરશે એમ જાણી વીરેન્દ્ર કાંઈ બોલતો નહીં પ્રથમ પરિચય થયો તે સમયે વીરેન્દ્રે જ પ્રેમ ભાવ બતાવ્યો હતો. તે હમણાં નથી. કુસુમે પણ વીરેન્દ્રના હૃદયનો ભાવ જાણ્યા વિનાજ મનમાં આવ્યો તેવો અર્થ કરી લીધો તે જાણતી નહતી કે સંસારમાં કુસુમવિના વીરેન્દ્રના હૃદયમાં બીજું કોઈ નહોતું કુસુમના પ્રવૃત્તિ વર્તન કમલને જોયા વિના તેને ક્યાંય પણ સુખ નહોતું. કુસુમને તેના હૃદયની આનંદદાયીની મુર્તિદત્તી અને કુસુમજ તના હૃદય કમલને આનંદ આપનાર ચંદ્ર સમાન હતી.

અહા! પ્રેમ! તને ધન્ય છે; આ સંસારમાં તારા જેટલો અમત્કાર, તારા જેટલી અસંકલિતા અને તારા જેટલું સુખ બીજું કોઈ પણ વસ્તુમાં નથી! તું મનુષ્યોને દસાવે છે રમાડે છે, સુખ આપે છે, અને ત્રુજ મનુષ્યોને રડાવે છે, રંજડે છે અને દુઃખ આપે છે, તું જેના હૃદયમાં નિર્મળરૂપે નિવાસ કરે છે તેને કુબેરની લક્ષ્મી મળી હોય તેટલું સુખ આપે અને તું જેના હૃદયમાં અલિનરૂપે નિવાસ કરે છે તેને સુદામા જેટલું દારિદ્ર બતાવે છે, લક્ષ્મીવાન મનુષ્યોને લિખારી કરતાં અધિક દુઃખ ત્રુજ બતાવે છે અને બિશ્વકાને પનવાન

કરતાં વિશેષ સુખ તું જ બતાવે છે ! ત્હારું પ્રાણીય મહાત્મ્ય એટલું બધું છે કે રેતીના તપેલા ઢગલામાં કે ઉકળતા જળમાં પણ માણસને શાંતિથી સુવાડે છે ! પ્રેમ ! ત્હને અને પ્રેમ કહીશું નહીં પણ ત્હને અને સ્વર્ગને કોઈક દેવતા કહીશું. એ અંતઃકરણને બેડી દઈ તેમને અતુલ સુખ ભોગવવા તું જ સામર્થ્ય છે, એજ એ બેડાયલાં અંતઃકરણને તોડી, વિપુટાં પાડી કેશ કશેરા ફેરાવનાર પણ તું જ છે ! ગમે તેટલે વેગળે જવા છતાં પણ દાવાનળની પેઠે અંતઃકરણમાં ત્રિરહાગ્નિ ફેલાવનાર તું જ છે ! મયુરો જેમ વરસાદ માટે આકાશ તરફ જોયાં કરે તેજ પ્રમાણે જેના અંતઃકરણમાં તું પ્રવેશ કરે છે તેને પોતાના પ્રેમીની ભૂતિ તરફ જોવડાવવા તું જ સમર્થ ! કુસુમિની જેમ પ્રણયી ચંદ્રના ઉદયની, વાટ જુવે છે તેમ જેના અંતઃકરણમાં ત્હારું સ્થાન હોય છે તેને પોતાના પ્રણયીની તું જ વાટ જોવડાવી તલસાવે છે ! પરંતુ જ્યારે તું દેવતાનું મૂળ સ્વરૂપ તજી રાક્ષસનું પ્રચંડ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે નિર્દોશ અંતઃકરણને ભાંગી, કટકા કરી નાંખે છે ! દેશ, વિદેશ, ક્રોધ, અને પ્રપંચ શિવાય બીજું કશું દેખાડતો નથી ! પ્રેમ ! તું સ્વર્ગને દેવ છે તેજ પ્રમાણે નકેના રાક્ષસ પણ છે ! તું જ્યારે રાક્ષસી લીલા બતાવે છે ત્યારે ધીમે ત્રાસપાલી જીંધે છીંચે. તે વેળા તું જ નિર્દોશના પ્રાણ હરણ કરે છે, સસજ્જત પાળનારને કલકિત્ કરે છે, આનંદને કશેરી બનાવે છે અને જેને દીઠા વિના પળપર આશરું ન હોય તેને નેત્રાથી સંદેવને માટે દૂર રખાવે છે ! ત્હારું સત્ય સ્વરૂપ જગતને આનંદ આપવાનું છે ! પરંતુ જ્યારે તું કોઈક માદક તત્ત્વોનું સેવન કરે ત્યારે ત્હારી સરલતા જતી રહી નિષ્કુરતા જેવામાં આવે છે ! તોપણ જ્યાં તું નિર્દોશરૂપે રહે છે ત્યાં આનંદ કરાવે છે. પ્રેમ ! ત્હને કદાચ સંસારનું જીવન હૃદય અથવા સમાજનું સારતત્ત્વ, સુવાનોનું શ્રેય સ્કર ઔપધ કિંવા પ્રણયીયુગબના હૃદયનું અમૃત કહીશું તો અયોગ્ય નથી.

મહર્ષિઓએ પ્રેમને જન માત્રના પરમ ધર્મ અને પરમેશ્વરનું હૃદય કહ્યું છે તે યોગ્ય છે. તે તેવોજ છે ! તેને એજ ઉપમા યોગ્ય છે. વાસ્તવિક રીતે બોતાં જેઓ પ્રેમને શુદ્ધ, અશુદ્ધ, કૃત્રિમ, વાસ્તવિક, વેદ, અવેદ આદિ વિશેષણો લગાડે છે તે મ્હોટી ભૂલ કરે છે, કારણ કે પ્રેમ નિર્વિશેષણ છે. તે પોતાનું વિશેષણ પોતેજ છે. પ્રેમ જ્યારે ધર્મનું હૃદય છે તો તે કદી પણ અશુદ્ધ, કૃત્રિમ, અવેદ, જેવા નીચ વિશેષણોને પાત્ર થઈ શકતોજ નથી. વિશેષણવાળો પ્રેમ યથાર્થ રીતે “પ્રેમ” નામ ધારણ કરવા યોગ્યજ નથી. એ પ્રેમ તો માત્ર લોકાચાર કે પાશ્વવાચાર છે વળી જે સત્ય, નિર્મલિન અને નિષ્કલંકિ પ્રેમ છે તેનાથી સંસાર અથવા સમાજનું અમ ગદ્ય કદી પણ થઈ શકતુંજ નથી નિર્મળ પ્રેમથી તો એક બીજા ઉપર અનંદ ઉપકાર થાય છે. એક બીજાનું અનિષ્ઠ યતુંજ નથી. જે પ્રેમથી ઇષ્ટ સિદ્ધિ ન થાય તેને પ્રેમ કહેવાયજ નહીં માટે પ્રેમ ! પ્રેમ ! દેવતા ! અને તમને ભક્તિ પૂર્વક પ્રણામ કરીએ છીએ ! અને તમારી પાસે નિરંતર એવી શિક્ષા માગીએ છીએ કે પૃથ્વીના પ્રવચાણ પર્વત અમારા હૃદયો ત્યાગ કરતા નહીં. અમારા અંતઃકરણમાં નિર્મળરૂપે નિવાસ કરજો અને આ સંસારના પ્રત્યેક મનુષ્ય, પ્રાણી, ઉપર અતુલ પ્રેમ રૂપતા સિખવર્તે !

પ્રેમની લીલાનો અંત નથી તેજ પ્રમાણે તેના આદિ મધ્ય ગણ્ય નથી એ પ્રેમ ક્યારે, ક્યાં, કેવી કેવી લીલાઓ કરવા માંડશે ને બેઠે, તેની કૃપા વિના આપણે જાણી શકીશું નહીં. તેની અદ્ભુત લીલા જાણવું આપણે માટે અસંભવિત છે. જુવો ! તે અદ્ભુત પ્રેમે કુસમના

હૃદયમાં કેવું ચિત્ર આલેખ્યું છે ? તેણે કુસુમના હૃદયમાં કેવો ખળભળાટ મચાવી મુક્યો છે ? કથમિત્ર તે વીરેન્દ્રને પોતાનો પ્રણયી જાણી હર્ષ પામે છે અને કવચિદ્ નિરાશાથી વિકલ થઈ દશે દિશામાં અધકાર જીવે છે । અને એકાંતમાં અશ્રુપાત કરી મનને શાંત પાડે છે.

આત્મારે મધ્યાહ્નનો સમય છે. બગિચામાં નાના પ્રકારનાં ફુલો ખીલી રહ્યાં છે. બગિચાના ઉત્તર વિભાગમાં એક સંગેઝરચરના ચોતરા ઉપર બેઠેલી કુસુમ કેટલાંક ફુલોની માળા બનાવી રહી છે. થોડીવાર સુધીતો તે સુખસુખ માળા બનાવવામાંજ પ્રવૃત્ત થઈ હતી, પરંતુ એકાએક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી હાથમાંના ફુલો પથરે ઉપર મુકી દીધાં. તેના નેત્રમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને મોલચા લાગી.

“ધ્રુવ ! આશા નિરાશાએ મ્હારા હૃદયને ડોહોળી નાંખ્યું છે. પરિણામ શું આવશે તે સમજાતું નથી । મનને હું કેટલું સમજાતું ? ધણી આશા આપું છું, ધણું ધૈર્ય આપું છું, ધણો સંતોષ બતાવું છું પણ નિષ્કૃષ્ટ મન માનતું જ નથી. વારંવાર તેની મૂર્તિનેજ મ્હારા સમક્ષ લાવી ખડી કરી દે છે ? વાઈ, હું ક્યાં અને તે ક્યાં ? આકાશ પાતાલનો તફાવત । શું મ્હારી આશા ગાંડાપણું બતાવતી નથી ? મુર્ખ મન ! સામાટે અધીર થાય છે । જે ભાવ્યમાં લખ્યું છે તે અવશ્ય થશે । કદાચ એ મ્હારા હાથમાં નથી પણ તું તે મ્હારા હાથમાંજ છે તે પછી જીવન પર્યંત કુમારિકા રહીશ અને છાંદગી વિતાડીશ. એકને જે આપી દીધું છે તે બીજાને કદીપણ આપીશ નહીં. ક્ષણિક સુખને માટે આ શરિરને ધોર નર્કમાં નાંખીશ નહીં. કુમારિકાવસ્થામાં મૃત્યુ પામવું એજ ઉચિત્ છે પરંતુ એકને અર્પણ કરેલી વસ્તુ બીજાને કદી આપીશ નહીં. હાથ તો મનો પહેલાંના પ્રેમ કેટલો બધો ? માતાના અસુ પછી જાણે તે વીરેન્દ્રજી બદલાઈ ગયાં । મ્હને પ્રસન્ન રાખે છે, સુખમાં રાખે છે પરંતુ અમારું ખરું સુખ, ખરી પ્રસન્નતા પ્રેમીના નિર્મળ પ્રેમ છે । તે પ્રેમ ક્યાં છે ? હવે તેનાં દર્શન પણ દુર્લભ્ય । ભગવાન જાણે તેમના મનમાં શું છે ? મ્હારા મનનો તુજ સાક્ષી છે । હે ધ્રુવ ! હે પ્રેમો ! કેવી દુરાશા ! વામન થઈ અંદ્ર પકડવા જવું એજ અજ્ઞાનતા, એજ મુર્ખતા ! એમના મનમાં શું છે તે પુછવાનો નિશ્ચય કઈ છું. પરંતુ ન્યારે તેમના નેત્ર સાથે મ્હારા નેત્રો મળે છે ત્યારે લગભગ પામી હૃદયમાંજ મુગ્ધાઈ છું. તે વેળા કેણુ જાણે હું કેવુંક સુખ અનુભવું છું ? અરેરે ! વીરેન્દ્ર ! મ્હારા હૃદયને છતી લીધા પછી હવે આવી નિષ્કૃષ્ટતા ? જાઓ, ત્યારે તમારે માટે માળા બનાવવી વ્યર્થ છે ?”

એમ કહી હાથમાંની ફુલની માળા તોડી નાંખી, ફુલોને વિખેરી ફેંકી દીધાં. આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. એટલામાં પાછળથી આવી કેાઠએ. આંખો બંધ કરી. કણ્ઠુઃ કહો હું કેણુ ? આટલીવાર સુધી કુસુમ વ્યથિત રિતે બેડી બેડી મન માન્યા આલાપ કરતી હતી પરંતુ ન્યારે આંખો બંધ થઈ ત્યારે ચમકી અને સ્થિત હાસ્ય કરી મોલીઃ બીજું કેણુ હોય ? નેહું. વાક્યામૃત સીંચી સીંચી હૃદયને પ્રસન્ન રાખ્યું છે. વિપદમાં ધૈર્ય આપી સંતોષ આપ્યો છે અને જેને માટે મ્હારું હૃદય દેહાભ્યંત્રની માછલી પેઠે સદા વળતું રહ્યું છે.

તેજ મહાત્મા.

વાંચક ! કુસુમની આંખો બંધ કરનાર વીરેન્દ્ર હતો. તેણે આંખો ઉપરથી હાથ ખસેડ્યો અને કુસુમની પાસે બેઠો. અને બોલ્યો. “તમારો ઉત્તર શું થય્યો છે ? હું જાણતો હોત કે તમારું હૃદય કોઈ બીજો સ્થળે ગયું છે તો તમારી આંખો બંધ કરત નહીં.”

વીરેન્દ્રના શબ્દો સાંભળી લજ્જિત થઈ કુસુમે નીચું જોયું. તેના મહેરા ઉપર શીકાસ જણાવા લાગી. તે કંઈ બોલી નહીં. વીરેન્દ્રે પુનઃ કહ્યું.

“શું ઉત્તર આપવાને પછી તમારું હૃદય ના કહે છે ? ” કુસુમે નીચું જોઈને કહ્યું : તમારું હૃદય કેવા શબ્દો બોલાવે છે ? આશ્ચર્ય સાથે ખેદ થાય છે ! ”

“હમણાં તમે શું બોલતાં હતાં તેનું જેવા સ્મરણ કરો ! ”

“ખરેખર ! તમે ક્યાં અને હું ક્યાં ? વીરેન્દ્ર, એક અચાનક અંતઃકરણ જીતી લઈ નિષ્કાર થતું એ શાસ્ત્ર વિરૂધ્ધ છે. માનના પ્રત્યુ પહેલાં જે તમે હતા તે હમણાં નથી.”

“હા, તમારી અંતઃકરણનો બાવ હું સમજી શક્યો. તેથીજ તમે કોણ જાણે શું લાવેલાં કરતાં હતાં. જાણે મને કંઈ ખબરજ નથી પરંતુ મેં બહુ સાંભળ્યું છે, પરંતુ કહો કે કયા મહદભાગ્ય પુરષે બળાત્કારે તમારું હૃદય કરી કામગીરી હૃદય ઉપર તિવ્ર બા ક્યો છે ? જે વખતે મને પોતાનો જ ગણતો હો તો સત્વર કહો લજ્જા લાગ કરો. તે બાળશાળીનું ટેકાણું બતાવો. હું સત્વર તેને શોધી કાઢી તમારી સમક્ષ પકડી લાવીશ. તમારા હાથમા તેના હાથ સોંપી તમને સુખી કરીશ. અને તમારા જેવી એક અનાથ બાળિકાનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો તે માટે પરમાત્માનો આભાર માનીશ.”

વીરેન્દ્ર દીન મુખે તેના સ્હામું જોવા લાગ્યો. પરંતુ કુસુમના અંતઃકરણમા સહજ વિપરિત કંઈ વામના હતા. કુસુમ જાણી ગઈ કે વિરેન્દ્રે સત્તાધને સૂચળી વાતો સાંભળી છે. તેમ છતાં પણ બેઠી બેઠી શબ્દો સાંભળી તેના હૃદયમાં દાવાનળ સૂળગી ઉઠ્યો. નેત્રમાંથી જળધાર પડવા લાગી વીરેન્દ્રે પોતાના રૂમાલવડે તેના ગ્રહાણી ગાવ ઉપરથી ટપકતાં આંસુ ધુવ્યાં. અને પુછ્યું : કુસુમ ! આજ તને શું થયું છે ? તું જાતે કુખી થાય છે અને બીજાને પણ કુખી કરે છે.”

હવે તેનાથી બોલ્યા વિના રહેવાનું નહીં. તેણે પૃથ્વી સ્હામું જોઈને જવાબ આપ્યો : તમને કોણે બોલાવ્યા હતા ? અહીં શામાટે આવ્યા ?

“એ પ્રશ્ન તમારા મનનેજ પુછે. તે ઉત્તર આપશે. હું તો બાવ એટલું જ જાણ છું કે ત્યાં કુસુમ વિકસતું હોય ત્યાં રસનો લોભી ભ્રમર ન હોય એમ બનેજ નહીં.”

“પરંતુ તે નિષ્પૃહી ભ્રમરને જરાપણ લજ્જા નથી હોતી.” કુસુમ કુલની ખીલતી કળીનો રસ સુસે તો રૂંદે છે પણ બિચારા અંધાનાં કુલ તરફ જૂલથી પણ જતો નથી.”

“એમાં ભ્રમરનો કંઈ દોષ નથી, તેમાં તો કુસુમનોજ દોષ. જ્યારે તેણે પોતાનું જીવન કુસુમને સમર્પણ કર્યું છે ત્યારે અંધા તરફ જવાનું શું પ્રયોજન ? એમાં ભ્રમરને

ચંપાને ત્યાગ કર્યો કે કુસુમ જાણી જોઇને તેનો ત્યાગ કરાવ્યો ? દોષ કોનો ?

આ જોવી વાર્તા થતી હતી કે તેમાં કુસુમની હાર થઇ. હવે તેનાથી રહેવાયું નહીં. તે ખડખડાટ હસી પડી. મુખમંડલ ઉપરની ઉદ્વેગીનતા જતી રહી. અને નવી આશાના કિરણો પ્રકાશવા લાગ્યા. વીરેન્દ્રના હૃદયનો લાવ સમજ્યા વિના તેણે જે કાંઈ કહ્યું તેને માટે મન-માંજ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. કુસુમે તેનો હાથ પકડી આગમાં ફરવા માંડ્યું. ફરતાં ફરતાં પુછ્યું.

“તમે રંગપુર જવાનું કહેતા હતા તેવું શું થયું ?”

“શું મ્હારું અહીં ગેહવું પણ તમને પસંદ નથી. તો ખેર, જીવો, હવે તમારે બહુ દિવસ સુધી કઠિનતા નહીં વેઠવી પડે. હું રંગપુર જે કામ માટે જવા ચાહું છું તેમાં પ્રથમ તમારી સમતિ લેવાની અગત્ય છે. તમે એક પ્રભાવશાળી મહારાજની કન્યા છો, કાળની વિચિત્ર લીલાને પ્રતાપે તમે દુઃખી થયાં છો પરંતુ ન્યારે તમારી માતા મૃતને સોંપી ગયા છે ત્યારે મ્હારી એવી ઇચ્છા છે કે તમને કોઈ રાજાનાં રાણી બનાવવા. તેથીજ તમે સુખી થશો. તમારો વિવાહ રંગપુરના મહારાજ સાથે થવાનાં છે. તેજ સર્વ પ્રકારે તમારા યોગ્ય છે. ત્યાં તમે પ્રજાં સુખી થશો. તમને જોઈ હું પણ સતોષ પામીશ મહારાજ નરેન્દ્રસિંહ હજી કુંવારા છે. તમારા જેવી સ્વર્ગીય દેવીને મેળવી ધણું આનંદ પામશે”

વીરેન્દ્રના આ શબ્દો તેના હૃદયમાં ખીલતી આશાલતામાં વજ્ર સુમાન લાગ્યા. તેના હૃદયમાં જે શંકા થતી હતી તે ખરી પડી હોય તેમ તેને જણાયું. આ સમયે તેના હૃદયની કેવી સ્થિતિ થઈ હશે તે વાંચક જાણી શકશે. ખીલતી આશા લતા ઉપર નિરાશારપ કુહાડીનો પ્રહાર થાય તો તેની કેવી સ્થિતિ થાય ? અનાથ કુસુમ શું કરી શકે ! વીરેન્દ્રના હૃદયને કયાં વિના જેને એક ક્ષણ એક યુગ પ્રમાણે જણાય, જે વીરેન્દ્ર વિના થીજા કોઈને મ્હાતીન હોય, વીરેન્દ્ર વિના જે પોતાની જીવન કુમારિકાવસ્થામાં કાઢવા તૈયાર થાય તો તેજ કુસુમ રંગપુરનો તો શું પણ આખી પૃથ્વીનો રાજા કેમ ન હોય ? પણ તે બીજાને કેમ મ્હાય ? તે કુસુમને નેત્રલાલ, પીળા ચંદ્રગંધાં ભરે સકુચિત કરી કોષે ભરાઈ કહ્યું : હમણાંજ તમે ભરવાની મૂર્ખતા બરેકી શરમ વગરની વાત કહી તે સત્ય છે, ભરવો નિર્ણય હોય છે, નિષ્કુર હોય છે ! મ્હારી માતા મરતી વખતે મ્હારો હાથ તમારા હાથમાં સુકતી ગઈ છે તેથી તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરવા તમે માનિક છો પરંતુ યાદ રાખજો કે મ્હારું શરિર બીજાને આપવાનો તમને અધિકાર છે, તેથી કાંઈ મ્હારા મનને બીજાને આપવાનો અધિકાર નથી. હું મ્હારા મનવડે ગમે તે કરીશ. યુગ સમાજને ! મ્હારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તમે લગ્ન કરશો તો લગ્ન થતાં પહેલાંજ હું પરલોકમાં પહોંચી જઈશ. મેં નિશ્ચય કર્યો છે તે પ્રમાણે નહીં થાય તો ઇવનપર્યંત કુમારિકા રહી ઈશ્વર બળન કરીશ.

તેનાં નેત્રમાંથી ડગડગ આસુ પડવા લાગ્યાં. કોઈને લીધે તે ચરચર કમ્પવા લાગી. તેના મનનાં લાવ સમજાઈ વીરેન્દ્ર સ્થિત દારૂ કરી બોલ્યો. કુમારિકા રહેવાનું કદો છે

તે તદ્દન અસત્ય છે. હમણાંજ તમે પોતાની મેળે એકલાં એકલાં કાણુ જાણે કયા ચિત્તચોરનું સ્મરણ કરતાં હતાં ? મેં જહું સાંભળ્યું છે. તમે તેનું નામ, ક્ષમ જતાવતાં નથી નહીં તો 'હમણાં શોધી લાવું'. તમને સુખી કર અને હું પણ સુખી થાઉં.

વીરેન્દ્રના આ ચપ્પે સાંભળી કુસુમને વિશેષ લાગી આવ્યું. જેને, તે પોતાના હૃદયનો અધિશ્વર જાણે છે, જેને તે કામળ, સરલ અને મજલ ભાવિણી બાલિકાએ જીવન સમર્પણ કર્યું છે તેના મુખમાંથી આવા ચપ્પે સાંભળી જે દુઃખ થતું તે તેજ બિચારી જાણતી !, જેના હૃદયમાં જે દુઃખ ચાય છે તે તે પોતેજ જાણે છે. અનુભવ વગરનાં અંત કરણો તે દુઃખ જાણી શકતાં નથી. કુસુમે છાતીપર જોરથી હાથ મારી કહ્યું વીરેન્દ્ર ! શું પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે જે ગમે તેને, ગમે તેટલી વખત આપી શકાય છે ?

“હા, પ્રેમ ગમે તેને આપવો એ મનની સત્તા છે.”

“શું મન બળરમાં ફરતા દલાસો જેવું છે કે તુરંત ઇચ્છા પરિતૃપ્ત કરવા પ્રેમને વારંવાર વેચી દે ?”

“હા, વાસના, ઇચ્છાના ભોક્તા મન છે. મનને સંતોષ મળે તે પ્રમાણે પ્રેમનો બદલો કરી શકે છે.”

“વાસનાઓની પરિતૃપ્તિ કરવા અને મનગમતો સંતોષ મેળવવાનેજ પ્રેમનું વેચાણ થયાં કરે છે !

“હા, મનગમતો સંતોષ એ -હૃદયરૂપી બળરનો માલિક છે, માલિકની મરજી પ્રમાણે સંતોષ મેળવવા ગમે તેમ કરવું.”

“ત્યારે તમે પણ તેવા બળરનાજ એક માલિક હશે. મનગમતો સંતોષ મેળવવા ગમે લાં ફરતા હશે અને ગમે તેટલી યુવાન છોકરીઓના હૃદય છતી લઈ પાછાં તેને ભાંગી નાખતા હશે તે બીચારીઓને નિરાશ હતાશ, હતાશ કરતા હશે તમને ખબર તો હશેજ કે પુરૂષો કરતા ઊંચીનો નિશ્ચય ચાર ગણો વધારે હોય છે”

“મહેને હજી તેવા બળરના માલિક થવાનો સમયજ મળ્યોજ નહીં હું જાણું છું કે ઊંચીનો પણ કેટલો નિશ્ચય હોય છે. મનમાં આવે તેજ વખતે તેજ પ્રેમીને વિરહના હડા સમુદ્રને તળાવે કુબાવી દે છે !”

“વીરેન્દ્ર ! શું બધાંજ અંત કરણો તેવાં હોય છે ?”

“ના, મેં જેટલું સાસો અને પુરાણો, અને જૂનમાં જેટલાં દ્રષ્ટાંતો વાંચ્યા છે તેમાંથી જુદું જુદું જોયું છે.”

“ત્યારે પછી જે અભિપ્રાય મહેને જતાવો છો તે કેવા પ્રકારનો ? તે કોને, કહેવાનો ? તે કોના અંત કરણમાં આદિતિ આપવાનો ?”

“કુસુમ ! તમે જાતાં, હું હાથે ! અપરાધની ક્ષમા કરો.”

“શા માટે ? કેનો અપરાધ ? કેણુ ક્ષમા કરે ? અંતઃકરણ ચીરીને બતાવીશ. પરિક્ષા કરજો. તેમાં કેનાં નામ લખાયાં છે ? કેને બોધે રહ્યું છે ? રંગપુરના રાજાની રાણી બનવા કરતાં એક અનાથ બિખારિણી ચંદ્ર રહીશ, મશરૂની તળાખાઓમાં સૂખે નિદ્રા લેવા કરતાં દુર્ગંધમય કાદવકીચડમાં સ્વપ્ન કરીશ, સુંદર સુસજ્જીત મહેલમાં રહેવા કરતાં તાડપત્રથી આચ્છાદિત છુપડામાં આનંદ માનીશ, મહેં ચીરકાલથી જોને અંતઃકરણ આપ્યું છે તેની છાયામાં રહીશ. તેને માટે યોગિની ચંદ્રશ, તેને માટે બિહારદેહિ કરીશ. તેને માટે જીવનને તુચ્છ માની આપે શરીરે ભસ્મ લેપન કરીશ અને અંતે શરિરને સમુદના ઉછળતા તરંગોમાં સમાવી દઇશ. માતા પિતા એક છે, પુત્રવર એક છે, પ્રતિષ્ઠા એક છે, સંકલ્પ એક છે, અને પ્રેમની અર્પણ પત્રિકા પણ એકજ છે,”

એમ કહેતાં કહેતાં ચોતાના ગળામાં ધાવેલી ફૂલની માળા કહાડી વીરેન્દ્રના ગળામાં પહેરાવી. સમજાવતો બોલીઃ વીરેન્દ્ર ! આ જીવનમાં તમે દેવતારૂપ છો. તમે જગતના સર્વ દેવોમાં એક છો ! પૂજન અર્ચન કરી યોગિની રૂપે તમારું આનંદ ધરીશ. નિત્ય તમારું અરણ્યજન શ્રુત લઈ પાવન ચંદ્રશ. તમે દેવતા છો, હું તમારી ઉપાસક ચંદ્રશ, ઉપાસકને તારવેલા મા મારેલા દેવતાનું કર્તવ્ય છે. ધણા દિવસનો સંકલ્પ બતાવી આપ્યો. હવે ગમે તેમ કરો. નિષ્કુર, નિર્દય થાઓ કિંવા દયાળુ થાઓ. ધણા દિવસથી ઇચ્છા હતી કે તમારું પૂજન કરી કૃતાય યાજી. પરંતુ હું કંગાલ ! મ્હારી પાસે શું છે ? જે હતુ તે તમારા ગળામાં અર્પણ કર્યું ! એને ગમે તે માની લેજો ! મ્હારી હરિદાવસ્થામાં એક એક માળાના પાંચ પાંચ રૂપિયા આપતા હતા. તે માળા રોજ બનાવતી હતી. આજની માળા ધણા વર્ષના વિચાર પછી બનાવેલી છે. જીવો, એમાં કાંઈક અનંત સૈમંધ છે, દીવ્ય તેજઃ પુનઃજી, દૈવિક મનોભાવછે, એક વખત એ માળા તરફ જીવો ! તમને જણાશે કે તે સ્વર્ગના દેવતાઓ માટેજ બનાવી છે ! હવે તમારી ઇચ્છામાં આવે તે મુલ્ય આપો ! તે લઈ હું હમેશને માટે વિદાય થઈશ.

કુસુમે છુટે મ્હોડે રડી દીધું. બે પગની વચમાં માંધુ ધાલી રડવા લાગી. હૃદયમાં છલકાઈ જતો અશ્વસાગર અનંત બળ કરી બહાર નિકળવા લાગ્યો.

વીરેન્દ્ર મધુરી ગમે કે વિશેષ વાદ કરવાથી કુસુમનું કોમળત્વ કચડાઈ જશે. તે કુસુમ છે, ખરેખર કુસુમ છે. કુસુમના પુષ્પો ઉપર જરાક તકડો પડતાં તે ગીમળાઈ જાય છે તેણે અમત ભરેલી દ્રષ્ટિથી, મધુરી હાથ છટાવી કુસુમ રહાસ્ય બોધે તેનાં નેત્રો લુછ્યાં. એક દાઢે તેનું મોઢું ચોતાના તરફ ફેરવી બાંજે હાથ તેના બળાપર મુકી કહ્યું. શા માટે રડવું ભેદાયે ! ચોતાના નિશ્ચયને નહીં ફેરવતર આંખો ઇચ્છીત રૂણ મેળવે છે. કીક, તમે તો મહેનજ વર-માળ પહેરાવી દીધી ?

“હા, અનુપમ માળા તમને પહેરાવવા ચોક્કસ હતી. તમેજ મનોદેવતા છો, બકિત પૂર્યક તમને ન પહેરાવું તો પછી કેને પહેરાવું ? નાથ ! તમેજ મ્હારા હૃદય મંદિરના અધિક્ષતા દેવતા છો. હું તમારી ઉપાસક રહી જાઉં.”

વીરેન્દ્ર હવે પોતાના મનને રોષી ચક્રો નહો. જે હાથવડે તેનું મ્હોડું આલ્યું હતું તે થ વડે તેના મ્હોડાને પોતાના હોઠ સાથે લગાડ્યું. અને પ્રગાંઈ આશીર્વાન દીધું. વીરેન્દ્રના દયમાથી પ્રેમનાં અશ્રુ નીકળી નેત્રદ્વારા પ્રભુ પ્રતિગા કરતાં જણાયાં. તેણે કહ્યું.

“પ્રીયે ! અધિરામને જેમ સર્વસ્વદાન કરી ભગવત વામનને હમેશને માટે ઋણિ બાળ્યા હતા તે પ્રમાણે તેં પણ ત્હારે સર્વસ્વ દાન કરી મ્હને જીવનપર્યંત ઋણિ બનાવ્યો. હવે પુલની માળાનું મૂલ્ય નથી, તેની કાષ્ઠ કિંમતજ નથી. તે અમદ્ય છે, તેમાંથી જીદાજ કરીની સાગરમાં બાંધે છે. એના બદલામાં કુબેરનો ભંડાર અને સાગરના ગર્ભનાં રત્નો તુમ્હ માજ છે. પ્રીયે ! એનો બદલો, એની કિંમત લેવો.” એમ કહી તેણે તેના બોળામાં માથું કસ્યું કુસુમે તેના મુખ ઉપર હાથ ફેરવી ધીમે ધીમે તેના ગાલને ઘાબડવા માંડ્યો.

“નાથ ! બસ થયું ! પુલની માળાનો બદલો મળી ચુક્યો. જીવન કાવડમાં મ્હારે જે જીવવાનું હતું તે મળી ચુક્યું. એથી વિશેષ શું જોઈએ ? અમુલ્ય વસ્તુ મળવા પછી તુમ્હાને ક્યવાન વસ્તુ મેળવી શું કરત?”

“પ્રીયે ! જેને જેના હૃદયની પમિલા છે, જેને જેના પ્રેમની કિંમત છે, તેજ એવી મૂલ્ય વસ્તુ ખરિદે છે. આજે હું મૂલ્યથી થયો.”

“ત્યારે શા માટે બલાર સુધી મ્હારા હૃદયને કંઈપાત કરાવ્યું ?”

“બરોબર પરિણા કરવા માટે અર પુછો તો તમારા અંતઃકરણના ભાવ જોઈ હું પતિ આનંદ પામતો હતો. જે દિવસે મેં તમને પહેલ વહેલા જોયાં તેજ દિવસથી મ્હારું હૃદય મેં તમને અર્પણ કરીજ દીધું હતું. પ્રીયે ! તમે રમપુરના મહારાજને પસંદ ન રતાં મ્હારા જેવા એક કિષાધને માટે પસંદ કર્યો ? તમે કૃષ્ણનગરની રાજકન્યા છે. તમે હારાણી અને તે મહારાજના બંનેનું જોડું બરોબર થાત.”

કુસુમે તેના ખભાપર માથું મુકી બંને હાથ ગળામાં પિંટાળ્યા પ્રેમથી ગદ્ ગદ્ થઈ યાદી. નાથ ! જે શબ્દોથી મ્હાને હૃદયમાં વળાધાત થાય છે તે વારંવાર બોલવાનું શું થોજન છે ? રાજા હોય અને તે પતિન ઉપર પ્રેમ નહીં રાખતા અનેક સ્ત્રીઓમાં રમણુ રતો હોય તો તેને શું કરવું ? તે રાજા કેહેવાને યોગ્ય છે ? આજના રાજાઓના મનની અંતિ શું તમે જોતા નથી ? રાજાઓના ગ્રામ અંતિ જોશે તો જણાશે કે તેઓ અરેખશા જાણ કેહેવાવા લાયકજ નથી તેઓ પતિનજન પાળતાજ નથી તેઓ પરણી મતિ પતિનજોને ખડતી મુઠી મન ગમતી સ્ત્રીઓમાં ફરી આનંદ કરે છે. રાજાની સાથે મેહેલમાં રહેવા રતો તમારી સાથે જંગલનાં દિ સકે પશુઓમાં નિવાસ કરવો હજાર દરજ્જે આનંદદાયક છે. પાપણે એમજ બાળ્યું કે તમે રાજા છો, હું તમારી રાણી છું. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના નથી રાજા અને પોતાના મનથી સંતુષ્ટ છે. પછી રાજા કે રાણી નામ માત્ર ધારણ કરનાથી વિશેષ છે ? રાજાની રાણીને છેડેલો આનંદ નહીં થતો હોય તેથી સદૈર્ઘ્ય ગણા આનંદ માટે મને થાય છે.”

“વીરેન્દ્ર તેના અધરોજન પાન કરતાં બોલ્યાં બરોબર ! ત્હારું કહેવું સત્ય છે, આજે મ્હારા જેવો બાળ્યવાન પુરુષ વિલોકમાં પણ નહીં હશે. ”

“હા, અને આજે મ્હારા જેવી લામણાળી સ્ત્રી વિધાતાએ સદિમાં લામણી બીજી હશે ?”

ભારત જીવન

પુસ્તક ૩.

શુભ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫.

અંક ૧૨.

વાચકો પ્રત્યે વિજ્ઞાપિત.

‘ભારત જીવન’ માસિક પત્રના વાચકોને આજે ત્રીજા વર્ષનો છેલ્લો અંક મળે છે. આ વર્ષમાં જે જે લેખો પ્રકટ થયા છે તે ઉપરથી વાચનાર સદૃશદ્રષ્ટો જાણી શક્યા છે કે ભારત જીવન મા જે જે લેખો પ્રકટ થાય છે તે ગમે તેવા અજ્ઞાન માણસને પણ સરેશ્વર કિતવું જ્ઞાન કરાવ્યા વિના નથી આ પત્રમાં જે જે લેખો પ્રકટ થાય છે તે ઇતિહાસ, ખરાબ અને બનાવોનો સુખ આધાર લખેજી લખવા આવાતા ટોવાથી વાચક પાસે દ્રષ્ટાંત અને સિદ્ધાંત બને મળે છે દ્રષ્ટાંત અને સિદ્ધાંત બને વાચનાથી વાચકને જેવો જોષ જેટલું જ્ઞાન મળે છે તેટલો જોષ અને તેટલું જ્ઞાન કપોળ મિપિન લેખોથી પણ નથી મળેતા મળેતા નિદાનો પણ પાછો ઇતિહાસ વાચે છે, અને તેમાંથી જ્ઞાન મેળવે છે રામ, કૃષ્ણ ના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણા અતઃકાલે કેરી સહભાવનાઓ રૂઝે છે, કુવ પ્રજા ના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણા અતઃકરણ કેવી ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે? હાલ સુધ ના અને મહાનશાના ઇતિહાસ ઉપરથી આ રજી કટલા જદાવાન બનીએ છીએ અને સીતા, હમયતી, તારા અને સુનોચનાના ઇતિહાસો ઉપરથી રીઓ કેટલી પતિભક્તિ કરતા રીઓ છે? ઇતિહાસ એ એ દર્શણ છે એમાંથી પ્રત્યેક વસ્તુ યથાર્થ જણાય છે અને તેથીજ તે નરુના ગુણ દોષ આપણે સારપે જાણી શકીએ છીએ.

‘ભારત જીવન’ નો પણ એજ ઉદ્દેશ છે કે ઇતિહાસના આધારે લઈ લેખો નરન કથાઓ, જીવન ચરિત્રો રચણ વર્ણનો આદિક લેખો પ્રકટ કરવા જે જે ગૃહસ્થોએ ‘ભારત જીવન’ એક વખત વાંચુ છે તેમાંનો મોટો ભાગ દર્શને માટે આદર જીવ રહ્યો છે વળી મહાના અમારી પ્રાસે પ્રશસા પત્રો આપ્યા છે પરંતુ તે પ્રકટ કરી આત્મપ્રશસાનો દોષ દોરી લેવો તે બાગવત નથી દરેક વસ્તુ પોતાની મેળેજ નકાર પાડી શકે છે ભાત જીવને પણ પોતાના વાચકવગના હૃદયમાં જે નાશ પડ્યો છે તે તેના દેનાવાઉપગથી નિષ્પ થાય છે અમે આ સ્થળે એટલું જ વહીવટ કે પ્રયત્ન આદરે પોતાનો આત્મ અતુ નાખ્યો કે જેથી ભવિષ્યમાં ભારત જીવન હિંદુસ્તાનની રાજનીતિ વિગત સેના બજારના બજારના થય તેમજ સ્વદેશ ભક્તિનું ઉચ જ્ઞાન કરાવના સમય થાય ઉચ્ચતા બાળકોનો સ્વર્ગો જીવન આધાર તેમના પોષકો ઉપર દોષ છે બાળમાં જીવનને માટે પાઠ્યને જેટલી માગી રાખવી જોઈએ તેટલી અવશ્ય નાખવી જોઈએ કે સ્વર્ગ પરસ્પર સહાયતા કરવનેજ નહીં માનવે જીવે સરવા છે.

ભારત જીવન જે એક વર્ષક વર્ષનો બાધ છે એ બાધએ તેમને આ વર્ષમાં જે જ્ઞાનદાન આપ્યું છે તેમાંથી તેમને એવું જાણ મળી ચકે એમ છે કે જે પોતાનો સરોર બધું પણ આપી રાખે નહીં અને આવી છે કે એના એક બધું તબ્બો દમદમ માટે આત્મક કાલ વિના સરોર નહીં સાના દાન કે જવાહર દન કરના માનવ એ સર્વથો

શ્રેષ્ઠ છે તો પછી એવું દન આપનાર દયાળુ બાધુની સેવાની કદર અણી નાયક વર્ગે તેને સહાયતા કરશે તો તેથી ઉપકાર થવા વિના રહેશે નહીં

“શિવાજી” મહારાજનાં લોકડેટા.

આ વર્ષે ભેટના લોકડેટા પ્રકટ કરવામાં દીવ યદ્ય છે પરંતુ માસિમા પ્રકટ થતા લેખો કાંઈ પણ પ્રકારે ઉતરતા પ્રકટ થવા નથી ભેટો એ માત્ર એક જાતની લાન્ય છે કે જેને લીધે વાચવાનું પણ મન થાય અને ગયા વરસમા ધડીવાળ વિગેરે જે ભેટો આપી છે તે ઉપરથી વાચકોએ જોયું હશે કે આ શહેરના ભારે અર્થના પમાણમા અમને કાંઈ પણ ફાંધે નથી નોપણ અને અમારી દુરજ બજાવનામા સુકતા નથી અને હજુ પણ સુકીશું નહીં ભેટો આપવાનો જે નિશ્ચય છે તે પાળીશું જે કે માથના અનિવાર્ય રોકાણને લીધે માસિક નક ટ થતા મોકુ થાય તો તેથી વાચકોએ અધીરા થવું નહીં નિશ્ચય કરેલી ભેટો આપ્યા વિના અમે કદી પણ રહીશું નહીં

આ વર્ષની ભેટમા આદીનાં લોકડેટા તથા વાર્તા વિનાદના આહકો માટે આદીના અછાડાઓ લગભગ તયાર થવા આવ્યા છે અને તે તા ૨૫ મી નવંમ્બર ૧૯૦૫ ને દીનસેથી આહકોને વેહેવવામા આરંભે આ ભેટો છુટી છુટી પેઠા કરી મોકલનાથી પેઠીમ રેજીસ્ટ્રશન પોષ્ટેજ વિગેરે છ થી આઠ આના અરથ થશે અને તેથી અમે અમારા સુત્ર અહકેના અથમા બચાવ કરવા એવી ઇચ્છા રાખી છે કે નવા વરસના અમ સચેજ એવી ખુબીયાં લોકડેટા અને અછાડાને પેઠા કરી મોકલીશું કે જેથી તેમને એવો અર્થ થશે નહીં નવા વર્ષનું લગ્ન જન્મ શુભ ૨૬-૦ તથા ૦-૧૦ થી પી. આઈ મળી શ ૨ ૭-૦ માંજ દરેક આહકોને ભેટો તથા નવા વખતો અક મળી જશે અમને આશા છે કે સુરત મહા પોતાના બાધુનો સ્વિકાર સ્વીકારી વિના રહેશે નહીં

આ વર્ષે પણ ભારત છવનના ટ્રેનાક અકો મોકા પ્રકટ થવા છે તેનું કારણ એ છે કે અમારા છાપખાનામા અમારા મિત્રો અને શુભેચ્છકોના પુસ્તકો વિગેરે છાપખાના કામોનું પુરૂણ દેખાણ હાવાથી તેમજ વખતસર આપવાનાં હાવામાં તેમ થાય છે તે માટે સુરત આહકોની કામા આદીયે છીરે આનતા વરસમા નિરમમર પ્રયત્ન કરના માટે અવરથ મગજ રાખવામા આવતો અમને જાણી જોઈને મોકુ મરણ પસદજ નથી પરંતુ અનિવાર્ય કારણોને તીવ્ર તેમ યદ્ય જાય છે આનતા વરસ માટે ઉત્તમોત્તમ લેખો તથા રાખ્યા છે અને તે મહા નાંને જીવજ પ્રમરણ પણ ઉચુ રાન આપ્યા વિના રહેશે નહીં નવા વર્ષની ભેટ

શ્રી યોગ વાશિષ્ઠ.

નવા વર્ષને મટે આ ભેટનું પુસ્તક અમે નકરી શુ છે આ પુસ્તક વેદાનના ઉચા તત્વોથી ભરેલું છે અને તે દરેક દરેક વચનાર અહકે ને સરનાથી જ્ઞાન આપી અજ્ઞાન અધારમ ની હાર કદી મોક્ષા પ્રમત મથ ઉપર ચઢવા એક અજ્ઞાન શરમરપ યદ્ય પડશે હમણા હમણા દરેક સ્વર્ણે ધર્મની જગ્યાતિ યદ્ય છે દરેક મનુષ્યો ધર્મના પુરતમે શોધે છે તથા સમનમા આ તત્વજ્ઞાનના અશુભ લડરરપ અશુભ્ય અથ દરેક ધર્મના મનુષ્યને ઉપયોગી યદ્ય પડશે આ અથ જાનેવાની માસમા જુરર બહાર પડશે અહકો અમારી એટલીજ માથના છે કે તેમજ પોતાનો આથ અનુ રાખવો કામા મેનેજ ભારત છવન

બંગાલીઓનો સ્વદેશ પ્રેમ-આપણું કર્તવ્ય.

(૨)

લોર્ડ કર્ઝન બહાદુરની જહાંગીરી દરમ્યાન આપણને જે મ્હોટામા મ્હોટો લાભ થયો છે તે એજ છે કે આપણા હૃદયમાં “સ્વદેશ ભક્તિ” ની નિર્મૂલિ યાદ છે. આપણે સમસ્ત હિંદુસ્તાનના રહેવાશીઓ-સ્વદેશ-હિંદુસ્તાન પ્રત્યે ભક્તિ બાળવવાનું આપણું કર્તવ્ય સારી પેઠે સમજતા થયા છીએ. સ્વદેશી બનાવટની વસ્તુઓજ વાપરવાથી હિંદુસ્તાનના રહેવાશીઓ સુખી થશે, અને આ દેશને પૈસો દરિયાપાર જશે નહીં. એ પણ બાણતા થયા છીએ. બંગાલમાં જે સ્વદેશ ભક્તિનું અસાધારણરૂપ યાદ પડ્યું છે તે સાંભળવાથી એવા વિચારો થાય છે કે હજુ એ જિલ્લામાં જેટલા પ્રમાણમાં સ્વદેશ ભક્તિ ફેલાઈ છે તેટલી આપણા જિલ્લાઓમાં નથી. બંગાલમાં સ્વદેશ ભક્તિ ફેલાવવાનું કામ નિશાળોમાં વિદ્યાર્થીઓ બાળવે છે. તેઓ સ્વદેશી કપડા પહેરી દરેક લક્ષણોમાં પ્રરી ઉપદેશ આપે છે કે: સ્વદેશની બનાવટનો માલ વાપરવાથી તમારું ભણું થશે અને તેથીજ તમે હમણાંની કંગાલ હાલતમાંથી મુક્ત થઈ ધનવાન થશો.” તેમના આ ઉપદેશને લીધે હજારો માણસોના મન ઉપર સ્વદેશ ભક્તિએ યોગ્ય છાપ બેસાડી દીધી છે, અને તેથી બંગાલીઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે અમે કદી પણ વિલાયતી વસ્તુઓ વાપરીશું નહીં. કેટલાકોએ કાળી દેવી સન્મુખ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે વિલાયતી વસ્તુ વાપરવાનો સમય આવશે તો અમે અમારા શરિરના લોહીનું બલિદાન આપીશું. કલાર્કો અને વિદ્યાર્થીઓ વિલાયતી છુટ કે કપડા વિના ચલાવે છે. મ્હોટા મ્હોટા ગ્રામ, મહારાજાઓ, જમીનદારો પણ તેમાં ગ્રામેલ થયા છે.

નામ નોંધાવો! તાકીદે છપાઈ બહાર પડશે!

એક અત્યુત્તમ ઐતિહાસિક નવલ કથા.

પંજબની રાણી ચંદાબાઈ.

અથવા

લોર્ડ ડેલહૌસીની ચાલુક.

આ ઐતિહાસિક નવલકથા વીર સંગ્રામ, કરુણા, આદિ રસોથી ભરપૂર છે. લોર્ડ ડેલહૌસીએ પંજબને કેવી રીતે પદ્મલિપ્ત કર્યું, કેટલાક વીર પ્રયોગોએ પંજબને બચાવવા કેનો યત્ન કર્યો. છતાં સ્વદેશ દ્રોહી મોન લાલ સિંહે સ્વાયંત્ર માટે કેવા ધોર કૃત્યો કર્યા, તે વિગરે સઘળા પ્રકરણો ખુબીથી લખાયા છે. વાંચતાં વાચતાં રૂંવાટા હિસા થાય છે. અગાઉથી આદક ચનાર માટે શ. ૧. પા. ૧૫૦ થી શ. ૧-૮-૦૦ પોર્ટલે જુદું.

વારત જીવન ઓફીસ દાલબાદવી રોડ-મુંબઈ.

બંગાલામાં સ્વદેશી ભક્તિને એટલું પ્રધાન માન્યા પુવામાં આવ્યું છે કે, વિલાયતની બનાવેલી મીંગારેટ પીનાર એક ગઢસથને એક ગાંડીવાળાંએ પોતાની ગાંડીમાંથી ઉતારી મુકયો હતો. એક આઠ વરસની છોકરીએ પોતાના ઘરમાંથી વિલાયતી મિઠું બધ કરાવી પોતાના ઘરમાં દેશી મિઠું મંગાવ્યું છે, એક બાર વરસની કન્યાએ પોતાના હાથની વિલાયતી ગંગડીઓ નેબદલે દેશી બંગડીઓ પહેરી છે, એક અગીઆર વરસના છોકરાએ પોતાના રમવાના કાચનાં-વિલાયતી-રમકડાં ફેાડી નાખ્યાં છે. એક યુવાન સ્ત્રીએ પોતાના પતિને પ્રતિજ્ઞા આપી છે કે વિલાયતી માલ કદી પણ ઘરમાં લાવવો નહીં, છુટ સીવનારા મોચીઓએ વિલાયતી ચામડાનાં છુટાં નહીં સીવવાને, ધોળીઓએ વિલાયતી કપડાં નહીં ધોવાને, દંલઓએ વિલાયતી હુગડાં નહીં સીવવાને પ્રતિજ્ઞા કરી છે અને તે પ્રમાણે તંઓ પાળે છે વિલાયતી કાપડ અને વિલાયતી છુટ, રમકડાં, બંગડીઓ વેચનારાઓને કોઇ લાવ પુછતું નથી, એક વિલાયતી છુટ વેચનાર ગિચારો કહે છે કે મારે ત્યાં દરદેજ સાત આઠ ભેડ છુટ વેચાતાં હતા હવે ત્રણ દહાડે એક છુટ ભેડ વેચાય છે. મોટી મોટી યુરોપિયન પેહેડીઓ પણ ફીકરમાં પડી છે. અંગ્રેજી વર્તમાન પત્રોદ્વારા ઠેક વિલાયતમાં પણ એ હીલચાલની અસર થઇ છે સઘળા વિચારમાં પડી ગયા છે. સ્વદેશી ભક્તિ ! ત્હારા પૂજન, અર્ચન કરનારા ભક્તોને ત્હેં અપૂર્વ શ્રદ્ધ બાળ આવ્યું છે, આવું શ્રદ્ધ હમેશા રહેશે અને તે આખા હિંદુસ્તાનની પ્રાતની નમેનમમાં ફેલાશે ત્યારેજ આ કમાલ થતા જતા દેશતુ કંધાણ થશે અને ત્યારેજ તુમાખી મગજના અંગ્રેજોની શુદ્ધ ઠેકણે આવશે પ્રભો ! પરમાત્મનું ! ત્હારું દેવિ બલ છે, ત્હારી અપૂર્વ શક્તિ છે, પોતાજમાં પ્રવેશ કરવા અને આકાશને લેદવા તુજ મમથ છે ! સમગ્ર હિંદુસ્તાન દેશની પ્રાતના તત ડરણુ લેડી, તેમાં સ્વદેશ ભક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવવા તુજ મમથ છે !

આ દેશમાં સ્વદેશ ભક્તિની લાગણી નહીં હોવાથીજ પરદેશી ઠગારા ત્યાપાત્રીઓ પ્રાવી ગયા છે પોતાની ટાપટીય કરેલી વસ્તુઓ વેચી કરોડો રૂપિયા દુનિયાપાર ધમડી લઇ છે પરદેશથી આ દેશમાં આવતી દરેક વસ્તુઓ જ્યારે લાગે છે ત્યારે તેતુ એક ડોડી દામ પણ ઉપજતુ નથી પરતુ આ દેશની બનેલી વસ્તુઓ જ્યારે તુ છે, પુટે છે અને જુની થાય છે ત્યારે પણ તેતું કંઈક ઉપજે છે પરદેશની બનેલી પાત્ર રૂપિયાની ચીમની પુટે છે ત્યારે તે કચરામાં નાખવા લાયક થાય છે પણ પીતલની દીવીઓ પચીન પચામ વરસ વાપરવા છતાં પણ તેની અરધી કિમ્મત વાપણને મળે છે. એજ પ્રમાણે રમકડાં, બંગડીઓ, રમકડાં વિગેરે વસ્તુઓ પણ દેગી બનાવટની જેમ છે તો તેમાંથી કંઈક પણ અપણને ઉપજે છે જ્યારે વિલાયતી બનાવટની તેજ વસ્તુઓ થોડા વપરાસમાં આવતાજ નિરૂપયોગી થઇ પડે છે !

સમય બળવાન છે ! એક દેશની ઉન્નતિ થવા પછી તેની અધોગતિ થાય છે. અને એક દેશની અધોગતિ થવા પછી તેની ઉન્નતિ થવા પામે છે ! આ પ્રકૃતિ-Nature-નો નિયમજ છે. જે હિંદુસ્તાન પૃથ્વી ઉપર ઉન્નતિ પામેલું હતું તેજ આજે કંગાલ થઈ ગયું છે અને જે ઈંગ્લેન્ડ પૃથ્વી ઉપર બંગાલી ગણાતું હતું તે આજે સભ્ય ઉન્નત થયું છે ! જે સ્વતંત્ર હિંદુસ્તાનમાં પગ મુકતાં પહેલાં અંગ્રેજો પહોંતા હતા તેજ અંગ્રેજોએ પ્રપંચ કરી બંધાપારને પહોંતે, પરસ્પર ક્રુરતા કરાવી હિંદુસ્તાનને જીતી લીધું છે, પરંતુ દરેક વસ્તુનો સમય બદલાતો રહ્યો છે. આપણાં-અને દરેક શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે પ્રકૃતિ-Nature-ના નિયમ પ્રમાણે દરેક વસ્તુની સ્થિતિ બદલાતી રહી છે. પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યની જેવી કોમળતા હોય છે, તેવી મધ્યાહ્નકાળે રહેતી નથી, મધ્યાહ્નકાળે જે શીતતા હોય છે તે સાયંકાળે રહેતી નથી. વસંતઋતુમાં જે પુલો પ્રપુલ્લ થાય છે તે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કેવાં થઈ જાય છે ! અને શીતીર ઋતુમાં કેવાં થાય છે ? શુકલપક્ષની પૂર્ણિમાની રાત્રે જે ચંદ્ર સોળ કળામાં પ્રકટી સૃષ્ટિનાં પ્રાણી માત્રને આનંદ આપે છે તેજ અમાવાસ્યાની રાત્રે કયાં ભરાઈ જાય છે ! એ નિયમ પ્રમાણે જેમણે હિંદુસ્તાનને જીત્યું છે તેનેજ એક દિવસ હિંદુસ્તાન પણ જીતી શકશે. પ્રકૃતિ પોતાનું કામ કરશે. એમાં સંશયનથી પરંતુ આપણે બીડીઓનું રાજ્ય જોઈએ છે. આપણે હમણાં જેટલા સુરક્ષિત છીએ તેટલા બીજાના રાજ્યમાં કદી પણ રહેવાની નથી. આપણને માત્ર આપણી ઉન્નતિ થાય એજ જોઈએ છે.

બંગાલામાં ઇસ્ટઇન્ડીયા કંપનીનું રાજ્ય થયું તે સમયે બંગાલાના જુલાઈયા લોકો હિંદુસ્તાન દેશનાં કરોડો માણસને પોતાની બનાવેલી વસ્તુઓ પુરી પાડી પરદેશ તરફ પંદર કરોડ રૂપિયાની વસ્તુઓ મોકલતા હતા. ઓગણીશમી શતાબ્દિના પ્રારંભમાં હિંદુસ્તાનથી લુગડાંની ૧૩૬૩૩ ગાંસડી અમેરીકા, ૧૪૫૦ ડેનમાર્ક, ૬૭૧૪ પોર્ટુગલ, ૪ હબ્સરથી ૭ હબ્સર પેસીફિક મહાસાગરના કિનારાના પ્રદેશો તરફ જતી હતી. તે સમયે હમણાની પહેલ કારખાનાઓ ન હતાં. કરોડો ભારતવાશીઓ સ્વદેશી ચત્રોવડે લુગડાં બનાવી દેશ વિદેશમાં મોકલતા હતા. દેશની વિધવા સ્ત્રીઓ હાથવડે ચરખા ચલાવી પોતાનું પેટ ભરતા હતા. એટલુંજ નહીં પણ સ્વતંત્રતાથી પોતાના નિરાધાર કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવતી હતી. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનોજ રિપોર્ટ બતાવી આપે છે કે ૧૮૦૭ સુધી ૫૮૫ના જુલાઈયામાં ૩૩૦૪૨૩ સ્ત્રીઓ, શાહાબાદમાં ૧૫૮૫૦૦ સ્ત્રીઓ, તથા ગોરખપુરમાં ૧૭૫૦૬ સ્ત્રીઓ ચરખા કાંતી, ૪૫ લાખ રૂપિયા મેળવતી હતી. દિનાજપુરમાં ઉચ્ચ વર્ણની વિધવાઓ તથા ખેડૂતોની સ્ત્રીઓ, ચરખા કાંતીને ૬૧૫૦૦૦ રૂપિયા તથા પુણિયા જુલાઈની સ્ત્રીઓ, ૧૦ લાખ રૂપિયા નફો મેળવતી હતી. બંગાલા જુલાઈનાં બીજા બીજાં રાજાઓમાં પણ એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ ચરખા કાંતી હબરો રૂપિયા મેળવતી

હતી. આ પ્રમાણે પંજાબ, મદ્રાસ, મધ્ય હિંદુસ્તાન અને મુંબઈ તથા કાઠીયાવાડ જિલ્લાની લાગે કરોડો ઓળો હાથના ચરખાવડે સુતર કાંતી પોતાને નિર્વાહ ચલાવતી હતી. હજુપણ કેટલાક જિલ્લામાં જુલધયા લોકો, ખતરી લોકો અને ખીજ વર્ણના લોકો હાથવડે ચરખા ચલાવી સુતર બનાવી વેચે છે તેમજ ઘરમાં સાળ-Weaving Hand Machines-બનાવી ઘરમાં જુગડાં વણે છે. જોકે તેથી તેઓનું સાધારણ ગુજરાન ચાલે છે પરંતુ દેશીઓ તરફથી જોઈએ તેટલું ઉત્તેજન નથી, અને તેથીજ તે બિચારા કારીગરો જૂએ મરે છે. વિલાયતી કપડાંએ દેશી વણકરોને જુએ માર્યા છે, વિલાયતી ખુટે દેશી મોચીઓને કંગાલ બનાવ્યા છે; વિલાયતી કાચના વાસણોએ દેશી ત્રાંબા પિત્તળની દિવીઓ બનાવનારને રખડા-વ્યા છે, વિલાયતી ટોપીઓએ દેશી પાલ્લીઓ બનાવનારને ચીથરેલા કર્યા છે, વિલાયતી સેંટ સાંબુંએ દેશી ઝુગધીદાર તેલ, અત્તર બનાવનારના ચ્હોરા ફિણ પાડ્યા છે. સ્વાભાવિક રીતે દરેક વિલાયતી વસ્તુએ આ દેશના કારીગરોને દરિ-દ્રતા આપી કંગાલ બનાવ્યા છે, અથવા ખીચારા કારીગરોના હાથમાંથી પૈસા છુટી લીધા છે જેમ કહીયે તોપણ અયોગ્ય નથી !

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીએ આ દેશની રાજ્ય લગામ હાથમાં લીધા પછી આ દેશનાં જુગડાં તથા સુતરના વ્યાપારને વિનાશ કર્યો છે. દેશી કપડાં ઉપર સેંકડે ૮૯ ટકા ટેકસ રાખ્યો હતો, બંગાલના જુલધયા લોકોને સ્વતંત્રતાથી જુગડાં વેચવા હતા નહોતા, તેમના બનાવેલા જુગડાં ઉપર પોતાની મરજી પ્રમાણે પૈસા આપી છીનવી લેતાહતા. જ્યારે તે પ્રમાણે જુલધયા લોકો કણુલ નહોતા કરતાત્યારે તેમના બરડા ઉપર નેતરનો માર પડવામાં પણ બાકી રહેતું નહોતું. તેમજ તેમને કેદ કરવામાં આવતા હતા. કમ્પનીના નોકરો, ઘણે ઠેકાણે જઈ દેશી ચરખાઓને લાંગી નાંખતા હતા. કમ્પનીએ સુતર કાંતવાનું બંધ કરાવ્યું હતું. કમ્પનીએ એવું પણ કરાવ્યું હતું કે જુલધયા લોકોએ એમારાં કારખાનામાં આવી કામ કરવું. જે લોકો કામ કરવા નહોતા આવતા તેમના અંશુકા કાપી નાંખવામાં આવતા હતા. કમ્પનીએ ઘણા દિવસ સુધી આવાં આવાં ઘોર કર્મો કરી ખીચારા જુલધયા લોકોનો વેપાર તોડી પાડ્યો ! કમ્પની તરફથી આવી અપકૃત્યો ન થયાં હોત તો જુલધયા લોકોનો વેપાર કહીપણુ પડી લાંબત નહીં તેમજ વિલાયતી વસ્તુનો આટલો બધો પ્રચાર પણ થાત નહીં. પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર મી. વિલસને પણ આ આખત સ્પષ્ટરૂપે લખી લીધી છે.

કમ્પનીએ એક તરફથી જુલધયાઓનો વેપાર બંધ કરી, હલ્લો, કરો, વિધવાઓને જુએ મરતી કરી લીધી. વિધવાઓને પોતાનાં કુટુંબનું પોષણ કરવા માટે લાચાર થવું પડ્યું. ત્યારેજ ધીમે ધીમે વિધવા વિવાહ કરવાની ખુશી સુઝી. ધીમે ધીમે વિલાયતી માલ, આપણા ઘરમાં પગ પેસારો કરવા લાગ્યો

અને તેના તેજમાં અંબઈ જઈ આપણે પોતાનેજ હાથે પરદેશી, પરધર્મી વ્યાપારીઓને ઉત્તેજન આપી પોતાના ઘરમાં આવવા દીધા છે. પરંતુ આપણે એકં ક્ષુદ્ર ગ્રાણી કુતરાના જેટલું પણ જાત્યાભિમાન રાખી શક્યા નથી. એક જીલ્લાનો કુતરો ધીજી જીલ્લામાં જાય છે તો તેને તે જીલ્લાના કુતરાઓ તેને કરડી ખાય છે, લોહી લુવાણ કરે છે અને છેવટે તેને પુંછડી નીચી નમાવી નહાસી જવું પડે છે. એટલું બધું જાત્યાભિમાન તેમનામાં છે પણ આપણે મનુષ્ય જાતિ થઈ એ ક્ષુદ્ર ગ્રાણી જેટલું પણ જાત્યાભિમાન રાખતા નથી એ કેટલા બધા જોદની વાત છે? એક કેટકો રોટલો લઈ જનાર કુતરો ધીજી કુતરાને જોતાં જ રોલો અને ઘાંત કહાડી ધુરકવા મંડી જાય છે પણ આપણા દેશમાં એવાં હજારો પરદેશી કુતરાઓ આપણા ગજવામાંથી પૈસા કહાડી જવા છતાં આપણે તેમને વધારેને વધારે ઉત્તેજન આપીએ છીએ તેમ તેમ તેઓ આપણને વધારેને વધારે પિસા કરે છે એ દરેક જણ સારીપેઠે જાણે છે

સ્વર્ગવાસી દેસાઈ વિષ્ણુ પ્રસાદ કલ્યાણરાયજી.

"The best of men

"That e'er wore earth about him was a sufferer,

"A soft, meek, patient, humble, tranquil spirit

"The first true gentleman that ever breathed

સાસરમા હજારો મનુષ્યો જન્મ પામે છે અને મરણ પામે છે પરંતુ તે સધળામા બાગ્યેજ કોઈ એવું મનુષ્ય હોય છે કે જેના મરણ માટે અનેક મનુષ્યોના નેત્રોમાંથી આશ્રુના નિડુઓ ટપવતા હોય, તેમા કોઈકજ મનુષ્ય એવું હોય છે કે જેને માટે હજારો મનુષ્યોના અંતઃકરણમા રોકની લાગણી ઉત્પન્ન થાય અને કોઈકજ મનુષ્ય એવું હોય છે કે જેના એકજ મરણને બદલે ધીજી અનેક મનુષ્યોનું થયું હોત તો સારૂ થાત આવા શબ્દોચ્ચારો થાય! જન્મ અને મરણ એ મસૂરમા એક જાતનો બ્યવહાર છે. પરંતુ જન્મ પામી શુ કરવું એ જેઓ જાણના નથી તેવા મનુષ્યોના મરણ માટે મોઢું એવું રાખે પણ કદાચ નથી. જગતમાં હજારો ધનવાન મનુષ્યો છે, હજારો રાજા, મહારાજા છે તેજ પ્રભુ હજારો બલકે કરોડો દરિદ્રી કાગલો પણ છે, ધનાઢ્યતા અને દારિદ્રતા એ પણ જીવનના બ્યવહારો છે પરંતુ પરમાત્માએ જેઓને દ્રવ્ય આપ્યું છે તેમણે આ જીવનમાં મ્યા કયા કૃત્યો કરવા તે નિર્મોણ કર્યું છે. એ કૃત્યોમા પ્રાણી માત્ર ઉપર સમાનભાવ રાખવો, દુખી દરિદ્રીઓની ત્ર લાજ રાખવી, અલ ધિનીના મનુષ્યોને અલ અને વચ્ચે વિનાના મનુષ્યોને વચ્ચે, આશ્રય નિશાના મનુષ્યોને આશ્રય અને વિપતિવાન મનુષ્યોને આશ્વાસન એ કાંઈ મહદ્ યુગના કૃત્યો તેમને-ધનવાનોને માટે નિર્મોણ થયા છે. વિદ્વાનોની સગતિ રાખી વિદ્યા લાભ મેળવવો, મત્સારીઓને સમોગમ રાખી શાશ્વત રક્ત્ય સમજવું અને સદ્ગુણીયરણીઓની સગતિ

રાખી ધર્મચરણ રાખવા. એજ ધનવાનોનાં કર્તવ્ય છે. જે જે ક્રિયાએદ્વારા આલોક અને પરલોકમાં સુખ, મોક્ષ અને પરમપદ મળે એવી ક્રિયાઓ કરવી, એજ તેમનો ધર્મ છે. પરંતુ, મરણમાં આવે તેવાં ધર્મ કર્મ કરવાં, દુઃખી, કંગાલોને એજ દુર્લભ્ય કરવું, તેમનો મોક્ષ કાને સાંભળવોજ નહીં, ગળવામાંથી દમડી પણ કાઢીને આપવી નહીં, અનાથોને સ્થાય કરવી નહીં, વિપત્તિવાન મનુષ્યોનું આશ્વાસન કરવું નહીં, તેમજ પોતાના ઘરમાં અટળક લક્ષિમ છતાં રક્તનોને દાન કરવું નહીં એ ધનવાનોનો ધર્મ નથી. પૂર્વના પૂણ્ય પ્રતાપે ધર્મરૂપાથી-જે દ્રવ્ય મળ્યું તેનો પોતાની જાતેજ સારી પેઠે ઉપયોગ કરવો, મોઝમઝા કરવી, જો હૃદયોને તૃપ્ત રાખવી, ગાડી, વાડીમાં રહેલ સપાટા કરી મનગમતા આનંદ મેળવવા એ તેમનું કર્તવ્ય નથી. આ જગતમાં વિચારતાં પ્રાણી માત્ર ધર્મનાં બાળક છે. સઘળાં તે એક ધર્મજે ઉત્પન્ન થયાં છે. માટે પ્રત્યેકને જે કાંઈ મળ્યું છે તેમાંથી યથાશક્તિ પ્રત્યેક શિક્ષા માગનારને, દીન દુઃખીઓને, આપવુંજ જોઈએ. કારણ કે તે પણ એકજ પિતાના પુત્ર છે. જેટલા ધર્મનાં પ્રયોજેવામાં આવશે તે સઘળે ઠેકાણે કહેનામાં આવ્યું છે કે: જ્યાં એજ ધર્મનું મૂળ છે. તમારી પાસે જે કાંઈ આવી યાચના કરે તેને યથાશક્તિ આપો અને તેના જીવને સંતોષ આપો. 'પરંતુ ધીર કલિયુગે'નો પ્રભાવ પ્રત્યેક ધનવાનો ઉપર એવો સજ્જડ બેસી ગયો છે કે માત્ર પોતાના સુખ આગળ બીજાનાં દુઃખની તેમને કલ્પના પણ થતી નથી. શિક્ષા માગનારને તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે, અને દુઃખી યતા ક ગાલ મનુષ્યો તરફ હાસ્ય કરવામાં આવે છે. એ અતિ શોચનીય છે. એવા ધનવાનોને એટલુંજ કહેવું અમલનું છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રત્યેક દશા-ભોગવધી પડે છે. જેને અતિશય સુખ હોય છે તેનેજ એકાએક અતિશય દુઃખ ભોગવવું પડે છે. મુશ્કેલીને દિવસે ચંદ્રની જે તેજસ્વિતા હોય છે. તે તેજસ્વિતા અમા-વાચ્યાને દિવસે ક્યાં જતી રહે છે? મધાનહકાળે સૂર્યનો જે પ્રચંડ તાપ હોય છે તે સાંધકાળે ક્યાં જતો રહે છે? આવા અનેક ઉદાહરણો મનુષ્યોને બતાવી આપે છે કે મનુષ્યની સ્થિતિ એક સરખી રહેતી નથી. લક્ષ્મિ મળવાથી વિલાસ વિલસમાં રચી પચી રહેલા દુર્યોધન અને ગલ્લુ જેવા મહાત્મ સમયે રાજાઓના રાજ્યો છિન્ન બિન્ન થઈ ગયાં હતા તે આપણા જાણવામાં છે, તેમના જ્ઞાતા પ્રસિદ્ધ છે છતાં પણ લક્ષ્મિના મદમાં નદમસ્ત બનેલા લક્ષ્મિપતિઓને પોતાનો ધર્મ જાળવવાનું સુઝતું નથી. અને જેઓ ધર્મ, કર્મમાં મસ્ત થાય છે તેમને ધર્મ જગતમાંથી ઉપાડી લે છે. અને હજારો ગરિબોને મળતો આશ્રય જુઠાવી લે છે. ધર્મની અપાર લીલા છે. તેની છત્તા આગળ મનુષ્યો નિરૂપાય છે.

* ભરૂચના સરમવાળી દેસાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ કલ્યાણરાયજીના શોકજનક મત્યુની નોંધ અંગે ગયા અંકમાં લીધી છે. આ સદ્ગુરુસ્ય ભરૂચના એક સુપ્રસિદ્ધ જંગીરદાર કલ્યાણરાયજી હકુમતરાયજીના પુત્ર. જ્યાં ભરૂચમાં અને ગુજરાત આદિ મહેસોની સદ્ગુરુની સાતિમાં "દેસાઈજી"નું કુટુંબ સુપ્રસિદ્ધ છે. આ કુટુંબને આટલી સુપ્રસિદ્ધતા મળવાનું કારણ એ છે કે મોગન બાદશાહે જ્યારે આ દેશ ઉપર રાજ્ય કરતા હતા તે સમયે દક્ષિણ અને ગુજરાત પ્રાંત ઉપર પેશવા રાજાઓનું પણ વિગેષ પ્રાબલ્ય હતું. એ બન્ને રાજ્યના પ્રતિનિધિઓ જે

* ભરૂચના દેસાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ કલ્યાણરાયજી હકુમતરાયજી તા. ૨૮ મી જાન્યુ., મોમસાર ૧૯૬૧ને દિવસે સ્વર્ગવાસી થયા છે.

વખતે પ્રરૂપર લગાઇ ટંટા કરતા હતા તે વખતે દેસાઈજીનું કુટુંબ ભર્યમા હતું. તેમના વડિલો બુદ્ધિશાળી હતા તેમજ રાજ કાર્યમાં પ્રવિણ હોવાથી જન્મે રાજાઓના મિત્રરૂપ થઈ યોગ્ય સલાહ આપતા હતા. આમ હોવાથી પેસવા સરકારના મુખ્ય મંત્રિ નાના ફઝવીસે મરનારના વડિલોને વંશપરંપરાની જાગીરો બક્ષી હતી. અને તે હંજુ પણ છે આ જાગીરોની વારસીક આવંક લગભગ ત્રીશ હજાર રૂપિયાની કહેવામાં આવે છે પ્રતિ વરમે વિગયા હસમીના પર્વ ઉપર સ્વારી કહડવામાં આવે છે. તે સમયને માટે એમને ઈંગ્લિશ ગવર્નમેન્ટ તરફથી પાસપોર્ટ મસાલ રાખવાની આજ્ઞા હોવાથી તે નિમિત્તે રૂ. ૧૨૦૦ આપવામાં આવે છે તેમજ પ્રતિ વર્ષે એક વનનદાર તરીકે રૂ. ૬૬૦૦ સરકાર તરફથી મળે છે એમની જાગીરો ભર્ય તાલુકાનું ગામ કનમ, દીબી અને વેહેરવાડામાં છે. વંશપરંપરા ચાલતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે નિત્ય દાન ધર્મ કરવામાં આવે છે બ્રાહ્મણો ઉપર મદદ અને અતિથી, શુણીજનોનું સન્માન પણ થાય છે રક્તજનો પ્રત્યે દયા અને આશ્રય રહિતજનો પ્રત્યે મમતા જતાવવામાં આવે છે અને આખા કુટુંબમાં આચારિકના પણ સારી છે.

આ પ્રસિદ્ધ કુટુંબમાં વડિય દેસાઈસ્વર્ગવાસી થયા તે સમયે તેમના સમયે રનાનમાં લઈ જઈ અગ્નિ સરંકાર કરવામાં આવ્યો તે વેના પતિનું મુતી પણ પતિ સુરે બળના તાર થયા સતિ થયાના ચિત્તનો ધારણ કરી, રમણાનમાં જઈ પતિની સ્તિમાં પડ્યા અને બળવા લાગ્યા તે સમયે તેમના વડિય પૂત્રે આશિર્વાદ મધ્યે તે સમયે બળતા અગ્નિની જગામાંથી સતિ માતાએ ઉતર આપ્યો. પૂત્ર આપણા વશનું નામ રહેશે 'જુગ્ગ' પાછી જન્મ લઈશ અને નામ રાખાશ' તેમના રમણું ચિહ્ન તરીકે દશાશ્વમેના આંત્રાર ઉપર હજુ પણ એ સતિ માતાના પગમાં અમર કરાયા આના છે મરનાર સતિ મુતીની લવિષ્યવાણી થોયી પેઢેડીએ સહ થઈ હતી. મરનાર દેસાઈ કરાણણરાજના પ્રથમ પતિ સાહાચ્યોવરધામોજ સ્વર્ગવાસી થયા હતા અને તેમને "સતિ મુતી" કહેવામાં આવે છે.

મરનાર રા. રા. દેસાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ વધ અરાક વર્ષનું હતું શરિરે પુષ્ટ બાધાના કાવરે મુવાન હતા તેઓ લેધી કપડી મેથ જોવા ગોધરે ગયાહતા સાથી પાછા આવતા પ્રકૃતિ ગમડી હતી કેટલાક દિવસો વિત્યા પછી એગએડ ટાઇફોઇડ તાવ આવ્યો. પ્રકૃતિ રિશૈ રીશિય થઈ તેજ વખતે ભર્યમા સીતીન સરજયત મેજર રીક્ટસ અને ડોક્ટર બરજેરજ સોરાનજ મુનસફનાની દવા કરવામાં આવી છતાં બ્યાધિનું રૂપ ગભિર થતા મુઅળના પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર સર બાલચંદ્રને દરરોજના રૂ. ૩૦૦ ફી પ્રજલે એલબા હતા પરંતુ જેને આ જગતમાં ઉપયોગ છે તેનો પરમારમાં ના પણ જાણે ઉપયોગજ હોય તેમ પ્રચરે ઔષધોની નીકી લાગના દીધી નહીં. પ્રતિ પહે બ્યાધિ વધતોજ ગયો તા. ૨૮ મી ઑગષ્ટની રૂનારે દશ વાગે માતાએ, લગિની, પતિ, કુટુંબીઓ, આસજનો અને આશ્રિતજનોના રેલનદતિ વચ્ચે ગઈ તેમનો જનાતમાં, વિદ્યાળયે તેમના રચુજરૂપાથી ઝડપી લીધાં હાતો અને માથા તૂટવાના કશું સ્વરે ભર્ય શહેરને અંતુષપાત કેરુ કરી મુક્ય બાળક મુવાનથી મદ પવિત સઘળા

અનુપાત કરવા લાગ્યા કેજના ગલ જેવા સુકુમાર દેહનું પતન લાજળી પ્રયોગમનુષ્યના અત કરણી શીરાવા લાગ્યા. એ ક્રિયે બગ્ય શહેરનું એક - ૪૫-૨૧ મુ હતું અને તેથી સમયે પિતેજવા-કહેડે અધાર-પ્રસરી વધે હતો પ્રત્યેક વર્ષે ૧૧ મુ થો ૧૧ નેત્રો અધુથી જિમવવા હતા આખા શહેરમાં બ્યાપારીઓએ હડનાજ પાડીને પોનાને નોટપ્રદર્શિત કર્યા હતા. રકુડોમાં જાણતા વિદ્યાર્થીઓને રજા આપી રકુસે ગઈ રાખવામાં આવી હતી તમ

તાં " હાય, હાય" ના પોકારો પડી રહ્યા હતા. ભરૂચી પ્રજાનાં ટોળે ટોળાં દેસાઇજીની હવેલી આગળ ભેગાં થઈ દુઃખોદ્ધાર કરાડી રહ્યાં હતાં. મરનારના સ્થૂળ દેહને અગ્નિ સરકાર માટે બહાર કાઢુ તે સમયે હજારો લોકોનો રોદનદ્વનિ આકાશ પર્યંત ગુંજના કરી રહ્યો હતો. મરનારનાં શબને લઈ આ તાં ક્ષત્રી ગણિ સૌવાય બીજી ગણિઓના ગ્રહરથો, વ્યાપારીઓ અને સાધારણ મનુષ્યો પણ તેમાં સામેલ થયા હતા. મરનારના માન માટે પોલીસ પાર્ટી આગળ ચાલતી હતી. તેમની પાછળ દેસાઇજીના ખાનગી સીપાઇઓ કાળાં વસ્ત્રો ધારણ કરી, તલવારો નીચી નમાવી ચાલતા હતા. તેમની પાછળ શય હણ અને તે પછી સંખ્યાબંધ મનુષ્યો રસ્તાં કંકળતાં ચાલતાં હતાં. સ્મરણાન ભૂમિમાં ચંદન કાષ્ટવડે અગ્નિ સરકાર કરવામાં આવ્યો હતો જોત જોતામાં નિર્દય કાષ્ટોએ પણ ઉંચ સ્વરૂપ ધારણ કરી તેમના સ્થૂળ દેહને ભસ્મ કરી, પચતત્વમાં મેળવી દીધું. આ શોકજનક લેખ લખતાં અમારી કલમ યરથર કંપી છે. અને અમારું અંત કરણ વ્યથિત થાય છે !

મરનારનો જન્મ સને ૧૮૮૮માં થયો હતો અવસાન સમયે તેમનું વય લગભગ ૧૮ વર્ષનું હતું. ગયા ફેબ્રુઆરી મારુની હતી તારીખે તેમનાં લગ્ન સુરતના રા. રા. માણેકલાલ પ્રાણશકરની પુત્રી લાલુમની સાથે થયાં હતા પિતાના મૃત્યુ સમયે મરનાર વિધુપ્રસાદનું વય માત્ર ત્રણ વર્ષનું હતું. છતાં પણ તેમની માતાઓ-જગાવ અને મણી-એ સારું શિક્ષણ આપ્યું હતું ગુજરાતી અંગ્રેજી અભ્યાસ તેઓ સારી પેઠે કરતા હતા. યુવાન વય છતાં પણ સમાન ભાવ, દયા વૃત્તિ, અને પુરોષકાર કરવાના દિવ્ય સદ્ગુણોવડે મરનારનું હૃદય ભરેલું હતું સભ્યના, નિતી, અને વિવેક એ સંધર્ભો વડે તેઓ વિભૂષિત હતા. તેઓનાં બોલવા આવવાની છદા અને વર્તણૂક ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે જેમ મરનારના પિતી કલ્યાણરાયજીએ પુત્રની સેવા બજાવી મુશય મેળવ્યો તેમ તેઓ પણ મેળવશે પરંતુ દેવોએ એ માતાઓ, એક ભગિની, એક પતિન અને બટોળા કુટુંબ વર્ગને મોકલ્યા સાગરમાં હડસેલો મારી આલોકનો લાગ કરી ગયા છે. સાબળવામાં આવ્યું છે કે મરનારના પતિને ગર્ભ હોવાથી ભવિષ્યમાં કાઠક સારી આશા રહે છે સતિ માતાના આશિર્વાદ પ્રમાણે અત્યાર સુધી વશ રહ્યો છે તેજ પ્રમાણે આ વખત પણ કદાચ અને પ્રભો ! મરનારના આત્માને અવિચળ શાનિપદ આપો ! એજ અમારી પ્રાર્થના છે !

નવા વર્ષની પહેલી ભેટ.

કોન્ગ્રેસ આલ્પમ.

“ ભારત છવન ” ના નવા ચોથા વર્ષના પહેલાજ અંક સાથેજ ઇન્ડિયન નેશનલ કોન્ગ્રેસના ૨૫ વર્ષ સુધીના સઘના પ્રેસીડન્ટ સાહેબની સુદર, સ્વચ્છ અને આભેદુષ ફોટો-ગ્રાફને મળતી છબીઓ ફોટોગ્રાફ પ્લેટાપર તૈયાર કરાવેલી, વિલાયતી ઉંચા આર્ટ પેપર ઉપર સ્વચ્છતાથી છાપી ભેટ ઘણા આપવામાં આવશે.

હિંદુસ્તાન દેશને માટે મહાભારત લડત ચલાવી રહેલાં ભુદા ભુદા મહાત્માઓના ફોટો-ગ્રાફો ઉપરથી બારે ખરચ વેગી આ પ્લેટો કરાવી અમારા ગ્રાહકોને ભેટ આપવામાં આવશે. ઇન્ડિયન નેશનલ કોન્ગ્રેસના ૨૫ વર્ષના સઘના પ્રેસીડન્ટ સાહેબોની આ છબીઓ પ્રત્યેક મહાત્માને પ્રાતઃસ્મરણ થઈ પડશે. વિલાયતમાં આવા મહાત્માઓની છબીઓ અને બાવનઓ દરેક ઘરોમાંથી મળી આવે છે. અને તેથી ઉગરતી પ્રજા સ્વદેશભિમાની. સ્વદેશ માટે લડત ચલાવનાર અને સ્વદેશ પ્રત્યે પ્રેમ રાખનાર નિવડે છે. આપણા દેશના બાળકોને માટે આ મહાત્માઓની છબીઓ અનુકરણ રૂપ સંપાડશે એમાં સંદેહ નથી એનેજર ભારત છવન.

શ્રદ્ધાનું ફળ—દ્રૌપદી અને દુર્વાસા.

આ સંસારમાં જેઓને ઇશ્વર ઉપર અટલ શ્રદ્ધા છે, જેઓ જન્મમૃત્યુ ઉત્પાદક પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તેઓને અવશ્ય સારું ફળ મળ્યા વિના રહેતું નથી. જગતમાં આપણને જેણે જન્મ આપ્યો છે તેનેજ આપણું પોષણ કરવાની ચિંતા છે, જગતમાં જન્મ આપતાં પહેલાં જેણે આપણી માતાના સ્તનમાં દુધ આપી, ગર્ભમાં આપણું પોષણ કર્યું છે તે જન્મ આપ્યા પછી પોષણ કેમ નહીં કરે? જગત્ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનું જે કારણ છે, અનેક કાર્યોની ઉત્પત્તિ જેમાંથી થયેલી છે તે સ્વદસને બનાવેલાં પ્રાણી માત્રનું પોષણ રક્ષણ કેમ નહીં કરે? મનુષ્યો! તેજ અખિલ જગત્ વ્યાપક, જગતોદ્ધારક પરમાત્માને તમારી ચિંતા છે, તમારું ઇષ્ટ કરવું, તમને મોટા બનાવવા, તમને માન અપાવવું. તમારી લગ્નરાખવી અને તમને વિશ્વમાં એક મહાનુભાવમાણી મનુષ્ય બનાવવાની તેનેજ કાળજી છે. અંતઃકરણને નિર્મળ રાખો, મનને દુર્વાસનાઓ તરફ જતાં રોકો, ઇશ્વર ઉપર, પ્રત્યેક પળે, પ્રત્યેક કામ કરતી વખતે શ્રદ્ધા રાખો, ઠઠ શ્રદ્ધા રાખો, નહારા વિચારો ઉત્પન્ન થવા દો નહીં, નહારા કૃત્યો કરો નહીં, અને હમેશાં સારા વિચારો, સારા સંકલ્પો કરો, તો તે પરમાત્મા અવશ્ય તમારી સ્થાય કરશે, તમારાં પ્રત્યેક કામમાં જય આપશે. અશ્રદ્ધા કે સંકલ્પ વિકલ્પ કરો નહીં. અશ્રદ્ધા એજ તમારી નિરાશાનું મુળ છે. શ્રદ્ધા એજ તમારા વિજયનું મુળ છે. તે પરમેશ્વર તમને સુખ આપવા સ્થાય છે પરંતુ તમે અશ્રદ્ધાવાન હોવાથીજ, તમને સુખ મળતું નથી. જીવો, વિચારો, કે જે જે મનુષ્યોનો જય થયો છે તે સઘળા ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી પોતાના સત્ય સંકલ્પોને વળગી રહ્યા છે કે નહીં? અને ત્યારેજ તેમને જગતમાં જેને ખરું સુખ કહે તે મળ્યું છે કે નહીં? ક્ષણે ક્ષણે તે ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખો, ક્ષણે ક્ષણે તેનીજ સ્થાયતા માગો, ક્ષણે ક્ષણે નેત્રો બંધ કરી તેનું ધ્યાન કરો, તો તમને ધારેલું સુખ અવશ્ય મળશે. તે ઇશ્વર અનંત દયાળુ છે, તેના અંતઃકરણમાં દયાનો સાગર છે, તે સાગરમાંથી માત્ર એકજ બિંદુ તમારા તરફ નાંખશે તો તમારું કલ્યાણ ચર્ચનર્થક. કારણ, જગત્પર મહાસાગરમાં તમે એક બિંદુ સમાન છો, તેથી તમને તેની એક બિંદુ જેટલી દયા બસ થશે. જીવો, તેની દયાનું કેટલું મહાકમ્ય છે? તેના ઉપર વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા રાખવાનું કેવું ફળ છે? અમે તે નીચે આપીએ છીએ.

*

*

*

*

પાંડવો વનવાસમાં દિવસો નિર્જનન કરતા હતા તે સમયે એક દિવસ દુર્વાસા ઋષિ દુર્યોધનની સભામાં આવી પહોંચ્યાં. દુર્યોધને ઠાઠગાઠ પૂર્વક ઋષિનું પૂજન અર્ચન કરી પંચ પક્વાન્ન ભોજન આપ્યું. દુર્યોધનના આ સત્કારથી ઋષિ અત્યંત સતુષ્ટ થયા અને કાંઈ વર માંગવાનું કહ્યું. દુર્યોધનના હૃદય અંતઃકરણમાં પાંડવોનો નાશ કરવાનાજ વિચારો હમેશાં રમણ કરતા હતા. તેથીજ પાંડવોને જનવાસ જવું પડ્યું હતું. પાંડવો વનવાસ ભોગવવા છતાં મોટાં મોટાં ઋષિઓની સેવા કરી આનંદપૂર્વક કાલક્રમણ કરતા હતા. તે જોઈ દુર્યોધનનું અંતઃકરણ ત્યેષાન્નિદ્રી બળી ભસ્મ થતું હતું. રોડ દિવસ પાંડવોનો નાશ કરવાનો ઉદ્દેશ કરતો હતો. આજે આનાપુત્રે પ્રાપ્ત થયેલી સધિ જોઈ દુર્યોધન દુર્વાસા ઋષિને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો મહારાજ! ધર્મગુણ અમારા કુલમાં વડિલ અને ધાર્મિક પુરુષ છે. હમણાં તેઓ પોતાના

બધુવર્ગ સહિત વનમાં નિવાસ કરે છે. તમે ત્યારે અમારા પક્ષમાં છો ત્યારે દ્રૌપદી બ્રાહ્મણદિકાને સંતુષ્ટ કરી પોતાના પતિ સાથે વિદ્યોતિ ભેટી બેઠી હોય તે સમયે શિષ્ય મંડળ સાથે તમે તેના આશ્રમમાં જઈ બોજન ભિક્ષા માંગજો."

દુર્યોધનના આ કહેવાનો ભાવાર્થ એ હતો કે પાંડવો બોજન વિધિથી પરવારી પછી, દુર્વાસા ત્રપિ પોતાના અસંખ્ય શિષ્યો સહિત જઈ ધર્મરાજના પાસે બોજન ભિક્ષા માંગશે ત્યારે તેમને માટે પુરતું અન્ન મળશે નહીં. અને તેમ યવાથી રૂપિ કોધાયમાન થઈ તેમને આપ દેશે. એટલે દુઃખ પડવામાં બાકી રહેશે નહીં. દુર્યોધનની વિનંતી માંવં કરી દુર્વાસા રૂપિ પોતાના દશ દળાર શિષ્યોને સાથે લઈ, પાંડવો બોજન વિધિથી પરવારી બેઠા હતા તે સમયે જઈ પહોંચ્યા. ધર્મરાજના અંતઃકરણમાં કોષપણ પ્રકારનો સંશય નહોતો. રૂપિઓને જોતાં જ બધુવર્ગ સહિત પ્રણામ કરી કહ્યું: ભગવન્ન! આપ સરોવર કંઠે જઈ સ્નાનાદિક ક્રિયાથી આટોપી સત્વર પાછા આવો, અમે આપના બોજન માટે તથારી કરી ચે છીએ." આ સાંભળી દુર્વાસા રૂપિ પોતાના મન સાથે જ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ લોકો પાસે કોષપણ અન્ન સામગ્રી નથી તો પછી ઘોડીવારમાં શી રીતે બોજનની તથારી કરશે? તે સમગળું નથી. તેઓ પોતાના શિષ્યો સહિત સરોવર કંઠે ગયા. અને સ્નાનાદિક ક્રિયા કરવામાં ગ્રંથાયા.

રૂપિઓ સાથે ધર્મરાજને જે વાતચિત્ થયું તે સમગળું દ્રૌપદી સાંભળતાં હતાં. તેમને ચિંતા થઈ કે આટલા બધા રૂપિયોનું બોજન શી રીતે તથાર કરવું? તેમણે પુષ્કળ વિચારો કર્યા પરંતુ સમજણ પડી નહીં. અતિ વિચાર થયો કે એક શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા વિના ખીણું કોઈ લક્ષ્મી રાખવા સમર્થ નથી. તેથી તેમણે મનોભાવ પૂર્વક તેમને શરણે જઈ અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થના કરવા માંડી. હે દેવાદિ દેવ, દીનાનાથ, હે કૃષ્ણ, હે પરમાત્મા, હે દેવકીનંદન, તમારી શક્તિ અપરિમિત છે, હે વાસુદેવ! હે જગદ કારણ, જે જે મનુષ્યો તમારે શરણે આવે છે તેના વિધિ દળ્યાં છે, તેને તે સહાય કરી છે, હે દેવ! તું જ આ જગતની ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને લય કરતાં જગતનો આત્મા છે! હે દેવ! તું જ આ વિશ્વમાં યશસ્વર માતા છે, તું જ આ અખિલ બ્રહ્માંડને ગતિ આપનાર હવ માત્રનો પોપણ કરનાર પિતા છે. શેષમાં એક અને સર્વોપરિ છે, હે અનાઘાત, વિશ્વપાલક, કરણ પ્રિય! મ્હારી જેવી નિરાધારનો તું જ આધાર છે. હે દેવ! હું ત્હારા આશ્રયની ઇચ્છા રાખું છું. હે વિશ્વંભર! જેણે જેણે ત્હારા આશ્રયની ઇચ્છા કરી છે તેને તું ત્હારા આશ્રય છત્ર નીચે રાખે છે. હું પણ ત્હારે શરણે આવી છું. તો મ્હને ત્હારા આશ્રય છત્ર નીચે લે! આ જગતની ચૈતન્ય શક્તિ તું જ છે! હે દેવાદિ દેવ! ત્હારું નામ માત્ર રમણું કરવાથી સર્વ પાપોનો સંહાર થાય છે. અત્યાર સુધી તે મ્હને અનેક પ્રસંગે સ્થાય કરી છે, મ્હારી લક્ષ્મી રાખી છે, મ્હને સંકટ મુક્ત કરી છે, આ પ્રસંગે પણ તું જ મ્હને સ્થાય કર, તું જ મ્હારી લક્ષ્મી રાખ. પ્રભો! સ્વામિન! દેવ! સ્થાય થા!

દ્રૌપદીની આ દીન કશ્ચુમ્બ પ્રાર્થના સાંભળતાં જ એકાંત વત્સલ, કરણસાગર, દીન સ્થાણ ત્યાં પ્રકટ થયા. શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મધારી શ્રીકૃષ્ણ, ભગવન્નનાં દર્શન કરતાં જ દ્રૌપદીને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થયો. પ્રેમાનંદપૂર્વક તે તેને ચરણે પડી પાંચને દુર્વાસા રૂપિનું એક એક આવાગન થયું તે સંજયી સર્વ દહિકત કહી સંજગાની. કૃષ્ણે તેને કહ્યું: દ્રૌપદી, હમણાં હું કુધા-કુખ-થી ધણો વ્યાકુળ થયો છું. માટે સૂર્ય દેવતાએ તમને આપેલું અક્ષયપાત્ર માનું અન્ન લાવ, પછી જે કોઈ કહેવું હોય તે કહેજો." આ સાંભળતાં જ દ્રૌપદી વિચારમાં

પરમાત્માને કારણે તે પાત્રમાં અજનો એક પણ દાણો નહોતો. તેણે કૃષ્ણને કહ્યું: ભગવન્! પરમાત્માને! ભોજનનીજ મારામારી છે અને તમે વળી ભોજન કર્યાં માગો છો? બધાં સંધી હું અન્નમદ્ય કુરં છું લાંસુથી પાત્રમાં અન્ન ભરેલું રહે છે. પરંતુ મ્હારી કુધા સાંત થવા પછી તે અક્ષયપાત્રમાં કાંઈ રહેતું નથી. હમણાં મેં ભોજન કર્યું છે. હવે તે અક્ષયપાત્રમાં એક પણ દાણો નથી. આ સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યું: દ્રૌપદી! હમણાં હાસ્ય કરવાનો વખત નથી. એકદમ અંદર જઈને તે અક્ષયપાત્ર લઈ આવ. કુધાથી મ્હારો જીવ બાકુળ થાય છે. "દ્રૌપદી મેં હાથ જોડી કાચવાલા કરવા લાગી, હે" પ્રભુ! મેં તેમાં જોયું છે કે અજનો એક પણ દાણો તેમાં બચ્યો નથી. થોડીવાર થોભો, હમણાંજ હું રસોઈ બનાવી દઉં છું. "કૃષ્ણે કહ્યું: નહીં, નહીં, મ્હારાથી એક ટાણું પણ થોભારો નહો, મ્હને ધણી જીખ લાગી છે, તું તે પાત્ર મ્હારી પાસે લાવ, હું તેમાં કાંઈ છે કે નહીં તે જોઉં." દ્રૌપદીએ કહ્યું: મ્હારાજ! તેમાં કાંઈપણ નથી. કૃષ્ણે કહ્યું: કાંઈ નથી તેની શીકર નહીં. પણ તે પાત્ર લઈ આવ, મ્હારી ખાતી થવી જોઈએ એટલે જસ.

દ્રૌપદી ઘરમાં ગઈ અને અક્ષયપાત્ર લઈ આવી. કૃષ્ણે તેના હાથમાંનું પાત્ર ખેંચી લીધું. અને તેમાં જોઈ કહ્યું: દ્રૌપદી! તું મ્હને પણ કહેવું છે કે શું? જો એક દાણો અન્નનો આ ખુણે થોડો રહ્યો છે. દ્રૌપદીએ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું: હે પ્રભુ! મ્હારે હાથે એ વાસણ મ્હેં ધોઈ, સાફ કરી મુક્યું હતું પછી તેમાં અન્નનો દાણો ક્યાંથી આવ્યો? "કૃષ્ણે કહ્યું: મ્હારી સત્યતાની મ્હારે ખાતી કરવી નથી. આટલા એકજ દાણાથી મ્હારી કુધા તૃપ્ત થશે. પાત્રમાંનો એકજ દાણો મ્હારી જીખ મટાડવાને પુરતો છે. એટલું કહી કૃષ્ણે તે દાણો મુખમાં મુક્યો.

દ્રૌપદીએ કહ્યું: પ્રભો! આજે તમે કાંઈ ચમત્કાર બતાવવા મ્હાએ મ્હો, નહીં તે એકજ દાણાથી તમારી કુધા શી રીતે તૃપ્ત થાય?

કૃષ્ણ—ત્યારે ત્હને વિશ્વાસ નથી ત્યારે પછી મ્હારે કાંઈ કહેવાનુંજ નથી વાંચું પણ રૂઝિઆ ભોજન કરવા આવવાના છે એવું તું કહેતી હતી તે ક્યાં છે? દ્રૌપદીએ મેં હાથ જોડી કહ્યું: સરોવર કાઠે સ્નાન કરવા ગયા છે, મ્હારાજ! તેમના ભોજન માટે શું બવરથા કરવી તે મ્હને સમજતું નથી.

"તેમાં શું બવરથા કરવી છે? બા, તેમને બોલાવવા મોકલ." કૃષ્ણે હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો. પરંતુ દ્રૌપદીના મનમાં કેટલીક ઉચ્ચપાપલ થતી હતી.

"હા, મ્હારાજ, બોલાવવા તો મોકલું પણ તે આવશે ત્યારે કેમ યશો? મ્હારી પાસે કાંઈ સામગ્રી નથી." દ્રૌપદીએ દીન વદને કહ્યું:

"જમવાને સમયે નહીં આવતાં જમે તે સમયે હજારો શિષ્યો લઈ અહીં આવી પહોંચ્યાં તે માટે તેમને સખત ઠપકો આપીશ, અને આવતી કાલ સુધી થોભવાનું કહીશ. અને હવે પછી સમય વગર કેાઈપણ ઠેકાણે નહીં જવાનું શિક્ષણ આપીશ. દ્રૌપદી! ભોજન આવવા કરતાં શિક્ષણ આપવું એ અધિક કિમતી છે. આજે અપવામ કરાવીને તેમને શિક્ષણ આપવા દે એટલે હવે પછી તેમને અરેખરી શિક્ષા થશે. ત્હને જો કાંઈ સંકોચ આવતો હોયતો તે કામ મ્હને સોંપી દે, હું જરોખર રીતે જગનીશ." કૃષ્ણે ધીમેથી ઉત્તર આપ્યો.

દ્રૌપદીજગતવાલાગીતોપણ મી કૃષ્ણે જીમસેનને બોલાવી રૂઝિઆને સરોવર કાઠેથી બોલાવી લાવવા કહ્યું. જીમસેન ત્યાંથી ચાલ્યો અને સરોવર કાઠે જ્યાં રૂઝિઆ સ્નાન કરતા હતા તેતરફ વળ્યો.

દુર્વાસા રૂઝિ તથા તેમના શિષ્યો સરોવરમાં સ્નાન કરતા હતા. ત્યાંજ એક ચમત્કાર થયો. ધણી રૂઝિઆના પેટ જાણે ખુબ માલતાલ ઉગાવી, તૃપ્ત થયાં હોય તેમ બધાને જણાવ્યું.

લાગ્યું. તેમનાં પેટ એટલાં ભરાઈ ગયાં હતાં કે શ્વાસોશ્વાસ સુધાં લઈ ચકાતો નહોતો. સધળાં શિષ્યો આશ્ચર્ય થઈ એક પીળના મ્હાથુ જોવા લાગ્યા. 'શિષ્યોએ દુર્વાસા રૂપિને કહ્યું :- ગુરુ વર્ય ! આપણે સ્નાન કરી બોજનાયે આવવાનું પાંડવોને કહી આવ્યા છીએ પરંતુ અમારાં પેટ એટલાં બધાં ભરાઈ ગયાં છે કે એક તલપુર પણ જઈશ નથી. આ કેવો ગૌડ બંગાળ મહારાજ ! હવે એક દાણો પણ અનાજ પેટમાં સમાય તેમ નથી ! હવે શું કરવું ?' દુર્વાસા રૂપિ આગળ જઈ સધળા પોતાનાં પેટ ખતાવવા લાગ્યા. દુર્વાસા રૂપિ પણ પોતાનું પૂસેલું પેટ ખતાવી કહેવા લાગ્યા. શિષ્યો ! મહારા આ જન્મમાં મહાર પેટ આજના જેવું કદી પણ ભરાયું નહોતું. અમને જોતાંજ અભાવ ઉત્પન્ન થાય એમ છે ! કાણ જણે શું ચમત્કાર થયો તે સમજતું નથી. ધર્મરાજ બોલાવવા મોકલશે. તો શું ઉત્તર આપવો ? ત્યાં તો જન્મવાની તૈયારી પણ થઈ દશે. તેની રસોઈ બગડશે તો તે મહાત્માનો આપણે મ્હોટો અપરાધ કર્યો કહેવાશે. પાંડવો કોધાયમાન થશે. મહાત્મા ધર્મરાજના સરિરમાં કાંઈ અસૌકારિક દેવિ બળ છે. શિષ્યો ! જોઆ ધર્મરાજના બ્રહ્મ છે તેમનાથી હું ધણો જીવ છું. પાંડવો મહા ધાર્મિક, તાની અને શર છે. તેઓ પરમેશ્વરના પરમ ભક્ત છે. તેમનાં આચરણો ધર્માર્જ પવિત્ર છે. તેમની રસોઈ બગાડી કોષ ઉત્પન્ન કરીશું તો આપણને ત્રાપ દઈ બાળી ભસ્મ કરશે. શિષ્યો ! હવે શું કરવું ? ચાલો, તેમના આવતાં પહેલાંજ આપણે અહીંથી ન્હાશી જઈએ."

આવા વિચારો કરતા હતા એટલામાંજ હાથમાં મ્હોટી જમ્બરદસ્ત ગદા લઈ ભીમસેનની સ્વારી આવી પહોંચી. ભીમસેને બન્ને હાથ જોડી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું ભગવન્ ! સ્નાન સંધ્યાદિ કર્મથી પરવાયાં દશે, ચાલો, રસોઈ તયાર છે. મહારા બધુંજો, દ્રૌપદી અને શ્રી કૃષ્ણ તમારી વાટ જીવે છે. કૃષ્ણનું નામ સાંભળતાંજ દુર્વાસા રૂપિ ભયને લીધે કમ્પવા લાગ્યા. પરંતુ હવે બીજો કાઈ ઉપાય નથી. એમ જણી શિષ્યો સહિત પાંડવોના મથાન નરક ગયા. શ્રી કૃષ્ણ તે બધાનો વિશેષ આદર તત્કાર કરતા હતા. તે જોઈ દુર્વાસા રૂપિ અંખવાણા પડી ગયા. તેમના મુખ ઉપર લજ્જાની છાયા પ્રગ્લ્ભ રીતે દેખાતી હતી, દુર્વાસા રૂપિએ પોતાનાં નેત્રો પૃથ્વી સમિપ રાખી કહ્યું પ્રભો ! આરો અપરાધ ક્ષમા કરો ! પેલા દુષ્ટદિ દુર્યોધનને લીધે મેં આં કૃલ કર્યું છે. પરંતુ જોણે પોતાનું તન, મન, ધન, અને સર્વસ્વ આપને અર્પણ કર્યું છે, તેવા પાંડવોને સંકટ આવવાનું મ્હાત્મી કમ્પનામાં પણ નહોતું. "ભાર પછી રૂપિએ દુર્યોધનની સગામાં બનેલો બનાવ થયારિયત્ કરી બતાવ્યો. આ સઘળું સાંભળતાંજ દ્રૌપદીએ કહ્યું કૃષ્ણ ભગવન્ ! તમારી લીલાનો પાર નથી ! અક્ષય પાત્રમાં રહેલા અનાજના એક દાણાએ ત્હારી ક્રુપા ગૃમ્હ કરી તેનું કારણ હવે મ્હને સમજાયું. તું મર્વ જગત્તો આત્મા છે, એ સિદ્ધ કરવાનું હવે કાંઈ બીજું કારણજ નથી જેમ તેવ દિવાને ગતિ આપે છે તેજ પ્રમાણે પ્રવશું જગત્ત્વકાર છે અને તે તુંજ સઘળાને ગતિ આપે છે, તુંજ પરમાત્મા છે, તુંજ અમારો આશ્રય, અમારું ધન, અમારો ખરો સ્નેહી, અમારો સિદ્ધકર્તા અને અમારાં શરીરનો પાલક પિતા છે, તુંજ અમારું સર્વસ્વ છે, જે ત્હારી ભક્તિ કરે છે, જેને ત્હારા ઉપર અટલ પ્રદા છે, તેના ઉપર તું કદી પણ સંકટ પાડતોજ નથી. ત્હારી ભક્તિ કરનાર સદા સર્વદા આનંદમાંજ મગ્ન રહે છે. એવો નિશ્ચય થાય છે.

કહ્યું દુર્વાસાને તેમના અપરાધ બદલ ક્ષમા કરી. દુર્વાસા રૂપિ દ્રૌપદી તથા પાંડવોની મહિતની સ્તુતિ કરતા, દુર્યોધનને વિચારતા પોતાના આશ્રય તરફ ચાલ્યા ગયા. અને પાંડવો કૃષ્ણ પરમાત્માના શુભાનુવાદ માવા લાગ્યા.

અંગ્રેજો ઉપર પરાધિકાર !



૪૨વી સન ૧૮૫૭ ની સાલ છે. સિપાઇઓ ગાંધી જેવા બની અંગ્રેજોને જડમૂળથી નષ્ટ કરવા માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી બેઠા છે ચારે તરફ લોહીની ભયાનક નદીઓ તરંગો લેતી વહેતી ચાલી રહી છે. અંગ્રેજો અને સિપાઇઓ, એ બન્ને ભારે ઉતેજના સાથે, હિંસા અને ક્રોધના અવેશથી ભરાઈ એક બીજા ઉપર નિર્દયપણાની પરાક્રમ્ણા બતાવી રહ્યા છે. સિપાઇઓના ઝુંડને ઝુંડ હાથમાં ઉઘાડી તલવારો લઈ અંગ્રેજોને કુપી નાંખવા શોધી રહ્યા છે. થોડા અંગ્રેજોનું ટોળું વધારે સિપાઇઓને જોતાં ગમે ત્યાં ભરાઈ બેસે છે. અંગ્રેજ સ્ત્રી બાળકો પોતાના જીવનું રક્ષણ કરના ગમે તેવા કાળા માણસોના ઘરમાં સતાતા ફરે છે. સમગ્ર ભારત વર્ષ, વાયુથી અગાધમાન થયેલા સાગરનીપેઠે કમ્પાગમાન થઈ રહ્યું છે. ભારત વર્ષના સકલ નિવાસીઓ પ્રત્યેક પોતે વિપત્તિની આશંકાથી અધીર ચિત્ત ધણ ગયા છે. આવા મહા વિપત્તિને સમયે ભારતવર્ષની એક દયાવતી સ્ત્રીએ અપૂર્વ દયાળુતાનો પરિચય આપ્યો હતો. પોતાના જીવનને પણ સંકટમાં નાખીને વિદેશી, વિધર્મી, નિરાશ્રય અંગ્રેજોની સ્ત્રીઓ અને ન્હાનાં ન્હાનાં બાળકોને આશ્રય આપી સંસારની રુદ્ધિ અલૌકિક પરાધિકાર અને મનુષ્યના સ્વભાવમાં પણ પવિત્ર દેવભાવનો મહિમા બતાવી આપ્યો છે. જે અંગ્રેજો ભગત-ખડમાં રાત્રિયાદી મેળવી ભરતખડના રહેવાસીઓનેજ અન્યાય, અપમાન, અને છુટી રહ્યા હતા તેજ દયાહીન, વિચારહીન અંગ્રેજોના સ્ત્રી બાળકો ઉપર ધોર સંકટ આવી પડેલું જોઈ તેમના રક્ષણ માટે તૈયાર થયું એ દેવભાવ નહીં તો બીજું શું? એવી દેવ ભાનનાવાળી હિંદુ વીર સ્ત્રીને આપણે દેવી કહેવી જોઈએ

૧૮૫૭ ના બળવાનો કટોકટીનો સમય, પ્રત્યેક સાબળનાગના હૃદય કમ્પાવી મુકતો હતો. પ્રત્યેક અંગ્રેજ તરફ તિરકારના શબ્દો કહાવતો હતો પરંતુ છુંદી-કોરા ના મહારાજાની ધર્મ પરાધણી સ્ત્રીના કોમળ હૃદયમાં એવો અલૌકિક દેવભાવ જોવામાં આવ્યો છે કે જેથી વિરમ્ય થયા વિના રહેવારો નહીં છુંદીના રાજ રાજ સનસિંહજી, સિપાઇઓને સાથે લઈ અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ કરવા શુધાયા હતા તે સમયે તેમની 'શણીએ સાબલુ કે અંગ્રેજોના હજારો માણસને કાપી નાંખવામાં આવે છે. જે કુલ કન્યાઓ અને બાળક સંનાનો એક વખત સુખ મૂલક લાડ કરતાં હતા તેઓ આ સમયે અજહીન અને વચ્છહીન થઈ, આશ્રય સ્થાન નહીં મળવામાં, મધ્યાન્હ કાળના સૂર્યના તાપથી તરકડનાં અને રાત્રિના સખ્ત ઝાકળમાં દુખ સહન કરતાં પાડોશની જગલમાં પડ્યાં છે. આવા દુઃખદ સમાચાર મળતા છુટી રાજ મહિલાનું કોમળ અંત કરણ દયાથી ભરાઈ આવ્યું. છુંદીનાં મહારાણી પોતાના પતિને ખબર ન પડે એવી શુભ રીતે એક વિદ્યામુખે મોકલવા પોતાના અરથે નિરાશ્રય અંગ્રેજોને અન્ન અને વસ્ત્ર મોકલવા લાગ્યા. તેની આજ્ઞા પગમાં પહેરવાના લેકા, છત્રીઓ વિગેરે અગલનો સર-સામાન પણ મોકલવા લાગ્યાં છુંદીના મહારાજા રણભગિમાં ગયા હતા તેથી તેમને આ

* ઇતિહાસમાં આ કાણીનું નામ જણાવ્યું નથી પરંતુ તેઓ જોધપુરના મહારાજાની એક સુવરી હતા

ઉપકાર બાબતની કાંઈપણ ખબર થઈ નહીં. મહારાણીની સહાયતા મળવાથી જંગલમાં પડેલા અંગ્રેજો, અને સ્ત્રી તથા બાળકો વગર દરકતે દિલ્લીમાં પડેલા અંગ્રેજો લશ્કરમાં પહોંચી ગયાં. અગર જે આ સમયે રાણીએ સહાયતા ન આપી હોત તો સેંકડો અંગ્રેજો છુદી મહારાજના હાથે તથા તેમના લશ્કરને હાથે પરલોકમાં પહોંચી જત. અંગ્રેજોને સહાયતા કરવાથી પોતાના પ્રાણ જશે એ બાબત રાણીને ખબર હતી પરંતુ એવું નજીવણ હતું પણ પોતાના પરોપકાર કરવાના ધર્મને તેણે ભાગ્યે જોઈ નહીં. હિતૌષી નારીએ વિપત્તિમાં પડેલાઓને સહાયતા કરી હિતૌષિતા અને ગારવને જાળવી રાખ્યું. વિપદમાં પડેલાને આશ્રય આપી પરોપકાર કરવો એ હિંદુ ધર્મનું મૂળ સ્વરૂપ છે. એ સ્વરૂપ જાણી તેણે પરોપકાર કરવામાં પાછું નેહું નહીં. પરંતુ હાથે ! તે હિતૌષિતા અને ઉદારતા, તે દયાળુતા અને તે પરોપકારજ રાણીના પ્રાણાન્તનું કારણ થઈ પડ્યું. છુદીના મહારાજા યુદ્ધમાંથી જ્યારે પાછા ફર્યા ત્યારે તેમને કાને આ વાત પહોંચતાજી મુસ્સો ઉપન થયો. તેમણે રાણીને કહ્યું : જે અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનમાં આવીને આપણું સંપત્તિ છુદી રહ્યા છે. જે અંગ્રેજો આ દેશની અરિય પ્રજા ઉપર જીલમ મુજરી રહ્યા છે, જે અંગ્રેજો બધાને વડાળી ખીસ્ત બનાવવા મગિ છે, અને જે અંગ્રેજો આ દેશની પ્રજાનું સલામત વાળવા બેઠા છે તેને સહાયતા કરવી એ શું સાપને દુધ પાઈ ઉછેરવા જેવું નહોતું. રાણી ! સ્ત્રીઓનાં હૃદય દયાળુ હોય છે તે કું સારીપેટે જાણું છું પણ દયા કોના ઉપર ? પરોપકાર કોના ઉપર ? સહાયતા અને આશ્રય કોને ? જે દેશનું અજ જળ લઈ તાજ થાય તેજ દેશનું સર્વ નાશ કરનાર ઉપર દયા ? રાણી ! તમે કાંઈપણ વિચાર કર્યો નથી ! તમે મહારા અને આખા હિંદુસ્તાન દેશના લોકોને અપરાધ કર્યો છે.

એટલું કહી રાવ રાજા રામસિંહ તત્કાલ ત્યાંથી નિકળી આવ્યા. રાણીએ ધણી કાલાવાસા કર્યા. ધણું સમજાવ્યા. પરંતુ તેમણે માન્યું નહીં. રાણીનાં નેત્રમાંથી અખંડ અશ્રુની ધારાઓ વહેવા લાગી. રાજાનો તિરસ્કાર પામ્યા પછીથી રાણીએ સુખ વિભવને તિલાંજલિ આપી. રાજાએ એવી યુક્તિ કરી કે જેથી થોડા દિવસમાં એક દિવસ સવારે રાણીનું મૃતક શરિર તેના સુવાના ઝોરડામાંથી મળ્યું. આ વાત બહાર પડતાંજ સઘળે હાહાકાર થઈ ગયો. અંગ્રેજોની સહાયના ઉદ્દેશ્યે રાણીએ પ્રાણ બોધ્યા એમ સઘળે જોવાવા લાગ્યું. દયાવતી અબળાએ બૂમડાળીમા પરમ દયાનું અપૂર્વ ઉદાહરણ બતાવ્યું. અને તેમ કરતાંજ કાળના હાથમાં પોતાના પ્રાણ મોપી દીધા. આ જગતમાં તેણે પોતાનું નામ અને કીર્તિ, દયા અને પરોપકાર અમર અમળ કર્યા. મૃત્વિના પ્રતિદાસ તરફ નજર ફેંકતાં આવું એક પણ દૃષ્ટાંત-હિંદુ ગ્રામજન, સરલ હૃદય સ્ત્રીઓ સિવાય મળતું મુશ્કેલ છે. ધન્ય છે ! છુદી રાજા મહારાજા ! અને, તમને તમારી દર્શાવેલી વૃત્તિ માટે ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહીશું નહીં.

પુસ્તક પહોંચ.

- ૧ સંસારમાં સ્વર્ગ-લખનાર રા. રા. વેલ અમૃતલાલ સુદરેણ પદીયાર મુલ્ય રા. ૧૧
 - ૨ મેહુરંજિત-અથવા શેહેનશાહ જહાંગીર અને નુરજહાંનનો પ્રેમ-લખનાર રા. રા. દ. જી. મહમદ અલારખીઆ સીવજીકીમત રા. ૧-૦-૦
 - ૩ રસિક ચંદ્ર-લખનાર રા. રા. અમૃતલાલ મુસાવદસ મહેતા. મુલ્ય રા. ૬
- ઉપરના પુસ્તકોની પહોંચ ઉપકાર સહિત સ્વિકારવામાં આવે છે.

મીઠડી કોયલ*

ગઝલ

જીવે શું મીઠડી કોયલ, નજર મારા ઉપર નાંખે,
ચહું હું પાકપર ન્યારે, નહીં કાંઈ સ્વાદ તું ચાખે,
ખીસે જોખન રસે ભરપુર, થતું મહાર અદન ન્યારે,
થતી મોઢી અરે દિલજનન, હસે નહીં લેશ પણ સારે-૧

રહી નીચે ઉપર હું રહું, મલય ખૂબ હીંચકા નાંખે,
પહું તહારા સરિર ઉપર, તદપિ મદમાં ન તું ઝાંખે,
લગાવું પોલ ધાપડને, કરાવું ભાન હું મહાર,
તથાપિ જ્ઞાન નહીં થાવું, હવે શું જોઈ મુખ તહારે-૨

ટપકતો રસ મીઠો મધુર, મદનના બહારમાં રહેતો,
નજર તહારી નહીં રહેતી, હજારો વાર હું કહેતો,
મઝાને ચાખવા કહેતો, સનમનાં ગાન ગાધને,
ન બેની એક ચાતી તુ, હવે રહે દિવ મુમાધને-૩

‘મદોન્નમત્ત હું થતો ન્યારે, દિવાનો પ્રેમમાં થાતો,
થતી શાણી તુ કોયલડી, નહિં વા વિરહનો વાતો,
બહુ ડાહી, બહુ ચંચળ થતી તે વાર અચાની,
હવે આશા કરે શા માટે, ગર્હ તે રત, મયું પાણી-૪

ચઢે ચક્રડોળ તહાર મન, નિહાળી ખુબ આશકને,
કપહં જઈ કોહને આખું મળે ક્યાં સ્વાદ મુજ મનને,
ગયું ડાયા હવે બેશી, નિઃશ્વરું આંખથી પાણી,
ગઈ લાલાશ રહી કાળાશ, જીવાની ચક્રજ ધુળપાણી-૫

ચઢે કો આદમી જગમા, પીલાવા પ્રેમની ધાણી,
સહેવા કુખ વિરહતુ, ખરી તહારીજ એધાણી,
મયું ને કર મયું મહાર, મધુર તેજ જીવાની,
સુરેખા ખા વામરો બેડી, હલાવી ડાળ આંખાની-૬

રહો મનુ ચુસ્ત તહારાપર, બીજની આશ ના કાંધી,
થયો નિરાશ રે પ્યારી ! વિરહ વિષ પ્યાલી મેં પીધી,
ટંકકા કર મમે તેવા, મમે તેવો બતાવી પ્યાર,
મયું તેજો નહીં આપે, સદન કો મદન મુદગળ માર-૭

* એક આંખાની, ડાળ ઉપર એક કોયલ બેઠી બેઠી એક સુકાઈ ગયવી કરી તરફ
ચેલો હતો. તેને જોઈ કરીએ ઉત્તર આપ્યો છે.

પાદપૂર્તી.

સ્વનાર-મોરબી નિવાસી રા. રા. શુકલ ભાઈશંકર કુબેરજી સીમલર વેરાવળ.
મન્દકાન્તી.

ચાલ્યા નાચ ગૃહજન તજ દૂર વિદેશ જવા
લક્ષ્મી કાગે પ્રિયતમ ગયા હું રહી એકલી હા !!
એવે આવી મુજ સખિ ત્યહાં બોલી હું ને નિહાળી,
રાતે ચીરે લલિત લલના કેમ દેખાય કાળી ! ૧
મૃત્યુ પામ્યો યુવક અહીંયાં હા । મનુષ્યો રડે છે
જાથે તેનું રાખ અહીં યજ્ઞ નારી તેની રડે છે
દેખી નેને પચિત્ર પદતા જુળ આશ્ચર્ય પામી
રાતે ચીરે લલિત લલના કેમ દેખાય કાળી ! ૨
આખી રાત્રી પ્રિય-રમરજીમાં ગાળતી રમ્મતોથી
આશા પ્રેમી સખિ મહ રહી નાચની વાટ જોતી
આખો તાર તુરત નિરખ્યો બહેની હું પાસ બોલી
“રાતે ચીરે લલિત લલના । કેમ દેખાય કાળી !” ૩
ક્યારે ખીસે શરી ? કમલીની ? સુન્દરી સાથી શોભે ?
શોભા સાથી ગૃહ તણી ? અને ક્યાં રહી કામ શોભે ?
જે કે જારી યુવની કરશે તેહ દેખાય કાળી
રાતે ચીરે લલિત લલના કેમ દેખાય કાળી ! ૪
આંખો આજે રમર પ્રિય સખે, શુ ખીસેલો વસન્ત
હોળી ખેલે, બહુલ વનમાં રાધિકા સાથ કંપજુ
ગેહપી બોલી નિરખી પ્રમદા કલ્પલેથી રમેલી
“રાતે ચીરે લલિત લલના કેમ દેખાય કાળી ?” ૫
જ્યારે ખ્યારી તિથિર પટમાં હડી મંદીર માહે
કાન્તીથી તે ચપન ગૃહ તો દીસતુ દીપ્ત તે જે
વસો ઝીણા ચક્ર ચક્ર થનાં કાણુ કેન્તે સતીને
“રાતે ચીરે લલિત લલના કેમ દેખાય કાળી” ૬
પહેલો ચીરો અતિવ ઉજળો મુખ મન્દા સમાન
ધારો ખર્ચ મન જનુ બમે દોટડો તુમિ કાળ
દેખી કાળા સ્તન મુખ+ જનુ દારૂ સાહેલી કર્તી
રાતે ચીરે લલિત લલના કેમ દેખાય કાળી. ૭

શ્લોક પૃથક પૃથક મન્દો ઉપરની લીટીના ઉત્તર છે.

* સગર્ભા સ્ત્રીને જે ઇન્દ્રિય થાય છે તે ચીજો, +સગર્ભા સ્ત્રીનું મુખ (સ્તન ઉપ-
ની દોટડી) કાળા થાય છે.

દહાડે પણ તમારે ગમે તેટલા વિસ્તારવાળું રાજ્ય નાશ પામશે. રાજ્ય નાશ પામેવાનાં નકારાં બીજા મેં વાઘ્યાં છે. પ્રજાને ક્રુષ્ણાકુસી તે જુષ્ણાકુસી તુમે જુષ્ણાકુસી જાંખજો. તોજ તેનાં સારા ક્રોડો થશે. મારો મરણ કાળ હવે નજીક આવ્યો છે. હિયાતુનિશા નજીકે હુ ખતો કંઈ અનુભવ કર્યો નથી તે નિરાશ થઈ રહી છે. તમારી બહેનવું મન પણ ધણ ઉદાશ થઈ રહ્યું છે નોકરો અને રાજ્ય કર્મચારી ગમે તેવા કપટી હોય તોપણ તેની ચિન્તા રાખવી નમ્રતા તથા શુકિતથી આપણું કામ કાઢી લેવું. હુ જાઉં છું મેં જે કાંઈ સારા નકારા કામ કર્યાં છે તે ખેટા, તારે મારેજ છે અને દોષ આપજો નહીં મને ધણી પશ્ચાત્તાપ થાય છે. કાંઈએ પોતાના જીવાત્માને જતા જોયો નથી પણ હું મારા જીવાત્માને જતા જોઉં છું. તેની પીઠ પાછળ મારા પાપ કર્મોનાં મોટા ભારો વાધશે છે અને ખુદા અને માફ કરા માફ કરા માફ કરા.

આ પત્રોથી એટલું સ્પષ્ટ નજીક આવે છે કે ઐરાગજેય જાની હતો પરંતુ ધર્મધિતાને લીધે અને બાલ્યવસ્થાથી સાડ સિક્કણ નહીં હોવાથી તે જાન દંકાઈ ગયું હતું.

આદેશાદ ઐર ગજેળ જ્યારે રાજ્ય ચલાવેલો હતો ત્યારે એક દિવસ તેના નિવાસર મુદના સાથે તેની ખાસે આવ્યો. મુદનાજીનાં મનમાં એવું હતું કે મ્હારો શિષ્ય આદેશાદ થયો છે, તો હવે એજાદ મ્હોની જગીર કે અધિકારીની જગ્યા આપી મ્હાર કારિદ કાઢી નાખશે. ગુરૂએ આવી આદેશાદને પ્રાર્થના કરી તેના ઐર ગજેળે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો. તે ઉપરથી પણ જાણી શકાય છે કે રાજ્ય ચલાવે મનુષ્યમાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ, તે ઐર ગજેળ સારી પેઠે જાણ્યો હતો.

ਪ੍ਰ ੩ ਜੇ

મુદ્દામાં નાસી જાય છે. તમને શું જોઈએ છે? તમારી શું
પ્રજ્ઞા છે? શું કામ એમ સમજો છો કે તમને એક મોટા અગ્રીર બનાવી દે? હીક, તો
હવે એ બાબત ઉપર વિચાર કરો છો કે તમે એવા કોઈ પદને લાંબક છો કે નહીં? જો
તમે મને કોઈ જોઈ શકો છો અને ઉપયોગી શિક્ષા આપી હોત તો તમે અનુકૂળ કોઈ ઉચ્ચ
પદ આપવા બાંધક હતા એ હું સારી પેઠે સમજી છું, પરંતુ એટલે કે તમે મને શું
શીખવ્યું? તમે તો મને એટલું જ શીખવ્યું કે સમગ્ર યુરોપ એક જ્ઞાના દ્વિપ જોવો છે,
અને તેમાં યોગ્યતાઓ બાદશાહ સર્વથી અધિક શક્તિમાન છે, તેથી ઉત્તરનો હોલડનો બાદ
શાહ અને તેથી ઉત્તરનો ધન્યડનો બાદ શાહ! કાન્ન, આરોગિયા, વિગેરે દેશના રાજાઓ,
દિલ્હીના નવાબ, બંગાળના રાજાઓ, વધારે બજારના નવાબો આ દેશના બાદશાહોની પ્રજા
આગળ બીજા દેશોની પ્રજાના પ્રત્યેક છે. હુમાયુ, અકબર, જાહાંગીર અને શાહજહાં આથી
મોટા આખ્યાસો, આથી મોટા બહાદુર અને વિગેરે શક્તિમાન હતા, વધી દરબાર, ઉત્તર,
કાશગર, ચીન, તાતાર, પેશ અને શીઆમનાં નરેશો દિલ્હીના નવાબ સામગ્રીને કાપે છે
અહા! તમે તો મહાન બુદ્ધિવાન છો! અદ્ભુત ધીરતાવાન! મારા શિક્ષકને માટે
ઉચિત નહોતું કે સમસ્ત પૃથ્વીના પ્રત્યેક રાજ્યનું સંસ્કાર નાનું અને પૈતૃક રીતે શિખવે? ને
રાજાઓની સેના, લશ્કરી સંસ્થા, અને સંસ્કૃતિનું વર્ણન કરે? રાજાઓની મુદ્ર પ્રજ્ઞાની,
સામાજિક વ્યવસ્થા, ધાર્મિક વિચાર અને રાજ્ય પદ સંસ્કૃતિનું વિવરણ કરી બતાવે? ધર્માનિયમ
દત્તિતાસ શિખવી, પ્રત્યેક રાજ્યોની ઉત્તરિ અને અનન્યતાનું નિષ્કૃષ્ટ અને નિષ્કૃષ્ટનું મહારા
વિદ્યાગરનું કામ નહોતું? અને અકસ્માત થતી ધન્યતાઓ તમારા નિયંત્રણમાં મળી થતી

પથારીમાં પડ્યો રહ્યો અને ૧૮ મી તારીખે આ લોકમાયી પ્રાણલોકમણ્ય કરી ગયો ! મરતા મરતા પણ તેના મુખમાથી “ હા દેશલક્ષ્મી ! ” એવા શબ્દો ડિમ્બિતતા હતા. તે દુરગમાં હતો તે વેલા તેની પાસે જવાની કોઈને પરવાનગી નહોતી તે વખતે તેનું આમ અથવા ઇષ્ટ મિત્ર મડળ પૈકી કોઈ પણ તેની પાસે નહોતું તે દુરગતો જોઈને અને તેના નોકરો તેની પાસે હતા અતકાળી સમયે તેની ઓરડીમાં બારણા આગળ પેઢેરે હારનાર સની સિવાય બીજા કોઈના પગલાના અવાજ સંભળાતા નહોતા આવી સ્થિતિમાં પણ પોતે પોતાના દેશને માટે મૃત્યના મુખમાં પડ્યો છે એવું તેને જ્ઞાન હતું તેથીજ અતકાળી પર્યત, સત્કૃત્ય નાથી સતોપ થામી ધૈર્ય ન ત્યાગતા શ્વાતપણે આ પ્રપન્ચી જગતનો ત્યાગ કરી ગયો ! !

હિંદુસ્તાનનાં દેવાલયો.

(લખનાર રા રા દોલતરામ મનસુખરામ પડ્યા—મુબઇ)

(૧૨)

હરદ્વારથી રૂપિકેશ સુધી સ્વારી માટે એકાની ગાડીઓ ધોડા મળી શકે છે પરંતુ રૂપિકેશથી આગળ વધવાને વહાનમાં જ પાન કડીઓ સિવાય બીજી સ્વારી મળતી નથી અને બોળે ઉચકવાને માટે પણ માથુસ સિવાય જનનવરનો ઉપયોગ થતો નથી કેમકે બજાર સિવાય બીજા જનનવર આવી શકે તેવો રસ્તો નથી માટે જેને જે અવ્યુક્ત લાગે તેવી જોડ-વણ્ય કરી યાત્રાળુ યાત્રા શરૂ કરે છે.

રસ્તાની કેડી પાંચ છ પીટથી વધારે પહોળી નથી અને તેમાં પણ કેટલેક ઠેકાણે તો એવો રસ્તો ટુટી ગયો છે કે ઝાડના મુગીઆ પંડરી ટુટી ગયેલ રસ્તો ઓળંગવો પડે છે એટલે આ રસ્તે બજાર કે ધોડા બીનકલ આવી શકે તેમ નથી છતાં કહી કોઈ તેનું જોખમ લે તો તેનું પરિણામ પણ માત્રુ આ-આ વગર રહે નહીં.

દેદારનાથ અને બદિનારાયણની જગ્યા પૈશાખ જેટાસમાં કરવી એ સરન અને મુનેદ હરેનું છે ચોમાસામાં પહાડ ટુટે છે અને પાણીના જોગથી સડક ધોવાઈ ગયવી હોય છે.

ગૃહસ્થ યાત્રાળુઓએ ગરીબ પહાડી લોકોને આપવા સારું કપડા ટોપીઓ, ચાંદવા, સોય દોરા સાથે લેતા તેમજ રસ્તામાં ખર્ચ આવે માટે દળપર મરચુ મોળ ખાડ વગેરે, રોજ દા જમતાની જરૂરી ચીજો અને જરૂરી દવાઓ તો અવશ્ય રાખવી.

હરદ્વાર હોડી આગળ ચાલતા દિમાલયના પહાડો શંક યાચ છે નદી નીળાં અને પહાડોની રચના થઈ રસ્તો પસાર થાય છે રસ્તાની બન્ને મોટું લીટું દરીયાલી જેવું ધાસ ઉગેલું હોય છે તેમાં જુદી જુદી જાતનાં ઉગેતા વૃક્ષોથી આખું વન આનંદિત લાગે છે મદમદ શિતળ અને સુગંધી પવનની લેહેરોથી ઉન્હાણાની મોસમમાં શરીરને બદ્ધ હોય વળે છે જનમતર નદી દોરના એવા દેખાવ દેખાવવા શરૂ થતા મન પ્રેરુચિત થાય છે અને રસ્તો દાપવાની ઇતેમ્મરી વધે છે આ પ્રમાણે નવ માઈન ઉપર જતા સત્યનારાયણની જગ્યા આવે છે, અહીં મલનારાયણનું મંદિર છે એક ધર્મશાળા છે, આ રથર્થ મુકામ કરતાં લાંબકે છે, મોટીની દુકાને ધડનો આરો, ચોખા મગ અડદની દાળ તપકે થી એ સિવાય બીજી બીજી મળતી નથી.

સસનારાયણથી આગળ ચાલતાં સદા નદીગંગા આવે છે. જે એમાંની કત્તમાં ઉતરવાને અતિ કઠણ છે. પહાડી ભોમો પ્રાસ તેવના દયાના ત્રાપા ઉપર બેસાડી યાત્રાળુઓને સામે પાર દર્શ જાય છે તે બદલ-પ્રી આક આના સુધી લે છે. આ નદી હનયાં પછી પશુ બીજી નદાની નદાઓ અને મેહેરાં ઓળંગ્યા પછી જેવે ને તેવે રસ્તે ચાલતાં તપસ્વી લોકોની પર્યટકૃતિઓ નજરે પડે છે. દુરથી તપસ્વીઓનાં દર્શન કરતાં અને તેવી ઘણીક પર્યટકૃતિઓ નિહાળતાં જતાં નવ માદલને અંતરે રૂચિકર નામનુ પરમસ્થ અને અનેક તપસ્વીઓથી યુક્ત સ્થળ નજરે પડે છે. રૂચિકર ગંગાને કિનારે છે; તેની ચારે બાજુએ લીલી વેશે અને વૃક્ષોથી આગ્રહિત ચપલા એવા એક એકથી હિંચા પહાડો છે. પતિનપાવની ગંગાજીને પ્રવાહ અહીં એવા ઉમ્મ જોશમાં પહે છે કે તે જોતાંજ કાપરના દ્વિય કપવા લાગે છે.

રૂચિકરમાં પાંચ મોટી ધર્મશાળાઓ મુસ્તદરોને મુકામ કરવા લાયક સગવડનાવાળી છે. કાળી કાંબળીવાળાની ધર્મશાળા સાંથી પહોડી છે અને ત્યાં મદામત અપાય છે જે મદામતમાં પવિત્રતાથી પકાવેલા પ્રસાદ મધ્યાન્હકાળે ' નારાયણ દરિ ' કવી ગાવતા પરમદ મ સાધુઓને આપવામાં આવે છે. જે મદામતમાં દર પહાડોની કંદારમાં રહે છે અને પ્રસાદ લેવા નથી આવતા નેમને, પહોંચાડવામાં આવે છે. સ્વામીના મડ, ખાખીના અખાડ, અને બાધિમરન તપસ્વીઓ ખાટે દેશી દ્યાખાનુ' પશુ છે. વળી એક વેલી શાળા છે જેમાં ટેલમ્મિક વેદનુ' અધ્યયન કરે છે. ગંગાજી ઉપર રામચદ્રજી મનોહર મંદિર છે તેના સમ્મે રૂપિ કુડ છે. ગંગાજીમાં રનાન કરવા ઉતરવાનો પશુ આરો છે. અહીં એક નાનુ બાગર છે તેને છેડે ભરતનુ' પુરાતની દેવળ છે દેવળમાં ભરતજીની લગ્ન મૂર્તિ છે. થોડીક દલગ્રાહ અને નેરતીની દુકાનો છે. ટપાલના કાગળ દર નીજે દીવસે લાઠ જવાની અહીં પેટી છે. જ પાન, કડી અને બોળે ઉચ્ચનારા મજુરો અહીં મજે છે

રૂચિકરથી આગળ ચાલતાં એક નદાની નદી આવે છે; તે ઓળખી સામેપાર જતાં બન્ને બાજુએ વૃક્ષોની ઘટાથી ઘેરાયેલો રસ્તો આવે છે. આન દદાયક દેખાવે. ઉમંગથી ની-હાળતાં આગળ વધતા ગંગાજીના કિનારે તપસ્વીઓની પર્યટકૃતિઓ પાછી સાર થાય છે તેઓના આશ્રમમાં જવાથી તેઓ આદર આપે છે તેઓના સ્વભાવ અતિ નમ્ર અને માયાળુ હોય છે. તેઓ કોઇ પ્રકારની લાલચ કે લોભ બતાવી માચના કરતા નથી. કેટલાએક આ અસાર સ-સારની ઉપાધિની લેદા માત્ર ચર્ચા કરતા નથી પણ અખાડ એકરસ ધર્મવર બજનમાં આદર થોભા જેવામાં આવે છે. અનિશ્ચયથી મોહજવાળામાં ફોસા પશુ ધર્મવર ભક્તિમાં પ્રીતિવાળા મનુષ્યોને આ તપોવન અને તેમાં રાજ દેવને ઇચ્છા રહિત રહેતા મદામતોઓના દર્શન જે કેદારનાથ કે બદ્રિનાથપણની યાત્રા કરવાની મદા ન હોય નોપણ આ તો અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે રસ્તાની એજ પ્રકારની લીલાં જોતા જે માહક ઉપર જતા ટેલરીના રાજ્યની દાણની ઊપરી આવે છે, અહિંમા જ પાન, કડી તથા બોમવાળા સાથે જે આગળથી મજુરીની ગમ નથી નહીં કરી હોય તો એ દંજસવાળા માણસો પાને નક્કી કરી આપે છે. આ કરાર મલયોરીન્ન સુધીનો ચાલુર્થ

આ સ્થળે શત્રુને તપસ્વી કરી કતી એક પુરાતન મંદિરમાં દેદીખમાન દેખાતો એવી શત્રુનની મૂર્તિ છે. જગ્યા એકાતની સ્વચ્છ અને પરમ સ્થ છે. શત્રુના દર્શન કરી પૂર્વવત સ્થતીમાં રહેતો કાપતા લાંચી બે માદલ ઉપર લક્ષમણ ઝોલા આવે છે.

સેવા કરવા માટેજ સ્ત્રીઓનો અવતાર છે?

(લખનાર-શ. રા. વૈદ્ય અમૃતલાલ સુંદરજી પટીયાર-મુંબઈ.)

(૧)

* યાદ રાખજો કે માંડી ગુજરાતના લોકો કહે છે તેમ સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ પુરુષોના પગનાં ખાસમાં જેવો નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ પુરુષોની ધડીકવારની રમુજને માટે નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ સુયોષમાં સાવરણી માટેજ નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ માત્ર બાળોત્પામાં થોવા માટેજ નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ ધરમાં મોંઘાઈ રહેવા માટેજ નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ મોટા મોટા લાજના ધુમટા કાઢવા માટે નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ મુર્ખ રહેવા માટે નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ કુટણા કુટવા માટેજ નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ વેશાલોનાં વાંકાં જોલવા અને દુધમાંથી પોરા કાઢવા માટેજ નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ ખુલ્લામાં પડીને શેષ કરવા માટેજ નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ ગામની કુચલી કરવા માટે કે પાડોશીઓની અદેખાઈ કરવા માટે નથી. સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ યુક્ષામગીરી ભોગવવાને માટેજ નથી. અને સ્ત્રીઓનો અવતાર કાંઈ ઊંકરો જણવાના સંભા તરીકેનોજ નથી, પણ યુક્ષામળ પવિત્ર સ્ત્રીઓનો અવતાર તો જગતમાં દયાની દેવીઓ તરીકેનો છે. રસીકડી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં નવું જીવન બાવવા માટે છે. સુંદર સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં અર્વાકિક સૌન્દર્ય ફેલાવવા માટે છે મંદમંદ હાસ્યવાળી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો પુરુષોમાં પ્રજ્ઞાઈ વધારવા માટે છે. જેની હરણીના જેવી મનોરંજક અને માણસીના જેવી અજગતાવાળી છતાં પણ સદેવ દયાથી ભરેલી આપો છે તેવી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતને પરમાર્થ શીખવવા માટે છે. સ્વભાવથીજ અંતરના હંડા પરબાવવાળી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં પ્રજ્ઞાને મહીમા ને ભક્તિ ફેલાવવા માટે છે. કુદરતી રીતેજ મીઠી ભાક્તી નાજુકડી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં શાંતિ ફેલાવવા માટે છે. અંતરમાંથી દીનતાવાળી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં મંગળ કાર્ય કરવા માટે છે. એજ પ્રકૃતિથીજ આધીનતાનાળી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં સ્વર્ગના દેવોના પ્રતિનીધી તરીકેનોજ છે. એમાં કાંઈપણ શંક નથી.

* સ્વર્ગમાં દેવ અને ઇશ્વરની વચ્ચે જેવો સંબંધ છે તેવો સંબંધ ક્યા દુનિયામાં

સહી અને પુરુષની વચ્ચે છે.

આ દુનિયાંનું ધણી ધણીઆણીપણું તે સ્વર્ગનું ‘દેવ અને ઇશ્વર’ નું સમરૂપ છે. સ્વર્ગમાં-મોક્ષમાં-પ્રભુની હજુરમાં દેવ અને ઇશ્વરનો કેવો આનંદલાક સંબંધ છે, એ આપણે બરાબર રીતે સમજી જાણીએ અને એ પ્રમાણે વર્તી જાગળ જતા આપણે પણ દેવ બની પ્રભુની હજુરમાં જઈ જાણી ધ્યાનમાં અખંડ આનંદ ભોગવી શકીએ. તે શીખવવા સારૂ પ્રભુએ કૃપા કરીને દેવ અને ઇશ્વરના સંબંધનું સરખાપણું આ દુનિયામાં આપણને ધણી, ધણીઆણીરૂપે આપેલું છે.

* ‘સાચું સ્વર્ગ’ નામનું પુસ્તક લખાય છે તેમાંથી આ વિષય લખ્યો છે.

દેવ અને દુઃસ્વરનો સંબંધ કોણે જોઈ તમે જાણો છો? દેવો, હમેશાં દરપણે પ્રજાની આધીનતાને ચાહે છે. દીનતા એજ તેઓના જીવનનું તત્વ છે, અને આધીનતા એજ તેઓનું કર્તવ્ય છે. પ્રજાની હજુરમાં માનપૂર્વક હાથ જોડીને તેઓ પ્રજાના હુકમની વાર્તા જોતાજ બેઠેલા હોય છે, તેઓમાં કુંપલું કે પોતાપણું હોતું નથી. ક્યારે પ્રજા અમોને હુકમ ફરમાવે, અને ક્યારે હુમે તે બરાબર રીતે બજાવીએ, એજ લાવના તેઓના મનમાં રમતી હોય છે. તેઓને કોઈપણ જાતનાં સુખની કમી હોતી નથી, અને તોપણ તેઓનો આનંદ તો પ્રજાનાં સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવામાં અને પ્રજાનાં દર્શનમાંજ હોય છે. પ્રજાની ઇચ્છા એજ તેઓની ઇચ્છા, પ્રજાનો હુકમ એજ તેઓનું કર્તવ્ય, પ્રજાના દર્શન એજ તેઓનું સુખ, અને પ્રજામાં તન્મય થઈ જવું એજ તેઓની આર્થિકતા છે. પ્રજાના હુકમ પાળવા શીવાય ખીચી કાંઈપણ તેઓ જાણવા આહતા નથી, એટલુંજ નહીં પણ પોતાનું પોતાપણું તેઓ ભૂલી ગએલા હોય છે આવી દીનતા અને આવી આધીનતાને લીધેજ તેઓ દેવ છે, અને તે સારજ શાસ્ત્રોમાં પ્રભુએ દેવોને મોટા તથા પુજનીય ગણેલા છે.

દેવો જ્યારે આવો ઉત્તમ સેવક બાપ રાખે છે ત્યારે પ્રભુ તેઓને માટે શું કરે છે? એ તમને ખબર છે? દેવોના સુખને માટે તે હમેશાં તત્પર રહે છે. દેવોને માટે તેણે સ્વર્ગ બનાવેલું છે. દેવોને માટે તેણે મનવાચ્છીત ભોગો આપનારાં કામધેતુ, કલ્પદ્રુષ્ટને ચીંતામણી બનાવેલા છે, અને દેવોના સુખને માટે તે બધતાર ભેગ છે, દેવો જ્યારે ઉંઘે છે ત્યારે તેની આધીનતાથી ખુશી થઈને તેની ચોટા કરવા સાર પ્રભુ જાગે છે. દેવો જ્યારે પ્રજાના ચુલુ ગાય છે ત્યારે તેને રીઝવવા સાર પ્રભુ પોતે તેની પાસે નાચે છે. દેવો જ્યારે બેસે છે ત્યારે પ્રભુ તેની પાસે તેનાં સુખોની સગવડતાને માટે ઉભા રહે છે. દેવો જ્યારે ચાલવા ઇચ્છે છે ત્યારે પ્રભુ તેને તેડી ભેગ છે, અને દેવોની જ્યારે ખાવાની પીવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે અમૃત જેવી ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્તુઓ પ્રભુ તેને પુરી પાડે છે. હુંકમાં એજ કે દેવોને સુખી બોધને રાહ થવું અને દેવોના સુખને માટે મેહેનત કર્યાં કરવી એ પ્રજાનો આનંદ છે, આવો સેવ્ય સેવકનો ઇશ્વર અને જીવ વગેરે સબધ છે. અને તેજ સબધ આ દુનિયામાં જી પુરૂષ વગેરે હોવો જોઈએ. એટલે કે જેમ દેવો પ્રભુને માટે કરે છે તેમ જીઓએ પોતાના પતિ માટે કરવું જોઈએ, અને જેમ પ્રભુ દેવોને માટે કરે છે તેમ પતિએ પોતાની પતિનું માટે કરવું જોઈએ એ આર્થ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે, અને એ ઇશ્વરની ઇચ્છા છે.

સ્વર્ગમાં દેવોની જે કામગીરી છે તેજ કામગીરી આ દુનિયામાં જીઓની છે.

સુખની મુદ્રિય સ્પર્શના દેવોની કામગીરી શું છે? એ તમને ખબર છે? શાસ્ત્રો કહે, છે કે, દયાળુ પ્રભુએ તેઓને દુનિયા ઉપર દયા કરવાના કામો સોંપેલાં છે, જેમકે કોઈને વર સાદ વરસાવવાનું કામ સોંપેલું છે, કોઈને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાનું કામ સોંપેલું છે, કોઈને રોગીયો ઉપર દયા કરવાનું કામ સોંપેલું છે કોઈને પવનને કબજામાં રાખવાનું કામ સોંપેલું છે કોઈને મનુષ્યોના કર્મોના બદલાં આપવાનું કામ સોંપેલું છે. કોઈને અનાજ, આપધી તથા કળદલમાં રસ પુરવાનું કામ સોંપેલું છે, કોઈને દીશાઓની ચોટા કરવાનું કામ સોંપેલું છે. કોઈને અગ્નિનું ધણીપણું આપેલું છે. કોઈને જગતમાં પ્રકાશ ફેલાવવાનું કામ સોંપેલું છે. કોઈને પાણીનું ધણીપણું આપેલું છે કોઈને મરેલું પામેલાઓ પાછળની દીધાઓનું ફળ પહોંચાડવાનું કામ સોંપેલું છે કોઈને જગતમાં જ્ઞાન ફેલાવવાનું કામ સોંપેલું છે, કોઈને દુઃખમાં ઉઠી જાતની કારીગીરી બનાવવાનું કામ સોંપેલું છે.

“ મહારી ઇચ્છા છે કે તમને હવે રંગપુર લઇ જવાં. હું સાંના મહારાજનો સેનાપતિ છું. ધણા દિવસ થયાં સંભળી બહારજ રહ્યો છું. હવે સાં જવું જોઇએ.”

“ હું ક્યારે ના કહું છું ? તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું એજ મહારો ધર્મ છે. મન વચન અને કર્મ તમારા ચરણેમાં અર્પણ કર્યા પછી મહારી ઇચ્છા મુજબ વર્તવાનો મને કાંઇપણ અધિકાર નથી. તમે જ્યાં કહો ત્યાં આવવા હું તૈયાર છું.”

વીરેન્દ્ર અને કુસુમની વાતો ચાલતી હતી એટલામાં ચમ્પા સાં આવી પહોંચી તેથી તે બન્ને પ્રેમીઓને, પ્રેમચિંતાસા તૃપ્ત કર્યા વિનાજ સાંથી આલ્યાં જવું પડ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું.

સુખં સદા હરતગતં યજ્ઞસ્વિનઃ ॥

સંસારમાં જે પુરોહિત ભાગ્યશાળી હોય છે તેજ યજ્ઞસ્વી પણ કહેવાય છે. તેમજ જેઓ યજ્ઞસ્વી છે તેજ જીવનનું સભ્ય સુખ મેળવે છે. તેમના સંસારથી અન્ય મનુષ્યો પણ સુખી થાય છે. તેથીજ સંસારમાં ભાગ્યવતો મહિમા વિશેષ માનવામાં આવે છે. ભાગ્યવાન પુરોહિતો દૈન્ય માત્રથીજ બીજાને સુખ મળે છે. વીરેન્દ્ર એક ભાગ્યશાળી, પ્રકૃષ્ઠ હતો, તેના સંસારથી કુસુમની દરિદ્રાવરથા લોપ થઇ અને દુઃખમાં તે કેટલી સુખી છે તે કહેવાતું અમારું કામ નથી. આજે આપણે વીરેન્દ્રને કુસુમ અને કુસુમને વીરેન્દ્ર કહીએ અથવા એ બન્ને યુગલ સુતિને એક બનાવી જાએ છું એકજ ચરિત્ર કહીએ તોપણ અત્યંત નથી. પરંતુ જે મનુષ્યો વીરેન્દ્ર અને કુસુમને જુદાં જુદાં જુદાં છે તેમને પણ માનવું પડશે કે “એક પ્રાણ એ દેહ.”

શુભ મુકુર્ત જોઇ વીરેન્દ્રે રંગપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. એક સુંદર રથને ચાર ઘોડા બેઠા હતા. ઘોડાઓ ઉપર બહુ મુલ્ય રત્નના આભુષણો પહેરાવ્યાં હતાં. કુસુમે પણ નવાં શુશોભિત વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. વીરેન્દ્ર અને કુસુમ રથ ઉપર સ્વાર થયાં બીજા રથમાં અંધા બેઠી. લશ્કરી યોદ્ધાકર્મા સંજ્ઞા થયેલા બેએ સ્વારોની દશ દુકડી તેની આગળ પાછળ ચાલવા લાગી. મુશિદાંબાદથી તેમણે પ્રયાણ કર્યું. પવનવેગે રથ ચાલવા માંડ્યો. કુસુમ અને વીરેન્દ્ર પ્રેમની વાતો કરતાં કરતાં આનંદપૂર્વક માર્ગ કાપતાં હતાં. કુસુમે કહ્યું નાથ ! તમે તો એક સીપાઇ કહેતા હતા ને ? કાંઈ એક સાધારણ સીપાઇનો આવો દાકખાક ન હોય !”

“ તમારી બૂલ છે, હું સીપાઇ નથી પણ સીપાઇઓનો સરદાર છું. કુસુમ જાણે શરમે થઇ હોય તેવો રાજ બતાવી જાણી : જાણી, જાણી, તમે કપટી છો, તમારા કહેવા ઉપર બરાસો રાખતી નથી.”

“ મેં તમારી સાથે શું કપટ કર્યું ? ”

“ મહારં મન તમને કપટી કહે છે, તમે મને કહ્યું સુધી સાચો ભેદ કહ્યો નથી. શું હું કહું છું ને જુદું છે ? ”

“ વીરેન્દ્રે હસતાં ધસીતાં કહ્યું : ત્યારે તમ્યારા આડી કરનાર અને મહારા અંત કરણની ખરી જાતો પણ કહી દીધી હશે ? ”

કુસુમથી વિશેષ, બોલાયું નહીં. તેણે ઉત્ક્રાંતિ નેત્રોથી જોતાં પુછ્યું : નાથ ! તમે સાચું કહે ? તમારામાં અને મહારાજ નરેન્દ્રસિંહમાં કેટલા તફાવત છે ?

સિંહ, મદન મોહન વિગેરે રાજકર્મચારીઓએ કુસુમને બેઠા આપી 'ત્યાર પછી સધળા મસ્તિક નમાવી ચાલ્યા ગયા. સધળી સ્ત્રીઓએ પણ કુસુમને નાના પ્રકૃતિના વસ્ત્રાલંકારોની બેઠા આપી એક પછી એક ત્યાંથી ચાલ્યા ગયાં. વિરેન્દ્ર કુસુમ અને લલગલતા શિવાય બીજું કંઈ જોઈ શક્ય નહીં લવગલતાએ કહ્યું !

“બાપ ! લાભી તો ઘણાં સુંદર છે, આવું સુંદર સ્ત્રી રત્ન ક્યાંથી લઈ આવ્યા ? ઉમ તપશ્વર્થી કરવાથી આવી સ્ત્રી મળી શકે. તે તમને સહજમાં મળી આવી.”

“જાં જાં, ગાંડી તેં તો બધો બેદ ખુલ્લો કરી દીધો.” વિરેન્દ્ર હસતાં હસતાં બોલ્યો. કુસુમ અત્યાર સુધી રતબધ પથુ પેટે ઉભી હતી. અત્યાર સુધી જે જે યથુ તે તે ઘણી મુશ્કેલીથી સહન કરતી હતી. લવગલતા એ સખ્દો સાંભળતાંજ તેણે વિરેન્દ્ર તરફ નેત્ર દટાવ્યા કરતાં કહ્યું કેમ મહાત્માજી ! જે દેવને બલિદાન આપવા તમે મને અહીં લાવ્યા તે દેવનાં તો રશીન હજી સુધી મને ઘયાજ નહીં

વિરેન્દ્ર કુસુમની સાથેજ સિંહાસન ઉપર બેઠો અને પ્રેમ બરેલાં નેત્રોવડે તેના મુખ-ચંદ્ર રહાસ્ય જોવા લાગ્યો. “પ્રીય કુસુમ ! નમારો અચલ પ્રેમ અનુરાગ મારા ઉપર જોઈ ઉદાર દૃઢ મહારાજ નરેન્દ્રસિંહે તમને મને આપી દીધો” એટલું બોલી તે કુસુમનો હાથ પકડવા જતો હતો એટલામાં કુસુમે હાથ તરછોડી, જરાક યુસ્સો બતાવી કહ્યું વાહ, હું તમને ક્યારે મ્હાતી હતી. જાઓ, હું તો મહારાજ નરેન્દ્રસિંહનીજ દાસી બનીશ. ત્રેલાક્યમાં બીજા કોઈને મ્હાતી નથી

લવગલતાએ જે સમ્પ્રદા કહ્યા હતા તે ઉપરથી કુસુમ સારી પેટે જાણીતી થઈ હતી. વિરેન્દ્રે અત્યાર સુધી જે પ્રપચ્ચ કર્યો તે ઉવારો પડી ગયો હતો તેથી તેણે આવા સખ્દો કહ્યા હતા તે સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, વિરેન્દ્રના સ્થાન ઉપર રહી એ હાથ જોડી કહેના લાગી

“અનુર સુગમણી ! બમ યથુ, હવે તમારી અનુરાગ રહેવા દો ! હવે આપને પ્રપચ્ચ મારી પાસે નહીં ચાલે. નિર્મય પ્રપચ્ચ ! કપની પ્રપચ્ચ તને જરા પણ ખ્યાન આવી ? મ્હારા કુમળા કલેજ ઉપર કેવા કેવા ફટકા લગાવ્યા ? અરે ! હજી તે ધાગ રહ્યો નથી ! નિષ્કુર દૃઢ્યમાથી નિકળેલા વિચિત્ર ચન્દ્રોની દ્વાય હજી મ્હારા કલેજમાં બટ્ટા કરે છે ! પ્રાણનાથ ! અપરાધ ક્ષમા કરજો” એ સખ્દો બોલી તે વિરેન્દ્રના પગમાં પડતી હતી એટલામાં વિરેન્દ્રે સિંહાસનથી નીચે ઉતરી તેને દૃઢ્ય સથે ઘણી ગાઢ આસિંગન દીધું. અને પોતાની માથે સિંહાસન ઉપર બેસાડી.

તમને બહુ સતોઆં છે. પ્રીય હૃદય હારિણી ! મનોહારિણી ! મનરંજન ! પ્રીય કુસુમ ! મહારા હૃદય સુરેવરતું તમે અપ્રતિમ કુસુમ છો ! તમારા હૃદયમાંથી નિકળતી પ્રેમ સુવાસના મહારા હૃદયને આકર્ષણ કરી રહી છે. પ્રીય ! સંસારમાં જે કોઇ પણ વસ્તુ વધારે મુખપ્રદાયક હોય, મનરંજન કરનાર હોય તે તે તમને જ છે”

વિરેન્દ્રના શબ્દો સાંભળી કુસુમના અંતઃકરણમાં જે પ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો તે અદ્વીતિય હતો. તે મુખથી વર્ણવી શકી નહીં. પણ તે પ્રેમ અંતઃકરણમાંથી ઉભરાઈ નેત્રોદ્ધાર બહાર નિકળવા લાગ્યો. વિરેન્દ્રના બોલામાં માથું મુકી દીધું. એક બાજુની પેટે નિર્બળ યદ્દરૂપ લાગી. વિરેન્દ્ર પોતાના રમાલવડે તેનાં આંસુ લુછવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું : પ્રીયે શા માટે રડો છો ? આજનાં મંગલમય દિવસે આનંદ પૂર્વક વાર્તાલાપ કરો.

કુસુમે આંસુ લુછતાં કહ્યું : હૃદયેશ્વર ! આજે મહારા સુખની સીમા નથી. આજે મ્હને મહારા જેવી ભાગ્યદીન, અનાધીની બિખારીણીને તમારી પટરાણી બનાવી ! પ્રીયતમ, જગતમાં શું બધેજ આવે પ્રેમ હશે ? બધેજ પ્રેમ આવી લીલા કરતો હશે ? શું બધાના હૃદયમાં પ્રેમ આવીજ ફિટા કરતો હશે ? આહ ! જગદીશ્વર ! મ્હને જન્મોન્મત્ત તદ્ભારીજ દાસી બનાવે ! એટલીજ પ્રાર્થના છે. કુસુમનાં નેત્રોમાં પાછાં પાણી ભરાઈ આવ્યા.

લવંગલતા અત્યાર મુઠી ઉભી થઈ રહી હતી તેણે ધીમે રહીને કહ્યું : બાઈ ! કહે તો ખરા કે આજાજ મહીષીને મ્હારે હવે કયું વિરોધણું આપવું ?

“ તમારી પ્યાનમાં આવે તે.” વિરેન્દ્રે હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો.

“ હું તો ક્ષેમને ભાળી કહીનેજ બોલાવીશ કેમ ભાળી ! જરાખર છે જ ? નહીં તો તમે જે કહેશો તે કહીશ.” કુસુમને પુછ્યું.

વાંચક તમે જાણી ગયા હશે કે વિરેન્દ્ર અને નરેન્દ્રના કાંઈ ફેર નથી, વિરેન્દ્ર તેજ નરેન્દ્ર છે હવેથી આપણે વિરેન્દ્રને નરેન્દ્રના નામથી ઓલખીશું વાંચક ! તમે પણ તેમજ કરજો. જે જે, હવે બુદ્ધાવામા પડતા નહીં ! આસો, અત્યાર મુઠી લવંગલતા ભાળીને બનાવતી હતી. હવે આપણે લવંગલતાનાં પણ બનાવીએ અને બીચારી કુસુમના અતઃકરણને આનંદ આપીએ.

નરેન્દ્રે ધીમે રહીને કુસુમના કાનમા કાંઈક કહ્યું : તે સાંભળતાંજ કુસુમે નરેન્દ્રના રહાસ્ય જોયું અને તિરછી નજરથી તેના રહાસ્ય જોયું. કુસુમે લવંગલતા તરફ જોતાં કહ્યું : એ તો સપણુ ઠીક પણ હવે મ્હારે તમને શું કહેવું ? અને મદનમોહનને શું કહેવું ?

“ શું કહેવું મુળા ? ચોખ્ખો હોય જોઈ કહેવું ? ”

“ આજથીજ હું તમને મ્હાની બાઈ અને મદનમોહનને નણુદોષ કહીશ” કુસુમના આ કહેવાથી લવંગલતા જાણી ગઈ કે નરેન્દ્રનોજ આ પ્રપચ્છ છે. તેના સિવાય કુસુમને બીજર કયાથી પડે ?

કુસુમના શબ્દો સાંભળતાંજ લવંગલતા ત્યાંથી દોડી ગઈ. પરંતુ નરેન્દ્ર તેની પાછળ દોડી બોલાવી લાગ્યો. અને કુસુમને તેને સોંપી. નરેન્દ્ર અતપુરમાંથી બહાર ગઈ ગયો.

“કહો ન કહો પણ હવે તમારું મન નરેન્દ્રસિંહની શોધમાં છે. દીકરું, મને પણ એ વાતથી આનંદ થયો. ખરેખર, એક રાજકન્યાનું મન હમેશાં એક રાજા તરફ જ વળેલું હોય છે.”

એટલું સાંભળતાંજ કુસુમને ચરસો ચડ્યો. તેણે આગળ નેત્રો કરી, પોતાના મળમાંથી વીરેન્દ્રનો હાથ કહાડી નાંખી, મોઢું આડું ફેરવી દીધું. કંઈપણ બોલ્યા વિના તે નીચું મોઢું રાખી, હાસ્ય થઈ બેઠી. વીરેન્દ્ર તેને મનાવવા લાગ્યો. પણ તે માનવતી માનિતી છું સદ્યમાં માને તેવી હતી? વીરેન્દ્રના મનાવવા છતાં તે એક રાજા પણ બોલી નહીં. છતાં પણ તે ફરીથી બોલ્યો. વારં, શ્રીમતી રાજકુમારી, કુસુમ કુમારી દેવી! વારં, તમે મહારાજા નરેન્દ્રસિંહનાં પટરાણી બનો તો મારા જેવા એક રંક સીપાઈ ઉપર કૃપા દ્રષ્ટિ રાખજો. તમારા કૃપા કટાક્ષમાં મારા જેવા કપડી કુટીલનો બેડો પાર થશે.”

આ સાંભળતાંજ કુસુમને વિશેષ વેદના થઈ. તે દાંત પીસી વીરેન્દ્રને કહેવા લાગી. જો તમે મને આ પ્રમાણે સત્તાપરો તો હું રથમાંથી કુદી પડી મારો પ્રાણ કાઢી નાંખીશ.

વીરેન્દ્રે હસતે મોઢો બાથમાં ધાલી કહ્યું: હો, મહારાણીજી, હવે કુદી પડો જો.

આ પ્રમાણે આનંદ કરતાં કરતાં પ્રાતઃકાળમાંજ રંજપુર આવી પહોંચ્યાં. અગાઉથીજ માધવસિંહ અને મદનમોહન વિગેરે રાજ્યના પ્રધાન પ્રધાન કર્મચારીઓ ઉપસ્થિત થયા હતા. તેમણે ધણી આદર સત્કારથી વીરેન્દ્રને માન આપ્યું. બે હજાર સીપાઈઓ હાજર હતા. તેમણે રાજા નમાવી સલામ કરી. કુસુમને તેજ રથમાં બેસાડી, તેની સાથે ચંપાને બેસાડી વીરેન્દ્ર તે રથમાંથી ઉતરી, અલકાર તથા અબાડીથી સત્કાર કરેલા હાથી ઉપર બેઠો. આગળ ડંકો, નિશાન, અને લશ્કરી સિપાઈ ચાલતા હતા. વાજ ત્રોના કહ્યું પ્રીય નાદ થતા હતા. વીરેન્દ્રની સ્વારી રાજમંદિર તરફ ચાલી.

વાંચક! વીરેન્દ્રને રાજોચિત સન્માન મળેલું જોઈ અને રાજસી ધામધુમ જોઈ સુકુમારી કુસુમકુમારીના નિઃશ્વજ ચિત્તમાં કેવા કેવા ભાવોનાં તરંગો ઉઠતા હશે? ચાલો, આગળ જોઈએ. હમણાં વીરેન્દ્રની સ્વારી રાજમંદિરના મોટા દરવાજા આગલ આવી ઉભી રહી છે.

દરવાજા અગળ અશ્વારોહી સ્વારો આવી પહોંચ્યાંજ કિલ્લા ઉપરની તોપો, વીરેન્દ્રની અભ્યર્થના કરવા લાગી. વાજ ત્રોના નાદ જોરથી થવા લાગ્યા. રાજદ્વાર પર નોખતના ગડગડાટ થવા લાગ્યા. પ્રજાજનોએ પ્રલોભો વરસાદ વરસાવી વીરેન્દ્ર અને કુસુમના રથને ઢાંકી દીધો. સ્વારી આગળ ચાલવા લાગી વીરેન્દ્રનો હાથ અને કુસુમનો રથ, અંતઃપુર આગળ આવી અટક્યાં તે સમયે માત્ર માધવસિંહ, મદનમોહન અને થોડાક થોડેશ્વાર સાથે રહ્યા હતા. વીરેન્દ્ર હાથી ઉપરથી ઉતર્યો. તેણે કુસુમનો હાથ ઝાલી રથમાંથી ઉતારી. તે સમયે કુસુમનો હૃદય સાગર એટલા જોરથી ઉછળી રહ્યો કે જેથી તે એક પ્રકારની ભેંસુદતામાં હતી. રથમાંથી નીચે ઉતરતાંજ રાજમેહેલ ઉપરથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ થવા લાગી. સ્ત્રીઓના કોમળ કંઈમાંથી મગજોત્સાર થવા લાગ્યા, સંગિત ગાનારી સ્ત્રીઓના કિધરી કે ગોધર્વીઓ સન્માન મધુર કંઠમાંથી સંગિત થવા લાગ્યું. મગજમય અગિતથી વીરેન્દ્ર અને કુસુમ અનંત આનંદની વિચિત્ર સુર્તિ ક્રિડા કરતી જોવા લાગ્યાં.

વીરેન્દ્ર કુસુમનો હાથ પકડી રાજમહેલનાં પગથિયાં ચઢી ખીજે માળ આબે તો સમયે ત્રણસો સ્ત્રી સેનાએ પોતાનાં હથિયાર નમાવી માન આપ્યું. ત્યાં આગળ ઉભેલી એક રાજનંદિનીએ કુસુમને સ્નેહપૂર્વક આર્દ્રાગિન દીધું. અંત પુરમાં એક રિસાળ દીવાનખાતુ,

જાત જાતની કારિગીરીથી સુસજ્જીત કરેલું હતું. ત્યાં વીરેન્દ્ર અને કુસુમ ગયાં. કાચ અને લોહાંનાં તરેહવાર ફરનીયર, સોના ચાંદીની કારિગીરી, જુદી જુદી જાતનાં મનોહર રમકડાં, ત્યાં ગોઠવેલાં હતાં. ઝીક ચલકથી ભરેલી મખમલની ગાદી પાથરી હતી. મધ્ય ભાગમાં એક સોનાનું હીરા, માવેકથી ઢેરેલું સિંહાસન ગોઠવ્યું હતું. વીરેન્દ્રે કુસુમનો હાથ ઝાલી બળપૂર્વક તેને સિંહાસન ઉપર બેસાડી. અને પોતાના હાથની માણિક્ય મુઠા તેની આંગળીએ પહેરાવી કહ્યું :

પહેરાવી કહ્યું:
 “ રાજ નન્દિની ! તમારી પુલની માળાના બદલામાં આ મારી તુચ્છ બેટ સ્વિકારો !
 આ મહારાજા નરેન્દ્રસિંહની -હાની પ્રદેન છે. એમનું નામ લવંગલતા છે, કું વિદાય થાઉં
 છું. અને પ્રાર્થના કરું છું કે મને આપના હૃદયમાંથી જુલશે નહીં. થોડા વખતમાં તમે
 મહારાજા નરેન્દ્રસિંહના દર્શન કરશો. તેમની સાથેજ તમારાં લગ્ન થવાનાં છે. તેમ મવાથી
 મારા અતઃકરણના આનંદની સિમા રહેશે નહીં.”

સરદાર, સશસ્ત્ર અને ગજરાટમાં નાંખી વીરેન્દ્ર એકદમ બહાર ચાલ્યો ગયો.

સદેહ, સંશય અને ગભરાટમાં નાખી વીરેન્દ્ર અંકુશને જણાવે છે. ભાગ ભાગ હમણાં જ વીરેન્દ્રના જવા પછી લવંગમત્તાએ કહ્યું: જાણી! ગભરાશો નહીં. મ્હાગ ભાગ હમણાં જ આવી પહોંચશે."

આવી પદોચ્ચરો.”

કુસુમે કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યું નહીં. ક્યારેય તેણે લવંગસત્તાના શબ્દો સાંભળ્યા ન હોયતો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે વીરેન્દ્રના શબ્દોએ તેના હૃદયમાં એટલી વ્યથા ફરી હતી કે જેથી તેને કાંઈ સુઝતું નહોતું. તે રહતી નહોતી, હસતી નહોતી, શ્વાસ લેતી નહોતી, તેમજ લવંગસત્તાના શબ્દો પણ સાંભળતી નહોતી. પોતે મનમાં પણ કાંઈ કહેતી નહોતી. પોતે કોણ છે ? શામાટે અહીં લાવવામાં આવી છે, મ્હારી પાસે કોણ ઉશુ છે. મ્હારી સાથે કેવી રીતે વર્તવામાં આવે છે. એ પણ તેને સમજતું નહોતું.

કુસુમની એવી વિચિત્ર સ્થિતિ હતી. કુસુમને જે સિંહાસન ઉપર બેસાડી હતી. તેજ સિંહાસન ઉપર કાષ્ઠના પુતળાની પેઠે બેસી રહી હતી. અર્ધા કલાકમાંજ વીરેન્દ્ર ચાલીય મનુષ્યો સહિત આવ્યા પહોંચ્યા. વીરેન્દ્રને જોતાંજ તે ચમકા ગઈ. કંઈપણ બોલ્યા વાલ્યા વિના પૃથ્વી સમાપ્ત સ્થીર દૃષ્ટિ કરી બેસી રહી. વીરેન્દ્રની જે સાથે ગાયકો આવ્યા હતા તેમાં મહારાજ નરેન્દ્રસિંહના મિત્ર મહત્તમોદન, રાજ્ય ત્રી માધવસિંહ, ફૂલપુરાહિત, કાપા-ધ્વજ, સેનાપતિ આદિ રાજ્યના પ્રધાન કર્મચારીઓ હતા.

ધેણી, સેનાપતિ આદિ રાજ્યના પ્રધાન કર્મચારીઓ હતા. ધોડીવારમાં વીસ સ્ત્રીઓ, સુદૂર વચ્ચાસકાર ધારણ કરી, હાથમાં છત્ર, ચામર, પંખા અને નગન તલવારો સહિત ગાવી પહેાંચી. કુસુમના સિંહાસનની અધી બાજુ રાજકુમારી સવગયતા, સ્વાભાવિક લક્ષણ અને સંક્રાંત્યથી સંકુચિત મધ વિભી હતી.

सर्वगुणता, स्वाभाविक लक्षण अने संक्रायायी संकुचन मधे छिन्ना होता. महाशयोल
कुसुमना सिंहासनाची नमणी व्याख्या छिन्ना रही वीरेन्द्रे कृत्यः माननीय
कृष्णनगरना स्वरुपि महाराज धनेश्वरसिंह महोदयनी कन्या, तमारा मित्र राजन नरेन्द्रसिंह-
नी पट्टशुषी यया व्याख्या छे. ते आ सिंहासना छपर शिराज्या छे.”

ना. पटशष्ठी यथा आवर्ण्य स्थे. ते आ सिंहासनं विपरिवर्तयन्त्याः. तासु पञ्चमाया
 - - - - - वीरेन्द्रसिंहना - शब्दे सावर्णी पुरोहितश्च सिंहासनं पासे पट्टाया
 सोनानुं नारियल कुसुमना दायर्भा आसी आसिर्वादे दीपिः श्रीराजपुष्पमान यात्रो, अभ्यु
 दैतभाः यत्नना यात्रो, अने वीरप्रसूत, कुणभूषण वीरभाता यात्रो. त्वांर पछी राजभन्नी भावव-

સિંહ, મદન મોહન વિગેરે રાજકર્મચારીઓએ કુસુમને બેઠા આપી ત્યાર પછી સઘળાં મસ્તક નમાવી ચાલ્યા ગયા. સઘળાં સ્ત્રીઓએ પણ કુસુમને નાના પ્રસ્થરના વસ્ત્રાલંકારોની ભેટો આપી એક પછી એક ત્યાંથી ચાલ્યા ગયાં. વિરેન્દ્ર કુસુમ અને લવંગલતા શિવાય બીજું કાંઈ રહ્યું નહી. લવંગલતાએ કહ્યું !

“ભાઈ ! ભાભી તો ઘણું સુંદર છે, આવું સુંદર સ્ત્રી રાત ક્યાંથી લાઈ આવ્યાં ? ઉંમ તપશ્ચર્યા કરવાંથી આવી સ્ત્રી મળી શકે. તે તમને સહજમાં મળી આવી.”

“જો જા, ગાંડી તેં તો બધા બેદ બુદ્ધિ કરી દીધા.” વિરેન્દ્ર હસતાં હસતાં બોલ્યો. કુસુમ અત્યારે સુધી સ્તબ્ધ પણ પેઠે ઉભી હતી. અત્યાર સુધી જે જે થયું તે તે ઘણી મુશ્કેલીથી સહન કરતી હતી. લવંગલતા એ શબ્દો સાંભળતાંજ તેણે વિરેન્દ્ર તરફ નેત્ર કઢાક્ષ કરતાં કહ્યું : કેમ મહાત્મા ! જે દેવને બલિદાન આપવા તમે મહેને અહીં લાવ્યા તે દેવનાં તો દર્શન હજી સુધી મહેને થયાંજ નહીં.

વિરેન્દ્ર કુસુમની સાથેજ સિંહાસન ઉપર બેઠો. અને પ્રેમ ભરેલાં નેત્રોવડે તેના મુખ-ચંદ્ર સ્થાપ્ત જેવા લાગ્યો. “પ્રીય કુસુમ ! તમારો અચલ પ્રેમ અનુરાગ મ્હારા ઉપર બેઠો ઉદાર દૃઢ મહારાજ નરેન્દ્રસિંહે તમને મહેને આપી દીધાં.” એટલું બોલી તે કુસુમનો હાથ પકડવા જતો હતો એટલામાં કુસુમે હાથ તરછોડી, જરાક ગુસ્સો બતાવી કહ્યું : વાહ, હું તમને ક્યારે મ્હાતી હતી. જાઓ, હું તો મહારાજ નરેન્દ્રસિંહનીજ ઘસી બનીશ. ત્રેલાક્યમાં બીજા કોઈને મ્હાતી નથી.

લવંગલતાએ જે શબ્દો કહ્યા હતા તે ઉપરથી કુસુમ સારી પેઠે જાણીતી થઈ હતી. વિરેન્દ્રે અત્યાર સુધી જે પ્રથમ ક્યોં તે ઉધાડો પડી ગયો હતો તેથી તેણે આવા શબ્દો કહ્યા હતા. તે સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, વિરેન્દ્રના સ્થાપ્ત ઉભી રહી બે હાથ જોડી કહેવા લાગી.

“અતૂર સુગમણી ! બસ થયું, હવે તમારી અતુરાઈ રહેવા દો. હવે આપનો પ્રથમ મ્હારી પાસે નહીં ચાલે. નિર્દય પ્રથમ ! કપડી પ્રથમ તમને જરા પણ ખ્યાન આવી ? મ્હારા કુમળા કલેજ ઉપર કેવા કેવા ફટકા લગાવ્યા ? અરે ! હજી તે ધા રજાતા નથી ! નિષ્કુર દૃઢ્યમાંથી નિકળેલા વિચિત્ર રાખડોની સ્થાય હજી મ્હારા કલેજમાં બલ્યાં કરે છે ! પ્રાણનાથ ! અપરાધ હામાં કરજો” એ શબ્દો બોલી તે વિરેન્દ્રના પગમાં પડતી હતી એટલામાં વિરેન્દ્રે સિંહાસનથી નીચે ઉતરી તેને દૃઢ સાથે ઢળાવી ગાઠ આલિંગન દીધું. અને પોતાની સાથે સિંહાસન ઉપર બેસાડી.

“પ્રીય કુસુમ, મ્હારું નિષ્કુરપણ તમારા સ્નેહમાંથી દુર કરો. વિરેન્દ્ર અને નરેન્દ્રમાં કંઈ ફેર નથી. તમારી સાથે એવું દારમ કરવામાં તમને દુઃખ થતું હતું તે કરતાં અધિક મહેને મુખ થતું હતું. હું વારંવાર તમારી પરિક્ષા કરતો હતો કે કદાચ તમારો પ્રેમ મ્હારા જેવા સિપાઈ કરતાં એક રાજા તરફ જાય છે કે નહીં ? પરંતુ મ્હેં જોયું તો તમારો પ્રેમ દ્રઢ હતો. સલ પ્રેમ ખરેખર એવોજ હોય છે ! સલ પ્રેમ કદી પણ ચલિત થતો નથી. પછી તે બિસ્મુક હોય કે રાગ હોય, પછી તે સ્થિપાઈ હોય કે અંધિર હોય, તમે સ્વામ્ય પ્રેમની મુર્તિ છો. તમારા અંતઃકરણમાં સલ પ્રેમ રમી રહ્યો છે. તમે અંતઃકરણ પૂર્વક મહેને મ્હાઓ છો. તમે નિર્દોશ પ્રેમી છો. જે થયું તે માટે હાથા કરો, તમારું દારમ કરી મ્હેં

તમને પુલ સતાવ્યાં છે. પ્રીય ! હૃદય હારિણી ! મનોહરિણી ! મનરંજન ! પ્રીય કુસુમ ! મહારા હૃદય સુરેવરતું તમે અપ્રતિમ કુસુમ છો ! તમારા હૃદયમાંથી નિકળતી પ્રેમ સુવાસના મહારા હૃદયને આકર્ષણ કરી રહી છે. પ્રીય ! સંસારમાં જે કાંઈ પણ વસ્તુ વધારે સુખદાયક હોય, મનરંજન કરનાર હોય તો તે તમેજ છો”

વિરેન્દ્રના શબ્દો સાંભળી, કુસુમના અંતઃકરણમાં જે પ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો તે અદ્વીતિય હતો. તે અપ્રતી વર્ણવી શકા નહીં. પણ તે પ્રેમ અંતઃકરણમાંથી ઉભરાઈ નેત્રોદ્ધારક બહાર નિકળતા લાગ્યો વિરેન્દ્રના બોલામાં માથું યુક્ત દીધું. એક બાળકની પેઠે નિર્વ્યંજ યદિ રડવા લાગી. વિરેન્દ્ર પોતાના શ્વાસવડે તેનાં આંસુ લુછવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું : પ્રીયે શા માટે રડો છો ? આજનાં મંગલમય દિવસે આનંદ પૂર્વક વાર્તાલાપ કરો.

કુસુમે આંસુ લુછતાં કહ્યું : હૃદયેશ્વર ! આજે મહારા સુખની સીમા નથી. આજે મને મહારા જેવી ભાગ્યહીન, અનાધીની બિખારીણીને તમારી પટરાણી બનાવી. પ્રીયતમ, જગતમાં શું બધેજ આવો પ્રેમ હશે ? બધેજ પ્રેમ આવી લીલા કરતો હશે ? શું બધાના હૃદયમાં પ્રેમ આવીજ ફિટા કરતો હશે ? આહ ! જગદીશ્વર ! મને જન્મેજન્મ તમારીજ દાસી બનાવે ! એટલીજ પ્રાર્થના છે. કુસુમનાં નેત્રોમાં પાછાં પાણી ભરાઈ આવ્યા.

લવંગલતા અત્યાર સુધી ઉભી થઈ રહી હતી તેણે ધીમે રહીને કહ્યું : બાઈ ! કહે તો ખરા કે આરાજ મહીષીને મહારે હવે કયું વિશેષણ આપવું ?

“તમારી ધ્યાનમાં આવે તે.” વિરેન્દ્રે હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો.

“હું તો એમને બાબી કહીનેજ બોલાવીશ કેમ બાબી ! બરોબર છે જ નહીં તે તમે જે કહેશો તે કહીશ.” કુસુમને પુછ્યું.

વાંચક તમે જાણી ગયા હશે કે વિરેન્દ્ર અને નરેન્દ્રના કાંઈ ફેર નથી, વિરેન્દ્ર તેજ નરેન્દ્ર છે હવેથી આપણે વિરેન્દ્રને નરેન્દ્રના નામથી ઓલખીશું. વાચક ! તમે પણ તેમજ કરજો. જે જે, હવે ભૂલાવામાં પડતા નહીં ! ચાલો, અત્યાર સુધી લવંગલતા બાબીને બનાવતી હતી, હવે આપણે લવંગલતાને પણ બનાવીએ અને બીચારી કુસુમના અંતઃકરણને આનંદ આપીએ.

નરેન્દ્રે ધીમે રહીને કુસુમના કાનમાં કાંઈક કહ્યું : તે સાંભળતાંજ કુસુમે નરેન્દ્રના રહસ્ય જોયું અને તિરછી નજરથી તેના રહસ્ય જોયું. કુસુમે લવંગલતા તરફ જોતાં કહ્યું : એ તો મધણ ઠીક પણ હવે મહારે તમને શું કહેવું ? અને મદનમોહનને શું કહેવું ?

“શું કહેવું વૃણી ? યોગ્ય હોય કે કહેવું ?”

“આજથીજ હું તમને ન્હાની બાઈ અને મદનમોહનને નણદોષ કહીશ” કુસુમના આ કહેવાથી લવંગલતા જાણી ગઈ કે નરેન્દ્રનોજ આ પ્રપચ છે. તેના શિવાય કુસુમને ખબર ક્યાંથી પડે ?

કુસુમના શબ્દો સાંભળનાંજ લવંગલતા ત્યાંથી દોડી ગઈ, પરંતુ નરેન્દ્ર તેની પાછળ દોડી બોલતી લાગ્યો. અને કુસુમને તેને સોંપી, નરેન્દ્ર અતપુરમાંથી બહાર આવી ગયો.